T.C.
HATAY VALİLİĞİ

HATAY TARİHİ

HATAY-2013

T.C.
HATAY VALİLİĞİ

www.hatay.gov.tr

YAZARLAR

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU
Mustafa Kemal Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR
Mustafa Kemal Üniversitesi

ISBN: 978-605-149-563-7

Aralık 2013

Grafik
Serter Şeker

Kapak
M.A.Ş.

Haritalar
Adnan Çınar

Baskı
Anıt Matbaa - Ankara
Tel: 0312.232 57 77

SUNUŞ

Hatay insanlık tarihi ile birlikte anılan nadir illerimizden biridir. Tarih öncesi çağlardan bu yana her zaman insanlığın gözdesi olmuştur. İklimi, verimli toprakları, ticaret yolları üzerinde bulunması Hatay'ı her dönemde bir adım öne çıkarmaktadır. Böylece ilk insanlardan bu yana bir cazibe merkezi olan Hatay, çok farklı medeniyetlerin de adetâ çeyiz sandığıdır. Bugün kendilerinden günümüze sadece hikâyeleri kalan nice milletlerin ve bu milletlerin içinde yaşayan önemli kişilerin yolları bir dönem mutlaka Hatay'a düşmüştür. Hatay bu yönü ile insanlığın hafızası sayılabilecek illerimizden biridir.

"Geçmişini bilmeyen geleceğini tayin edemez" demiş atalarımız. Bugünleri iyi anlamak ve yarınları doğru inşâ etmek için yakın geçmişten başlayıp, geriye doğru bir yolculuk yapmak en isabetli başlangıç noktasıdır. Önyargılardan uzak, aklıselim bir kafa ile öğrenilen tarih bilgisi günümüzün karanlık zannettiğimiz bir çok yanını aydınlatır. Tarih bilgisi ve peşinden oluşan tarih şuuru, aidiyet duygusunun sağlıklı oluşması için de mutlak gereklidir.

İnsanlık bir nehir gibi tarih öncesi çağlardan bu yana bulana durula akıp gitmektedir. Çıkış noktasındaki arılık gittikçe değişmekte ve çeşitlenmektedir. Farklı coğrafyalarda, farklı yaşam koşulları ile oluşan bu çeşitlilik, doğal sürecin insan hayatına yansımasından başka bir şey değildir. İnsandan insanlara, ondan da toplumlara milletlere uzanan bu yolculuk her coğrafyada ayrı bir renk ayrı bir ses ve ahenk olarak kendini göstermiştir. Tanışmanın ve kaynaşmanın gerekçesi olan bu ayrışmalar aynı zamanda rekabetin ve gelişmenin de temelidir. İnsanlık güven duygusu ile topluluklar oluşturmuş ve kadim şehirler kurmuştur. Merak duygusu ile de çevresini tanımış ve geleceğe yürümüştür. Merak, gözlem, araştırma, analiz gibi aşamaların neticesinde ortaya çıkan bilgi ve tecrübe birikimi kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bugün yaşadığımız bir çok olgunun temelleri asırlar öncesine dayanmaktadır. Siyasetten ekonomiye, sanattan ticarete kadar günümüzü şekillendiren tüm olayların ardındaki tarihi gerçekleri görmek, onları daha iyi analiz etmemizi sağlar. Böylece tarih, sadece geçmişi anlatan kuru bir bilgi olmaktan çıkar, günümüzü anlamlı kılan değerli bilgiler ve kılavuzlar haline gelir.

Tarih, geçmişle gelecek arasında kurulacak bağın en sağlam dayanaklarını sunan bilgiler kümesidir. Günümüz insanının hayata tutunma noktasıdır. Zaman ve mekân kavramı içinde kendimize bir yer tayin etmek istediğimizde, varlığımızın en sağlam belgeleri tarihi verilerdir. Atalarımızdan başlayıp torunlarımıza uzanan yolda, tarihi bilgilerin derinliği ve doğruluğu uzun ve düzgün bir cetvel gibi yönümüzü doğru çizmemize imkân verir. Geçmişi doğru okumak ve doğru yorumlamak "feleğin çemberinden geçmiş" tecrübeli bir büyüğün öğütlerini dinlemek gibidir. Tarih bu yönü ile anlayana hayati dersler de verir. Onu gelecekte işlemesi muhtemel hatalardan emin kılar. İstiklal Marşı Şairimiz Mehmet Akif Ersoy "Tarih'i tekerrür diye tarif ediyorlar; Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?" dizeleri ile bu gerçeği veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Hatay, tarih ilmi itibari ile hem bölgenin hem de insanlığın geçmişine ışık tutacak zengin birikime sahiptir. Halen hikâyelerini dinlediğimiz bir çok önemli hadise Hatay'da gerçekleşmiştir. Her yıl dünyanın dörtbir yanından insanlar, bu hikayelerin izlerini takip ederek Hatay'ı ziyaret etmektedir. Habib-i Neccar, Saint Pierre gibi hem dini hem de tarihi şahsiyetler Hatay'da yaşamışlardır. Paganist dönemde önemli bir ticaret merkezi olan Hatay, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dönemlerinde de canlılığını korumuştur. 400 yıl süren Osmanlı hakimiyeti döneminde özellikle Hac yolunda bulunması nedeniyle özel bir konuma sahip olmuştur. Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde ise Hatay daha da öne çıkmıştır. Milli Mücedelede ilk kurşun Hatay Dörtyol'da atılmış ve mücadele böylece başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Hatay'ın 20 yıl süren vatan hasreti 2 Eylül 1938'de bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması ve bu devletin 29 Haziran 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması ile son bulmuştur. Bağımsız bir devlet olmaktansa genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sıradan bir vilayet olmayı tercih eden kadirşinas Hataylılar tarihte eşine az rastlanır bir vefa örneği göstermişlerdir.

Bugün Hatay vilayetimiz yurdumuzun en nadide köşelerinden biridir. Ülkemizin sanayiden ticarete, tarımdan ulaşıma kadar birçok sektöründe öncü illerimizden biri olan Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmakla gücüne güç katmış ve bölgenin gözbebeği haline gelmiştir. Hatay'da çok farklı kültürlerin ve inaçların güven ve hoşgörü ortamında özgürce kendilerini ifade edebilmelerine imkân sağlanmıştır. İlimizde halen üç büyük dinin tüm mensupları için ibadethaneler mevcuttur. Farklı etnik gruplara mensup vatandaşlarımız, hiç bir ayrım gözetmeksizin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın imkânlarından özgürce faydalanabilmektedir. Bu haliyle Hatay, dünyaya örnek olabilecek bir barış ortamı sunmaktadır. Dün olduğu gibi bugün de "önce insan" diyen bir zihniyetin hakimiyeti ile Hatay ilimiz, mutlu insanların yaşadığı bir esenlik beldesidir.

Tarih bilinci, tarihi tekerrürden kurtarır. Bu nedenle üzerinde yaşadığımız toprakların tarihini bilmek ve bunlardan ders almak gerekir. Bu anlamda araştırmalar yapmak, yayınlar hazırlamak, programlar düzenlemek en başta bizlerin görevidir. Geçmişte bölgemizde yaşanan olaylar, burada yaşayan milletler bizler için önümüzü aydınlatan fenerlerdir. Hatay Valiliği olarak, üzerinde yaşadığımız bu toprakların hikâyesini, bilinen ilk dönemlerden itibaren araştırmayı, çıkan sonuçları doğru ve anlaşılır biçimde günümüz insanına ve gelecek kuşaklara aktarmayı önemsiyoruz.

Daha önce yayınladığımız "Devletten Millete Hatay Devleti" kitabının ardından, "Hatay Tarihi" kitabını da aynı kalite ve özenle sizlere sunmaktan mutluyuz. Alanında uzman bilim adamları tarafından uzun ve yorucu bir çalışmanın sonucu ortaya çıkan bu eserin milletimize ve memleketimize hayırlı olmasını diler, bu süreçte emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım.

M. Celalettin LEKESİZ
Hatay Valisi

ÖNSÖZ

Şehirler de canlılar gibi doğar, büyür ve gelişirler. Bazı şehirler tarihi süreçte meydana gelen siyasî, ekonomik ve coğrafî şartların değişmesi ile terk edilirken, bazıları ise bu süreçte değişerek ve gelişerek varlıklarını devam ettirirler. Günümüze kadar devam eden şehirler, tarihte ev sahipliği yaptıkları kültürlerin özelliklerini taşırlar. Bunlar fizikî yapıları ve sosyal gelenekleri ile tarihî şehirler olup, Hatay da bunlardan biridir.

Çağların tanıklığını yapan Hatay, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı yerdir. Olimpiyatlar şehridir. Müslümanların Doğu Akdeniz'e ve Anadolu'ya yaptıkları fetihlerin merkezidir. Osmanlıların Doğu Akdeniz, Suriye, Filistin ve Mısır'a uzanan hâkimiyetlerinin devamı için önemli bir üstür. Doğu ile batı kültürlerinin birleşme noktasındadır. Bütün bu hususlar, her çağda Hatay'ın önemini artırmıştır.

Ayrıca, kuruluşundan günümüze kadar pek çok olaya tanıklık etmiştir: Birçok devletin idaresinde bulunmuştur. Musevi, Hıristiyan ve Müslüman toplumların kültürleriyle yoğrularak zengin bir mirasa sahip olmuştur. Bir devir Doğunun Kraliçesi olarak anılmıştır. Pek çok kanlı savaşlara sahne olmuştur. Çok müreffeh günler yaşamasının yanında bazen depremlerle yıkılmış, bazen de doğal afetlerle tahrip olmuştur.

Böylesine köklü bir tarih ve kültüre sahip olan Antakya ve çevresi ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Ancak, Antakya ve çevresinin tarihi ve kültürel özelliklerinin bütün ayrıntıları ile ortaya konulması için daha birçok araştırmanın yapılması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, özellikle son yıllarda Sayın Valimiz M. Celalettin LEKESİZ'in teşvik ve katkılarıyla Hatay ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk; "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" veciz sözüyle tarihin önemine dikkat çekmiş ve dününü iyi değerlendirmeyen milletlerin geleceğini doğru verilere dayandırarak planlayamayacağı gerçeğini vurgulamıştır. Bu düşünceden hareketle kuruluşundan yakın dönemlere kadar Hatay'ın tarihini konu alan elinizdeki çalışma hazırlanmıştır.

Çalışmanın çerçevesi; Kuruluşundan Memlûkler'e Kadar Hatay (M.Ö. 300-M.S. 1268), Memlûkler Dönemi'nde Hatay (1268-1516), Osmanlılar Dönemi'nde Hatay (1516-1918) ve Cumhuriyet Dönemi'nde Hatay (1918-1985) olmak üzere dört periyot halinde ele alınmıştır. Bu özelliği ile şimdiye kadar yapılan çalışmalardan ayrılmakta ve bir bütün halinde kentin tarihi ele alınmaktadır. Böylece önemli bir boşluğu dolduracağı umut edilmektedir.

Kuruluşundan günümüze bir bütün halinde Hatay tarihinin yazılmasını teşvik eden ve her türlü katkıyı sağlayan sayın valimiz M. Celalettin LEKESİZ'e, ayrıca rektörümüz Prof. Dr. Hüsnü Salih GÜDER'e, çalışmanın meydana gelmesinde katkı sağlayan değerli öğretim üyelerine şükranlarımı sunarım.

Editör
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı

İÇİNDEKİLER

KURULUŞUNDAN MEMLÛKLER'E KADAR ANTAKYA TARİHİ

Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN İSLÂM FETHİNE KADAR ANTAKYA (M.Ö. 1800 - M.S. 636)

1. Hatay Yöresinde İlk Yerleşimler 19
1.1. İlk Yerleşimlerden Makedon İstilasına Kadar Hatay Bölgesi 19
1.2. Makedonya Krallığı Döneminde Antakya Bölgesi 22
2. Selevkoslar Döneminde Antakya 25
2.1. Antakya'nın Kuruluşu 25
2.2. Selevkosların Gerileme ve Yıkılış Döneminde Antakya 26
3. Roma Döneminde Hatay Bölgesi 32
3.1. Romalıların Hatay Bölgesine Gelişi ve Antakya'da Yönetimin Oluşması 32
3.2. Havarilerin Hatay Bölgesine Gelmesi ve Antakya Kilisesi'nin Kuruluşu 34
3.3. II. ve IV. Yüzyıllar Arasında Hatay Bölgesinde Roma Hakimiyeti 37
4. İslam Öncesi Bizans Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya (IV.-VII. Yüzyıllar) 42
4.1. Bizans İmparatoru Konstantin Döneminde Antakya Şehri 42
4.2. V. ve VI. Yüzyıllarda Antakya Şehri ve Mezhepler Çatışması 49

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM FETHİNDEN HAÇLILARA KADAR ANTAKYA (M.S. 636-1098)

1. Dört Halife Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehrinin Müslümanlar Tarafından Fethedilmesi (632-661) 59
2. Emevi Devleti Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehri (661-750) 67
3. Abbasi Devleti Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehri (750-968) 69
4. Hatay Bölgesinde İkinci Bizans Dönemi (968-1084) 72
5. Selçuklular Döneminde Hatay Bölgesi (1084-1098) 76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA HAÇLI PRENSLİĞİ DÖNEMİ (1100-1268)

1. Hatay Bölgesi ve Antakya Şehrinin Haçlıların Eline Geçmesi 79
   1.1. Haçlıların Antakya'ya Gelmesi 79
   1.2. Antakya Kuşatması ve Kentin Düşüşü 85
   1.3. Haçlıların Antakya Hakimiyeti Dönemi 94
2. Antakya Haçlı Prensliği 97
   2.1. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensliğini Kurma Çalışmaları 97
   2.2. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi Olması ve Ölümü 99
   2.3. Tankred'in Ermeni Kogh Vasil'e Karşı Seferi ve Ölümü 101
   2.4. Roger de Salerne'nin Prensliği ve Kanlı Meydan Savaşı 103
   2.5. II. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi Olması 105
   2.6. II. Bohemund'dan Yıkılışına Kadar Antakya Haçlı Prensliği 106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN İSLÂM FETHİNE KADAR HATAY BÖLGESİ ve ANTAKYA'DA İDARİ, DİNSEL ve TOPLUMSAL YAPI (M.Ö.300-M.S.636)

1. Selevkos Krallığı Döneminde Antakya Şehir Devleti'nin İdari Yapısı 109
2. Roma ve Bizans Dönemlerinde Antakya'nın İdari Yapısı 112
   2.1. Vali 115
   2.2. Askeri Garnizon 116
   2.3. Yöneticiler ve Memurlar 116
   2.4. Esnaf, Zanaatkarlar ve Çiftçi Sınıfı 118
3. İslam Fethine Kadar Antakya'da Dinî Yapı 120
   3.1. Hıristiyanlık Öncesi Antakya'nın Dinî Yapısı 120
   3.2. Antakya Kilisesi'nin Kuruluşu 122
   3.3. Antakya'da Hıristiyan Mezheplerin Ortaya Çıkışı 126
   3.4. Antakya Nasturi Kilisesi 127
   3.5. Antakya Yakubi Kilisesi 128
4. Roma ve Bizans Dönemlerinde Hatay Bölgesinde ve Antakya'da Sosyal Hayat ve Nüfus Yapısı 128
   4.1. Olimpiyat Oyunları ve Spor 129
   4.2. Eğitim 131
   4.3. Tiyatro ve Diğer Eğlenceler 133

KAYNAKÇA 134

HATAY BÖLGESİNDE MEMLÛKLER DÖNEMİ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTAKYA ŞEHRİNİN MEMLÛKLERCE FETHEDİLMESİ

1. Fetih Öncesi Antakya Bölgesinin Durumu 139
2. Sultan Baybars'ın Antakya'yı Fethi 146
   2.1. Fetih Hazırlıkları ve Antakya Öncesi Ele Geçirilen Kaleler 146
   2.2. Antakya'nın Kapıları ve Surları 147
   2.3. Kuşatma ve Fetih 148
3. İslam Fethi Sonrası Antakya 150
4. Kuseyr Kalesi'nin Fethi 152
5. Sultan Baybars Sonrası Bölgenin Durumu 153
6. Antakya Patrikliğinin Dımaşk'a Taşınması 156
7. Memlûkler Zamanında Antakya Yöresinde Türkmenlerin Faaliyetleri 157

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE HATAY YÖRESİ ve ANTAKYA ŞEHRİNDE TÜRKMEN FAALİYETLERİ

1. Dulkadirli Türkmenlerinin Antakya ve Çevresindeki Faaliyetleri 159
2. Antakya'da Doğancıoğulları 161
3. Antakya ve Çevresinde Özeroğulları 164
4. Antakya ve Çevresinde Gündüzoğulları 165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ ve ANTAKYA ŞEHRİNİN İDARİ, İKTİSADİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL DURUMU

1. Antakya'nın İdari Durumu 167
2. Antakya'nın İktisadi Durumu 168
3. Antakya'nın Sosyal ve Kültürel Yapısı 168
   3.1. Memlûkler Döneminden Kalma Eserler 170
   3.2. Memlûkler Döneminde Antakyalı Âlimler 172
4. Dönemde Yaşanan Büyük Felaketler 173
   4.1. Antakya'da Büyük Yangın 173
   4.2. Antakya'da Veba Salgını 173
   4.3. Antakya ve Çevresinde Deprem 173
KAYNAKÇA 175

OSMANLI DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ ve ANTAKYA ŞEHRİ

1. Hatay Bölgesinin Osmanlı Hâkimiyetine Alınması ve Bazı Siyasi Olaylar 179
2. Antakya'da Yaşanan Deprem ve Diğer Doğal Afetler 184
2.1. Depremler 184
2.2. Diğer Doğal Afetler 184
3. Antakya'da Yaşanan Asayiş Sorunları 186

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLILAR DÖNEMİNDE ANTAKYA'NIN İDARİ YAPISI

1. Antakya Kazası 191
1.1. Antakya Nahiyesi 192
1.2. Altınözü Nahiyesi 192
1.3. Kuseyr Nahiyesi 193
1.4. Şuğur Nahiyesi 193
1.5. Cebel-i Akra Nahiyesi 193
1.6. Süveyde Nahiyesi 194
2. Kazanın İdarecileri 196
2.1. Örfî Yöneticiler 196
2.1.1. Voyvoda 196
2.1.2. Subaşı 196
2.1.3. Asesbaşı ve Asesler 197
2.1.4. Muhtesib 197
2.1.5. Muhzırbaşı ve Muhzırlar 198
2.1.6. Alaybeyi 198
2.1.7. Çeribaşı 198
2.1.8. Dizdâr 199
2.1.9. Şehir ve Mahalle Kethüdası 200
2. 2. Ulemâ (Ehl-i İlm) 200
2.2.1. Kadı 200
2.2.2. Müftü 202
2.2.3. Vakıf Yöneticileri 202
2.2.4. Mahalle İmâmları 202

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAZANIN MERKEZİ ANTAKYA ŞEHRİ

1. Antakya Şehrinin Mahalleleri 205
2. Dinî ve Sosyal Yapılar 213
   2.1. Camiler 213
      2.1.1. Ulu Cami (Camii Kebir) 213
      2.1.2. Şeyh Ali Camii 213
      2.1.3. Şeyh Alâeddin Camii 213
      2.1.4. Habibü'n-Neccar Camii 213
   2.2. Mescitler 213
   2.3. Medreseler 219
   2.4. Zaviyeler 219
3. Ticarî Mekânlar 221
   3.1. Çarşı ve Pazarlar 221
   3.2. Hanlar (Kervansaraylar) 222
   3.3. Hamamlar 223
   3.4. Diğer Ticarî Mekânlar 223
4. Nüfus 223
   4.1. Şehir Nüfusu 225
      4.1.1. Nüfusun Mahallelere Göre Dağılışı 228
      4.1.2. Osmanlı İdaresinde Gayrimüslimler 229
   4.2. Kaza Nüfusu 237

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKTİSADÎ DURUM

1. Zirai Hayat 241
   1.1. Çiftlik 241
   1.2. Malikâne-Divanî Sistemi 243
   1.3. Mezralar 243
   1.4. Alınan Vergilere Göre Yetiştirilen Mahsuller 244
      1.4.1. Hububat Üretimi 244
2. Vergiler 247
   2.1. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler 247
      2.1.1. Öşür 247
   2.2. Şahıs Başına Alınan Vergiler 248

2.2.1. Çift Resmi 248
2.2.2. Bennâk Resmi 248
2.2.3. Mücerred Resmi 249
2.3. Beslenen Hayvanlar İçin Alınan Vergiler 249
2.4. Arızî Vergiler 250
2.4.1. Tapu ve Deştbânî Resimleri 250
2.4.2. Arûs (arûsâne) Resmi 250
2.5. Diğer Vergiler 250
2.5.1. Maʿsara Resmi 250
2.5.2. Değirmen Resmi 252
2.5.3. Boyahâne Resmi 252
2.5.4. İpek Dolabı Resmi 252
2.5.5. Karlık Resmi 252
2.6. Maktu' Vergiler ve Mukataalar 253
2.6.1. Ticarî Faaliyetlerle İlgili Mukataalar 253
2.6.2. Ticarethanelerle İlgili Mukataalar 254
2.6.3. Sanayi Tesisleri ile İlgili Mukataalar 254
2.6.4. Diğer Mukataalar 260
2.7. Tahrir Defterlerine Göre Narh Fiyatları 262

BEŞİNCİ BÖLÜM
KAZA GELİRLERİ VE BÖLÜŞÜMÜ

1. Kaza Gelirleri 264
2. Kaza Gelirlerinin Bölüşümü 264
2.1. Haslar 265
2.1.1. Padişah Hasları (Hâss-ı Şahî) 265
2.2. Zeametler 265
2.3. Timarlar 266
2.4. Vakıf ve Mülkler 268

KAYNAKÇA 269

EK-1: 1550 Tarihli Antakya Nahiyesi Çeltik Kanunnâmesi 273
EK-2: 1570 ve 1584 Tarihli Antakya Nahiyesi Çeltik Kanunnâmesi 274
EK-3: Antakya Kazası Köyleri (Vergi Nüfusları ve Hâsılları) 275

1. Antakya Nahiyesi Köyleri 275
2. Altınözü Nahiyesi Köyleri 278
3. Kuseyr Nahiyesi Köyleri 283
4. Şuğur Nahiyesi Köyleri 290
5. Cebel-i Akra Nahiyesi Köyleri 295
6. Süveyde Nahiyesi Köyleri 299
EK-4: Antakya Kazası Mezraları ve Hâsılları 301
1. Antakya Nahiyesi 301
2. Altınözü Nahiyesi 302
3. Kuseyr Nahiyesi 302
4. Şuğur Nahiyesi 304
5. Cebel-i Akra Nahiyesi 305
6. Süveyde Nahiyesi 306

CUMHURİYET DÖNEMİ HATAY TARİHİ (1919-1985)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

GİRİŞ 311

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ DİRENİŞİN BAŞLAMASI VE TÜRKİYE'DE İLK KURŞUNUN ATILMASI (KASIM, 1918 – TEMMUZ, 1920)

1. Kuzey Hatay (Nur Dağları) Yöresi 321
1.1. Dörtyol Yöresindeki Mücadele ve İlk Kurşun 323
1.2. Türk Çeteleri ve Bey Hakkı 327
2. Amik Ovası ve Kürt Dağı Yöresi 330
2.1. Antakya ve Kuseyr Yöresi 331
2.2. Antakya Baskını 331

İKİNCİ BÖLÜM

KUSEYR KONGRESİ VE MİLLİ DİRENİŞTE ANKARA'NIN ETKİSİ (TEMMUZ, 1920–20 EKİM 1921)

1. Kuseyr Kongresi (Temmuz, 1920) 333
1.1. Birinci Boklukaya Muharebesi (21–30 Eylül 1920) 334

1.2. Bedri Bey'in Bölgeye Gelişi ve Faaliyetleri 335
1.2.1.Küncülü Boğazı Muharebesi 335
1.2.2. Fransızların Cisr-i Hadit Baskını ve Derküş Muharebesi (7 Ocak 1921) 336
1.2.3. İkinci Boklukaya Muharebesi (13–17 Ocak 1921) 338
2. Özdemir Bey'in Bölgeye Gönderilişi 338
2.1. Özdemir Bey'in Bölgedeki Faaliyetleri 339
2.2. Hatay Savunmasının Sonu ve Ankara İtilafnamesi 342

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HATAY HALKININ TUTUMU

1. Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları 345
1.1. Büyük Taarruzun Hatay'a Yansıması 345
1.2. Hatay Halkının Kurtuluş Beyannamesi 346
1.3. Atatürk İnkılâplarının Hatay'a Yansıması ve Hatay Basını 347
1.4. Gaziantep Valisi'nin Hatay Ziyareti 350
1.5. Hatay'da Halkevleri ve Faaliyetleri 352

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HATAY MESELESİNDE ATATÜRK'ÜN BARIŞÇI SİYASETİ

1. Milli Hududumuzun Belirlenmesi ve Türklere Karşı Fransa'nın Tutumu 357
2. Atatürk'ün Adana Seyahati ve Hatay Davası 360
3. Fransa'nın Bölgede Oluşturduğu Manda İdaresi 362
4. Atatürk'ün Kuzey Suriye'de Görevlendirdiği Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri 366

BEŞİNCİ BÖLÜM
HATAY MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ

1. Sancak Meselesi: Tek ve Son Mesele 369
2. Fransa İle İlişkilerin Bozulması 372
3. Hatay Meselesinde Atatürk'ün Kararlı ve Israrcı Tutumu 373
3.1. "Ben sorunu Mustafa Kemal'ce çözeceğim." 374
3.2. Atatürk'ün Fransa Büyükelçisine Gözdağı Vermesi ve Sabiha Gökçen'in Tutuklanması 374
3.3. Atatürk'ün Mersin ve Adana'da Ölümle Dansı 376
4. Haziran 1938'de Hatay'ın Durumu 379
5. Türk Ordusu'nun Hatay'a Girişi ve Hatay Cumhuriyeti 380
6. Hatay'ın Anavatana Katılması 387

ALTINCI BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİNDE HATAY

1. Ekonomi, Sosyal Yapı, Sağlık ve Eğitim 393
   - 1.1. Tarım 393
   - 1.2. Sanayi 394
   - 1.3. Yerleşme Düzeni ve Kentleşme 395
   - 1.4. Eğitim 395
   - 1.5. Sağlık 396
   - 1.6. Sosyal Güvenlik ve Çalışma Şartlarının Düzenlenmesi 396
   - 1.7. Toplumsal Örgütlenmeler 397
2. Hatay'da Kültürel Yapı 397
   - 2.1. Kültürün Tarihi Gelişimi 397
   - 2.2. Kültürel Geleneğin Ögeleri 397
   - 2.3. Tarihî Eserler 398
   - 2.4. Kültürel Etkinlikler 399
3. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinin Tarihi Gelişimi 400

SONUÇ 401

KAYNAKÇA 405

KURULUŞUNDAN MEMLÛKLER'E KADAR HATAY TARİHİ

Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR

ADANA
OSMANİYE
GAZİANTEP
SURİYE
AKDENİZ
N
S
E
W
İLÇELERİN UZAKLIKLARI
Distances from the district
HATAY ALTINÖZÜ 23 Km
HATAY Babatorun 32 Km
HATAY BELEN 46 Km
HATAY DÖRTYOL 91 Km
HATAY ERZİN 106 Km
HATAY Güvenç (Aktepe) 65 Km
HATAY Harbiye 9 Km
HATAY HASSA 78 Km
HATAY Hıdırbey 12 Km
HATAY İSKENDERUN 59 Km
HATAY Karaçay 12 Km
HATAY Karbeyaz (Yiğityolu) 44 Km
HATAY KIRIKHAN 40 Km
HATAY Kışlak 36 Km
HATAY KUMLU 41 Km
HATAY REYHANLI 53 Km
HATAY SAMANDAĞ 25 Km
HATAY Serinyol 17 Km
HATAY Şenköy 21 Km
HATAY Uluçınar 86 Km
ERZİN
DÖRTYOL
HASSA
İSKENDERUN
BELEN
KIRIKHAN
KUMLU
REYHANLI
HATAY ANTAKYA
ALTINÖZÜ
YAYLADAĞI
İskenderun Körfezi
Hatay
İLÇELER HARİTASI
DISTRICT MAP
İl
İlçe
Bucak, köy
Ülke Sınırı
İlçe Sınırı
Otoyol
Anayol
Arayol
Demiryolu
Akarsu
Havaalanı
Han
Tarihi Kalıntılar
Tarihi Evler
Tarihi Hamam
Tarihi Köprü, Sukemeri
Kaya Mezarı
Yayla
Mesire Yeri
Göl, Gölet
Kaplıca
Kale
Kanyon
Dağ, Tepe
Tarihi Camii
Türbe
Kilise

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN İSLÂM FETHİNE KADAR HATAY (M.Ö. 1.800 - M.S. 636)

1. Hatay Yöresinde İlk Yerleşimler

1.1. İlk Yerleşimlerden Makedon İstilasına Kadar Hatay Bölgesi

Günümüzde Hatay ili sınırları içinde yer alan Antakya'nın bilinen ilk tarihi Orta Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Bölgede yapılan kazılarda elde edilen bilgiye göre; Antakya yöresinde, Orta Paleolitik dönemden M.Ö. 1800'lü yıllara kadar yerleşim merkezlerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hititlerin Antakya'ya gelişi M.Ö. 1800'lü yıllarda olmuştur. Bu tarihlerde Antakya ve havalisinde Babiller bulunmaktaydı. Hititler Babillerle giriştikleri mücadeleyi kaybetmişlerdir. Bu nedenle Hititler Antakya'ya M.Ö. 1800'lerde yerleşemediler.[1] Antakya yöresi, M.Ö. 1800'lerden M.Ö. 1600'lere kadar merkezi Hapla (Halap) olan Yamhad Krallığına tabi bir beyliğin hâkimiyetindeydi. Antakya yöresinde Yamhad Kralı Yarım Lim M.Ö. 1686 yılına kadar Yamhad Krallığını yönetti. Fakat bu dönemde Orta Anadolu'da yeni bir siyasal güç ortaya çıktı. Bu siyasal güç, Hitit Krallığı idi.[2]

I. Hattuşil Hatay bölgesi bakır yataklarını ele geçirebilmek amacıyla, Amik Ovası yoluyla Yamhad Krallığı üzerine yürüdü. Fakat başarılı olamadı. Buna karşın, Hitit Devleti, Antakya'yı ele geçirme isteğinden vazgeçmedi. I. Hattuşil'in yerini alan oğlu Murşil, Yamhad Krallığının üzerine yürüdü ve Halpa'ya kadar ilerledi. Böylece Antakya'nın da içinde bulunduğu Hatay yöresi, Murşil'in ölümüne kadar Hitit Devleti'nin egemenliği altına girdi.[3] Murşil'in ölümünden sonra, Antakya'da bulunan Prenslikler Hitit Devleti'ne başkaldırdı. M.Ö. XIV. yüzyılda Hitit İmparatorluğu'nun komşuları Mısır ve Asur krallıklarıydı. Bu asrın sonlarından itibaren Mısır-Hitit mücadelesinde Hatay bölgesinin ehemmiyeti bir kat daha arttı.

Antakya'da, aşağı yukarı 25 yıl devam eden bu mücadele genellikle Hititler'in aleyhine sonuçlandı. Hitit Kralı M.Ö. 1308'de Kadeş'te mağlup oldu. Daha sonra Hitit Kralı Muvattalu Mısır Kralı II. Ramses ile M.Ö. 1294'de meşhur Kadeş Savaşı'nı yaptı. Fakat bu da Hititler için olumlu bir sonuç teşkil etmedi. Bütün bunlarla beraber bu savaşlar sonunda M.Ö. 1278 yılında Kadeş Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma sonucunda Hitit Krallığı maddi kudretinden hiçbir şey kaybetmeyip Antakya'daki arazisine tamamen sahip oluyordu.[4] Kral Mutavva-

1 Nureddin Ardıç, Antakya- İskenderun Etrafında Türk Davasının Tarihi Esasları, Türkmen yayınevi, İstanbul, 1937, s.7.

2 Gürhan Bahadır, İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya, Antakya Beld., Antakya, 2010, s.19.

3 C.Leonard Woolley, A Forgotten Kingdom, London, Penguin Boks, 1953, s.64.

4 Ardıç, s.13-16.

liş'in başa geçişinin ardından M.Ö. XIII. yy'da Hitit Devleti'nin giderek zayıfladığı ve Asur Krallığının giderek güçlenmeye başladığı görülmüştür. Asurlular da zengin bakır ve demir yataklarını ele geçirmek için Güneydoğu Anadolu'ya sık sık akınlar düzenlemeye başladılar. Asur Kralının bu akınları sayesinde Adıyaman-Malatya yöresine kadar olan bütün Güneydoğu Anadolu Asur egemenliğine girdi.[5]

Ege Göç Kavimleri, M.Ö. 1200'lerde Balkanlar'dan Anadolu'ya girmeye başladı. Buna Anadolu'nun çeşitli yerlerinde art arda patlak veren ayaklanmalar ve iç çatışmalar da eklenince Hitit Devleti eski gücünü kaybetti. Güney Anadolu'da Geç Hitit Prenslikleri adı verilen çok sayıda prenslik ortaya çıktı. Bu dönem, Anadolu'da "Geç Hitit Penslikleri Dönemi " olarak adlandırıldı. Geç Hitit Prenslikleri döneminde Antakya yöresinde kurulan krallığın adı "Hattena" idi. Bu krallığın merkezi, Reyhanlı- Kırıkhan arasında eski adı Konula olan Çatalhöyük'tü.[6] M.Ö. XI-VIII. yy'larda Antakya'yı ele geçirmek için Asurlular yeni seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda Hattena Prensliği, Asurluların kontrolüne girdi. II. Sargon döneminde (M.Ö.721-705) Hattena Prensliği sona ermiş oldu.

Asurlular, Hatay bölgesinde M.Ö. 612 yılına kadar hüküm sürdüler. Medler ve Babiller M.Ö. 612 yılında Asur krallığının başkenti Ninova'yı alarak Asur krallığını yıktılar. Böylece Medler ve Babiller Asur krallığının topraklarını aralarında paylaştılar. Medler asıl Asur iline sahip oldular. Babiller de Suriye bölgesini topraklarına kattılar. Hatay yöresinde Babillerin egemenliği Part istilasına kadar sürdü.[7] M.Ö.VI. yy. ortalarında, Anadolu'da ve Ortadoğu'da ortaya çıkan değişikliklere, İran'da Part İmparatorluğu'nun doğuşu da eklendi. Böylece Antakya'da Part İmparatorluğu dönemi başladı. Antakya'da Part hâkimiyeti Makedon istilasına kadar devam etti.[8]

M.Ö. II. ve I. Binyıllarda Ön Asya Uygarlıkları

5 Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II,Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar, TTK , Ankara, 1946, s.284.

6 Bahadır, s.21.

7 Şemseddin Günaltay, Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, TTK, Ankara, 1937, s.571.

8 Woolley, s.185.

E N İ Z
Sinoppe
(Sinop)
K
B
D
G
HAZAR
DENİZİ
Azzi
U r a r t
Aras
T a b a l
Kızılırmak
Mazaka
Van
(Tuşpa)
Amida
Samosar
Nisibis
Ninova
Arbat
Kargamış
A s u r
Arpat
Kulak
Halpa
(Halep)
Topsak
Asur
Mezopotamya
K a l d e
Dicle
Hamat
Arvat
Hemesa
Kadeş
Tüdmür
Fırat
Opis
Amurru
Kiş
Babil
Nippur
Sus
E l â m
Borsippa
Larsa
Uruk
Sümer
Ur
A r a m i l e r
A r a p Ç ö l ü
BASRA KÖRFEZİ
M.Ö. II. ve I. BİNYILLARDA
ÖNASYA
0
200
400 km

Makedonya Kralı Büyük İskender

1.2. Makedonya Krallığı Döneminde Antakya Bölgesi

Makedon istilasına kadar Antakya ile ilgili bilgiler efsanelerden ve Heredot tarihinden alınmıştır. Makedonya Kralı Filip'in M.Ö. 336 yılında Aigai'da öldürülmesi üzerine İskender, askerler arasındaki ünü sayesinde ordu tarafından Makedonya kralı ilan edildi. Böylece Makedonya Kralı Büyük İskender, babasının Part İmparatorluğu'nu fethetme tasarısını yeniden ele aldı. İskender, M.Ö. 334 yılının ilkbaharında öncü kuvvetleriyle birlikte Anadolu topraklarına girdi ve ordusuyla Anadolu içlerinde ilerleyerek Dörtyol yakınlarındaki İssos'a kadar geldi.

Makedon ordusu ile Part Kralı Darius kumandasındaki Part ordusu, İssos'ta karşılaştdılar. Makedon ordusu, Part ordusunu M.Ö. 333 yılında büyük bir yenilgiye uğrattı. Yunan dünyasında derin yankılar bırakan bu parlak başarıdan sonra İskender, Asya içlerine yani Part Krallığı'nın merkezine girebildi. Bu gün Hatay ili sınırları içinde bulunan Antakya'nın Selevkoslar döneminde kurulduğu bilinmekle beraber bazı efsanelerde bu şehrin Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından kurulduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Antakya'nın Büyük İskender tarafından kurulduğu şeklindeki bilgiler efsanelerden ibarettir. Büyük İskender'in şehri kurması, şehrin saygınlığını artıracağından bu tür efsaneler çıkarılmıştır.

K
B
D
G
Makedonya Kralı İskender adına bastırılan para örnekleri
Sakalar
Hocant
Oküz Ir. (Amu)
329
Baktra
Baktria
(Belh)
Atropatene
(Azerbaycan)
DENİZİ
331
Dicle
Gavgamela
Arbela (Erbil)
Hirkanya
Partya
Arela
330
Medya
Arahosya
327-326
Babil
Babilonya
Sus
Susiyana
Aleksandria
(Kandehar)
331
Persepolis
Pasargad
Persis
324
Gedrosya
Indus
Hindistan
BASRA KÖRFEZİ
İSKENDER
PARATORLUĞU
İskender İmparatorluğu
İskender'in Gittiği Yol
Savaş Yapılan Yerler
Nearhos'un donanma ile dönüş yolu 325
0
250
500 km

Tuna
KARADENİZ
HAZAR DENİZİ
Makedonya Krallığı
Pella
Epeiros
Trakya
Bizantion
Pontos
Bergama Kr.
Pergamon
Bitinya
Galatya
Ankyra
Kapadokya
Etolya
Ahaya
Atina
İsparta
EGE DENİZİ
Efesos
İpsos (301)
Karya
Likya
Selevkoslar Devleti
Kilikya
İssos
Antakya
Selevkeia
Atropatene
Arbela
Ekbatan
Palmira
AKDENİZ
Sidon
Şam
Tir
Selevkeia
Ktesifon
Babil
Sus
İskenderiye
Kudüs
Libya
Ptolemaios'lar Devleti
Menfis
Pelusium
Mısır
Teb
KIZIL DENİZ
BASRA KÖRFEZİ
Persepo
De
İskender İmparatorluğu'nun Parçalanması (M.Ö. 200)

2. Selevkoslar Döneminde Antakya

2.1. Antakya'nın Kuruluşu

M.Ö. 323 yılında Makedonya kralı Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun yönetimi ve toprakları, generallerinden Antigonus ve Selevkos I. Nikator'a geçmişti. I. Nikator, Antigonus'u M.Ö. 301 yılının Ağustos ayında İpsus Savaşı'nda yendi. Böylece Antigonus'un egemen olduğu toprakları da alarak Ege bölgesinden Fırat havzasına kadar olan bölgede Selevkos Krallığı'nı kurdu.[9] Selevkos I. Nikator, Tigris Havzasında (Dicle) bulunan yönetim merkezini krallığın daha stratejik bir bölgesine taşımak istiyordu. Bu nedenle M.Ö 300 yılında kendi adını taşıyan Seleucia Pierra (bugün Hatay'ın ilçesi olan Samandağ, eski adıyla Süveydiye) şehrini kurdu.[10] Ancak kısa bir süre sonra başkentin Selevkos Krallığı için sahip olması gereken bazı özelliklerden yoksun olduğu ortaya çıktı. Seleucia Pierra'dan krallığın egemenliği altında bulunan Küçük Asya Fırat havzası ve Güney Suriye bölgelerini kontrol altında tutulması zordu. Seleucia Pierra'nın denizden gelecek saldırılara açık olması nedeniyle içerilere yeni bir başkent kurulması gerekiyordu.[11]

I. Nikator, Seleucia Pierra'nın uygun bir başkent olmadığını anladıktan sonra yeni bir başkent aramaya başladı. Daha önce mağlup ettiği Antigonus'un yönetim merkezi olan Antigonia'yı başkent yapmaya karar verdi. M. Ö. 300 yılı Mayıs ayında Antigonia kentini yıkarak kentin kalıntılarıyla Antigonia'nın 8 kilometre kadar uzağına Antioch'u (bugünkü Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'yı) kurmaya başladı. Ancak şehrin yapımı Selevkos I. Nikator döneminde tamamlanamadı. Antioch'un kuruluş yıllarında Selevkos Krallığı'nın yönetim merkezi Seleucia Pierra idi. Selevkos I. Nikator'un ölümünden sonra hükümdar olan oğlu Antiochus I. Soter döneminde ise yönetim merkezi Seleucia Pierra'dan Antioch'a taşınmıştır. Bundan sonra Antioch, Selevkos Krallığı'nın yeni ve daimi başkenti olmuştur. Selevkos Krallığı'nın başkenti olan kent

9 Glanville Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (new Jersey, Princeton univ. Pres) 1961, s.54.

10 Bahadır, s. 23.

11 Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, I. Cilt, TTK, Ankara, 1998, s. 299.

kısa zamanda gelişmiş ve doğu uygarlığı ile Helenizm arasında bir sentez görevi görmüştür.[12]

Antioch şehrinin kuruluşu ile ilgili iki görüş hâkimdir. Bunlar: "Antioch"un Selevkos I. Nikator'un babasının ya da oğlu Antiochus I. Soter'in ismi olduğudur. Hakim görüş Selevkos I. Nikator'un kente babasının ismini koyduğudur. Suriye'den Hindistan'a kadar uzanan geniş topraklar üzerine krallığını kurmuş olan Selevkos I. Nikator tarafından 16 tane Antioch, 5 tane Laodiceia, 9 tane Seleucia, 3 tane Apameia kurulmuştur. Seleucia kendi adı, Antioch babasının adı, Apameia karısının adı, laodiceia annesinin adı verilerek kurulmuş olan kentlerdir. Habib Neccar dağı eteklerinde kurulup Selevkos Krallığı'nın merkezi olan Antioch, aynı adla kurulan diğer 16 Antioch'tan Asi üzerindeki Antioch veya Defne (Harbiye) yakınlarındaki Antioch adıyla ayrılmıştı.[13]

Selevkos I. Nikator

Antakya'nın yakınlarındaki Defne (Harbiye), meşhur efsanelerin ve kültlerin merkezini oluşturmaktadır. Selevkos döneminde Defne'de hem Apollo hem de Zeus tepesi bulunmaktadır. Antioch'un yakınında bulunan Defne'de tanrılara kurbanlar adanır ve festivaller düzenlenirdi.[14]

2.2. Selevkosların Gerileme ve Yıkılış Döneminde Antakya

M.Ö. 281 yılında Selevkos I. Nikator öldükten sonra yerine oğlu I. Antiochus geçti. Bu dönemdeki en önemli olaylardan biri Antioch şehrinin yapımının tamamlanarak krallığn başkentinin Seleucia Pierra'dan Antioch şehrine taşınmasıdır.

Selevkos Krallığı'nın başına M.Ö. 223 yılında Selevkos II. Kalinikus'un oğlu III. Antiochus geçti. Selevkos Krallığı, III. Antiochus'un başa geçmesiyle

12 George Haddad, Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic- Roma Period, Chicago, 1949, s.2.

13 Downey, s.581.

14 Downey, s.86.

Selevkos I. Nikator'un oğlu I. Antiochus döneminde basılan para örneği.

büyük bir gelişme devrine girdi. Güney Suriye'nin zaptını tamamlayan III. Antiochus, atası Selevkos I. Nikator zamanındaki sınırları tekrar elde etmek için Anadolu ve Trakya üzerine yürüdü. Fakat izlediği politika sebebiyle Roma'nın muhalefetiyle karşılaştı. III. Antiochus, M.Ö. 191 yılında Romalılara mağlup olmasından sonra Yunanistan'da tutunamayarak Anadolu'ya geçti. Romalılar kralın peşini bırakmayarak Anadolu'ya kadar takip ettiler. Roma ordusu III. Antiochus'u M.Ö.189 yılında Magnesia (Manisa) da büyük bir yenilgiye uğrattı.[15] Magnesia Savaşı'ndan sonra Roma ile Selevkoslar arasında M.Ö. 188 yılında Apameia (Dinar)'da bir barış antlaşması yapıldı. III. Antiochus, Roma'nın öne sürdüğü şartları kabul etti. Böylece Selevkos Krallığı hem askeri hem de siyasi olarak güç kaybetti. Bu savaş Selevkos Krallığı'nın yıkılış sürecinde bir dönüm noktası oldu. M.Ö. 187 yılında Antiochus'un büyük oğlu Selevkos IV. Philapator, Selevkos Krallığı'nın başına geçerek krallığın yeniden askeri ve siyasi gücünü kazanması için çok çaba sarf etti. Fakat başarılı olamadı. IV. Selevkos'tan sonra krallığın başına IV. Antiochus geçti. Yeni hükümdar Roma'dan müsaade alarak ordusunu kuvvetlendirmeye çalıştı. IV. Antiochus Roma'nın Makedonya ile uğraşmasını fırsat bilerek Selevkos Krallığı'nın

II. Antiochus dönemi para örneği.

kurulduğu ilk günlerde olduğu gibi büyük bir krallık haline getirme düşüncesindeydi. IV. Antiochus işte bu ümitlerle M.Ö. 169'da kendi başına son bir siyasi hareket yaptı ve krallığın topraklarına katmak için Mısır'a yöneldi. Mısır Roma'ya güvendiği için buna hazır değildi. Roma ise harpte bulunduğundan Mısır'a yardım edemedi. Böylece IV. Antiochus Mısır ile Suriye'yi birleştirme düşüncesini başarmış görünüyordu. Ancak bu esnada Roma, Pydna Savaşı'nı

15 Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara, 2004, s. 468.

Selevkos savaşçıları

kazandı. Roma artık IV. Antiochus ile mücadele edebilirdi. Roma savaş yerine diplomasiyi tercih ederek IV.Antiochus'a bir ültimatom gönderdi. Bunun üzerine IV.Antiochus Mısır'dan çekildi. Böylece Selevkos Krallığı tekrar eski gücüne kavuşmak için yaptığı son teşebbüsü de kaybetmiş oluyordu. I Demetrius'un krallığı zamanında Partlar, I.Mitrades komutasında Selevkos Krallığı'ndan hayli arazi kopardılar.[16]

M.Ö. 130 yılında Selevkos Krallığı Mezopotamya'da bulunan bütün topraklarını Partlara bırakmak zorunda kaldı.[17] Bu savaştan sonra İran bölgesindeki Selevkos egemenliği tamamıyla sona ermiş oldu. Roma, Partları destekleyerek Selevkos Krallığı'nı yıkma planını başarıya ulaştırmıştı. Böylece Roma doğuda kendisine karşı büyük bir düşman devlet oluşmasına neden oldu.[18] Romalılar, M.Ö. 129 yılında çok geniş topraklara sahip olan Selevkos Krallığı'nı elde tutamayacaklarını anladıkları için bir müddet daha ülkeyi ayakta tuttular. Selevkos hanedanından Prensler Roma'ya götürüldü. Antakya tahtında oturan krallardan biri Roma'ya kafa tutunca Roma'dan bir prens serbest bırakılıyor ve taht kavgası başlıyordu.

Selevkos savaşçıları

M.Ö. 83 yılında Romalılara tabi bir beylik olan Ermeni Kralı Tigranes, Selevkos Krallığı'nın başkentini alarak Selevkos Krallığı'nı yıktı. Tigranes M.Ö. 69 yılında ilk defa Antakya ismini kullandı ve bir yüzünde Antakya tychesinin resmi, diğer yüzünde kendi resmi olan bir para bastırdı.

Roma ordularının Armenia bölgesine saldırmasıyla Tigranes Antakya'dan ayrıldı. Yönetimi II. Philip'e bıraktı. M.Ö. 64 yılında XIII. Antiochus tahtı II.Philip'ten aldı. M.Ö. 64 yılında Roma'nın meşhur komutanlarından Pompei, XIII. Antiochus'u yenerek Antakya'yı işgal etti. Bu dönem Antakya tarihinde yeni bir dönemi başlatıyordu.[19]

16 Bahadır, s. 27-28.

17 Demircioğlu, s. 391-453.

18 E. Bickerman, s.7.

19 Downey, s.142.

İskenderun (Issos Savaşı alanı) gravürü

Hatay Mozaik Müzesi'ndeki ünlü Oceanus ve Tethys Mozaiği. M.S. IV. YY. Harbiye'de bulunmuştur.

3. Roma Döneminde Hatay Bölgesi

3.1. Romalıların Hatay Bölgesine Gelişi ve Antakya'da Yönetimin Oluşması

Selevkos Krallarından XIII. Antiochus, M.Ö. 64 yılında Selevkos Krallığı'nın başkenti Antakya'da Selevkos Krallığ'nı yönetmekteyken Roma senatosunun verdiği olağanüstü yetkiyle Roma'nın Akdeniz'de başına dert olan deniz korsanları sorununu çözmek için gönderilen Roma'nın meşhur komutanlarından Pompei, XIII. Antiochus'u yenerek Antakya'yı işgal etti. Bu olay ile Antakya tarihinde yeni bir dönem başladı. Romalı komutan Pompei, Antakya'da ilk olarak bronz para bastırdı. Bu paralarda Antakya'yı "Metropolis" olarak gösterdi. Böylece M.Ö. 64 yılında Antakya'da resmen Roma İmparatorluğu dönemi başlamış oldu.[20] Antakya, Selevkos Krallığı'nın başkenti olduğundan dolayı bu şehirde meclis binası, senato ve belediye meclisi inşa ettirdi. Romalı komutan Pompei, Antakya'nın bu konumundan dolayı Antakya'da eski yönetim şeklini devam ettirerek buraya yeni bir meclis binası inşa ettirdi. Pompei, M.Ö. 62 yılında İtalya'ya geri döndü. Bu tarihten sonra Antakya, Roma'ya bağlı özerk yönetim şekliyle Pompei'nin atadığı vali tarafından yönetilmeye başlandı. Antakya, Pompei'nin Roma'ya geri dönmesinden Sezar dönemine kadar 4 yıl valiler tarafından yönetilmiştir. Crassus'un valiliği sırasında Antakya, Partlar tarafından saldırıya uğradı. 7 Ekim M.Ö. 51 tarihinde bu saldırı geri püskürtüldü.[21]

Part tehlikesi yeni vali döneminde de devam etti. M.Ö. 49 yılındaki İmparatorluk mücadelesi Roma tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Julius Sezar, 6 Haziran M.Ö. 48 tarihinde Pompei'yi Pharsalus'ta yendiği zaman, Antakya halkı Julius Sezar'ı destekliyordu. Julius Sezar, 28 Haziran M.Ö. 47 tarihinde Antakya'ya gelmiş-

20 Downey, s.148.

21 Virginia Corwin, St. Ignatus and Chiristiantiy in Antioch, Yale Ünv. Press, 1960, s.42.

tir. Antakya da 9 gün kaldıktan sonra Antakya'nın idaresini akrabası olan genç Sextus'a bırakarak Antakya'dan ayrıldı. Antakya'da Pompei'e bağlı bazı kabileler isyan etti. Bu isyanda genç Sextus hayatını kaybetti.[22]

Roma tarihinin en önemli olaylarından biri M.Ö. 44 yılının Mart ayında İmparator Julius Sezar'a yapılan suikasttır. Cassius ve Brutus bu suikasttan sonra Roma İmparatorluğu'nun yönetimini ele geçirmiştir. Octavian ve Antony, M.Ö. 43 yılında büyük bir ordu ile Roma'ya geldiler. Octavian Roma senatosunda Julius Sezar'ın katillerini vatan haini ilan ettirdi. Octavian ve Antony, M.Ö. 47 yılında Philipi'de Brutus ve Casius ile savaştı. Julius Sezar'ın katilleri Brutus ve Cassius'a karşı yapılan bu savaş Octavian ve Antony'nin zaferi ile sonuçlandı. Bundan sonra Roma İmparatorluğu Octavian ve Antony arasında paylaşıldı. Doğunun yönetimi Antony'e, batının yönetimi Octavian'a ait oldu. Antony doğu bölümünü yönetmek için Antakya'ya geldi.[23] Antony M.Ö. 42 yılında Antakya'dan ayrılarak İskenderiye'ye Kleopatra ile görüşmeye gitti. Bu görüşmede Part tehlikesi ve Antakya güvenliği için anlaşma yaptı. Part ordusu M.Ö. 40 yılında Suriye'ye saldırarak Antakya dâhil bütün bölgeyi ele geçirdi. Bunun üzerine Antony büyük bir orduyla Antakya'ya hareket etti. Roma ordusu Partları mağlup ederek Antakya'dan çıkardı. Antony, M.Ö. 37 yılında Antakya'ya geldi ve bu şehirde Partlara karşı kullanmak için askeri üs kurdu. Antony, Fonteius Capito'yu, Kleopatra'yı Antakya şehrine getirmesi için İskenderiye'ye gönderdi. Cleopatra Antakya şehrine gelir gelmez Antony, Cleopatra ile evlendi. Antony düğün hediyesi olarak Cleopatra'ya Suriye bölgesini verdi. Antony'nin bu davranışı Roma'da pek hoş karşılanmadı. Octavian, büyük bir donanma ile Mısır üzerine yürüdü.[24]

M.Ö. 31 yılında cihan tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Actium Deniz Savaşı'nda, Octavian galip gelerek Mısır'ı işgal etti. Antony ve Kleopatra esir düşmemek için kendilerini öldürdüler.[25] Octavian'dan sonra Augustus, M.Ö. 31 yılında Roma İmparatoru oldu. Augustus (M.Ö. 31- M.S. 14) yıllarına rastlayan dönemde, Antakya Roma İmparatorluğu tarafından atanan valiler tarafından yönetilmeye devam etti. Antakya, Augustus zamanında birçok yeni toplumsal binanın inşa edilmesiyle daha iyi duruma geldi. Bunun sonucu olarak da nüfus arttı. Bu dönemde Yahudilerden bazı imtiyazları geri alındı. Bu uygulama İmparator Nero'nun döneminde de devam etti. Yahudiler, Antakya'daki baskıdan dolayı ayaklandılar, fakat İmparator Nero bu ayaklanmayı birçok Yahudi'yi öldürerek bastırdı. İmparator Nero'nun ölümünden sonra İmparatorluğun 4 varisi vardı. Bu varisler Golba, Otto, Vitellius ve Vespasian'dır. Bu dört aday arasında Vespasian yönetimi ele geçirmeyi başardı. Vespasian'ın olmasında, Antakya bölgesi etkin rol oynadı. Daha önce de imparatorların seçilmesinde Antakya şehri etkili olmuştu.[26]

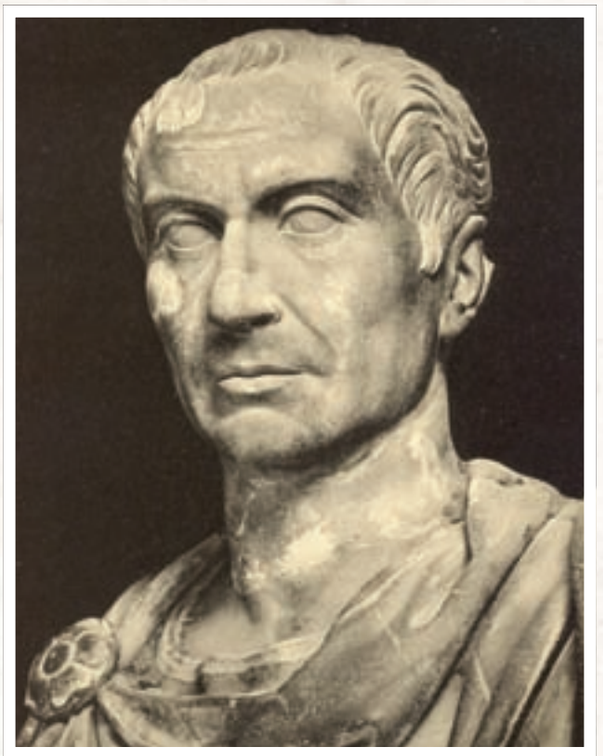

Julius Sezar

22 Downey, s.151-152.

23 Oktay Akşit, Roma İmparatorluğu Tarihi, İstanbul Üniv. Yay, İatanbul, 1985, s.31.

24 Bahadır, s.30-131.

25 Mansel, s. 451.

26 Downey, s.200-202.

Hıristiyanlığın ilk kiliselerinden biri olan Saint Pierre Kilisesi

3.2. Havarilerin Hatay Bölgesine Gelmesi ve Antakya Kilise'nin Kuruluşu

İmparator Gaius'un (Caligula) (M.S. 37-41) kısa imparatorluk döneminde en önemli olaylardan biri Hıristiyan misyonerlerin (Havarilerin) Antakya'ya gelmesi ve Hıristiyanlığı buradan İmparatorluğa yayma hadiseleridir. Antik Çağ'da Antakya, Roma İmparatorluğu ile ticaret bağlantısı olan dini, kültürel ve ticari bir merkezdi. Antakya şehrinin bu yapısı dinlerin ve kültürlerin buradan diğer şehirlere kolaylıkla yayılmasını sağladı. Hıristiyanlığın, putperest Roma dünyasında kolayca yayılmasında Antakya'nın bu yapısı etkili oldu.[27]

Antakya'da Hıristiyanlığın doğuşu Tiberus'un hükümdarlığının son yılları ile Caligula hükümdarlığının ilk yıllarına rastlar. Yahudiler, Hz. İsa'dan sonra Kudüs'te Hz. İsa'ya inanan Yahudilere zulüm ve baskı yapmaya başladılar. Hz. İsa'ya inanan Yahudiler bu baskılardan sonra Kıbrıs, Antakya gibi yerlere göç ettiler. Antakya Roma İmparatorluğuna bağlı ve bölgenin en büyük şehri olması nedeniyle Hz. İsa'ya inanan Yahudiler için uygun propaganda merkeziydi. Barnabas M.Ö 38 yıllarında Kudüs cemaati tarafından Antakya'ya gönderildi. Durumun müsait olduğunu gören Barnabas Pavlos'u da Antakya'ya getirdi ve Hz. İsa'nın öğretisini birlikte yaymaya başladılar. Barnabas ve Pavlos'un gayretleri sayesinde bir yıl gibi kısa bir sürede Antakya'da putperestliği bırakarak Hz. İsa'nın öğretisini kabul eden büyük bir topluluk oluştu. Antakya'daki Yahudilerin dini görüşüyle ayrılan bu topluluğa ilk kez Antakya'da Hıristiyan adı verildi. Antakya'daki Hıristiyan topluluğun dini yaşantısı ve görüşleri Pagan Roma Dünyası'na yayılmıştır.[28]

Hıristiyanlık inancının doğuş ve gelişmesinde Antakya'nın özel bir yeri vardır. Hıristiyanlığın Kudüs dışına taşıp bugünkü çehresine bürünmesinde Antakya, dinamik bir rol oynadı. Havarilerin, Hıristiyanlığı yaydığı 3 temel Hıristiyanlık merkezlerinden (Antakya, Roma, İskenderiye) belki de en önemlisi Antakya idi. Antakya, Antik Çağ'da do-

27 Downey, s. 190-191.

28 Bahadır, s. 32.

Saint Pierre Kilisesi, 1900'lerin başı.

ğunun en önemli dini, kültürel ve ticari merkeziydi. Antakya'nın Roma İmparatorluğu ile ticari bağlantısı olması Hıristiyanlığın Antakya'dan Roma dünyasına kolaylıkla yayılmasını sağladı. Hıristiyanlığın Putperest Roma dünyasına kolayca yayılmasında Antakya'nın bu yapısı etkili olmuştu.[29]

Pavlos'un, Yahudi asıllı Hıristiyanlığı everensel bir din haline getiren görüşleri Antakya'da filizlenmiş ve ilk taraflarını da burada bulmuştur. Kudüs'te bulunan Yahudi Kilisesi sadece Yahudi asıllıları bünyesinde barındırırken, Antakya Kilisesi, her ırktan insanı bağrında toplayan bir kilise görünümündeydi.[30] Yeni Hıristiyan olan Putperestlerin eski alışkanlıklarını devam ettirmeleri ve Pavlos'un bu

29 Downey, s. 275.

30 Bahadır, s. 33.

Saint Pierre Kilisesi günümüzde de belirli günlerde Hıristiyanların ibadet mekanı olarak kullanılmaktadır.

Saint Pierre Kilisesi'nin kurucusu Aziz Pavlos ömrünü Hz. İsa'nın öğretisine adamış bir mümindir. (Antakya Katolik Kilisesi)

konuda gerekli gayreti göstermemesi Antakya'daki Yahudi Hıristiyanların tepkisine neden oldu. Kudüs cemaati Pavlos'u Kudüs'e çağırarak bu konudaki görüşünü sordu. Kudüs cemaatini yöneten Yakup, Pavlos'a Antakya'daki cemaate nasıl davranacağı konusunda bir kararname vererek Antakya'ya gönderdi.

Pavlos bu kararnameyi uygulamayarak M.S.35-36 yıllarında Kudüs cemaati ile bağlarını kopardı. Eusebius, Antakya kürsüsünün ilk Patriği olarak Petrus'u, onun ölümünden sonra II. Patrik olarak Efudyos'u ve onun ölümünden sonra da III. Patrik olarak İgnatius Nurani'yi kaydeder. Efudyos, Antakya'da 29 yıl boyunca Hıristiyanların dini lideri olarak kalmıştır. Buradan da Efudyos'un Antakya'da M.S. 72,73,75 yıllarına kadar Hıristiyanlara önderlik ettiği sonucunu çıkarıyoruz. Bu tarihten sonra Antakya'da Hıristiyan cemaatin bütün idaresini İgnatius Nurani eline alır. Antakya kilisesinin bağımsız bir episkoposluk çehresine bürünmesi bu döneme rastlar.

Kudüs'te Hz. İsa'ya inanan Yahudi topluluğunun ilk sürgünü ve zulmü M.S. 62 yılında başlamıştır. M.S. 62 yılında Kudüs'te Hz. İsa'ya inanan Yahudi topluluğunun başında Hz. İsa'nın Havarilerinden Yakup bulunmaktaydı. Yakup bu zulümde şehit edildi. İmparator Vespasian, Yahudi isyanını bastırmak için Jerusalem (Kudüs)'e doğru hareket hazırlıklarına geçti. Yahudiler bu olay üzerine Roma'daki diğer imparator adaylarından Vitellus'u kışkırttılar. Vespasian, oğlu Titus'u Roma'ya gönderdi.[31]

Titus, M.S. 69 yılında Vitellus'u yenerek Roma'ya girdi. Daha sonra Roma'dan Kudüs'e doğru hareket etti. Titus M.S. 70 yılında Kudüs'ü işgal ederek buradaki Yahudilerin çoğunu öldürdü. Bu olaydan sonra Antakya halkı Yahudileri şehirden kovacaklarını söyleyerek Titus'u Antakya şehrine davet etti. Bu davet üzerine Titus kısa bir süre için Antakya şehrine geldi.[32] M.S. 75 yılında Efudyos'un katlinden sonra İgnatius Nurani, Antakya'da kuvvetli bir misyoner teşkilatı kurdu. İgnatius Nurani'nin bu misyon faaliyetleri müminlerinin sayılarının artmasına ve kilisenin güçlenmesine neden oldu. İgnatius'un bu çalışmaları kısa bir zaman sonra imparatorluk içinde huzursuzluk yarattı ve şikayetler imparatora kadar ulaştı. Bunun üzerine İmparator Trajan, çıktığı Doğu seferi sırasında Antakya'ya uğrayarak 40 yıla yakın bir zamandır episkoposluk yapan İgnatius'u zincire vurdurarak Roma'ya gönderdi.[33]

İmparator Nevra, çok yetenekli bir yönetici ve komutan olan Trajan'ı manevi oğlu seçti. Böylece Trajan imparatorun varisi konumuna gelerek 25 Ocak M.S. 98 yılında İmparator Nerva'nın ölmesi ile imparator ilan edildi.

3.3. II ve IV. Yüzyıllar Arasında Hatay Bölgesinde Roma Hakimiyeti

II. yüzyılın başlarında Antakya tarihini etkileyen en önemli olay Roma İmparatorluğu ile Part İmparatorluğu arasında yapılan savaştı. İmparator Trajan, Partları yenerek Roma'yı Batı ve Doğu'nun tek hâkimi yaptı. Ayrıca Trajan Batı'daki tehlikeleri bertaraf ettiği gibi Roma İmparatorluğunun gücüne güç kattı. Bu sefer İmparatorluğunun Doğu kısmında karışıklıklar çıktı. Part Hükümdarı, M.S. 113 yılında İmparator Neron zamanından beri devam eden barışı bozdu. Bu barışın bozulması ile İmparator Trajan doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için tedbirler aldı ve savaş planı yaptı. Bu planlamalarda Antakya stratejik konumunun önemi nedeniyle askeri üs olarak belirlendi.[34]

İmparator 7 Ocak M.S. 114 tarihinde Antakya'ya girdi ve kışı burada Part savaşına hazırlık yaparak geçirdi. İmparator Trajan, bu Mezopotamya seferinde gelecekte İmparator olacak yeğeni Hadrian'ı da birlikte getirdi. İmparator, Part savaşı boyunca yeğeni Hadrian'ı Antakya valisi olarak görevlendirdi. M.S. 115 yılının bahar aylarında Roma ordusu Partların başkenti olan Ktesiphon'u almak için şehre gelmiştir. Ama Partlar şehri boşaltmış ve Osroes'e kaçmışlardı. Böylece Ktesiphon, hazinesiyle birlikte ele geçirildi ve İmparator Trajan "Parthicus" unvanını aldı. İmparatorluğun doğu kısmında

31 Downey, s. 285-286.

32 Virginia Corwin, s. 47.

33 Bahadır, s. 34.

34 Gürhan Bahadır, İslam Fethinden Haçlılara Antakya (M.S. 636-1100), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010, s.34-35.

da güvenliği sağlayan İmparator Trajan, M.S. 117 yılında Antakya'ya geldi. İmparator, Hadrian'ı Antakya'daki ordunun başında bıraktı ve Antakya'yı terk ederek deniz yoluyla Kilikya'daki Selinus'a geldi. İmparator Trajan'ın ölümü ile varisi olmadığı için evlat edindiği Hadrian imparator oldu. Hadrian başa geçmesi ile birlikte doğu politikasını değiştirmiştir. Roma'nın fazla büyümesi sonucunda imparatorluk geniş alanlara yayılmıştır. Kontrolün güçleşeceğini düşünen İmparator Hadrian bundan sonra birleştirici bir politika izledi ve doğunun düzenlenmesi ile meşgul oldu. Roma İmparatoru Part hükümdarı Vologasese'ye savaşta kazandığı doğu bölgesini iade ederek burayı vassal krallık olarak muhafaza etti. Partlarla barışı sağladı. İmparator bu gelişmelerden sonra Catilius Severus'u Antakya'da vali olarak bıraktı. Daha sonra M.S. 117 yılı Kasım ayında Antakya'dan yola çıkarak Tarsus yolu ile Nicomedia (İzmit)'ya gitti. Hadrian bu tarihten sonra İmparatorluğun batı tarafı ile ilgilendi.[35]

Hadrian, 10 Temmuz M.S. 138'de öldü. Sonraki süreçte ise saldırılar Antakya'ya kadar ulaştı. Bu saldırılarda ordu kuvvetlerinin disiplinsizliği yüzünden imparatorluk mağlubiyete uğradı. Doğu'dan gelen bu kötü haberler İmparator Markus Aurelius'u savaş hazırlıkları yapmasına sebep oldu. Lucius Verus askerlik yönünden Marcus Aurelius'dan daha yetenekli olduğundan, Lucius Verus'a doğudaki savaş için yüksek yetki verilerek M.S. 162 yılının bahar ayında Antakya'ya gönderildi. Lucius Verus, Part savaşı için üç komutan görevlendirdi. Bu komutanlar Statius Priscus, Avidus Cassius ve Martius Verus'tu. Lucius Verus, Martius Verus Komutasında Roma ordusunu Partlar üzerine gönderdi ve savaş boyunca Antakya'da kaldı. M.S. 163 yılında yapılan savaşta Martius Verus komutasındaki Roma ordusu, Part ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Savaş sonunda Roma Osroene, Edassa şehirlerini alarak topraklarını Fırat'ın doğu kıyılarına kadar genişletti. Lucius Verus, komutanlarından Avidius Cassius Antakya Valiliğine atandıktan sonra Antakya'dan ayrılarak M.S.166 yılında Roma'ya döndü.[36]

İmparator Trajan'ın mermer heykeli.

Lucius, Roma'da üç yıl bulunduktan sonra öldü. Böylece Markus Aurelius Roma İmparatorluğu'nu tek başına yönetmeye başladı. Bu dönemde Roma İmparatorluğuna Antakya valisi olarak hizmet eden Avisus Cassius, Suriye bölgesinde belli bir güce ulaştıktan sonra İmparator Markus Aurelius'un öldüğü rivayeti üzerine M.S.175 yılının Nisan ayında kendisini imparator ilan etti. Olayların devamında Cassius Mısır bölgesinide işgal etti. İmparator Aurelius isyanı öğrenince Antakya'ya hareket etti fakat İmparator yoldayken iki askerin Cassius'u öldürdükleri haberi kendisine verildi.

Kapadokya valisi isyanın en yoğun bölgesi olan Antakya'da otoritesini kurdu ve imparator gelinceye kadar doğu bölgesinin idaresini eline aldı. İmparator, Antakya bölgesine ulaştığı zaman Antakya halkı isyandan dolayı kendisinden özür diledi. İmparator Aurelius halkın af isteğini kabul etmedi ve Suriye bölgesinin başkenti olan Antakya'ya özellikle

35 Downey, s.222-224.

36 Gürhan Bahadır. a.g.e., s. 36.

ceza verdi. Antakya'da yapılan olimpiyat oyunları ayrıca at yarışları ve festivaller yasaklandı.[37]

İmparator Commodus'un kendisinden sonra İmparator olacak hiç varisi yoktu. Bu sebepten dolayı Pertinax ve Didius Julianus her ikisi de imparatorluklarını ilan ettiler.[38] Roma halkı, Didius Julianus'un imparator olmasını istemiyordu. Julianus, imparator olmak için destek arama faaliyetlerine girdi. Bu çerçevede M.S. 193 yılının Haziran ayından Antakya'ya geldi. Didius Julianus, İmparatorluk mücadelesinde arkadaşı olan Antakya valisi Pescennius Niger'e güveniyordu. Çünkü Niger'in güçlü bir ordusu vardı. Didius Julianus beklediği desteği Niger'den alarak Roma'ya döndü. Ordusu ile Roma'ya gelen Niger, Didius Julianus'u resmen imparator yaptı. Didius Julianus İmparator olduktan sonra Pescennius Niger o yılın nisan ayında hızlıca Antakya'ya geri döndü. Roma'da Didius Julianus İmparatorluğunun ilan ettiği zaman Pannoria bölgesinin valisi Septimius Severus, İmparatorluğunu ilan etti. Fakat Septimius Severus, Antakya bölgesinde bulunan Pescennius Niger kuvvetlerinden çekiniyordu. Roma senatosu, Septimius Severus'u Roma'ya çağırdı. Septimius Severus ordusu ile Roma'ya girdi ve senato tarafından imparator ilan edildi. Yeni İmparator ilk iş olarak Didius Julianus'u senatoda yargılattı. Senato Didius Julianus'u ölümle cezalandırdı. M.S. 193 yılının Haziran ayında öldürttü. Bu olaydan sonra imparatorlukta iki güçlü aday kaldı. Suriye valisi Pescennius Niger ve yeni imparator olan Septimius Severus. Severus, Asya'yı kontrol altına almak ve Pescennius Niger tehlikesini bertaraf etmek için M.S. 193 yılının Temmuz ayında Roma'dan ayrıldı. Bu sırada Pescennius Niger Antakya'da taze güçlerle ordusunu güçlendiriyordu. Bu iki ordu M.S. 194 yılının bahar ayında Antakya'nın yakınlarında bulunan Issos'ta karşılaştılar. Septimius Severus'un ordusu, Pescennius Niger'in ordusunu bu savaşta yendi. Pescennius Niger yanında az bir ordu ile Antakya'ya geldi. Septimius Severus, savaş sonunda Pescennius Niger'i takip etti ve Antakya'ya kuşattı. Kuşatma sonunda Septimius Severus Antakya'ya girdi ve burada Pescennius Niger'i öldürdü.[39]

İmparator Septimius Severus imparatorluk mücadelesinde rakibi Niger'i desteklediği için Antakya'yı cezalandırdı. Yasakladığı toplumsal faaliyetlerle kenti köy haline dönüştürdü. Kente verilen bütün unvanları geri aldı ve yönetimini Suriye'nin metropolisi haline getirdiği Laodecia'ya bağladı. İmparator Septimius Severus, Antakya'nın metropolis unvanını kaldırdı. Bu olaylardan sonra olimpiyat oyunları Issos'a taşındı. Part savaşı hazırlığı için Antakya'ya gelen İmparator Caracalla olimpiyat oyunlarının tekrar Antakya verilmesini sağladı ayrıca şehre metropolis unvanını geri verdi.[40]

Macrinus, Caracalla'nın ölümünden dört gün sonra İmparatorluğunu ilan etti. Macrinus, oğlunu Antakya'ya Sezar olarak gönderdi. Daha sonra Macrinus da Antakya'ya geldi. Macrinus imparator olduktan sonra Roma'da kalması gerekiyordu, fakat kendisi Part savaşlarına hazırlık yapmak bahanesi ile Antakya'dan ayrılmak istemiyordu. Part ordusu Ağustos ayında Mezopotamya bölgesine saldırdı. Bu saldırı üzerine İmparator Macrinus Antakya'dan ordusu ile bu bölgeye doğru yola çıktı ve Partları bu bölgeden uzaklaştırdı.

Severus Alexander'ın imparator olduğu sıralarda Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında önemli bir tehlike oluşuyordu. Bu tehlike M.S. 230 yılında Part İmparatorluğu'nun devamı olabilecek Sasani Devleti'nin tarih sahnesinde kendini göstermesidir.

Sasani İmparatorluğu'nun başı olan I. Ardaşir'in ilk hedefi Eski Part İmparatorluğunun sahip olduğu toprakları geri almaktı. M.S. 231 yılında İmparator Severus, Sasani tehlikesine karşı Roma'ya giderek destek kuvvetleri alıp onları Antakya'ya getirdi. Severus Alexander barış yapma amacı ile Ardaşir'e elçi göndermiştir. Ardaşir bu teklifi reddetti ve kendilerini Part İmparatorluğu'nun varisi olarak gördüklerini bildirdi. Ayrıca Antakya Bölgesi, Mezopotamya, Kapadokya bölgelerinin kendilerine ait olduğunu söyledi. Böylece iki İmparatorluk arasında savaş kaçınılmaz oldu.

37 Downey, s.228.

38 D. S. Wallace-Hadrill, Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East, Cambridge Univ Pres, 1982, s. 5.

39 Downey, s. 236-238.

40 D.S. Wallace-Hadrill, s.5.

M.S. 100'lü yıllarda bu gün Hatay il merkezi olan Antakya'nın temsili çizimi.

İmparator Severus Alexander, M.S. 232 yılında Sasani ordusuna saldırdı ve zafer kazandı. Bu zaferi kutlamak için Antakya'dan Roma'ya geçti. Severus Alexander'ın Roma'daki tavırları Senato tarafından beğenilmedi. M.S. 235 yılında Roma'da öldürüldü ve yerine Maximinus imparator oldu.[41] M.S. 235 yılında Severus Alexander'in ölümünü takip eden yıllar İmparator olmak için yapılan mücadeleler ile geçmiştir. Maximinius M.S. 235 – 238, Pupienus (238), Balbinus (238) ve Gordians (238 – 244) gibi imparatorlar arasındaki mücadeleler batıda gerçekleşti. Bu dönemde Batı'da imparatorluk mücadelesi olurken Doğu'da Sasani İmparatorluğu güç kazandı. I. Şapur, babası I. Ardaşir'in hayali olan Büyük Sasani İmparatorluğu düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla M.S. 241- 272 yıllarında imparatorluğun başındayken bu politikayı devam ettirmek için Doğu seferine başladı. Antakya, bu yıllarda Sasani tehlikesi altındaydı.

M.S. 251 yılına kadar Roma devletinde ekonomik ve politik sıkıntılar yaşanmaktaydı. Antakya şehri de Roma dünyasında yaşanan sıkıntılardan etkilenmekteydi. Antakya halkı bu yaşanan sıkıntılardan dolayı Sasani yönetiminin gelmesine karşı değildi. Bu dönemde Antakya ilk olarak M.S. 256, ikincisi M.S. 260 yılında olmak üzere iki defa Sasani istilasına uğradı. M.S. 253 yılında Valerian, Roma imparatoru oldu. İmparator Valerian, Sasani tehlikesini önlemek için M.S. 256 yılında Roma'dan ayrılarak Antakya'ya geldi.[42] M.S. 260 yılının yaz ayında İmparator Valerian morali bozuk ve yorgun olan ordusu ile Antakya'dan Sasanilere savaşmak için hareket etti. Roma ordusu, Sasani ordusu ile karşılaştı ve bu savaşta Roma ordusu yenildi. Bu savaşta İmparator Valerian, esir edildi ve öldürüldü. Bu olaydan sonra Sasani ordusu ilerleyerek Antakya'ya kadar geldi. Antakya'ya giren Sasaniler şehri ikinci kez yağma ederek yakıp yıktılar ve bir harabe haline getirdiler.[43]

İmparator Gallienus'un yeni doğu politikası doğuda Palmyra Prensi Odena'yı destekleyerek Sasa-

41 D.S. Wallace – Hadrill, s.6.

42 Downey, s.255.

43 Nina Garsoian, "The Cambridge History of Iran; Byzantium and Sasanians," Ed. Ehsan Yarshater, 3. Vol. Cambridge Univ. Pres, 1983, s. 570.

niler'e karşı güç dengesi kurmaktı. Palmyra Prensi Odena, Sasanilerle savaşarak Roma İmparatorluğunun desteğiyle Suriye ve Mezopotamya bölgesine egemen oldu.[44]

Aurelian imparator olduğu zaman en önemli problemi doğuda belli güç kazanmış Palmyra prensliği idi. Bu prensliğin başında Odena vardı Odena'nın ölümüyle eşi Zenobia, Palmyra Prensliğini yönetmeye başladı. Zenobia, M.S. 271 yılında Germenlerin Roma'yı işgal etmesini fırsat bildi ve Antakya'yı işgal ederek Suriye'de kendisinin yönetiminde bir devlet kurmak istedi.[45] M.S. 271 yılında Aurelian gelecekte imparator olacak Probus'u, Mısır'ı ve Palmyra Prensliğini kontrol altında tutması için görevlendirildi. Probus, Palmyra prensesi Zenobia'nın komutanı Zabdas'la yaptığı savaşı kazanarak Antakya'ya geldi. Böylece Antakya'daki Palmyra Prensliği sona erdi ve Roma imparatorluğu doğuyu tekrar kontrol altına aldı.[46]

İmparator Aurelian'dan sonra M.S. 276-282 yılları arasında Probus Roma İmparatorluğu'nu yönetti.[47] İmparator Diokletian (M.S. 284 – 305) dönemi İmparatorlukta yeniden yapılanma dönemi olarak bilinir. Sasani kralı Narses, M.S. 297 yılında Sezar Galerius'u yenerek doğu bölgesini işgal etti. Doğu seferine hazırlık yapmak isteyen İmprator Diokletian Antakya'ya gelerek Sezar Galerius ile buluştu. Bir yıl sonra Galerius komutasındaki Roma ordusu Sasanilerle savaşmak için Antakya'dan hareket etti. Roma ordusu Sasani ordusunu yendi.

Savaşta galip gelen Sezar Galerius Antakya'ya geldi ve bu zaferi Antakya'da İmparator Diokletian ile birlikte kutladılar. Doğu sınırında Sasani tehlikesi ortadan kalkana kadar İmparator Diokletian, M.S. 299 yılının kış ayını Antakya'da geçirdi. İmparator Diokletian, Antakya'nın askeri, ekonomik ve siyasi açıdan bölgenin en önemli şehirlerinden biri olması sebebi ile M.S. 300 yılında Antakya'yı doğu bölgesinin merkezi yaptı.[48]

İmparator Diokletian

4. İslam Öncesi Bizans Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya (IV.-VII. Yüzyıllar)

4.1. Bizans İmparatoru Konstantin Döneminde Antakya Şehri

İmparator Diokletian ve Maximianus Herkulius, ilerleyen yaşlarından dolayı M.S. 303 yılında İmparatorluğun doğusunun yönetimini Maximianus Galerius, batısının yönetimini ise Konstantin Konstantinus'a bıraktılar.[49] Konstantinus imparatorluğun batısını yönetirken M.S. 306 yılında öldü ve yerine oğlu Konstantine Augustus oldu. Konstantius'un ölümünden sonra Maximianus Galerius'un oğlu Maximinus ile Maximianus Herkulius'un oğlu Maxentius Sezarlığa yükseldiler. İmparator Maximianus Galerius ve iki Sezar Maximinus ile Maxentius, M.S. 306 yılında Hıristiyanlara karşı büyük zülüm yaptılar. Hıristiyanlığın en eski şehri olan Antakya bu zulümden çok zarar gördü.

44 D. S. Wallace – Hadrill, s.6.

45 Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, Boğaziçi yay. 1980, s.116.

46 Downey, s.270.

47 George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay. Ankara, 1981, s.40.

48 Downey, s. 318.

49 Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284 -813 transled by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Pres, 1997, s. 16.

M.S. 3. Yüzyıla ait lahit.

İmparator Maximianus Galerius, 5 Mayıs 311 tarihinde Serdika'da öldüğü zaman Konstantine imparator olmak için Licinius ile anlaştı.[50] Maximinus, M.S. 312 yılının ilkbaharında imparatorluğun kültünü ve Pagan kültlerini ön plana çıkarmak için Antakya'ya geldi.[51] Antakya'da Maximinus'un politikasını destekleyen Antakya şehrinin yöneticilerinden Theotecnus, Antakya'da Hıristiyanlara karşı zulüm yapmaya başladı. Maximinus bundan dolayı Theoteknus'u Antakya valisi olarak atadı. Theoteknus, şehir merkezine Zeus heykelini diktirdi ve Zeus'a kurban adamayanların şehirden sürüleceğini söyledi.

Theoteknus şehirde Hıristiyanlara karşı baskılarını artırdı. Maximinus da Theotecnus'un bu politikasını onaylıyordu.[52] Konstantine 27 Ekim 312 tarihinde Milvian köprüsü dolaylarında Maxentius'un ordusunu yenerek Maxentius'u öldürdü. Bu olaydan sonra Konstantine ve Licinius'un İmparatorluk mücadelesinde tek rakip kalıyordu. Konstantine İmparatorluğun batısına hâkim olduğu sırada imparatorluğun doğusunda büyük bir orduya sahip Maximinus bulunmaktaydı.

Konstantin, Maximinus'a Hıristiyanlara zulüm yapmaması şartıyla barış teklif etti. Bu barış teklifini kabul etmeyen Maximinus'a karşı savaş hazırlığına başladılar.[53] Maximinus muhtetemelen Antakya'dan 70.000 kişilik ordusu ile Avrupa'yı işgal etmek için yola çıktı. Licinius, az bir ordusu ile Maximinus'un ordusunu karşıladı. Yorgun olan Maximinus'un ordusu savaşı kaybetti. Licinius, Maximinus'u takip ederek İzmit'e kadar geldi. Licinius, İzmit'te bütün halka ibadet özgürlüğü verdi. Maximinus Tarsus'a kaçtı ve orada öldürüldü. Licinius Antakya'ya gelerek Theoteknus'u öldürttü. Li-

50 Eusebius, s. 274.

51 Theophanes, s.16.

52 Eusebius, s. 284. Ayrıca bkz. Theophanes, s. 19-20.

53 A.A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. A. Müfid Mansel), Ankara Maarif Matbaa, 1943, s. 52.

İmparator Konstantin'in Ayasofya Müzesi'nde bulunan mozaik portresi

cinius ve Konstantin İmparatorluğun yegâne yöneticileri olarak kaldılar. Doğunun kontrolü Licinius'a aitti. Licinius ve Konstantin, her ikisi bu şekilde 6 yıl boyunca imparatorluğu birlikte yönettiler.

Altı yılın sonunda Licinius, Hıristiyanlara karşı baskı politikasını arttırdı. Konstantin, Licinius'un bu politikasını onaylamadı ve bir bahane bularak Licinius'a karşı savaş açtı. Konstantin M.S. 324 yılında Chrypolis Savaşı'nda Licinius'u yendi ve öldürdü. Böylece Roma İmparatorluğu'nun tek yöneticisi Konstantin oldu.

Daha önce yıkılmış olan "Eski Kilise" Licinius'un ölümünden sonra tekrar inşa edildi.[54] M.S. 324 yılında tek başına imparator olan Konstantin'in 13 yıllık imparatorluk dönemi, dünya ve Roma tarihinin dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde Hıristiyan kilisesinin seviyesi yükselmiş ve İstanbul imparatorluğun yeni başkenti olmuştur. İlan edilen "Milano Emirnamesi" ile birlikte imparatorlukta birlik ve dini hoşgörü temelleri sağlamlaştırılarak imparatorluk geneline yayılmış, iç huzursuzluklara son verilmiştir. İmparatorluk genelindeki bu özgürlük ortamı Antakya'ya yansıdı. Antakya'da Hıristiyanlara karşı yıllarca devam eden baskı, bu dönemde son bulmuştur.[55]

Konstantin döneminde İmparatorlukta dini özgürlük egemen olmuş; fakat bu sefer de dini münakaşalar dönemi başlamıştır. Antakya'da Aryanizm tartışması ortaya çıkmış, bu tartışma imparatorluğun doğu bölgesindeki kiliseleri iki kampa ayırmıştı. Bu tartışma Antakya kilise tarihinde çok önemli bir rol oynadı. Bu dönemde Hz. İsa'nın ilahi doğası üzerine yapılan tartışmalar imparatorluğun geneline yayıldı ve kargaşa başladı. Konstantin, bu dini tartışmalara son vermek ve imparatorlukta sukuneti sağlamak için 325 yılında İznik'te "İlk Ekümenik Konsili'ni" topladı.[56]

İznik'te toplanan ilk Ekümenik Konsilde, dini konulardaki ihtilaflar görüşüldükten sonra, imparatorun isteği doğrultusunda kilisenin organizasyonu meselesi ele alındı. Bu konuda, ülke idaresinde kabul edilmiş olan eyalet sistemi örnek alındı. Öncelikle Hıristiyan âleminde ilk kiliseler olan Antakya, İskenderiye ve Roma kiliseleri tespit edildi. Bunlar "Apostolik kökenli Ökümenlik Patrikler" olarak kabul edildiler. Antakya Patrikliğine; Suriye, Anadolu ve Doğu, İskenderiye Patrikliğine; Birleşik eyaletler kabul edilen Kuzey Afrika kiliseleri, Roma Patrikliğine; İtalya çevresi ve Avrupa kiliselerine bağlandılar. Konsilin, kiliselerin organizasyonunun dışında diğer toplanma sebebi olan dini münakaşalara son verilmesi konusunda Konstantin'in istediği sonuca ulaşılamadı.[57]

İmparator Konstantin'in son yıllarında imparatorluğun doğu sınırında bulunan Sasaniler 334 yılında Armenia bölgesine saldırdılar. İmparator Konstantin beklenen Sasani savaşı için Antakya'yı askeri merkez olarak kullandı. Roma ordusu Sasani tehlikesi için daha önceden hazırlığını yapmıştı ve savaş için hazır durumdaydı. Konstantin bu sıra-

54 Downey, s. 336.

55 R.H. Barrow, Romalılar (Çev. E. Gürol), İstanbul, 1965, s. 167.

56 Ostrogorsky, s. 44.

57 Francis Dvornik, Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikana (Çev. Mehmet Aydın), T.T.K. Yay., Ankara s.7.

Bizans - Sasani sınırları.

da İzmit'te idi. Konstantin hastalandı ve 22 Mayıs 337 tarihinde İzmit'te öldü.[58] İmparator Konstantin ölmeden önce imparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırmıştı. Konstantin'in iki oğlu arasında inanç farklılığı vardı. İmparator Konstantinus'un kardeşi Konstnas, komutan Magnus Magnentius tarafından 350 yılında öldürüldü. Magnus Magnentius imparatorluğun batı tarafında kendisini imparator ilan etti. Bu olaydan sonra Antakya'da bulunan İmparator Konstantinus, Sasanilerle barış antlaşması yaptı ve sonra 15 Mart 351 tarihinde doğunun yönetimine yeğeni Sezar Gallus'a bırakarak Roma'ya doğru hareket etti.

Roma'ya gelen imparator Konstantinus, Magnus Magnentius'u yakalattı ve öldürttü. Böylece İmparator Konstantinus batıya da hakim oldu. Doğu imparatorunun zaferi devletin doğu yarısının önemini ve gücünü yeniden ortaya çıkartmıştı. Babasını örnek alan Konstantinus İstanbul'un Roma ile kanunlar bakımından eşitliğini sağlamaya gayret etti ki bu fiilen, eski ve yarı putperest Roma'nın yeni Hıristiyan başşehir tarafından geriye itilmesi anlamına geliyordu.[59] İmparator Konstantinus doğunun yönetimini yeğeni Gallus'a bırakmıştı. Dindar Hıristiyan olarak bilinen Sezar Gallus, Antakya'da dört yıl kalarak doğuyu buradan yönetti.[60]

M.S. 354 yılında Sezar Gallus döneminde Roma ordusu Batıda İzavriyalılarla savaşırken Sasanilerin bunu fırsat bilip Mezopotamya bölgesine saldırılarını sınırdaki Roma birlikleri engelledi. Sezar Gallus, Antakya'dan büyük bir orduyla doğu sınırına doğru hareket etti. Sasaniler bu savaşta yenildiler. Böylece Sezar Gallus, doğu sınırının güvenliğini

58 Downey, S. 335.

59 Ostrogorsky, s. 45.

60 Michael Grant, From Rome to Byzantium, New York, 1998, s.125.

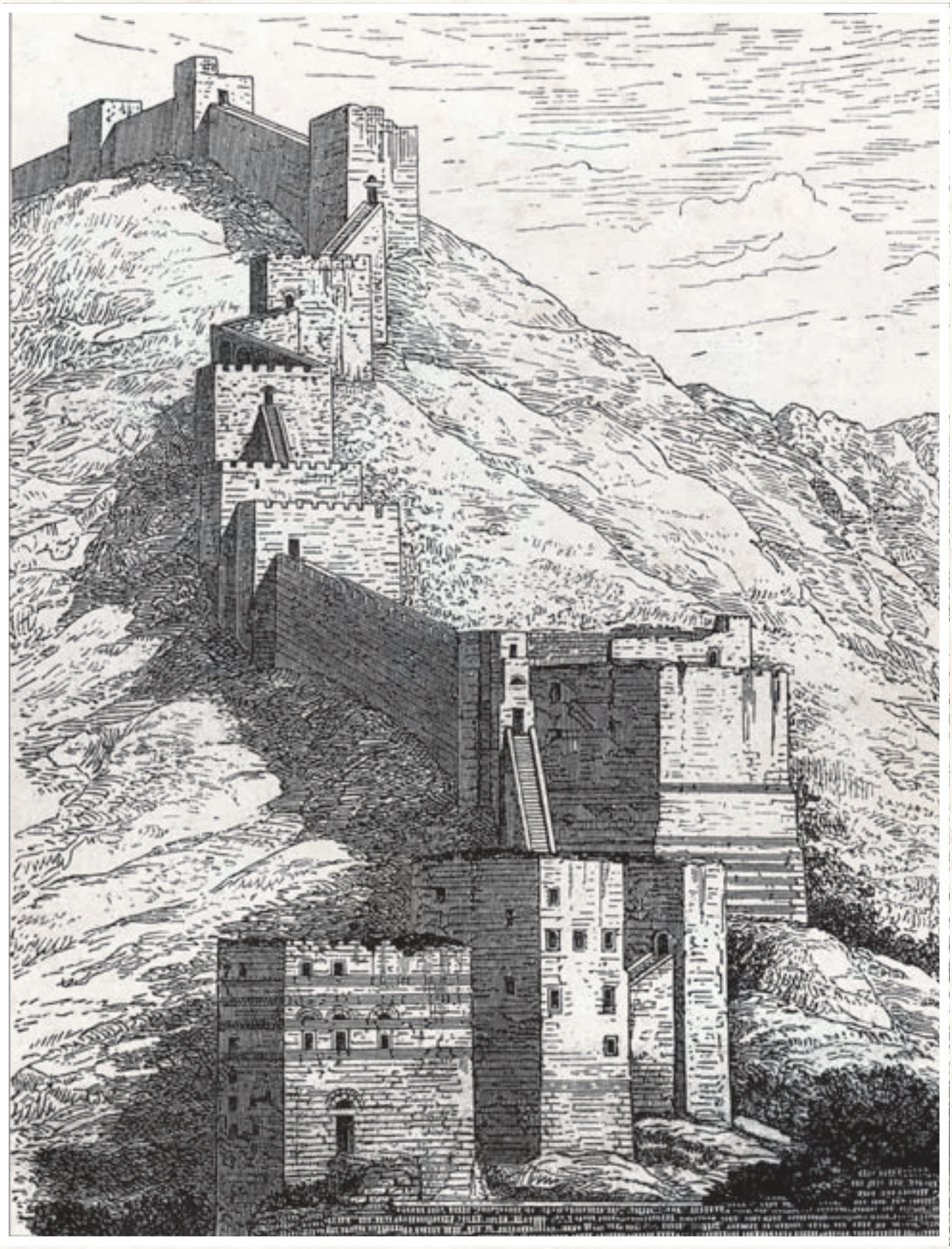

Antakya Şehri Surları

sağladıktan sonra Antakya'ya geldi. Roma ordusunun Antakya'ya gelmesi ile şehrin nüfusu çok arttı. Artan nüfus ile birlikte kurak hava koşullarının baş göstermesi Antakya'da gıda sıkıntısının artmasına ve gıda fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Bu durum Sezar Gallus'a bildirildi. Bunun üzerine Sezar Gallus, senatoyu toplayarak fiyatların düşürülmesini istemiş ama sonuç alamamıştı.[61]

Ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunan Antakya halkı, duruma fazla katlanamayarak bir ayaklanma başlattı ve ayaklanma sırasında Sezar Gallus'u öldürdü. Roma'da İmparator Konstantin bu olayı öğrenir öğrenmez Antakya'ya geldi ve Sezar Gallus'un ölümünden sorumlu olanları tespit ettirdi. İmparator, tespit edilen suçlularla birlikte halkı kışkırtan senatörleri mahkemede yargılatarak idam ettirdi.[62]

Sasaniler, 360 yılında tekrar Mezopotamya bölgesine saldırdılar. Bunun üzerine imparator Konstantinus Roma'dan ayrılarak doğuya geldi. İmparator Konstantinus Fırat'ı geçti. Fakat kendisi Edessa (Urfa)'da kalarak Dicle'ye doğru güçlü bir kıta gönderdi. Aylarca bekledikten sonra, Sasaniler'in 361 yılında savaşmaktan vazgeçtiklerini öğrenince ordusuyla Antakya'ya geldi. Roma'dan Sasani savaşı için doğuya gelen İmparator Konstantinus yerine yeğeni Julianus'u batıyı kontrol etmesi için Sezar olarak bırakmıştı. Sezar Julianus'un batıda barbarlara karşı zafer kazanmasından dolayı, halk ve ordu tarafından imparator olması isteniyordu. Bu sebepten Sezar Julianus, büyük bir ordu ile imparator olmak için İstanbul'a doğru yola çıktı.

Sezar Gallus'un portresinin basılı olduğu para örneği ve Hatay Arkeoloji Müzesi'nde bulunan büstü.

Antakya'da bulunan İmparator Konstantinus, Sezar Julianus'un imparator olmak için İstanbul'a doğru gittiği haberini alır almaz onu karşılamak için Antakya'dan yola çıktı. Fakat İmparator Konstantinus yolda, 361 yılı Kasım ayında İzmit'te öldü.[63] Sezar Julianus, İstanbul'a ulaşınca ilk iş olarak imparator Kontantinus'un cesedini İstanbul'a getirtti. İmparator Kontantinus, kendisinin yaptırdığı ve Havariler Kilisesi olarak bilinen yapı komplesindeki yuvarlak planlı kilise-mezara gömüldü. Bu olaydan sonra Sezar Julianus 361 yılının Aralık ayında İmparator ilan edildi. Julianus, Antikçağ'da Antakya'nın Paganizm merkezi olması sebebiyle Antakya'ya geldi. İmparator, Antakya'da Paganizmi tekrar canlandırmayı ve buradan imparatorluğa yaymayı düşünüyordu. Fakat İmparator Julianus, Antakya halkından umduğu desteği göremedi.

İmparator Julianus'un Haziran ayında Sasani savaşında ölmesi Konstantin hanedanlığının da sonu oldu. İmparator Julianus'un ölüm haberi Antakya'ya ulaşınca buradaki Hıristiyanlar bu haberi sevinçle karşıladılar.[64] İmparator Julianus'un varisi yoktu. İmparatorlukta hükümdarın kim olacağı sorunu belirdi. Savaş sırasında başarısız kalan ordu, kendi içinde Hıristiyan komutan Jovian'ı imparator seçerek imparatorluk sorununu çözdü. Yeni imparator Jovian, Sasanilerle Roma için hiç de uygun olmayan koşullarda barış yaptı.[65] İmparator Jovian ordudan ayrı olarak 22 Ekim 363 tarihinde Antakya'ya geldi. Antakya halkı da İmparator Jovian'ın taviz vererek Sasanilerle anlaşma yapmasını ve ordudan ayrı olarak Antakya'ya gelmesini tasvip etmedi.

Antakya halkı, hipodromda İmparator Jovian'a hakaret edip onunla alay etti. İmparator Jovian bu olaylar üzerine Antakya'dan İstanbul'a doğru yola çıktı. Fakat Kasım ayında yolda öldü.[66] I. Valentinian, imparator Jovian'ın ölümünden sonra 364 yılının Ağustos ayında imparator oldu. Valentinian, Julianus döneminde Antakya'da Hıristiyan komutan olarak bulunmuştu. I. Valentinian, daha eğitimli olan kardeşi Valens'i imparatorluğa ortak etti, fakat

61 Ammianus Marcellius, Res Gestae; Text, Commentary and with an English Translation by John C. Rolfe, Harvard University Pres, 1935. I. Vol. S.35.

62 Marcellinus, s. 113.

63 Downey, s. 368.

64 Bahadır, s. 47.

65 Grant, s. 126.

66 Downey, s. 398.

dini bakımından birbirine zıt yönleri temsil etmekteydiler. Batıyı idare eden I. Valentinian İznik iman formülünün taraftarıydı. Doğuya hükmeden Valens ise Aryani görüşünü savunuyordu. Böylece inanç ayrılığında Doğu ile Batı arasındaki farklılık yeniden ortaya çıkmış oluyordu.[67] İmparator Valens, 378 yılında Antakya'ya geldi. Gotlar ile Thrace bölgesinde savaşmak için Antakya'dan ayrıldığı zaman İstanbul'a kısa bir ziyarette bulundu. İmparator Valens, bu kısa ziyaretten sonra 9 Ağustos 378'de, Adrianople Savaşında öldürüldü.[68]

Ardından I. Valentinian'in oğlu Gratianus imparator oldu. Gratianus, İspanya'dan Hıristiyan bir aileden gelen I. Theodosius'u imparatorluğun ortağı yaptı. Çünkü I. Theodosius, Valens'in öldürülmesinden sonra Gratianus'u imparator yapmıştı. Bu sırada Maximus adlı bir general Gratianus'u haince öldürdü. İmparator Gratianus'un öldürülmesinden sonra, Gratianus'un küçük kardeşi Valentianus imparator oldu. İmparator Valentianus batınının hâkimiyetini alırken I. Theodosius da tek başına doğunun hâkimi oldu. Böylece doğuda I. Theodosius dönemi (379-395) başladı.[69]

I. Theodosius döneminin başlangıcı imparatorluk için hiç de kolay olmadı. İmparator I. Theodosius'un Anadolu'da barbar saldırılarına karşı büyük ve güçlü bir orduya ihtiyacı vardı. Fakat hazinede bu orduyu oluşturacak yeterli para yoktu. İmparator, bu kaynağı yaratabilmek için vergi memurlarını görevlendirerek halktan vergi toplamaya başladı. Bir yandan Barbar saldırıları diğer yandan Antakya'da 381-382 yılları arasında yaşanan ve kötü hava koşulları sebebiyle oluşan kıtlık halkı çok fakirleştirmişti. Bu koşullara imparatorun halktan topladığı ağır vergiler de eklenince halk şehrin valisine giderek bu durumdan şikayetçi oldu. Halk, valinin bu şikayetlere bir çözüm bulamaması üzerine, hükümet konağının önünde toplanıp konağa girerek valiyi öldürdü. Ağır vergilerden dolayı şehirde büyük bir isyan başlamıştı. Halk yıllardan beri zenginlik içinde yaşayan senatörlerin lüks villalarını yağmaladı. Nihayetinde isyan büyüyerek imparatorluğa bir başkaldırı durumuna geldi. İmparator I. Theodosius Antakya'daki bu olaylardan haberdar olunca ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul'dan büyük bir ordu gönderdi. Antakya'ya ulaşarak ayaklanmayı bastıran bu ordu şehirde müthiş bir katliam yaptı. Ayaklanmanın elebaşları yakalanıp öldürüldü. Şehirden birçok kişi dağlara ve diğer şehirlere kaçtılar. Şehirde büyük bir kaos yaşanıyordu. John Krisistom ve diğer din adamları halkı sakinleştirerek manevi açıdan onlara yardım ediyorlardı.

İsyanın bastırılmasının ardından imparator şehir halkını cezalandırdı. Bu ceza 200 yıl sonra ilk kez uygulanıyordu. Şehirdeki hipodrom, tiyatrolar ve hamamlar kapatıldı. M.S. 387 yılındaki bu ayaklanma Antakya tarihine "Büyük İsyan" olarak geçti.[70] Bu ayaklanmayı ordunun çok kanlı bir şekilde bastırmasından dolayı ihtiyar bir adam olan Macedonius, İmparator I. Theodosius'a sitem dolu şöyle bir mektup gönderdi:

> *"Bir adama benzemek üzere tunçtan yapılan bir heykel uğrunda, Tanrının kendi sureti üzerine yarattığı insanları mahvettin. Tunçtan heykeller yapmak bizim için çok kolaydır. Fakat mahvetmiş olduğun insanların bir tek kılını bile yaratmaya muktedir değilsin."*

İmparator I. Theodosius bu ihtiyar adamın sözlerinden müteessir oldu ve halka taziye mektubu gönderdi.[71]

İznik iman formülünün ateşli bir taraftarı olan I. Theodosius, Ortodoks inancı haricinde diğer Hıristiyan mezheplerini acımasızca takibata uğrattı. I. Theodosius devrinde, devletin Hıristiyanlaşması oluşumu tamamlanmıştır. Ortodoks ve Hıristiyanlık, devletin resmi dini olarak tek başına kaldı. Diğer bütün dinlerin ve inançların yaşama hakları ellerinden alındı. 'Doğru inancın' (Ortodoksluk) zaferi, İznik kararlarını tasdik ve itmam ederek Hıristiyan inanç formülüne kesin ve en son şeklini veren İstanbul Ekümenik Konsili'nde 381 yılında kabul edildi.

67 Ostrogorsky, s. 47.

68 Grant, s. 127.

69 Abu'l Farac, s. 140.

70 J.H.W.G. Liebeschuetz, Antioch; City and Imperial Administration in the later Roman Empire, Oxford, 1972, s. 105.

71 Abu'l-Farac, s. 141.

Ortodoksluk dışındaki diğer mezhepleri acımasız biçimde takibata uğratan I. Theodosius'u betimleyen mozaik.

İstanbul Ekümenik Konsili'nde Başkent Kilisesinin konumu yeniden düzenlenmeye çalışıldığından Papalıkla Bizans Kilisesi karşı karşıya geldi. İki kilise arasındaki münasebetler 381 yılından başlayarak olumsuz anlamda çatışmalara sebep oldu. İmparator I. Theodosius gerek protokol zarureti açısından ve gerekse imparatorluk topraklarındaki dini politikayı belirleme açısından, Başkent Kilisesinin patriklik statüsüne çıkarılmasını zaruri görüyordu. İstanbul Ekümenik Konsili'nde imparatorun bizzat verdiği bir önerge ile İstanbul Piskoposluğu patriklik statüsüne kavuşturuldu. Tüm Trakya bölgesi idari yönden İstanbul kilisesine bağlandı.

Kutsal kilise kanunlarına aykırı bu tasarrufu Roma hiçbir zaman kabul etmedi.[72] I. Theodosius'un bu ön tedbirleri ülkede dini birliği sağlamaktan uzaktı. O da başvurduğu yöntemlerle bu birliği temin edemeyeceğini anladı. Bu dönemde imparatorlukta etkisini gösteren Hıristiyanlığın gelişmesi ve İstanbul konsilinin sonuçları Antakya'yı da etkiledi.[73]

4.2. V. ve VI. Yüzyılda Antakya Şehri ve Mezhepler Çatışması

İmparator I. Theodosius 395 yılında büyük oğlu Arkadius'u devletin Doğu, küçük oğlu Honorius'u ise Batı yarısına imparator tayin etti. Aslında önemli olan bu taksimden sonra Batı Roma İmparatorluğunun ortadan kalkışına kadar devletin iki kısma ayrılmış olarak kalmış olmasıdır. Bununla beraber devletin birliği düşüncesi devam ediyordu. Ortada iki devlet değil, bir devletin iki imparator idaresinde bulunan iki parçası vardı.[74]

İmparator Arkadius öldüğünde yedi yaşında olan oğlu II. Theodosius (408) imparator oldu. Ancak Theodosius'un çocuk yaşta olmasından yararlanan ablası Pulkheria imparatorluğun yönetiminde ve dini yapısında etkili oldu.[75] İmparator II. Theodosius döneminden önce İznik ve İstanbul konsilleri toplanmıştı. Fakat bu konsillerden istenilen sonuç alınamamış, imparatorluk genelinde dini

72 Bu tasarruf İznik Konsili'nin VI. Maddesine aykırı idi.

73 Ostrogorsky, s. 49.

74 Ostrogorsky, s. 55.

75 Downey, s.450

münakaşalar ve kiliseler arası güç savaşı artarak II. Theodosius dönemine kadar gelmişti.

İmparator, hem İstanbul kilisesi bünyesinde atayacağı bir patriğin başkentte iç çekişmelere sebep olacağı, hem de Nastoryus'un sahip olduğu vasıfları göz önüne almış olmalı ki Nastoryus'u 10 Nisan 428 tarihinde başkent patriği olarak atadı. Nastoryus'un Hz. İsa'nın iki doğası konusundaki tezleri, İmparator II. Theodosius'un emriyle 431 yılında Efes'te üçüncü Ekümenik Konsilin toplanmasına neden oldu.

İstanbul Patriği Nastoryus'un en büyük karşıtı İskenderiye'nin heybetli Patriği Kyrillos idi.[76] Kyrillos, Doğu kilisesinin durumuna yükseldi.[77] Becerikli bir subay olan Markianus II. Theodosius'un ölümünden sonra (M.S. 450) onun ablası Pulkheria ile evlenerek idareyi eline aldı ve imparator oldu.[78] Yeni imparator Markianus (450-457) kiliseler arasındaki liderlik çekişmesinden ülkenin çok büyük zararlara uğradığını görmüştü. Hele hele İskenderiye Patrikhanesi'nin devlete hakim olması, İmparatorun siyasal etkinliğini zedelemişti. Bu, yönetimde iki başlılık demekti. İmparator Markianus hem ülkede dini birliği sağlamak, hem İskenderiye Kilisesi'nin etkinliğini kırmak, hem de Başkent Patrikhanesini güçlendirerek ipleri ele geçirmek üzere 451 yılında Kadıköy'de bir Ekümenik Konsil toplamaya karar verdi.

Bu konsil 8 Ekim 451 tarihinde toplandı. İmparator, başkanlığını yaptığı konsilde istediği sonuçları elde edebilmek için konsil üzerinde tam bir baskı kurdu. Konsil dini bir toplantı olmaktan çıkarılarak adeta bir mahkeme salonuna dönüştürüldü. İskenderiye Patriği Dioscoros bir mücrim gibi sorgulanarak aforoz edildi ve sürgüne gönderildi.[79]

İmparatorun emriyle yeni bir "Amentu" hazırlanarak konsile kabul ettirildi. Bununla ülkede inanç birliği sağlanması hedefleniyordu. Konsile sunulan

Kadıköy Konsili'ni tasvir eden bir tablo.

28. madde ile İstanbul Patriğine siyasal mülahazalarla ekümeniklik sıfatı verildi. Roma delegeleri bu maddeyi imzalamadılar. Ancak doğu kiliselerine mensup piskoposlar ölüm tehdidi altında bu maddeyi imzalamak zorunda kaldılar.[80]

Konsil, Hıristiyan alemini bir daha birleşmemek üzere parçalamış, kiliseler arası birliği temin etmek amaçlanırken bu alanda daha büyük gedik-

76 Aziz S.Atıya, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s.198.

77 Ostrogorsky, s. 54.

78 Vasiliev, s.123.

79 W.H.Freen, The rise of the Monophysite Movoment: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries, Cambridge Univ. Pres, 1979, s.142.

80 Adrian Fortesscue, The Ortodoks Eastern Church, London, 1908, s. 36-37.

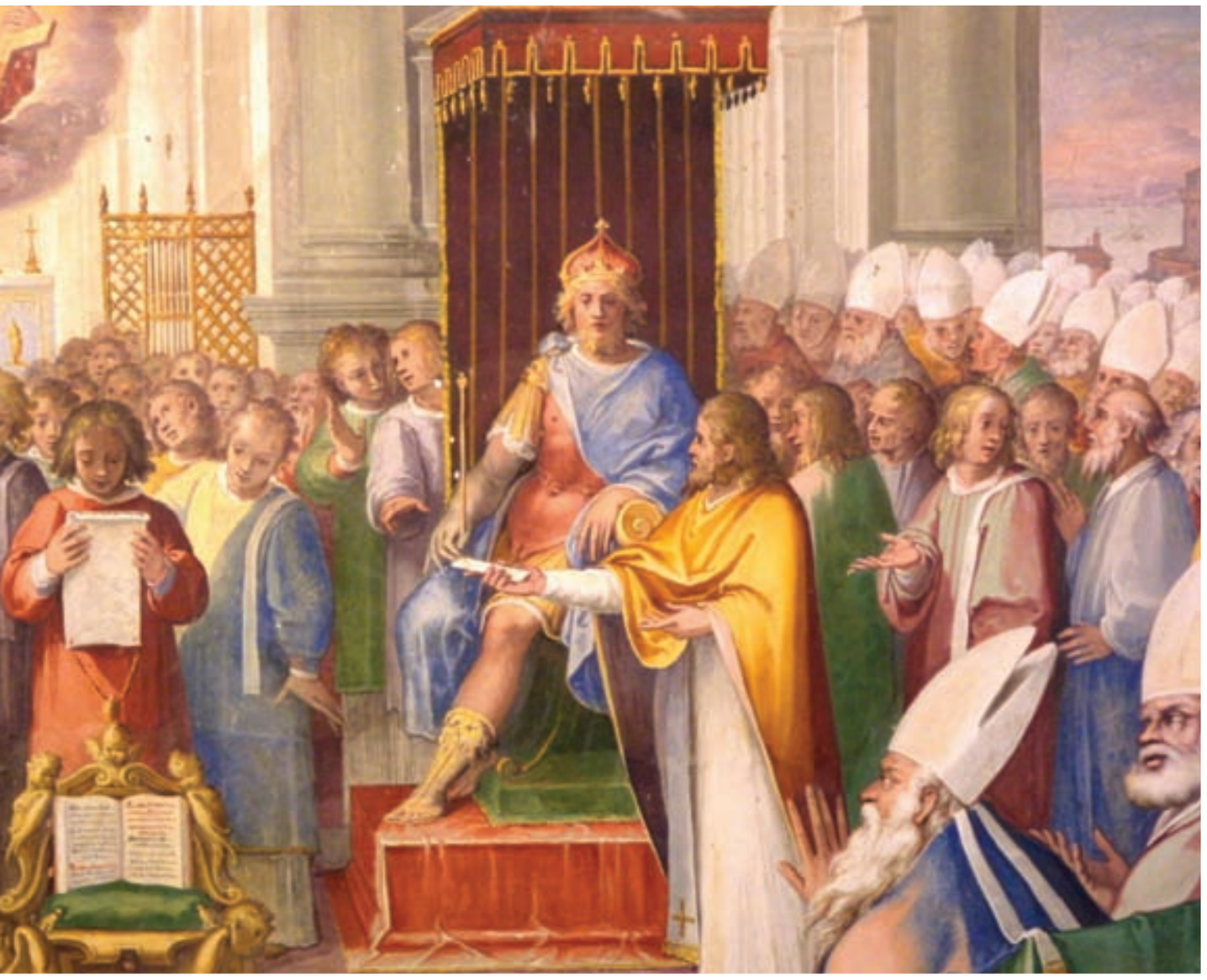

ler açmıştı. Kadıköy Konsilinin 28. maddesinde İstanbul Patriği'nin "umumi patrik" olarak kabul edilmesine diğer kiliseler itiraz etmiş, kiliseler arasındaki çekişmeleri daha da artırmıştı. İmparatorluk, bu kararların kesin ve tartışma götürmeyeceğini ve bu kararlara uymayanların cezalandırılacağını duyurdu.[81]

Devletin, Kadıköy Konsili'nin kararlarını uygulamak için kuvvete başvurması Mısır, Filistin ve Antakya'da kanlı olaylara sebep oldu. Başkent Kilisesi ile Hıristiyan doğunun Monofizit kiliseleri arasındaki zıddiyet Kadıköy Konsili kararlarından sonra erken Bizans Devleti'nin kilise ve devlet siyaseti sorunlarından birisi oldu. Monofizitlik, Mısır ve Anadolu'nun doğusunun siyasi bağımsızlık gayretlerinin bir ifadesi halini aldı ve Mısır'daki Kıbtlarla Anadolu'nun doğusunda ayrılıkçı gayretlerin Bizans hâkimiyetine karşı mücadelesinin sloganı

81 Freen, s, 143.

Antakya'da başgösteren salgın hastalığa karşı şehri koruyacağı inancıyla yaptırılan Heron kabartması. M.S. III. Yüzyıl.

oldu.[82] Kadıköy kararlarından sonra Doğu kiliselerinin başkent Kilisesine karşı çıkmasından dolayı doğuda Monofizit taraftarlarına karşı baskı ve zulüm devam etti.

İmparator Zenon, tahta çıkmasıyla birlikte akan kan ve gözyaşını dindirmek için 482 yılında "Birlik Fermanı"nı (Henetikon) ilan etti. Bu fermanı manastırlardan kiliselere kadar tüm dini kurumlara gönderdi. Daha önce Doğu Hıristiyanlığının teolojik düşüncelerini bildiği ve metni çok hassas dengeleri gözeterek hazırlattığı için Henetikon genel bir kabul gördü. Bu Henetikon'un amacı hem ülkede dini birliği sağlamak hem de doğuda İran nüfuzuna giren Doğu Hıristiyanlarını tekrar kazanmaktı.[83]

İmparator Zenon'dan sonra sarayın tecrübeli ve yaşlı görevlilerinden Anastasius imparator oldu. Yeni imparator, ancak kilisede hiçbir yenilik vücuda getirmeyeceğine dair bir beyanname imzaladıktan sonra resmen göreve başlayabildi. Kadıköy Konsili'nin ısrarla bir taraftarı olan İstanbul Patriği, Anastasius'un dini düşüncedeki meylini bildiği için bu taahhüdü almak hususunda ısrar etmişti.[84]

İmparator Anastasius döneminde (491–518) en önemli sorun imparatorluğun geneline yayılan Monofizitler ve Ortodokslar arasındaki sürtüşmeydi. Monofizitler, Suriye dilini kullanarak milliyetçilik duygusunu daha da sembolleştiriyordu.[85]

Anastasius, Monofizit bir dini politika takip etti ve tabi olarak Yeşiller Partisi'ni destekledi ve partiyi çok güçlü konuma getirdi. İmparatorun bu açık ve adeta sınırsız desteği Maviler Partisi'ni son derece rahatsız ediyordu. İlki 493 yılında olmak üzere, birçok defalar ayaklanmalar olmuş ve bunlar askeri birliklerle bastırılmıştı. Anastasius iç problemlere eğilebilmesi için daha fazla özgürlük ve fırsat vermiştir. Anastasius, Monofizitleri kuvvetlendirmek ve desteklemek için önemli tedbirler aldı. Böylece Sasani aleyhtarı bir güç ortaya çıkarmayı hedefliyordu. İmparator Zenon ve Anastasius'un Antakya'da Monofizit tarafını desteklemeleriyle bu

82 Ostrogorsky, s.55.

83 Theophanes, s.199-200.

84 Vasiliev, s.135.

85 Ostrogorsky, s. 61.

Antakya Patriği Severius.

dönemde Monofizit taraftarları rahatlamış ve güç kazanmışlardı. İmparator Anastasius, Severius'u 512 yılında Antakya Piskopusu olarak görevlendirdi. Antakya Piskoposu Severius'un çalışmalarıyla Antakya kilisesi ve Monofizit taraftarları çok güçlendi. Ancak bu parlak dönem 9 Temmuz 518'de İmparator Anastasius'un ölümüyle sona erdi.[86]

I. Justin, 9 Temmuz 518 tarihinde imparator oldu. Yeni bir hanedanlıkla birlikte yeni bir dönem başlıyordu. Yeni imparatorun yaşlı olması sebebiyle politikalarda ve icraatlarda yeğeni Justianus'un etkili olduğu bilinmektedir.[87] I. Justin'in imparatorlukta uyguladığı dini politikanın etkisi Antakya'da görülmekteydi. Antakya, Anastasius döneminden beri Monofitizm'in güçlü bir merkezi idi. Yeni İmparatorun Ortodoks düşünceyi imparatorluk genelinde hâkim kılma politikası en çok Antakya kilisesini ve Patriği Severius'u etkilemekte idi.

İmparator I. Justin bu problemi çözmek için İstanbul'da mahalli bir sinod topladı. Konu sadece Antakya Patriği Severius'tu. Severius bu sinodda azledildi ve aforoz edildi. Bununla beraber İmparatorun Antakya'da Maviler Partisi'ni destekleyerek güçlendirmeye çalışması, Antakya'da imparatora karşı ayaklanmanın başlamasına neden oldu. Antakya'da çatışmanın daha fazla büyümemesi ve daha fazla kan dökülmemesi için Antakya Patriği Severius Seleucia Pierra'ya gitti ve buradan gemiye binerek İskenderiye'ye hareket etti.

Antakya Patriği Severius, 29 Eylül'de İskenderiye'ye ulaştığında boşalan Antakya kilisesi için yeni bir patrik bulmak I. Justin ve Iustinianos için pek önemli değildi. Yeni iktidarın tek düşüncesi Doğu'daki dini birlikten ziyade, Batı'daki dini birliği temin etmekti. Bunun için de Antakya kilisesine atanacak yeni patriğin her şeyden önce Roma Piskoposu Hormidas'ın hoşuna gitmesi önemliydi. Nihayet Hormidas'ın da tasvip ettiği, ruhani dahi olmayan, İstanbul'daki bir misafirhanenin müdürlüğünü yürüten Pavlos üzerinde karar kılındı.

Pavlos, Antakya Patriği Severius döneminde iki yıl kadar Antakya'da görevde bulunduğundan buranın durumunu iyi bilen uygun bir seçim olarak görüldü. Pavlos, göreve başlar başlamaz Monofizitlere baskı uyguladı ve taraftarı ruhbanların hepsini tutuklatarak sürgüne gönderdi. Pavlos, patrikten ziyade şehrin emniyet müdürüne benziyordu. O tarihe kadar Antakya'da hiç bu kadar kan dökülmemişti. Hadiselerin boyutları İstanbul'da bile memnuniyetsizlik uyandırdı.[88] 520 yılındaki olaylar sebebiyle Antakya'daki olimpiyat oyunları iptal edildi. Şehre

86 Downey, s. 505-506.

87 Ostrogorsky, s. 64.

88 Downey, s. 516-517.

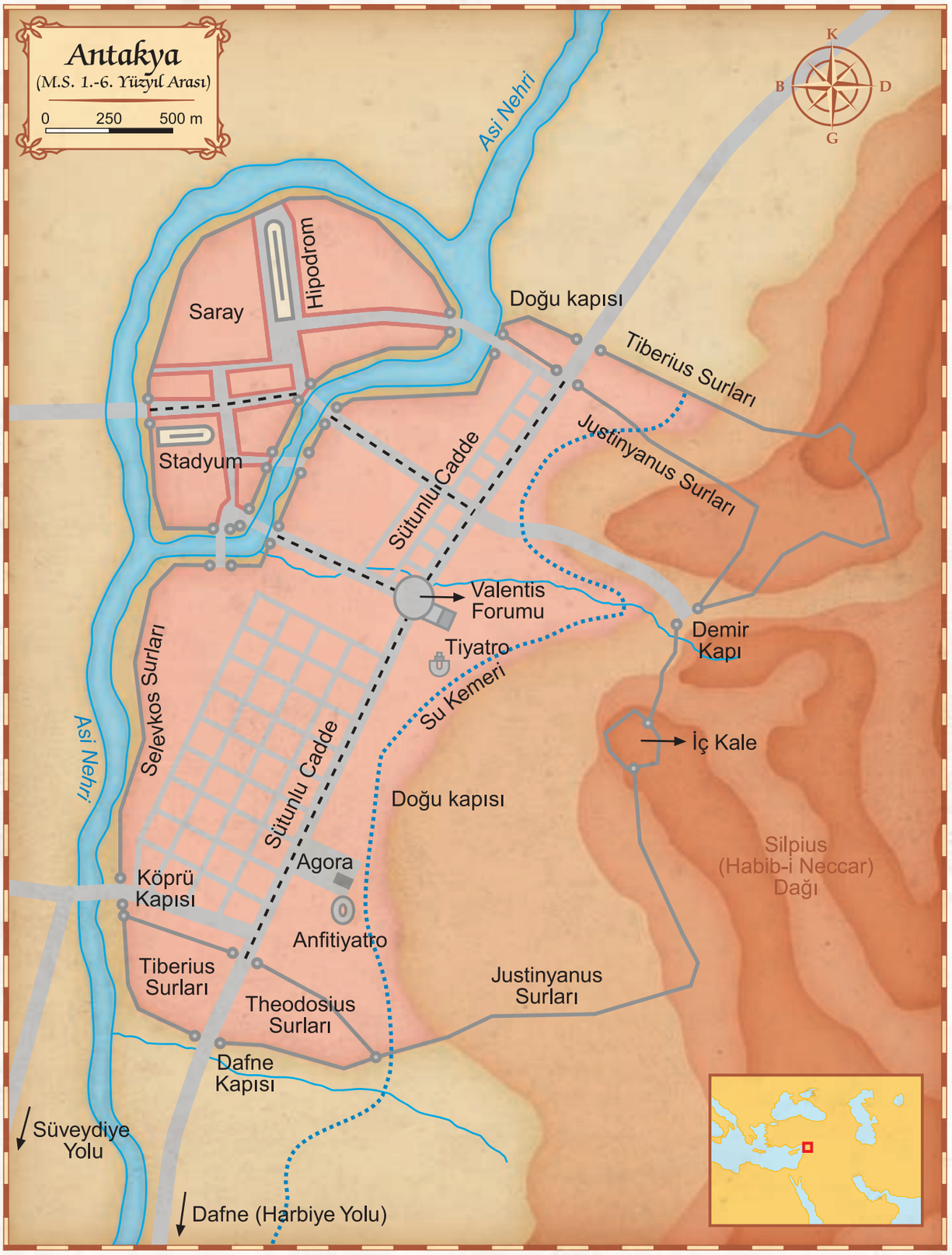

Bizans Döneminde Antakya Şehri.

Üzerinde I. Justin'in tasviri olan para.

Üzerinde Theodora'nın tasviri olan para.

önemli bir mali kaynak sağlayan olimpiyat oyunlarının iptal edilmesi şehirde ekonomik sıkıntıların başlamasına neden oldu.

Antakya'da sükûneti sağlayan Theodotius oldu. 521 yılında Patrik Pavlos öldükten sonra yerine Kudüslü Afronius geldi. 521-526 yıllarında Antakya patrikliği döneminde Afronius selefini aratmayacak kadar büyük zulümlere girişti. Bu beş yıllık dönemde Antakya'da çatışmalar ve karışıklıklar devam etti.

Antakya'da karışıklık devam ederken, 29 Mayıs 526'da şehir büyük bir deprem felaketi yaşadı.[89] Şehirde düzenlenen festival nedeniyle o gece Antakya'da çok sayıda ziyaretçi de bulunmaktaydı. İnsanları akşam yemeğinde yakalayan felakette can kaybı bu nedenle oldukça fazla olmuştu. Depremde Antakya Patriği Afronius da öldü.[90] İmparator olmadan önce askeri kariyerini burada tamamlayan ve Antakya'yı çok iyi tanıyan I. Justin şehirde yaşanan bu felaket nedeniyle büyük üzüntü duymuş, imparatorlukta yas günü ilan edip halk eğlencelerini bir süreliğine iptal etmiştir. İmparatorun yas elbiseleri içinde yürüyerek Ayasofya'ya gittiği de aktarılmaktadır.[91]

I. Justin, 1 Ağustos 527 tarihinde öldüğü zaman yeğeni Iustinianos Bizans imparatoru oldu. Antakya tarihi açısından Iustinianos döneminin başlangıcında yaşananlar I. Justin dönemindeki olayların devamı şeklinde görülmekteydi. Iustinianos, Bizans İmparatorluk tahtına oturan son Latin kökenli imparatordu. Evrensel iktidar için savaşmanın temelinde sadece Romalılık değil, aynı zamanda Hıristiyanlık da yatıyordu. Iustinianos Roma kudretinin yeniden canlandırılmasının ancak tek kilise tek devlet politikası ile olabileceğini düşünüyordu.[92]

21 Kasım 528'de Antakya bir kez daha büyük bir depremle sarsıldı. Tarihinin en şiddetli depreminde şehirde müthiş bir yıkım yaşanmıştı. Ölü sayısının çokluğu ve bunların zamanında defnedilememesi nedeniyle şehirde salgın hastalık başladı.[93] Bir yandan ölüm ve salgın hastalık diğer yandan deprem korkusuyla insanların şehri terkederek dağlarda yaşamaya başlamaları nedeniyle şehrin nüfusu hızla azaldı. Şehir halkı tüm bu olan biteni tanrının bir gazabı olarak görmekte ve tanrıya tüm bunların sona ermesi için yalvarmaktaydı. Patrik Afram durumu imparatora rapor etti. Bu büyük felaketin ardından İmparator ve İmparatoriçe Theodora tanrının gazabını teskin etmek ümidiyle Antakya'nın ismini Tanrının Şehri anlamına gelen "Theoupolis" olarak değiştirmiştir.[94]

528-529 yılları, Sasanilerin saldırılarından dolayı imparatorluk sınırlarının tehdit altında olduğu bir dönemdir. Depremlerin surlar üzerinde yarattığı büyük tahribat nedeniyle şehir savunması oldukça zayıflamış durumdaydı. Antakya halkı kenti terk ederek dağlara ve kıyılara doğru çekilmişti. Tüm bu olumsuzluklar, İmparator Iustinianos'u 532 yılında Sasani hükümdarı I. Hüsrev Anuşirvan (531–579) ile bir barış anlaşması yapmaya itti. "Edebi Barış" olarak anılan bu anlaşmayla Bizans, Sasani hükümdarına haraç ödemek pahasına batıda hareket ser-

89 Bu deprem M.S 37'den sonra Antakya'da yaşanan depremler içinde büyüklük bakımından beşinci olarak kabul edilmektedir. Bkz. Theophanes, s.264.

90 Downey, s. 519.

91 Downey, s. 525.

92 John Julius Norwich, Byzantium; The Early Centuries, Penguin boks Ltd., London, 1990, s.191.

93 Norwich, s.194.

94 Norwich, s.529.

bestliği kazanmıştı. Ancak 540 yılında Hüsrev bu barışı bozarak Antakya'ya saldıracaktı.[95]

Hazırlıksız yakalanan Bizans'ın Fırat bölgesinde çok az asker vardı. Ordusunu bizzat yöneten Hüsrev, Mezopotamya mevkilerini kuşatmaktan sürekli uzak durup Antakya'ya yöneldi. Ana hedefi Antakya idi. Iustinianos, Sasani ordusu Antakya'ya gelmeden kente 6000 kişilik bir garnizon sokmayı başarmıştı. Antakya Dem'leri de düzenli orduyla işbirliğine girmişlerdi. Ancak Hüsrev, Bizans komutanlarının yetersizliğinden ve garnizonun moralsizliğinden yararlandı. Gerçek bir katliamdan sonra kenti aldı.[96] Bizans, kazanması zaten imkânsız olan bu savaşı kaybetmişti. Bütün bu felaketten sonra Antakya halkının merkezi yönetime karşı var olan düşmanlığı artarak devam etti.

Sasani istilasından sonra şehir tekrar yakılmış ve harap olmuştu. Fakat bu kez şehrin yeniden inşası için yeterli para bulunamadı. Bunun sonucu olarak halkın yönetime karşı düşmanlığı ve hoşnutsuzluğu bir kat daha arttı.[97] 540 yılındaki Sasani istilasından sonra Mısır'da ortaya çıkan ve 542 yılında Antakya'ya ulaşan veba salgını aynı zamanda başşehir İstanbul'da da etkili oldu. Her dört beş kişiden biri ölüyordu. Bu veba salgınında çok sayıda insan öldü.[98]

İmparator Iustinianos'un politik hedefi, batı ve doğuya hâkim olarak büyük Roma İmparatorluğu'nu tekrar canlandırmaktı. Bizans İmparatorluğu bu politik hedef sebebiyle hem batıda hem de doğuda savaştı. İmparator Iustinianos'tan sonra İmparator olan, II. Justin döneminin (565-578) başlangıcı İmparatorluğu'nun en zayıf dönemi olarak bilinir. Bu zayıf dönem 610 yılına, Herakleios zamanına kadar sürer. II. Justin 565 yılında imparator olunca İmparator Iustinianos'un 533 yılında imzaladığı anlaşmadaki yıllık vergi verme maddesini reddetti. Bunun üzerine Sasanilerle düşmanlık tekrar başladı. 573 yılında Sasani komutanı Adharmahan komutasında güçlü bir ordu Antakya bölgesine saldırdı. Bu sırada Antakya'da bulunan Bizans ordusunun zayıflığı ve 551–557 yıllarındaki depremlerde zarar görmüş şehir surlarının onarılmamış olması şehrin savunmasını zorlaştırıyordu. Şehre giren Sasaniler meşhur Julian Kilisesi de dahil olmak üzere bütün şehri yakıp yıktılar.[99]

II. Justin Döneminde basılan para örneği.

Tiberius Döneminde basılan para örneği.

Sasani istilasını takip eden yıllarda II. Justin, Tiberius'u ordunun başına atadı. Sasanilerle 575 yılına kadar barış anlaşması yaptı. Bu zamanda Tiberius, Antakya'ya gelerek Sasaniler'e karşı büyük bir ordu kurmak için hazırlıklara başladı.

II. Justin'in 578 yılının Ekim ayında ölümünden kısa süre önce Tiberius tek başına imparator oldu ve ordu komutanlığına Mavrikos'u atadı.[100] İmparator Tiberius'un ölümünden sonra Antakya'da bulunan General Mavrikos 582 yılında imparator ilan edildi. Mavrikos'un imparator olmasından sonra İmparator II. Justin döneminde başlayan ve 20 yıl boyunca aralıklarla devam eden Sasani savaşı geçici de olsa bir süre durdurulmuştur.

Bu dönemde Sasani Devleti'nin yönetiminde karışıklıklar yaşanmış ve genç II. Hüsrev Roma bölgesine sığınmıştı. II Hüsrev İmparator Mavrikos'a

95 Norwich, s.195.

96 M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi (Çev. E. Berktay), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979, s.78.

97 Downey, s. 546.

98 Theophanes, s. 345.

99 Downey, s. 561.

100 Ostrogorsky, s. 73-74.

haber göndererek tahtını geri alması için yardım istedi. İmparator Mavrikos yardım göndererek II. Hüsrev'in tahta geçmesini sağladı. Bu olay üzerine İmparator Mavrikos ile Sasani hükümdarı II. Hüsrev arasında 591 yılında barış antlaşması yapıldı.[101] VI. Yüzyıl boyunca Sasani devleti ile devam eden mücadeleler sebebiyle Balkan yarımadasında savunma durumunda kalan Bizans Devleti, Sasani savaşının zaferle bitmesi ile Tuna bölgesindeki Slavlara karşı saldırı imkanı buldu.

Bizans, 592 yılında Slav ve Avarlara karşı zaferler kazandı. Ancak bu münferit başarılar muazzam Slav kütlesi üzerinde pek az etkili oluyordu. Mücadele uzadıkça uzak bir bölgede savaşmak güçtü. Azim ve disiplinde sıkıntılar yaşanıyordu. Bizans ordusunda tasarruf tedbirlerinden dolayı askere ödenen para azaltıldı. Böylece devleti kavramış olan derin huzursuzluk, yorulmuş ve neticeden ümidini kesmiş olan orduya da yayıldı. 602 yılında Tuna ötesindeki mevzilerde kışlamak emrini alınca isyan açıkça patladı. Bizans ordusunda astsubay olan Phokas kalkanlar üstünde kaldırılarak isyancı askerlerin başında İstanbul üzerine yürüdü. Bu sırada İstanbul'da da isyan çıktı. Birbirine rakip iki parti İmparatorluk hükümetine karşı mücadeleye girişti. İmparator Mavrikos düşürüldü ve Phokas senatonun da tasvibi ile İmparator ilan edildi.

İmparator Phokas'ın (602–610) döneminde Geç Roma Devleti son ölüm kalım mücadelesini verdi. Bu dönemde Balkanlarda ve Asya'da da tam bir askeri çöküş yaşandı. Phokas'ın izlediği Ortodoks kilise siyaseti, Monofizitlerin ve Yahudilerin kanlı takibata uğratılmasına sebep olduğu Ön Asya'da gittikçe artan bir nefrete muhatap oluyordu. İmparatorluk içten içe kaynıyordu. Phokas Yeşiller Partisine karşı düşmanca tavırlar sergilemiş hatta temsilcilerinin devlet makamlarına getirilmesi tamamıyla yasaklanmıştı. Bu tehdit rejimine Maviler hizmet ediyordu. Demes'ler arası mücadeleler de en şiddetli noktasına ulaştı. İç savaşın alevleri bütün bir ülkeye yayılmıştı. Zayıf durumda olan Bizans İmparatorluğu'nun bu durumunu değerlendiren Sasaniler, Bizans İmparatorluğu topraklarına saldırdılar.[102]

II. Hüsrev Bizans'a karşı büyük bir taarruza girişti. İçten sarsılmış imparatorluğun savunma gücü ve iradesi yıldan yıla gevşiyordu. Mücadelelerin hepsi önce Bizans'ın lehine sonuçlanmasına rağmen oldukça şiddetli idi. Fakat sınır bölgesindeki mukavemet kırılmıştı. Anadolu'ya da gelen Sasani ordusu Kayseri'yi aldı. Hatta bir Sasani askeri birliği Kadıköy'e kadar ilerledi.

Sasanilerin 606–607 yıllarında Şam bölgesinde ve Ön Asya'da gerçekleştirdiği saldırılar sebebiyle Bizans İmparatorluğu zor durumda kalmıştı. İmparator Phokas döneminde Sasani işgali ve iç huzursuzluklar Bizans'ı etkilediği gibi Antakya'yı da etkilemekteydi. Bu arada Sasani hükümdarı II. Hüsrev, batı bölgeleri komutanı Şahbaraz'ı da Antakya'ya gönderdi. [103]

Şahbaraz ordusu ile gelip Antakya'da kamp kurdu. Bu durum Bizans İmparatoru'nun Şahbaraz ile savaşı kabul edip ordusuyla yola çıkışına kadar sürdü. Bizans imparatoru hazinelerini bin gemiyle önden gönderdi. Fakat gemiler Antakya sahilinde fırtınaya tutuldu ve hepsi de Şahbaraz'a ganimet oldu. Şahbaraz'da bu hazineyi Sasani Kralı II. Hüsrev'e gönderdi. Böylece bu hazineye "Fırtına Hazineleri" adı verildi.[104] 606-607 yıllarında Sasaniler'in Antakya bölgesi ve Ön Asya'da yaptığı hücumlar Herakleios'un Bizans İmparatoru olmasına kadar devam etti.

Monofizit taraftarlarıyla birlikte Yahudilere de baskı ve zülüm yapılmaktaydı. Yahudiler ve İstanbul kilisesi karşıtları Phokas rejimine karşı Antakya'da 608 yılında isyan ettiler.[105] Bu isyanda Antakya patriği Anastasius öldürüldü. Bizans İmparatoru Phokas, Comes Orientis'ten Bononos ile General

101 Downey, s. 570.

102 Ostrogorsky, s. 77.

103 Bizans-Sasani savaşının sebebi hususunda bkz. Mesudi, Muruc ez – Zehep, (Çev. Ahsen Batur), s. 170'de Bizans Genarellerinden Phokas adlı birisi Sasani Kralı II. Hüsrev'in hamisi ve halaskarı Bizans İmparatoru Mavrikos'a karşı bir devlet darbesi gerçekleştirerek Bizans İmparatoru oldu. II. Hüsrev, bu olayı öğrenince, hamisinin öldürülmesinden dolayı çok sinirlendi ve Bizans üzerine ordular gönderdi.

104 Mesudi, Muruc ez – Zehep (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul, 2004, s. 170.

105 Theophanes, s. 425-426. Ayrıca bkz. Norwich, s. 281.

Kottanos komutasında büyük bir orduyu isyanı bastırmak için Antakya'ya gönderdi. 608 yılında Antakya'ya ulaşan imparatorluğun ordusu burada isyanı bastırdı ve birçok isyancı öldürüldü. Fakat imparator Phokas'ın bu isyanı şiddetle sona erdirmesi bir çare olmadı.

Antakya'da yaşayan Yahudiler ve İstanbul Kilisesi karşıtı olan Hıristiyanlar İran'a kaçtılar. Antakya'da başlayan bu isyan Filistin ve Mısır'a yayıldı. 609 yılının son aylarında Bizans İmparatorluğu'nda iç isyanlar ve huzursuzluk giderek arttı.[106] Mısır Generali Herakleios oğlunu bir donanma başında İstanbul'a gönderdi.

Herakleios, filosunun uğradığı ada ve limanlarda ahali ve özellikle Yeşiller Partisi mensupları tarafından büyük gösterilerle karşılandı. 3 Ekim 610 tarihinde Heraklios komutasında donanma İstanbul önünde göründü.[107] İstanbul'da kurtarıcı olarak selamlanan Herakleios, Phokas'ın korku rejimine süratle son vererek 5 Ekim 610 tarihinde Bizans İmparatoru olarak taçlandırıldı. Eski İmparator Phokas'ı yakalayıp Mavrikos'u ve çocuklarını öldürdüğünden dolayı onu öldürmek isteyince başkumandan Krispos buna engel oldu. Bu olaydan sonra Bizans İmparatoru Herakleios, başkumandan Krispos'u Bizans ordusunun başında Kapadokya'ya Sasanilerle savaşmak üzere gönerdi.[108]

Bizans tarihinin en büyük hükümdarlarından biri olan Herakleios, iktidarı ele aldığında devlet bir harabe halindeydi. Ülke iktisadi ve mali bakımdan çökmüştü. Anadolu'nun kalbine Sasaniler girmişlerdi. Anadolu'nun birçok şehri gibi Antakya da Sasaniler tarafından işgal edilmişti. İmparator Herakleios'un Phokas'ı sürgüne yollaması imparatorluk içerisinde istikrarı sağlamaya yetmedi. Bizans İmparatorluğu zayıflamasına rağmen tüm bu etkilere dayanabiliyordu.[109] Herakleios'un imparatorluğunun ilk yıllarında devlet askeri ve ekonomik açıdan çökmüş bir durumdaydı.

Sasaniler, 611 yılında Ön Asya'ya ve Şam bölgesine saldırdılar. Herakleios, Bizans ordusunun ve maliyesinin çökmüş olmasından dolayı Sasani saldırısını durduramadı. Sasani Generali Şahbaraz komutasındaki Sasani ordusu, 616 yılında Antakya yakınında Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı.[110] Sasaniler, Anadolu ve Şam bölgesinde hızla ilerlemeye başladılar. Güneye ilerleyen Sasaniler, Dımaşk'ı (Şam) işgal ettiler. Anadolu'da birçok şehir ve Şam bölgesinin işgal edilmesinin ardından Bizans, moral bakımından en kuvvetli darbeyi 616 yılında Kudüs'ün kaybıyla yaşadı. Şehir üç haftalık bir kuşatmadan sonra Sasanilerin eline geçti. Kudüs'ün kaybedilmesi ve Hz. İsa'nın kutsal emanetlerine zarar verilmesi Bizans için gurur kırıcı oldu.

Bizans ordusunda yaşanan yozlaşma ve Sasani istilaları, Şam bölgesinin, Filistin'in ve Mısır'ın işgali, Avar-Slav akınları imparatorluğun son derece tehlikeli bir konuma sürüklendiğinin haberini vermekteydi. Sasani Kralı II. Hüsrev, Saitos komutasında büyük bir orduyu Bizans üzerine gönderdi. Bir Sasani birliği Boğaziçi kıyılarına, güneye inen Sasani ordusu ise Antakya surlarının önüne geldi ve Antakya'yı Sasani Krallığının hâkimiyeti altına aldıktan sonra İskenderiye'ye doğru hareket etti. 617 yılında Mısır'a giren Sasani ordusu, 619 yılında İskenderiye'yi alarak Mısır'ın tamamını ele geçirdi.[111]

Herakleios, hükümdarlığının ilk on yılında İmparatorluğun idari, mali ve askeri yapısını düzeltti. Bu düzenlemenin neticesinde Bizans-Sasani mücadelesinde VII. yüzyılın yirminci yıllarında tam bir değişiklik vuku buldu.[112] Bir süredir devam eden bozgunların yerini büyük zaferler aldı.[113] Ayrıca Herakleios, Anadolu'da Sasani seferine çıkmadan önce 618 yılında Avar Hanına elçi gönderdi. Bizans elçisi büyük meblağlar ödemek mukabilinde Avar Hanı ile barış anlaşması yaptı. Bu sayede Avrupa arazisinden Anadolu'ya askeri birlikler geçirilmesi mümkün oldu.[114]

106 Downey, s. 572-573.

107 Ostrogorsky, s. 79.

108 Nikephoros Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, (Translated by Cyril Mango), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1990, s. 38-39.

109 Walter E. Kaegi, Bizans ve ilk İslam Fetihleri (Çev. Mehmet Özay), Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s. 55.

110 Norwich, s. 285.

111 Nikephoros, s. 45. Nikephoros, Sasani komutanın ismini Saitos olarak yazarken Mesudi ise bu komutanı Şahbaraz şeklinde yazıyor.

112 Norwich, s. 285.

113 Ostrogorsky, s. 93.

114 Theophanes, s. 434.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM FETHİNDEN HAÇLILARA KADAR HATAY (M.S. 636-1098)

1. Dört Halife Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehri'nin Müslümanlar Tarafından Fethedilmesi (632-661)

Bizans Devleti'nin son Latin kökenli İmparatoru Justinianus (527-565) eski Roma gibi Doğu ve Batı'yı hakimiyeti altına alıp tek devlet tek kilise kurma hayalini gerçekleştiremedi. Bu uğurda yaptığı savaşlar nedeniyle Bizans Devleti, ekonomik ve askeri olarak zor bir dönem geçiriyordu. 610 yılında Herakleius'un Bizans imparatoru olmasıyla Bizans tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bizans İmparatoru Herakleius'un (610-641) imparatorluğunun ilk on yılında Bizans Devleti, iktisadi ve askeri yönden çöktüğü gibi Sasaniler de Anadolu topraklarında ilerleyerek Antakya'yı kendi hâkimiyetlerine almışlardı.[1] Herakleius, Bizans Devleti'ni içine girdiği bu zor durumdan kurtarmak için imparatorluğun ilk on yılında devletin yönetim, ekonomik ve ordu yapısını düzeltme çalışmalarının neticesinde imparatorluğunun ikinci on yılında Bizans ordusu, Anadolu'da Sasani ordusuna karşı taarruza geçti ve Sasanileri peş peşe mağlup ederek geri çekilmesini sağladı. Böylece Anadolu'da yapılan Bizans-Sasani mücadelesinde VII. yüzyılın yirminci yıllarında tam bir değişiklik vuku buldu. Bizans ordusunun zaferleri üzerine Sasani Kralı Şahrabaz, barış şartlarını görüşmek üzere Kapadokya'da Bizans İmparatoru Herakleius ile buluştu. Yapılan anlaşma sonucunda Sasani ordusu, Anadolu'dan geri çekilerek elindeki Şam, Mısır ve Filistin bölgelerini Bizans Devleti'ne verdi.[2]

628 yılında Bizans ordusunun Antakya'yı Sasanilerden tekrar almasının ardından Antakya'da Bizans hâkimiyeti sekiz, dokuz yıl daha sürecek ve şehir kısa bir süre sonra İslam hâkimiyetine girecekti.[3] Yedinci yüzyılın başında Anadolu'da mücadele eden iki büyük devlet vardı. Bu devletlerden biri Bizans iken, diğeri Sasani idi. Anadolu'da Bizans ile Sasani devleti mücadele ederken Anadolu'nun güneyinde bulunan Araplar, Orta Doğu'da devamlı birbirleriyle savaşan, siyasi birlikteliklerini sağlayamamış kabileler şeklinde yaşıyorlardı.[4] Yedinci yüzyıl ortalarında Araplar, siyasi birliklerini sağlayarak Arabistan çöllerinde İslâm Devleti'ni kurdular. İslâm

1 Nikephoros, Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History (Translated by Cyril Mango) Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1990, s.38-39.

2 Süryani Mihail Vekâyinâmesi (Türkçe terc.Hrant.D. Andreasyan), Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme), s.10.

3 Glanville Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (New Jersey, Princeton Univ. Press), 1961, s.575-576.

4 John Bagot Glubb, The Great Arab Conquest, J.B.G. Ltd. London,1963, s.20.

İslamiyet çok kısa sürede geniş bir coğrafyada yankı buldu. Arabistan Yarımadası'nın dışında tüm Kuzey Afrika, İspanya, Asya ve Anadolu içlerine kadar sınırlarını genişletti.

Devleti, Orta Doğu'da tam hâkimiyetini kurduktan sonra Hz. Ebubekir, Arap yarımadasındaki bütün Arapları Şam bölgesinde Bizans'a karşı yapılacak sefere çağırdı. Bu çağrıdan önce Bizans İmparatoru Herakleius, 630 yılında Kudüs'ten Hac ziyaretinden dönerken Hıms'ta, İslâmiyet'in Arap yarımadasında hızla yayıldığını haber almıştı. Herakleius, olası İslâm tehdidi hakkında bilgi sahibi olduktan sonra bu tehlikeye karşı savunma yapmak amacıyla Şam bölgesinin kuzeyinde bulunan Antakya şehrinde bir askeri karargâh kurdu.[5]

Hz. Ebubekir, Medine'de Bizans'a karşı savaşmak için ordu komutanlarına haber gönderdi. Arap yarımadasının dışında bulunan bölgeleri İslâm hâkimiyetine almak için mücadele eden İslâm ordusunun komutanları Hz. Ebubekir'in mesajını alır almaz bulundukları bölgeden hızlıca Ürdün'e doğru hareket ettiler. Ebu Ubeyde b. Cerrah, Şam'dan; Yezid b. Sufyan, Hıms'tan; Şurahbil b. Hasan, Ürdün'den; el-Kamet b. Mücezzez, Filistin'den hareket ederek Ürdün'de bulunan Yermuk Vadisi'nde Bizans ordusu ile savaşmak için bir araya geldiler.[6]

Halid b. Velid'in, 634 yılının bahar ayında Şam bölgesine ulaşarak buradaki orduya katılmasıyla Şam ordusu daha da güçlendi.[7] Yermuk'ta toplanan İslâm ordusunun Başkumandanı Halid b. Velid idi. Halid, Ebu Ubeyde'yi merkeze komutan yaptı. Sağ tarafa Amr b. As'ı komutan yaptı. Refakatine de Şurahbil b. Hasene'yi verdi. Sol tarafa Yezid b. Sufyan'ı komutan yaptı.[8] Yermuk Savaşı muhtemelen 634 yılının yaz mevsiminin bir ayında başladı.[9] Bizans

5 Belazuri, Futûh el-Buldân (Çev. Mustafa Fayda),T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002 s. 156 Ayrıca bkz. Nikephoros, s.69.

6 Ebu Cafer Muhammed İbn-i Cerir el-Taberi, Tarih-i Taberi, Yayına hazırlayanlar, Muhammed Suphi Hasan Hallak ve Tahir el-Barzanci, 3. Cilt, Yayınevi Dar ibn Kesir, Şam, 2007.

7 Fred Mcgraw Donner, Th e Early Islamic Conquests, Princeton University Press, New Jersey, 1981, s. 125.

8 İbn Kesîr, el- Bidâye ve'n-Nihâye (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay. İstanbul, 1994. 7. Cilt, s.17.

9 Yermuk Savaşı'nın tarihi ile alakalı bilgi için bkz. İbn Kesîr, el- Bidâye ve'n-Nihâye, 7.cilt, s. 12 Seyf b. Ömer'in anlattığına göre Yermuk savaşı, hicri 13. senede Dımaşk'ın fethinden önce yapılmıştır. Ebu Cafer b. Cerîr'de Seyf 'in bu görüşüne katılmıştır. Halife b.Hayat, ibn Kelbi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Yermuk savaşı hicri 15. senenin Recep ayının beşinci gününde pazartesi günü yapıldı." İbn Asakir bunun sağlam bir rivayet olduğunu söylemiştir. Bu sebepten Yermuk savaşının târihi hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Hicri 13. senede Yermuk Savaşı'nın yapıldığı şeklindedir. İkinci görüşe göre ise Yermuk savaşının hicri 15. senede yapıldığı şeklindedir. Vâkidî, Futûh

Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Ürdün'de bulunan türbesi.

ordusunun birinci komutanı Vahan'dı. Fakat diğer önemli bir komutan 634 yılının 26 Mayıs günü Hıms'tan gelen Doğu orduları komutanı Theodora idi. Diğer Bizans komutanları Ermeni Gargis ve Gassani Kralı Jabala b.el-Ayyam'dı. Takviye Bizans kuvvetleri Edessa (Urfa)'dan ya da Antakya'dan veya her iki şehirden de geliyordu.[10] Ubeyde b. Cerrah, Emir el-Müminin Hz.Ömer'e Bizans askerlerinin sayıca çok olduğunu mektupla bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Yermuk'te bulunan İslâm ordusuna takviye kuvvet olarak 1400 süvari gönderdi.[11]

İslâm ordusu, Yermuk Savaşı'nda Bizanslıları yenilgiye uğrattı. Savaşın sonucuyla ilgili haberler yaklaşık 500 km. kadar kuzeyde yer alan Antakya'da gelişmeleri takip eden Herakleius'a ulaştı.[12]

Ebu Ubeyde komutasında İslâm ordusu, Şam'ı aldıktan sonra Şam bölgesinin kuzeyine doğru hızla ilerleyerek Kınnesrin şehrine geldi. Kınnesrin halkıyla yapılan anlaşmaya göre Kınnesrin'de bulunan askerlerin İslâm ordusuna katılmasıyla İslâm ordusu daha da güçlendi.[13] Ebu Ubeyde, İslâm ordusuna Kınnesrin Antlaşması'ndan sonra Halep üzerine yürümesini söyledi. Kınnesrin'den Halep'e hareket eden öncü kuvvetlerin başında Halid b. Velid'le birlikte Zarar b. Ezver ve Iyad b. Ganem bulunuyordu.[14] Öncü kuvvetler, Halep'e ulaşınca Halep Kalesi'nde bulunan askerler bir süre Müslümanlara karşı

eş-Şam, kitabında Yermuk savaşının târihini h.13 yılı olarak yazmıştır. İbnu'l-Esir, el-Kamil fi't-Târîh (Çev.A. Ağırakça), kitabının 376. sayfasında Yermuk Savaşı'nın (H.13) 20 Temmuz-20 Ağustos 634 târihinde yapıldığını yazar. Bazı İslâm tarihçileri ikinci görüşü doğru kabul etmiştir. Fakat Yermuk Savaşı'nın târihi hicri 13. sene olması gerekir. Bunun sebebi Hz. Ebu Bekir'in vefatından (22 Ağustos 634) hemen sonra Hz. Ömer halife olunca ilk iş olarak Halid b. Velid'i ordu başkumandanlığından azlettiğini yerine Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı atadığını Halid b. Velid'e Şeddad b. Evs ve Muhammed b. Cüreyc vasıtasıyla bildirdi. Bunlar Halid b. Velid'in başkumandanlıktan azledildiği haberini getirdikleri zaman İslâm ordusu Yermuk'te düşman ordusuyla karşı karşıya savaşmaktaydı. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir'in vefat târihi hicri 13. sene (22 Ağustos 634) olduğuna göre Yermuk savaşının da bu yılda olması gerekir.

10 Kaegi, s.186.

11 İbn el-A'sem, Ahmed el-Kûfî, Futûh, I. Cilt, Kitabu'l-İlmiye, Lübnan, 1976. s.178. s.181.

12 Walter E. Kaegi, Bizans ve ilk İslâm Fetihleri (Çev.Mehmet Özay), Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s.188.

13 Yakut, Yakut, Mucemu'l-Buldan, Kitabu'l-İlmiye Basımevi, Beyrut, tarihsiz, s.318.

14 Vâkidî, Futûh eş-Şam,alwarak.com.s.194.

koydu; fakat kalenin askerleri Müslümanların kaleyi terk edip kaçtıklarını sanarak bunu kutlarken, gece karanlığında bir grup Müslüman asker kalenin bulunduğu kayalığa tırmandı ve kaleyi ele geçirdi.[15] Müslüman Araplar Halep'i ele geçirdikten sonra Haleplilerle şu koşullarda bir anlaşma imzaladılar. "Haleplilerin canlarına, mallarına, şehirlerin surlarına, kiliselerine, evlerine ve sığındıkları kalelerine dokunulmayacaktır." Halep halkı kendilerinin önerdiği anlaşma koşullarının Müslüman Araplar tarafından kabul edilmesiyle salimen şehirlerine geri döndüler. Halep halkıyla anlaşmayı yapan Iyad b. Ganem, yürürlüğe koyan ise Ebu Ubeyde b. Cerrah idi. Ebu Ubeyde, anlaşmayı yürürlüğe koyduğunda Halep halkı Halep'te bulunmamakta idi.[16] Çünkü Haleplıler Antakya'ya geçmiş ve elçiler aracılığıyla barış anlaşması yapmışlar, barış gerçekleşince de geri dönüp şehirlerine gelmişlerdi.[17]

Ebu Ubeyde, Halep'e gelince İslâm ordusuna Antakya'ya hareket emrini verdi.[18] Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halep fethini tamamladıktan sonra Antakya'ya doğru hareket etti. Kınnesrin askerlerinden bir kısmı Antakya kalesine sığınmışlardı. Ebu Ubeyde, Antakya şehrine 2 km. uzaklıktaki Mehrube'ye gelince bir bölük düşmanla karşılaştı. Onları dağıttı ve kendilerini şehre sığınmaya zorladı. Şehir halkını bütün kapılardan kuşattı. Askerin büyük ekseriyeti, Fars ve Deniz Kapısı denilen kapılarda bulunuyordu. Antakya halkı, İslâm ordusunun Şam bölgesinin bütün şehirlerini kısa bir sürede fethetmesinden dolayı şehri savunmak yerine Ebu Ubeyde'den eman dilemek suretiyle anlaşma yapmak yolunu tercih etti. Ebu Ubeyde, Antakya halkına ya Müslüman olmaları, ya cizye[19] ödemeleri ya da şehri terk etmeleri seçenekleri sundu. Bu anlaşma şartlarını kabul eden Antakya halkından cizye ödemeyi kabul edenler, şehirde kaldılar; cizye ödemek istemeyenler, şehirden ayrıldılar.[20]

Böylece Ebu Ubeyde b. Cerrah, şehirde kalanlara eman verdi. Ergenlik çağına gelenlerden bir dinarla bir cerib[21] buğday cizye alınmasını kararlaştırdı. Bunun üzerine Antakya halkının bir kısmı şehri terk etti, bir kısmı da şehirde kaldı.[22] Antakya halkıyla yapılan bu anlaşmadan sonra İyad b. Ganem ve Habib b. Mesleme komutasında İslâm ordusu Fars ve Deniz kapılarından Antakya'ya girdiler. Bu komutanların arkasından Ebu Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu, 636 yılının Ocak ayında Antakya'ya girdi.[23]

İslâm ordusunun Antakya'ya girmesi ile Roma İmparatorluğu döneminde "Doğunun Kraliçesi" olarak anılan, imparatorluğun doğu sınırında önemli bir askeri üs, bir kültür ve ticaret merkezi olan Antakya tarihinde dokuz asırdan bu yana devam eden bir dönem kapandı. Fakat bunun yanında asırlar boyu Roma, Bizans ve Hıristiyanlık ile yoğrulmuş olan mahalli özelliklerin, İslâm Medeniyeti ile karışmasından meydana gelen bugünkü İslâm kenti karakterinin oluşmasına neden olacak yeni ve uzun bir dönem açıldı.[24]

Hz. Ömer, Antakya'ya büyük bir ehemmiyet vermekteydi. Antakya fethedilince Hz.Ömer, Ebu Ubeyde'ye mektup yazıp Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bazı kimseleri yerleştirmesini, onları savaşa hazır halde bulundurmasını ve aylıklarını kısmamasını emretti.[25]

Ebu Ubeyde, Antakya'yı fethettiği zaman Ceracime[26] halkı şehirlerinden ayrılmadı. Bu halk, ca-

15 E. R. Hayes, Urfa Akademisi (Çev. Yaşar Günenç), Yaba Yay. İstanbul, 2005, s. 326.

16 Belâzurî, s. 209. Halep'in fethi ile alakalı bilgi için Bkz. Belâzurî, s. 209. bazı raviler; Ebu Ubeyde'nin Halep'de kimseye rastlamadığı, çünkü oranın halkının daha önce Antakya'ya gittiklerini ve Ebu Ubeyde ile şehirleri için yapmış oldukları antlaşmayı tamamladıktan sonra Halep'e döndüklerini ileri sürmüşlerdir.

17 İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târîh (Çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yay., İstanbul, 1987, II.cilt, s. 454.

18 Vâkidî, s.194.

19 Cizye; Müslümanların fethettikleri yerlerde Müslüman olmayan reşit ve bedenen sağlam erkeklerden oturma ve korunma hakkı karşılığında aldıkları verginin adıdır. Müslümanların hâkimiyetinde bulunan bir beldede yaşayan gayrimüslimlerin devlete vermek zorunda olduğu "kelle vergisi" denen bir vergi türüdür. İlgili gayrimüslim ödediği bu vergi karşılığında hürriyetini, bağımsızlığını, can ve mal güvenliğini garanti altına alırdı.

20 İbnu'l-Esir, II. Cilt, s. 454.

21 Cerib; Tulî ve arzî 60 zira olan alan, yaklaşık olarak bir dönümlük arazi. Bkz. Şemseddin Mustafa b. Şemseddin Ahmed el-Karahisarî; Ahter-i Kebir, Daru't-Tıbaat-i Amire, H. 1312/M. 1885, İstanbul, s.195.

22 Belâzurî, s. 209.

23 Yakut, Mu'cem el-Buldân, s.319.

24 Downey, s. 576.

25 Belâzurî, s.211'de bu olay Muhammed b. Sehm el-Antaki yoluyla rivayet edilmiştir.

26 Ceracime halkı ile alakalı bilgi için Bkz. Belâzurî, s. 228. Ceracime halkı, Amanos dağında Karaboya (ez -Zac) madeni yakınındaki Beyyas ile

Halife Hz. Ömer'in komutanlarından Ebu Ubeyde Bin Cerrah tarafından 636 yılında fethedilen Antakya şehrinde fethin simgesi olarak, Habib-i Neccar ve İsa'nın iki havarisinin mezarının bulunduğu yerde, bir cami inşa edilmiştir. Çeşitli kereler yıkılan, hasar gören caminin günümüzdeki hali Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

nından korktuğu için Bizans'a sığınmayı düşündü. Müslümanlar, onların bu durumunu anlamadıkları gibi onlar da durumlarını Müslümanlara duyuramadılar. Ebu Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu Kudüs'ü kuşatmışken Antakya halkı Ebu Ubeyde ile yaptığı anlaşmayı bozdu. Bunun üzerine Ebu Ubeyde, Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusunu Antakya'ya gönderdi. Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu Antakya'ya ulaştığı zaman Antakya halkı İslâm ordusu ile savaşmak yerine Habib b. Mesleme'den eman ve sulh istediler. Habib b. Mesleme, özellikle Ceracime halkının bir daha isyan etmemesi şartıyla anlaşmayı kabul etti. Bu anlaşmaya göre Ceracime halkı, Müslümanların yardımcıları Amanos dağında gözcüleri ve cephanecileri olacaklar, ayrıca kendilerinden cizye alınmayacaktı. İslâm ordusuyla birlikte savaştıklarında, onlar düşmanlarından öldürdükleri kimselerin üzerlerindeki eşyalarını (seleb) alacaklardı. Onların şehirlerindeki tüccarlar, ücretle çalışanlar ile Nebatlılar ve başkalarından onlara tabi olanlar ve köylerde oturanlar da bu anlaşmaya dâhil oldular. Ceracime'den olmayan ve onların arkasından gelen bu kimselere Revadif (arkadan gelenler) denildi.[27]

Ebu Ubeyde, fethettiği her bölgeye bir vali tayin eder ve kendisine Müslüman bir cemaat da bırakırdı. Buna göre Ebu Ubeyde, 637 yılında Antakya'ya girerek idareyi tekrar kontrol altına alan Habib b. Mesleme'yi Antakya'ya vali olarak atadı.[28]

Buka arasındaki bir şehirde yaşıyorlardı. Bu halka Curcume de denilir. Onların idaresi Bizanslıların Antakya'yı tekrar İranlılardan almaları günlerinde, Antakya patrik ve valisine verilmişti. Ayrıca bkz. Şahin Uçar, Anadolu'da İslâm - Bizans Mücadelesi, s. 89. Ceracime halkı, Curcuma diye bir şehirde Payas civarında kükürt çukurlarının yakınında, Gurgum'da oturuyorlardı. Ceracime halkı, Amanos dağına yerleşmişlerdir. Bu dağın ismi Aramice Ukame, Arapça biraz değişmiş şekli "el-Lukam" dır.

27 İbnu'l-Esir, II. cilt, s. 456.

28 Belâzurî, s. 228.

Hz . Ömer döneminde ilerleyen İslâm ordusu, Şam bölgesinin tamamını fethettikten sonra Antakya'yı alarak Anadolu'ya girdi. Bizans İmparatoru Herakleios, Müslüman Arapların Bizans ülkesine girmelerinden dolayı Bizans halkına Müslüman Araplarla ticaret yapmamaları için 30 Ibs. (13.5 kilo) altın verdi. Böylece Müslüman Araplar Anadolu'nun doğusuna yöneldiler.[29]

Hz. Ömer döneminde üç önemli patriklik merkezi Antakya, İskenderiye ve Kudüs Patrikhaneleri İslâm hâkimiyeti altına alındı. Antakya patrikliği 636 yılında İslam hâkimiyetine alındığında Antakya Patriği Athanasios idi. Yakubi Patrik Athanasios, 629 yılında Bizans İmparatoru Herakleios'un yanına geldiğinde onun ile din konusunda tartışmaya başladı. Bu tartışma sırasında imparator Herakleios, Athanasios'a Kadıköy konsilinin kararlarını kabul ederse onu Antakya patriği yapacağını söyledi. Bunun üzerine Athanasios, Kadıköy konsili kararlarını kabul etmiş gibi yaptı. Böylece Herakleios, 629 yılında Athanasios'u Antakya patriği olarak atadı.[30] Antakya Patriği Athanasios'tan sonra onun yolundan giden II. John, 643 yılında Antakya patriği oldu. Antakya'da İslâm hâkimiyeti başladığında dört patriklik merkezinden biri olan Antakya patrikliği İslâm hâkimiyeti altında varlığını devam ettirmiştir.[31]

İkinci halife Hz. Ömer (634-644) döneminde 636 yılında Antakya İslâm hâkimiyetine girdi. Bu olay ile Antakya tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu. Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde b. Cerrah'a yazdığı mektupta Antakya'nın Müslümanlar açısından önemli bir yer olduğu belirtilerek güzel yüzlü iyi niyetli 40 sahabeyi Antakya'ya gönderdiği ve onların maaşlarını kısmaması ile şehri koruyacak iyi asker yetiştirmesi gerektiği yazıyordu. Muaviye b. Sufyan başa geldiğinde de Hz. Ömer, ona da aynı şeyi yazdı.[32]

639 yılında Suriye bölgesinde kıtlık ve veba salgını hâkim idi. Bu veba salgınında Şam bölgesinin valisi olan Ebu Ubeyde b. Cerrah, 58 yaşında vefat etti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Yezid b. Ebi Süfyan'ı Şam bölgesinin valisi tayin etti. Yezid b. Ebi Süfyan da 640 yılında veba salgınından vefat ettiğinde onun yerine kardeşi Muaviye b. Sufyan, Hz. Ömer tarafından Şam bölgesinin valisi olarak görevlendirildi. Bu tarihten sonra Kuzey Suriye bölgesinde Bilad-i Şam sınırının korumasını ve Bizans askerleri ile mücadeleyi Şam valisi olarak Muaviye b. Sufyan üstlendi. Hz. Ömer döneminde Antakya'nın İslâm hâkimiyetine girmesiyle bu şehir, Şam bölgesinin kuzeyinde Bizans-İslam sınırında Avasım bölgesinde İslam ordugâh şehirlerinden biri konumuna geldi.

Şam Valisi Muaviye komutasında İslam ordusu, 640 yılından sonra hemen hemen her yıl Bizans topraklarına saldırı düzenledi. Tabii olarak bu saldırılar keşif mahiyetinde sayılmalıdır. İslam ordusunun bu saldırıları kimi zaman kış döneminde kimi zaman her iki dönemde de yapılıyordu.[33]

Halife Ömer, 644 yılındaki suikast sonucunda vefat etti. Hz. Ömer'in vefat etmeden önce tayin ettiği şura Hz.Osman'ı halife seçti. Halife Osman, Muaviye'nin Şam bölgesi valiliğine devam etmesini istedi ve Şam Valisi Muaviye'ye mektup yazarak aynen Hz. Ömer gibi, ondan Antakya'da savaşa hazır daimi askerler bulundurmasını ve kendilerine ikta[34] yoluyla topraklar vermesini emretti. Şam Valisi Muaviye de bu emirleri yerine getirdi. Böylece Muaviye, Bizans'a karşı gazaları daha büyük bir ehemmiyetle ele aldı.[35] Şam Valisi Muaviye, 645 yılında Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Bu seferde ordusunu ikiye ayırdı. Birinci orduyu Antakya Valisi Habib b. Mesleme komutasında Maraş- Elbistan

29 Nikephoros, 69.

30 Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284-813 translated by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Press, 1997, s. 460.

31 The Chronicle of Zuqnin, Part III. And IV. A.D. 488-775, Translated by Amir Harrak, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1999, s.144.

32 İbn Adim, Bugyetu't-taleb fî tarihi Halep, (thk. Süheyl Zekkar), I. cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989, s.589, Hz. Ömer'in yazdığı bu mektup Mahled b. Hüseyin'den Muhammed b. Sehm'l-Antaki yoluyla nakledilmiştir.

33 Belâzurî, s. 251.

34 İkta: Halife tarafından hukuki durumuna göre değişen vergilerini ödemek şartıyla kimsenin mülkiyetinde bulunmayan toprakların, maaşlarına karşılık olarak kumandan, asker ve sivillere vesikayla verilmesi ve tahsis edilmesi, belirli bir toprak, maden veya ocağın devlet başkanı veya onun adına karar veren vali veya kumandan tarafından bir kimseye verilmesidir. İslâm tarihinde ilk iktalar karşılığında, kendisine toprak verilen kimseden herhangi bir karşılık beklenmemiştir. Ama sonraki dönemlerde belirli sayıda asker yetiştirme ve savaş çıkması durumunda bu askerlerle orduya katılma karşılığında devlet tarafından belirli insanlara verilen topraklar şeklinde anlaşılmış ve uygulanmıştır.

35 Belâzurî, s. 211.

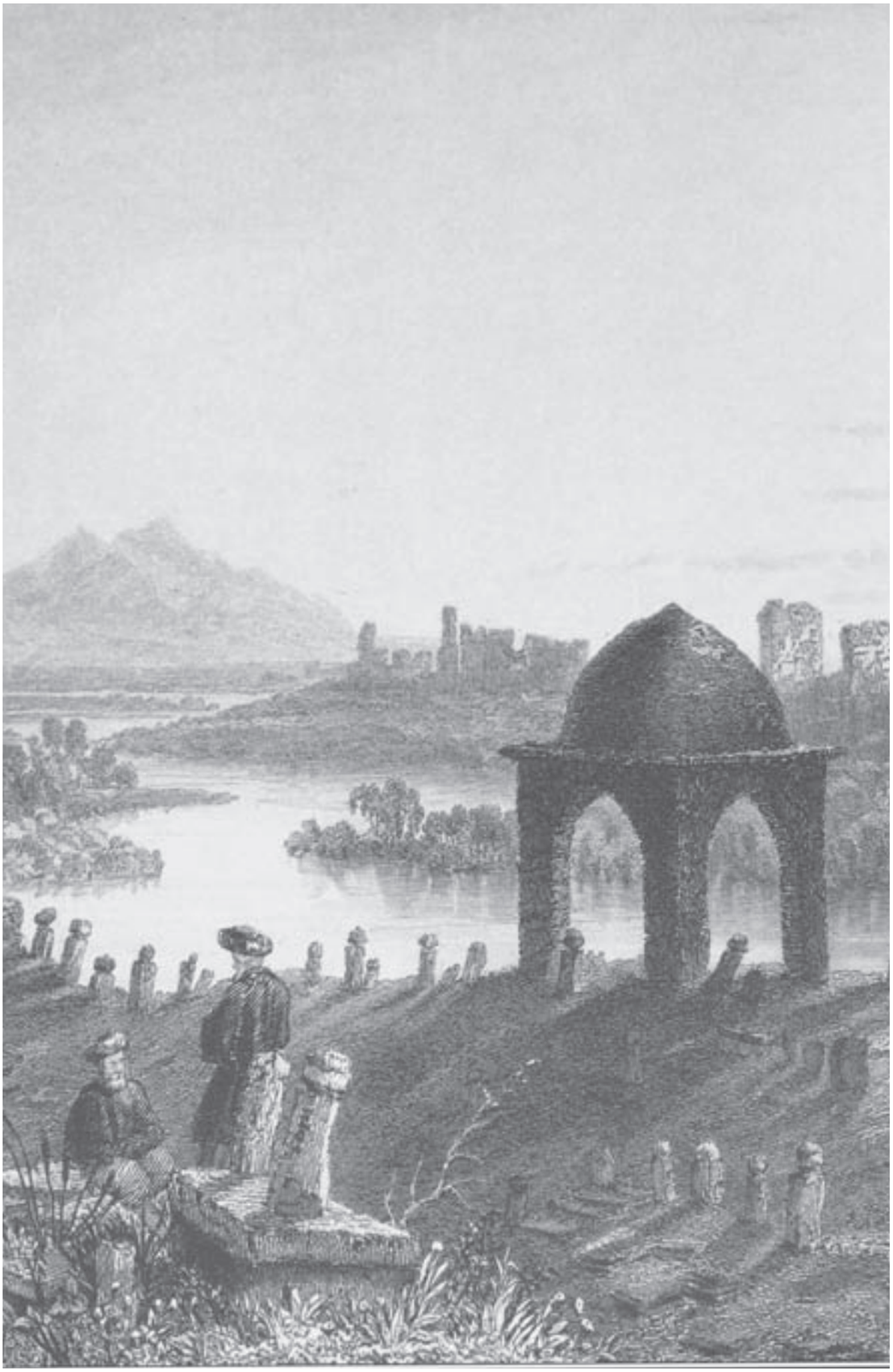

Antakya surları ve mezarlığını gösteren gravür.

yolunu kullanarak Mezopotamya bölgesi tarafına gönderdi. İkinci ordu Muaviye komutasında Pozantı geçitlerini kullanarak Kapadokya- Kayseri tarafına yöneldi. Muaviye, bu sefer sırasında Antakya ve Tarsus arasındaki kalelerin boş kalmış olduğunu görerek kendisi geri dönene kadar Şam ve el-Cezire halklarından bir topluluğu bu kalelere yerleştirdi.[36]

Şam Valisi Muaviye artık İstanbul üzerine yürüyecek durumda değildi ve Bizans'a karşı yapılan gazalardan vazgeçmek zorunda kaldı. Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye karşı harekete geçerek Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını talep etmekle başladığı mahirane siyasi manevralarla, Hilafet makamına geçmek için çalışıyordu. İç savaş Muaviye'nin elini kolunu bağlamıştı ve Hz. Ali'ye karşı yaptığı mücadelenin şiddetlendiği bir zamanda Bizans'a vergi ödeyerek sulhu satın almak zorunda kaldı. Theophanes, tarih olarak 659 yılını vermektedir.[37] İmparator II. Konstans, Patrik John Pitzigaudios'u halifenin elçisi ile barış yapması için gönderdi. Halifenin elçisi ile Patrik John Pitzigaudios arasında yapılan barış görüşmeleri sonucunda Müslümanların her yıl 3000 altın ve 50 at vermeleri koşuluyla barış yapıldı.[38] İmparator II. Konstans bu barış anlaşması sayesinde doğudaki tehlikeden kurtuldu ve Avrupa eyaletleri ile uğraşmak imkânı buldu.[39]

2. Emevi Devleti Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehri (661-750)

Hz. Muhammed'in torunu Hasan b. Ali'nin halifelikten feragat etmesiyle Muaviye halife oldu. Böylece Muaviye tarafından Şam'da H.41/M.661 yılında Emevi Devleti kuruldu. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali'nin halifelik dönemlerinde Şam Valisi olan Muaviye, eskiden olduğu gibi Emevi Devleti'nin halifesi olduktan sonra da Şam bölgesini kendisi idare etmeye devam etti. Muaviye, Bizans'a karşı gerek kara gerekse deniz savaşlarına ısrarla devam etti. Gayesi Bizans tahtını fethederek kesin neticeyi almaktı.[40]

Emevi Halifesi Muaviye, Antakya Valisi Habib b. Mesleme'yi Hicri 41 (M.661-662) yılında Anadolu seferi için görevlendirdi. Ayrıca Muaviye, Cemaat yılında[41], bir yıl önce veya sonra Baalbek ve Hıms'daki İranlıları Antakya'ya yerleştirdi.[42] Bu İranlıların kumandanı Abdullah b. Habib idi. Abdullah b. Habib kumandasındaki İranlı askerler, Antakya'da ikamet ediyor ve buradan başlayacak Bizans seferlerine katılıyorlardı.[43] Bu dönemde 664 yılında Antakya Patriği Theodorus öldü ve onun yerine Maşge'nin oğlu Severus Antakya patriği oldu.[44] Emeviler, II.Konstans'ın batıda ikameti sırasında Anadolu'ya birçok sefer yaparak Anadolu içlerine ilerlediler. Bu akınları durdurmak için Bizans İmparatoru II. Konstans, Andrew komutasında Bizans ordusunu Suriye bölgesine gönderdi. Amorion'da bir gece konaklayan Bizans ordusu buradan hareket ederek Şam Suguruna geldi.[45]

Bizans ordusu, 666 yılında Şam Sugurunda Emevi ordusuyla yaptığı savaşta Emevi askerlerine ağır kayıp verdirdikten sonra geri çekildi. Bunun üzerine Malik b. Hübeyre, Hicri 46 (M.666-667) yılında Anadolu'ya bir akın düzenledi.[46] Bir yıl sonra Ebu Abdurrahman el-Kulebi'nin komutasındaki askerler Hicri 48 (M.668-669) yılında Bizans'a karşı yaptıkları Anadolu akınlarından döndükten sonra Antakya'da kışı geçirdiler.[47]

Muaviye, H. 60 (M.680) yılında vefat edince oğlu Yezid b. Muaviye iktidarı ele aldı. Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye, Medine valisi, Velid b. Utbe b. Ebi Süfyan'a bir mektup göndererek Hüseyin b.

36 Belâzurî, s. 235.

37 Theophanes, s. 485.

38 Nikephoros, , s. 87. Ayrıca bkz. Theophanes, s.485'de Muaviye, bu barış için haftada -1000 dinar ödemek zorunda olduğunu yazıyor.

39 George Ostrogorsky, Bizans Devleti Târihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay. Ankara, 1981, s.110.

40 Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Yay., 1963, s. 53.

41 Cemaat yılı: Muaviye'nin hicretin 41. yılında Hz. Hasan'la yapmış olduğu anlaşmadan sonra, Müslümanlarca bu yıla birlik yılı manasına gelen "Amü'l Cemaa" yani cemaat yılı adı verilmiştir.

42 İbn Adim, Bugyetu't-taleb fî tarihi Halep (thk. Süheyl Zekkar), I. cilt, s.90.

43 Belâzurî, s.168.

44 The Chronicle of Zuqnin Parts III. and IV. A.D. 488-775, s.146.

45 Theophanes, s. 490. Ayrıca bkz. Charanis, makalesinin 42. sayfasında 666 yılındaki savaşta Bizans imparatorunun Balkanlardan 5000 Slav'ı Bizans ordusuna katılması için gönderdiğini yazıyor.

46 Şahin Uçar, Anadolu'da İslâm- Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul, 1990, s. 77.

47 İbn Kesîr, 8.cilt. s. 62.

Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'den zorla biat almasını emretti. Abdullah b. Zübeyr, Mekke'ye gitti ve Yezid b. Muaviye'yi halife olarak tanımadığını ilan etti. Kufe halkı, Yezid b. Muaviye'ye karşı Hüseyin b. Ali'ye destek olacaklarını bildirerek şehirlerine davet ettiler. Hüseyin b. Ali, Mekke'den Kufeliler'in teşvikiyle ayrıldı. Hüseyin b. Ali, Kufe yolunda iken Fırat kenarındaki Kerbela'da Yezid b. Muaviye'nin gönderdiği orduyla karşılaştı ve H. 10 Muharrem 61 (M. 10 Ekim 680) tarihinde savaşarak şehit oldu. Yezid b. Muaviye (680-683) döneminde devlet içinde baş gösteren iç isyanlar ve iç karışıklıklar Antakya'yı da etkiledi.[48]

Yezid b. Muaviye'nin 683'te vefat etmesinden kısa bir müddet sonra, iç savaş yüzünden Şam bölgesinde karışıklıklar artınca, bu vaziyetten istifade eden Bizans İmparatoru IV. Kontantinus, sulhu bozdu ve Emevileri Maraş'ı dahi terk etmeye zorladı. Bu sırada Mervan'ın yerine geçen Abdülmelik, Irak'a karşı mücadelesine devam edebilmek için Muaviye'nin ödediğinden daha büyük bir haraç ödemek suretiyle 685'te barış anlaşmasını yenilemek zorunda kaldı. Abdülmelik, yılda 360.000 dinar, 360 köle, 360 at vermeyi taahhüt etti.[49]

Emevi Halifesi Abdulmelik b. Mervan, Emevi Devleti içindeki karışıklıkları sona erdirdikten sonra Bizans seferi için Şam'da büyük bir ordu toplamaya başladı. Halife Abdulmelik, dört valiye mektup göndererek askerleriyle birlikte Şam'a gelmelerini istedi. Bu mektup üzerine Hicaz valisi Eban b. Osman, Yemen valisi el-Havlani, Abdulmelik'in kardeşi Mısır valisi Abdulaziz b. Mervan ve Irak valisi Haccac b. Yusuf askerleriyle birlikte Şam'a geldiler. Şam'da toplanan bu büyük ordu Mesleme b. Abdulmelik komutasında Bizans ülkesine taarruza geçti.[50] Bunun üzerine Bizans İmparatoru II. Iustinianos mühim miktarda Slav askeri ihtiva eden büyük bir orduyla Sebastopolis'e (Sulusaray) yürüdü. Aynı zamanda İslâm ordusu da Sebastea (Sivas)'ı işgal etti. Bu iki yer arasında kalan bir bölgede iki ordu 693 yılında karşılaştı. Emeviler tarafından serbest bırakılarak hürriyetlerine kavuşacakları vaat edilmiş olan Slavlar Emevilerin tarafına geçtiler. Slavların Emevi ordusuna katılmasıyla II. Iustinianos çok ağır bir mağlubiyete uğradı. Emevilere iltihak eden takriben 7000 Slav tıpkı Bizans'ın yaptığı gibi Antakya bölgesinde iskân edildiler ve daha sonraki savaşlarda Müslümanlarla birlikte Bizans'a karşı savaştılar.[51]

Halife Ömer b. Abdulaziz, İslâm ordusunun İstanbul surları önünde bir yıla yakın süren kuşatmadan yıpranmasından dolayı 15 Ağustos 718 tarihinde Mesleme'ye İstanbul kuşatmasına son verip Şam'a dönmesini emretti. Bir yıl boyunca İstanbul kuşatmasını sürdüren İslâm ordusu çok yıpranmıştı. Halife Ömer b. Abdulaziz, daha fazla yıpranmaması için orduyu geri çağırdı.[52] İstanbul surlarının önünden geri çekilen İslâm ordusu, Bizans saldırılarını önlemek için Bizans sınırındaki savunmayı kuvvetlendirdi. Bu doğrultuda Halife Ömer b. Abdulaziz, Antakya'dan geçerek Misis'e kadar geldi. Halife Ömer, Misis'e gelindiğinde H.84/M.701 yılında Abdulmelik b. Mervan'ın yaptırdığı kaleyi gördü. Bu kaleye her yıl Antakya'dan kale muhafızları gelirler; kışı geçirdikten sonra geri dönerlerdi. Bunların sayısı bin beş yüz ile iki bin arasındaydı. Halife Ömer b. Abdulaziz, "Bizanslıların buranın halkını muhasara etmesinden nefret ediyorum" diyerek Misis kalesi ve Antakya ile el-Massisa arasındaki kaleleri yıktırmak istedi. Emevi Devleti'nde ileri gelen devlet adamları İslâm memleketlerinin müdaafası için Misis'in lüzumlu olduğunu ve kalesi yıkılırsa Bizans'ın Antakya'ya kadar geleceğini söylediklerinden dolayı Halife bu fikrinden vazgeçti.[53] Emevi ordusu, Bizans'a karşı savunmasını ve ordusunu güçlendirirken Bizans denizden saldırıya başladı. Bizans donanması H.100/M.719 yılında Lazkiye ve Antakya'ya saldırdı. Bizans ordusu bu iki şehri tahrip ettikten sonra birçok insanı esir edip götürdü.

Halife, Antakya surlarının yeniden inşa edilmesini emretti ve esir edilen Müslümanları da fidyelerini ödeyerek kurtardı. Ancak Antakya'nın

48 Wellhausen, s.69.

49 Theophanes, s. 503.

50 İbn el-Asem, s.123-124.

51 Süryani Mihael Vekâyinâmesi, s.55. Ayrıca bkz. Theophanes, s. 511.

52 Aikaterina Christophilopoulou, Byzantine History II (610-867) (Translated by Timothy Cullen), Adolf M. Hakkert Yay., Amsterdam, 1993, s.119-120.

53 Belâzurî, s. 236-237.

surlarının tamir edilmesi halifenin vefatına kadar tamamlanamadı.[54]

Emevi Devleti'nin son halifesi Mervan b. Muhammed, Humeyme'de başlayan Abbasilerin Emevilere karşı mücadelesini öğrenmesiyle İmam İbrahim'i yakalatarak öldürdü.[55] İmam İbrahim, velayetini Abdullah es-Saffah'a bırakmıştı. Bunun üzerine Abdullah es-Saffah ailesiyle Kufe'ye giderek orada Hz. Ali taraftarlarıyla Emeviler'e karşı birleşti. Bu durumu öğrenen Ebu Müslim, Horasan'dan ordusuyla hareket ederek Kufe'ye geldi. Birleşen bu kuvvetler için iki önemli düşman vardı. Bunlardan biri Emeviler'in halifesi Mervan bin Muhammed diğeri ise Vasıtta bulunan Yezid bin Ömer. Es-Saffah emriyle Ebu Müslim komutasındaki ordu 750 yılında Zab ırmağı yakınlarında Emevi ordusuyla karşılaştı. Bu savaşta Ebu Müslim'in ordusu Emevi Ordusunu mağlup etti. Böylece Emevi Devleti yıkıldı. Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Kufe'de bulunan Abdullah es-Saffah halifeliğini ilan etmesiyle 750 yılında Abbasi Devleti kuruldu.[56]

3. Abbasi Devleti Döneminde Hatay Bölgesi ve Antakya Şehri (750-968)

Ebu Muslim komutasındaki ordu, 25 Ocak 750 tarihinde Zap Nehri yakınlarında Emevi ordusunu mağlup etti. Bu yenilginin haberini alan Emevi Halifesi Mervan b. Muhammed Harran'dan kaçarak Nil kıyısındaki Asvan şehrine geldi.[57] Abdullah es-Saffah, kardeşi Salih b. Ali'yi Mervan b. Muhammed'i takip etmesi için görevlendirdi. Salih b. Ali komutasındaki Abbasi ordusu Asvan'da Mervan'ı buldu ve burada Emevi Devleti'nin son halifesi Mervan b. Muhammed'i öldürdü. Böylece Abdullah es-Saffah ilk Abbasi halifesi olarak 750 yılında bütün İslâm Devleti üzerinde hüküm sürmeye başladı.[58] Abdullah es-Saffah'ın dönemi Abbasi Devleti'nin kuruluşunun sağlandığı dönemdir. Abbasi Halifesi Abdullah es-Saffah kısa süren hilafeti esnasında ancak dâhili güvenliği sağlamakla meşgul oldu ve bunda da başarı gösterdi. Endülüs hariç Emeviler'in sahip olduğu bütün bölgelerde sükûneti temin etti ve merkezi idareye bağladı. Kanlı bir ihtilal ve arka sından birbirini takip eden isyanlar, halifeye komşularına karşı aktif bir politika takibi fırsatını vermedi. Bizans imparatorluğuna karşı çıkılan yaz ve kış akınları durduruldu.[59] Abbasi Devleti ilk kuruluş yıllarında iç meselerle uğraşırken bundan faydalanan Bizans İmparatoru V. Konstantinos, 752 yılında Anadolu seferine çıktı.[60]

V. Konstantinos, Anadolu seferinde başarılı oldu. Bu Anadolu seferinde iki önemli sınır kalesi Theodosiopolis (Erzurum) ve Melitene (Malatya) Bizanslıların eline geçti.[61] Bizans İmparatoru, Malatya'da yaşayan Antakya Kilisesi'ne mensup Monofizitleri alıp götürdü. Bizans İmparatoru, askerlere *"Bunlar Hıristıyandırlar. Bunlar kardeş olarak bizimle gelsinler."* dedi. Bizans ordusundaki askerler, imparatorun huzuruna çıkarak: *"Bunları niçin götürüyoruz, onlar bize küfrediyorlar ve dördüncü konsili aforoz ettiler."* dediler. Bunun üzerine Bizans imparatoru V. Konstantinos onlardan mezheplerini beyan eden bir yazı istedi. Antakya Kilisesi'ne mensup Monofizitler de Hz. İsa'nın şahsına dair mutabık olan mezheplerini yazıp verdiler.[62] Ayrıca Bizans imparatoru V. Konstantinos, bu Anadolu seferinde Theodore'yi 752 yılında Antakya Patriği seçtirdi.[63]

Abbasi Devleti'nin ilk halifesi Abdullah es-Saffah dört yıl sekiz ay hüküm sürdü. Halife Saffah, kardeşi Mansur'u veliaht tayin ettikten sonra onu Hac işlerini idare etmekle görevlendirdi. Mansur, Hicaz'da iken Saffah'ın ölmesi üzerine 755 yılında Abbasi halifesi oldu.[64] Halife Mansur (755-775) döneminde Antakya Valisi Salih b. Ali, 757 yılında Anadolu'da Abbasi egemenliğini sağlamlaştırmak için 80.000 kişilik bir orduyla Kapadokya'ya sefer düzenledi. Kapadokya'ya giren Salih b. Ali komuta-

54 Belâzurî, s.189.

55 E.J.W. Gibb, Umayyad and Abbasid, Leiden,1907, s.149.

56 Suyuti, History of The Caliphs (Translated by Major H.S. Jarrett), Asiatic Society Yay.,Calcutta, 1881, s.260-263.

57 Süryani Mihael Vekayinamesi, s.92.

58 Taberi, History of al-Tabari Çev. John Alden Williams), State University of New York press, Albany, 1985, cilt 28, s. 173

59 C. Edmund Bosworth, Bilad al-Sham During the Abbasid Period, History of Bilad al- Sham Committee, Amman, 1991, s. 54.

60 Süryani Mihail Vekâyinâmesi, s. 92.

61 Ostrogorsky, s.155.

62 Süryani Mihail Vekâyinâmesi, s. 94.

63 Theophanes, s.591.

64 Gregory Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Târihi (Çev.Ömer Rıza Doğrul) T.T.K Yay., Ankara, 1999, s. 199.

sındaki Abbasi ordusu, Bizans İmparatoru V. Kontantinus'un büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini haber alınca Kapadokya'dan ayrılarak Antakya'ya geri döndü. Bu dönemde Antakya, Bizans'a yapılan akınların ana üssü konumundaydı.[65] Abbasi Halifesi Mansur, isyanları bastırıp devlet yönetimini düzene koyduktan sonra Salih b. Ali'yi Bizans sınırını güçlendirmesi ve Anadolu'ya sefer düzenlemesi için görevlendirdi. Antakya valisi Salih b. Ali, bu doğrultuda Avasım şehirlerindeki garnizonlara daha fazla asker yerleştirdi ve Avasım kalelerini onararak kuvvetlendirdi. Salih b. Ali komutasındaki Abbasi ordusu, 757 yılında ikinci defa Malatya'ya gelerek şehri tekrar eskisi gibi inşa etti ve Malatya'ya yerleşti.[66]

Bizans-İslam Şam sınırında Avasım bölgesinde İslam ordugâh şehri olan Antakya'da Yohanis'ten sonra Isak Antakya patriği oldu. Isak Antakya patriği olmadan önce Edessa (Urfa)'da bulunmaktaydı. Isak, Edessa'da bulunduğu sırada Mansur, el-Cezire bölgesinin valisi iken Mansur'un dostluğunu kazandı. Mansur, Abbasi halifesi olduğunda 755 yılında Isak'ı Antakya patriği yaptı. Fakat Antakya'da Isak'ın Antakya patriği olması Hıristiyanlar tarafından hoş karşılanmadı. Bir gün Antakya Patriği Isak, bilinmeyen kişiler tarafından öldürüldü ve cesedi de bulunamadı.[67]

Abbasi ordusu ile Bizans ordusu Ceyhan yakınlarında karşılaştı ve yapılan savaşta Abbasi ordusu Bizans ordusunu hezimete uğrattı. Böylece Abbasiler, Bizans ordusunu Ceyhan'dan uzaklaştırarak buraya tekrar yerleştiler.[68] Bu tarihten sonra 763 yılına kadar Bizans-Abbasi savaşı olmadı. Antakya Valisi Salih b. Ali, Bizans ordusunun sınırı geçmediği bu yıllarda Avasım şehirlerindeki garnizonlarda askerlerin sayısını arttırdı ve kaleleri sağlamlaştırdı.[69]

Halife Mansur, hac etmek için gittiği Mekke yolunda iken hastalandı. Bir an evvel Mekke'ye varmak için acele etti ise de Mekke'ye varamadan 775 senesinde vefat etti. Bağdat'ta halife Mansur'un oğlu Mehdi'ye biat edildi ve Mehdi (775-785) Abbasi halifesi oldu.[70] Mehdi'nin halifeliği sırasında Bizans İmparatorluğu ile Halife Mansur zamanına kıyasla daha büyük mücadeleler oldu. Halife Mehdi babasının takip ettiği siyaseti benimseyerek hudutlara gereken ehemmiyeti verdi. Halife Mehdi, özellikle Bizans sınırına yakın şehirleri asker ve istihkâm bakımından takviye etti. Halife el-Mehdi, Anadolu'da Bizans-Abbasi sınır hattındaki kalelere yeniden tahkimat yaparak bu kaleleri kuvvetlendirdi. Bununla beraber Hasan b. Kahtebe et-Tâi'yi H.162/M.778-779 yılında Horasan, Musul, Şam, Yemen'den gelen askerlerle Irak ve Hicaz gönüllülerinden meydana gelen ordunun başında Bizans ülkesine savaşa gönderdi.[71]

Halife Mehdi oğlu Hadi'yi veliaht olarak bırakı. Halife Mehdi, 785 yılında vefat edince Bağdat'ta bulunan Harun er-Reşid kardeşi Hadi adına biat aldı ve Hadi, 785 yılında Abbasi halifesi olarak Bağdad'a geldi. Fakat Hadi'nin halifeliği (785-786) çok kısa sürdü.[72]

Halife Hadi'nin ölümünden sonra kardeşi Harun er-Reşid (786-809) Abbasi halifesi oldu. Harun er-Reşid'in dönemi Abbasi hilafetinin altın çağıdır. Halife Harun er-Reşid döneminde Abbasi Devleti'nin komşularına özellikle Bizans'a karşı tartışılmaz üstünlüğü vardı. Abbasi Devleti dışta itibarlı, iç yapısında kuvvetliydi ve ülkede huzur hâkimdi. Halife Harun er-Reşid, Abbasi Devleti'nin sınır komşusu Bizans İmparatorluğu'na karşı devam etmekte olan seferlere ehemmiyet verdi ve Bizans imparatorluğuyla olan sınırların yeniden tanzim ve tahkimine çok gayret sarfetti. Halife Harun er-Reşid, Bizans sınırını yeniden düzenleyerek sınırı iki bölüme ayırdı. Sugur eş-Şamiye'yi, Sugur el-Cezire'den ayırarak buradaki Sugur şehirlerini (Adana, Ceyhan, Tarsus, Antakya) Avasım adıyla yeni bir Askeri valilik haline getirdi. Sugur el-Cezire'de bulunan Sugur şehirlerini (Maraş, Hades, Malatya) aynı şekilde Avasım şehirlerine dönüştürdü.[73] Hali-

65 Theophanes, s. 596.

66 Süryani Mihail Vekâyinâmesi, s. 95.

67 The Chronicle of Zuqnin Parts III. and IV. A.D. 488-775, s.192.

68 Taberi, 28. cilt s. 55.

69 Bosworth, s. 57.

70 Suyuti, s.279.

71 Belazuri, s.242.

72 Suyuti, s.291.

73 Hugh Kennedy, The Prophet and the age of the Caliphates, Longman, New York,1986, s.144.

Harun Reşid'in yabancı elçileri kabulünü tasvir eden bir tablo.

fe Harun er-Reşid, Avasım'a dâhil olan hudut şehirlerini tahkim ettirerek buralarda devamlı oturan ve Bizans'a karşı sefer yapan askeri birlikler meydana getirdi. Bu yeni Avasım şehirlerindeki askeri birlikler başta Horasan olmak üzere ülkenin hemen her eyaletinden gelen askerlerden oluşuyordu. Tarsus ve Antakya şehirleri, 787 yılında Avasım bölgesinin bir hareket üssü haline getirildi.[74]

Halife Harun er Reşid'in veziri Fazl b. Sehl Tus'ta halifeyle beraber kaldılar. Abbasi Halifesi Harun er-Reşid, Tus'ta 24 Mart 809 tarihinde öldü. Babasıyla Horasan'daki isyanı bastırmaya giden Me'mun kardeşine biat etmekle beraber ordu ile birlikte geri dönmeyip Horasan'da kaldı. Abbasi Halifesi Harun er-Reşid'in ölümünden sonra ülkenin her tarafından Emin'e biat edilmiş buna itiraz eden hiç kimse olmamıştı. Bunun üzerine Emin (809-813) Abbasi halifesi oldu.[75]

Harun er-Reşid döneminde Abbasi Devleti altın çağını yaşadıktan sonra oğulları Emin ile Memun arasında taht mücadelesi sebebiyle eski gücünü kaybetti. Halife Memun (813-833) kardeşiyle yaptığı dört yıllık taht mücadelesinden sonra Abbasi halifesi olduğunda Abbasi devletinin Anadolu'daki Bizans-İslam sınırında kaybettiği gücünü toparlamak için Bizans ile mücadeleye başladı.[76]

Halife Me'mun hilafetinin son devresinde Anadolu'yu fethetmek gayesini ön plana alınca bilhassa 830 yılından sonra devletin askeri gücünü büyük ölçüde Anadolu'ya yöneldi. Böylece Abbasi Devleti, Babek isyanını bastırmak için yirmi yıl uğraştı. Bizans İmparatorluğu, Abbasi Devleti iç isyanlarla uğraştığı zamanda bütün kuvvetlerini Anadolu'da toplayabilecek durumda değildi. Aynı zamanda Sicilya'da savaşmak zorundaydı. Bu sebepten Doğu sınırında savaş önce değişik yürütüldü. Bazen Bizans ordusu, Anadolu'da Abbasi arazisine girerek zaferler kazanması sebebiyle Bizans imparatoru Theophilos, İstanbul'da muhteşem törenler tertipliyor bazen de Abbasi ordusu Bizans sınırını geçerek Bizans şehirlerine saldırıyordu. O zaman Bizans İmpara-

74 Bosworth, s. 58.

75 Kennedy, s.135.

76 Ostrogorsky, s.187.

torunun maneviyatı süratle bozuluyor ve Halife'ye zengin hediyeler takdim ederek barış teklifleri sunan elçi heyetlerini yola çıkarıyordu.[77]

Halife Me'mun, Antakya Valisi Abdullah b. Tahir'i Nasr b. Şebes'in isyanını bastırmasından sonra 828 yılında Mısır'da çıkan isyanı sona erdirmesi için Mısır'a gönderdi. Halife, Anadolu'yu fethetmek planları doğrultusunda Abdullah b. Tahir'in yerine kardeşi el-Mu'tasım'ı Antakya valiliğine oğlu Abbas'ı ise el-Cezire valiliğine atadı.[78]

Halife el-Mu'tasım ülke içinde karışıklıklardan dolayı doğru dürüst bir daha Bizans ile ilgilenmemiş olsa da Sugur'daki birlikler muntazam akınlarına devam ederek başarılı neticeler almışlardır. Bizans-İslam Şam sınır bölgesinde İslâm ordugâhı olan Antakya, yine önemli rol oynadı. Hayatının son zamanlarında uzunca bir hastalık geçiren Halife el-Mu'tasım, 5 Ocak 842 tarihinde kendisinin kurduğu Samarra şehrinde öldü ve oraya gömüldü.[79] Bizans seferlerinin başında Malatya valisi, Ömer b. Abdullah ve Tarsus valisi, Ali b. Yahya el-Ermeni bulunmakta idi. Bu akınlar Bizans İmparatoru III. Mikhail'in dayısı Bardas'ın yardımıyla 856 yılında annesi Theodora'nın vesayetinden kurtulana kadar devam etti.[80]

856 yılında Bardas ve III. Mikhail, Theodora ve Theoktistus tarafından idare olunan rejimden zarar görenler sıfatıyla tabi müttefik oldular. Çünkü bütün iktidarı eline geçirmiş bulunan Theoktistus tarafından bir kenara itilmiş olmak Bardas'a ne kadar acı geliyor idiyse, ergin yaşa ulaşmış İmparatora da annesinin vesayeti o kadar ağır gelmekteydi. Bardas, Theoktistus'u İmparatorluk sarayında III. Mikhail'in gözleri önünde öldürdü. III. Mikhail, annesi Theodora'yı manastıra gönderdi. Bizans İmparatorluğu'nun siyasi yükseliş devri genç imparator III. Mikhail'e hükümdarlık haklarını kullanmak imkânını veren ve devlet işlerinin idaresini onun dayısı Bardas'ın ellerine tevdi eden 856 yılındaki hükümet darbesinden sonra başladı. Theodora zamanında Theoktistus gibi şimdi de Bardas, Bizans İmparatorluğu'nun gerçek idarecisiydi.[81] Tarsus Sugur Valisi Ali b. Yahya el-Ermeni 856 yılında Bizans'a karşı yaz akını yaptı ve ilerleyerek Amid (Diyarbakır)'e kadar geldi. Malatya valisi Ömer b. Abdullah, Ali b. Yahya'ya mektup göndererek Bizans'a karşı birlikte sefere çıkmalarını teklif etti.[82]

Antakya'da 27 Ocak 860 tarihinde şiddetli bir deprem oldu ve birçok kişi öldü. Bu depremde, 1500 büyük bina tahrip olduğunda şehir suru üzerindeki 90 kule düştü ve Asi nehrinin yatağı değişti. Antakya'da yaşayan halkın çoğu bu depremden sonra yakın şehirlere göç ettiler.[83] Bu tarihten sonra Bizans ordusunun Antakya'yı ele geçirmesine kadar Bizans-İslâm Şam sınırında ordugâh şehir olan Antakya'dan hareket eden İslâm orduları ile Bizans ordusu karşılıklı birbirlerine akınlar yaptılar.

4. Hatay Bölgesinde İkinci Bizans Dönemi (968-1084)

Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas döneminde (963-969) Bizans Devleti askerî bakımdan en parlak dönemini yaşıyordu. Nikephoros Phokas, H.357/M. 966 yılında Batı'da Bulgarlarla anlaşma yaparak batı sınırını güvence altına aldıktan sonra Anadolu'ya yöneldi. İslam ordusu ile savaşmayı kutsal bir görev sayan Bizans İmparatoru komutasında ilerleyen ordu Anadolu'nun güneyine inerek Anazarba, Tarsus, Adana ve Misis'i zapt ettikten sonra esas hedefi olan Antakya ve Kudüs'e yönelerek 967 yılında Antakya surları önüne geldi.[84] 967 yılının kış ayında Antakya'yı kuşattı. Bizans imparatoru, Antakya kuşatmasının uzaması üzerine Antakya surlarının karşısına "Siyah Dağ" adlı kale inşa ettirdi. Güçlü bir savunma karşısında şehri alamadan geri çekilmek zorunda kaldı. Bütün kışı Antakya surlarının önünde geçiren İmparator, Peter Phokas ve Mikhael Bourtzes'e kuşatmaya devam etmeleri

77 Ostrogorsky, s.195.

78 Paul M. Cobb, White Banners, Contention in Abbasid Syria,750-880, State University of New York press, Albany, 2001, s.35.

79 Taberi, The History of al- Tabari (Çev. C.E. Bosworth), 33. Cilt, s. 208.

80 Brooks, Cambridge Medieval History, 4. Cilt, s. 132

81 Ostrogorsky, s. 208-209.

82 Taberi, The History of al- Tabari (Çev. Joel L. Kraemer), 34. Cilt, s.147.

83 Abu'l-Farac, s. 235. Abu'l-Farac, depremin târihini 865, Taberi ise 860 olarak belirtmiştir. Bkz. Taberi, The History of al- Tabari (Çev. Joel L. Kraemer), 34. Cilt, s.157. Ayrıca bkz. Zehebi, Târihu'l-İslâm, s.1851'de Antakya'daki depremin târihini (hicri 245) 860 yılı olarak yazmıştır.

84 Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, Târihu'l-Antâkî (H. 328-458, M. 940-1067), (neşr. Ömer Abdullah Tedmuri), Lübnan, 1990, s.145-146. Ayrıca bkz. E.S. Bouchier, A Short History of Antioch (300 B.C. A.D.1268), Basil Blackwell Stationer Hall Court,Oxford, London, 1921, s.216.

emrini verdikten sonra 968 yılının bahar ayında İstanbul'a döndü.[85]

Bizans Komutanı Mikhael Bourtzes, Antakya yakınında Luka (Bagras) Kalesi'nin Hıristiyanları ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Bagras'taki Hıristiyanlar Antakya'ya giderek Bizans istilasından kaçtıklarını söyleyip Antakya'da ikâmet edeceklerdi. Bu şekilde şehre giren bu Hıristiyanlar, Bizans ordusunun şehri fethetmesine içeriden yardım edeceklerdi. Bu anlaşmaya göre hareket eden Hıristiyanlar, Antakya'ya girerek şehrin deniz kapısını (Bab el-Bahr) açtılar. Bizans askerleri açık kapıdan Antakya'ya girerek 300 yıldan beri çıkamadıkları Antakya surlarına çıktılar. Bizans ordusu komutanları Peter Phokas ve Mikhael Bourtzes 28 Ekim 968 tarihinde Antakya'ya girdi. Böylece üç asırdan fazla bir süredir Müslüman hâkimiyetinde kalan Antakya tekrar Bizans hâkimiyeti altına girmiş oldu.[86]

Bizans kumandanları Peter Phokas ve Mikhael Burtzes'in Antakya'yı zapta muvaffak oldukları haberini İstanbul'da alan Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas, Ayasofya'da törenler tertipledi.[87]

636 yılından 968 yılına kadar üç asırdan fazla bir zaman İslâm hâkimiyetinde kalan Antakya'nın Bizans arazisine ilhak edilmesiyle İmparatorluğun sınırları genişledi. Dört patriklik merkezinden biri olan Antakya, artık Bizans sınırları dâhilinde bulunuyordu. Dördüncü ve beşinci yüzyılda Bizans hâkimiyetinde doğunun kraliçesi olarak bilinen Antakya, tarihi hatıralar ve dini gelenekler bakımından o kadar zengin olan bu büyük merkez yeniden Bizans'a ait oldu.[88]

Antakya'nın Bizans tarafından alınmasından altı hafta sonra Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas bir suikast sonucu öldürüldü.[89] Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'ın öldürülmesinden sonra Ioannes Çimiskes, 969 yılının ilk ayında Bizans İmparatoru ilan edildi. Böylece 960 yılında

İmparator Nikephoros Phokas

başlayan Bizans taarruzunun sonucunda 968'de Antakya'yı da Bizans toprağına katan Bizans ordusu, Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes (969-976) döneminde Doğu'da kazanılan zaferlere Batı'yı da ekleyerek Bizans İmparatorluğu'nu daha da güçlendirdi.[90] Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes, Batı'daki sorunları çözümledikten sonra 972 yılında Doğu'daki savaşı yeniden ele aldı. Bizans'ın Anadolu seferi Mezopotamya ve Meyyafarikin arazisine yapılan taarruzla başladı.[91]

Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes, Antakya'dan başlayıp Şam bölgesinde birçok şehri aldığı büyük seferinden İstanbul'a öldürücü bir hastalık ile

85 John Scylitzes, A Synopsis of Histories (811-1057) (Translated by John Wortley), Published by Th e Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000, s. 147-148.

86 Ostrogorsky, s. 269.

87 Scylitzes, s. 148.

88 Ostrogorsky, s.270.

89 Ostrogorsky, s. 272.

90 Scylitzes, s. 154.

91 Leo the Deacon, Th e History of Leo the Deacon (Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan), Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C.,2005, s. 203.

döndü. Muhtemelen tifüse tutulmuştu. Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes, 10 Ocak 976 tarihinde öldü.[92] Ioannes Çimiskes'in vefatından sonra II. Basileios'a güçlü bir ordu ve sınırları genişlemiş bir imparatorluk bıraktı. II. Basileios, 26 Mart 976 tarihinde Bizans İmparatoru olmasına rağmen imparatorluğa tam hâkim olması uzun zaman aldı.[93]

Bizans komutanı Mikhael Bourtsez'in 28 Ekim 968'de Antakya surlarına tırmanışını tasvir eden resim.

Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) Halep'te kontrolü sağladıktan sonra 995 yılında Şam bölgesinde Bizans hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Emessa (Hıms)'a hareket etti ve burayı aldı. Bizans İmparatoru, Hıms'tan Şam üzerine yürüdü. Fakat Şam'ı zapt etmek teşebbüsü bu sefer akim kaldı. Böylece Bizans İmparatoru, Şam'dan Antakya'ya geri döndü ve Antakya'da vali olmadığından Nikephorus Ouranus'u Antakya valisi olarak görevlendirdi. Antakya, önemli bir patriklik merkezi olduğundan İmparator II. Basileios, Teselya'da başarılı olan David Areianites'i Antakya Patrikliğine atadı. Antakya'da Bizans hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Bizans İmparatoru, Antakya'dan ayrılarak İstanbul'a gitti. Antakya Valisi Nikephorus Ouranus, valiliğinin ilk yılında Hamdani Emiri Lulu'yla[94] bir iki savaş yaptıktan sonra Lulu'yu barış yapmaya zorladı ve aralarında barış yapıldı.[95] II. Basileios, bu başarılardan faydalanmayı düşündü ve Sicilya Araplarına karşı büyük bir sefer hazırlığına başladı. Ancak, Bizans İmparatoru II. Basileios, bu sefere çıkamadan 50 yıllık imparatorluktan sonra 15 Aralık 1025 tarihinde öldü.[96]

Bizans İmparatoru III. Romanus (1028-1034) doğu sınırına yapacağı bir saldırının kendine şöhret kazandıracağını düşündü. Bu yüzden savaş için hiçbir sebep yokken Halep'e sefer hazırlıklarına başladı. Hazırlıkları tamamladıktan sonra yola çıkan Bizans ordusu, 21 Temmuz 1030 tarihinde Antakya'ya gelince ordunun şehre girişi büyük ihtişam ile kutlandı. Halep Mirdasi Emiri Şıbluddevle, Bizans İmparatorunun Halep'e saldırmak için büyük bir orduyla Antakya'ya geldiğini haber alınca Antakya'ya barış elçileri gönderdi. Arap elçiler, Bizans İmparatoruna bu savaşı istemediklerini ve savaşa sebep olacak bir şey yapmadıklarını bildirdiler. Barış şartlarına

92 Ostrogorsky, s. 276. Bizans İmparatoru Ioannes'in ölümü hakkında ayrıca bkz. İbn el-Kalânisî, s.13.

93 Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K.. Yay., Ankara, 2000, s. 36.

94 Bkz. Scylitzes, s. 185'de Scylitzes, Lulu'yu Arab Emiri Kitrinites olarak belirtiyor. Fakat Nikephorus Ouranos'un Antakya valisi olduğunda yakınında tek Arab Lider Lulu bulunduğundan Scylitzes'in belirttiği Arab lider Kitrinites muhtemelen Lulu olmalı.

95 Scylitzes, s. 185. Ayrıca, Bizans İmparatoru II. Basileios'un Antakya'ya dönmesi ve Nikephoros Uranos'u Antakya valisi ataması hususunda bkz. Honigman, s.106'da. II. Basileios'un Beyrut üzerine sevk ettiği bir birlik birçok kişiyi esir ettikten sonra İmparator'un ordusu Tripolis'lilerin bir çıkış hareketiyle 13 Aralık 999 târihinde büyük kayıplara uğradı ve bundan dört gün sonra el-Lazikiya üzerinden Antakya'ya döndü. II. Basileios, buraya Nikephoros Uranos'u vali tayin etti.

96 Ostrogorsky, s.292.

uyduklarını ve mevcut anlaşmaya bağlı kaldıklarını belirttiler. Bu savaştan zaferle döneceğinden emin olan Bizans İmparatoru, barış elçilerini dinlemeyerek Antakya'dan çıkıp Halep'e doğru hareket etti.[97]

III. Romanus Argyros[98], Antakya'dan hareket ederek Azzaz[99] müstahkem mevkiinde karargâh kurdu. Azzaz yakınına gelen Mirdasi ordusu ile Bizans ordusu karşılaşmak üzere iken Slavlardan iki asilzade ile maiyetlerindeki askerler Bizans ordusundan daha ileride yürüdükleri için Maad atlıları ve 1000 Mirdasi piyadesi ile karşılaştılar.[100] Slavlar, Maad atlıları ve Mirdasi piyadeleri tarafından bozguna uğratıldılar. Bu Slavlar, Bizans ordusu ile karşılaşınca "Dikkat edin, Mısırlılar ve Maadlılardan sayısız askerler geliyor" dediler. Bu yüzden Bizans askerleri Mirdasilerle savaşmadan silah çekmeden teker teker atları üstünde Antakya'ya kaçtılar. Mirdasiler, bunlara yetişerek Bizanslılardan birçok altın ve gümüş taşıyan 70 yüklü deveyi balya balya mükellef kumaşları birçok katırları ele geçirdiler. Bozguna uğrayan Bizans ordusunda kalan askerler firar edip dağıldı. Kuris'li[101] bir köylü Bizans İmparatoru III. Romanus'u yarı ölü bir halde ormanda yere yatmış bir vaziyette buldu. Köylü, Bizans İmparatoru'nu evine götürüp yedirdi. Sonra da onun kim olduğundan haberdar olmaksızın uğurladı. İmparator, Maraş'a geldiğinde dağılmış olan askerleri onun etrafına toplandılar ve onu İstanbul'a götürdüler.[102] Başarısız Şam seferinden sonra İstanbul'a dönen Bizans İmparatoru III. Romanus, Mistheia Niketas'ı Antakya valisi olarak atadı.[103]

İmparatoriçe Zoe, Saray harem ağasının genç kardeşi Mikhail ile anlaşarak İmparator III. Romanus'u 11 Nisan 1034'te banyoda öldürttü. İmparatoriçe Zoe ile evlenen Mikhail, IV. Mikhail (1034-1041) ünvanıyla Bizans imparatoru oldu.[104] IV. Mikhail, Mirdasi Emiri Sıbluddevle ile anlaşma yaptığı yıl Antakya halkı vergilerin yükseltilmesinden dolayı isyan etti.

Antakya Valisi Mistheia Niketas, Antakya'ya girmek istediğinde şehir halkı Niketas'ı şehre sokmadı. Çünkü vergi memuru Salibas, çok fazla vergi istediğinden şehir halkı tarafından öldürülmüştü. Antakya halkı, bundan dolayı Bizans İmparatoru ve valisi tarafından cezalandırılacağından korkarak şehrin kapılarını kapattı. Bunun üzerine Antakya Patriği Elipidios'dan Bizans İmparatoru'nun şehir halkını cezalandırmaması için yardım istediler. Antakya Patriği Elipidios, kardeşi John'a mektup yazarak Bizans İmparatoru'nun Antakya halkını cezalandırmamasını rica etti. Bizans İmparatoru IV. Mikhail de Antakya Valisi Mistheia Niketas'a Antakya halkını cezalandırmaması için haber gönderdi. Bunun üzerine Antakya halkı, şehrin kapılarını açarak Mistheia Niketas'ın şehre girmesini sağladılar.[105] Antakya Valisi Mistheia Niketas'ın Antakya'ya girmesinden birkaç ay sonra Mistheia Niketas öldü.[106] Bizans İmparatoru IV. Mikhail, Antakya valisi Mistheia Niketas'ın ölümü üzerine kardeşi Konstantinos'u Antakya valisi olarak görevlendirdi.[107]

Bizans İmparatoru II. Basileios'tan Selçuklulara kadar Antakya, Bizans Devleti'nin başkenti Kontantinopolis'ten atanan valiler tarafından yönetildi.

97 Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, s. 33-36. Şıbluddevle hususunda bkz. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, s. 412. Salih b. Mirdas'ın 1028 yılında ölümünden sonra oğlu Şıbluddevle Halep Mirdasi Emiri oldu.

98 Bizans İmparatoru III. Romanus Argyros, Bizans Antakya valisi Spondyles'i kurtarmak için 2 Ağustos 1030 târihinde büyük bir orduyla Antakya'ya geldi. Scylitzes'in Bizans İmparatoru III. Romanus'un Halep'e neden sefer düzenlediği hususunda verdiği bilgi için bkz. Scylitzes, s.203. Ayrıca bkz. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, s. 412.

99 Azzaz, hususunda bkz. Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, s.52. Azzaz veya Ezaz, Halep'in kuzeybatısında bir müstahkem mevki idi.

100 Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, s.52.

101 Abu'l-Farac, s. 288. Kuris veya Guris, Halep'in kuzeyindeki dağın içinde Ravendan kalesinin yakınında müstahkem bir şehirdi. Eski adı Gyrrhus olan bu şehire, bugün Horoz deniliyor.

102 Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1334) (Çev. Hrant D. Andresyan), Türkçe terc. T.T.K. Kütüphanesi, Ankara,1946, s. 22.

103 Scylitzes, s.205.

104 Ostrogorsky, s. 300.

105 Antakya'da isyanla alakalı bilgi hususunda bkz. Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, s.49'da IV. Mikhail'in tahta çıkışına karşı memnuniyetsizliğini belirten Konstantinos Dalassenos'un eleştirilerinden fazlasıyla rahatsız olan hadım Ioannes, onu hileyle İstanbul'a getirdi ve kısa bir süre sonra Antakya'daki ayaklanma ile ilgisi bulunduğu ithamı ile 3 Ağustos 1034'te Plati (Yassıada) adasına sürdü.

106 Scylitzes, s. 211-212.

107 Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, s. 55.

5. Selçuklular Döneminde Hatay Bölgesi (1084-1098)

960 yılında başlayan Bizans taarruzu sonucunda 968 yılında Hatay bölgesi ve Antakya şehri Bizans hâkimiyetine girdi. Antakya'nın Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra özellikle XI. yüzyılın başlarında Bizans ordusu, Halep'i almak amacıyla giriştiği askeri hareketlerde Halep Hamdanileri'nin başarılı savunmaları karşısında başarılı olamadı. Böylece Antakya, Bizans Devleti'nin güneyinde Halep Hamdani Devleti sınırına en yakın Bizans şehri konumuna geldi.[108] XI. yüzyılın ilk yarısında Halep'e göç eden Arap kabileleri burada Hamdanilerin hâkimiyetinin sona ermesiyle Mirdasi Emirliği olarak hüküm sürmeye başladılar. Türkmenler de XI. yüzyılın ikinci yarısında Antakya bölgesine gelerek Halep'e yerleştiler. Bu sayede Türkmenlerin Mirdasi ordusuna katılmaları nedeniyle Bizans, Halep'i tekrar almak için birkaç teşebbüste bulunmuşsa da Halep'te artık bir Bizans egemenliği söz konusu olamadı. Hatay bölgesine gelerek Halep'e yerleşen Türkmenler ile Mirdasi ordusu birlikte Halep'den Bizans hâkimiyetindeki Antakya şehrine akınlar yaptılar. Türkmenlerin Kuzey Suriye bölgesinde düzenledikleri akınlar öncekinden daha şiddetli oldu ve bu bölgede pek çok yer fethedildi. Bu akınlar Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın 1084 yılında Antakya'yı almasına kadar devam etti.[109]

Kutalmış Süleyman Şah'ın bugün Hatay ili sınırları içinde yer alan Antakya şehrini fethetmesinden önce, bu şehri Bizans adına Ermeni Filaretos yönetiyordu. 1078 yılında Bizans'ın son Antakya Valisi Vasag'ın şehirdeki Bizans askerleri tarafından öldürülmesi üzerine, soylular taburunca çağrılarak Antakya Filaretos'a teslim edildi. Bizans'ın zaafından istifade eden Filaretos, Maraş, Urfa, Malatya ve Sümeysât'ı (Samsat) ele geçirerek bölgede hâkimiyetini genişletti. Türkmenlerin akınlarından kaçan Filaretos güneye doğru ilerleyerek Tarsus ve çevresindeki kaleleri de ele geçirdi. Güney ve Güneydoğu'da Bizans'la alakası kesilen Bizans komutanları Filaretos etrafında toplanmak mecburiyetinde kaldılar.[110] Filaretos, Antakya'yı almasıyla hâkim

108 Ostrogorsky, s. 270.

109 Ibn el-Adim, Zubdet el-Halep min Tarihu'l Halep (622-1064) I. Cilt, (neşr. Sami Dahhan), Şam, 1951, s.257-260.

110 Abu'l-Farac, s.331.

Türklerin İslamla tanışmasının ardından Uzak Asya'dan Mezopotamya ve Anadolu içlerine doğru yönelen Türk akınları çok kısa bir sürede büyük devletler ve medeniyetler kurulmasına neden oldu.

olduğu Güneydoğu Anadolu'da bu şehri emirliğinin merkezi yaptı. Antakya'yı merkez yaptıktan sonra bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırmak için çalışmalara başladı. Musul ve Halep hükümdarı Şerefuddevle Müslim'e Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'a ve Selçuklu Şam Meliki Tutuş'a vergiler ve hediyeler gönderdi. Bu üç hükümdar da Sultan Melikşah'a tabi idiler. Filaretos, Sultan Melikşah'a da hediyeler göndererek bu hükümdarların taarruzundan kendisini muhafazaya çalıştı.[111]

Antakya bölgesini yöneten Filaretos, Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın Güneye doğru sınırlarını genişletmiş olduğundan dolayı Anadolu Selçuklu Sultanına karşı destek bulmak için 1084 yılında Antakya'da şıhne olarak Türk asıllı olması muhtemel İsmail adlı Müslüman birisini yerine bıraktıktan sonra yine kendi yönetimi altında Urfa'ya doğru gitmek üzere Antakya'dan ayrıldı.

Filaretos'un yokluğundan yararlanmak isteyen Antakya şıhnesi İsmail ve babasının hapsinden kurtulmayı başaran Filaretos'un oğlu Barsam, askerlerin ve halkın desteğini sağlayarak Antakya'yı bu sıralarda başkent İznik'te bulunan Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'a teslime karar verdiler. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Süleyman Şah'a özel bir mektup göndererek onu Antakya'ya davet ettiler. Bu çağrıyı kabul eden Süleyman Şah, yerine Ebu'l Kasım'ı bırakarak Antakya'ya gitmek üzere İznik'ten ayrıldı.[112]

Süleyman Şah, İznik'ten ayrılırken Şerefuddevle Müslim ve Tutuş'un daha evvel davranarak Antakya'yı almaları ihtimali karşısında Antakya fethi harekâtını çok gizli tutmak mecburiyetinde kaldı. Böylece, geceleri sürekli bir şekilde hareket, gündüzleri de vadilerde saklanmak suretiyle Anadolu'yu baştanbaşa geçerek Antakya surlarının önüne gelmeyi başardı. Süleyman Şah, şıhne İsmail ile işbirliği yaparak surların şerefelerine ipler attırmak suretiyle 280 kişiden ibaret olan Türk askerlerini yukarı çıkartmış, onlar da gizlice aşağı inip Faris kapısını açtıktan sonra bütün atlılar 12 Aralık 1084 tarihinde (H.477 Şaban ayının 15. Cuma günü) Antakya'ya girmişlerdir.[113]

Süleyman Şah'ın askerlerinin Antakya'ya girmesiyle Antakya halkının bir kısmı iç kaleye, bir kısmı da Habib Neccar dağına sığındılar. 300 atlı kuvvetle Antakya'ya gelen Süleyman Şah'a, Mincak adlı bir Türkmen Bey'i 108 atlı kuvvetiyle katıldı. Böylece daha da güçlenen Süleyman Şah direnmeye çalışan Filaretos'un askerlerini kesin bir yenilgiye uğratmıştır.[114] Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Ramazan ayında (Ocak 1085) Antakya'ya girdi. İç kale dışında şehre hâkim olan Süleyman Şah, evlere girilmemesi, halktan bir şey alınmaması, esirlerin salıverilmesi, ele geçirilen ganimetlerin kent dışına çıkarılmayıp düşük bedelle de olsa içerde satılması konularında buyruk çıkardı. Süleyman Şah, Antakya'da iç kalede direnen askerlere karşı şiddetli bir saldırı yaparak 12 Ocak 1085 tarihinde iç kaleyi de fethetti. Antakya halkına iyi davranan Süleyman Şah, Hıristiyan halkın ibadet edebilmeleri için Meryem Ana ve St. George (Aziz Cercis) adlı iki kilisenin inşasına izin verirken savaş sırasında yıkılan yerler de onarıldı.[115] Süleyman Şah, Hıristiyan âleminin dört Patriklik merkezinden biri olan Antakya'nın fethini[116], özel bir elçiyle Selçuklu Sultanı Melikşah'a bildirmiş, bunun üzerine çok sevinen sultan, başkent İsfahan'da bu uğurlu fethi kutlatmıştı.[117]

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, 1086 yılında Antakya'ya geldiğinde bu şehre Yağısıyan'ı vali tayin etmek suretiyle şehri doğrudan doğruya Selçuklu Devletine bağladı. Yağısıyan, bu tarihten itibaren Haçlıların 1098 yılında Antakya şehrini almasına kadar Selçuklu valisi olarak Antakya'yı yönetti.[118]

111 Yınanç, Mükremin Halil, Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1944, s. 121.

112 İbnu'l- Esir, X. cilt, s.128.

113 Yınanç, s. 122

114 Ibn el-Adim, Zubdet el-Halep min Tarihu'l Halep (622-1064), I. Cilt, s.314.

115 Azîmî Târihi, s.24.

116 Antakya fethi hususunda kentin valisi Filaretos'un Urfa'ya gittiği sırada oğlu Barsam'ın kenti Süleyman Şah'a teslim etmiş olduğu ile alakalı bilgiler çeşitli kaynaklarda ve eserlerde birbirinden çok az farkla aşağı yukarı aynı şekilde anlatılmaktadır. İbn el-Kalânisî, s.117'de Süleyman Şah'ın Antakya'yı aldığını belirtiyor. Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, s. 161'de İşkhan'ın, Fileratos'u kandırıp Urfa'ya getirdiği yazıyor. Abu'l-Farac, I. Cilt s. 331'de Pilardos'un (Fileratos) Antakya'yı bırakarak İstanbul'a gittiği sırada İranlı vali İsmail'in yardımıyla kentin ele geçirildiğini anlatır. Claude Cahen, Osmanlılardan önce Anadolu, s. 92'de Antakya'daki yerli halktan Süleyman Şah'a çağrı geldiğini yazarken Osman Turan, Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.201'de İslâmiyeti kabul eden Filaretos'a kızan Antakya halkı oğlu da dahil olmak üzere Süleyman Şah'ı davet ettiklerini yazar. Azîmî târihi (Çev. Ali Sevim),s.24'te Kutalmışoğlu Süleyman'ın 1084 yılının Aralık ayında 300 atlıyla Antakya'yı fethettiğini söyler. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, Müsameretü'l Ahbar, (Çev.Mürsel Öztürk), s.14'te Süleyman Şah'ın Antakya'ya girdiğinde Antakya halkının gönlünü aldığını ve onlara iyi davrandığını yazar.

117 Ali Sevim, Suriye ve Filistin Tarihi, TTK Yay. Ankara, 2000 s. 112.

118 Sevim, s. 134-137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA HAÇLI PRENSLİĞİ DÖNEMİ (1100-1268)

1. Hatay Bölgesi ve Antakya Şehrinin Haçlıların Eline Geçmesi

1.1. Haçlıların Antakya'ya Gelmesi

Haçlıların 1096 yılında Anadolu'ya girmesinden önce yüzyıllarca süren mücadelelerden dolayı bu topraklarda etnik yapı değişikliğe uğradı. İslâm ordusunun VII. yüzyılda Anadolu'ya girmesinden sonra Anadolu'nun doğusunda Müslüman nüfus ile Ermeni ve Süryani nüfus bir arada yaşamaya başladı. Böylece Anadolu'nun etnik yapısı yeni bir düzen almış oldu. Bu tarihten üç yüzyıl sonra Abbasi Devleti'nin Anadolu'daki hâkimiyetini kaybetmeye başlamasıyla 636 yılında Anadolu'da oluşmuş olan Bizans-İslâm sınırı 960 yılında Bizans'ın taarruza geçmesiyle Bizans lehine bozuldu. Bu taarruz neticesinde üç yüzyıl İslâm hâkimiyetinde kalan Sugur-Avasım şehirleri Bizans şehirleri hâline geldi. Anadolu'nun doğusunda Bizans'ın uyguladığı Ortodoks siyasetten rahatsız olan Gregoryen kilisesine mensup Ermeniler, isyan ettiler. Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes (969-976)'in imparatorluğunun ilk senesinde çıkan bu isyan Kilikya, Kapadokya ve Suriye eyaletlerine yayıldı. Sugur-Avasım şehirleri birkaç yıl önce Bizans hâkimiyetine alındığından bu eyaletlerde isyanı bastıracak yeterli asker bulunmamaktaydı. Bunun yanında, Rusların kuzeyden bu isyana destek vereceği korkusuyla Ioannes Çimiskes, 970 yılında Anadolu'nun doğusunu Rumlaştırmak için Ermenileri Kapadokya, Kilikya'ya tehcir etti ve buralarda iskâna zorladı.[1] XI. yüzyılda devam eden bu tehcir faaliyeti sonucunda Kilikya ve Kapadokya'da Ermeni nüfus arttı.[2]

Bu tarihte Anadolu'nun etnik yapısında değişiklikler oldu ve Anadolu'da Bizans hâkimiyeti tamamıyla kuruldu. Böylece Avrupa'yı ve Bizans'ı tehdit edecek bir güç kalmadı. Fakat, X. asırda İslâmiyeti kabul eden ve XI. asır başlarında Selçuklu Devleti'ni tesis eden Türkler, İslâm dünyasında yeni bir güç olarak ortaya çıktı. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya giren Türkmen boyları yedinci yüzyılda İslâm ordusunun başlattığı, fakat bir süre ara verilmiş olan akınları devam ettirdiler. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da yaptıkları akınlar ile bazı yöreleri ele geçirmiş olan Türkmenler, Selçuklu Devleti kanadı altında olmalarına rağmen devletçe belirlenmiş bir programa göre hareket etmemekte idiler. Bu şekilde Anadolu topraklarında ilerleyen Türkmenler, Anadolu'nun

1 John Scylitzes, A Synopsis of Histories (811-1057) (Translated by John Wortley), Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000 s.154-155.

2 Abu'l-Farac, Abu'l Farac Tarihi (Çev.Ömer Rıza Doğrul), I.cilt, T.T.K Basımevi, Ankara,1999, s.263.

fethine ve burada iskâna başladılar.[3] Türkmen toplulukların Anadolu'da yayılmasında son derece etkili olan aile, Selçuk'un soyundan gelen ailedir. Bu ailenin üyelerinden olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1075 yılında İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu. Bu devlet, Anadolu'da yapılan fetihlerin merkezi oldu.

Böylece Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmış oğlu Süleyman Şah etrafında toplanan Türkmenler, İç Anadolu ve Batı Anadolu bölgelerindeki kalelerin fetihlerini tamamlayarak Anadolu'yu vatanlaştırdılar.[4] Selçukluların Anadolu'yu vatanlaştırdıkları sırada Bizans'ın içinde bulunduğu zor durumdan da faydalanan Ermeniler, Selçuklu Sultanı Melikşah'tan beylik fermanı alarak Selçuklulara bağlı bir prenslik statüsüyle Sis(Kozan) başşehir olmak üzere Ermeni Kilikya Baronluğu'nu kurdular.[5]

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun tamamını hâkimiyetleri altına alan Türkler, güneye yönelerek Hıristiyanlar için kutsal sayılan ve aynı zamanda patriklik merkezi olan Antakya ve Kudüs'ü de ele geçirdiler. Antakya ve Kudüs'ü ziyaret edip Avrupa'ya dönen Hıristiyan hacıların anlattıkları üzücü hikâyeler Selçukluların yıkıcı savaşlar sonucunda kutsal toprakları ele geçirerek Anadolu'yu ve Ortadoğu'yu fethetmeleriyle ilgiliydi. Hıristiyan hacılar, bu hikâyelere ek olarak Türk askerlerin bir gün Avrupa'ya geleceğini ve burada Hıristiyan şövalyeleri hezimete uğratacaklarını da anlattılar. Avrupa'da oluşan bu durumdan faydalanan Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Türklerin tamamını Anadolu'dan çıkarttıktan sonra Bizans'a vermek şartıyla Papa II. Urban'dan ümitsizce asker talebinde bulundu. Ayrıca Avrupa haçlı kuvvetlerine Bizans ordusu ve donanmasının da destek olacağı sözünü verdi. Bizans imparatorunun talebi ve Avrupa'da gelişen durum karşısında Papa II. Urban, 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konsilinde yaptığı konuşmada Hıristiyanları dini coşkuya getirerek mukaddes toprakların tekrar Hıristiyan âlemine kazandırılması için haçlı ordusunun kurulması gerektiğini vurguladı.[6]

Drakon Savaşı sonrasının tasviri.

XI. yüzyılın sonlarında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü sonrasında Selçukluların iç karışıklıklarla uğraşması ve Avrupa'nın bu dönemde ekonomik yönden gelişmeye başlaması haçlı ordusunun oluşması için önemli etkenler idi. Ayrıca Avrupa feodal Hıristiyan âlemi bu dönemde ekonomik bakımdan ilerleme kaydettiğinden dolayı tam donanımlı gemilerle deniz aşırı seferler yapabilecek güçteydi. Bununla beraber Konstantinopolis (İstanbul)'in kapılarının açılması haçlılar için bir avantajdı. Bu avantajı kullanan binlerce atlı ve piyadeden oluşan büyük bir haçlı ordusu, 1096 yılında kutsal

3 Gordlevski, Anadolu Selçuklu Devleti, (Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1988, s. 37-38.

4 Cladue Cahen, Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldızlı), T.T.K Basımevi, Ankara, 1988, s.25-27

5 İbnu'l- Esir, el-Kâmil fi't -Târih,I-X, (Turkce terc., el-Kamil fi't-Tarih tercumesi, I-XII, (Cev.Ahmet Ağırakca-Abdulkerim Ozaydın- Mertol Tulum), İstanbul, 1985-1987., X. cilt s.136. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K. Yay., Ankara, 2000, s.XIX.

6 Sydney Nettleton Fisher, The Middle East A History, Alfred A. Knopf Press, New York, 1979, s. 123.

toprakları almak için Anadolu'ya hareket etti.[7] İlk düzensiz haçlı kuvveti Pierre L'Ermitte adlı bir keşişin idaresinde toplandı.[8] Düzensiz haçlı ordusunun çoğunluğunu köylüler oluşturmakla beraber bu kitlenin içinde şehirliler, şövalyeler, bir zamanlar eşkıyalık etmiş kimseler ve caniler de bulunmaktaydı. Bunları birbirine bağlayan yegâne unsur dinî taassuplarıydı.

Bu grupların bir araya gelmesi ile oluşan keşiş Pierre L'Ermitte komutasındaki ilk düzensiz haçlı ordusu, Belgrat, Niş ve Edirne yoluyla 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a vardı. Çoğunluğunu Fransız, Alman ve İtalyanların oluşturduğu bu haçlı ordusu, Bizans İmparatoru I. Alekseios Komnenos (1081-1118) tarafından 6 Ağustos 1096 tarihinde Anadolu yakasına geçirildi ve sonra İzmit Körfezi boyunca ilerleyerek Yalova yakınında bugünkü Hersek'in bulunduğu yerde Kibotos (Civetot) adındaki karargâha yerleştirildi.[9]

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Papa II. Urban'ın çağrısına uyarak İstanbul'a gelen ilk düzensiz haçlı kuvvetlerini Anadolu'ya geçirdiğinde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, İznik'te haçlılara karşı tedbir almakla meşguldu. Kibotos karargâhından hareket eden haçlı ordusu, İznik yakınlarında bulunan Kserigordon adında bir kale önüne geldi ve bu kaleyi almaya muvaffak oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1093-1107), baskını haber alır almaz yüksek bir rütbeye sahip bir kumandanın komutasında Selçuklu ordusunu kaleyi geri almak için gönderdi. Selçuklu ordusu, 29 Eylül 1096 tarihinde kale önüne geldi ve sekiz gün süren kuşatmadan sonra Rinaldo adındaki haçlı komutanının kaleyi teslim etmesi üzerine Kserigordon kalesi Selçuklu hâkimiyetine tekrar alındı. Selçuklu komutanı; Rinaldo ve askerlerini Antakya, Halep ve Horasan içlerine esarete gönderdi. Kserigordon kalesinin intikamını almak için diğer haçlı ordusu İznik (Nikeia) üzerine yürüdü. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu Drakon vadisinin yakınında haçlı ordusunu pusuya düşürdü ve 21 Ekim 1096 tarihinde bozguna uğrattı. Böylece ilk düzensiz haçlı seferi sona erdi ve Avrupalılar, sadece inanç kuvvetiyle Kudüs yolunun açılmayacağını anlamış oldular.[10]

I. Haçlı Seferi komutanlarından Dük Godefroy de Bouillon

Anadolu'ya gelen ilk haçlı kitlesinin I. Kılıç Arslan tarafından imha edilmesi üzerine Avrupa şövalyelik müessesesinin en parlak mümessilleri, Dük Godefroy de Bouillon, Toulouse kontu Raymond, Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois, İngiltere kralının kardeşi ve muzaffer William'ın oğlu Robert de la Normandie ve Robert Giuskard'ın oğlu Bohemund bir araya geldiler. Avrupa'da oluşan bu yeni haçlı ordusu Anadolu'ya gelen ilk haçlıların aksine tam bir disiplin içinde olup savaş kabiliyeti yüksek şövalyelerden oluşuyordu. Avrupa'dan 1097 yılının bahar ayında yola çıkan haçlı birliklerinden ilki Nisan ayında İstanbul'a ulaştı.[11] Kontlar ve Prenslerin komutasındaki haçlı orduları İstanbul'a geldikleri sırada Bizans İmparatoru Alekseios Komnenos, kendisi için tehlike oluşturacak durumu sezdi ve bunun üzerine haçlı şövalyelerinin Batı

7 Fisher, s. 124.

8 Hetum, Gorigos Senyörü Hetum Vekâyinâmesi, (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan), (T.T.K. Kütüphanesinde yayınlanmamış tercüme), Ankara, 1944, s.2.

9 Anna Komnena, Alexiad (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.306.

10 Steven Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi (Çev.Fikret Işıltan),I. Cilt, T.T.K. Basımevi, Ankara,1998,s.101-103.

11 George Ostrogorsky, Bizans Devleti Târihi,(Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay., Ankara, 1981, s.336.

Toulouse Kontu Raymond

I. Bohemond

âdetlerine uygun bir şekilde vassallık yemini ederek daha önce Bizans'a ait olan bütün şehirlerin kendisine teslim edilmesini talep etti. İmparator, teklifin kabul edilmesinin karşılığı olarak iaşe maddelerini savaş aletleri ile takviye ederek bütün savaş kuvvetleriyle haçlılara yardım edeceğini belirtti. Toulouse Kontu Raymond dışında haçlı ordusunun bütün reisleri uzun süren müzakerelerden sonra Bizans imparatorunun taleplerini kabul ettiler.[12]

Haçlı reislerinin İstanbul'da Bizans imparatoruna vassallık yemini etmeleri müşterek hareket etmenin getirdiği bir zorunluluk olmakla birlikte şövalyelere bir zillet gibi göründü. Ayrıca şehrin zenginliği, zanaatkârları, sivil elbiseler taşıyan saray asilzadeleri ve esirlerle dolaşan zarif hanımları İstanbul'da bekleyen şövalyelerde biraz aşağılık duygusu oluşmasına da sebep oldu. Haçlılar, geldikleri ülkenin ne dilini, ne de örf âdetlerini biliyorlardı. Kiliselerdeki ibadet şekilleri bile haçlılara yabancıydı. Bizanslılar, bunların nefretine nefretle mukabele ettiler. İstanbul'da yaşayan Bizanslılar birkaç aydan bu yana varoşlarda karargâh kuran bu disiplinsiz haçlıların sokak eşkıyalığı yapmalarından rahatsızlık duyuyorlardı. Her şeye rağmen Bizans İmparatoru Alekseios Komnenos, memnundu. Çünkü haçlıların Anadolu'ya geçirilmesiyle İstanbul'un maruz kaldığı tehlike atlatılacaktı. Haçlıların İstanbul'da yaptıkları bozgunculuğa rağmen Türklere karşı savaşmak üzere büyük bir haçlı ordusu İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Bizans imparatoru, şartlı olmak kaydıyla haçlılarla müşterek hareket etmeyi içtenlikle arzuluyordu. İmparatorun tek şartı ise Bizans Devleti'nin menfaatlerini Batıdan gelen şövalyelerin çıkarına feda etmemesiydi. Bizans İmparatorun buradaki amacı Bizans Devleti'nin Anadolu topraklarındaki menfaatini Bizans halkı lehine kullanmak istemesiydi.[13]

12 Runciman, I. Cilt, s.116-117.

13 Runciman, I. Cilt, s.131.

İlk düzenli haçlı birliği, 1097 yılının Nisan ayında, son haçlı birlikleri ise aynı yılın Haziran ayında İstanbul'a geldi. Böylece 1096 yazından 1097 ilkbaharına kadar Avrupa'dan yola çıkıp Balkanlar üzerinden gelen altmış ile yüz bin arasında haçlı askeri Bizans Devleti arazisine girmiş oldu. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Kontlar ve Prenslerin komutasındaki haçlı ordularının 1097 yılının Haziran ayında Anadolu'ya geçmesini sağladı.[14] Bizans imparatorunun Anadolu topraklarına geçirdiği ilk düzenli haçlı ordusu 1097 yılının Haziran ayının sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik şehrinin önüne geldi. O sırada Malatya'yı muhasara etmekle meşgul olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan olup biteni duyunca kuşatmayı bırakarak İznik'e doğru hareket etti. İznik surlarının önüne gelen I. Kılıç Arslan komutasında Selçuklu ordusu ile Kontlar ve Prenslerden oluşan düzenli haçlı ordusu karşı karşıya geldi. İki ordunun karşı karşıya gelmesiyle İznik surlarının önünde başlayan savaşta her iki taraf da ağır kayıplar verdi.[15] Haçlı ordusunu yenemeyeceğini anlayan Selçuklu Sultanı, haçlıları dağlık bölgelerde ve geçitlerde sıkıştırmak gayesi ile geri çekildi. Böylece Haçlılar, 4 Temmuz 1097 tarihinde İznik'i ele geçirdiler ve bu şehri Bizans'a teslim ettiler. Bu sırada İstanbul'da bulunan Bizans İmparatoru, İznik'in Bizans'a teslim edildiği haberini alınca İstanbul'da törenler düzenledi.[16]

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'i Bizans'a teslim eden haçlılar, 1097 yılının Temmuz ayı sonlarına doğru Bizans anayolu boyunca Eskişehir istikametine doğru hareket ettiler.[17] Haçlılar, Eskişehir'den hareket edip 1097 yılının Ağustos ayının ortalarında Konya'ya vardılar. Haçlıların Konya'ya gelmesinden önceki on üç yıl boyunca Konya'da Türk hâkimiyeti bulunmaktaydı. Konya'da birleşen

Eskişehir yakınlarında Sultan Kılıç Arslan'la Haçlılar arasında yapılan savaşın tasviri.

haçlı birliklerinin reisleri, buradan Antakya'ya giderken hangi yol üzerinden gideceklerini müzakere etmek için toplandılar. Bu toplantıda eski Bizans anayolunu kullanarak Çukurova'ya inmeyi konuşurlarken Bizanslı kılavuzlar bu yolu kullanmanın uygun olmayacağını vurguladı. Ereğli'nin biraz doğusundan Toros üzerinden Gülek boğazını kullanarak Çukurova'ya varmak doğru yoldu, fakat bu yolu kullanmanın bazı sakıncaları vardı. Çukurova'dan bu günkü Hatay ili sınırlarında bulunan Antakya şehrine sefer eden ordu, hem Amanos sıradağlarını hem de Pozantı geçidini geçmek zorundaydı.[18]

Bu yolu kullanmak haçlılar açısından tehlikeliydi. Türk akınlarından önceki yıllarda bu bölge Bizans-İslâm savunma hattının önemli bir bölümüydü ve İslâm orduları, bu yolu kullanarak İstanbul'a akınlar yapıyorlardı.[19] Haçlıların Konya'da yol güzergâhı ile alakalı yaptıkları toplantıda Pozantı geçidini geçerek Çukurova'ya ulaşmanın uygun olmayacağına karar verildikten sonra ikinci yol olarak Maraş'tan geçtikten sonra pek yüksek olmayan Amanos geçidi ile Antakya'ya varmak planlandı. Ayrıca Kayseri'den Maraş'a giden yol Hıristiyanların yaşadığı araziden geçmek gibi bir üstünlük de arz ediyordu. Zira burada Bizans'ın vassali olan küçük Ermeni sergerdeleri oturmaktaydı. Tatikios ve Bizanslı kılavuzların tavsiye ettiği bu yolu Bizans imparatoruna zorla vassallık yemini eden Tankred

14 Ostrogorsky, , s.336.

15 Urfalı Mateos Vekayinamesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Turkce terc.Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanc), T.T.K.. Yay., Ankara, 2000. s.190.

16 H.A.R. Gibb, The Damascus Chronicle of the Crusaders, (Translated from the Chronicle of İbn el-Kalânisî by H.A.R. Gibb), Luzac Company, London, 1932, s.41-42'de Gibb, İznik'in haçlılar tarafından alınma tarihini 4Temmuz 1097 verirken Runciman, I. Cild s. 141'de 26 Haziran 1097 olarak vermektedir.

17 Azimi, Azimi Tarihi (Çev. Ali Sevim), T.T.K. Yay. Ankara,1988.

18 Runciman, I. Cilt, s.145.

19 Yakut, Mucemu'l-Buldan, Kitabu'l-İlmiye Basımevi, Beyrut, tarihsiz,s.318.

kullanmak istemedi. Haçlı ordusunun çoğunluğu Kayseri üzerinden geçen yolu seçerken Tankred, Baudoin ve birkaç haçlı reisi komutasındaki haçlı askerleri Çukurova'ya inmeye karar verdiler. 10 Eylül 1097 tarihinde Tankred ve Baudoin birbirinden ayrı iki yoldan Toros geçitlerine doğru yola çıkarken, büyük haçlı ordusu kuzeydoğu istikametinde Kayseri'ye doğru hareket etti.[20]

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, haçlı ordusunun Anadolu'da ilerlemesini durdurmak için Türkmen emirlerine haber gönderdi. Bu haberi alan Danişmend Gazi Anadolu'da haçlılar ile mücadelede I. Kılıç Arslan'a yardım edeceğini iletti. Konya'dan hareket eden haçlı ordusu, iki kola ayrılarak güneye doğru ilerledi. Bir kolu Kayseri, Göksun, Maraş yoluyla ilerlerken diğer kol ise Tarsus, Adana, Misis şehirlerine hücum ederek bu şehirleri Türklerden aldılar. Konya istikametinden güneye doğru ilerleyen haçlı ordularını durdurmak için Türk birlikleri zaman zaman saldırılarda bulunuyorlardı. Fakat bu saldırılarda haçlı ordularına büyük kayıplar verdirilmesine rağmen Antakya'ya doğru ilerlemeleri durdurulamadı.[21]

Kayseri üzerinden Maraş'a ve oradan da Antakya'ya varma yolunu seçen ana haçlı ordusu Maraş Ovası'na geldi. Maraş'a giren haçlı reisleri, burada birkaç gün kaldıktan sonra daha önceleri Bizans subayı olan Thatul'u Maraş'ın hâkimi olarak bıraktılar.[22] Bohemund da Türkleri takip etmekten geri dönerek Maraş'ta bulunan ana orduya katıldı. 15 Ekim 1097 tarihinde Maraş'ta toplanan ana haçlı ordusu buradan Antakya'ya doğru hareket etti. Haçlı ordusunun İznik'ten hareketinden bu yana dört ay geçmiş bulunmaktaydı.[23] Konya'dan Antakya'ya doğru hareket eden ana haçlı ordusu Selçuklu Antakya Valisi Yağısıyan'ın hâkimiyet bölgesine girdi. Haçlıların Belen geçitini geçerek Antakya'ya yaklaştığı haberini alan Yağısıyan, başta Selçuklu Sultanı Berkyaruk olmak üzere Halep Selçuklu Meliği Rıdvan'a Musul Valisi Gürboğa, Suruç Emiri Artukoğlu Sökmen, Sincar Emiri Arslantaş, Sümeysat Emiri İlgazioğlu Süleyman ve Diyarbakır bölgesindeki Türkmen beylerine haçlılara karşı yardım ve destek çağrısında bulundu.[24]

Kayseri'den iki kola ayrılarak Antakya'ya doğru hareket eden haçlı ordularından biri olan Bohemund komutasındaki haçlı ordusu, Maraş ve Halep'ten gelen yolların birleştiği Asi ırmağı üzerinde Demir köprüyü geçerek 21 Ekim 1097 tarihinde Antakya surlarının önüne geldi.[25] Çukurova'ya indikten sonra Antakya'ya doğru hareket eden Tankred komutasındaki diğer haçlı ordusu, Kilikya geçidinden geçerek Tarsus'a ulaştı. Tankred burada Kont Baldwin'e Tarsus'a saldırarak bu şehri alma teklifinde bulundu ve iki haçlı liderinin komutasında haçlı ordusu Tarsus'a saldırdı. Tarsus'a giren haçlı ordusu buradan hareket etti ve Adana, Misis şehirlerini alarak 1097 yılının Ekim başlarında İskenderun'a ulaştı.[26] İskenderun'a giren haçlı ordusu buradaki Müslümanların çoğunu öldürdü. İskenderun'dan Antakya'ya doğru hareket eden haçlı ordusu Belen geçidini geçtikten sonra Bagras Kalesi'nin[27] önüne geldi. 1097 yılının Ekim ayında Bagras Kalesi'ne gelen haçlı ordusu, Türk askerleriyle yaptığı mücadeleden galip gelerek kaleyi ele geçirdi. Bagras Kalesi'ni ele geçiren haçlı ordusunun Antakya surlarına kadar önlerinde hiçbir tehlike kalmamıştı. Böylece Antakya surlarına gelen Tankred komutasındaki haçlı ordusu Antakya surlarının önünde Maraş yoluyla Antakya'ya gelen ana haçlı ordusuyla birleşti.[28]

Selçuklu Antakya Valisi Yağısıyan, haçlılara karşı yardım çağrısı gönderdiği sırada Bohemund

20 Runciman, I. Cilt, s.146.

21 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2002, s. 101-104.

22 Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, (Edited by Edward Peters), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998, s.89.

23 Runciman, I. Cilt, s.147-148.

24 Ali Sevim, Suriye ve Filistin Tarihi, TTK Yay. Ankara, 2000, s.98.

25 Thomas Asbridge, The First Crusade, Oxford University Press, 2004, s.154.

26 Peter Tudebode, Historia de Hierosolymitano Itinere, (Translated with Introduction and notes by John Hugh Hill and Laurita L. Hill) American Philosophical Society Press, Philadelphia, 1974, s. 40.

27 Bagras Kalesi, Antakya-İskenderun yolunun 27. km sinde günümüzde aynı adla anılan Bagras köyünün yukarısında Kızıldağ eteklerinde bulunmaktadır. Muhtemelen Bizans döneminde inşa edilen Bagras Kalesi, Emevi, Abbasi ve Selçuklular dönemlerinde de Antakya şehrinin savunmasında önemli görev üstlenmişti. Haçlıların Antakya'yı Selçuklulardan almasından sonra Bagras Kalesi, Antakya Haçlı Prensliğinin Kuzeydeki en önemli savunma noktası konumuna gelmişti.

28 Thomas Asbridge, The Creation of Principality of Antioch (1098-1130),Boydell Press, Woodbridge,2000,s.23.

Antakya kuşatması tasviri

komutasındaki öncü haçlı birliği 20 Ekim 1097 tarihinde Antakya'da Selçuklu hâkimiyetine son vermek için Antakya surlarının önüne geldi. Ardından da ana birlikler 21 Ekim'de Antakya surlarının önüne ulaşıp Bohemund'a katıldılar. Bohemund komutasında haçlı ordusu, H. 491/M. 1097 tarihinde Antakya'ya ulaştığında surlarının önünde kamp kuran haçlı kuvveti 100.000 askerden oluşmaktaydı. Haçlılar, Antakya surlarının kuzey doğusuna yerleşirken, Yağısıyan, herhangi bir hamle yapmayıp bekleme kararı aldı.[29]

1.2. Antakya Kuşatması ve Kentin Düşüşü

Haçlıların Antakya surlarına doğru geldiklerini haber alan Selçuklu Antakya Valisi Yağısıyan endişeye düştü. Yağısıyan, elindeki 20.000 piyade ve 7000 atlı asker ile Antakya'yı savunmak durumundaydı. Antakya'yı haçlılara karşı savunmak için askerinin azlığından endişe duyan Yağısıyan şehirdeki tebaasından da çekinmekteydi. Çünkü tebaasının

29 Suheyl Zekkar, el-Mevsuatu'ş-Şamiyye fi tarihi'l-hurubi's-Salibiyye (Tahkikli tercüme Suheyl Zekkar), 2. Cilt, Daru'l-fikir Yay., Dımaşk (Şam), 1995, s.238. haçlı savaşlarının tarihi hakkında Anonim Ermenice kaynak olan el-Mevsuatu'ş-Şamiyye fi tarihi'l-hurubi's-Salibiyye kitabı Suheyl Zekkar tarafından tahkikli olarak Arapça'ya çevrilmiştir. Ayrıca bkz. Thomas Asbridge, The First Crusade, s.164.

Haçlı ordusunun Antakya kuşatması tasviri

çoğu Hıristiyan, Ermeni ve Süryani idi. Greklerden ve Ermenilerden aynı ölçüde nefret eden Süryaniler belki de tarafsız veya devlet taraftarı kalacaklardı, fakat diğerlerine güvenemezdi. Haçlıların Antakya surlarının önüne gelmelerine kadar tebaasına karşı hoşgörülü davranan Antakya Valisi Yağısıyan'ın döneminde Ortodoks Patrik Oksites, büyük kiliseleri camiye çevrilmemiş olan şehirde ruhani hâkimiyetini sürdürdü. Fakat haçlılar yaklaştıkları sırada Yağısıyan, Hıristiyanların etkisini sınırlandırıcı emirler vermeye başladı. Antakya'nın en önemli cemaatinin reisi olan Ortodoks patrik hapse atıldı. Nüfuzlu birçok Hıristiyan şehirden sürülüp çıkartıldı. Ayrıca Yağısıyan, savunma tedbiri olarak uzun bir kuşatma ihtimaline karşı yiyecek maddeleri depoladı.[30]

Haçlı seferlerinin düzenlenmesindeki temel sebep Hıristiyanların mukaddes şehirlerinin Müslümanların hâkimiyetine girmiş olmasıydı. Mukaddes şehirlerin biri Antakya iken diğeri Kudüs idi. Bu sebepten dolayı Antakya, haçlıların tabii ve önceden belirlenmiş hedefiydi. Antakya surlarının önünde toplanan haçlı orduları şehrin büyük surlarını hayranlıkla seyrediyorlardı. Antakya surları, Selevkoslar zamanında yapılıp Bizans döneminde onarılarak tahkim edildi. Bu surlar, İstanbul surlarından sonra en yüksek ve kuvvetli surlara sahipti. Habib Neccar (Silpius) dağından Asi'ye kadar inen şehrin surları büyük taş bloklarla örülmüş olup 70-80 adımda bir burcun bulunduğu 360 burçtan oluşuyor ve 12 km boyunca şehri çepeçevre sarıyordu. Antakya surları dağa doğru yükselirdi ve bu hâliyle de şehrin çevresi bir daire şeklini alırdı. Dağ dışında şehri çevreleyen surun beş kapısı vardı. Şehrin dört giriş kapısından biri "Defne Kapısı" diğer ismiyle "Altın Kapı" idi. Antakya'nın kuzey yönündeki giriş kapısının adı Aziz Paul Kapısı idi. Antakya'nın kuzey ve güney giriş kapılarından başka orta ve doğu kapıları bulunmaktaydı. Doğu Kapısı aynı zamanda Dük Kapısı olarak isimlendirilirken orta kapı Köpek Kapısı olarak da bilinirdi. Antakya surlarındaki dördüncü kapı olan Babu'l-Hadid (Demir Kapı) Halep Kapısı olarak da bilinirdi. Antakya surlarındaki beşinci kapı ise Köprü Kapısı idi.[31]

1097 yılının Ekim ayında Antakya surlarının önüne gelen haçlı ordusu burada kamp kurdu. Böylece haçlıların Antakya kuşatması başlamış oldu. Haçlı liderlerinden Bohemund komutasındaki haçlı ordusu, şehrin kuzey kapısı olan Aziz Paul kapısının karşısındaki alana karargâh kurdu. Antakya'nın kuzey doğusunda yer alan diğer iki kapısı Köpek ve Dük kapılarının karşısına diğer haçlı liderleri Toulouse Kontu Raymond ile Le Puy Piskoposu Adhmar de Monteil ve Lorraine Dükü Godefroy de Bouillon komutasında haçlı orduları yerleşti.[32]

Yağısıyan şehre derhâl şiddetli bir taarruza girişileceğini düşünmüştü. Fakat haçlı reisleri arasında surları hücumla almayı sadece Raymond önermişti. Raymond'un önerisine diğer reisler katılmadılar. Şehrin tahkimatı onları yıldırmıştı. Birlikleri yorgundu, şimdilik ağır kayıplara uğramayı göze alamazlardı. Bu sebepten Antakya'yı tek bir taarruzla ele geçirmek fırsatı yitirilmiş oldu. Çünkü ilk taarruz ile en küçük bir başarı elde etmiş olsaydı, sinirleri bozulmaya başlamış olan Yağısıyan ancak pek az direnebilecekti.[33] Haçlıların Antakya surlarının önünde kamp kurması karşısında Selçuklu Antakya Valisi Yağısıyan, bir yandan surları tahkim ettirmekte diğer yandan oğulları Şems ud-devle ve Muhammed'i[34] yardım için göndermiş olduğundan onlardan haber beklemekteydi.[35] 1097 yılının Ekim ayının sonlarına doğru Antakya surlarının önüne gelen haçlılar, son derece iyi tahkim edilmiş surları nasıl aşacaklarını planlamaya başladılar. Antakya surlarının önüne gelen haçlıların, surları aşmak için yeterli malzeme ve teçhizata sahip olmamaları hemen saldırmama kararı almalarında etkili oldu. Aldıkları karara uygun olarak ilk önce güvenliklerini sağlamak ve ihtiyaçlarını tedarik etmek için İskenderun ve St. Symeon (Samandağ) limanlarından gelip Antakya'ya ulaşan yolları düzenlediler.[36]

30 Runciman, I. Cilt, s.164-165.

31 Yakut, s.318.

32 Runciman, I. Cilt, s.165-166.

33 Runciman, I. Cilt, s.167.

34 Yağısıyan'ın oğulları hususunda bkz. Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.196, Yağısıyan'ın Şems ud-Devle ve Muhammed adlarında iki oğlu vardı. Görboğa'nın yanına gelen Muhammed'di. Diğeri Şems ud-Devle, Dukak ve Tuğtekin'den yardım istemeye gitmişti.

35 Sevim. S.183.

36 İbn el-Kalanisi, s.135.

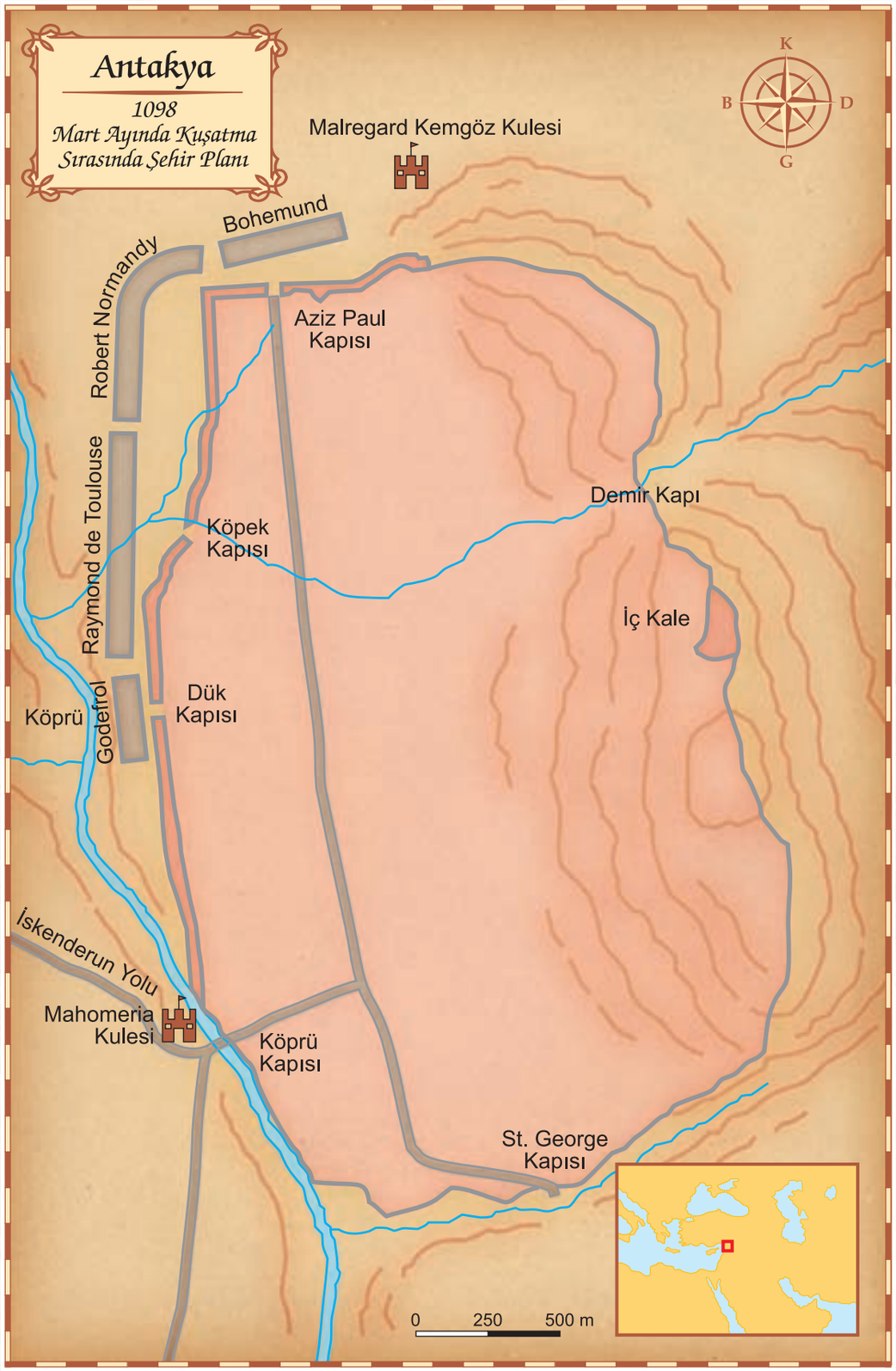

Kuşatma planı

1097 yılının Kasım ayında Antakya surlarının önünde kamp kurmuş olan haçlıların güvenliği açısından stratejik öneme sahip olan Artah[37] şehrini almak için haçlı kampından Robert Flander komutasında 1000 haçlı askeri ayrıldı. Haçlıların Artah şehrine doğru hareket ettiği haberini alan Artah'taki Müslüman garnizon savunma hazırlıkları yaparken şehirde yaşayan Ermeniler, Müslüman askerlere karşı isyan ettiler.[38] Müslüman askerler şehirdeki iç isyanla uğraşırken haçlılar, Artah şehrine girdiler ve bütün Müslümanları öldürdüler. Böylece Antakya kuşatması için stratejik öneme sahip Artah şehri haçlıların eline geçmiş oldu. H.490 yılının Şevval ayında (M.1097 yılının Kasım ayı) haçlı ordusu Artah'ı aldıktan iki gün sonra Antakya'ya geldi.[39] Bununla beraber haçlılar, kendi güvenlikleri için stratejik öneme sahip şehirleri ve kaleleri Türklerden almaya başladılar. Antakya surlarının önünde kamp kurmuş haçlılar, kendi güvenliklerini sağlamakla meşgul olurlarken aynı zamanda 1097 yılının Kasım ayının ortalarında St. Symeon (Samandağı eski adıyla Süveydiye) limanı yoluyla Ceneviz ve Pisalılar, haçlılara erzak getirdiler. Bu yardımın gelmesiyle haçlıların yiyecek sıkıntısı biraz olsun giderilmiş oldu.[40]

Haçlıların Antakya'yı almak için Antakya'ya doğru geldikleri sırada Antakya Selçuklu Valisi Yağısıyan, çevresindeki Selçuklu valileri ile Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a oğullarını gönderip yardım talebinde bulunmuştu. Yağısıyan'ın oğullarından Şems ud-Devle, Dımaşk (Şam) Meliki Dukak'ın yanına gelip haçlılara karşı yardım talep etti.

Haçlılar Antakya'ya geldiklerinde bu bölgede iki güçlü emir ile küçük bir kuvvete sahip emir bulunmaktaydı. Bu güçlü emirler Dımaşk (Şam) Emiri Dukak ile Artukoğlu Sökmen iken az kuvvete sahip Emir ise Halep Meliki Rıdvan idi.[41] Şam Meliki Dukak, Şems ud-Devle'nin ısrarı üzerine Şam'dan az bir kuvvetle Şems ud-Devle ile birlikte Antakya'ya doğru yola çıktı. Antakya'ya doğru gelirken bir haçlı birliği ile karşılaştı ve bu birlikle yaptığı savaştan sonra 1097 yılının Aralık ayı ortalarında Şam'a geri döndü.[42]

30 Aralık 1097 tarihinde vuku bulan depremin ardından kışın bastırmasıyla artık dayanılmaz hâle gelmiş olan açlığa bir çözüm bulmak için toplanan haçlı liderleri konseyinde, Bohemund ve Flandre kontu Robert'in komutasındaki bir birliğin yiyecek tedarik etmek üzere Müslüman topraklarına gitmesine karar verildi. 30 Aralık 1097 tarihinde Hama istikametinde hareket eden 400 süvari ve çok sayıda askerden oluşan bu birlik, haçlı kampından ayrıldı ve rastladıkları bütün köyleri yağmalayarak yakıp yıkarak bu köylerden yiyecek toplamaya başladı. Haçlı birliğinin kamptan ayrılmasını fırsat bilen Yağısıyan, köprü kapısından çıkarak ani bir hücumla haçlılara saldırdı. Raymond'un zamanında müdahalesi sayesinde geri püskürtülen Yağısıyan'ın askerleri zayiat verirken haçlılar da ağır kayıplar verdiler.[43]

Şems ud-Devle, haçlılar tarafından artan baskılar sebebiyle Halep Meliki Rıdvan'ın yanına giderek Antakya surlarının önünde kamp kurmuş haçlılara karşı savaşması için ondan yardım talebinde bulundu. Bu yardım talebi üzerine Rıdvan komutasında Halep ordusu 9 Şubat 1098 tarihinde Antakya'ya doğru hareket etti. Antakya surları önünde bulunan haçlı kampına doğru gelen bu orduyu durdurmak için haçlı kampından Dük Godefroy komutasındaki haçlı ordusu çıktı ve Halep yakınlarında karşılaşan iki ordu şiddetli bir savaş yaptı. Halep yakınlarında yapılan savaştan haçlılar zaferle ayrıldıktan sonra kendi karargâhlarına döndüler.[44] Kuşatmanın ilk günlerinde kendileri ve hayvanları için aylarca yetecek kadar yiyecek stokları bulunan haçlılar, hızlıca erzaklarını tüketmeleri karşısında açlıktan sıkıntı çekmeye başladılar.[45] Antakya kuşatmasının üçüncü ayında haçlılar, yaptıkları savaşlarda verdikleri zayiatların yanında hızla tükettikleri erzaklarının

37 Artah şehrinin bulunduğu yer bugünkü Reyhanlı ilçesinin olduğu yerdir.

38 Thomas Asbridge, The First Crusade, s.188.

39 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, (Telif: Suheyl Zekkar), I. cilt, daru'l-kitabu'l-Arabi Yay. Şam, 1997, s.346.

40 Thomas Asbridge, The First Crusade, s.171.

41 Zekkar, s.238.

42 Alfred Duggan, The Story of the Crusades, İmage Books ltd. New York, 1963, s.48.

43 Thomas Asbridge, The First Crusade, s.171.

44 John France, Victory in the East, A Military History of First Crusade, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s.249-250.

45 Urfalı Mateos , s.192.

bitmesi ve kışın bastırmasıyla geçirdikleri bu zor günlerde ağır kayıplar verdiler. Bu olaylar sonucu haçlı mevcudunun yedide biri açlıktan öldü.[46]

Antakya kuşatması karşılıklı saldırılarla devam etmekteyken haçlı lideri Bohemund, Antakya alındığında kendi hâkimiyetinde olmasını istiyordu. 1098 yılının Şubat ayında bu emeline ulaşmak için Bizans imparatorunun temsilcisi Bizans kumandanı Tatikios'tan[47] kurtulma planları yaptı. Çeşitli hilelere başvurarak onun Antakya'dan ayrılmasına sebep oldu. Sonra da Tatikios'un ayrılmasını, imparatora verdiği sözde durmamak için gerekçe olarak kullandı.[48]

Bohemund, Tatikios'un haçlı kampından ayrılmasından sonra Antakya hâkimi olmak için plan yapmaya başladı. İlk olarak diğer haçlı reislerini Antakya'nın alınmasının ardından kendisinin hâkim olacağı fikrine alıştırmaya çalıştı. Fakat muhalif seslerin çıkması üzerine kesin çözüm sağlayabilmek için şehre ilk girenin Antakya'ya hâkim olması görüşünü ileri sürdü. Çünkü haçlı şövalyelerinden kaleye veya kente ilk giren şövalye amblemi bulunan bayrağı diktiğinde o yer artık o şövalyenin oluyordu. Diğer şövalyeler ise bu durumu yasal mülkiyet addeder ve saygı gösterirdi.[49]

Tankred ile Baudoin Çukurova'ya indikten sonra Antakya'ya gelme yolunu seçmişlerdi ve bu yolu kullanarak Çukurova'ya gelen Baudoin büyük bir süratle, ölüm hâlinde yatmakta olan zevcesi Godvere'yi son bir defa görmek üzere Çukurova'dan Maraş'a hareket etmişti. İleride Urfa Haçlı Kontluğunu kuracak olan Bauodoin, karısının vefatından sonra doğu istikametine gitti. Baudouin komutasındaki haçlı ordusu, Urfa'ya giderken Maraş'a geldi ve şehir ele geçirildikten sonra, Bizanslı bir subay olan Thotul'ı buraya vali olarak atadı. Bu sebeple Urfa'ya gelebilecek Türk yardımını engellemiş oldu.[50] 1098 yılının Ocak ayında Baudouin Tell-Başir'de bulunduğu bir sırada Urfa'dan bir elçi heyeti gelip onu şehirlerine davet etti. Urfa hâkimi Thoros'un Urfa etrafında bulunan Türk beylerinin akınlarından Urfa'yı korumak davetini, Urfa Piskoposu ile şehrin eşrafından on iki kişiden müteşekkil bir heyet yoluyla Baudouin'e iletti.[51] Urfa'dan gelen davet üzerine Baudoin komutasındaki haçlı ordusu, 6 Şubat 1098 tarihinde Urfa'ya vardı ve böylece 10 Mart 1098 tarihinde Antakya kuşatması devam ederken Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuş oldu.[52]

Haçlılar, 1098 yılının Mart ayı başlarında beş aydan beri Antakya'yı kuşatmış ve bir sonuç alamamışlardı. Bu tarihte Antakya kuşatması 100.000 haçlı askeri tarafından yapılmaktaydı. Bunların içinde çok iyi 2000 haçlı şövalyesinin yanında 4000 veya 5000 haçlı şövalyesi de bulunmaktaydı.[53]

Türk askerleri, zaman zaman Antakya kalesinden çıkarak haçlı askerlerine karşı yaptıkları saldırılarda haçlı ordusuna zayiat verdiriyorlardı. Aynı zamanda Antakya kuşatmasını yapan haçlılara erzak ve silah yardımı St. Symeon (Samandağ) limanı yoluyla ulaştırılırken Türk askerleri saldırı yaparak bu yardımın haçlılara ulaşmasını engelliyorlardı. Antakya kuşatması devam ederken haçlı kampında huzursuzluk giderek artıyordu. Haçlı kampından ayrılmalar başlamıştı. Bunlardan William Carpenter ve Peter Hermit, gizlice haçlı kampından ayrıldıklarında Tankred, onları takip ederek kampa tekrar gelmelerini sağladı. Tankred, dayısı Bohemund'un yanına giderek haçlı kampında açlık sorununu çözmek için haçlı liderleri arasında toplantı yapılması gerektiğini söyledi.[54]

1098 yılının Mart ayı başlarında Haçlı kampında huzursuzluğun sebepleri artan erzak ihtiyacı ve Türk askerlerinin Antakya kalesinden çıkarak yaptıkları saldırılarda 4 Mart 1098 tarihine kadar 1000 den fazla haçlı askerinin ölmüş olmasıydı.[55] Aynı zamanda Süryani ve Ermeni tüccarlar haçlı kampına yiyecek satıyorlardı. Haçlı kampında erzak ihtiyacı-

46 Runciman, I. Cilt, s.217.

47 Tatikios hakkında bkz. Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)" Belleten, LXVIII(Nisan 2003) sayı: 248 s.93-110.

48 Anna Komnena, Alexiad, s. 334. Runciman, I. Cilt, s.172.

49 August C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants, Princeton University Press, Princeton,1921, s.140.

50 Fulcher of Chartes, First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.89.

51 Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146), I.cilt. T.T.K. Yay. Ankara, 1987, s.19.

52 Demirkent, s.26.

53 August C. Krey, s.127.

54 August C. Krey, s.136.

55 Tudebode, s. 54.

nın artmasından faydalanan tüccarlar yiyecek fiyatlarını yükselttiler. Bir küçük ekmek bir altın sikkeye satılırken bir tavuk on beş solid, bir yumurta iki solid, üç, dört fasulye bir dinar, bir küçük keçi altmış solide satılmaktaydı.[56] Bu sorunlara çözüm bulabilmek için haçlı liderleri 4 Mart'ta toplantı yaptılar. Bu toplantıda söz alan Raymond de Toulouse, Antakya kale kapılarını gözetleyen gözcü kulelerinin inşa edilmesi gerektiğini söyledi. Bohemund da Raymond'u destekledi ve kulelerin yapılması için dört yüz gümüş sikke verdi.[57] Böylece Türk askerlerinin haçlı kampına ve konvoylarına yaptıkları saldırılara son vermek maksadıyla 1098 yılının Mart ayı başlarında birinci kule olarak Köprü kapısının karşısına Mahomerie[58] kulesi inşa edilmeye başlandı.[59] Kule Müslüman mezarlığının yanında bulunan bir mescide ek olarak yapıldı. Bu kule, Fransızca da kullanılan mescid manasına gelen bir sözcükten türetilerek La Mahomerie olarak isimlendirildi. Gözcü kulesi yapma fikrini Raymond ortaya attığından, bu kule Raymond kulesi olarak da bilinirdi.[60] Daha sonra ikinci kule olarak St Paul kapısının karşısına Malregard gözcü kulesinin de inşasına karar verildi. 1098 yılının Mart ayının sonlarında her iki gözcü kulesi tamamlandı.[61]

Mahomerie ve Malregard kulelerinin kısa zamanda faydası görüldü ve Antakya kalesinden çıkarak yapılan Türk akınları önlendi. Fakat Türk akınlarına tamamen son verebilmek için tepede haçlı ordusunun kamp kurmadığı Antakya'nın güney kapılarının gözlenmesini sağlayan yeni bir gözcü kulesinin inşasına başlandı. Bu kulenin inşa edilmesi için Tankred, Antakya'nın çevresindeki ağaçların bir kısmını kestirdi. Ayrıca Antakya'da kuşatma altında bulunan Türklere yiyecek satmak için çevredeki köylerden gelen Süryani ve Ermeniler, Tankred tarafından durduruldu ve onların Türklere satmak için getirdikleri bütün yiyecekler haçlılar tarafından alındı. 5 Nisan 1098 tarihinde inşa edilmeye başlanan Tankred gözcü kulesi Nisan ayının sonunda bitirildi. Böylece Türk askerlerinin Antakya kalesinden çıkarak haçlılara karşı yaptıkları akınlar sona ermiş oldu.[62]

1098 yılının Mart ayı başlarında İngiliz haçlılarından Adger Atheling komutasında İngiliz filosunun St. Symeon (Samandağ) limanına getirdiği gıda ve inşaat malzemesi yardımıyla haçlılar moral buldular.[63] Aynı günlerde Mısır Fatimi veziri el-Efdal, haçlılarla anlaşmak istediğini bildiren bir elçi heyetini Antakya surları önünde kamp kurmuş haçlılara gönderdi. Mısır elçi heyeti, haçlıları Bizans imparatorunun paralı askerleri sanıyor ve buna dayanarak haçlıların aldıkları yerleri anlaşarak onlardan parayla alacaklarını zan ediyorlardı. Haçlı liderleri, Fatimi elçi heyeti ile anlaşmaya yanaşmayarak onları 6 Mart'ta haçlı kampından uğurladılar. Haçlı liderleri Ortadoğu'da durumlarını sağlamlaştırmak için Müslüman devletlerle müzakereye önem veriyorlardı. Özellikle Musul Valisi Gürboğa'nın haçlılara karşı büyük bir ordu hazırlığı içinde olduğu haberi üzerine haçlı liderleri, Dımaşk (Şam) Meliki Dukak ile anlaşma yapmak istediler. Fakat Dukak, haçlılarla bir anlaşma yapmaya yanaşmadı.[64]

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un buyruğuyla Musul Valisi Gürboğa, 1098 yılının Mayıs ayı başlarında hazırlıklarını tamamlamış olarak haçlılara karşı büyük bir orduyla Musul'dan hareket etti. Musul'dan hareket eden Selçuklu ordusu, ilk haçlı devletinin kurulmuş olduğu Urfa'yı 4 Mayıs 1098 tarihinde kuşattı. Gürboğa komutasında Selçuklu ordusu Urfa kuşatmasına başladığında Antakya surlarının önünde kamp kurmuş olan haçlılar, Antakya kuşatmasında aylar değil mevsimler geçirmişlerdi ve Antakya surlarını hâlâ aşamamışlardı. Musul Valisi Gürboğa, Urfa'yı aldıktan sonra Antakya'ya geçmeyi planlıyordu. Çünkü hem ilk kurulan haçlı devletine son vermiş olarak Antakya'daki haçlılarla

56 Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.201.

57 C. Sweetenham, The Canso d'Antioch, An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade , Ashgate Publishing, England, 2003, s.139.

58 Mahomerie gözcü kulesi adı ile alakalı bkz. William Tyre, A History of Deeds Done Beyond the Sea, (Translated Emily Atwater Babcock and A.C. Krey), Columbia University Press, New York, 1943, s.229'da Haçlıların, eski Fransızca dan türeterek bu gözcü kulesine verdikleri Mahomerie ismi Muhammed kelimesinin olduğu ve daha sonra bu kulenin adı St.Mary(Azize Meryem) olarak değiştirildiği yazılıdır.

59 France, 253-254.

60 Runciman, I. Cilt, s.175.

61 C. Sweetenham, s.79.

62 Tudebode, s. 60.

63 Duggan, s.49.

64 Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, Dünya Yay. İstanbul, 1997, s.40.

Firuz'un savunduğu burca çıkan Bohemund'u tasvir eden gravür.

karşılaşmış olmak hem de Antakya'ya vardığında haçlılarla savaşırken arkasından herhangi bir ordunun gelmesini engellemiş olarak Antakya'ya gelmeyi düşünmüştü. Fakat Gürboğa, Urfa'nın yüksek surları ile büyük bir kalesi olduğundan kolayca zapt edilemeyeceğini hesaplayamadı. Yağısıyan'ın oğlu Muhammed, Urfa kuşatmasının devam ettiği sırada Gürboğa'nın yanına geldi ve haçlıların kuşatması altında Antakya halkının dayanacak gücünün kalmadığını, bir an önce Selçuklu ordusunun Antakya'ya gelmesi gerektiğini söyledi.[65]

Antakya'dan gelen yardım talebi üzerine Gürboğa, üç hafta boyunca devam etmiş olan Urfa kuşatmasına son verip Antakya'ya doğru hareket etti. Bu sırada Selçuklu ordusu, Şam Meliki Dukak ve Hıms hâkimi Cenahu'd-Devle'nin kuvvetleri ile birleşmek için Mercudabık'a gelerek burada bir süre bekledi.[66] Selçuklu ordusu, Şam Meliki ile Hıms hâkimini bekledikleri sırada Sincar hâkimi Arslantaş, Sülayman b.Artuk ve diğer büyük emirler de Gürboğa'ya iltihak ettiler. Böylece Suriye, el-Cezire ve Diyarbakır'dan gelen kuvvetlerden oluşan büyük Selçuklu ordusu, Gürboğa komutasında Antakya'ya doğru hareket etti.[67]

Gürboğa komutasındaki Selçuklu ordusunun Urfa'yı kuşattığı haberini alan Antakya surları önünde bulunan haçlılar, Selçuklu ordusuna karşı tedbirler alıyorlardı. Selçuklu ordusunun Antakya'ya yaklaşmasıyla telaşa kapılan haçlı liderleri, kendi aralarında toplanarak bu durumu müzakere ettiler. Bu toplantıda Bohemund, haçlı ordusunu kendisinin komuta etmesini teklif etti ve diğer haçlı liderleri de Bohemund'u başkumandan kabul ederek Selçuklu ordusuna karşı savaşmak için hazırlıklara başladılar. Yedi buçuk aydan beri Antakya surlarının önünde bulunan haçlı ordusunda yirmi bin haçlı askeri açlıktan ve Türk askerlerinin saldırılarından dolayı öldü. Bütün sıkıntılara katlanan haçlılar, Avrupa'ya geri dönmeyip Antakya kuşatmasına devam ettiler. Haçlılar, Gürboğa komutasında büyük Selçuklu ordusunun yaklaşmasıyla daha zor bir duruma düştüler. Haçlı lideri Bohemund, düştükleri bu zor durumdan haçlıları kurtarmak için hile yolunu seçti.[68]

Selçuklu Valisi Yağısıyan, içerden bir ihanet olmadığı sürece haçlıların yüksek surlarla çevrili Antakya'ya giremeyeceklerini biliyordu.[69] Herhangi bir ihanete karşı tedbir almasına rağmen Yağısıyan'ın güvenini kazanmış olan Ermeni asıllı bir Müslüman olan Firuz, Antakya'yı haçlılara teslim etmek için haçlı lideri Bohemund ile anlaştı. Tankred gözcü kulesinin karşısında üç burcun savunmasından sorumlu olan Firuz, gizlice Bohemund ile buluştu. Plana göre, Haçlı ordusu 2 Haziran'ın öğle sonrasında Selçuklu ordusunu karşılamaya gidiyormuş gibi hareket edecekti. Kalan birlikler ise gece karanlığında Firuz'un savunmasında olan burçlara hücum merdivenlerini dayayıp tırmandıktan sonra Antakya'ya gireceklerdi. Firuz, plan üzerinde mutabık kalırlarsa her şeyin hazır olduğunu bildirmek üzere ve rehine olarak geceleyin oğlunu Bohemund'a gönderecekti.[70]

Bohemund, Firuz ile yaptığı planı ancak 2 Haziran günü öğle saatlerinde diğer haçlı reislerine söyledi. Bohemund, haçlı liderleri ile konuşmasına "Tanrı izin verirse Antakya, bu akşam bizim elimizde olacak" sözleriyle başladı. Raymond'un, hile yoluyla Antakya'nın alınmasının haçlıların itibarı açısından uygun bir çözüm olmayacağı itirazına rağmen plan aynen uygulandı. 2 Haziran 1098 ta-

65 Amin Maalouf, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri (Çev.M.A. Kılıçbay), Telos Yay. İstanbul,1997, s.41.

66 İbn Kesir, el- Bidâye ve'n-Nihaye (Çev. Mehmet Keskin), 12. Cilt, Çağrı Yay. İstanbul, 1994, 12. Cilt, s. 303.

67 İbnu'l- Esir, X. cilt, s.276-277.

68 William Tyre, s.246-247.

69 968 yılında Bizans'ın Antakya'yı alması hususunda bkz. Gürhan Bahadır, İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya 636-1100, Antakya Belediyesi Yay. Antakya, 2010, s.194'de Bizans komutanlarından Peter Phokas ve Mikhael Bourtzes'e Antakya'yı 968 yılında kuşattıklarında Mikhael Bourtzes, Antakya yakınında Luka (Bagras) Kalesi'nin Hıristiyanları ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre bu Hıristiyanlar Antakya'ya giderek Bizans istilasından kaçtıklarını söyleyip Antakya'da ikamet edeceklerdi. Bu şekilde şehre giren bu Hıristiyanlar, Bizans ordusunun şehri fethetmesine içeriden yardım edeceklerdi. Bu anlaşmaya göre hareket eden Hıristiyanlar, Antakya'ya girerek şehrin deniz kapısını (Bab el-Bahr) açtılar. Bizans ordusunun bu kapıdan içeri girdiğini gören Müslümanlar Bahçe kapısından kaçtılar. Bizans askerleri açık kapıdan Antakya'ya girerek 300 yıldan beri çıkamadıkları Antakya surlarına çıktılar. Urfalı Mateos, s.161'de 1084 yılında Antakya'yı kentin valisinin Urfa'ya gittiği sırada oğlu Barsam'ın şehrin kapısını açarak Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ı şehre almasıyla Antakya'nın fethedildiği yazıyor. Böylece 636 yılından haçlıların Antakya'ya gelmesine kadar hiçbir ordu şehrin surları aşarak şehre girememiştir. Şehrin Valisi Yağısıyan, içeriden ihanet olmadığı sürece haçlıların Antakya'nın surlarını aşamayacağından emindi.

70 Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.203. Ayrıca bkz. C. Sweetenham, s.143.

rihinin ikindi üzeri haçlı ordusu, Selçuklu ordusuna karşı gidiyormuş gibi harekete geçti. Antakya surlarında nöbette bulunan askerler haçlıların gittiğini görünce geceleyin dikkatlerini azalttılar. Gece yarısı bütün haçlı ordusu, Antakya kalesine doğru geri geldi.

Bohemund komutasında altmış şövalye iki kız kardeş kulesine bir merdiven dayadılar ve bu merdiveni kullanarak Firuz'un savunmasından sorumlu olduğu burca çıktılar.[71]

Şövalyeler, iki kız kardeş kulesinden hareketle yine Firuz'un emrinde bulunan diğer iki kuleyi de H. 1 Receb 491/ M. 3 Haziran 1098 tarihinde ele geçirdiler.[72] Antakya'ya giren bu şövalyeler St. George ve Köprü kapısını açtılar. Böylece Antakya surlarının önünde bekleyen haçlı ordusu, bu kapılardan şehre girdi. 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'ya giren haçlı askerleri, bütün Türkleri ister kadın olsun ister çocuk hepsini öldürdüler. Antakya valisi Yağısıyan 3 Haziran sabahı haçlıları şehrin içinde görünce her şeyin bitmiş olduğunu düşünerek muhafızları ile Demirkapı'dan çıkarak dağlara doğru kaçtı. Oğlu Şems ud-Devle ise topladığı Türk askerlerle iç kaleye çekildi ve haçlılar gelmeden iç kalenin kapılarını kapadı. Bohemund ise üzerinde kendi amblemi olan sancağını Antakya surlarına dikti.[73]

Haçlılar, Antakya'yı ele geçirmelerine rağmen Yağısıyan'ın oğlu Şems ud-Devle, iç kalede haçlılarla mücadele ediyordu. Şehrin valisi Yağısıyan ise şehri haçlılara bırakıp kaçtığından dolayı pişman oldu ve atından düşüp baygın bir haldeyken onu tanıyan Ermeni köylü Yağısıyan'ın başını kesip mükâfat karşılığında Bohemund'a getirdi.[74] Bohemund, iç kaleyi ele geçirmek için bir saldırı yaptı ise de bizzat kendisi yaralandı. İç kaleyi şimdilik almaktan vazgeçen haçlılar, şehri yağmalamakla uğraştılar. Şehirde yaşayan Süryani ve Ermeniler, artık Türklerin yenildiğini ve kendilerine yardım edemeyeceklerinden canlarını kurtarmak için haçlıların tarafına geçtiler.[75] 3 Haziran 1098 akşamı Antakya'da canlı hiçbir Türk kalmamıştı. Haziran ayının sıcağında cesetler kokmaya başlamıştı ve şehrin sokaklarında cesetlere rastlamadan bir adım atmak mümkün değildi.[76]

1.3. Haçlıların Antakya Hakimiyeti Dönemi

Antakya kalesine çıkan haçlı lideri Bohemund, Antakya Kalesinin en yüksek tepesine kendi amblemi olan haçlı bayrağını dikti. Şövalye kanununa göre şehre ilk bayrağını diken şövalye o şehrin sahibi olurdu. Diğer şövalyeler de buna saygı gösterirlerdi. Şövalye kanununa göre Antakya'ya Bohemund sahip olmalıydı. Surların dışında haçlı kampını korumakla görevli haçlı askerleri Antakya kalesinde dalgalanan Bohemund'un haçlı bayrağını görünce şehre girdiler. Böylece 3 Haziran 1098 tarihinde iç kale dışında Antakya şehri haçlıların hâkimiyetine girdi. Şehre giren haçlı askerleri, Müslüman ve Hıristiyanların evlerini yağmalayıp kadın, çocuk demeden bütün Müslümanları öldürdüler.[77]

Antakya'ya giren haçlılar, Yağısıyan tarafından hapsedilmiş olan Patrik Ioannes'i hapisten çıkarıp ona tekrar Antakya Ortodoks patriklik makamını iade ettiler. St. Peter Katedrali ve diğer kiliseler temizlendikten sonra mukaddesatları iade edilerek ibadete açıldı.[78] Haçlıların Antakya'ya girdiğinde soğukkanlılığını koruyan tek kişi Şems ud-Devle idi. Şems ud-Devle, çevresine topladığı askerlerle iç kalede haçlılara karşı mücadele verirken Antakya'nın haçlıların eline geçmesinden üç gün sonra Gürboğa komutasında Selçuklu ordusu Antakya surlarının önüne geldi.[79] Gürboğa komutasında altmış bin kadar askerden oluşan Selçuklu ordusu, daha önce haçlıların kamp kurduğu aynı yerde H. 6 Recep 491/M. 9 Haziran 1098 tarihinde kamp kurdu. Tüklerin kampı Antakya'nın kuzey kapısı ve dağa yakın bir yerdeydi. Gürboğa'nın burasını seçmekteki sebebi İç kaleden şehre girmeyi planlamış olmasındandı. Haçlı liderlerinden Bohemund ve

71 C. Sweetenham, s.145-146.

72 H.A.R. Gibb, The Damascus Chronicle of the Crusaders, s.45.

73 Abu'l-Farac, II. cilt, s.339-340. Ayrıca bkz. Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.203-204.

74 Amin Maalouf, s.44.

75 Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.205.

76 Runciman, I. Cilt, s.180.

77 Azimi, s.31.

78 Asbridge,s.213.

79 Fulcherius Carnotensis, "Kutsal Toprakları Kurtarmak" KUDÜS SEFERİ, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2009, s.85-86'da verdiği Türk askerinin sayısı abartılıdır.

Kerboğa'ya karşı saldırıya geçen Haçlıların tasviri. Solda, psikopos şapkalı Aldhemarın elinde "Kutsal Mızrak" bulunuyor.

Raymond, bu tehlikeyi sezerek iç kalenin çevresine bir duvar ördürdüler ve iç kaleyi şehirden ayırdılar. Şems ud-Devle, Gürboğa'ya haberci göndererek bir an önce şehre saldırmasını istedi. Gürboğa ise Şems ud-Devle'ye haber göndererek iç kalenin savunmasını kendi adamlarından Ahmed b. Mervan'a bırakmasını söyledi.[80]

Şems ud-Devle, Antakya valisinin oğlu olarak iç kalede haçlılara karşı mücadele verirken Gürboğa tarafından iç kalenin sorumluluğunun elinden alınmış olmasına içerlemesine rağmen şimdi dargınlık zamanı değil birlik zamanı diye düşündü. Fakat Ahmed b. Mervan ile konuşmasından sonra Selçuklu ordusunun içindeki iç çekişmelerden haberdar olmasıyla Müslüman ordusunun tüm heybetine karşın bu savaşı kazanamayacağını anladı.[81] Yağısıyan'ın oğlu Şems ud-Devle, Selçuklu ordusunda iç çekişmelerin olmasına rağmen Antakya şehrinde bulunan haçlıların durumlarının iyi olmadığını bildiğinden ümidini tam olarak yitirmedi. Kentte önemli bir açlık sorunu bulunuyordu. Haçlı şövalyeleri binek hayvanlarını, haçlı askerleri ise leş ve yaprak yiyorlardı.[82]

Antakya'da kuşatma altında bulunan haçlılar, açlıktan bitkin durumdayken 10 Haziran gecesinde Grant-Mesnil kontu Guillaume ve Alberich ile Clermont kontu Lambert kumandasında bir birlik gizlice Türk kampının yanından geçerek St. Symeon (Samandağ) limanına geldiler. Burada bulunan haçlı gemilerine binerek Tarsus'a kaçtılar.[83]

Antakya'da kuşatma altında bulunan haçlılar tamamen ümitlerini yitirmişken ve onları sadece bir mucize kurtarabilecekken bu mucizeyi buldular. Mucize, Pierre Bartholomaeus adında bir haçlının, rüyasında Hz. İsa'nın böğrünü delen mızrağın yerini gördüğünü Le Puy piskoposuna söylemesiyle oluştu. Pierre Bartholomaeus, Raymond ve Papa'nın doğu elçisi Adhemar'ın yanına gitti ve gördüğü rüyayı anlattı.[84] Adhemar, tecrübeli bir kilise adamı olarak bu hayale itimat etmezken dindarlığı bilinçli olmayan Raymond, bu hayalin doğru olup olmadığını incelemeye hazırdı. Muhtemeldir ki Pierre Bartholomaeus, St. Petrus katedraline bir mızrak gömüp tüm izleri silmişti. Haçlılar için açlığın dayanılmaz boyutlara ulaştığı o günlerde Raymond ve Adhemar'ın da aralarında bulunduğu on üç kişi mızrağı bulmak için St. Petrus katedralinin tabanını kazdılar.[85] Bu kazı sonucunda mızrağın bulunmasıyla haçlılarda hâkim olan karamsarlık dağıldı ve Antakya'dan kaçmakta olan haçlılar, artık Türklere saldırıp onları yenebileceklerine inanmaya başladılar. Mızrağın bulunmasıyla moralleri düzelen haçlılar, 27 Haziran'da Pierre'l-Hermite ve Herluin adındaki haçlıların başkanlığında bir elçi heyetini Gürboğa'ya gönderdiler.[86]

Barış anlaşması teklifinde bulunan haçlıların elçi heyeti Gürboğa'dan kuşatmayı kaldırmasını istedi. Bu teklifi kabul etmeyen Gürboğa ise kuşatma altında bulunan haçlıların eninde sonunda teslim

80 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, s.301. Ayrıca bkz. Azimi, s.31.

81 Amin Maalouf, s.46.

82 Tudebode, s. 65-66.

83 Runciman, I. Cilt, s.183.

84 Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, s.213-214. Ayrıca bkz. Runciman, I. Cilt, s.187-190.

85 William Tyre, I. cilt, s.282-284.

86 August C. Krey,s. 183.

olacaklarından emindi. Haçlı elçi heyetinin sunduğu barış anlaşmasının reddedilmesiyle savaştan başka bir seçenek kalmamıştı. Bohemund, haçlı ordusunu altı bölüğe ayırarak savaş nizamına soktu.[87] Toulouse Kontu Raymond, haçlıların St.Petrus katedralinde bulduklarına inandıkları kutsal mızrağı Gürboğa'nın sancağının karşısına dikti. Haçlı ordusunun sol tarafını Tankred, sağ tarafını Normandia kontu Robert kumanda ederken Godefroy ve Bohemund ise haçlı ordusunun merkezinde bulunuyorlardı.[88] Haçlı ordusunun karşısında Selçuklu ordusunda iç karışıklıklar hâkimdi. Gürboğa komutasında Selçuklu ordusu, birçok kuvvetin birleşmesiyle oluşmuş bir ordu değil, çoğunlukla çıkarları birbiriyle çelişen emirlerden oluşmuş bir orduydu.

Şam Meliki Dukak, asıl düşmanlarının haçlılar değil, Gürboğa olduğu konusunda diğer emirleri ikna etti. Haçlılara karşı yaptıkları bu savaştan Gürboğa muzaffer çıkarsa kurtarıcı konumuna yükselecek ve böylece Suriye bölgesinde Selçuklu emirliklerini kendi hâkimiyeti altına alacaktı. Halep Meliki Rıdvan'ın Gürboğa ile görüşmek için kampa gelmesinden endişelenen Rıdvan'ın kardeşi Şam Meliki Dukak ve diğer emirler, bununla beraber Gürboğa'nın bencil davranışlarından rahatsız olmuşlardı. Savaşın en can alıcı anında ona ihanet etmeye karar verdiler.[89]

28 Haziran 1098 sabahı kutsal mızrağı bulduklarına ve bunun tanrıdan gelen bir işaret olduğuna inanan haçlılar, altı bölük halinde köprü kapısından çıkarak Türk kampına saldırdılar. Bu saldırı karşısında Gürboğa'nın komutanlarından Vessâb b. Mahmud, Gürboğa'ya derhal haçlılara saldırması için ısrar etti. Fakat Gürboğa, bütün haçlı ordusunun çıkmasını beklemelerinin gerektiğini ve böylece bir darbede haçlı ordusunu yok edeceklerini söyledi. Haçlı ordusunun tamamını karşısında gören Gürboğa, bir anda şaşkınlığa düştü ve haçlılarla barış anlaşması yapmak istedi. Bu durum Gürboğa'nın Selçuklu ordusundaki emirler karşısında itibarını yitirmesine ve haçlıların özgüvenlerinin pekişmesine yol açtı. Haçlılar, bu barış teklifine hiç aldırmadan devam ettiler. Bunun üzerine Gürboğa, okçulardan müteşekkil bir süvari bölüğünü haçlılar üzerine yolladığında Dukak ve diğer emirler savaş meydanından uzaklaşmaktaydılar.[90]

Gürboğa, bu durum karşısında panik içindeyken önündeki kuru otları ve çalıları ateşe verdi. Kendisine sadakatlerini muhafaza eden son iki emir, Artukoğlu Sökmen ve Hıms hâkimi idi. Sonunda bu iki emir de çekilmeye başlayınca Gürboğa savaşın kaybedildiğini anladı, bozgunu kabul etti ve askerleriyle birlikte savaş alanından ayrıldı (H.491 yılının Şaban ayı / M. 1098 yılının Haziran ayı).[91] Böylece büyük Selçuklu ordusu, tek kılıç darbesi indirmeden dağıldı. Haçlılar bile bunun bir savaş hilesi olduğunu sanıyorlardı, çünkü henüz böyle bir kaçışmaya neden olacak bir çatışma yaşanmamıştı. Bundan dolayı haçlı ordusunun hepsi Selçuklu ordusunu takip etmedi.[92] Gürboğa'nın geri çekilmesiyle haçlı ordusunun çoğu Antakya'ya geri döndü. Fakat Tankred komutasında haçlı ordusu Gürboğa'yı altı mil takip etti. Takip edildiğini anlayan Gürboğa hızlıca hareket ederek Fırat nehrine ulaştı ve burada bulunan botlara binerek Musul'a doğru yol aldı.[93]

3 Haziran 1098 ile 18 Mayıs 1268 tarihleri arasında yaklaşık yüz yetmiş yıl Antakya'da Antakya Haçlı Prensliği hüküm sürdü. Papa II. Urbanus'un Clertmont konsilinde yaptığı çağrı ile başlayan I. Haçlı seferi sonucunda haçlılar, 10 Mart 1098 tarihinde Urfa'yı ardından 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'yı ele geçirdiler. Urfa ve Antakya'nın haçlılar tarafından alınmasıyla Urfa Haçlı kontluğu ile Antakya Haçlı Prensliği olmak üzere Anadolu'da iki Latin haçlı devletinin kurulma çalışmaları başlamış oldu.[94]

87 Abu'l-Farac, II. cilt, s.340. Ayrıca bkz. Runciman, I. Cilt, s.187-190.

88 Urfalı Mateos, s.198.

89 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, s.301. Ayrıca bkz. İbnu'l- Esir, X. cilt, s.277.

90 Fulcherius Carnotensis, s.88-89. Ayrıca bkz. Ayrıca bkz. İbnu'l- Esir, X. cilt, s.278.

91 İbn el- Kalânisi, Zeylu Tarihi Dımaşk H.363-555, Editör H.F. Amedroz, Leiden Brill, 1908, s.136. Ayrıca bkz. Runciman, I. Cilt, s.191.

92 Amin Maalouf, s.47.

93 Albert of Aachen, History of the Journey to Jerusalem (Edited and Translated By Susan B. Edgington), s. 335.

94 Auguste Bailly, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev. Haluk Şaman), Nokta Kitabevi, İstanbul,2006, s.217-229.

2. Antakya Haçlı Prensliği

2.1. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensliğini Kurma Çalışmaları

Birinci Haçlı seferinde Anadolu'yu baştan başa geçip, 1097 yılının Ekim ayında Antakya'ya ulaşan haçlı ordusu, yaklaşık yedi ay süren bu kuşatma sonrasında şehre hakim olmuştu. Haçlı reislerinden Toronto Prensi Bohemund, üzerinde kendi amblemi olan bayrağını Antakya surlarına dikmiş, şehirde ele geçirilemeyen tek yer olarak iç kale kalmıştı. Haçlıların Antakya'ya girmesinden hemen sonra Antakya surlarının önüne ulaşan Gürboğa komutasındaki Selçuklu ordusunun Antakya'yı kurtarma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca iç kale kumandanı Ahmed b. Mervan, haçlı kumandanı Bohemund ile anlaşarak iç kalenin kapılarını 28 Haziran 1098 tarihinde açtı. Böylece haçlılar, Antakya'yı tamamen hâkimiyetleri altına aldılar. Bohemund, daha önceden haçlı reisleriyle yapmış olduğu "Antakya'nın ilk girenin idaresine bırakılacağı" şeklindeki anlaşmaya göre kendisi Antakya'nın ilk yöneticisi konumuna geldi.[95]

Haçlılar, Antakya'yı aldıktan sonra şehirde düzeni sağlamakla meşgul oldular. Bu dönemde Antakya'nın Hıristiyan nüfusu Bizanslılar, Ermeniler ve Süryanilerden oluşmaktaydı. Haçlılar, Antakya'ya girdiklerinde Müslüman Araplar ile Türklerin çoğunu öldürdüler.[96] Bir ay boyunca Antakya'da düzeni sağlamakla uğraştıktan sonra, 1098 yılının Temmuz ayı sonunda tamamıyla Antakya'ya hâkim oldular.

Hâkimiyetin tamamıyla sağlanmasının ardından Antakya'yı kimin yöneteceğinin ve kentin nasıl yönetileceğinin karara bağlanması gerekiyordu. Haçlı reisleri bu meseleyi çözmek için toplandılar. Bu toplantıda Bohemund dışındaki haçlı liderlerinin tamamı, Bizans İmparatoru Alekseios Komnenos'a verdikleri söze uygun hareket ederek Antakya'yı Bizans'a teslim etmek için Fransa Kralının Kardeşi Hugh Vermandois'i elçi olarak Konstantinopolis (İstanbul)'e gönderme kararı aldılar.[97] Hugh Vermandois, İstanbul'da bizzat Bizans İmparatoru ile görüştüğünde kendisinin Antakya'ya gelmesi halinde bu şehri Bizans Devleti'ne vereceklerini söyledikten sonra Antakya'ya döndü. Antakya'da haçlı liderleri, 1098 yılının son aylarına kadar Bizans imparatorunun Antakya'ya gelmesini beklediler.[98]

Bizans İmparatoru Alekseios Komnenos'un Antakya'ya gelmemesi üzerine haçlı liderleri, bu durumu müzakere etmek için 5 Kasım 1098 tarihinde Aziz Petrus Katedralinde toplandılar. Bu toplantıda Bohemund Antakya'nın yöneticisi olarak belirlendi. Haçlı liderleri, 24 Aralık 1098 tarihinde Raymond'a haçlı ordusunun Kudüs'e doğru hareket etmesini sağlayacak olursa onu haçlı ordusunun başkumandanı olarak kabul edeceklerini bildirdiler. 24 Aralık'tan birkaç gün sonra Raymond hiç münakaşasız haçlı seferinin başkanı oldu. Bohemund, Antakya'da kalırken Raymond ise haçlı ordusunun başkumandanı olarak haçlı seferinin ana hedefi olan Kudüs'e hareket etti.[99]

Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş tarafından Artukoğulları Sökmen ve İlgazi'ye ıkta olarak verilmiş olan Kudüs, H. 489 Şaban / 1096 yılının Ağustos ayında el-Efdal komutasındaki Fatimi ordusu tarafından Mısır Fatimi Devleti'nin hâkimiyetine alınmıştı. Haçlıların Kudüs'ü almasına kadar Kudüs'ü Fatimiler yönetecekti.[100] Antakya'dan Kudüs üç haftalık yürüyüş mesafesindeydi, ama haçlılar, bu yolu altı ayda geçebildiler. Kudüs sınırına ilk giren haçlı liderleri Raymond ve Godefroy de Bouillon idi.

20.000 askerden oluşan haçlı ordusu altı ay süren yürüyüşten sonra 7 Haziran 1099 tarihinde kutsal şehir Kudüs'ün surlarının önünde ordugâhını kurdu. Kudüs kuşatması hazırlıklarına başlandığında şehri Fatimi Valisi İftiharuddevle yönetmekteydi.[101] Haçlı ordusu, kuşatma için yüksek kuleler inşa ettikten sonra 10 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs

95 Ralph Bailey Yewdale, Bohemund I., Prince of Antioch, Princeton University Press, 1943, s.82-85.

96 Yewdale, s.86.

97 Zoe Oldenbourg, The Crusades (Translated from the French by Anne Carter), Phoenix Press, London, 1966, s.124-125.

98 P.M. Holt, Haçlı Devletleri ve Komsuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı, (Cev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.32. Ayrıca bkz. Zoe Oldenbourg, s.125-126.

99 Yewdale, s. 75. Ayrıca bkz. Runciman, I. Cilt, s.200-201.

100 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihu'l-Halep (Telif: Suheyl Zekkar), I. cilt, s. 342-343. Ayrıca bkz. Ali Sevim, Suriye ve Filistin Tarihi, s. 168.

101 Tudebode, s.12. Ayrıca bkz. Muammer Gül, "XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs", Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1997, s.68.

Antakya Bölgesi 1099

1099 yılında Haçlıların Antakya bölgesinde işgal ettikleri yerleri gösteren harita

kuşatması başladı.[102] 13 Temmuz'u 14'e bağlayan gece genel taarruza geçildi. Zorlu çatışmaların ardından 14 Temmuz gecesi Raymond komutasında bir haçlı bölüğü Kudüs şehrine girdi.[103] Bunun üzerine Fatimi Valisi İftiharuddevle, Kudüs'ü haçlı lideri Raymond'a teslim etti ve kendisi de adamları ile şehirden ayrıldı. Müslümanların bir kısmı Mihrab-ı Davud (iç kale)'a sığındılar. Tankred'in onlara eman vermesiyle teslim oldular ve Askalan'a gönderildiler.[104] Şehre giren Raymond'un askerlerini takip eden diğer haçlı askerleri, Kudüs'e girerek bütün Müslümanları ve onlara yardım ettikleri düşüncesiyle bütün Yahudileri katlettiler.[105] 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ün haçlılar tarafından alınmasıyla 1095 yılında başlayan haçlı seferi esas amacına ulaşmış oldu.[106]

2.2. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi Olması ve Ölümü

Bohemund, 1099 yılının Ağustos ayında Lazkiye seferinden istediği sonucu alamadan Antakya'ya geldiğinde artık resmi olarak Antakya'nın yöneticisi olmak için çalışmalara başladı. 1099 yılının yaz ayında haçlı liderleri arasından Kudüs'ün ilk yöneticisi olarak atanan Godefroy de Bouillon, kral unvanı değil Advocatus Sancti Sepulchri (Kutsal Mezar'ın Koruyucusu) unvanını aldı. Böylece haçlı liderleri, birinci haçlı seferi sonucunda birçok bölgeyi kendi hâkimiyetleri altına almış olmalarına rağmen resmiyette bu bölgelerin yöneticileri değillerdi. Papa'nın Doğu elçisi Daimbert Lazkiye'den Antakya'ya geldiğinde Bohemund Antakya'nın resmi yöneticisi olabilmesi için Daimbert ile iyi geçinmesi gerektiğini biliyordu. Bu sebepten kısa zamanda tekrar Daimbert üzerinde nüfuzunu tesis etti. Daimbert, durumu yerinde görerek Doğu kiliselerinin düzenlemesini yapmak için Kudüs'e gitmekte acele ediyordu. Bu fırsatı değerlendiren Bohemund, Daimbert ile birlikte, hac bahanesiyle Kudüs'e gitme kararı aldı.[107]

Urfa'da hâkimiyet kurmuş olan haçlı liderlerinden Baudouin, bu hac yolculuğunu haber alınca haber göndererek kendisinin de bu hac yolculuğuna katılacağını bildirdi. Boudouin, bu hac yolculuğuna katılmakla hem Urfa'da yönetimine resmiyet kazandıracak hem de Kudüs'ü yöneten haçlı lideri Godefroy'nin mirasına sahip olma imkânı kazanacaktı. Çünkü kendisi Godefroy'nin kardeşi ve Doğu'da en yakınıydı. Bu şekilde 1099 yılının Kasım ayı başlarında 25.000 haçlı şövalyesiyle Antakya'dan yola çıkan Bohemund, Daimbert ve Boudouin, 21 Aralık 1099 tarihinde Kudüs'e vardılar. Godefroy, 1099 yılının son günlerinde Kudüs'e ulaşan hac kafilesini sevinçle karşıladı. Çünkü 25.000 haçlı şövalyesi Kudüs'ün asker ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacaktı. 1 Ocak'ta başlayan Noel kutlamalarından sonra 5 Ocak 1100 tarihinde Bohemund, Papa'nın Doğu elçisi Daimbert başkanlığında bir toplantı yapılmasını istedi. Bu toplantıda Bohemund ve Godefroy'nın etkisiyle 1 Ağustos 1099 tarihinden 5 Ocak 1100 tarihine kadar Kudüs patrikliği yapmış olan Arnulf azledildi. Onun yerine Daimbert Kudüs patriği seçildi. Böylece Bohemund, ilk hedefine ulaşmış oldu.[108]

Daimbert'in Kudüs Patriği ve Papa'nın Doğu elçisi sıfatıyla Godefroy'a taç giydirmesiyle Godefroy resmen Kudüs Haçlı Kralı oldu. Sıra Bohemund ile Boudouin'e geldiğinde ikisi birlikte Kudüs Patriği Daimbert önünde diz çöktü ve Antakya'nın yönetim hakkı Papa'nın Doğu elçisi sıfatıyla Daimbert tarafından "Prinkeps" unvanıyla Bohemund'a verildi. Böylece Daimbert'in 5 Ocak 1100 tarihinde Bohemund'u Antakya Haçlı Prinkeps'i olarak atamasıyla Bohemund'un Antakya Haçlı Prensliğindeki hâkimiyeti resmiyet kazanmış oldu. Böylece Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi olması ile Antakya tarihinde yeni bir dönem başladı.[109]

102 Albert of Aachen, History of the Journey to Jerusalem (Edited and Translated By Susan B. Edgington), s. 407-409. Ayrıca bkz. Runciman, I. Cilt, s.215-216.

103 İbn el-Kalanisi, s.48.

104 Gül, s.68.

105 Fulcherius Carnotensis, s.355.

106 Runciman, I. Cilt, s.221.

107 Jonathan Riley-Smith, The First Crusaders (1095-1131),Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 153.

108 Albert of Aachen, History of the Journey to Jerusalem (Edited and Translated By Susan B. Edgington), s. 497-499. Ayrıca bkz. Fulcher Chartes, A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127), (Translated by Frances Rita Ryan), Tennessee University Press, New York, 1969, s. 38-39.

109 Albert of Aachen, s. 497-499. Ayrıca bkz, Runcıman, s. 236.

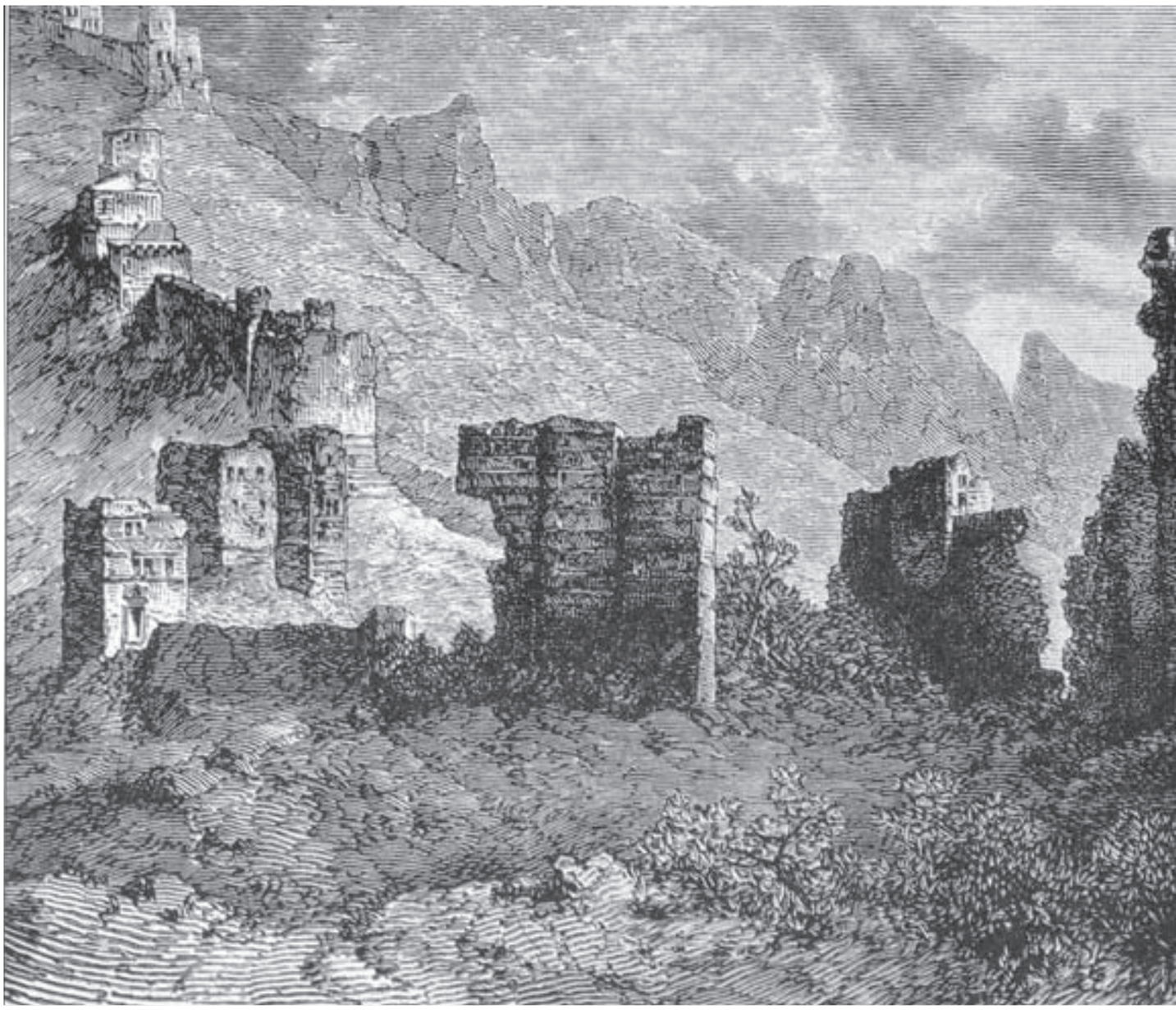

Antakya surları

Bohemund, 1100 yılından sonra Antakya Haçlı Prensliği'ni kurma çalışmalarına kız kardeşinin oğlu Tankred ile birlikte başladı ve çevresindeki güçlere karşı dengeli bir siyaset izleyerek bunu başardı. Ayrıca 1108 yılına kadar bağımsız bir devlet olarak Antakya Haçlı Prensliğinin varlığının devam etmesini sağladı.

Prensliği süresince sahip olduğu toprakları genişletme çabası içinde olan, bunun için pek çok savaş yapan, esir düşüp kurtulan Bohemund 1108 yılının Eylül ayında Bizans Kralı I. Aleksios Komnenos ile yaptığı savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Devol Anlaşmasını imzalamak zorunda kalan I. Bohemund, gururu kırılmış, şerefi zedelenmiş olarak İtalya'ya döndüğünde burada hastalandı. Antakya Prensi I. Bohemund, bir daha Doğu'ya dönemedi ve 1111 yılının ilkbaharında ve-

fat etti.[110] I. Bohemund'un Devol anlaşmasını imzalayarak Bizans'ın hâkimiyetini tanımak zoruna kalması Antakya'da bulunan Tankred'i hiç bağlamadı. Bu tarihten sonra Antakya prensi olarak kendi adına para bastıran Tankred, Antakya Haçlı Prensliğini bir şekilde tek başına yönetmeye başladı.[111]

110 Ralp-Johannes Lilie, s.80-81. Ayrıca bkz. Runcıman, II. cilt, s. 42.

111 Asbridge, The Creation of Principality of Antioch, (1098-1130), s. 136-137.

2.3. Tankred'in Ermeni Kogh Vasil'e Karşı Seferi ve Ölümü

Antakya hâkimi Tankred, 1111 yılında Kudüs kralı ile yaptığı anlaşma ile Antakya Haçlı Prensliğinin güney sınırını belirleyip buranın güvenliğini sağladıktan sonra kuzey sınırının güvenliğini sağlamak ve Kilikya bölgesini tekrar Antakya Haçlı Prensliğinin sınırlarına katmak için aynı yılın sonlarına doğru Kilikya bölgesine sefer hazırlıklarına başladı. Bu bölgede hâkimiyeti elinde bulunduran Ermeni Kogh Vasil, 1108 yılında Urfa haçlı ordusu ile Antakya haçlı ordusunun yaptığı savaşta Urfa ordusunun tarafını tutmuştu. Bu sebepten Tankred, Ermeni Kogh Vasil'e karşı 1112 yılında sefer düzenledi.[112]

Tankred komutasındaki Antakya haçlı ordusu, Raban'ı şiddetli hücumla Vasil'in elinden aldı. Sonra askerleriyle beraber Keysun'un üzerine yürüdü. Kogh Vasil de 5000 kadar asker ile Antakya haçlı ordusunu durdurmak için hareket etti. İki ordu Til'de[113] karşılaştığında günlerce savaş yapmadan bekledikten sonra bir barış yaptılar. Kogh Vasil, daha önce haçlılardan almış olduğu Hısn-ı Mansur bölgesi ile Torer'i[114] ve Urem'i[115] Tankred'e verdi ve Antakya Haçlı Prensliği'ne bağlı vassal olmayı kabul etti. Böylece Tankred, Antakya'ya geri döndü.[116] Ermeni Kogh Vasil ile Tankred arasında 1112 yılında barışın yapıldığı yıl Kogh Vasil öldü. Tankred, Kilikya bölgesinde oluşan boşluktan faydalanarak aynı yılın sonunda bu bölgeyi ele geçirmek için sefer hazırlıkları yaparken hastalandı. Antakya'da hastalığının ağırlaştığı sırada Tankred, Fransa Kralı Philip'in kızı Cecile[117] ile olan evliliğinden çocuğu olmadığı için kız kardeşiyle evli kuzeni Richard de

112 Asbridge, The Creation of Principality of Antioch, (1098-1130), s. 67.

113 Resulayn ile Suruç arasında ve Resulayn'dan takriben on mil uzaklıkta bugün harabe halinde bulunan eski bir şehir olan Thelmuzen.

114 Thourer, Hısn-ı Mansur civarında ve batısında bulunan bir şehirdi.

115 Urem, Fırat bölgesinin kuzeyinde bir şehirdi.

116 Urfalı Mateos, s.247.

117 Cecile hususunda bkz. Zoe Oldenbourg, s.229'da Tankred, Trablus Kontu Bertrand de Toulouse'nin oğlu Pons'dan kendisinden dul kalacak olan hanımı Cecile ile evlenmesini rica etmiş ve bu evlilik gerçekleşmiştir. Bertrand, Tankred'in ölümünden birkaç ay sonra vefat etti ve onun yerine oğlu Pons, Trablus kontu oldu. Zoe Oldenbourg, Tankred'in bu evlilik yoluyla Trablus Haçlı Kontluğunu Antakya Haçlı Prensliğine katmayı düşündüğünü yazmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti
K
B
D
G
Konya
Ermeni Kilikya Devleti
Kozan
Tarsus
Urfa Kontluğu
Urfa
Tilbeşar
Fırat
Harran
Antakya Haçlı Devleti
Halep
Bizans Devleti
Harran 1104
Haşhaşinler
Trablus Kontluğu
Trablus
Şam Atabeyliği
AKDENİZ
Şam
Akka
Kudüs Krallığı
Kudüs
Aşkelon 1090
Fatımiler
0 50 100 km
Orta Doğu 1135
1. ve II. Haçlı Seferleri arasındaki dönem

Salerne'nin oğlu ve kendisinin de kuzeni olan Roger de Salerne'yi Antakya Haçlı Prensliğinin yöneticisi yaptı.

Roger de Salerne'yi Antakya Haçlı Prensliğinin yöneticisi atamasının şartı ise I. Bohemund'un Avrupa'da bulunan ve o sıralar henüz çocuk yaşta olan, Fransa prensesi Costance'den olan oğlu II.Bohemund'un Antakya'ya gelmesi halinde prensliğin yönetimini ona bırakacağına dair ondan yemin almasıydı. 11 Aralık 1112 tarihinde Tankred, 36 yaşında öldü ve Antakya'da bulunan Aziz Petrus Kilisesine gömüldü.[118]

Tankred, yirmi iki yaşında haçlı ordusu ile Anadolu'ya girmiş, 1098 yılında Antakya'nın haçlılar tarafından alınması sırasında dayısı I.Bohemund'un yanında bulunmuştu. Antakya Haçlı Prensliği'nin kuruluş aşamasında ve I. Bohemund'un esareti ile Avrupa'ya gidişi sırasında Tankred, I.Bohemund'un nâibi olarak Antakya Haçlı Prensliği'ni yönetmemiş olsaydı, I. Bohemund'un kurduğu Antakya Haçlı Prensliği yıkılır giderdi. Antakya Haçlı Prensliğini dayısının esaretinden sonra bizzat yöneten Tankred'in hedefi prensliği iyi yöneterek sınırlarının genişletilmesinden ibaretti. 1112 yılının son aylarında vefat edene kadar bu hedefini gerçekleştirdi. Tankred'in vefatından sonra Antakya Haçlı Prensliği'ni II. Bohemund adına Roger de Salerne (1112-1119) yönetmeye başladı.[119]

2.4. Roger de Salerne'nin Prensliği ve Kanlı Meydan Savaşı

Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne, 1118 yılında Azaz ile 1119 yılının başında Bizaa'yı alarak Halep'in kuzeyindeki bütün bölgeyi ele geçirdi. Böylece Antakya haçlı prensi, Halep'e doğudan gelecek asker ve yiyecek yardımını engellemiş oldu. Hatta Halep, Antakya haçlı ordusunun bir saldırısıyla prensliğin hâkimiyetine alınacak bir hale geldi. Halep, bu durumdayken 1118 yılının yaz ayında şehirde bulunan Artukoğlu İlgazi, bu durumdan geçici bir süre için dahi olsa kurtulmak istediğinden Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Halep halkı, Antakya Haçlı Prensliği'ne dört ayda bir 10.000 dinar vergi ödeyecek, esir alınan haçlı askerlerinin bir kısmı serbest bırakılacak ve el-Herak kalesi ile kuzeydeki toprakları prensliğe bırakacaktı. Artukoğlu İlgazi'nin Antakya Haçlı Prensi ile yaptığı anlaşma pahalı ve küçük düşürücü olsa da Halep'e zaman kazandırması açısından önemliydi. Bu anlaşmayla zaman kazanan Halep yöneticisi Artukoğlu İlgazi, Antakya Haçlı ordusu ile mücadele etmek için destek kuvvet sağlamak maksadıyla Mardin'e gitti.[120]

Destek kuvvet bulmak maksadıyla Mardin'e gelen Artukoğlu İlgazi, haçlılar ile mücadele etmek için Türk emirlere davet çağrısında bulundu. Bu davet çağrısını olumlu karşılayan Üsame b.el-Mübarek b. Şibl el Kilabi ile Bitlis ve Erzen hâkimi Emir Togan Arslan b. El-Merk'in ve Kürt ile Arap kabilelerin de içerisinde bulunduğu yaklaşık yirmi bin askerden oluşan ordu, haçlılarla savaşmak üzere Suriye bölgesine doğru hareket etti. Artuklu ordusu Mardin'den hareket ederken Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'e yardıma gelmesi için haber gönderdi.

Tuğtekin de yardım talebini olumlu karşıladı ve Dımaşk'tan hareket ettiği haberini vermek için İlgazi'ye haberci sevk etti. Artukoğlu İlgazi komutasında hareket eden Selçuklu ordusunun hedefi, Halep'i yüksek ücretle vergiye bağlamış olan Antakya Haçlı Prensliği idi.[121]

İlgazi komutasındaki Selçuklu ordusunun Antakya'ya doğru geldiği haberini alan Antakya Haçlı

118 Tankred'in ölümü hususunda bkz. Albert of Aachen, s. 837. Fulcherius Carnotensis, s.185. William Tyre, I. cilt, s.492. Azimi, s.38, Urfalı Mateos, s.248, Zoe Oldenbourg, s.228-229.

119 Runciman II. cilt, s.103.

120 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, (Telif: Suheyl Zekkar), I. cilt, daru'l-kitabu'l-Arabi Yay. Şam, 1997, s.388, Ayrıca bkz.Tokdemir, s.43. Abu'l Farac II.Cilt s.356'da Yunanlıların 1430/M.1119 yılında Halep emiri Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne'ye birçok altın vermekle sulhun yalnız dört ay yani mahsulu toplayıp anbar edinceye kadar devam ettiğini yazıyor.

121 İbnu'l Esir, el-Kâmil fi-t Tarih (Çev.Abdulkerim Özaydın), s.439-441. Ayrıca bkz. Süryani Mikhail, Süryani Mikhail Vekayinamesi (1042-1095), s.71.Artuklular ve Artukoğlu İlgazi hususunda bkz. P.M.Holt, 11.Yüzyıldan 1517'e Yakındoğu (Haçlılar Çağı), s.30'da. 1118 yılının yazında İlgazi'nin Halep'e gelmesiyle Halep'te altı yıllık Artuku hâkimiyeti başladı. Artuklular o zamanlar bölgedeki en önemli Türkmen grubunun başında bulunan sülaleydi. İktidarların ilk merkezi, Artuk ile oğulları İlgazi ve Sökmen'in daha önce de belirttiği gibi, Tutuş'a bağlı olarak yönetmekte olduğu Filistin idi. H.491/M.1098'de Fatımi komutanı el-Efdal'ın Kudüs'ü almasıyla Filistin'i kaybettiler. Bunun üzerine Cezire'nin kuzey kesimi olan Diyarbakır'ı üs edinerek Mardin ve Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) önemli mevzileri ele geçirdiler. İlgazi, artık her bakımdan Diyarbakır'ın bağımsız yöneticisi durumuna gelmişti. Topraklarının sınırı Antakya Haçlı Prensliği'ne kadar uzanıyordu.

Prensi Roger de Salerne savaş hazırlıklarına başladı ve ordusunu Artah'ta topladı.[122] Roger de Salerne, Antakya'dan ayrılırken Antakya Patriği Bernard de Valence'ye hazırlıklarını yaptıktan sonra Artah'a gelmesini söyledi. Antakya haçlı prensinin Antakya patriğini haçlı ordusundan istemesinin sebebi patriğin haçlı askerlerini savaşmak için olumlu yönde motive etmesiydi. Bernard de Valance Artah'a geldiğinde Roger de Salerne'ye Kudüs haçlı kralı, Trablus haçlı kontu ile Urfa haçlı kontundan yardım istemesini tavsiye etti. Bu tavsiye üzerine Roger de Salerne yardım için haçlı liderlerine haberci gönderdi.[123] Antakya haçlı ordusu Artah Kalesi'nde beklerken İlgazi komutasındaki Selçuklu ordusu 1119 yılının Haziran ayı ortalarında Halep'in yakınındaki İdlip bölgesinde bulunan el-Atarib kasabasına yöneldi ve Tuğtekin'i beklemek üzere burada kamp kurdu.[124] Antakya haçlı Prensi Roger de Salerne, İlgazi komutasındaki Selçuklu ordusunun Antakya'ya yaklaştığı haberini alınca Artah kalesinden ayrılıp el-Atarib yakınlarındaki Tell-Afrin denilen bir yerde H.513 yılının Rebiu'levvel ayının dokuzuncu günü/M. 20 Haziran 1119 tarihinde karargâh kurdu. Burası iki dağ arasında kalan dar bir bölgeydi.[125]

Antakya haçlı askerleri, Tell-Afrin kampında beklerken kendilerinden emin bir şekilde yarın veya daha sonra, el-Atarib'te kamp kurmuş Selçuklu ordusuna saldırırız diye konuşuyorlardı. Antakya haçlı askerleri yolun darlığı sebebiyle hiç kimsenin kendilerine yaklaşamayacağını zannediyorlardı. Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne, Selçuklu ordusu hakkında bilgi edinip keşif yapmaları için on şövalyeyi görevlendirdi. Keşiften dönen şövalyeler Selçuklu ordusunun üç kola ayrılmış ve her bir kolda yirmi bin askerin bulunduğu haberini Roger de Salerne'ye getirdiler.

Bu haber üzerine Antakya Haçlı Prensi "Hz.İsa bize zaferi garanti etti ve biz ona inandığımızdan onun yolunda acı da çekeriz. Ayrıca ona olan borcumuzu da ödeme vaktimiz geldi" diyerek Antakya haçlı ordusunun destek kuvvetlerini beklemeden Tell-Afrin kampından Selçuklu ordusuna karşı harekete geçmesini sağladı.[126]

Antakya Haçlı Prensi, Antakya haçlı ordusunu dört kola ayırarak Selçuklu ordusu üzerine yürüdü. Bu haçlı ordusunun bir bölüğünü Geoffrey the Monk komuta ederken diğer bölüğünü ise Guy de Fremele komuta ediyordu.[127] Antakya haçlı askerleri ve Roger de Salerne, kendilerine o kadar güveniyorlardı ki, Tell-Afrin kampına yaklaşmakta olan İlgazi'ye "Bizim yanımıza gelmek için kendini zahmete sokma, biz senin yanına varmak üzereyiz" şeklinde haber gönderdiler. Bu haber üzerine İlgazi, ordu komutanlarıyla takip edilecek hareket tarzı hakkında görüştü. Ordu komutanları İlgazi'ye beklemeden üç koldan Antakya Haçlı ordusu üzerine saldırılması gerektiği tavsiyesinde bulundular. Bu tavsiyeyi dikkate alan İlgazi, İslam ordusunu dört kola ayırarak Antakya Haçlı ordusu üzerine saldırıya geçti. Antakya haçlıları Tell-Afrin'in iki dağ arasında dar bir bölge olduğundan İslam ordusunun buraya saldıracağını tahmin etmiyorlardı. İlgazi komutasındaki Türk askerlerin ilk saldırısı karşısında haçlı askerleri şaşkınlığa uğradılarsa da, hemen toparlanıp İslam kuvvetlerinin saldırısına karşılık verdiler. Ancak İslam ordusu[128] Antakya Haçlı ordusunu üç taraftan da kuşatmıştı. İlk İslam kuvvetleri geri çekildiler fakat arkadan gelenlerle birleşerek saldırıya geçtiklerinde çok çetin bir savaş oldu. Antakya Haçlıları İslam kuvvetleri tarafından kılıçtan geçirildi. Haçlı askerleri arasında pek az kişi canını kurtarabilirken, hepsi ya öldürüldü ya da esir alındı. Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne de bu savaşta öldürüldü. Bu savaş H.513 yılının Rebiu'levvel ayının 15.günü/M.26 Haziran 1119 tarihinde

122 Walter the Chancellor bu savaşın görgü tanığı olduğundan, kitabında savaşla ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır. Artah hususunda bkz. Walter the Chancellor, The Antiochene Wars (A Translated and Commentary by Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington), Ashgate Publishing Company U.S.A. 1999, s.110'da Antakya'nın doğusunda Artah kasabasında bir de büyük bir kalenin olduğunu yazıyor. Artah kasabası günümüzdeki Reyhanlı şehridir. Ayrıca bkz. William of Tyre, A History of Deeds Done Beyond the Sea, (Translated Emily Atwater Babcock and A.C. Krey), Columbia University Press, New York, 1943, I.cilt, s.528'de Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerne komutasında haçlı ordusunun Antakya'dan ayrılıp Artah kalesine geldiğinde burada birkaç gün konakladığını yazıyor.

123 Walter the Chancellor, s.110-111.

124 Walter the Chancellor, s.115. Ayrıca bkz. Runcıman II.Cilt, s.123.

125 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, s.389.

126 Walter the Chancellor, s.122-123.

127 William of Tyre, I. cilt, s.529.

128 Walter the Chancellor, s.128'de 100.000 Türk askerinin dört taraftan Antakya haçlı ordusuna saldırdığını yazıyor. Muhtemelen bu rakam abartılıdır.

oldu.[129] Tell-Afrin bölgesindeki Türk askerleri, Antakya haçlı askerlerinin tamamına yakınını öldürdüğünde bu bölge kan gölüne dönüştüğünden haçlılar, bu savaşa Latince olarak "Ager Sanguinis" (Kanlı Meydan) savaşı adını verdiler.[130]

İlgazi komutasındaki İslâm ordusu Kanlı Meydan savaşından sonra Zardana Kalesi'nin hâkimi Runarid üzerine saldırdı ve Halep'in savunması için stratejik öneme sahip bu kaleyi haçlılardan aldı. Buradan hareket eden İslâm ordusu, es-Sumak Dağı'nın eteğinde bulunan es-Sumak kalesini de Halep'in hâkimiyetine kattı. Antakya haçlı ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratıp Halep çevresindeki haçlı kalelerini Halep yönetiminin hâkimiyetine aldıktan sonra Tuğtekin komutasındaki ordu İlgazi'nin ordusundan ayrılarak Dımaşk'a döndü.[131]

Antakya haçlı ordusunun tamamına yakınını ortadan kaldıran İlgazi komutasındaki İslâm ordusu, savaş meydanından 20-25 km. uzaklıkta bulunan Halep'e doğru harekete geçtiğinde iki veya üç yüz haçlı askeri boğazlarına bağlı iplerle birbirine bağlanarak kılıçların altında sıcakta yürütülerek Halep'e getirildiler.[132] Antakya haçlı ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratan İslam ordusu Halep'e girdiğinde Halep halkı, İslâm ordusunu sevinçle karşılayarak bu olayı ziyafetle kutladı. İslam ordusunun bu zaferi Halep'te sevinçle kutlanırken bu mağlubiyetin haberi Antakya'ya ulaştı. Antakya halkı, Türk askerlerin Halep'ten Antakya'ya hemen saldırıya geçeceğini düşündüklerinden ve şehri savunacak askerleri olmadığından büyük bir endişeye kapıldılar.[133]

2.5. II. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi Olması

1119 yılında Roger de Salerne'nin ölümünden 1126 yılına kadarki dönemde, Antakya Haçlı Prensliği ile Halep Selçuklu Emirliği birbirleriyle sürekli savaştılar. 1125 yılında, Antakya Haçlı Prensliğinin naibi olan Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin, Halep'e gelen Aksungur el-Porsukî ile iki yıllığına barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmayla kısa süreliğine Antakya Haçlı Prensliği'nin sorumluluğundan kurtulan naib II. Baudouin için bundan daha da memnuniyet verici bir olay oldu. Bu olay ise Antakya Haçlı Prensliğinin gerçek hâkimi olan II. Bohemund'un artık çocukluktan gençlik çağına geçmiş olmasıydı. II. Bohemund, 16 yaşında[134] İtalya'dan ayrıldı ve 1126 yılının Ekim ayı başlarında Antakya'nın Saint Symeon (Samandağ) limanına gelerek buradan Antakya'ya geçti.[135] Antakya Haçlı Prensliğinin naibi olan Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin, II. Bohemund'un Antakya'ya girişinde onu büyük bir törenle karşıladı ve halkın hiç durmayan alkışları arasında Antakya'ya girmesini sağladı.

II. Bohemund, Antakya'ya geldiğinde hemen II. Baudouin başkanlığında Antakya Konseyi toplandı. Kral, Antakya Haçlı prensliğinin tüm toprakları ile yönetimini II. Bohemund'a devretti. Bununla beraber, II. Baudouin, kızı Alice'i II. Bohemund ile evlendirerek baba ve oğul olarak haçlı devletleri arasında birliği de sağlamlaştırdı.[136]

II. Bohemund'un Antakya Haçlı Prensi olması ile altmış yaşında olan Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin, prensliğin naibliğinden kurtulurken, I. Bohemund'dan sonra devamlı naiblerle yönetilen Antakya Haçlı Prensliği de yeni yöneticisine kavuşmuş oldu. Böylece, Antakya Haçlı Prensliği'nin tarihinde yeni bir dönem başladı.[137]

129 İbnu'l Esir, el-Kâmil fi-t Tarih (Çev.Abdulkerim Özaydın), X.cilt, s.440. Ayrıca bkz. İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, s. 389'da bu savaşın tarihini H.513 senesinin Rebiyu'levvel ayının 16. günü yapıldığını yazmaktadır. Walter the Chancellor, bu savaşın görgü şahidi olduğundan Antakya haçlı ordusunun Kanlı Meydan Savaşı öncesi durumu hakkında yukarıdaki şekliyle bilgi verirken, İbnu'l-Esir ise bu dipnotun üzerindeki şekliyle bilgi vermektedir.

130 Walter the Chancellor, s.114.

131 İbn Adim, Zubdetu'l-Halep min Tarihi'l-Halep, s. 394.

132 Walter the Chancellor, s.133'de kendisi de bu esirler arasında bulunduğundan ve olayın görgü şahidi olduğundan kitabında bu olayı yazmıştır.

133 Runcıman, II.cilt, s.124-125.

134 II. Bohemund'un yaşı hususunda bkz. Walter the Chancellor, s.144'teki dipnotta 1119 yılında dokuz yaşında olduğundan bu yaşta II. Bohemund'un Antakya'ya gelerek Antakya Haçlı Prensliğini yönetemeyeceğinden dolayı prensliğin 1126 yılına kadar II. Bohemund'un naibi olarak Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin tarafından yönetildiği yazılıdır. Bu sebepten 1126 yılında Antakya'ya gelen II. Bohemund'un yaşının 16 olması gerekir.

135 Runcıman, II. cilt, s.144.

136 Fulcherius Carnotensis, "Kutsal Toprakları Kurtarmak" KUDÜS SEFERİ, s. 278'de Antakya'da yapılan düğünde Antakya Haçlı Prensi II. Bohemund'un çok güzel bir resmi cüppe giymiş, tahtında oturduğunda asilzadeler yanına gelerek ona bağlılık yemini ettiklerini ve bütün bunların kralın huzurunda, onayıyla gerçekleştiğini yazmaktadır.

137 Zoe Oldenbourg, s.263.

2.6. II. Bohemund'dan Yıkılışına Kadar Antakya Haçlı Prensliği

II. Bohemund, iktidarı eline alır almaz genç yaşının verdiği ataklıkla Antakya Haçlı Prensliği'nin çevresindeki Müslüman emirlerin topraklarını alarak devleti eski ihtişamlı günlerine döndürmek için mücadeleye başladı. II. Bohemund, ilk başlarda kısmen başarılı seferler yapmış olsa da 1128 yılında müttefiki Urfa Haçlı Kontluğunun sahip olduğu Azaz Kalesini alınca önemli bir müttefikini kaybetmiş oldu.[138]

Antakya Haçlı Prensi II. Bohemund, 1130 yılında Kilikya Ermeni Baronluğu'nun toprağına girip Anazarba Kalesini alınca Ermeni Baronu II. Leon (1129-1137) Danişmend Beyi Emir Gazi'den yardım istedi. Bunun üzerine Emir Gazi komutasında Türk ordusu, II. Leon'a destek olmak için Sis (Kozan) şehrine geldi. II. Bohemund ise iki kuvvet arasındaki ittifaktan haberdar olmadan Sis şehrine saldırdı. Sis şehri yakınlarında yapılan savaşta Emir Gazi, Antakya Haçlı ordusunu bozguna uğratarak Antakya Haçlı Prensi II. Bohemund'u esir aldı. Daha sonra Emir Gazi, II. Bohemund'un kafasını kesti ve bu kafayı Abbasi halifesine gönderdi. Anazarba Ermenilerin elinde kalırken II. Bohemund'un vefatı Antakya Haçlı Prensliği açısından bir felaket oldu.[139]

II. Bohemund'un ölümü Antakya Haçlı Prensliği'nin yönetiminde kargaşa çıkmasına sebep oldu. II. Bohemund'un eşi Alice, küçük kızı Kontance adına prensliğin yönetimini kendi üzerine almayı planlıyordu. Ermeni bir prensesin kızı olan Alice, Kogh Vasil'in dul eşi Boursouki'nin geçmişte yaptığı gibi Musul Valisi İmaeddin Zengi'ye mektup yazdı. Ancak Kudüs Kralı II. Baudouin'i çağıran Antakyalıları hesaba katmadı. Kudüs Kralı, kızının İmaeddin Zengi'ye gönderdiği haberciyi yakaladı ve öldürdü. Bu olaydan sonra kızı Alice'nin yanına Antakya Haçlı Prensliği'ne doğru hareket etti ve Antakya surlarının önüne geldi. Fakat Alice, babasına Antakya'nın kapılarını açmayı reddetti. Kudüs Kralı II. Baudouin, Antakya surları önünde beklerken Urfa Haçlı Kontu Joscelin'de geldi. Bu sırada Antakya'nın içinde bulunan bir keşiş ile bir burjuva olan Guillaume d'Averse, Antakya'nın bir kapısını açarak Kudüs Kralı II. Baudouin ile damadı Foulques d'Anjou'nun ve Urfa Kontu Joscelin'in şehre girmelerini sağladılar. Kudüs kralı, Antakya'ya girince Prenses Alice, babasının merhametine sığındı. Babası da kızına merhamet göstererek ona Lazkiye ve Cebele'yi çeyiz olarak bıraktı. Ayrıca, kral torunu genç Konstance'ye hürmet ederek Konstance evleninceye kadar Antakya Haçlı Prensliği'nin yönetimini Urfa Haçlı Kontu Joscelin'e verdi. 1136 yılında Konstance ile evlenen Raymond de Poitiers, Antakya Haçlı Prensliği'nin yönetimini Joscelin'den aldı.[140]

II. Bohemund'un kızı Konstance ile evlenen Raymond de Poitiers 1136-1149 yılları arasında Antakya Haçlı Prensliği'ni yönetti. Raymond de Poitiers, prensliğin toprağını koruyarak varlığının devamını sağladı. Fakat Musul Valisi İmaeddin Zengi'nin Urfa Haçlı Kontluğu'na H. 6 Cemaziyülahir 539 / M. 4 Aralık 1144 tarihinde son vermesiyle Antakya Prensi Raymond de Poitiers için sıkıntılı bir dönem başladı.[141] 1146 yılında İmaeddin Zengi'nin vefatından sonra oğlu Nureddin Mahmud Zengi (1146-1174) Halep Zengi Atabeyliği'nin yönetimini devraldı. Böylece Antakya Haçlı Prensliği'nin yakınında güçlü bir Türk yönetimi kurulmuş oldu. Nureddin Mahmud Zengi komutasında Türk ordusu Halep'ten çıkarak devamlı biçimde Antakya Haçlı Prensliğinin topraklarına akınlar düzenledi. 1149 yılında bu akınlardan birinde Bagras Kalesinin yakınlarında Nureddin Mahmud Zengi komutasında Türk ordusu ile Antakya Prensi Raymond de Poitiers komutasında haçlı ordusu karşılaştı. Burada yapılan savaşta Antakya Haçlı ordusu büyük zayiat verirken Antakya Prensi Raymond de Poitiers de ölüler arasındaydı. Nureddin Mahmud Zengi, Raymond de Poitiers'in kellesini gümüş bir muhafaza içinde Bağdat halifesine hediye olarak gönderdi.[142]

138 William of Tyre, II. cilt, s.529. Ayrıca bkz. Runcıman, II. cilt, s.149.

139 Runcıman, II. cilt, s.150-151.

140 Claude Cahen, La Syrie Du Nord A L'epoque Des Croisades Et La Principaute Franque D'Antioche, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1940, s. 360-361.

141 İbnu'l- Esir, XI. cilt, s.94-95. Ayrıca bkz. Demirkent, II. cilt, s.78-81.

142 Runcıman, II. cilt, s.272-273.

Poitiers'li Raymond VII. Louis'yi Antakya'da karşılaması.

Antakya Prensi Raymond de Poitiers'in vefatından sonra Antakya Haçlı Prensliği'nin yönetimini tekrar II. Bohemund'un kızı Konstance devraldı. Konstance'nin 1153 yılında Fransız şövalye Renaud de Chatillon (1153-1161) ile evlenmesiyle bu şövalye Antakya Haçlı Prensliği'ni yönetmeye başladı.[143]

Renaud de Chatillon'in vefatından sonra Antakya Haçlı Prensliği III. Bohemund (1161-1201), IV. Bohemund (1201-1233), V. Bohemund (1233-1252) ve VI. Bohemund'un (1252-1268) idaresi altında Doğu'da güçsüz bir Latin Devleti olarak varlığını sürdürdü. 1268 yılında Memlukların Antakya'yı ele geçirmesiyle de tamamıyla ortadan kaldırıldı.[144]

143 William of Tyre, II. cilt, s.235-236.

144 Runcıman, III. cilt, s. 276-277.

Foto: N. Burgaç

Kaya Mezarları ve Beşikli Mağara. Titus tünelinin yakınındadır. Mezarlarda Romalılara ait 12 adet kral mezarı bulunmaktadır. Kral ailesine ait mezarların yanı sıra halka ait olanlar da vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN İSLÂM FETHİNE KADAR HATAY BÖLGESİ ve ANTAKYA'DA İDARİ, DİNSEL ve TOPLUMSAL YAPI (M.Ö.300-M.S.636)

1. Selevkos Krallığı Döneminde Antakya Şehir Devletinin İdari Yapısı

Makedonya Kralı Filip'in M.Ö. 336 yılında Aigai'da öldürülmesi üzerine askerler arasındaki ünü sayesinde ordu tarafından İskender, Makedonya kralı ilan edildi. Böylece Makedonya Kralı Büyük İskender, babasının Part İmparatorluğu'nu fethetme tasarısını yeniden ele aldı. Hellenistik Medeniyetin temsilcisi olarak Büyük İskender, M.Ö. 334 yılının ilkbaharında öncü kuvvetleriyle birlikte Anadolu'ya topraklarına girdi ve ordusuyla Anadolu içlerinde ilerleyerek Dörtyol yakınlarındaki İssos'a kadar geldi. Makedon ordusu ile Part Kralı Darius kumandasındaki Part ordusu, İssos'ta karşılaştılar. Makedon ordusu, Part ordusunu M.Ö.333 yılında büyük bir yenilgiye uğrattı. Yunan dünyasında derin yankılar bırakan bu parlak başarıdan sonra İskender, Asya içerlerine yani Part Krallığı'nın merkezine girebildi.[1]

M.Ö. 323 yılında Makedonya kralı Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun yönetimi ve toprakları, generallerinden Antigonus ve Selevkos I. Nikator'a geçmişti. I. Nikator, Antigonus'u M.Ö. 301 yılının Ağustos ayında İpsus Savaşı'nda yendi. Böylece Antigonus'un egemen olduğu toprakları da alarak Ege bölgesinden Fırat havzasına kadar olan bölgede Selevkos Krallığı'nı kurdu.[2] Selevkos I. Nikator, Tigris Havzasında (Dicle) bulunan yönetim merkezini krallığın daha stratejik bir bölgesine taşımak istiyordu. Bu nedenle M.Ö 300 yılında kendi adını taşıyan Seleucia Pierra (bugün Hatay'ın ilçesi olan Samandağ, eski adıyla Süveydiye) şehrini kurdu.[3] Ancak kısa bir süre sonra başkentin Selevkos Krallığı için sahip olması gereken bazı özelliklerden yoksun olduğu ortaya çıktı. Seleucia Pierra'dan krallığın egemenliği altında bulunan Küçük Asya Fırat havzası ve Güney Suriye bölgelerini kontrol altında tutulması zordu. Seleucia Pierra'nın denizden gelecek saldırılara açık olması nedeniyle içerilere yeni bir başkent kurulması gerekiyordu.[4]

I. Nikator, Seleucia Pierra'nın uygun bir başkent olmadığını anladıktan sonra yeni bir başkent aramaya başladı. Daha önce mağlup ettiği Antigonus'un yönetim merkezi olan Antigonia'yı başkent yapmaya karar verdi. M. Ö. 300 yılı Mayıs ayında Antigonia kentini yıkarak kentin kalıntılarıyla Antigonia'nın 8 kilometre kadar uzağına Antio-

1 John D. Grainger, Seleucus Nikator; Constructing a Hellenistic Kingdom, Routledge Ltd.New York, s.131.

2 Glanville Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (new Jersey, Princeton univ. Pres) 1961, s.54.

3 Bahadır, s. 23.

4 Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, I. Cilt, TTK, Ankara, 1998, s. 299.

Hatay Arkeoloji Müzesinde bulunan antik döneme ait arslanlı sütun kaidesi.

Mitanni Dönemi Erkek İdolü

ch'u (bugünkü Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'yı) kurmaya başladı. Ancak şehrin yapımı Selevkos I. Nikator döneminde tamamlanamadı. Antioch'un kuruluş yıllarında Selevkos Krallığı'nın yönetim merkezi Seleucia Pierra idi. Selevkos I. Nikator'un ölümünden sonra hükümdar olan oğlu Antiochus I. Soter döneminde ise yönetim merkezi Seleucia Pierra'dan Antioch'a taşınmıştır. Bundan sonra Antioch, Selevkos Krallığı'nın yeni ve daimi başkenti olmuştur. Selevkos Krallığı'nın başkenti olan kent kısa zamanda gelişmiş ve doğu uygarlığı ile Helenizm arasında bir sentez görevi görmüştür.[5]

Selevkos krallığı yönetim yapısı, Antik Yunan yönetim yapısının devamı şeklinde idi. Başkent Antakya'dan yönetilen Selevkos Krallığı Doğu yönetim yapısından da etkilendi. Başkenti Antakya olan Selevkos krallığı 25 satraplığa yahut eyalete bölünmüştü. Bu eyaletler hem askeri hem de sivil gücü elinde

5 George Haddad, Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic- Roma Period, Chicago, 1949, s.2.

bulunan kralın atadığı valiler tarafından yönetilirdi. Bununla beraber Ptolemaiosların Mısır'da bir tek şehir kurmalarına karşılık Selevkosların Anadolu ve Suriye'de birçok şehir kurmuşlardı. Yalnız Selevkos I.Nicator, 16 tane Antioch, 5 tane Laodiceia, 9 tane Seleucia, 3 tane Apameia kurmuştu. Bunlardan başka Maroneia, Aleksandreia yahut Edessa adlarını taşıyan şehirlerde kuruldu. Asya kralları doğuya akın eden Greklerin bu ülkenin ekonomik durumunu canlandırdıklarını, kralın gelirini arttırdıklarını ve hanedanlar için bir dayanak olduklarını pek erken anlamışlar, bunlar için satraplıkların dışında sayılan Grek şehirleri kurmak ve bu şehirlere siyasal ve bu şehirlere müstakil bir idare ve otonomi vermek yoluna gitmişlerdi. Yalnız bu şehirler siyasal istiklalden mahrumdurlar ve gelirlerinin bir kısmını kralın hazinesine yatırmak zorundaydılar. Bu şehirlerin çevresindeki topraklar kral tarafından ya doğrudan doğruya şehre bırakılmış, yahut geçici olarak şehirlere hediye olarak verilmişti. Zamanla şehirlere tabii arazinin büyüdüğü ve şehirlere birtakım haklar ve imtiyazlar verilmiştir. İşte bu yüzden mutlak monarşinin bazı hususlarda hafifletilmesine karşılık bu şehirler Selevkosların en önemli dayanakları olmuştu. Libanius'un belirttiğine göre Antakya vatandaşları 18 kabileden oluşuyordu Selevkoslar döneminde Antakya'da kaç tane kabile olduğuyla ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu dönemde şehirde Hellenistik olmayan nüfus da yönetimde temsil edilmekteydi. Örneğin; Selevkos I.Nicator, yönetim merkezini Tigris havzasından Antakya'ya taşıdığı zaman buraya Doğu'dan gelen topluluk Antakya vatandaşlarının bir bölümünü teşkil ediyordu. Fakat Antakya'nın yönetimi, şehrin ilk yerleşimcileri olan Grek ve Makedonyalıların elindeydi. Selevkosların döneminde Grek, Makedon ve doğudan gelen vatandaşların temsil edilmesiyle oluşan renkli bir yönetim anlayışı vardı.[6]

Bu çok renkli yönetim anlayışının başında krallar bulunmaktaydı. Selevkos kralları mutlak monarşinin hafifletilmiş şekli uygulanıyordu. Makedonya kralları tanrı olmak iddiasında bulunmuyor ve tebaalarının kendilerine gerek hayatlarında,

Reyhanlı'da bulunan M.Ö. 8. yy. ait kabartma savaş arabası. Hatay Arkeoloji Müzesi.

gerekse öldükten sonra tapmalarını istemiyordu. Selevkos kralları, Hellenistik yönetim anlayışıyla doğunun mutlak monarşi anlayışını birleştirmişlerdi. Onlar bir yandan Hellenistik yönetim anlayışını devam ettirirken doğunun saltanat geleneğini de almışlardır, fakat Selevkos kralları, doğu kralları gibi hayatlarında ve öldükten sonra tanrı sayılmakta ve bütün tebaa istinasız krala tapmaya mecbur tutulmaktaydı.[7]

IV. Antiochus Epiphanes zamanında M.Ö. 175-163 Antakya'da ilk senato binası inşa edilmişti. Antakya'da IV. Antiochus Epiphanes tarafından Selevkos yönetim yapısını simgeleyen bronz paralar bastırılmıştır. M.Ö. 64 yılında Roma İmparatorluğunun meşhur komutanlarından Pompei, Antakya'yı işgal etti ve burayı Roma imparatorluğuna bağlı özerk eyalet yapısıyla yönetmeye başladı. Bu tarihten sonra Antakya'da Selevkos yönetim yapısı yerine Roma İmparatorluğu yönetim yapısı hâkim olmuştur.[8]

6 Glanville Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (New Jersey, Princeton Univ. Press),1961, s.117.

7 Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s.456-461.

8 Downey, s.115.

2. Roma ve Bizans Dönemlerinde Antakya'nın İdari Yapısı

Roma İmparatorluğu'nun meşhur komutanlarından Pompei, M.Ö. 64 yılında Selevkos Krallarından XIII. Antiochus'u yenerek Antakya'yı aldı. Bu olaydan sonra Selevkos Krallığı yıkılarak tarih sahnesinden ayrılırken Antakya tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bu tarihte Antakya'ya gelen Pompei, burada ilk olarak bronz para bastırdı ve bu paralarda Antakya "Metropolis" olarak gösterildi. Böylece Antakya, Roma İmparatorluğuna bağlı özerk yönetilen bir eyaletin merkezi konumuna geldi.[9]

Antakya, Selevkos Krallığı'nın başkenti olduğundan dolayı bu şehirde meclis binası, senato ve belediye meclisi bulunmaktaydı. Komutan Pompei, Antakya'nın bu konumundan dolayı Antakya'da eski yönetim şeklini devam ettirerek buraya yeni bir meclis binası inşa ettirdi. Pompei, M.Ö.62 yılında İtalya'ya geri döndü. Bu tarihten sonra Antakya, Roma'ya bağlı özerk yönetim şekliyle Pompei'nin atadığı vali tarafından yönetilmeye başlandı. Antakya, Pompei'nin Roma'ya geri dönmesinden Sezar dönemine kadar dört vali tarafından yönetildi. Birinci vali, L. Marcius Philippus M.Ö.62-57 yılları arasında ikinci vali, Gabinius M.Ö.57-54 yıllarında ve üçüncü vali, Crassus M.Ö.54-51 yılları arasında Antakya'da görevde bulundular. Crassus'un valiliği sırasında Antakya, Persler tarafından saldırıya uğradı. 7 Ekim M.Ö. 51 tarihinde bu saldırı geri püskürtüldü.[10] Mısır'da bulunan Octavian, M.Ö. 29 yılında Roma'ya döndü. Roma'da iki yıl bulunduktan sonra M.Ö. 27 yılında Octavian'a Augustus ünvanı verildi. Böylece on yıldan beri resmi olmadan kullandığı İmparator sıfatı bu yıl resmen kendisine tanındı. Augustus (M.Ö. 27-14) yılları arasında Roma İmparatorluğunu yönetti. Bu dönemde de Antakya Augustus'un atadığı valiler tarafından yönetilmeye devam etti.[11]

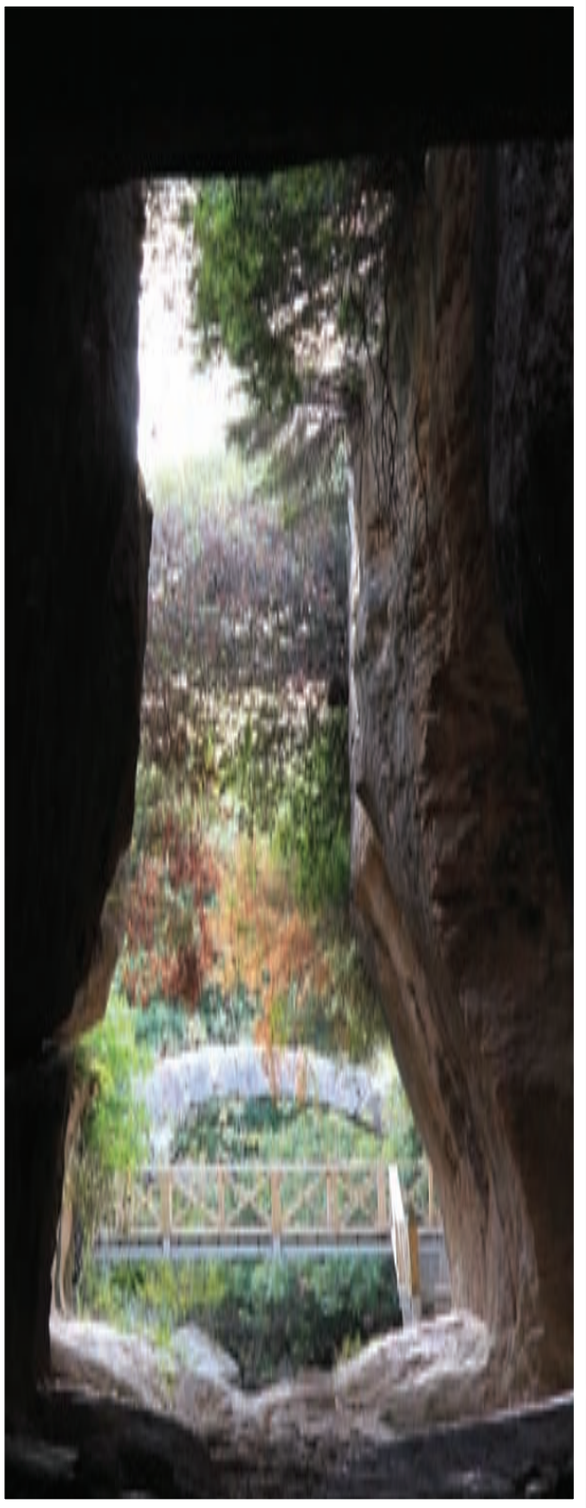

Titus Tüneli

9 Downey, s.148.

10 Virginia Corvin, St. Ignatus and Christianity in Antioch, Yale Univ. Press,1960, s.42.

11 Oktay Akşit, Roma İmparatorluğu Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yay. İstanbul, 1985, s.36.

Roma İmparatoru Konstantin'in M.S. 324 yılında tek başına imparator olmasından sonraki on üç yıllık imparatorluk dönemi, dünya ve Roma tarihinin dönüm noktalarından biriydi. Konstantin'in Bizans Devletinde bıraktığı en belirgin özellikler Hıristiyanlığın devlet tarafından tanınması ve 11 Mayıs 330 tarihinde Konstantinopolis (İstanbul)'in Roma İmparatorluğunun doğusunda ikinci yönetim merkezi olmasıydı. Bizans Devleti'nin ortaya çıkışı Konstantinopolis'in M.S. 11 Mayıs 330 tarihinde Roma İmparatorluğunun ikinci yönetim merkezi olarak kurulmasıyla gerçekleşti.[12] Bu tarihten sonra Bizans Devleti, Roma İmparatorluğunun bir devamı olarak varlığını devam ettirdi. Fakat, Hıristiyanlığın din olarak devlet tarafından kabul görmesi, Hellenistik Medeniyet, Roma devlet tarzı ve Konstantinopolis'in kurulmasıyla bu dört ögenin bir araya gelmesiyle Roma imparatorluğunun Doğusunda yeni yapı oluştu. Rönesans dönemindeki Tarihçiler, 11 Mayıs 330 tarihini başlangıç tarihi olarak belirleyerek bu yeni yapıya Bizans Devleti adını verdiler.[13]

Bizans Devleti, IV. yüzyılda oluşumunu tamamlamasından sonra Antakya, Bizans Devleti'nin Suriye eyaletinin başkenti konumunu devam ettirdi. Aynı zamanda Antakya, bu dönemde dört patriklik merkezinden biri, Doğu orduları komutanlığı ile Doğu'nun önemli bir ticari ve eğitim merkezi konumuna geldi.[14]

Bununla beraber sivil özerk eyalet yapısı ve şehir meclisi hâlâ Bizans Devleti'nin temel yapısı olarak kalmaya devam ediyordu. Antakya'da şehir meclisi "Antiochicus" olarak isimlendirilmişti. Antakya'da şehir meclisi yönetim yapısının temelini teşkil ediyordu. Roma İmparatorluğunda senatörlük nesilden nesile aktarılıyordu. Senatör olmak için senatör soyundan gelmek gerekiyordu. Roma İmparatorluğunda yaygın uygulama bu şekildeydi.[15] Senatörlük daha çok baba soyundan geçmekteydi.

Samandağ'da bulunan İmparator Heykeli. M.S. II. yy. Hatay Arkeoloji Müzesi.

Senatörler küçük yaşlardan beri senatör babalarının davranışlarını görerek yetiştiriliyorlardı. Bunun yanında senatörlere babalarından yüklü bir miras kaldığından senatörler maddi açıdan şehre ve şehir halkına yardımda bulunuyorlardı. Buna örnek olarak Antakya'da kıtlık zamanı senatörler kendi paralarını harcayarak şehir halkına yardım etmeleri gösterilebilir. Senatörler Antakya'da olimpiyat oyunlarını da finanse ediyorlardı. Bununla birlikte senatörler iyi eğitim alarak yetiştirildiklerinden dolayı görüşleriyle valilere yönetimde yardımcı da oluyorlardı.[16]

Libanius[17]'a göre Grek yönetim anlayışının bir parçası olarak antik çağdan beri gelen senatörlük

12 A.A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev.A.Müfid Mansel), Ankara Maarif Matbaa, 1943, s.71. Ayrıca bkz.Ostrogorsky, s.25.

13 A. H. Jones, The Later Roman Empire (284-602), Basil Blackwell ltd., Great Britain.Jeffreys, 1964, s.83.

14 George, Haddad, Aspects of Social life in Antioch in the Hellenistic-Roman Period, Hafner Publishing Company, 1949, Chicago, s.12-13.

15 Downey, s.317.

16 Liebeschuetz, s.102.

17 Libanius'un hayatı hakkında bkz. Glanville Downey, s.373. Libanius, M.S. 314 yılında bir senatörün oğlu olarak Antakya'da doğdu ve bu şehirde büyüdü. Genç yaşında eğitim almak için Atina'ya gitti ve burada başarılı bir eğitim aldıktan sonra İstanbul'a geçti. İstanbul'da eğitimini

Erken Roma dönemi İssos kalıntıları. Erzin

sistemi ideal bir sistemdi. Libanius'un amacı Antakya'da Grek yaşantısını, yönetim yapısını tekrar canlandırmaktı. Libanius'un bu amacında senatörlük sistemi önemli bir yer teşkil ediyordu. Ayrıca Libanius Antakya'da Grek medeniyetinin yönetim yapısının temelini oluşturan meclis ve şehir meclisinin devam etmesini savunuyordu.[18]

M.S. 354 yılında Sezar Gallus, Antakya'da senatörlere fiyatları kontrol etmeyi teklif etti. Fakat senatörler bu teklifi reddettiler. Bunun üzerine Sezar Gallus merkezi otoriteye karşı çıkan bu senatörleri hapse attırdı. Senatörler, Antakya'da finans sektörünü ellerinde bulundurduklarından şehirde fiyatları istedikleri şekilde kontrol etmekteydiler. Sezar Gallus'un senatörleri hapse atmasından sekiz yıl sonra imparator Julianus'un Antakya'da bulunduğu zamanda benzer olaylar yaşanmıştır. M.S. 362 yılında Antakya'da kıtlık olduğu zaman Bizans İmparatoru Julianus (361-363) fiyatları kontrol altına almayı denedi. Fakat senatörler, şehirde finans sektörünü ellerinde bulundurduklarından imparatorun fiyatları kontrol etmesini engellediler. Bunun üzerine imparator Julianus, senatörleri hapse attırdı.[19]

Antakya'da dördüncü yüzyılın sonlarına doğru artan ekonomik sıkıntı şehir hayatını olumsuz etkiledi. Senatörlerin bu ekonomik sıkıntıda lüks içinde yaşamaları Antakya halkını rahatsız ediyordu. Antakya halkı, Bizans İmparatoru Julianus'un ölümünden sonra Antakya'nın yakınında yaşayan büyük toprak sahibi senatör Datian'a saldırdı. Şehir meclisi, halkın bu çok güçlü adamdan intikam almasına göz yumdu. Yerel polis güçleri bu ayaklanmayı önleyemediler. Burada polis güçlerinin ayaklanmayı bastıramamaları polis güçlerinin zayıf

tamamladıktan sonra 354 yılında Antakya'ya gelerek buraya yerleşti ve Antakya'da Grek eğitiminin verildiği bir okul kurdu. Libanius'un kurduğu bu okulun adı Antakya Akademisi olarak bütün bölgeye yayıldı. Antakya bölgesinden hatta İstanbul'dan birçok öğrenci Antakya'ya gelerek burada eğitim aldılar.

18 Downey, s.424.

19 Ammianus Marcellinus, Res Gestae; Text, Commentary and with an English Translation by John C. Rolfe, Harvard University Press, 1935, Vol. I. s. 35.

kalmalarından mı yoksa ayaklanmayı bastırmak istememelerinden mi kaynaklandığı bilinmemektedir. Antakya'da dördüncü yüzyılda senatörler hükümetin düzenini korumak yerine kendi zenginliğini ve toplum içinde saygınlığını korumayı tercih ediyorlardı. Böylece şehir halkı, senatörlere karşı kin besliyordu.[20]

M.S. 387 yılındaki meşhur halk ayaklanmasının sebebi senatörlerin halka baskı yaparak ağır vergiler almalarıydı. Ayaklanma başlamadan önce şehir halkı bu ağır vergilere bir çare bulunması için valiye gittiler. Vali de senatörlerin tarafını tutunca halk valiyi öldürdü ve senatörlerin villalarını yıktı. Şehir halkı, senatörlerin lüks yaşantısına karşı kinlerini senatörlerin villalarını ve hükümetin simgeleri olan heykelleri yıkarak gösterdiler. Senatörlerin koyduğu ağır vergilerden dolayı çıkan bu ayaklanma, imparatorluğun simgelerini yıkarak, merkezi otoriteye de bir başkaldırı şekline bürünmüştü. Antakya'daki bu durum imparatora şehir halkının imparatorluk düzenine karşı ayaklandığı şeklinde aktarılınca, Bizans İmparatoru I.Theodosius (379-395) İstanbul'dan büyük bir ordu gönderdi. İstanbul'dan gelen ordu çok kanlı bir şekilde bu ayaklanmayı bastırdı. Daha sonra bu ayaklanmanın senatörlerin halktan ağır vergiler talep etmesinden kaynaklandığı anlaşılınca imparator senatörleri yakalatarak onları ağır bir şekilde cezalandırdı. Bu olaydan sonra imparator şehir halkından özür diledi. Fakat bu olaylardan senatörler sorumlu olduğu kadar imparatorluk hükümeti de sorumluydu.[21]

2.1. Vali

Erken Bizans Devleti döneminde Bizans İmparatoru, İmparatorluğun başı ve bütün gücü elinde bulunduran kişiydi. İmparator tarafından atanan valiler eyaletlerde imparatorluğun gücünü ve imparatoru temsil etmekteydiler. Erken Bizans Devleti'nin yüksek ölçüde merkezileşmiş sistemi döneminde eyalet valiliği görevine atamalar İstanbul'dan yapılmaktaydı. Antakya valisi Suriye bölgesinden çok uzak bir bölgede doğmuş olabilirdi. Valilik süresi birkaç yıldan fazla olmamış görünmekteydi.[22] Her eyalette vergilerin toplanması görevi onun valisine verilmişti. O da kendi adına vergilerin tahsil edilmesi işini genel olarak yerel belediye meclisinin yani "curia" üyelerine, onlar da bunu kendi memurlarına havale ederlerdi. Vergilerin miktarları ve imparatorluğun politikası eyalet valilerine imparatorluk fermanı ile bildirilirdi. İmparatorluk politikasının bu şekilde uygulanmasına şu örneği verebiliriz.

Bizans İmparatoru I. Theodosius, Antakya'da pagan tepelerinin yıkılmasıyla ilgili ferman gönderdiğinde bu ferman eyalet valisi tarafından alındı. Eyalet valisi bu fermanı uygulaması için şehir meclisine iletti. İmparatorun gönderdiği pagan tepelerinin yıkılması ile ilgili ferman şehir meclisine geldikten sonra şehir meclisinin izniyle Antakya halkı bütün pagan tepelerini yıktı.[23] Vergilerin takdirini şüphesiz merkezi idare yapmaktaydı ve yıllık vergilerin bizzat imparator tarafından imzalanması gerekmekteydi. Vergilerin affedilmesi de ancak imparator tarafından yapılırdı. Bu genellikle valinin tavsiyesi ile olurdu. Antakya'da depremlerden ve kıtlıklardan sonra valilerin tavsiyesi üzerine yıllık vergiler alınmamıştır.

Eyalet valisi aynı zamanda kendi bölgesinin mali muhafızı gibi davranmaktaydı. Onun İmparator adına yerine getirdiği diğer bir önemli görevi ise adaleti sağlamaktı. Valiler asliye hukuk hâkimleri olarak görev yapmaktaydılar. Onların önemli davaları altlarındaki mahkemelere devretmeleri eleştirilmekteydi. Ancak daha önemli yurttaşlarla ihtilafı olan yoksullara kaçınılmaz olarak dezavantajlıydılar. Çünkü mahkeme masrafları ağırdı. Uzun ertelemeler vardı ve rüşvet bilinmeyen bir şey değildi. İmparatorluk sınırları içerisinde kısa görev süresi içinde bir eyalet valisi için zenginliğe ulaşmanın en kısa yolu, mahkemelerdeki faaliyetlerden geçmekteydi. İstanbul'daki yetkililerin bu durumu düzeltmek için yapabilecekleri azdı. Mahkeme sonucundan memnun olmayan davacıların birkaç istisna dışında daha yüksek mahkemeye eyalet meclisine, hatta doğrudan doğruya imparatora başvurma hak-

20 Liebeschuetz, s.104.

21 Downey, s. 429.

22 Judah Benzion Segal, Edessa/Urfa"Kutsanmış Şehir" (Çev. Ahmet Arslan), İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.167.

23 Liebeschuetz, s. 107

larının olduğu bir gerçektir. İmparatorluktaki başka yerlerde olduğu gibi Antakya'da da valilerin sorumluluğunda bulunan mahkemelerde adalet, yargıçların rüşvet yemesi ve zenginlerin haksız nüfusuyla sık sık engellenmiş görünmekteydi.[24]

Bizans Devleti, eyalet valileri eyaleti yöneten yüksek memurlar olarak gerçekten çok deneyimli değillerdi. Eyalet valilerinin bazılarına, çok deneyimli ve bilgili olduklarından değil, imparatorun yakını oldukları için görev verilmişti. İmparator tarafından eyaletlere atanan bu valiler de parayla kendilerine destekçi bularak eyaletleri yönetirlerdi. Bir bölgeye atanan vali, burada yeterince servet edindiyse başka bir bölgede valilik işi bulursa oraya gidiyordu. Bu sebepten eyalet valileri kısa dönemlerde görev yapıyorlardı.[25] Vali, sivil memurlar tarafından denetlenmekteydi. Bu sivil memurlar valiye bağlı olduğundan denetleme sağlıklı yapılmamaktaydı. Eyalet valisinin temel iki görevi vardı. Bunlardan biri; toplanan vergilerin kontrolü, diğeri, şehirlerdeki huzur ve adaletin sağlanmasıydı. Roma yönetiminde valiler resmi işleri yürütmekle de sorumluydular. Valiler, bu resmi işlerin yanında memurları yargılama ve cezalandırma yetkisine de sahiptiler. İmparator Diocletian'ın idari reformuyla, eyalet valilerinin yetkileri daha da arttırılmıştır. Bunun yanında İmparator Diocletian eyalet valilerini kontrol altında tutmak için valilerden sorumlu delegeler atamaya karar verdi. Fakat İmparator Diocletian'ın bu kararı uygulanamadı.[26] Valinin yetkileri tüm eyaleti kapsamaktaydı. Ancak o başkentin yani Antakya'nın hayatını da kontrol etmekteydi. Vali, aynı zamanda belediye işlerinin idaresinden de sorumluydu. Ayrıca halk arasından seçilmiş yerel memurlar belediye işlerini yürütmekteydi.[27]

2.2. Askeri Garnizon

Generaller, Antakya yönetiminde etkiliydiler. Generallerle birlikte vali Antakya yönetiminin en güçlü kişileriydi. Askeri başarılarından dolayı terfi edip Generallik rütbesine ulaşan askerler genellikle Antakya vatandaşı değillerdi. İmparatorun atamasıyla Antakya'da görev alırlardı. Libanius'un belirttiğine göre, Generaller şehirde gücü temsil etmekteydiler. Generaller maaşlarını senatörlerden alırlardı. Libanius kitabında Antakya'da Generallerden fazla söz etmemektedir. Antakya, Doğu orduları komutanlığının merkezi olduğundan Sasanilerle savaşlarda askeri üs olarak kullanıldı. Bundan dolayı Antakya'da büyük bir ordu bulunması gerekiyordu. Antakya'daki büyük halk ayaklanması sırasında Generallerden ve askerlerden söz edilmemiştir. Buradan da Antakya'da M.S. 390 yılına kadar büyük bir askeri garnizon olmadığı, savaş hazırlığı yapıldığı zaman ordunun burada toplandığı sonucuna ulaşırız. Ancak M.S. 390 yılında Antakya'da bir garnizon kurulmuştu. Antakya'ya kurulan garnizonla birlikte şehrin nüfusu hızla arttı. Ayrıca askerlerin şehre olumsuz etkileri de oluyordu. Antakya'da askerler esnaftan aldıkları malların parasını vermemekte ve halka zulüm yapmaktaydılar.[28]

Bizans İmparatoru I. Theodosius, M.S. 387 yılındaki ağır vergilerden dolayı başlayan ve Antakya tarihine büyük halk ayaklanması olarak geçen büyük isyan sırasında Antakya'ya isyanı bastırmak için İstanbul'dan büyük bir ordu gönderdi. Böylece Antakya'da bir süre asker nüfusu çoğaldı. Beşinci yüzyılda Antakya'nın Sasani ordusu ile savaşında askeri üs olarak kullanılmasından sonra asker sayısı Antakya'da tekrar arttırıldı. Antakya'da kabileler arasında anlaşmazlıklar ve huzursuzluklar baş gösterince, buna kabileler müdahale etmekteydiler. Roma ve İskenderiye şehirlerinde askerler Antakya'daki gibi sivil yönetime müdahale etmiyorlardı.[29]

2.3. Yöneticiler ve Memurlar

Erken Bizans döneminde Antakya'da senatörler, büyük toprak sahipleri, avukatlar, doktorlar ve zengin tüccarlar üst sınıfı oluşturuyorlardı. Senatörler ve büyük toprak sahipleri daha güçlü ve daha fazla imtiyaza sahiplerdi. Senatörlerin yönetim görevleriyle birlikte büyük toprakları da vardı. Senatörlerin sahip olduğu topraklar ya kendileri tarafından alınmıştı ya da miras yoluyla bırakılmıştı. Böylece senatörler hem yönetim görevlerinden dolayı impara-

24 Segal, s. 112.

25 Liebeschuetz, s.112.

26 Downey, s. 424.

27 Segal, s.171.

28 Downey, s. 374

29 Liebeschuetz, s. 118.

Markisos Mozaiği. Kendine aşık olan yakışıklı mitoloji kahramanı. Hatay Mozaik Müzesi.

torluktan maaş hem de sahip oldukları toprakların kirasını alıyorlardı. Bundan dolayı senatörler şehirde zengin kesimi oluştururken aynı zamanda aristokrat kesimi de oluşturuyorlardı. Senatörlerin ellerinde büyük bir kapital oluştuğundan şehrin finans sektörü de onların kontrolündeydi. M.S 362 yılında Bizans İmparatoru Julianus, Antakya'da bulunduğu zaman şehirde kıtlık başladı ve fiyatlar birden çok yükseldi. Bizans İmparatoru kıtlığı sona erdirmek için başka şehirden hububat getirtti. Buna rağmen hububat fiyatları düşmedi. İmparator, şehirde fiyatların ayarlanmayışının sebebinin, finans sektörünü elinde bulunduran senatörlerden kaynaklandığını belirtti. İmparator Julianus, senatörlerin hepsini hapse atarak finans sektörünü kontrol etti ve kıtlığı sona erdirdi.

Libanius'un öğrencisi olan Antakya Piskoposluğunu da yapan Jonh Krisistom Antakya'da üst sınıfın lüks yaşamını eleştirmişti. Senatörler ve büyük toprak sahipleri lüks villalarda yaşarken halk fakir durumdaydı. Üst sınıf, sosyal yaşamın büyük bir bölümünü Antakya'da geçirmekteydi. Senatörler ve büyük toprak sahipleri Antakya'nın yazın sıcak ve tozlu olmasından dolayı yazlarını şehrin yakınında serin sayfiye yeri Defne (günümüzde Harbiye)'deki lüks villalarında geçirmekteydiler. Defne'de yapılan kazılarda mozaiklerle süslü bu lüks villalar bulunmuştur.[30]

Roma döneminde, memurlar, meclisi ve senatoyla birlikte kentteki üçüncü gücü oluşturuyorlardı. Memurlar, egemen halkın temsilcileri olarak bu egemenliğin bir parçasıydılar. Halkla birlikte yasa önerilerinde bulunurlardı. Ayrıca yasaları uygulama ve yasayı çiğneyenleri mahkemelere çıkarma görevleri vardı. Memurlar ya seçimle ya da kurayla göreve geliyorlardı. Özel uzmanlık gerektiren memurluklar için düzenlenen seçimlerde önemli kişiler kayrılıyordu. Erken Bizans döneminde Antakya'da memurluk mesleği popüler mesleklerdendi. Antakya'da memurların büyük çoğunluğu adalet

30 George Haddad, s.157.

Hatay Arkeoloji Müzesi eski dönem kalıntılar.

sisteminde çalışıyorlardı. Libanius'un okulundan mezun olan birçok öğrenci zengin olmak ve adalet sağlamak için memur olmak istiyorlardı. Libanius'un arkadaşı Mividemus servetini ve Antakya valiliğini adalet sisteminde memurluk yapmasından dolayı kazanmıştı. Memurların çok kazanç sağlamalarının sebebi imparator ve vali adına yasaları uygulama ve yasaları çiğneyenleri mahkemelere çıkarma yetkileri olmasındandı. Bununla beraber imparatorluğun taşınmaz malları ve bunların kira gelirlerini de memurlar kontrol etmekteydi. Bu kadar yetkiyi elinde bulunduran memurlar görevlerini kötüye kullandıklarında bir anda büyük bir servete sahip olabiliyorlardı. Antakya'da bu şekilde servete sahip olup üst sınıfa geçen memurlar bulunmaktaydı. Bizans İmparatoru Valens (364-378) döneminde yüksek dereceli bir memur olan Modestus, M.S.358 yılında Libanus'a yazdığı mektubunda fakirlikten dolayı sıkıntı çektiğini yazıyordu. Fakat M.S.364 yılında Modestus, İstanbul'da memurluk görevinde bulunduğu zaman büyük toprak sahibi olmuştu. Daha sonra imparator tarafından Antakya'ya vali olarak atanmıştı. Modestus, Antakya'da valilik yaptığı dönemde büyük bir servete sahip olmuştu. Modestus, valilik görevinde bulunduğunda şehirde çıkan ayaklanma sırasında servetinin yağma edileceğinden korktuğu için at arabalarıyla gümüşlerini emin bir yere taşıtmıştı.[31]

2.4. Esnaf, Zanaatkarlar ve Çiftçi Sınıfı

Erken Bizans döneminde Antakya'da çok çeşitli meslek grupları bulunmaktaydı. Bunun sebebi; Antakya'nın siyasi, ticari ve askeri konumundan kaynaklanmaktaydı. Bu meslek grupları manavlar, kerestеciler, fırıncılar, gümüşçü, berber, taş ustaları, metal işlemecileri, ayakkabı imalatçıları v.b. idi. Bu meslek grupları Antakya'nın ekonomik ve ticari hayatının canlılığının göstergesiydi. Antakya'da ticari hayatın canlı olmasına rağmen esnaf ve zanaatkâr halk zengin kesimi oluşturmuyordu. Aristokrat ke-

31 Liebeschuetz, s.50-51.

sim ile esnaf ve zanaatkâr kesim arasında sosyal fark fazlaydı.[32]

Antakya'da bütün tüccarlar ağır ticaret vergisi olan "Collatio lustralis"[33] vergisini vermek zorundaydılar. Bu vergiyi verenler diğer sınıfların yararlandığı imtiyazlardan yararlanıyordu. Esnaflar ve zanaatkârlar politik olarak fazla güçlü değillerdi. Esnaflar ve zanaatkârlar dükkânlarını senatörlerden veya kiliseden kiralıyorlardı. Bu yüzden esnaf ve zanaatkârlar hem yüksek dükkân kirası hem de ağır vergi ödüyorlardı. Böylece esnaflar ve zanaatlar hem politik hem de ekonomik açıdan güçlü değillerdi. Bizans Devletinin kanunlarına göre vergilerin toplanması valilerin adına şehir meclisi tarafından organize ediliyordu. Libanius, bu vergiler ve kiralar toplanırken esnaflara yardım ettiğini belirtmektedir. Çünkü vergiler ve kiralar toplanırken adalet gözetilmiyor, güçlü olan zayıf olanı eziyordu.[34]

Antakya tarihinde bazı zamanlar kıtlık görülmüştür. Buğdayın azlığından ve fiyatların pahalılığından birinci derecede fırıncılar suçlanmış ve cezalandırılmışlardır. Bu olaylar sayesinde Antakya'nın ekonomik ve ticari yapısı hakkında bilgi ediniyoruz. Bizans İmparatoru Julianus, Antakya'da fırıncıların unlarını saklayarak fiyatları yükselttiklerinden ve böylece pahalılığa sebebiyet vermelerinden dolayı fırıncıları cezalandırmıştı. Buradan Antakya'da fiyatların serbestçe belirlendiği ve fırıncılığın şehir için önemli bir meslek grubu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Antakya'da fırıncılar, şehrin yakınında bulunan su gücüyle çalışan değirmenlerden unları alıyorlar ve kendileri ekmek yaparak satıyorlardı. Antakya'da olduğu gibi Roma ve İstanbul'da da bu şekilde sivil fırınlar bulunmaktaydı.[35]

Antakya'nın caddeleri kuzey-güney, doğu-batı doğrultulu olduğundan bu caddelerin üzerinde dükkân şeklinde yapılmış olan kulübeler bulunmaktaydı. Bu kulübeler sade bir şekilde inşa edilmiş olup üstü kamışlarla örtülmüştü. Antakya'da ürünler üç yerde satılmaktaydı Roma döneminde büyük şehirlerde halkın özgürce konuştuğu ve Pazar yeri olarak kullanılan Agora (Forum) vardı. Ürünler pazar dışında kulübelerde ve evlerin önünde bulunan tezgâhlarda satılmaktaydı. Antakya'da şehir halkı evinden çok uzaklara gitmeden ihtiyacını kolaylıkla temin edebiliyordu.

İstanbul'da dükkânlar Antakya'daki gibi şehrin geneline yayılmamıştı. Antakya'da dükkânlar şehrin belli bir bölümünde bulunuyor ve fiyatlar devamlı olarak memurlar tarafından kontrol ediliyordu. Antakya'da fiyatlar piyasa tarafından serbestçe belirleniyordu.[36]

Antakya'da aynı dükkanda birçok kişi çalışmaktaydı. Bir ürünü bir kişi değil birçok kişi bir araya gelerek üretiyorlardı. Ürünün satılmasıyla oluşan kazancı ise kendi aralarında paylaşmaya çalışıyorlardı. Bu sisteme basit iş bölümü veya basit bir ticari organizasyon diyebiliriz. Böylece Antakya'da basit bir iş bölümü var olduğunu söyleyebiliriz. Antakya, Bizans Devleti'nin ekonomik ve yönetim açısından en önemli merkezlerinden biriydi. Bizans Devleti'nin ihtiyacı olan birçok ürün Antakya'da üretilmekteydi. İmparatorluğun kumaş ihtiyacının çoğu Antakya'dan karşılanmaktaydı. Ayrıca darphane de Antakya'da bulunmaktaydı. Böylece imparatorluğa malzeme üreten ve ekonomik açıdan zengin olan Antakya'da esnaf ve zanaatkâr kesim çoğalmıştır. Diğer şehirden gelen esnaf ve zanaatkârlarla şehrin nüfusu artmıştı. Aynı zamanda Antakya'da ordunun ihtiyacı olan silahlar, giysiler v.b. birçok malzeme üretilmekteydi. Bundan dolayı Antakya'da silah üreten zanaatkâr kesim oluşmuş ve gelişmişti.[37]

Erken Bizans döneminde Antakya, önemli bir askeri üs olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı Antakya'da her zaman büyük bir ordu bulunmuştur. Şehirde böyle büyük bir ordunun bulunması şehir

32 Liebeschuetz, s.53.

33 Collatio lustralis vergisi Konstantinus zamanından bu yana sadece şehir sakinleri tarafından ödenmekteydi. Adının işaret ettiği gibi o başlangıçta altın ve gümüş olarak alınmaktaydı. Ancak Valens'in hükümdarlığı döneminden itibaren sadece altın olarak alındı. Başlangıçta o imparatorun tahta çıkışında veya tahta çıkışının daha sonraki beş yıllık kutlamalarında alınmaktaydı. Ancak beşinci yüzyılda her dört yılda bir toplanmaya başlandı. Bu vergi geçimini alım satımla uğraşarak veya ücret karşılığı çalışarak sağlayan kişilerce tüccar, dükkan sahipleri, zanaatçılar hatta tefeciler ödemekteydi.

34 Downey, s.423.

35 Liebeschuetz, s.53.

36 Liebeschuetz, s.56.

37 Philip K. Hitti, History of Syria; İncluding Lebanon and Palestine, s.299.

halkı için hem faydalı hem de zararlıydı. Esnaf mallarını askerlere satarak iyi gelir elde ediyordu. İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Antakya'da da ayrıcalıklı konumda olan askerler, esnaftan yiyecek ve malzeme alıp parasını vermiyorlardı. Askerler, kendilerine karşı gelen esnafa karşı güç kullanıyorlardı. Antakya'da esnaf ve zanaatkârlar az politik güce sahip olduklarından askerlere karşı koyamıyorlardı. Fakat Antakya tarihinde askerin zorbalığına dayanamayan halkın zaman zaman askere karşı isyan ettiği görülmüştü.[38]

Erken Bizans döneminde Antakya'nın yakınlarında birçok köy bulunmaktadır. Bu köylerde yaşayan çiftçiler ve köylüler ürünlerini şehre getirerek şehrin gıda ihtiyacını karşılıyorlardı. John Krisistom, Antakya'da Cuma günleri büyük bir pazar kurulduğunu ve köylülerin bu pazara gelerek meyve, sebze ve hayvani ürünler sattıklarını belirtir. Antakya'da toprak sahipleri ile çiftçiler arasındaki ilişkinin derecesi önemlidir. Acaba Antakya'da çiftçiler kiralık işçi mi yoksa kendi topraklarını işleyen çiftçiler miydi? Bu soru şu şekilde cevaplandırılabilir: Antakya'da çiftçilerin çoğu, büyük toprak sahiplerinin arazilerinde kiralık işçi olarak çalışıyorlardı. Ancak çok azı kendi topraklarını işleyebiliyorlardı. Bu toprak sahipleri topraklarını çiftçilere kira bedeli veya ürün bedeli olarak kiralıyorlardı. Bu toprakları işleyen çiftçiler, kira bedelinin yanında ağır vergi vermekle de yükümlüydüler. Çiftçiler eğer bu kira bedelini veya vergiyi vermezlerse işledikleri topraklar ellerinden alınıyordu. Toprak sahipleri, ürün toplama zamanı gelirler ve fiyatların en yüksek olduğu zaman ürünleri çiftçilerden alırlardı. Çiftçiler, kira bedeli ve ağır vergiden dolayı fakirlerdi.[39]

Çiftçiler, toprak sahiplerinin ek işlerini de yaparak kira bedelinin azalmasını sağlıyorlardı. Böylece çiftçiler ağır kira bedelinden biraz olsun kurtulmuş oluyorlardı. Antakya'da çiftçilerin önemli gelirlerinden biri de, zeytin ve zeytin yağı üretimiydi. Zeytin üretimi yapanların, çiftçilerin aksine, kendi arazileri vardı. Zeytin üretenler miras yoluyla bu arazilere sahip oluyorlardı. Böylece zeytinyağının üretiminin öğretilmesi de aileden aileye aktarılarak sağlanıyordu. Zeytin, Antik çağdan beri Antakya'yı simgeleyen ve en çok kazancı sağlayan üründü. Toprak sahiplerinin zeytinlikleri de vardı. Çiftçiler, toprak sahiplerinin zeytinliklerinde çalışıyorlar ve çalışmalarının karşılığını kira bedelinden düşüyorlardı. Bu sistem toprak sahiplerinin de işine geliyordu. Çünkü zeytin üretimi için ayrı işçi tutup ona para ödemek yerine çiftçileri çalıştırıyor ve onların kira bedelinden bu çalışmanın karşılığını düşüyorlardı. Bu sistemin yanında Bizans Devleti döneminde diğer eyaletlerde ve Batı'daki diğer ülkelerde İtalya ile İspanya'da da tarımda köleler kullanılmaktaydı. Fakat Suriye bölgesinde tarımda kölelerin çalıştığıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. John Krisistom'un belirttiğine göre Suriye bölgesinde zengin kesimin bin veya iki bin civarında köleye sahip olduğunu belirtir. Fakat bu kölelerin tarım mı yoksa başka işlerde mi kullanıldığını belirtmemiştir.[40]

3. İslam Fethine Kadar Antakya'da Dinî Yapı

3.1. Hıristiyanlık Öncesi Antakya'nın Dinî Yapısı

Bu gün Hatay ili sınırlarında bulunan Antakya şehrinde Hıristiyanlıktan önce iki inanış şekli vardı. Hâkim inanış Paganizm iken diğeri Yahudilik idi.[41] Antakya'nın kurucusu olan Selevkos I. Nikator Antakya'yı Zeus'a adadı ve şehirde Grek tanrıları için birçok tapınak yaptırdı. Aynı zamanda bu dönemde devletleri ve şehirleri koruyan tanrıçalar ortaya çıkarıldı. Antakya'daki şehir tanrıçası "Antakya Tyche" (Romalılarda "Fortuna") adlı bir tanrıçaydı ve şehir halkı bu tanrıçaya büyük bir saygı gösterirdi. Diğer taraftan Selevkos devrinin olayları ve ortaya çıkan başarılı insanların içinde bir tanrısal cevher bulunduğu inancı doğmuştu. İşte bu sebepten Grekler kendilerine iyilikte bulunmuş olan kral ve komutanları tanrı mertebesine çıkardılar. Bu inanış Selevkoslar ve Hellenizm krallıklarında hükümdar kültünün oluşmasını sağladı. Bu hükümdar kültü bütün teb'alar, yani gerek Doğulular, gerek Grekler için mecburi ve resmî mahiyette bir kült olup mutlak monarşinin başlıca nişanelerinden birisiydi.[42] Antakya'nın Pagan yapısı o dönemin diğer

38 Liebeschuetz, s.60.

39 Downey, s.423.

40 Liebeschuetz, s.64.

41 Downey,s. 572.

42 Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yay., 1994, Ankara,

Eros ve Psyche Mozaiği. M.S. III. YY. Samandağ. Hatay Mozaik Müzesi. Antakya'da hakim olan paganizm Hıristiyanlıkla beraber yavaş yavaş dönüşerek kaybolmuştur.

şehirlerinin Pagan yapısından farklıydı. Çünkü Antakya'da Hellenistik kültlerle, Suriye kültleri bir arada bulunmaktaydı. Antakya'nın bu Pagan yapısının oluşmasında Antakya'nın toplum yapısı etkili oldu. Selevkos I. Nikator, Antakya'yı ilk kurduğunda şehirde Grek tacirler aracılığıyla buraya gelmiş Grekler ve Makedonyalılar bulunmaktaydı.[43] Selevkosların burayı almasıyla eski yönetim merkezleri olan Dicle'den çok miktarda insan getirerek Antakya'ya yerleştirdi. Bu sebepten dolayı Antakya'da hem Hellenistik kültler hem de Suriye kültleri bir arada bulunmaktaydı. Böylece Antakya, Batı ve Doğu kültürlerinin birleştiği önemli bir dinî ve kültür merkezi konumuna geldi.[44]

Antakya'nın yakınında defne ağaçlarıyla çevrili serin ve güzel sayfiye yeri olan Defne (bugünkü Antakya'nın kazası Harbiye), Pagan Kültlerinin merkezi konumundaydı. Defne'de Julius Sezar tarafından yaptırılan Roma Tyche'si ve Apollo'ya adanmış bir tepe bulunmaktaydı. Defne'de bulunan diğer kültler Hadrian'ın Suriye valisi olduğu zaman yaptırdığı Zeus Soter tepesi ve Trajan'ın yaptırdığı Artemis tepeleridir. M.S. 181 yılında Antakya'da yapılmaya başlanan Olimpiyat

s.476

43 Downey,s. 272.

44 H.J. W. Drijvers, Cult and Believes at Edessa, 1980, Leiden, s.67.

oyunları Olimpian Zeus onuruna düzenlenirdi.[45] Selevkos I. Nikator döneminde Zeus, Apollo ve şehrin tyche'si Antakya'nın Paganist yapısını oluşturan önemli tanrılardı.[46]

Dördüncü yüzyılın ortalarında Antakya'da Pagan kültlerine fazla rastlanmamaktadır. M.S. 362 yılında Pagan görüşüne sahip Bizans İmparatoru Julianus, Antakya'ya geldiğinde burada onu destekleyen çok az kişi vardı. Bu sebepten Antakya'nın korunması için, şehir Zeus tanrısına adandığı gibi Defne'de Apollo'ya adanmıştı. İmparator Julianus Antakya'da dokuz Pagan tepesini ziyaret ettiği sırada Defne'de Apollo kültünün bulunmadığını görünce çok üzüldü. Julianus'un Antakya'ya gelmesindeki amaç Paganizm'i tekrar canlandırmaktı.

Antakya'nın hem Paganizm'in merkezi hem de Hıristiyanlığın merkezlerinden biri olması İmparator Julianus'un planını gerçekleştirmek için bu şehri seçmesinde etkili olmuştu. Fakat İmparator Julianus planını gerçekleştirmek için Antakya halkından umduğu desteği göremedi. İmparator Julianus'un ölümünden sonra 20 yıl süresince Antakya'da Paganizm diğer imparatorların hoşgörüsüyle devam etti. Bizans İmparatoru I. Theodosius (379-395) döneminde Paganizm'i tamamen ortadan kaldırmak için çalışmalar başlatıldı ve Antakya'daki bütün Pagan tepeleri yıkıldı. M.S.529 yılında Bizans İmparatoru Justinianus tarafından Paganizm'in merkezi Atina Akademisi kapatıldı ve bu dönemde Antakya'da bu politikadan etkilendi. Böylece Antakya'da da Paganizm'in son kalıntıları tamamen ortadan kaldırıldı.[47]

Şehir tanrısı olarak bilinen Antakya Tychesi Antik dönemde kentin koruyucusu bereketin ve refahın simgesi idi. Antakya darphanesinde basılan paralarda Antakya Tychesi sembol olarak da kullanıldı.[48]

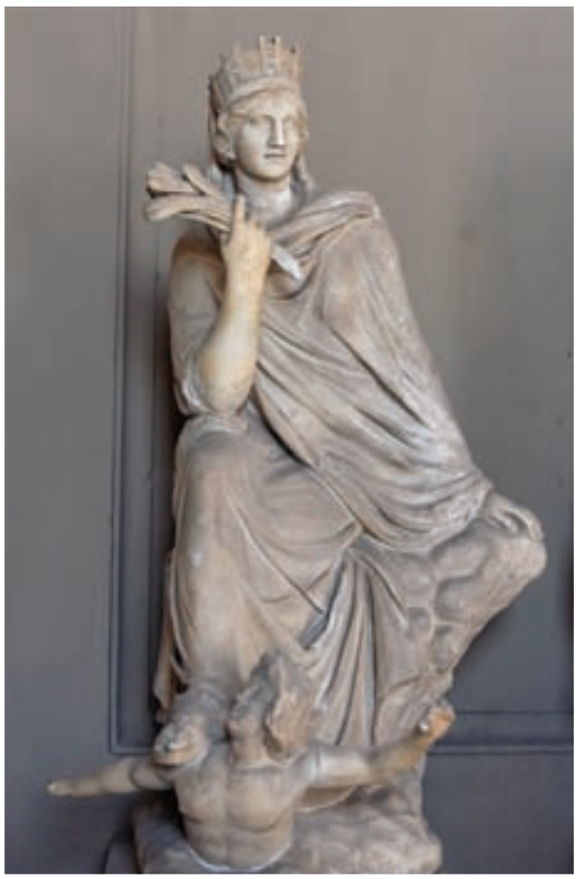

Antakya Tychesi Heykelciği

3.2. Antakya Kilisesi'nin Kuruluşu

M.Ö. 64 yılında Roma'nın meşhur komutanlarından Pompei, Selevkos Krallarından XIII. Antiochus'u yenerek Antakya'yı aldı ve bu şehri Roma İmparatorluğunun topraklarına kattı. Bu tarihten sonra Antakya, Roma İmparatorluğu'nun Suriye eyaletinin merkez şehri olarak özerk yönetim yapısına sahip oldu ve Roma'dan atanan valiler tarafından yönetilmeye başlandı. Bununla beraber, Julius Sezar'ın imparator olmasına kadar geçen dönemde, üç vali tarafından yönetildi. Bu valilerden birincisi L. Marcius Philippus, (M.Ö. 62-57), ikincisi Gabinus, (M.Ö. 57-54) ve üçüncüsü ise Crassus idi. Bu dönemde Antakya'nın Helenistik medeniyet yapısına Roma İmparatorluğu'nun Latin medeniyeti de eklenmeye başlandı. Böylece, Grek-Roma medeni-

45 D.S.Wallace-Hadrill, Christian Antioch: A study of Early Christian Thought in the East, Cambridge Univ. Pres, 1982, 16.

46 Drijvers, s.67.

47 D.S.Wallace-Hadrill, s.16

48 Ataman Demir, Çağlar İçinde Antakya, Akbank Kültür ve Sanat Yayını, 1996, İstanbul, s.28.

Saint Pierre Kilisesi. 1900'lerin başı.

yetinin kaynaştığı bir medeniyet merkezi konumuna geldi.[49]

Hz. İsa'nın doğumu ve Hıristiyanlığı Kudüs'te Yahudilere anlatmaya başlaması dünya tarihini değiştiren büyük bir olaydır. Hz. İsa, doğumundan otuz yıl sonra Kudüs'teki Yahudilere kendisine indirilen dini tebliğe başladığında Yahudilikten farklı olarak "Allah'ın Krallığı'nı" yani bütün milletlere mahsus ve dünyanın sonuna kadar devam edecek, insanlığın mutluluğu ile kurtuluşu için tabiatüstü bir cemiyeti ilan etmiştir.[50] Bu tebliğinde İlahi Mesih Devleti ve Musa Şeriatı üzerinde durarak Hz. Musa'ya indirilen dini yaşayan Yahudileri ıslah etmeye gayret gösterdi.[51] Fakat, Kudüs'de yaşayan Yahudiler, Hz. İsa'nın tebliğini kabul etmeyerek Hahamların kışkırtmasıyla ona suikast girişiminde bulundular. Hz. İsa, 33 yaşında iken bir Perşembe günü gece saat beş civarında Roma Valisi Pontius Pilate'nin eşi Procla, ona bir mesaj gönderdi. Bu mesajda "Sana yardım etmek için yapacağım hiçbir şey yok, bugün rüyamda senden dolayı çok acı çektim." diye yazıyordu. Mesajın Hz. İsa'ya ulaştığını öğrenen Kudüs Yahudileri, isyan ederek Hz. İsa'yı aramaya başladılar. Hz.İsa'yı yakalayan Yahudiler, onu çarmıha gerdiler.[52] Böylece, üç yıllık peygamberlik dönemi M.S. 33 yılında sona erdi.[53] Hz. İsa'nın üç yıllık peygamberlik döneminde tebliğini kabul eden sadece on iki kişiydi. Hz. İsa'ya inanan on iki havari, kırk gün sonra Kudüs'de bir araya gelerek bundan sonra ne yapacaklarını konuştular ve Hz.İsa'nın evrensel mesajını yaymak için Kudüs'de teşkilatlanma kararı aldılar.[54] Hz. İsa'nın on iki havarisini

49 Virginia Corvin,St. Ignatus and Christianity in Antioch, Yale Univ. Press,1960, s.42

50 H. Bihlmeyeri K. Tuchle, I. ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, (Çev. A. Gürol), İstanbul, 1972, s.15.

51 Mehmet Çelik Süryani Kilisesi Tarihi, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987, s.9-10.

52 John Malalas, The Chronicle of John Malalas, (Çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott), published by Australian National University, 1986, Canberra, s.127-128.

53 Resullerin işleri, 1:9-11, Luka 24:172 Mar. 16:19-20), İncil, Yeni Yaşam Yay.

54 Malalas, s.127-128.

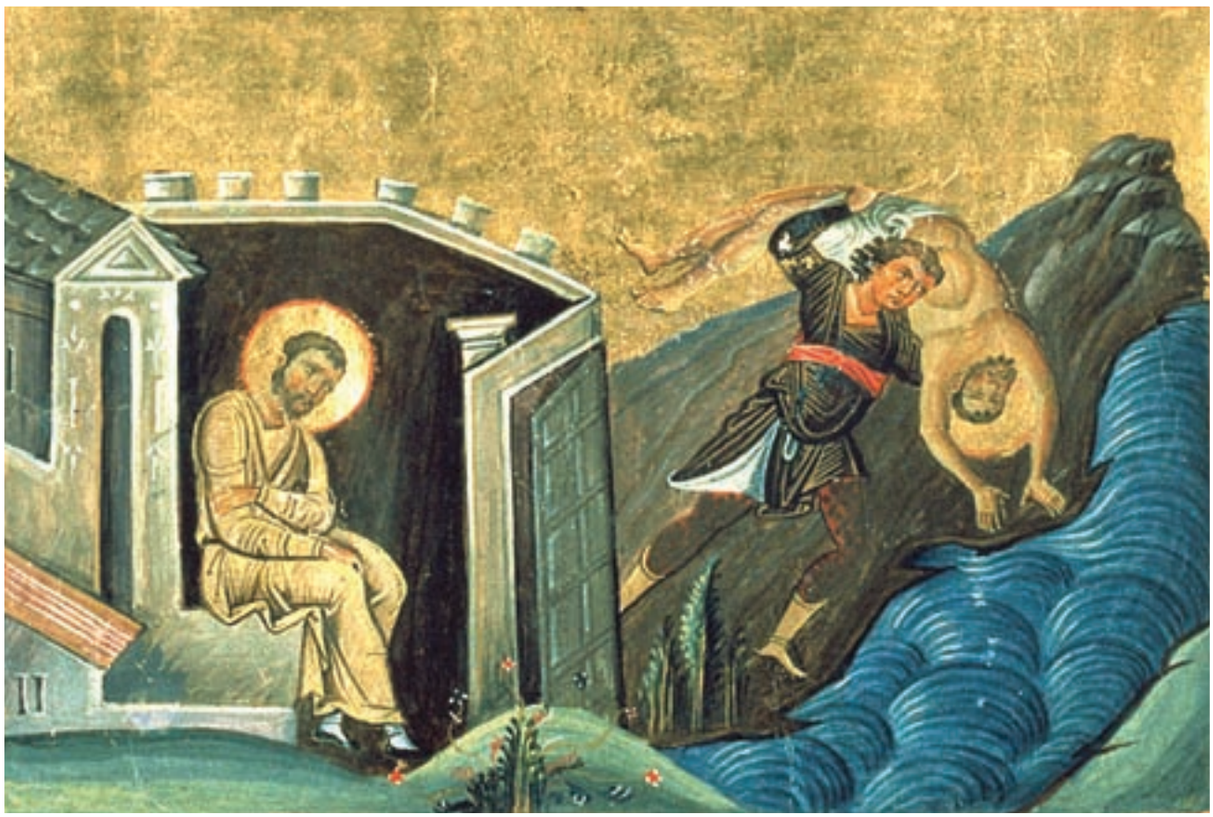

İgnatius tasviri.

Yahudilerden ayıran şey Mesih'in gelmiş bulunması ve evrensel olarak bütün insanlığın kurtulacağına inanmalarıydı.[55]

Kudüs'de yaptıkları bu toplantı da Hz.İsa'ya inanan Havariler, Hz. İsa'nın öğretisini yaymak için Kudüs'ten ayrılarak Tarsus, Kıbrıs ve Antakya gibi şehirlere göç etme kararını aldılar. Kudüs'teki havari meclisi, Hz. İsa'nın mesajını anlatmak için Antakya şehrini uygun buldu. Bunda Antakya'nın Roma İmparatorluğu'na bağlı özerk yönetim yapısına sahip olması ve aynı zamanda bölgenin en büyük şehri olması etkili oldu. Bunun üzerine havari meclisi, ilk önce Pavlos'u Tarsus'a daha sonra ise Barnabas'ı Antakya'ya gönderdiler.[56]

Hz.İsa'nın göğe çekilmesinden dört yıl sonra M.S. 37 yılında Barnabas ile Pavlos, Antakya'da buluşarak Singon olarak bilinen Pantheon sokağının yakınında Hz.İsa'nın mesajını anlatmaya başladılar. Bir yıl gibi kısa bir sürede Antakya'da putperestliği bırakarak Hz.İsa'nın öğretisini kabul eden büyük bir topluluk oluşmaya başladı.[57]

M.S. 37 yılında havari Peter'in de Antakya'ya gelerek Hz. İsa'nın öğretisini burada yayma çalışmasına destek olmasıyla Yahudilerden dini görüşleriyle ayrılan bu topluluğa Antakya'da ilk kez "Hıristiyan" adı verildi. Havari Barnabas ve Pavlos'a destek olmak için Antakya'ya gelen havari Peter'in gayretleri sonucunda putperestlikten yeni dine geçen Hıristiyan topluluk dini yaşantısı ve görüşleri ile Pagan Roma Dünyası'nı etkiledi. Böylece Antakya'da şekillenen Hıristiyanlık, buradan Roma Dünyası'na yayıldı.[58] Ayrıca Hıristiyanlık Kudüs'de doğmuş Antakya'da ise son şeklini almıştır. Kudüs'de sadece Yahudi asıllı müminler bulunurken, Antakya Kilisesi, her ırktan insanı bağrında toplayan bir ki-

55 Ernest Renan, İsa'nın Hayatı (Çev. Ziya İshan), Milliyet Yay. 1964, Ankara, s.30.

56 Downey s.275.

57 Malalas, s. 128.

58 H. Bihlmeyeri K. Tuchle, s.19.

Hz. İsa'nın öğrencileri Petrus, Barnabas ve Pavlos Antakya'ya gelerek buradaki halkı hak dine davet etmişlerdi.

lise konumuna geldi.[59] Magnus Zetterholm, birinci yüzyılda havarilerin Antakya'ya geldiğinde şehrin nüfusunun 300.000 ile 400.000 arasında olduğunu kitabında yazar.[60]

Eusebius[61], Antakya kürsüsünün ilk Patriği olarak Petrus'u, onun ölümünden sonra II. Patrik olarak Efudyos'u ve onun ölümünden sonra da III. Patrik olarak İgnatius Nurani'yi kaydeder. Eusebius, ayrıca Efudyos'un imparator Cladius'un beşinci yılında M.S.45/46 yıllarında Antakya'da Hıristiyanların lideri olduğunu belirtmiştir.[62]

Malalas, ise: Efudyos'un Antakya'da M.S.41 yılında dini lider olduğunu söyler. Antakya kilisesinin kurucusu ve ilk patriğinin Peter (Aziz Petrus) olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, havari Barnabas, Pavlos ve Peter'in Antakya'ya gelerek Hz. İsa'nın öğretisini anlattıkları M.S. 37 yılında Antakya'da deprem olduğunu da yazmıştır.[63]

Roma İmparatoru Vespasian (M.S. 69-79), Yahudi isyanını bastırmak için Jerusalem (Kudüs)'e doğru hareket hazırlıklarına başladı. Yahudiler, bu olay üzerine Roma'daki diğer imparator adaylarından Vitellus'u kışkırttılar. Vespasian, oğlu Titus'u Roma'ya gönderdi. Titus, M.S. 69 yılında Vitellus'u yenerek Roma'ya girdi. Daha sonra Roma'dan Kudüs'e doğru hareket etti. Titus, M.S.70 yılında Kudüs'ü işgal ederek buradaki Yahudilerin çoğunu öldürdü. Bu olaydan sonra Antakya halkı Yahudileri şehirden kovacaklarını söyleyerek Titus'u Antakya şehrine davet ettiler. Bu davet üzerine Titus kısa bir süre için Antakya şehrine geldi.[64] M.S. 75 yılında Efudyos'un katlinden sonra İgnatus Nurani, Antakya'da kuvvetli bir misyoner teşkilatı kurdu. Önce Antakya kilisesi içindeki Yahudi asıllı Hıristiyanlar ile Putperest asıllı Hıristiyanlar arasındaki ihtilafı gidermiş, sonra da özellikle Anadolu'daki kiliselere gönderdiği mektuplarla parçalanmaları önlemiştir. İgnatus Nurani'nin bu misyon faaliyetleri müminlerin

59 Francis Crowford Burkitt, Early Eastern Christianity: St.Margaret's lectures on the Syriac-Speaking Church, London, John Murray, 1904, s.10.

60 Magnus Zetterholm, The Formation of Christianity in Antioch, Published by Routledge Ltd. 2005, New York, s.28.

61 Eusebius hususunda bkz. George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay, Ankara, 1981, s.22'de Bizans tarih yazıcılığı kaisareia piskoposu Eusebius ile başlar. Eusebius, Bizans Kronografi'nin ilk temsilcilerinden olup yazdığı büyük kilise târihi (On cilt kitapta 324'e kadar) ile tamamıyla yeni bir yol açmıştır.

62 Eusebius, The History of the Church from Christ to Constantine, (Translated by G.A. Williamson), London, Penguin books Ltd., 1965 s. 40

63 Malalas, s. 131.

64 Virginia Corwin, s. 47.

Doğu Roma İmparatoru Konstantin adına bastırılan paralar ve Konstantin'in Roma müzesindeki büstü.

sayılarının artmasına ve kilisenin güçlenmesine sebep oldu. İgnatus'un bu çalışmaları kısa bir zaman sonra imparatorluk içinde huzursuzluk yarattı ve şikâyetler imparator'a kadar ulaştı. Bunun üzerine İmparator Trajan çıktığı Doğu seferi sırasında Antakya'ya uğrayarak kırk yıla yakın bir zamandır episkoposluk yapan İgnatius'u zincire vurdurarak Roma'ya gönderdi.[65]

M.S. 50 yıllarında Antakya'da şekillenen Hıristiyanlık buradan Roma dünyasına yayıldı. Roma imparatorları, imparatorluk kültüne tapınmayan Hıristiyanlara karşı tepki gösterdiler. Birinci yüzyılın ortalarından itibaren Roma imparatorları Hıristiyanların ibadet etmelerini yasakladılar ve Hıristiyanlara karşı baskı uygulamaya başladılar. Roma imparatorluğunda Hıristiyanlığın ilk yayıldığı yer olan Antakya'da bu baskı ve zulmün etkisi çok fazla görüldü.

Hıristiyanlara karşı uygulanan bu baskı ve zulüm dönemi Büyük Konstantin'e kadar devam etti. Doğu Roma İmparatoru Konstantin (M.S.324-337) Dönemi'nde reformların etkisini Antakya'da da görmekteyiz.[66]

3.3. Antakya'da Hıristiyan Mezheplerin Ortaya Çıkışı

M.S. 325 yılında İmparator Konstantin başkanlığında İznik'te ilk Ekümenik konsil toplandı. İmparatorun bu konsilde en büyük hedefi, imparatorluk geneline yayılmış iç huzursuzluklara bir son vererek, imparatorlukta siyasi ve dinî birliği sağlamaktı. Konstantin'in bu politikası neticesinde Hıristiyanlara özgürlüklerini ve dinlerini rahatça yaşayabilme imkânı verilmiştir. İmparatorluk genelindeki bu özgürlük ortamı Antakya'ya da yansıdı. Antakya'da Hıristiyanlara karşı yüzyıllarca devam eden baskı, bu dönemde son buldu.[67]

Antakya'da Roma İmparatorlarının Hıristiyanlara yaptığı baskı ve zulüm son bulmuş iken bu sefer

65 Ignatus Yakup, Târihu'l-Kenise, I. cilt. Beyrut. 1957, s .76.

66 Aziz S. Atiya, A History of Eastren Christiniaty, Methuen ltd. London,1968, s.32-33.

67 R. H. Barrow, Romalılar (Çev. E. Gürol), İstanbul, 1965, s.167.

de dinî münakaşalar dönemi başladı. Bu dönemden sonra Antakya'da Nasturi ve Süryani Hıristiyan mezhep birçok Hıristiyan'ın mensup olduğu büyük kiliseler konumuna geldiler. İmparator Valens'in M.S. 379 yılında ölümü üzerine idareyi ele alan I. Theodosius, İznik taraftarı olduğunu hemen belli etti. İstanbul'a gelir gelmez başta şehrin piskoposu olmak üzere bütün Ariusçuları sürerek, yerlerine İznik taraftarı olan ruhbanları tayin etti. Arkasından rafizi kabul ettiği Hıristiyanlara ve Putperestlere karşı şiddetli bir kampanya başlattı. Bunlara karşı yürürlüğe koyduğu cezaları kademeli olarak arttırdı. M.S. 380 yılında yayınladığı bir emirnameyle Baba, Oğul ve Ruhül'l-Kudüs'ten müteşekkil olan Teslis'e inananların ancak "Hıristiyan" adını kullanabilecekleri, bunların dışında kalanların bu adı taşımaya layık olmadıkları ilan edildi. Bunun akabinde yayınladığı diğer emirnamelerde, İznik taraftarı olmayanların dinî toplantı yapamayacaklar vasiyetname, veraset meseleleri v.b. gibi hukuki haklarını da kaybettikleri bildiriliyordu.[68]

Büyük I. Theodosius'un bu ön tedbirleri ülkede dinî birliği sağlamaktan uzaktı. O da başvurduğu yöntemlere benzer şeylerde bu birliği temin edemeyeceğini anlamıştı. Nihayet M.S. 381 yılına girdiğinde, Büyük Konstantin gibi bir konsil toplamanın zaruri olduğuna inandı. İmparator I. Theodosius M.S. 381 yılında İstanbul Konsilini topladı. Daha sonra çeşitli dinî münakaşalar sebebiyle M.S. 431'de I. Efes Konsili ve II. Efes Konsili toplandı. Bu konsillerde kiliseler arası ihtilafların giderilememesi sebebiyle M.S. 451 yılında Kadıköy Konsili toplanmıştır. Hıristiyan âleminde bir daha birleşmemek üzere büyük parçalanmalara sebep olan Kadıköy Konsilinin kararları, her tarafta büyük yankılara yol açtı. Kiliseler arası birliği temin etmek amaçlanırken, daha büyük gedikler açıldı. Kadıköy Konsilinin 28. maddesinde İstanbul patriği "umumi patrik" olarak kabul edilmiştir. Diğer kiliseler buna itiraz etmişler ve bu madde kiliseler arasındaki çekişmeleri arttırmıştır. 7 Şubat M.S. 452' de imparatorun emriyle başkent halkına ve ruhanilere son bir tamim yayınlandı.[69]

Bu tamimde Kadıköy Konsili kararlarının özellikle Bizans Anadolusunda titizlikle uygulanacağı ve hiçbir kimsenin ilahiyat tartışmalarına girmemesi gerektiği, Kadıköy kararlarına uymayanların ise şiddetle cezalandırılacağı vurgulanıyordu. Devletin, Kadıköy Konsili'nin kararlarını uygulamak için kuvvete başvurması Anadolu, Suriye, Mısır ve Filistin'de kanlı olaylara sebep oldu. İstanbul Kilisesi ile Hıristiyan Doğunun monofizit kiliseleri arasındaki zıddiyet Kadıköy Konsili kararlarından sonra erken Bizans Devleti'nin kilise ve devlet siyaseti sorunlarından birisi oldu.[70]

Kadıköy Konsilinden sonra Doğu Kiliseleri (Antakya, İskenderiye ve Kudüs) ve Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasında ayrılık ve çatışmalar başladı. Doğu Kiliseleri patriklik merkezleri (Antakya, İskenderiye ve Kudüs)'nin İslâm hâkimiyeti altına girmesiyle İstanbul Kilisesi ile Doğu Kiliseleri arasında anlaşmazlık ortadan kalktı. Fakat bu sefer iki patriklik merkezinde, Roma ile İstanbul Kiliseleri arasında üstünlük mücadelesi başladı.[71]

3.4. Antakya Nasturi Kilisesi

Bizans İmparatoru II. Theodosios, Bizans Anadolusunda olduğu gibi Başkentte de devam eden dinî münakaşalardan usanmış ve bunun halli için de son derece bilgili ve dirayetli bir patrik arıyordu. Bu sırada Antakya'daki tahsilini tamamlamış olan Nastoryus, ilmî kudreti ve kuvvetli hitabeti sayesinde kısa sürede Antakyalıları büyülemiş ve şöhreti Antakya dışına taşarak, imparatorun kulağına kadar ulaşmıştı. İmparator, hem İstanbul kilisesi bünyesinden atayacağı bir patriğin başkentte iç çekişmelere sebep olacağı, hem de Nastoryus'un sahip olduğu vasıfları göz önüne almış olmalı ki İmparator, 10 Nisan 428 tarihinde Nastoryus'u İstanbul patriği olarak atadı. İstanbul patriği olan Nastoryus, İstanbul'da Antakya Kilisesi'nin görüşlerini savununca Bizans Devleti içinde yeni dinî tartışmalar başladı.[72] Dinî tartışmalar 431 yılında üçüncü Efes

68 Çelik, s.105.

69 W.H.C. Freen,The Rise of the Monophysite Movement;Chapters in the History of the Church in the fifth and sixth Centuries, Cambridge Univ. Press,1979, s. 143.

70 Ostrogorsky, s. 55.

71 John Haldon, Bizans Tarih Atlası (Çev. Ali Özdamar), Kitap yayınevi, İstanbul, 2007, s. 159.

72 Atiya, s.176-177.

Ekümenik Konsili'nin toplanmasına sebep oldu. Nastoryus'un en önemli karşıtı İskenderiye Patriği Cyril, Nastoryus'u bu konsilde sapkınlıkla suçlayarak görevden alınmasını öngören bir kararı konsilden çıkarmayı başardı. Antakya Kilisesi, monofizit kristoloji konusunda İskenderiye ile görüş birliği içinde olduğundan, Doğu Süryaniler görevden alınan Nastoryus'un safında yer aldılar ve kiliseleri onun adıyla anılır oldu. Antakya'nın yerli Hıristiyanlarından olan Süryaniler, beşinci yüzyılda ikiye ayrıldı. Özellikle batılı yazarlar Süryani ırkını esas olarak Nasturileri, Doğu Süryanileri, Yakubileri de Batı Süryanileri olarak zikrederler.[73]

3.5. Antakya Yakubi Kilisesi

Antakya, Hıristiyanlık tarihinde, Hz. İsa'nın Kudüs'te Yahudiler tarafından çarmıha gerilmesinden sonra havarilerin Antakya'ya gelerek Hıristiyanlığa şekil vermesiyle önem kazanır. Yaklaşık M.S.70 yıllarında Antakya kilisesi dinî bir merkez oldu. VII. Yüzyılın başlarında Bizans imparatorları, İstanbul Kilisesinin görüşünü kabul etmemeleri için Doğu Hıristiyanlarına karşı baskı ve zulmü arttırdılar. Bu dönemde Doğu kiliselerinin varlığını devam ettirmesinde Yakup Baraday, son derece etkili oldu. Yakup, aslında kilisenin manevi lideri olmuşsa da, patriklik tahtına oturtulmamış ancak kendisi iki patrik kutsamıştır. Biri, İstanbul'da birlikte tutsak kaldığı eski arkadaşı Sargis'i, Antakya patrikliğine atarken Pavlos'u İskenderiye patrikliğine atamıştı.[74]

Bizans İmparatoru Justinian döneminde Anadolu'da kiliseler arasındaki ihtilaflara son vermekle görevlendirilen Yakup, Doğu'da kiliselerin ikiye bölünmesine sebep oldu. Böylece biri Antakya'da Suriye kökenlilere ait olan Yakubi kilisesi, diğeri İskenderiye'de Kıptilere ait olan Yakubi kiliseleri ortaya çıktı. Yakup, Bizans Devleti'nde dinî birliği sağlayamadan 578 yılında vefat etti.[75]

4. Roma ve Bizans Dönemlerinde Hatay Bölgesinde ve Antakya'da Sosyal Hayat ve Nüfus Yapısı

M.Ö.300 ile M.S. 588 arasındaki yıllar göz önüne alınarak Antakya'nın nüfus yapısı hakkında şu şekilde genel bir değerlendirme yapılabilir. Böylece Roma-Bizans dönemlerinde Antakya' nın nüfus yapısıyla ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz:

Malalas'ın kayıtlarına göre; Antakya'nın ilk sakinleri yerli Suriyeliler, Makedonlar, Atinalılar, Giritliler, Kıbrıslılardı. Antakya kurulmadan önce Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos'un M.Ö.306 yılında kurduğu Antigoneia'nın eski sakinleri ise Argiviler ve Harackidler olup, bunlar Silpius ve Defne civarının eski sakinleri idiler. Malalas, Antakya ilk kurulduğunda 5300 Atinalı ve Makedonyalının Antakya'ya getirildiğini belirtir. Bu Avrupa kökenli olan halklar ile yerli halk ayrı ayrı mahallelere yerleştirilmişti. Malalas, bu rakamın sadece yetişkin erkekleri ifade edip etmediğine dair bir açıklama vermemiştir. Bu rakamın, aile reisi sayısını göstermesi halinde Antakya nüfusunun o çağda (esirler hariç olmak üzere) 17.000-25.000 civarında olduğu tahmin edilebilir.[76]

Bizans İmparatoru Trajan (M.S.98-117) döneminde Roma'da şehit edilen Antakya Patriği St. Ignatius zamanında Antakya'nın nüfusu 200.000 olarak belirtilmiştir. John Krisistom[77], kendi yaşadığı dönemde Antakya'nın nüfusunu belirlerken sadece kiliseye devam eden yetişkinler üzerinden Antakya'nın nüfusunu hesaplamıştı. Eğer bu nüfusa kadınlar, çocuklar ve köleleri de eklersek o zaman nüfus tahmini 500-600 bin civarında olacaktır. John Krisistom'un verdiği bu rakam abartılıdır. Kendisi Antakya'da kiliseye devam edenlerin çokluğunu vurgulamak için büyük ihtimalle bu rakamı abartmıştır.[78]

73 Levent Öztürk, Asrı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar, İz Yayınevi, İstanbul, 1998, s.67.

74 Atiya, s.180-182.

75 Çelik, s.105.

76 Haddad, s. 48.

77 Raffaella Cribiore, The School of Libanius in Late Antique Antioch, Princeton University Press, 2007, Princeton, s.15 John Krisistom'un hayatı hususunda bkz. John Krisistom, 349 yılında Antakya'da doğdu. Libanius'un kurduğu Grek eğitimi veren okula gittikten sonra Lucian kurduğu teoloji okuluna devam etti. Antakya'da verdiği vaazlardan sonra ünü İstanbul'a kadar yayıldı. M.S. 397 yılında İstanbul Kilisesinin patriği olarak atandı ve 407 yılında vefatına kadar bu görevini yaptı.

78 Haddad, s. 70

Dansözler mozaiği. Hatay Mozaik Müzesi. M.S. II-III. YY.

M.S. 386 ile 393 yıllarında John Krisistom' un belirttiğine göre Antakya'da 150.000 civarında Hıristiyan yaşıyordu. Ama bunların Ortodoks ya da diğer mezhebin üyelerinden olduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. John Krisistom'un bir vaazından edinilen bilgiye göre Antakya'da kilise yaklaşık olarak 3.000 fakire bakmaktaydı. Bu fakir insanların sayısına bakarak şehrin toplam nüfusu hakkında tahmin yürütecek olursak şehrin toplam nüfusunun 150.000 ile 300.000 arasında olduğu tahmininde bulunabiliriz.[79] John Krisistom'un belirttiği bu rakam sadece Hıristiyanların sayısını gösteriyor. Bu dönemde Yahudi ve Pagan nüfusunun toplam 100 bin olduğunu hesaba katarsak yetişkin olmayanlarla birlikte Antakya nüfusunun yarım milyon olduğunu söyleyebiliriz.[80]

Ausonius'un yazdığına göre IV. ve V. yüzyılda Antakya, imparatorluğun dördüncü büyük şehri idi. Bu yüzyıllarda Antakya, İskenderiye ile yaklaşık aynı nüfusa, Roma ve İstanbul'dan ise daha az nüfusa sahipti. Antakya'nın bu yüzyıllarda kesin nüfusunu belirtmek oldukça zordur.[81]

Malalas, M.S. 526 yılındaki depremde 250.000 kişi öldüğünü kitabında yazmıştır. Bu depremde ölen kişi sayısının çok olmasını Malalas, deprem olduğu zaman şehirde olimpiyat oyunlarının yapılmasına bağlar. Zira şehrin nüfusu dışarıdan gelen ziyaretçilerle artmış, bu da ölü sayısının fazla olmasına neden olmuştur. İki yıl sonra M.S. 528 yılındaki depremde yaklaşık olarak 4.870 ilâ 5.000 kişi ölmüştür. Bu depremlerden sonra şehirde veba salgını çıkmıştır. Bu felaketlerden sonra şehrin nüfusu azalmıştır. M.S. 588 depreminden sonra şehirde ekmek sıkıntısı olmuş, kıtlık baş göstermişti. Bu dönemde kıtlık ve deprem sonucunda 60.000 kişinin öldüğü sanılmaktadır.[82]

4.1. Olimpiyat Oyunları ve Spor

Roma İmparatoru Octavian (M.Ö. 27-M.S. 14) döneminde Antakya tarihinin en önemli olaylarından biri olimpiyat oyunlarının Antakya'da başlatılmasıydı. Antakya senatörlerinden Sobius, imparator Octavian ile birlikte Roma'dan Antakya'ya geldiklerinde imparator Octavian, her dört yılda bir, bir buçuk ay süren olimpiyat oyunlarını başlattı. Hıristiyanlık öncesinde ve sonrasında da olimpiyat oyunları Antakya'da Zeus adına dört yılda bir yapılırdı. Bu oyunlar Temmuz ayında başlar, kırk beş gün sürer ve Ağustos ayının sonunda biterdi. İlk olimpiyat oyunları düzenli olarak yapılır. Fakat olimpiyat oyunlarının maliyetinin çok yüksek olmasından dolayı yöneticiler bu oyunları finanse etmekte zorlanmışlardı. Bu sebepten olimpiyat oyunlarına zaman zaman ara verildi. Daha sonra senatör Sosibius kendisi finanse ederek oyunların tekrar devam etmesini sağladı. İmparator Claudius döneminde olimpiyat oyunları durduruldu. Antakya halkının ricası üzerine imparator Claudius olimpiyat oyunlarını tekrar başlattı. Antakya'da yapılan olimpiyat oyunları burada bazen ara verilerek 527 yılına kadar yapıldı.[83]

İmparator Commodus dönemi olimpiyat oyunları için çok önemli bir dönemdi. M.S. 175/176

79 J.H.W.C. Liebeschuetz, Antioch; City and Imperial Administration in the later Roman Empire, Oxford,1972, s.97.

80 Haddad, s. 73.

81 Liebeschuetz, s. 92.

82 Downey , s. 583.

83 John Malalas, The Chronicle of John Maladas, (çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott), published by Australian National University, Canberra, 1986, s.151. Ayrıca bkz. Downey, s.168

yılında Commodus'un babası imparator Marcus Aurelius zamanında Antakya halkı, Vali Cassius isyanını desteklediklerinden dolayı Marcus Aurelius Antakya'ya ceza olarak bayramların ve olimpiyat oyunlarının yapılmasını yasakladı. Marcus Aurelius ölümünden sonra imparator olan Commodus olimpiyat oyunlarını seyretmekten ve katılmaktan zevk alırdı. Bu sebepten Antakya halkı, olimpiyat oyunlarının tekrar şehirde başlatılması için Commodus'a ricada bulundular. M.S. 181 yılında Commodus, Antakya halkının ricasını kabul ederek Antakya'da Olimpiyat oyunlarının ve bayramların tekrar başlaması için izin verdi. Oyunlar yapılmadan önce çeşitli binalar inşa edilirdi.

Bu binalardan en önemlisi koşu parkurunu kaplayan "Xystos" idi, Xystos kolonlar ve oturma yerlerini çatıyla kaplamış Grek yapı özelliklerine sahip bir yapıdır. Xystos'un çatıyla kaplı olması atletlerin yağmurlu havalarda da kullanabilmesini sağlıyordu. Xystos, Antakya şehrinde inşa edilmişti. Şehir merkezinde inşa edilen "Xystos" diğer ek binalarla bir bütün oluşturuyordu. Antakya'daki olimpiyat oyunlarına Atina'dan ve diğer birçok şehirden atletler katılırdı. Atletik yarışlar geleneksel olarak olimpiyat oyunlarının en popüler bölümünü teşkil ediyordu. Libanius' un belirttiğine göre kendi öğrencilerinden de olimpiyat oyunlarına atlet olarak katılanlar vardı. Olimpiyat oyunlarında atletizmin yanında, güreş ve boks gibi sporlar da yapılmaktaydı. Antakya'da olimpiyat oyunları, Olimpia'daki eski oyunlar gibi büyük bir şölenle kapanırdı. Olimpiyat oyunları olduğu zaman Antakya'da diğer bayramlar ve eğlencelerde aynı zamanda organize ediliyordu. Olimpiyat oyunlarının yapıldığı zamanda diğer eğlenceler de Antakya halkı tarafından ilgiyle izlenmekteydi. Bu eğlenceler at yarışları, vahşi hayvanları avlamak, tiyatrolar vb. eğlencelerdi.[84]

Olimpiyat oyunları, ilk çağlardan beri resmi bir bayram ve şehrin prestiji olarak Hıristiyan imparatorların zamanında dahi devam etmişti. Hatta Antakya'ya Roma dünyasından Hıristiyan ziyaretçiler bile Olimpiyat oyunlarını seyretmek için geliyorlardı. Olimpiyat oyunlarını seyretmek için değişik bölgelerden gelen ziyaretçiler şehirde para harcıyorlar ve şehrin ekonomik hayatının canlanmasını sağlıyorlardı. Olimpiyat oyunları Antakya'nın ekonomisi için çok önemli bir faktördü. Olimpiyat oyunlarının başlamasıyla aynı zamanda şehirde diğer bayramlarda kutlanırdı. Bu bayramlardan en meşhuru "julian leap-years" Coulian artık yılıdır. Ne kadar zamandan beri Antik çağ pagan törenleriyle Olimpiyat oyunlarının birlikte devam ettiği ya da ne gibi değişiklikler olduğuyla ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. John Krisistom'un biyografisinde her dört yılda bir Hercules onuruna yapılan oyunların isminin "olimpiyat" olduğunu yazmaktadır. Fakat Hıristiyanlık zamanında Zeus ve Herakles onuruna yapılan oyunların isminin değiştirildiğiyle ilgili herhangi bir kanıt yoktur. Yalnızca M.S. 379 yılında İmparator Theodosius döneminde oyunların isminin kısaca "ludi" olarak tanımlandığı bilinmektedir.[85]

Bizans İmparatoru Theodosius (379-395) döneminde Antakya şehrinde başlayan ekonomik kriz ve kıtlık olimpiyat oyunlarını da etkiledi. Bu dönemde şehirde olimpiyat oyunlarının başlatılamamasının sebebi finans problemiydi. Bu finans problemini çözmek için şehir meclisi toplandı. M.S.383 yılında şehir meclisi başkanı Prokulus olimpiyat oyunlarını finanse edecek bir gönüllü arandığını ilan etti. Fakat hiç kimse olimpiyat oyunlarını finanse etmek için gönüllü olmadı. Bu dönemden sonra Antakya'da olimpiyat oyunları ile ilgili hiçbir bilgiye rastlanmadı.[86]

Antakya kendi başına özel bir durum oluşturuyordu. Çok sayıda insanın yaşadığı kentte üretken olmayan ve kamu yardımlarından yararlanarak yaşayan yüz binlerce insanın maddi geçim sorunu ortaya çıkıyor ve dahası onları oyalamak gerekiyordu. Böylece Roma, bayram günleri diğer günlerden fazla olan, halkını eğlendirmek için Colosseum adlı büyük amfi tiyatrolar inşa eden, araba yarışları için 30.000 kişilik "Maximus Circus" düzenleyen eğlencelerin çok olduğu bir imparatorluktu. Bu sosyal yaşantı Roma imparatorluğundaki diğer siteler içinde geçerliydi. Oyunlar yerli hayırseverler tarafından finanse edildi. Yerel yönetim görevlerinde

84 Downey , s. 234.

85 Liebeschuetz, s. 139.

86 Downey, s.440.

yetişen seçkin tabakadaki ileri gelenler de olimpiyat oyunlarını finanse ediyorlardı. Helen krallıklarında olduğu gibi Eski Yunan'da da spor, çocuğu yetişkin yaşamına hazırlar ve özelikle ergenlik çağında yapılırdı. Eski dönemlerden beri tapınakların çevresinde spor yarışmaları düzenlenir, yarışmalara belli başlı sitelerin ergenlik çağındaki gençleri katılırdı. Bu gençler yaşadıkları kentin "gymnasion" 'unda hazırlanırlardı. Her kentte Palestrum denen güreş antrenman yeri ve stadyum denen koşu alanları vardı. Paidotribes adı verilen çalıştırıcının yönetiminde yapılan antrenmanda güreşçiler çıplak vücutlarını yağlayarak çalışır, birbirlerini tutabilmek için toza bulanırlardı. Gerçekten de güreş, çıplak elle yapılan, boks ve pankreas ile birlikte Yunan sporlarının en yaygını idi. Pankreas, çamur içinde yapılan ve her tür olanağı kullanarak rakibi saf dışı bırakmaya dayanan bir çeşit boğuşmaydı. Güreş ile birlikte bu dört spor dalı Pentatlonu oluşturuyordu. Tüm bu dallarda alınan sonuçlar bir araya getirilerek en iyi atlet belirlenirdi. Bütün bunların yanında jimnastik öğretimine de özel önem veriliyordu. Antrenmanlar ve yarışmalar Abua müziği eşliğinde yapılıyordu. Yaygın bir spor olan koşu, olimpiyatların en popüler bölümü olarak stadyum boyunca yapılırdı. Stadyumun uzunluğu yerine göre değişiyordu.[87]

4.2. Eğitim

Antikçağ'da eğitim ve öğretim, beşeri bilimlerdeki Grek ve Roma modeline dayanıyordu. Bu eğitimde amaç, matematik gibi pozitif bilimleri ikinci plana atarak felsefe ve edebiyat bilgisiyle donatılmış, güzel söz söyleme ve yazma sanatıyla bilgisini güçlendirmiş devletin ihtiyacı olan insan ve iyi vatandaş yetiştirmekti. Roma Makedon ve Selevkos krallıklarını topraklarına katmasıyla onlardan kültürel olarak etkilenmiş ve eğitim alanında büyük bir değişim yaşamıştı. Zorlu siyaset yaşamı ve gelişen toplumsal koşullar bir Romalı için artık ahlâksal ve fiziksel eğitimin yanında zihinsel eğitimi de gerekli hatta zorunlu kılıyordu. Çünkü gün geçtikçe genişleyen imparatorluk sınırları, mücadeleci, saygın kendini en iyi biçimde ifade edebilen ve kontrol gücü yüksek devlet adamları gerektiriyordu. Roma miras olarak aldığı Grek rhetoricasını kendi eğitim sistemine uyarlayarak siyasal ve toplumsal alanda yetişmiş insan ihtiyacını karşıladı.[88]

M.S. 64 yılında Pompei Selevkos krallığının başkentti olan Antakya'yı alarak Selevkos krallığını yıktı. Antakya bu tarihten sonra Roma'ya bağlı bir eyaletin başkenti konumuna geldi. Böylece Roma'da uygulanan Grek-Roma eğitim sistemi Antakya'da da uygulanmaya başlandı. Bu eğitim sistemi Paganizmin ve Hıristiyanlığın ilk merkezlerinden olan Antakya'da IV. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Roma imparatorluğunda IV. yüzyılın başlarına kadar Hıristiyanlık devlet himayesinde değildi. Büyük Konstantin'in Hıristiyanlık inancını devlet himayesine almasından sonra Grek-Roma eğitim modeliyle eğitim veren okulların yanında Hıristiyan teoloji okulları da görülmeye başlandı. Bu sebepten IV. yüzyılın sonlarına kadar hem Pagan inanışının hem de Hıristiyanlığın merkezi olan Antakya'da, iki türlü yaşayış ve eğitim mevcuttu. Buna en iyi örnek bu dönemde Antakya'da Lucian Hıristiyan teoloji okulu ile Libanius'un Grek-Roma eğitim sisteminin uygulandığı Pagan görüşü temsil eden iki farklı yapıda eğitim veren okulun bir arada bulunmasıydı. Libanius M.S. 314 yılında senatör ailesinin çocuğu olarak Antakya'da doğdu. Daha sonra öğrenimini devam ettirmek için Atina'ya gitti. Burada öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'da öğretmenlik mesleğine başladı. Daha sonra kendi şehri olan Antakya'ya M.S. 354 yılında yerleşti. Libanius, ailesinin seçkin sınıftan olmasının etkisiyle Antakya'da pagan düşüncesine sahip en önemli kişiydi. Antakya'da Grek-Roma eğitim sistemine dayalı bir okul kurdu. Bu okulda Grek-Roma kültürüne bağlı kalınmasına rağmen Hıristiyanlığa hoşgörüyle yaklaştı. Libanius'un öğrencileri değişik şehirlerden özellikle Atina'dan Antakya'ya öğrenim görmek için geliyorlardı. M.S. 393 yılına kadar Libanius öğretmenliğe ve ilmi çalışmalarına Antakya'da devam etti. Antakya, Suriye bölgesinin büyük metropoliten bir şehriydi. Grek-Roma şehri olarak Antakya'da kültürel ve entelektüel yaşam çok canlıydı. Libanius'un Antakya

87 Liebeschuetz, s. 138.

88 Çiğdem Dürüşken , Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi "Rhetorica" , Arkeoloji ve Sanat Yay. ,İstanbul ,1995, s.10.

tarihi için yaptığı hizmetlerden en önemlisi, şehrin kültürel yaşamıyla ilgili bilgi vermesidir.[89]

İmparator Diocletian döneminde Antakya tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri Lucian dır. M.S.312 yılında İzmit'te şehit edilmiştir. Lucian'ın yaşadığı süre boyunca yaptığı çalışmalar hem Antakya tarihi için hem de Hıristiyanlığın yayılması için çok önemliydi. Lucian'ın Antakya'da Hıristiyan anne-babadan doğduğu söylenmektedir. Hıristiyan eğitimi alarak büyümüş ve bu şehirde piskoposluğa kadar yükselmiştir. Lucian Antakya'da ki Hıristiyan topluluğun tamamı tarafından hem öğretmen hem de şehit olarak saygıyla anıldı. Antakya teoloji okulunda yetişen öğrenciler, M.S. 320 yılında Piskopos olduklarına göre Lucian'ın Antakya teoloji okulunun başına M.S 300 yılında geldiği söylenebilir. İzmit Piskoposu; Eusebius, Kadıköy Piskoposu; Maris, Bilim adamları; Asterius, İskenderiye Piskoposu; Athanasius gibi imparatorluk tarihine yön veren piskopos ve bilginler Lucian Antakya teoloji okulundan mezun olmuşlardır.[90]

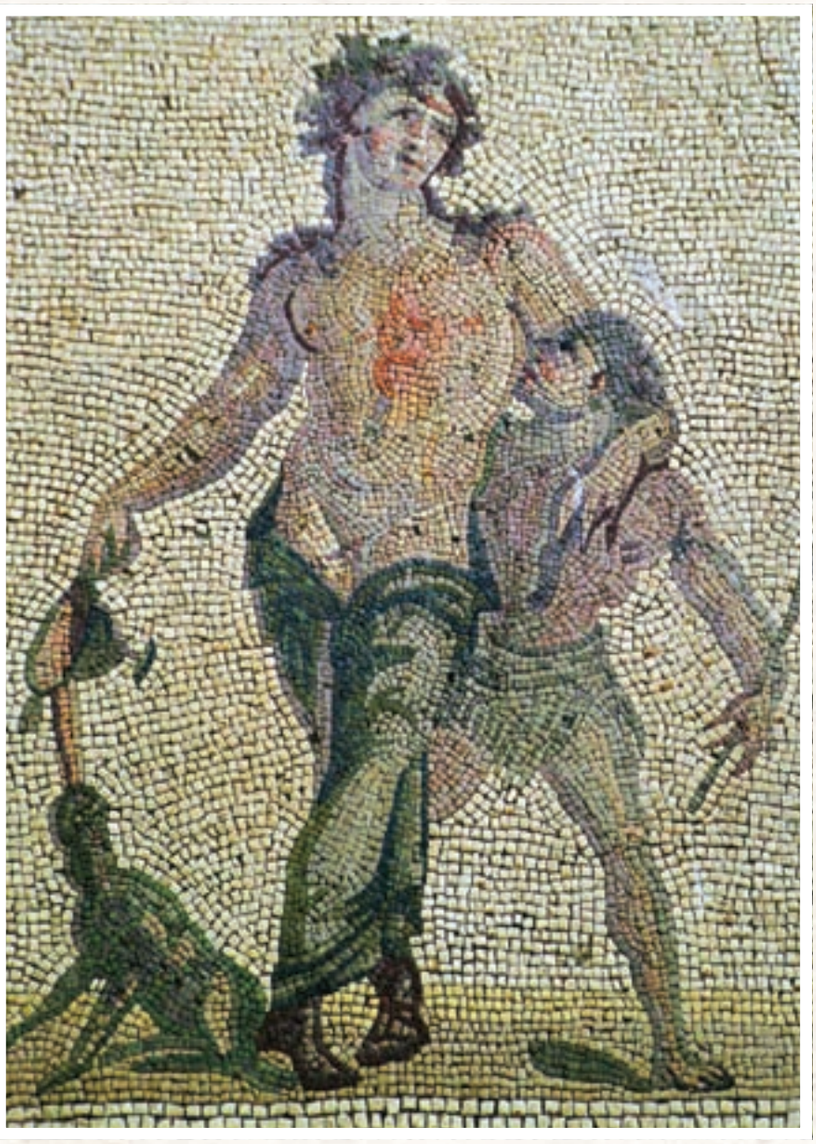

Hatay Mozaik Müzesinde sergilenen Sarhoş Diyanisos mozaiği.

Antakya, Antik çağ ve Roma döneminde doğunun en önemli eğitim ve kültür merkezlerinden biriydi. Burada Antik çağdan beri gelen Grek–Roma modeline dayanan eğitim sistemi uygulanıyordu. IV. yüzyılın başında Hıristiyanlığın devlet himayesine alınmasıyla İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Antakya'da da iki farklı eğitim sistemi ortaya çıktı. Bu eğitim sistemlerinden biri Antik çağdan beri gelen Grek Roma eğitim sistemi diğeri ise Hıristiyan teolojisinin öğretildiği eğitim sistemiydi. IV. yüzyılın başlarında başlayan Pagan ve Hıristiyan teoloji eğitiminin devletin himayesinde bir arada yaşaması, imparator I. Thedosius'un Pagan inanışını ve eğitimini yasaklamasıyla Hıristiyan teoloji eğitiminin galibiyetiyle son buldu. M.S. 529 yılında Atina Akademisinin kapatılmasıyla Pagan inanışı tamamıyla yasaklandı ve imparatorluğun genelinde olduğu gibi Antakya'da da Grek-Latin kültürünü temsil eden okullar tamamen kapatıldı.[91]

89 Downey, s.375.

90 Downey, s.341.

91 PhilipK. Hitti, History of Syria;İncluding Lebaon and Palestine, s.355.

4.3. Tiyatro ve Diğer Eğlenceler

Ortaçağ'da Antakya'da tiyatro, şehrin gururu olarak Antik çağdan beri devam eden meşhur eğlence şekillerinden biriydi. Tiyatro, olimpiyat oyunlarında olduğu gibi çok büyük finans gerektirmiyordu. Antakya'da tiyatro, 325 yılında İznik Konsilin den sonra Hıristiyanların sayısının çok arttığı dönemde de hala popülaritesini devam ettiriyordu. Antakya'da tiyatro gösterileri tümüyle reforme edilmemişti. Pandomimlerdeki erotik gösteriler ve dansçıların açık giyinişleri aile yapısına uygun değildi. Bu yüzden Hıristiyan öğretmenler, Hıristiyanların bu gösterileri seyretmelerini kaygıyla karşılamaktaydılar. Tiyatroda çok farklı eğlence tipleri bulunmaktaydı. Örneğin klasik trajedi, komedi, pandomim ve dans hatta bu eğlence tiplerinin yanında bale gösterileri de vardı. Antakya'da iki tane tiyatro binası vardı. Bunlardan biri imparator Julius Sezar tarafından yaptırılan Silpius (Habib Neccar) dağı eteklerinde klasik şekilde kurulmuş tiyatro, diğer bina ise Vespasian adıyla bilinen klasik şekilde Defne (günümüzde Harbiye)'de inşa edilmiş tiyatrodur. Bu iki tiyatro binasından başka diğer iki bina ise Valens Forum'un yanında "kynegion" şeklinde yapılmıştır.[92]

John Krisistom Antakya'da o dönemde Piskopos olarak görev yapmaktaydı. Krisistom tiyatro gösterilerinden bazılarının kaldırılması için o dönemde baskı yapıyordu. Aile yaşantısına uygun olmayan tiyatro oyunları ve hala yaşayan vahşi pagan festivallerinin tiyatroda gösterilmesine John Krisistom karşı çıktı ve bu gösterilerin yasaklanması için konuşmalar yaptı.[93] İstanbul ve İskenderiye'de de bu gösteriler yasaklanmıştı. Antakya'nın diğer şehirlerden farklı bir yanı vardı. Antakya, Grek-Roma kültürüyle Hıristiyanlığın bir arada yaşandığının izlerini gösterir. Kazılardan çıkan mozaiklerde aynı zamanda hem Grek-Roma dünyasının pagan motiflerini hem de kilise motiflerini görmek bize iki kültürün aynı zamanda bir arada yaşadığı sonucuna ulaştırır. Tiyatro oyunları sadece dini yaşamı ve kültürel yaşamı etkilememekteydi. Tiyatro oyunları aynı zamanda politik yaşamı da etkilemişti. Antakya'daki birçok isyanda tiyatro oyunları etkili olmuştur. Tiyatro oyunlarında politik mesajlar da verilmekteydi.[94]

Antakya'da aktörler ve dansçılar senatörler tarafından halktan toplanan vergilerle finanse edilirlerdi. Antakya' da aktörler ve dansçılara maaş da bağlanırdı. Aktörlerin ve dansçıların performansına göre bu maaş yükselirdi. Antakya' da tiyatronun yanında diğer eğlenceler, at ve at arabası yarışlarıydı. Antakya'da at arabası yarışları Antik çağdan beri yapılmaktaydı. Yalnız at arabası yarışları çok pahalı bir yarıştı. Halktan kişiler at ve at arabasının malzemesine sahip olamıyordu. Bu at arabası yarışlarını daha çok senatörlerin genç oğulları finanse etmekte ve yarışlara katılmaktaydılar. IV. yüzyılın ortalarından sonra Antakya' da at arabası yarışları, çok pahalı olması ve kimsenin katılmamasıyla, önemini kaybetti. IV. yüzyılın sonlarına doğru Antakya dağlarında hâlâ vahşi hayvanlar yaşıyordu. Bunlar aslan, kaplan, yaban geyiği, deve kuşu ve hörgüçlü öküz gibi hayvanlardı. Antakya'da olimpiyat oyunlarından sonra halk arasında en büyük eğlence vahşi hayvanları avlamaktı.[95]

Bizans İmparatoru I. Theodosius (M.S. 379-395) döneminde Antakya'da Gladyatör gösterileri muhtemel ki çok fazla yapılmadı. Bu gösteriler dini sebeplerden dolayı İstanbul'da Büyük Konstantin tarafından yasaklanmıştı. Gladyatör gösterileri dördüncü yüzyılda tamamıyla popülaritesini kaybetti.[96]

92 Downey, s. 443

93 Liebeschuetz, s. 145.

94 Downey, s. 446.

95 Liebeschuetz, s. 147.

96 Downey , s. 446

KAYNAKÇA

Abu'l-Farac, Abu'l Farac Tarihi (Çev.Ömer Rıza Doğrul), I.cilt, T.T.K Basımevi, Ankara, 1999.

Akşit, Oktay; Roma İmparatorluğu Tarihi, İstanbul Üniv. Yay, İatanbul, 1985.

Albert of Aachen, History of the Journey to Jerusalem (Edited and Translated By Susan B. Edgington), s. 497-499. Ayrıca bkz. Fulcher Chartes, A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127), (Translated by Frances Rita Ryan), Tennessee University Press, New York, 1969.

Ardıç, Nureddin; Antakya- İskenderun Etrafında Türk Davasını Tarihi Esasları, Türkmen yayınevi, İstanbul, 1937.

Asbridge, Thomas; The Creation of Principality of Antioch (1098-1130),Boydell Press, Woodbridge, 2000.

——— The First Crusade, Oxford University Press, 2004.

Azimi, Azimi Tarihi (Çev. Ali Sevim), T.T.K. Yay. Ankara,1988.

Atiya, A. Aziz Doğu Hıristiyanlığı Tarihi (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul, 2005.

Bahadır, Gürhan; İslam Fethinden Haçlılara Antakya (M.S. 636-1100), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010.

Bailly, Auguste; Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev. Haluk Şaman), Nokta Kitabevi, İstanbul,2006.

Barrow, R.H.; Romalılar (Çev. E. Gürol), İstanbul, 1965.

Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1334) (Çev. Hrant D. Andresyan), Türkçe terc. T.T.K. Kütüphanesi, Ankara,1946.

Belazuri, Futûh el-Buldân (Çev. Mustafa Fayda),T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Bickerman, E.; The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period, Ed. Ehsan Yarshaster, 3.Vol. Cambridge Univ. Press, 1983.

Bosworth, C. Edmund; Bilad al-Sham During the Abbasid Period, History of Bilad al- Sham Committee, Amman, 1991.

Cahen, Claude; La Syrie Du Nord A L'epoque Des Croisades Et La Principaute Franque D'Antioche, Lıbrairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1940.

Cahen, Cladue; Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldızlı), T.T.K Basımevi, Ankara, 1988.

Carnotensis, Fulcherius; "Kutsal Toprakları Kurtarmak" KUDÜS SEFERİ, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2009.

Christophilopoulou, Aikaterina; Byzantine History II (610-867) (Translated by Timothy Cullen), Adolf M. Hakkert Yay., Amsterdam, 1993.

Cobb, Paul M.; White Banners, Contention in Abbasid Syria,750-880, State University of New York press, Albany, 2001.

Corvin,Virginia; St. Ignatus and Chiristiantiy in Antioch, Yale Ünv. Press, 1960.

Demircioğlu, Halil; Roma Tarihi, I. Cilt, T.T.K., Ankara, 1998.

Demirkent, Işın; Haçlı Seferleri, Dünya Yay. İstanbul, 1997.

——— Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146), I.cilt. T.T.K. Yay. Ankara, 1987.

——— "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)" Belleten, LXVIII (Nisan 2003).

Donner, Fred Mcgraw; The Early Islamic Conquests, Princeton University Press, New Jersey, 1981.

Downey, Glanville; A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (New Jersey, Princeton Univ. Press),1961.

Duggan, Alfred; The Story of the Crusades, İmage Books ltd. New York, 1963.

Dvornik, Francis; Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikana (Çev. Mehmet Aydın), T.T.K. Yay., Ankara, 1990.

Ebu Cafer Muhammed İbn-i Cerir el-Taberi, Tarih-i Taberi, Yayına hazırlayanlar, Muhammed Suphi Hasan Hallak ve Tahir el-Barzanci, 3. Cilt, Yayınevi Dar ibn Kesir, Şam, 2007.

Fisher, Sydney Nettleton; The Middle East A History, Alfred A. Knopf Press, New York, 1979.

Fortesscue, Adrian; The Ortodoks Eastern Church, London, 1908.

France, John; Victory in the East, A Military History of First Crusade, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Freen, W.H.; The rise of the Monophysite Movoment: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries, Cambridge Univ. Pres, 1979.

Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, (Edited by Edward Peters), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.

Garsoian, Nina; The Cambridge History of Iran; Byzantium and Sasanians, Ed. Ehsan Yarshater, 3. Vol. Cambridge Univ. Pres, 1983.

Gibb, E.J.W.; Umayyad and Abbasid, Leiden,1907.

Gibb, H.A.R.; The Damascus Chronicle of the Crusaders, (Translated from the Chronicle of İbn el-Kalanisi by H.A.R. Gibb), Luzac Company, London, 1932.

Glubb, John Bagot; The Great Arab Conquest, J.B.G. Ltd. London,1963.

Gordlevski, Anadolu Selçuklu Devleti,(Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1988.

Grainger, John D.; Seleucus Nikator; Constructing a Hellenistic Kingdom, Routledge Ltd.New York, 1990.

Grant, Michael; From Rome to Byzantium, New York, 1998.

Gül, Muammer; XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1997.

Günaltay, Şemseddin; Yakın Şark II,Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar, TTK, Ankara, 1946.

Günaltay, Şemseddin; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, TTK, Ankara, 1937.

Haddad, George; Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic- Roma Period, Chicago, 1949.

Hayes, E. R.; Urfa Akademisi (Çev. Yaşar Günenç), Yaba Yay. İstanbul, 2005.

Hetum, Gorigos Senyörü Hetum Vekâyinâmesi, (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan), (T.T.K. Kütüphanesinde yayınlanmamış tercüme), Ankara, 1944.

Hitti, Philip K.; Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980.

Holt, P.M.; Haçlı Devletleri ve Komsuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı, (Cev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

İbn Adim, Bugyetu't-taleb fî tarihi Halep, (thk. Süheyl Zekkar), I. cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989.

Ibn el-Adim, Zubdet el-Halep min Tarihu'l Halep (622-1064) I. Cilt, (neşr. Sami Dahhan), Şam, 1951.

İbn el-A'sem, Ahmed el-Kûfî, Futûh, I. Cilt, Kitabu'l-İlmiye, Lübnan, 1976.

İbn el- Kalânisi, Zeylu Tarihi Dımaşk H.363-555, Editör H.F. Amedroz, Leiden Brill, 1908.

İbn Kesîr,el- Bidâye ve'n-Nihâye (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay. İstanbul, 1994.

İbnu'l- Esir, el-Kâmil fi't -Târih,I-X, (Turkce terc., el-Kamil fi't-Tarih tercumesi, I-XII, (Cev.Ahmet Ağırakca-Abdulkerim Ozaydın- Mertol Tulum), İstanbul, 1985-1987.

Kaegi, Walter E.; Bizans ve ilk İslam Fetihleri (Çev. Mehmet Özay), Kaknüs Yay., İstanbul, 2000.

Kennedy, Hugh; The Prophet and the age of the Caliphates, Longman, New York,1986.

Krey, August C.; The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants, Princeton University Press, Princeton,1921.

Komnena, Anna; Alexiad (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

Leo the Deacon, Th e History of Leo the Deacon (Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan), Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2005.

Liebeschuetz, J.H.W.G. Antioch; City and Imperial Administration in the later Roman Empire, Oxford, 1972.

Levtchenko, M. V.; Bizans Tarihi (Çev. E. Berktay), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.

Maalouf, Amin; Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri (Çev.M.A. Kılıçbay), Telos Yay. İstanbul, 1997.

Mansel, Arif Müfid; Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara, 2004.

Marcellius, Ammianus; Res Gestae; Text, Commentary and with an English Translation by John C. Rolfe, Harvard University Pres, 1935.

Mesudi, Muruc ez – Zeheb (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul, 2004.

Nikephoros Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, (Translated by Cyril Mango), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1990.

Norwich, John Julius; Byzantium; The Early Centuries, Penguin boks Ltd., London, 1990.

Oldenbourg, Zoe; The Crusades (Translated from the French by Anne Carter), Phoenix Press, London, 1966.

Ostrogorsky, George; Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay. Ankara, 1981.

Riley-Smith, Jonathan; The First Crusaders (1095-1131), Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Runcıman, Steven; Haçlı Seferleri Tarihi (Çev.Fikret Işıltan),I. Cilt, T.T.K. Basımevi, Ankara,1998.

Sevim, Ali; Suriye ve Filistin Tarihi, TTK Yay. Ankara, 2000.

Scylitzes, John; A Synopsis of Histories (811-1057) (Translated by John Wortley), Published by Th e Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000.

Suyuti, History of The Caliphs (Translated by Major H.S. Jarrett), Asiatic Society Yay.,Calcutta, 1881.

Süryani Mihail Vekâyinâmesi (Türkçe terc. Hrant.D. Andreasyan) ,Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme).

Sweetenham, C.; The Canso d'Antioch, An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade , Ashgate Publishing, England, 2003.

Taberi, The History of al- Tabari (Çev. C.E. Bosworth), 33. Cilt.

Taberi, The History of al- Tabari (Çev. Joel L. Kraemer), 34. Cilt.

Taberi, History of al-Tabari Çev. John Alden Williams), State University of New York press, Albany, 1985, 28. Cilt.

The Chronicle of Zuqnin, Part III. And IV. A.D. 488-775, Translated by Amir Harrak, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1999.

Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284 -813 transled by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Pres, 1997.

Tudebode, Peter; Historia de Hierosolymitano Itinere, (Translated with Introduction and notes by John Hugh Hill and Laurita L. Hill) American Philosophical Society Press, Philadelphia, 1974.

Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2002.

Uçar, Şahin; Anadolu'da İslâm- Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul, 1990.

Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K.. Yay., Ankara, 2000.

Urfalı Mateos Vekayinamesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Turkce terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanc), T.T.K.. Yay., Ankara, 2000.

Vâkidî, Futûh eş-Şam,alwarak.com.

Vasiliev, A.A.; Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. A. Müfid Mansel), Ankara Maarif Matbaa, 1943.

Wallace-Hadrill, D. S.; Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East, Cambridge Univ Pres, 1982.

Wellhausen, Julius; Arap Devleti ve Sukutu (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Yay., 1963.

Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, Târihu'l-Antâkî (H. 328-458, M. 940-1067), (neşr. Ömer Abdullah Tedmuri), Lübnan, 1990.

Yakut, Mucemu'l-Buldan, Kitabu'l-İlmiye Basımevi, Beyrut, tarihsiz.

Yewdale, Ralph Bailey; Bohemund I., Prince of Antioch, Princeton University Press, 1943.

Yınanç, Mükremin Halil, Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1944.

Zekkar, Suheyl; el-Mevsuatu'ş-Şamiyye fi tarihi'l-hurubi's-Salibiyye (Tahkikli tercüme Suheyl Zekkar), 2. Cilt, Daru'l-fikir Yay., Dımaşk (Şam), 1995.

HATAY BÖLGESİNDE MEMLÛKLER DÖNEMİ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

İslam'ın doğuşundan 8. Asıra kadarki dönemde fethedilen yerler.

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTAKYA ŞEHRİNİN MEMLÛKLERCE FETHEDİLMESİ

1. Fetih Öncesi Antakya Bölgesinin Durumu

Büyük İskender İmparatorluğunun parçalanmasından sonra Selefkoslar İmparatorluğu hâkimiyet alanında kalan toprakların üzerinde kurulan kentlerden biri olan Antakya şehri Roma hâkimiyeti döneminde önemli gelişme göstermiştir. Bu dönemde Kudüs'te Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla bu dinin yayıcılarının ilk uğrak yeri Antakya olmuştur. Hz. İsa'ya inananlar burada bir kilise kurmuşlar ve kendilerine Hıristiyanlar tabirini ilk kez burada vermişlerdir. Antakya'da Hıristiyanlar IV. Yüzyılda bir metropolitlik V. Yüzyılda ise patriklik merkezi oluşturmuşlardır. Roma İmparatoru Konstantinopolis tarafından resmi olarak kabul edilen Hıristiyanlık Antakya'da önemli gelişme göstermiştir. Bu dönemde kurulan Antakya kilisesi Kudüs kilisesinden sonra en kutsal mekân olarak görülmüştür. Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma'nın hâkimiyet alanında kalan Antakya VI. ve VII. Yüzyıllarda Sasani istilasına uğramıştır. Bu dönemlerde şehir pek çok depremlerle yıkılmıştır.

Bizans idaresi altında olan Antakya 637'de Müslüman Araplar tarafından fethedilmiştir. Antakya şehrinin Kurân-ı Kerim'de Karye ve Medine adıyla iki surede işaret edildiğine inanılmaktadır.[1] Şehir 637'den 965 tarihine kadar Müslümanların elinde kalmıştır. Bu dönemde Antakya, Müslümanların, Bizans ile aralarında oluşturdukları Avasım (Sugur) bölgesinin önemli şehirlerinden biri olmuştur. 965'lerde Bizanslıların eline geçen Antakya'nın bu durumu 1084'e kadar sürmüştür. Bu tarihte kenti Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah Bizans valisi Ermeni asıllı Philerétos'un elinden almıştır. 1086'da Süleymanşah'ın Halep önlerinde ölmesi üzerine Antakya Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bağlanmıştır. Haçlı işgali öncesi 14 yıl Türklerin idaresinde kalan Antakya, bu kısa döneminde önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde Türklerin, Ermenilerin, Süryanilerin ve Ortodoks Rumların bir ara da yaşadığı Antakya'da zanaat, ticaret, iktisadî ve kültürel durum gelişmiştir. Selçuklular şehri cami ve diğer eserlerle donatırken, Hıristiyanlara da yeni mabetler yapmalarına izin vermişlerdir.

21 Ekim 1097'de Haçlılar Antakya'yı kuşattılar. Şehri savunan Selçuklu Valisi Yağısıyan'ın bütün direnmelerine rağmen yedi ay sonra 18 Mayıs 1098'de Antakya Haçlıların eline geçti. Bir gün içinde şehirdeki bütün müslümanları kadın çocuk demeden katlettiler. 3 Haziran 1098'de iç kaleyi de

1 Halil Sahillioğlu, Antakya, DİA, C. III, s.228.

ele geçiren Haçlılar Antakya işgalini tamamlamış oldular. Şehiri savunmaya gelen Gürboğa komutasındaki Büyük Selçuklu ordusunu da mağlup ettiler. Ardından, İtalya'nın kuzeyinde yaşayan Norman kökenli bir Haçlı reisi olan I. Bohemund liderliğinde Antakya Haçlı Kontluğu kurulmuştur. Şehrin çevresindeki yerleşim yerleri ve diğer kaleleri de ele geçiren Haçlılar Kudüs'ten sonra Ortadoğu'daki en önemli devletlerini burada kurdular. Antakya ve çevresini içini alan hatta Maraş'a kadar uzanan bu İtalyan-Norman prenskepsliği zaman zaman çevrede bulunan Türk devletleri ile mücadele ettiği gibi bazen de Kilikya Ermenileri ve Urfa Haçlı kontluğu ile karşı karşıya geldiler. Antep ve Urfa tarafına hâkim olan Fransız kökenli Haçlılar ile Antakya ve çevresine hâkim olan İtalyan-Norman kökenli Hıristiyanlar Avrupa'daki düşmanlık ve mücadelelerini Ortadoğu'da sürdürdüler.

Haçlıların günümüzde Hatay ili sınırları içindeki Antakya'yı istilası ile şehrin iktisadi, ticari ve kültürel ilerlemesi bir süre dursa da daha sonra yeniden bir canlanma olmuştu. Haçlılar döneminde Avrupa'dan pek çok Hıristiyan şehre gelmiştir. Antakya'nın Avrupa'dan Kudüs'e giden kara yolunun üzerinde olması şehrin stratejik ehemmiyetini artırmıştır. Antakya Kudüs'e giden hacıların uğrak yeri olmuştur. Antakya Haçlı Kontluğuna bölgeye komşu olan Selçuklular, Zengîler ve Eyyubiler gibi Türk devletlerinin zaman zaman saldırıları olsa da şehir bir türlü ele geçirilememişti. İmadeddin Zengî'nin oğlu Nureddin Zengî şehri kuşatsa da alamamıştır. Selahaddin Eyyubi de Antakya'yı almak istemiş, başarılı olamamıştır. Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermenileri de Antakya Haçlı Kontluğuna saldırılar düzenlemişlerdi. Hatta Kilikya Ermenileri bir süre Antakya'yı ele geçirseler de daha sonra Haçlılar yeniden şehri almışlardı. Antakya'da Haçlılar 170 yıl hâkimiyet sürmüşlerdi. Bu süreç içinde Antakya yeniden canlanmış, bilhassa şehrin limanı durumunda olan Süveydiye'ye (Samandağ) Avrupa limanlarından gelen gemiler hem Haçlı savaşçıları hem de ticaret malları taşımışlardı. Haçlılar döneminde Antakya'da kültürel gelişmeler de oldu. Özellikle Hıristiyanların ilk merkezlerinden biri olan Antakya'daki Kilise yeniden önem kazanmıştı. Avrupa'dan gelen pek çok din adamı bu kilisede görev almıştı.

Ortadoğu'daki Haçlı kontlukları ve Senyörlükleri XII. ve XIII. Yüzyıllarda Zengîler ve Eyyubilerin saldırıları ile iyice zayıflamışlardı. Ayrıca eskiden olduğu gibi Avrupa'dan da yeni savaşçılar gelmediği gibi Haçlıların aralarında da anlaşmazlıklar başlamıştı. Bunlardan dolayı XIII. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bölgede bulunan Haçlı devletleri adeta ölüm döşeğindeydiler. Antakya Haçlı kontluğu da eski gücünü kaybetmişti. Hatta kontluğun idarecisi VI. Bohemund Antakya'yı terk ederek Trablus'a gitmiş ve buradan ülkesini idare etmeye başlamıştı. Antakya Haçlı hâkimi Kilikya Ermenileri ile akrabalık kurarak, onların desteği ile kontluğunu korumaya çalışıyordu. Zaman zaman Kilikya Ermenileri ile Haçlıların arası açılmaktaydı. 1248'de Dimyat'a asker çıkaran Fransız kralı IX. Luis burada yenilip Memlûklara esir düşmüştü. Onlarla anlaşma yapıp serbest kalmasından sonra Suriye kıyılarına gidip anlaşmazlık içinde olan Haçlı feodallerini barıştırmaya uğraşmıştı.[2] Kilikya Ermenileri ile Antakya haçlıları arasında önemli bir yakınlaşma olmuştu. Bu durum Suriye'nin kuzey kısımlarında Ermenilerin güçlenmesine neden olmuştu. Antakya Haçlı Devletinin Frank Hukuku (Antakya Tüzüğü), Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un kardeşi Simbat tarafından Ermeniceye çevrilmişti. Bu hukuki kurallar Kilikya Ermeni toplumu arasında uygulanmaya başlamıştı.[3] Bu aşamada anlaşmazlık içinde olan Kilikya Ermenileri ile Antakya Haçlıları arasında da barış sağlanmıştı.1250'de Eyyubilerin yerini alan Memlûk Devleti Haçlılarla yeni bir mücadeleye girmişti. Moğollara, Haçlılara ve Kilikya Ermenilerine karşı İslam dünyasının koruyucu vazifesini üzerine alan Memlûklerin en kudretli Sultanı Baybars'ın seferleri ile önce Ermeniler mağlup edilmiş ve arkasından da sıra Haçlılara gelmişti.

Eyyubilerin Mısır'daki hâkimiyetine 1250'de son veren Memlûklerin, Anadolu'nun güney ve doğu kısmı ile ilgilenmesi, 1260'ta Moğollara karşı

2 Claude Cahen, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, (Çev.:Mustafa Daş), Yeditepe Yay, İstanbul 2010, s.266.

3 Cahen, s.258.

kazandıkları Ayn-ı Calut zaferlerinden sonra olmuştur. Bu zafere müteakiben Memlûkler, Suriye bölgesinde bulunan Eyyubî melikliklerini kaldırarak bölgeye hâkim olmuşlardı. Böylece onlar Mısır ve Suriye'yi birleştirmişler ve bu topraklar üzerinde Moğol tehlikesini bertaraf etmeyi başarmışlardır. Memlûkler, Halep ve Şam taraflarını tehdit eden Moğolları geri püskürterek, Fırat nehrine kadar hâkimiyetlerini genişlettiler.[4] Memlûk sultanları Suriye'de tutunabilmek ve bölge topraklarının emniyetini sağlayabilmek için Anadolu'nun güney ve güneydoğu kısmına özel bir önem verdiler. Çünkü Kuzey Suriye'nin emniyeti, söz konusu bölge kontrol altına alındığı takdirde sağlanabilirdi.

Anadolu'da Türk nüfusunun artmasına Moğol İstilası'nın olumlu katkıları olmuştu. Moğolların önünden kaçarak yurtlarını terk eden Türkmenler, Anadolu'nun pek çok bölgesini doldurmuşlardı. Moğollar Kösedağ Savaşı'nda Selçukluları yenerek Anadolu'yu işgal edince, onlara en fazla direnenler de bu Türkmen grupları oldu. Çünkü daha önce Türkmenlerin yaşadıkları Maveraünnehir ve Horasan'daki yurtları Moğollar tarafından işgal edilmiş, onlar katliama uğramışlar ve büyük sıkıntı çekerek Anadolu'ya sığınmışlardı. Bu yüzden Türkmenlerin, arkalarından gelen istilacılara karşı koymaları kadar doğal bir tepki yoktu. Anadolu'da Moğollara tabi olmayan Türkmenlere karşı Hülagu ve oğlu Abaka zamanında ordu sevk edilmiş, onların birçoğu öldürülmüş, bir kısmı Bizans uçlarına kaçarken, bir kısmı da Memlûklere sığınmışlardı. Memlûklere sığınan Türkmenlerin 40 bin çadırdan ibaret olduğu muasır kaynaklarda belirtilmektedir. İbn Şeddat, Baybars Tarihi adlı eserinde bu Türkmenlerin Sultan Baybars tarafından Gazze'den Antakya ve Sis taraflarına kadar sahillere yerleştirildiğini ve kendilerine Haçlılardan alınan kalelerin verildiğini yazmaktadır. Baybars ayrıca bu Türkmenlere büyük itibar ederek ikram ve izzette de bulunmuştu. Her çadırın da ortalama beş kişiden meydana geldiğini varsayılırsa Türkmenlerin sayısı 200 bin civarındaydı. Bu Türkmenler, Sultan Baybars'a tâbi olmuşlar, o da Antakya'dan Gazze'ye kadar olan sahayı onlara yurt olarak vermişti. Bu Türkmenlerin bir kısmı Memlûk ordusunda hizmet ederek Moğollara, Haçlılara ve Ermenilere karşı düzenlenen seferlere de iştirak etmişlerdi. Şam Türkmenleri veya Türkleri adını alan bunların arasından Dulkadirli ve Ramazanoğulları gibi iki büyük beylik kuranların yanında daha küçük siyasi teşekküller olan İnaloğulları, Bozdoğanoğulları, Köpekoğulları, Bozcaoğulları, Kutbegioğulları, Sakalsızoğulları, Gündüzoğulları, Özeroğulları ve Doğancıoğulları gibi aileler çıkmıştır.[5]

Kilikya Ermeni hâkimi I. Hetum ve damadı olan Antakya Prenskepsi (kral-hükümdar) VI. Bohemund, Suriye'yi ele geçirmek amacıyla İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ı devamlı kışkırtmışlardı. Ermeni hâkimi I. Hetum, Suriye'ye yapacağı sefer için Hülagü'ye yardımcı birlikler de göndermişti.[6] 1259'da İlhanlı hükümdarı, Suriye'yi işgal etmek amacıyla ordusuyla hareket ederek Nusaybin, Harran, Urfa ve Birecik üzerinden Fırat'ı geçmiş ve Halep'i almıştı. Bu arada Hülagü ile görüşen I. Hetum ve Antakya Haçlı Prenskepsi VI. Bohemund, han tarafından mükâfatlandırılmışlardı. Moğolların Halep Müslümanlarından aldığı ganimetlerden pay alan I. Hetum, han aracılığıyla Selçuklulardan daha önce alınan yerlerin geri verilmesini de istemişti. Bu arada Moğollar, Antakya Haçlılarına da Müslümanlardan aldıkları Lazkiye ve birkaç kaleyi mükâfat olarak vermişlerdi. Haçlılar, Ermeniler ve Moğollar arasında Müslümanlara karşı adeta kutsal bir ittifak kurulmuştu. Hülagü'nün karısı Dokuz Hatun ve en önemli komutanı Kitboğa da Hıristiyan'dı. Kendisi de bu dine yakınlık duyuyordu.[7] Böyle olunca Irak, Anadolu ve Suriye'deki Moğol istilaları sırasında ele geçirilen şehirlerdeki Müslümanlar öl-

4 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar" Selçuklu Araştırmalar Dergisi I, TTK Yayını, Ankara 1970, s.27–28.

5 İbn Şeddat, Baybars Tarihi, C.II, (Çev. Ş. Yaltkaya), TTK Yay., İstanbul 1941, s.155; Faruk Sümer, Çukur- Ova Tarihine Dâir Araştırmalar, Tarih Araştırmalar Dergisi, C.I. Sayı. I, Ankara 1963, s.8–9; Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, TTK Yayını, Ankara 1989, s.3.

6 Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi III (Çev: Fikret Işıltan), TTK Yayını, Ankara 1992, s.260; Sümer, Çukur- Ova Tarihine Dâir Araştırmalar", s.10.

7 Aknerli Grigor, Moğol Tarihi, (Çev. H.D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1954, s.32; M. Ed. Dulaurier, Ermenilere Göre Moğollar,(Vartan'ın Umumi Tarihinden Müstahreç), (Çev. Mahmut Kemal Ayas) İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, C. V, 1935, s.36,41-42; Runciman, C. III, s.260-61; Bertold Spuler, İran Moğolları, (Çev: Cemal Köprülü),TTK Yayını, Ankara 1987, s.230–237.

Hülagü Han eşiyle birlikte.

dürülüp camiler tahrip edilirken Hıristiyanlara ve onların mabetlerine dokunulmamıştı. Suriye'deki şehirleri bir bir düşüren Moğollar nihayet bölgenin en önemli şehri olan Dımaşk'ı da teslim almışlardı. Ermeni ve Antakya Haçlıları, Moğolların Suriye'deki işgallerinin hemen hemen her safhasında onlarla birlikteydiler. Bunlar Halep ve Dımaşk'a birlikte girmişlerdi. Bu şehirlerdeki Müslümanlar, I.Hetum ve damadı Antakya Haçlı Prenskepsi VI. Bohemund'un kışkırtmalarıyla kılıçtan geçirilmiş ve Şam Emevi Cami kiliseye çevrilmişti. Suriye şehirlerinden toplanan Müslüman esirler Kilikya pazarlarında satılmıştı.[8] Ermeniler Halep Ulu Camii'nin mihrabını sökerek Sis'e (Kozan) getirmişlerdi. Müslümanlar bir yandan doğudan gelen putperest Moğolların diğer yandan da batıdan gelip bölgeyi istila eden Haçlıların kıskacı altındaydılar. Belki de İslamiyet'in doğuşundan bu yana böyle bir zulüm ve tehlike altında kalmamışlardı. Ancak Memlûklerin Ayn-ı Calut Zaferini kazanmaları Moğol, Ermeni ve Haçlıların planlarını alt üst etmişti.

Ayn-ı Calut zaferinden sonra Memlûk tahtına geçen Sultan Baybars (1260–1277) ilk olarak Moğollarla işbirliği yapan ve Müslümanlara zarar veren Haçlı ve Ermenilere karşı seferlere başladı. Sultanın en fazla kin duyduğu Ermeni hâkimi I. Hetum ve onun damadı Antakya Prenskepsi VI. Bohemund'du. Baybars, 1261 yılında Halep'teki bir isyancı Memlûk komutanını etkisiz hale getirmek ve Antakya çevresindeki Haçlılarla mücadele etmek amacıyla ordusunu göndermişti. Mısır'dan

8 Mehlika Aktok Kaşgarlı, Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi, Kök Yay., Ankara 1990, s.75–76.

gelen kuvvetlerle Şam bölgesinin askerleri birlikte Antakya üzerine ilerlemişlerdi. Bu seferde başarılı olan Memlûk ordusu 1262 yılı yazında Antakya ve çevresine akınlar yaparak Süveydiye (Samandağ) limanını tahrip etti. Antakya tehdit altındayken, Kilikya Ermeni Kralı I.Hetum, İlhanlı hükümdarı Hülagü'ye başvurarak yardım istedi. Birleşik Moğol ve Ermeni askerleri Antakya'nın imdadına yetiştiler. Bu durum üzerine Sultan Baybars ordusunun geri çekilmesini emretti.[9] Ermeni ve Antakya Haçlıları ise Memlûk topraklarına yağma ve akınlarda devam ettiler. Ermeni hâkimi Kuzey Suriye'de Amik[10] (Antakya), Maa'ra, Sermin ve Fu'a'ya saldırarak yağmaladı. Buna karşılık da Memlûk ordusu, sultanın komutanlarından Alâeddin Şahabî ve Halep valisi Emir İzzeddin Aydemir komutasında Ermenilerin elinde bulunan şehirlere bir hücum gerçekleştirmiş ve pek çok Ermeni'yi esir alarak Mısır'a götürmüştü.[11] Bu sırada Memlûkler, Antakya Haçlıları ve Ermenilere karşı sefere çıktıklarında daima karşılarında - onların müttefiki olan - Moğolları da buluyorlardı. Bu durum Güney ve Güneydoğu Anadolu üzerinde Memlûk-İlhanlı rekabetini de artırmış olmaktaydı.

Ermeniler, Moğollardan da aldıkları destekle 1264'ün Mart-Nisan aylarında Kuzey Suriye topraklarına bir hücuma geçmişlerdi. Memlûk sultanına, Ermenilerin saldırıya geçtiği haberi gelince Hama ve Humus askerlerinin Halep'e doğru harekete geçmesi emrini verdi. Ermenilere karşı gönderilen Memlûk güçleri, Ermenileri karşılayarak onları ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. Bu ağır malubiyet üzerine Ermeniler, Anadolu'da bulunan Moğollardan yardım istedi. 700 Moğol askeri Ermenilere katılarak Suriye'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Onlar, Harim Ovası'na vardıklarında şiddetli bir

Memlûk Süvarisi.

kar yağmıştı. Bu sırada Ermeniler, Antakya Haçlılarından da yardım talep etmişler ve onların verdiği 1500 kişinin de katılımıyla Merc-i Harim yakınında toplanmışlardı. Ermeniler, askerlerine Moğol kıyafetleri giydirerek onlarla ittifak içinde oldukları ve aralarında Moğol askerlerinin de olduğu izlenimi vermek istiyorlardı. Böylece Memlûk askerlerini korkutmuş olacaklardı. Bu arada kışın şiddetinden öyle bir kar ve yağmur yağmıştı ki Moğol, Haçlı ve Ermeni askerleri soğuktan telef olmuşlardı. Bu arada Ermeni ordusuna katılmak için yola çıkan yardımcı kuvvetler ağır kış şartlarından geri dönmek zorunda kalırlar. Ermeniler bu sefer sırasında 120 atlı, Moğollar 30 asker, Antakya Haçlıları da altı ileri gelenleriyle birçok askerlerini kaybettiler.[12]

Bu olaydan sonra I.Hetum, yine ordusunda Moğolların da bulunduğu izlenimi vermek ve onlarla birlikte olduğunu Müslümanların görmesi için 1000 askerine Moğol kıyafetleri giydirerek yeniden

9 Ebu Şame, Zeylü Ale'l-Ravzateyn, Darü'l-Kütübü'l-Melikiye, Kahire 1974, s.219; Ebi'l- Fidâ, el- Muhtasar fî Ahbari'l- Beşer, C.III,(Neşr, Hüseyin Mu'nis), , Darü'l- Maarif, Beyrut 1999, s.255; Takiyüddin Ahmet el-Makrîzî, Kitabü's-Süluk, C.I/ II (Neşr. M. Mustafa Ziyade), Kahire 1934, s.510; E. S: Boucheir, A Short History Of Antioch, Oxfort 1921, s.268.

10 Amik: bazı kaynaklarda Antakya yerine Amik ismi kullanılmaktadır.

11 İbn Aybek ed- Devadarî, Kenzü'd Dürer ve Camiü'l - Gurer, Fî Ahbarü't- Türkiye C.VIII (Neşr :Ulrich Harman) Kahire 1971, s.90-94; Fuat Köprülü, Baybars I, İA; C.II, s.357; Mehmet Ersan, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, TTK Yay., Ankara 2007, s.186.

12 Şahabeddin Ahmed b.Abdulvahab en-Nüveyrî, Nihayetü'l- Ereb fi Fünunü'l- Edeb, (Neşr: M.M. Ziyade, M. A. Şaire) Merkezü Tahkikü't-Teras, C.XXX, Kahire, 1990. s.259–260; Bedreddin Mahmud Aynî, İkdü'l-Cuman, Asr Selâtin el Memalik, C.I, (Neşr. M. M. Emin), Kahire 1987, s.384.

saldırıya geçti. Bunu haber alan Sultan Baybars, Şam ve Hama'dan askerlerin Humus'a doğru hareket etmesini istemişti. Bu askerlerin başına bölgeyi çok iyi bilen Hüsameddin Ayıntabî komutan atanmış ve derhal Ermenilerin üzerine yürümüştür. Hüsameddin Ayıntabî, Merziban'a (Yavuzeli) saldıran Ermenileri mağlup ederek başarılı şekilde Antakya civarına gelmişti. Burada da Ermeni ve Antakya Haçlı kuvvetlerine saldıran Memlûk ordusu, bölgeyi yağma ve talan ederek Suriye'ye geri döndü.[13]

Sultan Baybars'ın, 1266'da Kilikya Ermenilerinin üzerine gönderdiği ordusu, I. Hetum'u ağır bir yenilgiye uğratmış, onun bir oğlu, bir kardeş bu savaşta öldürülmüş ve bir oğlu da esir edilmişti. Ayrıca çatışmalar sırasında pek çok Ermeni ileri geleni de savaş meydanında kaldı. 1266'da Memlûk ordusunun bu kesin zaferi üzerine I. Hetum, Baybars ile barış yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşma ile Ermenilerin elinde bulunan pek çok kale ele geçirilerek, Antakya yakınlarındaki Derbsâk[14] kalesi de Memlûklere geçti.[15] Memlûk ordusunun Ermeniler üzerine hücumu onlara pahalıya mal olmuş ve bundan sonra Kilikya Ermeni Prensliği siyasî ehemmiyetini kaybetmişti.[16]

Memlûkler karşısında devamlı hezimete uğrayan Ermenilerin saf dışı edilmesinden sonra Antakya Haçlı Prenskepsliği önemli bir müttefikinden yoksun kalmıştı. Antakya Haçlıları Bizans İmparatorluğu ile Moğollar arasında aracılık yaparak Müslümanlara karşı onların ittifak kurmalarını da sağlamaya çalışmıştı. Antakya'da yaşayan Ortodoks Patriği Eftimus (Euthymius) Bizans İmparatoru Mihail Paleologos ile Hülagü arasında bir dostluk başlamasında etkili olmuştu. Ayrıca imparatorun kızını Hülagü'nün oğlu Abaka ile evlendirmek amacıyla İlhanlı Sarayı'na o götürmüştü. Bu kızla evlenen Abaka da vaftiz olarak Hıristiyanlığa girmişti.[17]

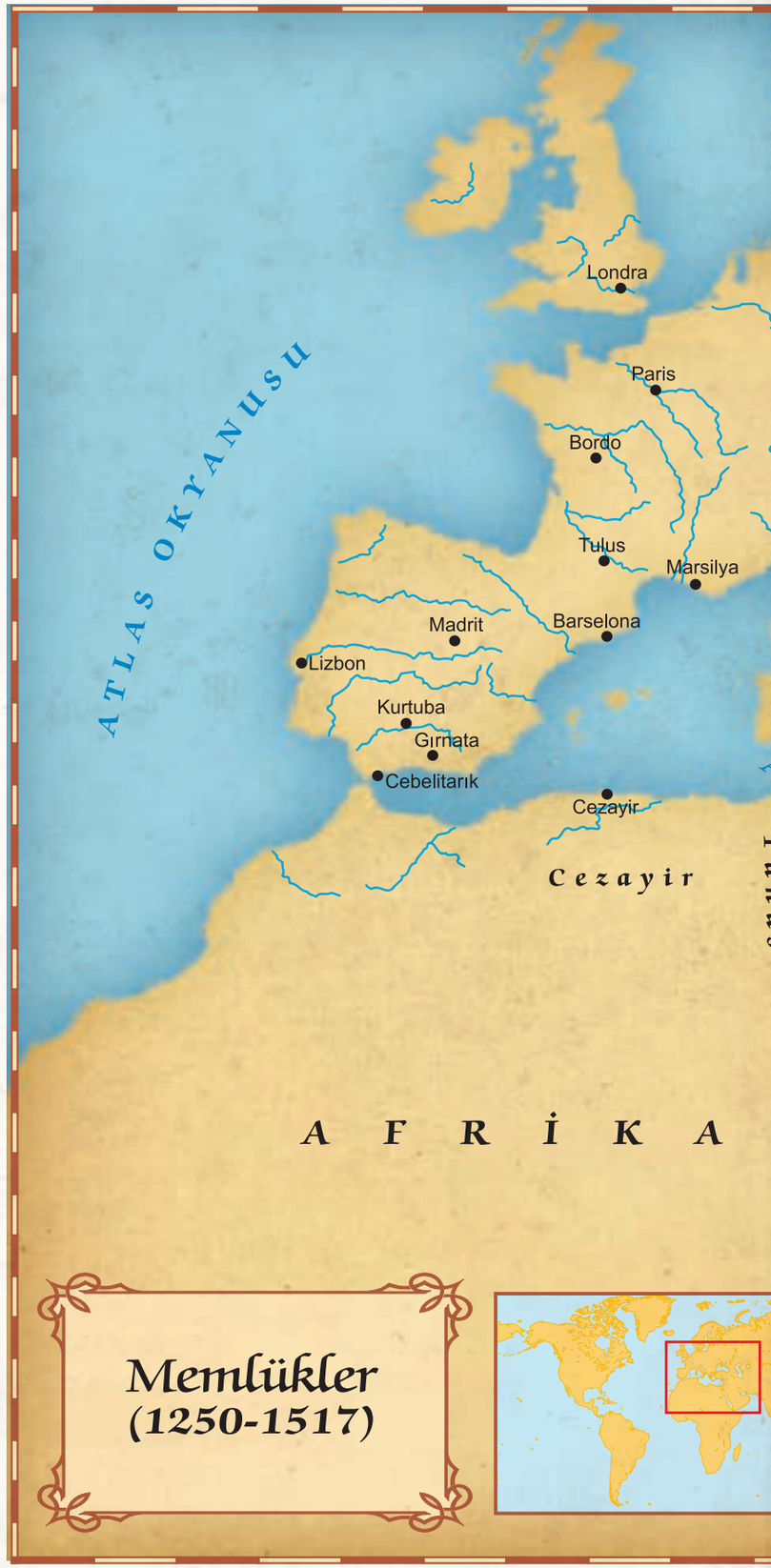

13 Nüveyrî, C.XXX, s.259–261, el-Makrîzî, C. I/II, s.551.

14 Kırıkhan- Hassa arasında tarihi bir şehirdir. Kırıkhan'a 4 km uzaklıktadır. Beyazıd-ı Bestamî hazretlerinin makamı buradadır.

15 Vahram Vekayinamesi, Kilikya Kralları Tarihi, (Çev. H. D. Andreasyan) TTK Tercümeler Kısmı, İstanbul 1946, s.24–26; Aknerli Grigor, hazırlayanın dipnotu, s.46, 3 no'lu dipnot.

16 P.H.Holt, Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu, (Çev: Özden Arıkan) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.98.

17 Abu'l-Faraç Gregory, Abu'l-Farac Tarihi, C. II, (Süryaniceden İngiliz-

Moskova
R u s y a
Berlin
Almanya
Lehistan
Varşova
Ukrayna
Kırım Hanlığı
Azak
Aral Gölü
Sir-i De
Amu Derya
Avusturya
Viyana
Buda Peşte
Macaristan
Erdel
Podolya
Besarabya
Boğdan
Yedisan
Akkerman
Kefe
Sivastopol
Sohumkale
HAZAR DENİZİ
Dağıstan
Batı Tür
Venedik
Mohaç
Bosna
Saray
Belgrad
Eflak
Bükreş
Tuna
KARADENİZ
Tiflis
Bakü
Hersek
Sırbistan
Sofya
Rumeli
Sinop
Trabzon
Kars
Gürcistan
Roma
Napoli Krallığı
İşkodra
Osmanlı Devleti
Filibe
Edirne
İstanbul
Erzurum
Azerbaycan
Makedonya
Arnavutluk
Otranto
Bursa
Ankara
Kızılırmak
Van
Malatya
Konya
Kayseri
Diyarbekir
Tahran
Atina
İzmir
Adana
Mora
Antalya
İçel
Antakya
Halep
Dicle
İsfahan
Kıbrıs
Girit
Beyrut
Şam
Fırat
Bağdat
Akka
Yafa
Kudüs
Basra
BASRA KÖRFEZİ
Trablusgarp
Derne
Bingazi
İskenderiye
Dimyat
Kahire
Riydaniye
M E M L Ü K L E R
Arabistan
Trablusgarp
Nil
KIZIL DENİZ
Hicaz
Medine
Necit
Mekke
Cidde
Nübye
Habeş Eyaleti
Etyopya
Sana
Yemen
0
300
600 km

2. Sultan Baybars'ın Antakya'yı Fethi

2.1. Fetih Hazırlıkları ve Antakya Öncesi Ele Geçirilen Kaleler

Sultan Baybars'ın Kilikya Ermenilerini cezalandırmasından sonra sıra Antakya Haçlılarına gelmişti.[18] Antakya Haçlıları Müslümanların aleyhine her türlü faaliyete katılmışlardı. Onlar tıpkı Kilikya Ermenileri gibi Moğollarla İttifak ederek Müslümanların aleyhine çalışmışlardı.[19] Haçlılar ve Ermeniler Antakya'yı birlikte savunmaktaydılar. Sultan Baybars Antakya'yı fethetmek amacıyla Kahire'den 19 Şubat 1268'de Gazze'ye doğru yola çıktı. Bu arada Suriye (Şam) bölgesinde karışıklıklar ve yağmalar söz konusuydu. Memlûk ordusu ilk önce Haçlıların elinde bulunan Yafa'yı fethetti. Burada yaşayan Hıristiyan ahali sürgün edilip şehrin kalesi yıkıldı. Baybars, Yafa'dan elde edilen eşyaları deniz yoluyla Kahire'ye gönderdi. Yıkılan binalar ile kalenin ahşap malzemeleri ve mermerleri Kahire'de Hüseyniye semtinde Baybars'ın kendi adına yaptırdığı Zahirîye Camii'nde kullanıldı. Ayrıca Kudüs yakınlarında imar faaliyetlerinde bulunan Baybars, Filistin'deki el-Halil şehrindeki mescidi de yeniledi. Baybars bu sefer sırasında Haçlılardan aldığı Akdeniz sahilindeki köylere Türkmenleri yerleştirdi.[20]

Memlûk ordusu Yafa'dan Şâkif Arnun (Beaufort) üzerine yürüdü. 4 Nisan 1268'de kuşatılan bu kale üzerine Baybars, 26 mancınıkla taş yağdırmıştı. Neticede daha fazla direnemeyen bu kaledeki Haçlılar 15 Nisan tarihinde teslim oldular. Burada ele geçirilen kadın ve çocuklar serbest bırakılarak Haçlıların elinde bulunan Sur kentine gönderildi. Memlûk ordusu buradan da bol ganimet ele geçirdi. Şâkif Arnun'a asker yerleştiren Baybars buradan ilerleyerek Trablus önüne geldi. Bu sultanın Haçlıları yanıltmak için kullandığı bir taktikti. Onun gerçek amacı Antakya üzerine sefer düzenlemekti. Antakya hâkimi VI. Bohemund da Trablus'ta bulunuyordu. Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un kızı Syebil ile evliydi. Daha öncede Antakya hükümdarları Kilikya Ermenileri ile kız alıp vererek akrabalık kurmuşlardı. Kilikya Ermeni hanedan ailesi Urfa Haçlı kontları ile de evlilik yoluyla akrabalık kurnuştu. Trablus'taki Haçlı garnizonu Memlûk ordusuna güçlü bir direniş gösterdi. Bu arada Tartus ve Safita'da bulunan Templier Şövalyeleri (Tapınak Şövalyeleri) sultana elçi göndererek kendilerine dokunmadıkları takdirde ellerinde bulunan 300 Müslüman esiri Memlûklere teslim edeceklerini bildirmişlerdi. Baybars onların isteğini kabul ederek -seferinin asıl amacı Antakya'yı fethetmek olduğu için- daha fazla zaman kaybetmeden ve ordusunu yıpratmadan Trablus önünden ayrılarak Humus üzerinden Hama'ya ve buradan da Efamiye (Famiye)[21] denilen şehre geldi. Baybars, Memlûk ordusunu Antakya Haçlılarının hazırlık yapmasını engellemek amacıyla çok hızlı hareket ettirerek ve gece gündüz yürüterek Antakya yakınlarında bir mevkiye ulaştırdı. Burada askerlerine savaşa hazırlanmalarını emrederek harp elbiselerini giymelerini ve silahlarını kuşanmalarını istedi.[22] Sultanın bu ani hareketi Haçlıları gafil avlamıştı. Bu beklenmedik saldırı sebebiyle Haçlılar, Antakya'yı savunmaya zaman bulamadan yakalandılar.

Sultan Baybars, Antakya önlerinde ordusunu üç kısma ayırarak dışarıdan şehrin imdadına gelecek Haçlı ve Ermeni kuvvetlerinin önünü kesmeyi amaçladı. Ordusunun esas kısmına kendisi, ikinci kısmına Emir Seyfeddin Kalavun el-Elfî ve üçüncüsüne de Emir İzzeddin Yugan er- Rüknî komutanlık yapacaktı.[23] Baybars el- Mansurî ve el-Aynî'nin verdiği bu bilgiye karşılık el-Makrîzî, Memlûk ordusunun esas kalabalık kısmı ile Sultanın Antakya üzerine yürüdüğünü, bir bölümüne komutanlık yapan

ceye Çev. Ernest A. W.Budge-Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999, s.585; Dulaurier, s.46.

18 Memlûklerin Antakya'yı fethi ile ilgili özet bilgiler için bkz: Ataman Demir, Çağlar İçinde Antakya, Akbank Yay., İstanbul 1996; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000; Ahmet Gündüz, XVI. Yüzyılda Antakya Tarihi, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya 2009.

19 Claude Cahen, Haçlıl Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, (Çev.:Mustafa Daş), Yeditepe Yay, İstanbul 2010, s.285.

20 İbn Aybek, s.124-125; Baybars el-Mansurî, Zubdetü'l -Fikre Fi Tarihi'l -Hicre, (Neşr: D.S.Richard), In Kommission Bei Unnited Distributing, Beyrut 1998, s.110; Makrîzî, C.II/II, s.564–565; el- Aynî, C. II, s.18-21; İbn Kesir, Büyük İslam Tarihi(el- Bidaye ve'n-Nihaye), (Çev.M. Keskin), C.XIII, Çağrı Yay., İstanbul 1995, s.433.

21 Efamiye veya Famiye Suriye'de bir şehir olup, Cebelü'z- Zaviye eteklerinde, Orta Asi nehrinin vadisine yakın bir şehirdi. El Madayk kalesine yakındır. Burada H.552'de büyük bir depremle şehir yıkılmıştı. Bk. İbn Tagrıbirdi, Nücumü'z-Zâhire fî Mülükü'l-Kahire (neşr.M. H. Şemseddin), C.VII, Darü'l- Kütüb'ül- İlmiye, Beyrut 1992, s.128.

22 İbn Aybek, C. VIII, s.125; İbn Tagribirdî, C. VII, s.128.

23 Baybars el- Mansurî, s.111;El- Aynî, C.II, s.21–22.

Emir Bedreddin el-Hazinedar'ın Süveydiye'ye gönderildiğini, üçüncü kısmın başında ise Emir İzzeddin'in Derbsâk'a doğru ilerlediğini haber vermektedir. Derbsâk üzerine yürüyen bu komutan kaleyi alarak içinde yaşayanları esir etmişti.[24] Sultanın arkadaşı Seyfeddin Kalavun ise Efamiye üzerinden Kuseyr Kalesine[25] ulaştı ve burada bulunan Haçlılar Memlûklara tabi oldu. Burada Memlûk hâkimiyeti kurulması yedi yıl sonra gerçekleşecektir. Kalavun bir ölçüde sultanın öncü birliklerine komutanlık yapıyordu. Yol üzerinde karşılaşılan Haçlılar bertaraf edildi. Sultan ve savaşçıları Seyfeddin Kalavun'un arkasından Antakya'nın batı taraftan ilerleyerek Silpius dağının eteklerine indiler. Memlûk ordusunun bir kısmı Süveydiye'ye (Samandağ) gönderilerek Akdeniz yoluyla Kıbrıs Haçlıları ile Suriye sahilindeki Haçlı şehirlerinden yardım gelmesinin önü kesildi. Ordunun diğer bir kısmı Çukurova'ya gönderilerek Ermenilerin şehrin imdadına gelmesine mani olundu. Böylece Antakya'nın etrafı ile bağlantısı kesilmiş oldu. Ordunun esas kısmının başında ilerleyen Sultan Baybars 14 Mayıs tarihinde Antakya önlerine geldi.[26] Sultanın diğer taraflara gönderdiği kuvvetler de sultanın yanına gelerek Antakya kuşatmasına katıldılar.[27]

Baybars Antakya'yı kuşattığı zaman şehrin surları ve kalesinin sağlam olmasına rağmen müdafiler oldukça zayıf durumdaydılar. Antakya Haçlı Kontu VI. Bohemund olup, kendisi o sırada Trablus'ta bulunuyordu. Antakya'nın savunmasını, eşi Ermeni olan ve aynı zamanda Bohemund'un karısının kardeşi olan Antakya konnetablı (vali) Simon Mansel üstlenmişti. Bu durum Baybars'ın işini kolaylaştırmıştı. Bu sırada Antakya'nın nüfusu savaşçılar ve ahali olmak üzere 100 bin civarındaydı. Bu nüfus çevredeki diğer şehirlere göre oldukça fazlaydı. Zira Antakya Moğol istilasına uğramamış ve etraftan da Müslümanlar da dâhil olmak üzere pek çok insan buraya sığınmıştı.[28] Memlûk tarihçisi İbn Aybek ed- Devâdarî şehrin nüfusunun 108 bin olduğunu yazmaktadır. Antakya'yı çevreleyen sağlam surlar kentin o dönemde çok emniyetli bir yer olduğunu göstermekteydi. Hatta Ortaçağ kaynakları Antakya kadar uzun ve sağlam surları olan başka bir şehrin olmadığını iddia etmektedirler.[29] 1098'den 1268'e kadar uzun bir süre Haçlıların idaresinde kalan şehir o dönemde İslam dünyasındaki kargaşa yüzünden fethedilememişti. Antakya'da Haçlı idaresi döneminde pek çok batılı unsur gelip yerleşmişti. Şehirde Haçlıların işgaline yardım eden Cenevizlilere bir koloni kurma izni dahi verilmişti.[30]

2.2. Antakya'nın Kapıları ve Surları

Haçlı döneminde Antakya Antikçağdaki gibi önemli gelişmelere sahne olmuştu. Bu dönemde kuzey tarafına doğru genişleyen şehrin altı kapısı vardı. Bu kapılar, kuzeyde St. Paul (Babü'l-Bulus); Hacıkrüşte (Antikçağ'da Permenius) Küçük Demirkapı; Asi Nehri üzerinde Köprü Kapı; güneyde St. Georges (Babü'l-Curcus) ve yerleri bilinmeyen Porte de Jardins (Bahçeler Kapısı: Babü'l-Cenâyin) ve Porte du Chien (Köpekler Kapısı)'dır. Bunun yanında doğuda Halep ve batıda Akakıyr adında iki kapısı daha olduğu ileri sürülmektedir.

Haçlılar Döneminde Antakya'nın beş mahallesi olduğu bilinmektedir. Bunlar, St. Paul; merkeze yakın St. Sauver (Pizza ve Amalfiler Mahallesi); yeri belli olmayan Panticellos ve St. Thomas mahalleleriydi.

Hatay bölgesinde bulunan Antakya şehri Arap ve Batı kaynaklarında akarsuları ve suyu bol olan bir "su şehri" olarak bilinmekteydi.[31] Antakya'nın önünde akan Asi nehrinin genişliği o zaman 38 metreyi bulmaktaydı. Şehrin alınmasına hem Asi nehri hem de surlar mani olmaktaydı.

Kaynakların ifadesine göre şehrin 12 mil uzunluğunda suru (yaklaşık 30 kilometre), 130 burcu

24 Takiyiddin Ahmed el-Makrîzî, Kitabü's-Süluk li-Marifet-i Düveli'l-Mülük (neşr.M.M. Ziyade), C.I/II Kahire 1956, s.567.

25 Kuseyr: Antakya'nın güneyinde olup şimdiki Altınözü ilçesinin bulunduğu bölgenin genel adı olduğu gibi aynı zamanda Koz kalesi denilen köyün eski adıdır. Kuseyr kalesi bu ismi almıştır. Suriye'de Humus yakınlarında bir Kuseyr kalesi daha bulunmaktadır. Burası dağlık bir bölgedir.

26 Baybars el- Mansurî, s . 111;el-Aynî, C.II, s.21; Runciman, C: III, s.276; André Clot, Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (Çev. Turhan Ilgaz), Epilson Yay., İstanbul 2005, s.57-58.

27 Ramazan Şeşen, Haçlılar Önünde Sultan Baybars, Yeditepe Yay, İstanbul 2013, s.88.

28 Halil Sahillioğlu, Antakya, DİA, C. III, s.230.

29 İbn Aybek, C. VIII, s.127: Ahmet b. Ali el-Kalkaşandî, Subhu'l- Aşa Fi Sınatü'l- İnşa, C.IV, (neşr. M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübü'l- İlmiye, Beyrut, s.133.

30 Sahillioğlu, s.230.

31 Sahillioğlu, s.230.

(veya 136) ve 1024 adet de mazgal deliği vardı.[32] İbn Kesir Antakya surlarında 24.000 balkonunun (çıkıntı) olduğunu yazmaktadır.[33] Bu bahsettiğimiz Antakya'yı dışarıdan çevreleyen surdu. Bir de iç kalesi olup onun da sağlam surları bulunmaktaydı. 1098 yılı Mayıs ayından sonra 170 yıl boyunca şehir Haçlıların elinde kalmıştı. Haçlılar 1098 yılının Ekim ayının 21'inde Antakya'yı kuşatıp yedi buçuk aya yakın süren mücadeleden sonra 1099 yılının Haziran'ın 3'ünde alabilmişlerdi. Antakya içinde, kalesinde ve surların önünde Türklerle Haçlılar arasında devam eden mücadele yaklaşık sekiz ay sürmüştü. Ancak Baybars'ın Antakya'yı kuşatması böyle uzun sürmeyecekti. Kısmen İslam toprakları arasında sayılan Antakya'da yaşayan Hıristiyanlar şehir ve kale surlarını sürekli tamir ederek güçlendirmişlerdi. Burası Haçlıların Doğu Akdeniz'deki önemli merkezlerinden biriydi. Antakya'nın fethedilmesi ile artık Memlûk ordusunun Kilikya bölgesine girişine mani olacak bir engel de kalmamış olacaktı.[34] Antakya'yı 1188'de Sultan Selahaddin Eyyubi fethetmek istemişti. Derbsâk ve Bagras kalelerini alan Selahaddin, Antakya önlerine gelip şehri almaya teşebbüs etmişti. Şehrin yöneticisi sultana barış teklifinde bulunarak Müslüman esirleri salıvererek anlaşma yapmak istemişti. Selahaddin de askerlerinin yorgun olduğunu görerek Haçlılar ile barış yapmıştı.[35]

2.3. Kuşatma ve Fetih

15 Mayıs 1268 tarihinde Baybars dört bir taraftan Antakya şehrini kuşatma altına aldı. Bundan sonra Sultan ciddi olduğunu göstermek amacıyla Haçlılara çağrıda bulunarak kayıtsız şartsız teslim olmalarını istedi. Ancak şehri savunan gruplar olumsuz cevap verdiler. Antakya valisi Simon Mansel şehir surlarının dışına çıkarak kuşatmaya mâni olmak için bir huruç hareketi yapmıştı. Simon Mansel'e karşı gönderilen Memlûk komutanlarından Çaliş el-Mansur Haçlı güçlerini mağlup ederek kendisini de esir aldı. Simon Mansel'i, Baybars el-Muzafferî olarak bilinen Emir Şemseddin Aksungur el-Farkanî'nin askerlerinden biri yakalamıştı. Baybars Simon Mansel'i yakalayan askere 10 köle hediye etti. Baybars'ın huzuruna getirilen konta oğlunu rehin bırakması şartıyla Antakya'ya dönerek şehri savunanları teslim olmaları konusunda ikna etmesini istedi. Simon Mansel'in oğlu Antakya içindeydi. Simon Mansel oğlunu dışarı çıkarıp Sultan Baybars'a rehin bırakarak şehir içinde bulunan Hıristiyanların teslim olması için oraya doğru gitti. Yanında bir Memlûk komutanı olduğu halde Simon Mansel elinde renkli bayrağı ile Antakya'ya girerek şehrin ileri gelenleri, din adamları ve rahibi ile görüşerek onları sultanın huzuruna getirdi. Sultanla, Antakya ileri gelenleri arasında yapılan görüşmeler üç gün sürmesine rağmen teslim konusunda anlaşma sağlanamadı. Şehri savunan müdafiler Simon Mansel'in ısrarlarına rağmen teslim teklifini ret ettiler.[36]

Sultan Baybars'ın teslim teklifini Haçlılarının reddetmesi üzerine saldırılarını artıran Memlûk güçleri genel bir taarruza geçtiler. Şehri savunanlar şiddetli bir direniş göstererek Memlûk güçlerini geri püskürttüler. Bu arada iki taraf arasında şehrin teslimi için yeniden görüşmeler başladıysa da bir netice alınamadı. Bunun üzerine 18 Mayıs tarihinde daha güçlü bir saldırı başlatan Memlûk güçleri şehrin etrafını tamamen sardılar. Surların zayıf olduğu Silpius dağının yamaçlarına doğru yürüyüşe geçen Memlûk askerleri kurdukları mancınıklarla surlara taş yağdırdılar. Sultan Baybars Antakya kuşatmasına 50 kadar mancınık getirmişti. Haçlıların

32 Antakya'nın surları pek çok müellifin ve seyyahın dikkatini çekmiştir. Kaynaklarda surların uzunluğu, burç ve mazgal deliklerinin sayısı konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Surlarının uzunluğu 12 mil ile 16 mil olduğunu ve kilometre olarak 30'u bulduğu belirtilmektedir. Evliya Çelebi surların çevresinin 40 bin adım olduğunu, her 78-80 adım sonra bir burç bulunduğunu ve onun hesabına göre burç sayısı 360 olmalıydı. Baybars tarafından surlar tahrip edilse de esas hasara sonraki devirlerde meydana gelen depremler yol açmıştır. Bilhassa 1872'de meydana gelen şiddetli bir depremle surla yıkılmıştır. Bk. Kalkaşandî, C.IV, s.133–134; Streck, Antakya, İA, C.I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay, Eskişehir 1997, s.458.

33 İbn Kesir, C. XIII, s.434.

34 Ebi'l- Fidâ, C.IV, s.5; Nüveyrî, C.XXX, s.305–311; İbn Aybek ed- Devadarî, C.VIII, s.166–167; Simbat, s.89; Baybars el-Mansurî, Zubdetü'l -Fikre Fi Tarihi'l - Hicre, (Neşr: D.S.Richard), In Kommission Bei United Distributing, Beyrut 1998, s.113–114; Kalkaşandî, C.III, s.498; el-Makrîzî, C.I/II, s.567; Aynî, İkdü'l-Cuman, Asr Selâtin el Memalik, (Neşr. M. M. Emin), C.II, Kahire 1988, s.21–22; Abu'l-Faraç, Tarihi Muhtasar'üd- Düvel, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s.49; Köprülü, s.358.

35 İbn Kesir, C.XIII, s.37-38.

36 Baybars el-Mansurî, s.111; el- Aynî, C.II, s.21-29; Şeşen, s.88.

ve Moğolların Yakındoğu'ya gelmelerinden sonra bunlar çeşitli türde mancınıkları da getirmişlerdi. Bilhassa Moğolların kullandığı mancınıklar kuşatma savaşlarında çok etkiliydi. Memlûklerin Moğolların kullandığı bu silahların benzerlerini imal edip kullandıkları görülmektedir. Antakya ve kalesine fırlatılan taşlar oldukça fazla tahribatta bulundu. Atılan taşlarla surların dağa doğru yükselmeye başladığı yerden açılan gedikten askerler şehrin içine girmeyi başardılar. Diğer askerler de öncülerin yolunu takip ederek bir sel gibi şehrin içine doldular. Şehir içinde başlayan çatışmalarda Memlûk güçlerinin üstünlüğü karşısında Haçlı savaşçıları ve ahali mağlup edildi. Halkın bir kısmı iç kaleye sığınmayı başardı. Gerisi ise ya öldürüldü ya da esir edildi. Onların malları ise ganimet olarak yağmalandı. Kaynakların ifadesine göre şehir içinde yaşayanlar fazla bir direnç gösteremeden etkisiz hale getirildi. Öldürülenler hariç kadın, erkek ve çocuklardan esir edilenlerin sayısı 100 bin civarındaydı. Memlûk güçleri Antakya şehrinden hemen hemen hiç kimsenin kaçmasına müsaade etmediler. Direnenler öldürülürken aman dileyenler ise teslim alındı. Türk ananesine göre Antakya üç gün yağmalandı. Sonra Baybars şehrin kapılarının korunmasını ve yağmanın sona ermesini emretti. Şehrin teslim alınmasından sonra sıra İç Kaleye sığınanlara gelmişti. Burayı savunan şehrin valisi, nazırı ve balyanı gece karanlığından faydalanarak dağ tarafındaki surlardan atlayarak kaçtılar. Burada savaşçı, kadın ve çocuklarından yaklaşık 8 bin kişi toplanmıştı. Başlarındakilerin kaçtığını öğrenen müdafiler kendilerine aman verildiği takdirde teslim olacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Sultan Baybars onların isteklerini kabul ederek aman verdi. Kalede yaşayanlar güzel elbiselerini giyerek sultanı karşılamışlardı. Baybars İç kale surlarına kadar gelerek burada bulunan Hıristiyanlara acımış ve onlar âmânla teslim oldukları için serbestçe başka yerlere göç etmelerine müsaade etmiştir. Fethin tamamlanmasına müteakip esir edilen ahali ve ele geçirilen ganimetler bir yerde biriktirilerek ümera ve savaşa katılan askerler arasında pay edildi. Bu dağıtım kimseye haksızlık olmasın diye sultanın gözetiminde kâtipler tarafından yapıldı. Bu arada Haçlıların elinde olup da çoğu Halep halkından olan Müslümanlar ise kurtarılmış ve memleketlerine gönderilmiştir.[37] Süryani tarihçisi Abu'l-Faraç, Antakya Haçlılarının, Baybars'ın sulh ile teslim olmalarını anlayacak kadar idrak sahibi olmadıklarını belirtmektedir. Müellife göre onların güçleri az olup, şehri savunacak durumda olmadıklarını beyan etmektedir.[38] Görüldüğü gibi Sultan Baybars teslim olmayan Antakya ahalisini esir edip askerleri arasında ganimet olarak dağıtırken, aman dileyerek teslim olan İç Kale ahalisini serbest bırakmıştır.

Biraz abartılı olsa da Memlûkların Antakya kuşatması sırasında 17 bin Hristiyan'ın öldürüldüğü iddia edilmektedir. Bu rakam şehirde yaşayan bütün ahalinin %15'ine tekabül ettiğinden fazla bir sayı olmadığı anlaşılmaktadır. Şehirden 100 bin kişinin de esir alındığı rivayetler arasındadır. İç Kaleden de sonradan 8 bin esir alınmıştı.[39] Bu son esir alınanlar âmânla teslim oldukları için serbest bırakılmışlar ve onlar Haçlıların yaşadığı şehirlere gitmişlerdir. Memlûkler Antakya'da öyle çok ganimet elde ettiler ki bunların sayısı kadın, erkek çoluk çocuk olmak üzere yaklaşık 100 bini buluyordu. Haçlıların 1098'de Antakya'yı işgal ettiklerinde 100 bin Müslüman'ı katlettikleri ileri sürülmekteydi. Memlûkler ise katliam yapmayarak Haçlıları esir etmişlerdi. Bu esirlerden bir kısmı kurtuluş fidyesi ödeyerek serbest kalmışlardır. Esir edilenlerin sayısı o kadar fazladır ki Memlûk askerlerinden kölesi olmayan kalmamıştır. Öyle ki esirlerin çokluğundan bir erkek çocuğun 12 dirheme ve kızın ise 5 dirheme kadar satıldığı görüldü. Sultan, şahsına düşen ganimetleri Kahire'nin Hüseyniye semtinde inşasına başladığı camiye harcadı.[40] Esir edilenler Mısır ve Suriye'ye götürülerek oralarda satılmışlardır. Bunlardan bazıları kurtularak Avrupa'ya götürülmüştür. Sultan Antakya kalesinin yıkılmasını da emretmiştir. Memlûk güçleri St Paul Manastırı, St Peter Katedrali ve birçok kiliseyi yıktılar.[41] Daha sonra şehrin dış surları tamir edilip içine etrafta yaşayan

37 Ebi'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbâr'i-Beşer, C.IV, (Neşr. Mahmud Deyyub), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997 s.4–5; Simbat Vekayinamesi, (Çev. H. D. Andreasyan), TTK Tercümeler Kısmı, İstanbul 1946, s.89; el-Makrîzî, C.I/II, s.567; Aknerli Girgor, s.45; Şeşen, s.89.

38 Abu-l Faraç, II, s.588–590.

39 Bocheir, s.269.

40 Baybars el- Mansuri, s.114; Kalkaşandî, C. IV, s.185;el- Aynî, CII, s.29.

41 Boucheir, s.269.

Türkmenler yerleştirildi. Şehir içinde harabe haline gelen evler dahi tamir edilmemiştir. Şehirde yaşayan Hıristiyanlar ise çoğunlukla Haçlıların elinde bulunan yerlere çekildiler. Din adamları ise Dımaşk'a giderek burada Yakubî ve Ortodoks kiliselerini kurdular.[42] Şehrin idarecisi Kont Simon Mansel ve akrabaları serbest bırakılarak Sis'e gönderildi. Baybars Antakya kalesini Bilik el-Hazinedar ve Bedreddin el-Beyserî'ye verdi. Baybars Antakya kalesini ve şehri yıktırıp yeniden inşa ettirdi. Antakya dışında yeni çarşılar kuruldu. Şehir yeniden canlanmaya, kente dışarıdan tüccarlar gelmeye başladı.[43]

3. İslam Fethi Sonrası Antakya

Sultan Antakya'nın fethinden sonra bir zafernâme hazırlatarak Müslüman hükümdarlara ve şehirlere gönderildi. Uzun bir zafernâme olan bu yazıda sultan Haçlılarla nasıl mücadele ettiğini, savaşmadan önce onlara teslim olmalarını istediğini ancak onların direndiklerini teferruatlı şekilde anlatmaktadır. Memlûk tarihçisi Baybars el- Mansuri bu fetihnameyi eserine kaydetmiştir. Bu fetihnamede Antakya'dan başka alınan diğer yerler hakkında da bilgiler verilmektedir.[44] Ermeniler, Müslümanlara saldırılarında genellikle Antakya Haçlıları ile birlikte hareket ederlerdi. Antakya Haçlıları aynı zamanda Moğolların da müttefiki idi. Bu feodal prensliğin ortadan kaldırılmasından sonra Ermeniler Türklere karşı hareket edecekleri bir müttefikten yoksun kalmış oldular. Ermenilerin etrafında denizden irtibat kurdukları Kıbrıs Haçlılarından başka devlet kalmadı

Antakya'nın fethedilmesinden sonra buraya Memlûklerin fazla önem vermediği görülmektedir. Haçlılar döneminde Moğol istilası sebebiyle çevreden Müslüman ve Hıristiyanların da sığınmasıyla Antakya'nın nüfusu 100 bin civarındaydı. Sultan Baybars burayı fethettikten sonra şehre gerekli önemi vermemiştir. Antakya Hıristiyan dünyasının doğuda bulunan önemli bir siyasi, iktisadi ve dini merkeziydi. Burası Hıristiyanlığın yayıldığı ilk merkezdi. Muhtemelen bu sebeplerden dolayı Baybars Antakya'nın Hıristiyan dünyasındaki bu imajını yıkmak için şehre önem vermemiştir.[45] Bu yüzden Antakya Memlûk döneminde fazla gelişememiştir. Antakya, Memlûkler zamanında Dımaşk (Şam) ve Halep gibi diğer şehirlerinin gölgesinde kaldı. Söz konusu şehirler sosyal, iktisadi ve ticari bakımdan gelişmiş olduklarından Antakya bunlar ile rekabet edemedi. XIII. Yüzyılın sonlarına doğru daha Kilikya Ermenilerinin elindeyken Ayas (Yumurtalık) limanı büyük bir ticari merkez olmuştu. Doğu Akdeniz'de Antakya'nın yerini Ayas almıştır. Suriye limanları Haçlıların elinden çıkınca, bu bölgede ticaret yapan Venedik ve Ceneviz tüccarları Ayas'a yönelmişlerdi. Bu iki denizci devlet arasında 1293–94 Yıllarında Ayas limanı önünde şiddetli savaş cereyan etmişti. Deniz savaşının galibi olan Cenevizliler, Venediklilerin 24 kadırgasını ele geçirmişlerdi.[46] 1266'dan itibaren Kilikya bölgesine giren Memlûk güçleri 1337'ye kadar birçok kez Ayas'ı aldılarsa da geri Ermenilere bırakmışlardı. 1337'de ise kesin olarak bu liman Memlûklerin olmuş ve bölgeye pek çok Türkmen yerleştirilmişti. Memlûkler deniz sahilinde ele geçirdikleri Ayas'a daha fazla önem vererek Çukurova'yı bu liman üzerinden kontrol etmeyi amaçladılar. Ayas'ın fethinden sonra Antakya, Memlûklerin elinde olan ve sadece Türkmenlerin yaşadığı küçük bir yerleşim yeri olarak kaldı. Şehir 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yeniden önem kazanmaya başladı. Antakya'nın önemini yitirmesinde Memlûk fethi sonrası bilhassa da Osmanlı döneminde meydana gelen deprem, sel baskını ve salgın hastalıkların da sebep olduğu göz ardı edilmemelidir.

Antakya'nın fethinden sonra, VI. Bohemund Trablus şehrini idare etmeye devam etmiş olup 1275'te burada ölmüş ve Trablus Kilisesine defnedilmiştir.[47] Baybars 1266'da Kilikya Ermenilerinin üzerine yürüdüğünde Venedikli Polo kardeşler Kubilay Han'ın elçisi olarak Papa'nın yanına dönerken 1268 Hayfa'da bulunmaktaydılar. Hayfa şehri bu sırada Haçlıların elinde olup bir müddet sonra Baybars tarafından fethedilecektir. Polo kardeşlerden

42 Runciman, C.III, s.277.

43 Şeşen, s.89.

44 Baybars el-Mansurî, s.112–114.

45 Sahillioğlu, s.230.

46 Gorigoros Senyörü Hetum Vekayinamesi, (Çev. H. D. Andreasyan), TTK Tercümeler Kısmı, İstanbul 1946, s.20.

47 Kalkaşandî, C. VIII, s.304, İbn Kesir, C. XIII, s.460, Runciman, C. III, s.291.

Marko Polo'nun Hayfa'da 1269'da olduğu belirtilse de bunun doğruluğu şüphelidir. Seyyah Baybars'ın Antakya'yı fethettiğinden bahsetmeyerek, Kilikya bölgesine seferinden bahsetmektedir. Marko Polo bu sıralarda Ermenilerin elinde bulunan Ayas'ı görmüş olmalı ki buranın mamur bir şehir olduğunu, ticaretin geliştiğini, Venedikli ve Cenovalı pek çok tüccarın burada bulunduğunu belirtmektedir. Gemilerle gelen tüccarlar Ayas'tan Kilikya Ermenilerinin şehirlerine daha sonra da Kayseri ve Sivas'a gidiyorlardı.[48] Bu bilgilerden Ayas'ın gelişmiş bir liman olduğu anlaşılmaktadır. Bir süre sonra Memlûkler tarafından fethedilen bu şehir böylece Doğu Akdeniz'de eski Antakya'nın yerini almış oldu.

Memlûklar zamanında Antakya da kısmen ticaret yolunun geçtiği güzergâhta olması nedeniyle stratejik ehemmiyetini korumuştur. XIV. yüzyılda Halep önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Bilhassa bu şehir ipek ticaretinin en önemli pazarıydı. Bağdat üzerinden gelen yol Rakka'dan geçerek Halep'e ulaşır ve buradan da bir yol Antakya'ya çıkar diğer bir yol da Lazkiye'ye giderdi. 1098'de Haçlılar Antakya'yı fethettiklerinde burada bol miktarda kırmızıbiber ve karabiber bulmuşlardı. Şehrin bu durumu Hindistan ile Fırat yoluyla bağlantı içinde olduğunu göstermektedir. XIV. Yüzyıl kayıtlarında Hindistan'dan gelen ticari malların Bağdat-Rakka üzerinden Halep'e geldiği ve buradan da Antakya ile Lazkiye yoluyla Venedik'e sevk edildiği anlaşılmaktadır. Venedikli tarihçi Sanuto 1400 başlarında bu yoldan gelen Hindistan mallarının eskiden çok ucuza geldiğini kendi zamanında ise pahalı olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Antakya, Süveydiye limanı vasıtasıyla denize bağlanmaktaydı. Bu sırada Süveydiye Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından biriydi. Süveydiye Antakya'nın limanı olup 28 km uzaklıktaydı. Bu sırada İskenderun önemli bir liman değildi. XIV. Yüzyıl kayıtlarında İskenderun'dan bahsedilmemektedir. Burası Yeniçağ'da önem kazanacaktır. Bu dönemde Doğu Akdeniz'de dikkat çeken diğer bir ticaret merkezi Cebel (Gabalum) şehri Ceneviz tüccarlarının uğrak yeriydi. Gelen mallar bu liman vasıtasıyla Ceneviz'e taşınırdı.[49]

Sultan Baybars Antakya'yı fethettikten sonra çevrede bulunan yerlerde imar faaliyetlerinde de bulunmuştur. Sultanın emri ile Habib-i Naccar kilisesi tamir edilerek camiye çevrilmiştir. Bu eser günümüzde Memlûklerden kalan en önemli eserlerden biridir.

Bu arada daha önce Selçukluların Ermenilerden aldığı ve Haçlıların Antakya'yı işgalleri sırasında onların elinde bulunan Bagras kalesinin Haçlılar tarafından terk edildiği görülüyor. İçinde gariban ve acizlerden başka kimse kalmayan bu kale 26 Haziran 1268'de Memlûklere teslim oldu.[50] Selahaddin Eyyubî tarafından Haçlılardan alınan bu kale yıktırılmıştı. Ancak Selahaddin'in ölümünden sonra yeniden Haçlılar tarafından alınan bu kale yeniden inşa edilip buraya Templier Şövalyeleri (Tapınak Şövalyeleri) yerleştirilmişti.[51] Bagras kalesi çevresinde 1275'te Halep askerleriyle Haçlılar arasında vuku bulan savaşta, Memlûkler galip gelerek Templier Şövalyeleri denilen bu zümreyi esir almış, Halep'e getirmişlerdir.[52] Kuşatmalar sebebiyle harabe haline gelen Bagras kalesinin surları da onarıldığı gibi buraya Baybars bir de cami inşa ettirmiştir.

Antakya'nın fethi sırasında VI. Behomund'un Ermeni asıllı karısının kardeşi Simon Mansel esir edilmişti. Baybars tarafından serbest bırakılan bu şahsın Kilikya Ermenilerinin merkezi Sis'e dönmesine izin verildi.[53] Baybars Antakya'daki Haçlıların Patriğinin de şehri terk etmesine izin verdi. Süryani tarihçisi Abu'l- Faraç patriğin Kilikya Ermenilerine sığındığını yazmaktadır. Ermeni hâkimi, 1272'de Rumlar ile arasında yaşanan bir olayda Patriği Ayn-ı Zerbe'de bulunan isyancılara teslim olmaları için göndermişti. Ancak patrik ikiyüzlü bir politika izleyerek isyancılara teslim olmamalarını söylemişti. Ermeni hâkimi bu durumu anlamış ve patriği İstanbul'a göndermek amacıyla Ayas'a göndermişti. Patrik buradan deniz yoluyla İstanbul'a nakledilecekti. Ancak o buradan kaçarak Türklere sığınmıştır.[54]

48 Marko Polo, Seyahatname, C. I, (Yay. Hazr. Filiz Dokuyan), Tercüman1001 Temel Eser, İstanbul trhz,s.20.

49 W. Heyd, Yakın- Doğu Ticaret Tarihi, (Çev.E. Z. Karal), TTK Yay., Ankara 2000, s.183-184.

50 Ebi'l- Fidâ C.IV, s.5; Nüveyr, C.XXX. S.319–320; İbn Aybek ed- Devadarî, C.VIII, s.178; el-Makrîzî, C.I/II, s.570; Aynî, İkdü'l-Cuman, Asr Selâtin el Memalik, (Neşr. M. M. Emin), C.II, Kahire 1988, s.29.

51 Ebi'l-Fidâ, s.5.

52 İbn Şeddad, C.II, s.24.

53 en-Nüveyrî, C.XXX, s.311;Runciman, C.III, s.276–277.

54 Ebul- Faraç Tarihi, C. II, s.590–591.

Kuseyr Kalesi

4. Kuseyr Kalesi'nin Fethi

Antakya'nın fethinden sonra sıra çevresinde bulunan kalelerin fethine gelmişti. Bu kalelerden biri olan Kuseyr Antakya ve Halep arasında bulunmaktaydı. Burası Günümüzde Antakya'nın güneyinde Kos kalesi olarak bilinmektedir. Bu kale bir Latin papaz tarafından idare edilmekteydi. İbnü'l-Furat'ın verdiği bilgiye göre burada bulunan Rumların papazı Roma'da bulunan Katolik kilisesine bağlıydı. Daha önce Selahaddin Eyyubi 1188'de Antakya girişlerini, Bagras'ı ve Derbsâk'ı fethetmişti. Kuseyr kalesi ise kuşatıldığı halde alınamamıştı.[55]

Antakya fethi sonrası bir ara Kuseyr kalesi Emir Şemseddin Ak Sungur'un girişimleri ile iki taraf arasında anlaşma yapılarak Memlûklara tabi olmuştu. Daha sonra Memlûk tabiiyetinden çıkan kalenin fethi mecbur hale gelmişti. Kalede yaşayan Haçlılar Memlûklerle yaptıkları anlaşma şartlarına uymuyorlardı. Bunlar Moğol komutanı Samakar Noyan'ın 1271'de Harim'de Müslümanlara saldırdığında ona kılavuzluk yaptıkları gibi bu duruma sevinerek şenlikler de düzenlemişlerdi. Kale ahalisi, Memlûkların Sis seferi sırasında askerlere şarap satmışlardı. Baybars 1275'te Dımaşk üzerinden önce Harim'e sonra da Antakya'ya gelmiş ve Kuseyr kalesinin fethini emretmişti. 1275'te Memlûk ordusu Kilikya Ermenilerinin üzerine sefere gittiğinde bu kalenin yanına gelmişlerdi. Emir Seyfeddin Devâdâr ve diğer bütün naipler burada toplanmışlardı. 13 Nisan 1275'te Emir Seyfeddin Balaban er- Rumî Kuseyr önüne gelmişti. Bu kalede Hıristiyanlar tarafından hürmet edilen Guillaume adlı büyük bir Latin papazı vardı. Bu şahıs emir Seyfeddin'i karşılamaya çıkmadı. Bunun üzerine Memlûk kuvvetleri geri dönmeye karar verdiler. Ancak papaz buna mani olarak Emir Seyfeddin'e haberci gönderdi. İki taraf arasında karşılıklı mektuplaşma ile Guillaume'yi Emir Seyfeddin yanına getirmeyi başardı. Papazın geri dönmesini engelleyerek onu yanında alıkoydu. Hatta bu şahıs sultanın huzuruna getirildi. Sultan ondan Kuseyr kalesinin teslim edilmesini

55 İbn Kesir, C. XIII, s.36-37.

istedi. Papaz Guillaume kalede bulunanlara mektup yazarak teslim olmalarını istedi. Ancak onlar bunu reddettiler. Bunun üzerine Sultan Baybars Seyfeddin es- Sarâvî ve Antakya valisi Şehabeddin Mervan'ı Kuseyr'ın fethine gönderdi. Sultan, Papaz Guillaume'yi yanına alarak Dımaşk'a yöneldi. Bu papazın babası da Dımaşk'ta esir durumdaydı. Ancak bu Latin papazı Dımaşk'ta babası ile görüştükten sonra vadesiyle hayatını kaybetmiştir. Memlûk güçleri Kuseyr kalesini savunanların teslim olmaması üzerine orayı kuşattılar. Şiddetli şekilde devam eden kuşatma neticesinde, kalede açlık ortaya çıktı. Neticede kalede bulunanlar çaresizlik içinde teslim olmak zorunda kaldılar. Burada yaşayan Hıristiyan ahali başka yerlere nakledildi. Bir Papaz tarafından idare edilen bu kale 14 Kasım 1275 tarihinde ikinci kez fethedilmiş oldu. Bu kalenin fethi sırasında Antakya valisi olan Şehabeddin Mervan da görev yapmıştır.[56] Sultan Baybars Kuseyr kalesi yakınında dört gözlü bir köprü yaptırmıştır.[57]

5. Sultan Baybars Sonrası Bölgenin Durumu

Memlûk sultanı Baybars son seferini Selçuklulara yardım etmek amacıyla Anadolu'da bulunan Moğollar üzerine yapmıştı. Halep-Antep-Pazarcık üzerinden Elbistan'a ulaşan Baybars Afşin'in Huni ovasında Moğolları mağlup ettikten sonra Kayseri'ye kadar gitmişti. Sultan Dımaşk'a geri dönüşünde bu defa Anadolu'ya gittiği Halep-Antep yolundan değil de Maraş ve Antakya üzerinden dönmüştür. 8 Haziran 1277 tarihinde Antakya'dan Şam'a (Dımaşk) dönerek Kasrü'l-Ablak'a yerleşen Baybars 17 Haziran 1277'de burada vefat etmiştir.[58]

Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin güçlendiği 1277 sonrası, Memlûkların da Çukurova ve Antakya bölgesindeki hâkimiyetine denk gelir. Bu süreçte Anadolu'dan kaçan Türkmenler Memlûkların hâkimiyet kurdukları Antakya ve Ermenilerden almaya çalıştıkları Çukurova bölgesine geldiler. Buralar Türkmenler için güvenilir mekânlar oldu. Memlûklara destek veren bu Türkmen unsurlar, onlarla birlikte Ermenilere karşı mücadele verdiler.[59]

Gerek Baybars gerekse kendisinden sonra gelen Memlûk sultanları Kilikya Ermenilerinin üzerine sayısız seferler düzenlediler. Bu seferler sırasında genellikle Antakya ve Amik ovası Memlûk güçlerinin toplandığı ve sefere hazırlandığı yerler olmuştur. Amanos dağlarını aşarak Tarsus ve Sis'e kadar ulaşan Memlûk kuvvetleri bölgeyi talan edip ganimetle geri dönmekteydiler. Amanos dağlarını aşıp da Amik ovasına geri indiklerinde burada dinlenmekte ve ele geçirilen ganimetler pay edilmekteydi. Bazen de Memlûk güçleri Ermeniler karşısında yenilgiye uğrayıp da geri çekildiklerinde Amik ovasına ulaştıklarında kendilerini emniyette hissetmekteydiler.[60]

1277'de Baybars'ın ölümü üzerine yerine arka arkaya iki oğlu geçtikten sonra 1279'da Seyfeddin Kalavun Memlûk sultanı oldu. Bu sultan zamanında Memlûklerin Antakya ve çevresindeki faaliyetleri devam etmiştir. Kalavun zamanında 1279'da Bagras kalesinin naibi olarak Emir Fahreddin en-Tanba görülmektedir.[61] Antakya'nın güney tarafında Haçlıların elinde bulunan Derkuş[62] kalesi de Fahreddin Cenâhiyyi tarafından fethedildi. Ancak bu komutan birkaç gün sonra da burada öldü. Seyfeddin Kalavun 1279'da sultan olunca, Bahrî Memlûklerin ileri gelenlerinden biri olan Sungur el-Aşkar adlı komutan Suriye'de isyan ederek kendini sultan ilan etmişti. Halep tarafına çekilen Sungur'un bu sırada Antakya ve çevresini 1281'de kendisine bağladığı görülmektedir. Sultan Kalavun bir süre bu duruma sessiz kalsa da daha sonra Antakya'yı Sungur'un elinden almak için harekete geçti. Sultanın kararlılığını gören Sungur 1281'de onunla anlaşmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Sungur elinde tuttuğu Antakya, Kefertab, Şugr ve Bekas gibi bazı beldeleri Kalavun'a teslim etti. Kalavun ise Sungur'a Şeyzer

56 İbn Şeddat, C. II, s.55-56; İbnü'l-Furat, C. VIII, s.33-34, 40-41;Şeşen, s.126-127.

57 İbn Şeddat, s.164.

58 el-Makrîzî, C.I/II, s.630.

59 Cüneyt Kanat, Memlûkların Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye- Çukurova Siyaseti Ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü, s.432.

60 Ebi'l- Fidâ C.IV, s. 9; en-Nüveyrî, C.XXX, s.340; İbnü'l- Furat, C.VII, s.231; Baybars el- Mansuri, s.145.

61 İbn Şeddat, s.55-56, 172; el-Makrîzî, C.I/III, s.665.

62 Derkuş: Antakya'nın güneyinde Avasım kalelerinden biri olup günümüzde Suriye sınırları içinde kalan bir kasabadır.

Antakya surları

şehrini bağışladı.[63] 1281'de Seyfeddin Kalavun Şugr ve Bekas kalelerini yaptırdı. Daha sonra Bekas kalesine bir burç ilave ettirdi.[64] 1281'de Memlûklar Moğollar ile savaş içinde oldukları sırada Haçlılarla anlaşma halindeydiler. Bu dönemde başta Antakya, Süveydiye, Dirkuş, Şakif, Şugr ve Bekas, Kuseyr, Bagras ve Derbsâk gibi yerlerin memlûkların olduğunu haçlılar tanımışlardı. Buralar Kalavun'a bağlıydı.[65]

Memlûk Sultanı Hüsameddin Lâçin (1297–1298), 1298'de Kilikya Ermenilerinin üzerine bir ordu gönderdi. Antakya'ya ulaşan bu ordu, burada iki kola ayrılmış, bir kol Amanosları aşarak Çukurova'ya inerken diğer kol Amik ovasından ilerleyerek Maraş önlerine gelerek Ermenilerin elinde bulunan bu şehri fethetti. Çukurova'ya giren ordu

63 Ebi'l-Fidâ, C. IV, s.14-15; İbn Kesir, C.XIII, s.494: İbn Furat, Tarihu İbnü'l Furat, C.VIII (Neşr: Costi K.Zurayk, Nejla İzzeddin), Beyrut Amerikan Üniversitesi Yayınları, Beyrut 1936, s.209.

64 İbn Şeddat, s.171.

65 Baybars el- Mansuri, s.210-211.

ise Ermenilere karşı bir zafer elde edildikten sonra Bagras üzerinden Antakya ovasına dönmüştü. Üç gün Amik ovasında dinlenen Memlûk ordusu Demirköprü üzerinden Halep'e dönmüştür.[66]

İlhanlı hükümdarı Gazan Han Suriye'yi ele geçirmek için 1300'de büyük bir orduyla Fırat'ı geçerek, Antakya'ya doğru ilerledi. Bunu haber alan Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed, Kahire'den çıkarak Gazze'ye geldi. Moğolların bölgeye geldiğini haber alan Antakya ve Halep çevresinde yaşayan Müslüman ahali korkarak, Suriye'nin iç kesimlerine kaçmıştı. Sultan en-Nâsır Muhammed ise Moğollara karşı koymak amacıyla Hama'ya doğru ilerledi. Gazan Han, Cebel-i Antakya'dan Cebelü's-Semak'a doğru giderek Suriye'ye doğru istilaya girişmişti. Ancak Moğol ordusu bu sırada şiddetli kışa maruz kalmış, askerler ve atlarının birçoğu telef olmuştu ve geri çekilmek zorunda kalmışlardı.[67] Memlûklar ile Moğollar arasında devam eden mücadele sırasında Memlûk komutanı Emir Seyfeddin Bektemir es-Silahtar için Sultan en-Nasır Kalavun bir ferman göndermiştir. Bu fermanda bu komutana Halep ve Hama gibi vilayetleri koruması yanında Antakya, Bagras ile Kaletü'r- Rum ve Behisni'nin de onun idaresine verildiği ve savunması ve güzel hizmetlerde bulunması emredilmektedir.[68]

Kilikya Ermeni hâkiminin Moğollarla işbirliği yaparak onları Müslümanlar üzerine sefere çağırması, vergi vermeyi reddetmesi ve açıkça düşmanlığını ilan etmesi üzerine Halep valisi Sultan en- Nasır Muhammed'e haberci göndererek Ermenilere karşı ordu gönderilmesini talep etti. Bunun üzerine sultan, 1302'de Emir-i Silah Bedreddin Bektaş ve İzzeddin Aybek el-Hazinedar komutalarında bir ordu gönderdi. Halep, Hama ve Humus naiplerinin askerleri de bu orduya katıldılar. Memlûk ordusuna eski sultan Adil Kitboğa'da katıldı (13 Haziran 1302). 28 Haziran'da Halep'e doğru ilerleyen Memlûk ordusu Antakya'ya ulaşmıştı. Buradan Bagras geçitleri aşılarak Çukurova'ya inilmişti. Memlûk güçleri, Ermenilerin ekili arazilerini tahrip ederek Sis'e kadar ulaşmış ve bölgeyi yağmalayarak Antakya'ya geri dönmüştü. Buradan ordu 16 Temmuz 1302'de ayrılarak Halep'e geri dönmüştü.[69]

1325'te Halep üzerinden Antakya'yı ziyaret eden seyyah İbn Batuta, şehir hakkında bilgiler vermektedir. O, Antakya'nın büyük bir yer olduğunu, Şam bölgesinde onun kadar sağlam ve güzel suru olan başka bir yer bulunmadığını yazmak-

66 Ebi'l- Fidâ, C.IV, s 36; en-Nüveyrî, C.XXXI, s.337–339; el-Makrîzî, C.I/III, s. 839; el-Aynî, C.III, s.386–387.

67 el-Makrîzî, I/III, s.908; el- Aynî, C. IV, s.128.

68 Baybars el- Mansurî, s.342-343.

69 Ebi'l- Fidâ C.IV, s.48; el-Makrîzî, C.I/III, s.922–23, el-Aynî, C.IV, s.183–84.

tadır. İbn Batuta, Sultan Baybars'ın şehri fethettiğinde surlarını yıktırdığını da ilave etmektedir. Seyyah, Antakya'da çok güzel evler olduğunu, ağaç ve suyun bol olduğunu da belirterek Asi nehrinin şehrin önünden geçtiğini de yazmaktadır. Habib-i Naccar'ın kabrinin de burada olduğunu yazan müellif, burada bulunan bir zaviyeyi de ziyaret etmiştir. Onun verdiği bilgiye göre zaviyenin şeyhinin adı es-Salih el-Muammer Muhammed b.Ali olup yaşı yüze yakındır. Hala sağlıklı olduğu görülen şeyhin oğlu ise 80 yaşlarındadır. Antakya'dan Bagras'a geçen İbn Batuta, buranın çok önemli bir kalesinin bulunduğunu, bağ, bahçe ve tarlaların çok olduğunu da yazmaktadır. Ayrıca şehirde kumaş dokunduğunu da haber vermektedir. Daha önce Ermenilerin elinde olan Bagras'ın, şimdi sultan en-Nasır Muhammed'in olduğunu da yazan İbn Batuta, kalenin emirinin ise Sarımeddin b. eş- Şeybanî olduğunu, onun oğlunun ise Alâeddin olduğunu ve ağabeyinin oğlunun ise Hüsameddin olduğunu belirtmektedir. Hüsameddin'in Bagras yolunu Ermenilerden koruduğunu, ancak Halep bölgesi ümerasının onu Sultan en-Nasır'a şikâyet ettiklerini ancak sultanın ona sahip çıktığını bildirmektedir. Antakya ve çevresinde pek çok yeri gezen ve haklarında bilgi veren İbn Batuta, yörede yaşayan halkın ekserisinin Türkmen olduğunu da belirtmektedir.[70]

Sultan Berkûk (1382-1399) zamanında, Memlûklerin hakimiyetinden çıkan Ramazanoğullarının üzerine yürüyen Memlûk güçleri 1398'de Amik, Antakya ve Bagras üzerinden geçerek Çukurova'ya yönelmişler. İki taraf arasında devam eden çatışmalar sırasında söz konusu şehirler savaş alanında kalmış ve pek çok tahribat yapılmıştır.[71]

Memlûkler Döneminde eski ihtişamını ve önemini yitiren Antakya, bölgede bulunan Türkmenler ile Memlûklerin mücadelesine sahne olmuştur. Ayrıca Suriye bölgesindeki Memlûk naipleri arasındaki çatışmalarında yaşandığı Antakya'yı 1432–33 de ziyaret eden Bertrandon de la Broquirére adlı seyyah burada 300 haneden fazla olmayan ve çoğunluğunun Türkmenlerden meskûn olan bir nüfusunun yanında az oranda da Arapların yaşadığı bir yer olduğunu yazmaktadır.[72] Antakya Osmanlı idaresine geçmesinden 35 yıl sonra 1000 haneyi geçen ve nüfusu 6000'lerin üzerinde olan bir şehir haline gelmiştir.

6. Antakya Patrikliğinin Dımaşk'a (Şam) Taşınması

Sultan Baybars'ın Antakya'yı fethetmesinden sonra şehir Müslümanların yaşadığı bir yer haline gelmişti. Burada bulunan Hıristiyan ahali esir edilip başka yerlere nakledilirken, din adamlarının bazıları ise Dımaşk'a taşınmışlardı. Memlûkların Antakya'yı fethiyle birlikte Antakya Patrikliği Memlûkların idaresi altına girdi. Zaten İskenderiye ve Kudüs Ortodoks patrikleri de Memlûk idaresine bağlıydı. Memlûklar bu Ortodoks patriklik vasıtasıyla Bizans İmparatorluğu ile bağlantı halindeydiler. Bu patrikler, Memlûk ve Bizans İmparatorlukları arasında bağ kurulmasında rol oynamaktaydılar. Bizans ile Memlûklar arasındaki bağlantıyı bilhassa da Antakya patrikliği sağlamaktaydı. Ne de olsa Kudüs ve İskenderiye patrikliği uzun süreden beri Müslümanların otoritesi altındaydı. Söz konusu Ortodoks kilisesine bağlı olan din adamları kendi aralarında yaptıkları seçimde büyük patriği seçerler ve bunu da Bizans imparatoru ya da Memlûk sultanına onaylatırlardı. Anadolu'da yaşayan Ortodoks mezhebine bağlı Hıristiyanları için iki patriklik vardı. Biri İstanbul diğeri ise Antakya patrikliğiydi.[73] Bu dönemde Antakya patriği Dımaşk'ta oturmasına rağmen etkinliğini sürdürmekteydi. İstanbul patriği ile Antakya patrikliği arasında bazı konularda anlaşmazlıklar vardı.

Antakya patrikliğinin XIV. Yüzyılın sonlarında Dımaşk'a taşındığı görülmektedir. Bununla ilgili bir kayıt açıkça Antakya Patrikliğinin Dımaşk'a taşındığını göstermektedir.

Ünlü İslam müfessir ve tarihçisi İbn Kesir, 6 Haziran 1366 Antakya patrikliği ile ilgili bir bilgi vermektedir. Buna göre Antakya Patriği Mihail lakaplı

70 İbn Batuta, Rıhletü İbn Batuta, Darü'l- Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1992, s.93–94.

71 Tekindağ, Berkûk devrinde..., s.88-89.

72 www.toddtarantino.com/bertrandon; Nakledenler: Sümer, Çukur- Ova Tarihine Dâir Araştırmalar, s.21; Ataman Demir, Çağlar İçinde Antakya, Akbank Yay., İstanbul 1996.

73 Jojannes Pahlitzsch, Mediators Between East And West: Chriantian Under Memlûk Rule, s.36

Beşşare, tarihçi İbn Kesir'in yanına gelerek Şam'daki Başpiskoposların kendisini Antakya Patriğinin yerine Dımaşk'a patrik yapmak istediklerini söyleyerek onların kendisine tabi olacaklarını bildirmiştir. Bu ifadeden Dımaşk'taki Antakya Patrikliğinin lağvedilerek yerine Dımaşk Patrikliğinin kurulmasının istendiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine İbn Kesir patriğe bunun mümkün olmadığını söylediğini belirterek Hıristiyanların geleneğine göre onların dört patriğinin olduğunu bunların İskenderiye, Antakya, Kudüs ve Rumiyye (Roma) olduğunu belirtmektedir. İbn Kesir, daha sonraki dönemlerde Roma Patrikliğinin İstanbul'a taşındığını belirtmektedir. Müellif İstanbul'a patrikliğin taşınmasını Hıristiyanların protesto ettiğini de yazmaktadır.[74] Müellif burada Roma'nın merkezi İstanbul olunca buranın dinî merkez olduğunu ancak bunu diğer Hıristiyanların kabul etmediğini ifade etmektedir. Böylece İstanbul patrikliği de kurulmuş ve orası ön plana çıkmıştır. Dımaşk'ta bir patriklik olamayacağını ve gerçek patrikliğin Antakya'da olduğunu bildirmektedir. Ancak Patrik Beşşare kendisine Şam-ı Şerif'te oturmasına izin verildiğini ve Antakya patrikliğini burada sürdüreceğini belirtmiştir. Müellif bu patrikle Hıristiyan mezhepleri üzerine konuştuğunu belirterek onların dinlerinin (mezhepleri) Melikî (Ortodoks), Yakubî ve Nasturî olarak belirtmektedir. Ayrıca Kıptî ve Frankların da Yakubilere bağlı olduğunu beyan etmektedir. İbn Kesir, bu sırada Memlûk Sultanının, Dımaşk'ta bulunan Antakya Patriğine mektup göndererek Kıbrıs kralına mektup yazmasını ve İskenderiye'ye saldırısından dolayı başlarına felaketler geleceğini bildirmesini istemiştir. Çünkü 1365 yılında Kıbrıs kralı, Memlukların İskenderiye şehrine saldırarak şehri yağmalayıp 6-7 bin Müslümanı katlettirmişti.[75] Kalkaşandî adlı İslam müellifi de bu bilgileri doğrulamakta olup Antakya'nın önemli bir Hıristiyan dinî merkezi olduğunu yazmaktadır.[76]

7. Memlûkler Zamanında Antakya Yöresinde Türkmenlerin Faaliyetleri

Memlûk idaresi altında uzun yıllar kalan Antakya ile ilgili bilgileri genellikle Memlûk tarihçilerinin kroniklerinden öğrenmekteyiz. Şehrin Memlûk tarihçilerinin yaşadığı Kahire ve Dımaşk gibi merkezlere uzak olması sebebiyle ayrıntılı bilgilerin verildiğini söyleyemeyiz. Memlûk kaynaklarında Antakya yukarıda da belirtildiği gibi daha çok Kilikya Ermeniler üzerine düzenlenen seferlerde yol güzergâhında olması vesilesiyle sıkça geçmektedir. Yine Memlûk güçlerinin Dulkadir, Ramazanoğlu ve Karamanoğlu gibi beyliklerle mücadelesinde Antakya'dan bahsedilmektedir. Ayrıca Antakya'dan, Memlûkların Anadolu'da bulunan en önemli şehirleri Malatya naipliği güzergâhında olmasından dolayı da sıklıkla bahsedilmektedir. Çünkü Memlûk güçleri genellikle Anadolu'ya Antakya üzerinden geçmektedirler. Memlûklar zamanında XV. Yüzyıldan itibaren Antakya çeşitli Türkmen unsurlarının yerleştiği ve yaşadığı bir alan olmuştur. Tabir yerindeyse Memlûk sultanları Antakya ve çevresini Türkmenlere bırakmışlardır. Zaman zaman da Antakya yönetime muhalif olan Memlûk naiplerinin sığınma yeri olmuştur. Bazı zamanlarda Antakya Suriye'de bulunan Memlûk komutanlarının nüfuz alanı içine girmiştir. Bu dönemde Antakya'da bir yandan Türkmenlerin birbirleriyle mücadelesi yaşanırken diğer yandan da Antakya Memlûk komutanların birbirleriyle mücadele alanı olmuştur. Bu komutanlar Cekem, Şeyh Mahmud, Nevruz, Demirtaş gibi komutanlardı. Bu mücadeleler sırasında Antakya birçok kez yakılıp yıkılmış ve tahrip olmuştur.

74 Büyük Roma'nın 395'te doğu ve Batı diye ikiye ayrılmasından sonra Roma kilisesinin yanında İstanbul kilisesi de kurulmuştur. Yoksa Roma kilisesi İstanbul'a taşınmamıştır.

75 İbn Kesir, C. XIV, s.474.

76 Kalkaşandî, C. V, s.295.

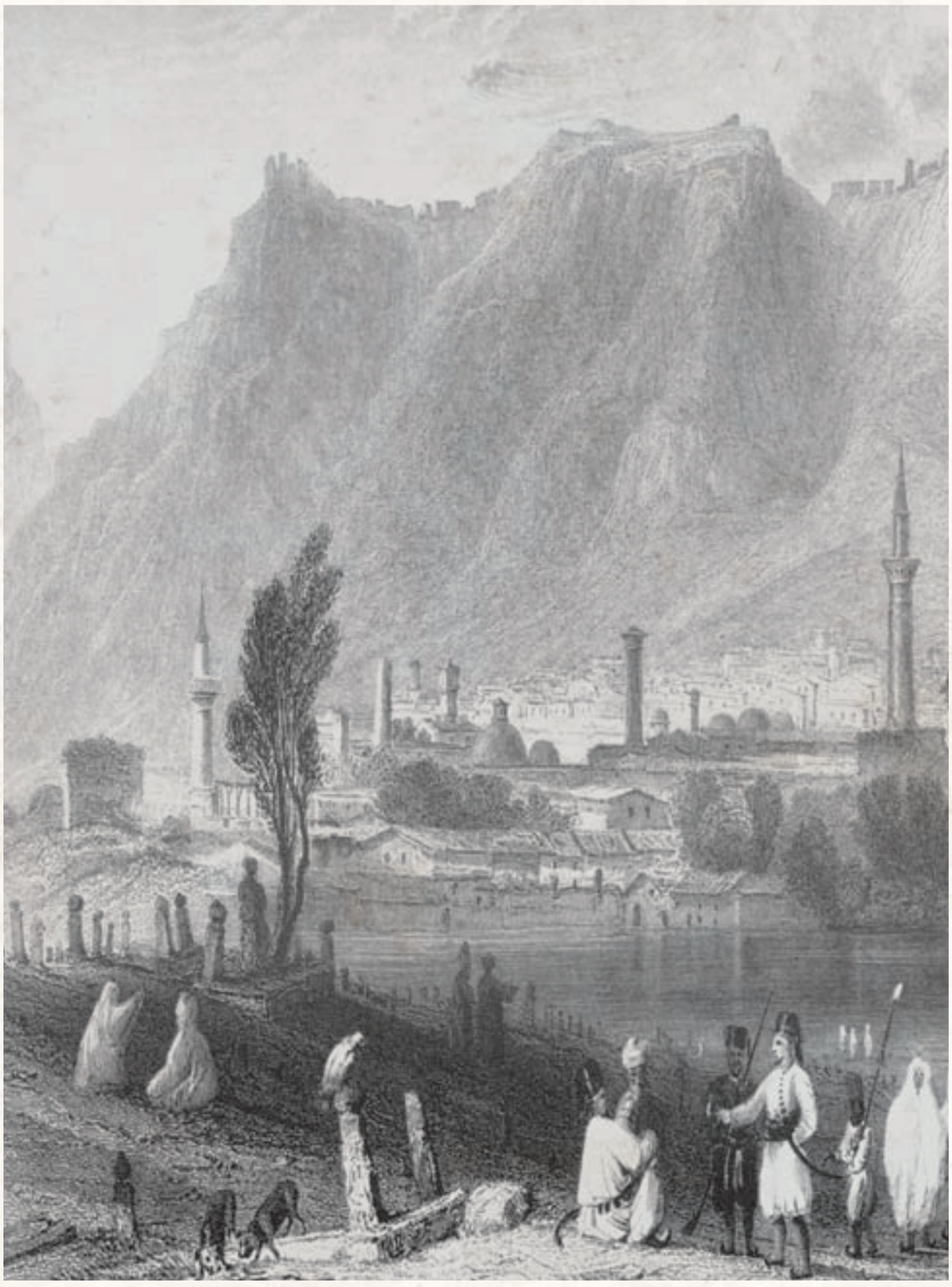

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE HATAY YÖRESİ VE ANTAKYA ŞEHRİNDE TÜRKMEN FAALİYETLERİ

1. Dulkadirli Türkmenlerinin Hatay Bölgesi ve Antakya Çevresindeki Faaliyetleri

Memlûklerin Antakya, Antep ve Birecik gibi yerleri fethetmelerinden sonra Suriye'nin kuzeyinde olan bu bölgeleri hem Moğollara karşı hem de onların müttefiki olan Kilikya Ermenilerine karşı koruyabilmek amacıyla, Moğol istilası önünden kaçıp kendilerine sığınan Türkmenleri Halep'ten başlayarak Antakya da dâhil olmak üzere Amanosların doğusundan Maraş ve Elbistan'a kadar uzanan bölgeye yerleştirmişlerdi. Bu Türkmenler Oğuzların Bozok koluna mensup Bayat, Avşar ve Beydilli boylarıydı. Kış aylarını Amik çukurunda geçiren bu Türkmenler yazları ise yaylalara çıkmaktaydılar. Kışları Amanos dağlarının güney ve doğu yamaçlarına çadırlarını kuran Türkmenler yazları ise Maraş, Elbistan ve Kayseri dağlarındaki yaylalara çıkmaktaydılar. Diğer bir Türkmen kitlesi olan Üçoklar ise Memlûkler tarafından Çukurova bölgesine yerleştirilmişlerdi. Bu Türkmen unsurları daha çok Antakya ve çevresi ile Çukurova'nın İskenderun, Payas, Ayas ve Tarsus taraflarına yerleşmişlerdi. Türkmenlerin daha çok Akdeniz sahillerine yerleştirildikleri görülmektedir. Üçoklara bağlı olanlar Ramazanoğulları, Özeroğulları, Doğancıoğullar ve Gündüzoğulları gibi Türkmen aşiretleriydi. Bozoklar Dulkadir Beyliğini kurarken, Üçoklar ise Ramazanoğulları beyliğini kurmuşlardı. Her iki beylik de Memlûk sultanlarına tabiydiler.

Memlûk sultanına tabi olan Bozok Türkmenleri onların ordularına katılarak Moğol ve Ermenilere karşı seferlere iştirak etmekteydiler. Türkmen boylarından birine mensup olan Zeyneddin Karaca Bey adlı Türkmen lideri Memlûklere tabi olarak 1337'de Elbistan ve Maraş'ı içine alan bölgede Dulkadir Beyliğini kurmuştur. Dulkadirlilerin ilk beyi Karaca'dan itibaren hemen hemen bütün beyleri Memlûklere tabi olmakla birlikte zaman zaman onlarla araları açılmıştır. Dulkadir beyleri Maraş'a yakın olan Antakya bölgesine akınlar yapmaktan çekinmemişlerdir. Bazen Antakya çevresinde yaşayan Türkmenlerle de ittifak yaparak Memlûklere karşı tavır almışlardır. Dulkadirlilerin Antakya'ya bağlı Hassa'yı ele geçirdikleri, pek çok kez Amik ovasına inip yağmalarda bulundukları, buradan Halep'e kadar talan ettikleri görülmektedir.[1]

1379'da Memlûkler ile Dulkadir Beyi Halil'in arası açılmıştı. Ramazanoğullarını da yanına alan Halil Bey, Halep ve Antakya taraflarını tehdit etmekteydi. Bunun üzerine Halep ve Şam bölgesin-

1 Arifî Paşa, " Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükümeti" (Yeni harflere aktaran: S. Kaya), Dulkadirliler I, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2008, s.16-17; R.Yinanç, s.8

deki bütün Memlûk kuvvetleri ona karşı harekete geçti. Maraş önlerine çekilen Halil Bey, burada Memlûk güçlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer üzerine Dulkadir güçleri Amik Ovası'nı ve Tizin'i ele geçirip Halep'e kadar ilerlemişti. Ancak karşı saldırıya geçen Memlûkler, Dulkadirlileri Maraş'a kadar sürmüşlerdi. Halil Bey ise Harput'a kadar çekilmişti.[2] Böylece Memlûkler, Dulkadirlilerin Antakya ve çevresine hâkim olmasını engellemiş oldular. Bu mücadeleler sırasında Antakya çevresinde yaşayan pek çok Türkmen unsuru Memlûklerin yanında yer almıştı. Elbistan ve Maraş civarında bir süre kalan Memlûk kuvvetleri geri çekilince Halil Bey, Amik Ovası ve Amanos dağlarında yaşayan Türkmenlerin lideri Özeroğlu'nun desteği ile yeniden ilerleyerek Amik Ovası'nı geçmiş ve Halep'e doğru yeniden saldırıya geçmişti. Ancak Halep valisi Yelboğa Nasırî, Dulkadirlilere karşı saldırıya geçti. Dulkadirliler Maraş tarafına doğru kaçarken, Memlûk kuvvetleri Özeroğullarına saldırarak onların bazılarını öldürüp mallarını yağmaladılar.[3] 1386'da Dulkadir Beyi Halil Memlûkler tarafından düzenlenen bir suikasta kurban gidince yerine kardeşi Sevli (Suli) geçti. O da Memlûklere karşı mücadelesini sürdürmüş, 1389 tarihinde Halep etrafına kadar sefer yaparak yağmalamıştı. Memlûkler ile Dulkadirliler arasındaki mücadele bütün şiddetiyle devam ederken sultan Berkûk Dulkadir Beyi Sevli'yi bir suikastla ortadan kaldırmaya karar verdi. Sultan Berkûk, 1398'de adamlarından biri olan Ali Han'a, Maraş civarında bir yaylaya çıkan Sevli Bey'i öldürttü. Yaptığı hizmet karşılığında Ali Han'a Emirü'l-Aşere unvanı verilerek Antakya'yı yönetmekle görevlendirildi.[4] Böylece Antakya'nın idaresi Dulkadir ailesine mensup Ali Han'ın eline geçti. O bir müddet Antakya'yı idare etti. Bu olayı anlatan el-Makrîzî, Sevli Beyi öldüren Ali Han'a Emirü'l-Tabl (Memlûklerde emrinde 40 Memlûk bulunan bir komutan), uşağına da Emirü'l- Aşere (onlar Emiri) görevinin verildiğini yazmaktadır.[5]

Dinamik bir yapıya sahip olan Dulkadir Türkmenleri zaman zaman Antakya hudutlarını aşıp Halep'e hatta daha güneyde olan Hama'ya kadar ulaşmaktaydılar. 1432-33 yıllarında bölgeye bir seyahatte bulunan Bertrandon de la Broquiére Hama civarında Dulkadir Türkmenleri ile karşılaştığını ve onların 30 bin silahşörünün bulunduğunu belirtmektedir.[6] Aynı seyyah Çukurova bölgesinin doğusunda Dulkadir Türkmenlerinin kadınlardan kurulu bir ordusu ile karşılaştığını belirtmektedir. Dulkadirliler Anadolu Beylikleri içinde savaşlarda kadınlarından yararlanan tek beyliktir diyebiliriz.

Dulkadir Beyi Şehsüvar'ın (1467-1472) 1467'den itibaren Memlûklere karşı yürüttüğü savaşlarda Antakya çevresinde yaşayan Gündüzoğulları Türkmenleri de onun karşısında yer aldılar. Sultan Kayıtbay'ın komutanlarından Yeşbek bir ara Antep üzerinden Amik (Antakya) tarafına doğru bir harekete girişmişti. Bunun üzerine Yeşbek, Gündüzoğlu Ömer'i Amik'e gönderdi. Bu arada bölgeye yönelen Şehsüvar Bey Amik Ovası çevresinde bulunan Türkmenleri kendi yanına almak istediyse de bunu başaramamış ve Maraş tarafına çekilmişti.[7] Bu arada Ayas, Adana, Tarsus, Sis gibi yerleri alan Şehsüvar Bey Memlûkler karşısında tutunamayarak Amik ovasına gönderdiği bir elçi vasıtasıyla Memlûklerle anlaşmak istediyse de Kayıtbay bunu ret etmiş ve Şehsüvar Bey, Zamantı Kalesinde tutuklanarak Kahire'ye götürülüp idam edilmişti.[8]

Memlûk Sultanı Barsbay ve ardılı Çakmak ve daha sonraki sultanlardan da Kayıtbay gibi güçlü sultanlar döneminde Antakya ve Çukurova yöresinde Türkmenler kontrol altına alınmış ve Antakya bölgesinde asayiş sağlanmıştır. Bundan dolayı söz konusu süreç içinde Antakya ile ilgili kaynaklar suskun kalmaktadır. Bu süreç içinde Dulkadirlilerin bölgede faaliyetleri olmuştur. Dulkadir beyliği üzerine ilk ilmî araştırmayı yapan Arifî Paşa'nın verdiği bilgiye göre Dulkadir Türkmenleri uzun süre olma-

2 M. Halil Yinanç, Dulkadirliler, İA, Eskişehir 1997;s.657; R. Yinanç, s.22-23.

3 R.Yinanç, s.24.

4 el-Makrîzî, C.III/II, s.903; İbn Hacer Askalanî, İnba'ül-Gumr bi-Anba'ül-Umr, C. III, (neşr. Muhammed Abdülmuid Han), Darü'l-Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1986, s.394; İbn Tagribirdî, C.XII, s.130; M:C. Şehabeddin Tekindağ, Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961, s.87; R. Yinanç, 32-33.

5 el-Makrîzî, C. III/II, s.914; R. Yinanç, 33

6 M. H. Yinanç, Dulkadirliler, İA, s.460.

7 R.Yinanç, s.71.

8 Arifî Paşa, s.32-33; R.Yinanç, s.73.

sa da bir ara Antakya, Amik Ovası, Hassa, Gündüzlü (Belen'e bağlı Hoşlu Nahiyesi), Üzeyir (Payas) ve Ayas gibi yerleri ele geçirmişlerdi. Hatta Alaüddevle zamanında Antakya dahi Dulkadirlilere bağlansa da bu uzun sürmemiştir. Anadolu beylikleri üzerine önemli bir araştırma yapan İ. Hakkı Uzunçarşılı kaynak vermeden Alaüddevle Bey'in Antakya içinde bir camii inşa ettiğini yazmaktadır.[9] Dulkadirlilerin önemli beyi sayılan Alaüddevle birçok imar faaliyetinde bulunmuştur. Onun Kudüs'ten başlayarak, Maraş, Elbistan ve Kırşehir'e kadar olan yerlerde pek çok eser inşa ettirdiği bilinmektedir. Fatih ve II. Bayezid zamanında Çukurova bölgesinde devam eden savaşlarda Osmanlılar ve Memlûkler birbirine üstünlük kuramamış ve bu süreç içinde bölge Memlûk hâkimiyetinde kalmaya devam etmiştir.

2. Antakya'da Doğancıoğulları

1400'lerin başlarında Antakya'ya Doğancıoğulları Türkmenleri hâkim olmuşlardır. Doğancıoğullarının ilk beyi olarak el-Emir Faris İbn Sahibü'l-Baz et-Türkmanî adlı biri görülmektedir. Bunun gerçek ismini Memluk tarihçisi İbn Hacer, İlyas olarak tanıtmakta ve ondan bahsederken Antakya hâkimi ifadesini kullanmaktadır.[10] Arapça kaynaklarda İbn Sahibü'l-Baz şeklinde geçen bu isim Türkçe doğancı veya şahinci anlamına gelmektedir. Onların reisinin Et-Türkmanî mahlası ile anılması onun Türkmen asıllı olduğu ve bölgede yaşayan Doğancıoğullarından geldiği anlaşılmaktadır. Timur'un Halep'i alıp Dımaşk'a doğru ilerlediği sırada, Memlûk Sultanı Ferec, Timur'la savaşmak için ordusuna Suriye'ye yürüme emrini verir. Bu sırada sultanın huzuruna ulaşan beş kişi Trablus naib'ül-gaybesi Esendemir tarafından hazırlanmış bir mektup getirirler. Bu mektupta Ramazanoğlu Ahmet Bey, Doğancıoğlu ve Şöhri oğullarının birleşerek Timur'un adamlarının elinde bulunan Halep'i aldıkları yazılmaktaydı. Hatta Türkmenler Timur'un 3000 kişiden fazla askerini de öldürmüşlerdi. Bu sırada Timur Trablus'a asker gönderip etrafı yağmalatmıştı.[11]

Memlûk Sultanı Ferec'in birinci saltanat döneminin sonlarında Suriye bölgesi çok karışık bir vaziyetteydi. Bir yandan Memlûk valileri ayaklanırken diğer yandan bölgede faaliyetlerde bulunan Dulkadirliler ve Ramazanoğulları Memlûk otoritesini dinlemiyorlardı. Ayrıca Çukurova ve Amik Ovası'nda yaşayan Türkmenler de isyancı Memlûk valilerinin yanlarında yer alarak karışıklıklara sebep olmaktaydılar. 1402'de Halep valiliğinden alınan Demirtaş isyan etmişti. Mısırda itibari azalan Şam valisi Tanrıverdi de ayaklanmıştı. Bu arada Memlûklerin elinde Halep'de esir olan Dulkadirli Alâeddin Ali serbest bırakılarak onun desteği elde edilmek istenmişti. Ancak Dulkadir beyi onlarla birlikte hareket etmemiştir. Halep'i ele geçirmeye gelen Memlûk komutanı Tokmakla ittifak yapan, Alâeddin Ali, Halep'i alarak Memlûklere teslim eder. Buna karşılık kendisine Antep valiliği verilir. Bu arada Halep valiliğine tayin edilen Tokmak azledilerek yerine Akboğa tayin edilmişti. Akboğa'nın ani ölümü ile Tokmak yeniden Halep'i ele geçirir. Ancak Demirtaş'ın Halep valiliğine tayini ile yeniden Tokmak bölgeden uzaklaştı. Memlûk ümerası birbiri ardına devam eden çatışmalardan istifade eden Antakya hâkimi Baz oğlu Faris (Doğancıoğlu) adlı Türkmen beyi etrafına topladığı Türkmenlerle Halep civarına devamlı akınlarda bulundu. Demirtaş onunla baş edemeyince ona ve müttefiki olan Cekem'e karşı Dulkadirli Alâeddin Ali'den yardım istedi. Alâeddin Ali, Bayat ve İnaloğulları Türkmenlerinden oluşan kuvvetleriyle Halep'in yardımına geldi. Bu sefere Ramazanoğlu Ahmet Bey de katıldı. Araları iyi olmayan Dulkadir ve Ramazan oğulları beyleri Antakya ovasında (Amik) buluşarak barıştılar. Amik ovasında Demirtaş ve müttefikleri, Antakya valisi Baz oğlu Faris ve başka bir isyancı Memlûk komutanı Cekem'i mağlup ettiler. Cekem ve müttefikleri Antakya kalesine sığındılar. Demirtaş ve müttefikleri olan Ramazan oğulları ve Dulkadirliler Antakya'yı kuşattılar. Şehir düşmek üzereyken, Kahire'den gelen haberci sultan Ferec'in Cekem'i affettiği haberini getirdi. Bu duruma üzülen Demirtaş kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Demirtaş ve Alâeddin Ali, Cekem karşısında başarısızlığa uğradı. Memlûklere karşı harekete geçen Avşar boyuna mensup Köpekoğlu Türkmenleri de

9 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, TTK Yay., Ankara 1988, s.173; Ataman Demir, Çağlar İçinde Antakya, Akbank Yay., İstanbul 1996, s.80.

10 İbn Hacer, İnbâ, C. V, s.297.

11 İbn Tagribirdi, C.XII, s.236.

Malatya'yı alırken, Dulkadir Beyi Nasıreddin Mehmet Bey de Darende'yi aldı. Ancak Cekem'in Halep'i ele geçirmesi, Nasıreddin Mehmet Bey'i zor durumda bıraktı. Antakya ve çevresindeki Türkmenlerin kendisi için büyük tehlike olduğunu gören Cekem, Antakya'yı Baz oğlu Faris'in elinden aldığı gibi, Dulkadirli Alâeddin Ali'nin oğlunu da esir alarak Halep kalesine hapsetti. Bu mücadeleler sırasında Antakya Cekem'in idaresi altına girdi. Anteb'i de alan Cekem, Elbistan'da bulunan Nasıreddin Mehmet Bey'in üzerine yürüdü. Ancak bu sırada Sultan Ferec'in büyük bir ordu ile Suriye'ye gelmesi Cekem'i zor durumda bırakmıştı. Ancak Cekem, Ferec'in Mısır'a dönmesi üzerine Suriye'de kendini sultan ilan etti.[12] Bu mücadelelerde Antakya ve çevresi büyük zarar görmüştür. Şehir ise asi Memlûk komutanı Cekem'in eline geçmiştir.

1404 yılında Memluk komutanı Emir Tuğtemir, Antakya'da bulunan Emir Cekem'in üzerine yürüdü. O ise buna aldırmayarak onu yakalamayı başardı. Memlûk ümeralarından bazıları Cekem'in yanına giderek onu Dımaşk'a çağırdılar. Emir Cekem Antakya'dan çıkıp Trablus'a gitmek istiyordu. Buraya gelen Cekem diğer Memlûk emirlerini de itaate çağırdı.[13]

Doğancıoğlu Faris yanına kardeşi Hüseyin'i de alarak 1405'te Lazkiye, Cebele, Seyhun ve Balatnis gibi yerleri alarak beyliğine kattığı gibi Halep'e bağlı birçok yerin vergisini de kendisi toplamaya başladı. O, Arap emiri Nuayr'ın oğlu Emir İcl ile de dostluk kurarak, bazı yerleri ona vermişti. 1406'da Faris başına topladığı Türkmenlerle birlikte Hama üzerine yürüdüyse de başarılı olamadı. Üzerine gönderilen Memlûk valisi Demirtaş başarılı olamadı. Doğancıoğlu İlyas ise Hama'nın etrafındaki yerleri yağmaladı. Şehirde bulunan ahali müdafaaya geçerek Türkmenleri geri püskürttü.[14]

Bu sırada Hama'ya Doğancıoğlu'nun rakibi Demirtaş vali tayin edilmişti. Bu haberi alan Faris harekete geçti. Hama askerleri Halep'te bulunan Cekem'in yanına gittikleri için Demirtaş, Faris ile savaşmaktan kaçındı. Önce Humus'a kaçan Demirtaş orada da duramayarak Şam'da bulunan Şeyh Müeyyed izni ile bu şehre girdi. Burada ahali toplanarak Türkmenleri geri püskürtmek için hazırlıklara girişildi. Halktan çok para ve mal toplandı. Bu durum kıtlığa yol açtı. Şam ve çevresinde zirai hayat durdu. Çünkü her evden, bahçeden ve dükkânlardan çok fazla vergi alındı. Durumun karışması üzerine insanlardan hiçbir şey alınmaması emir olundu. Cekem ise Demirtaş'ın Şam'da Şeyh Müeyyedin yanında olduğu haberini alınca öfkelendi. Çünkü Cekem, onunla düşmandı. Daha öncede o Şeyhle birlikte bulunmuş ve Türkmenlerin üzerine yürümüştü. Bu durum onu daha da kızdırmıştı.[15]

Dımaşk valisi Şeyh, Karakoyunlu Yusuf ve Cekem'le yaptıkları Mısır yürüyüşünden Halep'e dönmüşlerdi.[16] 3000 atlı ve pek çok yaya askere sahip olan Doğancıoğlunu Cekem'in önemsemediği görülmektedir. Ancak halk, Cekem'den kendilerini Doğancıoğlunun baskısından kurtarmasının istemişlerdi. Ayıntaplı (Antep) Memlûk tarihçisi el- Aynî Doğancıoğlu İlyas'ın kuvvetlerinin çok güçlü olduğunu ve ellerinde iyi silahlarının bulunduğunu belirtmektedir. Doğancıoğlu İlyas Suriye'nin kuzeyinde pek çok yere sahip olduğu gibi Hama'yı da kuşatarak almıştı. Bunun üzerine Cekem Mart 1406'da Antakya ve etrafının sahibi Doğancıoğlu İlyas'ın üzerine yürüyerek onu bozguna uğrattı. Onlardan bol mal ve ganimet ele geçirdi. El- Ayni iki taraf arasında çok büyük bir savaş olduğunu Allah'ın Cekem'e yardım ettiğini vurgulamaktadır. Bu savaştan sonra Cekem'in bilhassa bölgede yaşayan Bozok ve Üçok Türkmenleri arasında şöhreti artmıştır. Cekem'in zaferinin bir Memlûku vasıtasıyla Kahire'ye ulaştırmıştır. Antakya'ya çekilen Doğancığlunu takip eden Cekem onu burada kuşatma altına aldı. Bu sırada Doğancıoğlunun müttefiki Arap Emiri Nuayr, Cekem'in muhasarayı kaldırması için Halep üzerine yürüdü. Bu haberi alan Cekem Antakya muhasarasını kaldırarak Halep'e doğru ilerleyerek Kınnesrin'de Nuayr ile savaşarak onu yendi ve esir aldı. Onun yerine oğlu İcl'i tayin eden Cekem Halep'e döndü. Buradan yeniden Antakya üzerine yürüyen Cekem, Türkmenlerin ona elçiler gön-

12 el-Makrîzî, C.II/III, s.1142-1144; R.Yinanç, s.36-37.

13 el-Makrîzî, C.III/III, s.1143-1144.

14 El-Makrizî, C. IV/I, s.15; Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.68.

15 İbn Hacer, İnbâ, C. V, s.297.

16 Sümer, Çukur-Ova Tarihi ,68.

dererek itaat ettiklerini ve yaylalara gitme imkânı verdikleri takdirde ellerinde bulunan yerleri teslim edeceklerini bildirdiler. Cekem bu teklifi kabul ederek Hama'ya döndü. Buradan Dımaşk'a giderken Şeyzer kalesi önlerinde Doğancıoğlunun saldırısı ile karşılaştı. Cekem onları mağlup ederek onu Nisan 1406 Kuseyr kalesinde kuşattı. Zor durumda kalan Faris, Cekem'den affını istedi. Bunu kabul eden Cekem sözünde durmayarak Doğancıoğlunu, oğlunu ve kardeşini işkence ile öldürttü. Halep kalesinde hapis olan onun müttefiki Arap emiri Nuayr da öldürülerek başları Kahire'ye gönderildi.[17] Şam ve Halep naiplerinin otoritesini tanımayan ve Sultan Berkûk zamanından beri isyan halinde olan ve vergi tahsil edilemeyen bu Arap emiri de ortadan kaldırılmış oldu.[18] İbn Hacer, Doğancıoğlu ile Özeroğlu arasında düşmanlık olduğunu, daha sonra ikisinin barıştığını belirtmektedir. Müellif, Doğancıoğlu İlyas ve oğlunun El- Gazi b. Özen (Özer oğlu) ile savaştıklarını belirtmektedir. Özeroğlunun, Doğancıoğlu ve oğlunun öldürüldüğünü belirtmektedir. Doğancıoğlu İlyas'ın büyük ve savaşçı emirlerden biri olduğunu, onun Antakya'da Habib Naccar türbesi yanında bir medresede oturduğunu belirtmektedir. Doğancığlu Halep'i istila edip, Trablus, Antakya, Kuseyr, Şugur ve Bagras, Harim, Sahyun, Lazkiye ve Cebel gibi birçok yere hâkim olduğunu ve Cekem'in onun ülkesini teslim aldığını belirtmektedir.[19]

Müellif İbn Tagribirdi, Cekem'in Faris, oğlu ve kardeşini öldürüp ülkesini ele geçirdiğini belirtmektedir. Ancak Doğancıoğullarının bundan sonra da faaliyetlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. 1406 yılı içinde Cekem ile Şeyh Müeyyed arasındaki mücadelede Doğancıoğlunun kardeşi Hüseyin, Şeyhin ordusuna katılmış ve Cekem'den intikam almak istemişti. Ancak müttefikleri yenen Cekem, el-Melikü'l-Âdil unvanıyla kendini sultan ilan etmişti. Ancak çok geçmeden Cekem, Akkoyunlu Karayülük Osman'ın üzerine düzenlediği bir seferde Diyarbakır surlarının önünde öldürülmüştü.[20] Cekem'in ölümü ile Memlûk Sultanı Ferec ile emirlerinden Şeyh Müeyyed ve Nevruz arasındaki taht mücadeleleri devam etmiştir.

1407–1408 Şeyh Müeyyed Trablusşam'dayken Doğancıoğlu Hüseyin onun yanına gelerek bir hatasından dolayı özür dilemiş ve ona tabi olacağını bildirmişti. Ancak Doğancıoğlu, Şeyh'e verdiği sözden cayarak onun yanından kaçmıştır. Aynı yıl içinde Şeyh, Halep'i ele geçirdikten sonra Antakya'ya gelmişti. Orada Doğancıoğlu Hüseyin'e adam gönderip hediyeler verdirmişti. Buradan da Hama taraflarına dönmüştür.[21] İki Memlûk komutanı arasındaki savaşta Türkmenlerde onların biri tarafında olmak zorunda kalacaklardı. Nevruz adlı komutan Şehy ile giriştiği mücadele sırasında 1408 sonbaharında İnallı Türkmenlerini de yanına alarak Antakya'ya çekilmişti. Bölgeye hâkim olan Doğancıoğluna elçi göndererek onunla da birleşmişti.[22]

1408 Eylül'ünde Emir Nevruz Malatya'ya geldiğinde Doğancı oğlu İbn Sadr ona sığınmıştı. Şeyh yanında Demirtaş ve Bektemir Çolak adlı komutanlar olduğu halde Antakya üzerine yürümüştü. Demirtaş arasının iyi olduğu Ramazan oğullarından da yardım istedi. Şeyh ile Nevruz arasında Antakya'da şiddetli bir savaş oldu. Nevruz'un müttefiki olan Doğancı oğullarının ani bir hücumu karşısında Şeyh mağlup olarak Asi nehrini geçerek Amik tarafına kaçmak zorunda kaldı. Ramazan oğullarının kalabalık bir Türkmen kitlesi ile Şeyh'e yardıma gelmesi üzerine müttefikler Doğancı oğullarının elinden 30 Ekim 1408'de Antakya'yı almayı başardılar. Nevruz ise Ramazanoğlu Ahmet tarafından tutuklanmış ve Şeyh'e teslim edilmeyerek Sis'e götürüldü.[23] Antakya'yı Demirtaş'a bırakarak Şeyh buradan ayrılmıştı. Ramazan oğulları da Antakya'yı terk etmişlerdi. Bu durumu değerlendiren Doğancıoğulları Türkmenleri Antakya'ya hücum ettiler. Ancak Memlûklerin şiddetli mücadelesi karşısında, Doğancıoğlu Hüseyin atından düşürülerek 13 Kasım 1408'de öldürülmüştür. Bu savaştan sonra Doğancı oğullarının şevki kırılmıştır. Halep naibi Demirtaş emir Nevruz ile savaşmak amacıyla Türkmen ve Araplardan bir kuvvet toplamıştı. Trablus naibi

17 el-Makrîzî, C.V/I, s.16-17; el- Aynî, C. XIX, s.227.

18 el-Aynî, C. XIX, s.228.

19 el-Aynî, C. XIX, s.226-227; İbn Hacer, İnbâ, C. V, s.300.

20 Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.69.

21 el-Aynî, C. XIX, s.268; Sümer, Çukur-Ova Tarihi , s.69; Kopraman, s.63.

22 El- Aynî, C. XIX, s.281; Kopraman, s.66.

23 el-Makrizî, C. IV/I, s.75–77; el- Aynî, C. XIX, s.271; Kopraman, .s.66.

Bektemür Çalık da onunlaydı. Bunlar Amik Ovasına indiler. Onlara Antakya valisi de katıldı. Bunlar birlikte Ramazan oğlu Şehabeddin Ahmet'in üzerine yürümek istediler.[24]

Bu hadiselerden sonra Şeyh Müeyyed'in yanında başka bir Doğancıoğlu görülmektedir. 1410'da (812-Zilhicce) Asi nehri kenarında Şeyh ile Nevruz arasındaki bir savaşta Doğancıoğlu kuvvetleri ile birlikte Şeyh'in tarafında bulunuyordu.[25] Bundan sonra Doğancıoğullarının ismi tarihi kayıtlarda geçmese de Antakya ve çevresinde yaşayan Türkmen ailelerinden biri olarak varlığını devam ettirdiklerini Faruk Sümer, Halil b. Şahin ez- Zahirî'nin Zubdat Keşfi'l- Memalik adlı eserinde belirtildiğini yazmaktadır.[26]

3. Antakya ve Çevresinde Özeroğulları

Şimdiki Hatay ili sınırları içinde bulunan Antakya bölgesinde faaliyetleri olan Türkmenlerden biri de Özeroğullarıydı. XIV. Yüzyılın sonlarından itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlayan Özerli Türkmenlerinin yurtları Dörtyol, Payas, İskenderun ve Derbsâk bölgesiydi. Memlûklerle birlikte 1374'de Kilikya Ermenilerinin elinde bulunan Sis'i kuşatan Davud Bey'in bu aileye mensup olduğu zannedilmektedir. XIV. Yüzyılın son çeyreğinde Türkmenlerin Antakya ve Çukurova'da faaliyetleri iyice artmıştı. Maraş ve Elbistan'da Dulkadirliler, Adana ve Çevresinde Ramazanoğulları ve Karaman taraflarında ise Karamanoğulları gibi beylik kurmuş Türkmenlerin yanında Özeroğulları, Doğancıoğulları, Burnasoğulları, Söhreoğulları, Köpekli Avşarları gibi Türkmen unsurlarını birbirine kışkırtarak bölgeyi kontrol altına almak isteyen Memlûklerin Şam ve Halep valilerinin politikaları sürmekteydi. Bu Türkmen unsurlarından biri olan Özeroğulları zaman zaman Memlûklerin hizmetine girmekle birlikte ekseriyetle onlarla mücadele etmekteydiler. Özeroğulları 1379'da Temür Bey komutasındaki bir Memlûk ordusunu Demir-kapı'da mağlup etmişlerdir. Üçok Türkmenlerinden olan Özeroğullarının hangi boydan olduğu bilinmiyor. 1382'de Dulkadirli Süli Bey'e saldıran Memlûklerin ismi belli olmayan Halep valisi onun kaçması üzerine Özeroğluna saldırarak onlardan bazılarını öldürmüştü. Memlûk güçlerinin saldırısından Özeroğulları dağlara kaçarak kurtulmuştu. Bunun üzerine Halep valisi geri dönmüş ve Arslanlı Bel'de ölmüştür. 1382'de Memlûklerin Halep valisi Yelboğa, Sis'e saldıran Ramazanoğullarının üzerine yürüdüğünde, Özeroğulları Ramazanoğullarına yardım etmekteydi. Bunun üzerine Yelboğa, Özeroğluna Memlûklere itaat etmediği takdirde, üzerlerine saldıracağını bildirmişti. Ancak Özeroğulları, Memlûklere kulak asmamışlardı. Memlûk komutanı Yelboğa, Ayas'tan dönerken, Özeroğullarının yurtlarından geçerken onların saldırısına maruz kalmış ve epey bir zayiat vermişti. Halep'den yardıma gelen Memlûk kuvvetleri onu kurtarabilmişlerdir.[27]

Antakya ve Bagras Memlûk kuvvetlerinin Çukurova bölgesinde itaatsizlik içinde bulunan Türkmenlerin üzerine yürüdüklerinde yol güzergâhı olmaktaydı. Türkmenler Sis'i Memlûkların elinden almaları üzerine 1383-84'te Halep valisi Yelboğa en-Nasırî Halep üzerinden Antakya'ya doğru ilerlemişti. 27 Aralık 1383'te Yelboğa Antakya'dan geçip Bagras üzerinden Misis köprüsünü tutmak için Tuz gölü tarafından Bab-ı İskenderun'a (İskenderun Kapısı) yönelmişti. 15 Ocak 1384'te Misis tarafına ulaşmıştı. Bu mücadele sırasında Memlûk kuvvetleri Başta Ramazanoğulları olmak üzere onlarla ittifak eden Türkmenleri mağlup etmişlerdir. Ramazanoğlu İbrahim Bey ve kardeşi Kara Mehmed yakalanıp Halep naibi tarafından öldürülmüştür. Memlûk kuvvetleri de büyük sıkıntılara maruz kalmışlardır.[28]

1411'de Özeroğlu Türkmenleri, Memlûklerin elinde bulunan Antakya'yı ele geçirdi. Şehrin valisi Canibeg esir edildi. Ancak diğer bir Türkmen unsuru olan Gündüzoğlu Gördü Bey, Antakya üzerine yürüyerek[29], şehri Özeroğullarının elinden aldığı gibi onların reisi Aydoğmuş'u yakalayıp, Dımaşk'a

24 el- Makrîzî, C. IV/I, s.86; el-Aynî, C. XIX, s.272.

25 el- Makrîzî, C.IV/I, s.125-126; İbn Hacer, İnba, C. VI, s.159-160.

26 Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.70.

27 el-Makrîzî, c. III/II, s.469; Ş. Tekindağ, Berkûk Devrinde..., s.9; Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.62-63.

28 Tülay Koyuncuoğlu Metin, Bedâi Ez-Zuhûr Adlı Memlûk Kaynağında Ramazanoğulları İle İlgili Kayıtlar, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C/V, S. I, 2007, S.165-166.

29 el-Makrîzî, CIV/I, s.181; el-Aynî, C. XIX, s.337-338.

göndermiştir. Memlûklerin elinde esir olarak bulunan Aydoğmuş 1416'da Dımaşk'ta ölmüştür.[30]

1413'de (816)Memlûk Sultanı Şeyh Müeyyed Mahmud'un sultanlığını kabul etmeyen Emir Nevruz, Halep'i almak için harekete geçtiğinde, şehrin valisi Demirtaş Antakya'ya geldiğinde Gündüzoğulları ile birlikte Özeroğulları da ona katılmıştır.[31] Memlûk tahtını ele geçirdikten sonra ümerasına sözünü geçirmeyi başaran Sultan Şeyh, Humus'ta iken 1417'de Özeroğulları ona elçi göndererek daha önceki hatalarından dolayı affedilmelerini istemişlerdir. Sultan Halep'de kabul ettiği Özeroğulları Davud'a hil'atlar giydirip, bol para verdikten sonra Antakya'ya göndermiştir.[32]

Memlûklere tabi olan Özeroğulları onların 1419'da Ramazanoğullarının üzerine düzenlediği sefere iştirak etmişlerdir. Bu sırada Şam valisi olan Ten-Bey, Özeroğlu Davud'la birlikte Ramazanoğlu İbrahim Bey'in üzerine yürümüştür. 1424–25'te Özeroğulları ile Ramazanoğulları arasında bir çatışma çıkmıştır. Bu sırada Memlûk tahtında bulunan Sultan Barsbay, Halep ve Şam'dan kuvvetler göndererek Özeroğullarına yardım etmiştir. Savaşın neticesi belli olmasa da Memlûklerden aldığı destekle topraklarını Ramazanoğullarına karşı koruyan Özeroğlu Davud'un Derbsâk ve etrafını yönettiği anlaşılmaktadır. Özeroğlu Davud 1429-30'da, Karamanoğlu Mehmet Bey, Sakalsızoğlu ve İsfendiyaroğlu ve diğer Türkmen beyleri ile birlikte Kahire'ye giderek Sultan Barsbay'a saygılarını iletmiştir.[33]

Ramazanoğulları ile arasının yeniden düzeldiği görülen Özeroğlu'nun onlarla birlikte Dulkadirlilerin elinde bulunan Kayseri üzerine yürümüştür. O, Memlûklerin isteği ile bu sefere katılmış olmalıdır. Memlûklerin yanında seferlere iştirak eden Özeroğulları 1439'da Sultan Çakmak'tan aldıkları 100 atlı ile Ramazanoğullarının Varsak Türkmenlerinin üzerine yürüdüklerinde onlarda bu sefere katılmışlardır. Özeroğulları, Safevî ailesinden Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri sırasında ona saldırarak elinde bulunan her şeyi almışlardır.[34]

II. Bayezid zamanında Osmanlılar ile Memlûkler arasında Çukurova'da vuku bulan savaşlarda Özeroğulları Memlûklerin yanında Osmanlılara karşı savaşa katılmışlardır. 1482'de Ceyhan nehri kıyısında Ramazanlı, Gündüzlü ve Özerli Türkmenleri Memlûk sultanı Kayıtbay'ın emri ile Osmanlılara saldırmışlar. Yapılan savaşta Osmanlılara yenilen Türkmenler dağılmıştı. Bu sırada Özeroğullarının başında Mekkî beyin bulunduğu anlaşılmaktadır. Faruk Sümer'in belirttiğine göre bu tarihten sonra Özeroğullarının isimleri tarihi kayıtlarda geçmemektedir. Antakya'nın Osmanlı idaresine geçmesinden sonra Özeroğullarının yurtları olan Payas ve çevresi Özer İli olarak tahrir kayıtlarına geçmiş olup daha sonra Üzeyir sancağı adını almıştır. XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl başlarında Payas ve çevresinde önemli bir derebeyi haline gelen Küçük Ali oğullarının Özeroğullarından geldiği kabul edilmektedir.[35]

4. Antakya ve Çevresinde Gündüzoğulları

Hatay'da Antakya şehri çevresinde yurt tutan ve bir süre de bu kenti idare eden Türkmenlerden biri de Gündüzoğullarıdır. Onlar, Halep'in batısında Amik Ovasında yurt tutmuşlardı. Doğancıoğlu Faris'in ölümünden sonra bu Türkmenlerin lideri Gündüz Bey olmuştur.[36] 1408'de Memlûk Sultanı Ferec zamanında azledilen Şam valisi Şeyh Müeyyed yerine Nevruz atanmıştı. İki Memlûk valisi arasında Asi nehri kenarında yapılan savaşta Dulkadiroğlu Alâeddin Ali, Avşarlardan Kutbeyioğlu Mehmet, Bayatlardan Bozca, Köpekoğulları ve Gündüzoğlu Türkmenlerinden Gördü Bey Nevruz'un yanında Şeyh'e karşı savaşa katılmışlardı. Bu yapılan çatışmada Türkmenler dağılarak Şehy galip gelmiştir. Ancak bir süre sonra iki Memlûk valisi anlaşarak sultana karşı birleşmişler. Nitekim sultanın bunların üzerine yürümesi 1408'de Nevruz'a destek veren Gördü Bey ve Araplardan Kilapoğulları Azez

30 el-Makrîzî, C.IV/I, s.365; Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.63.

31 el-Makrîzî,C. IV/I, s.260; Sümer, Çukur-Ova Tarihi ,s.63.

32 el-Makrîzî, C.V/I, s.402: el-Aynî, Veliyeddin Efendi Kitaplığı, C. XIX, 442-443; Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.63.

33 el-Aynî,C.XIX, 619: Sümer, Çukur-Ova Tarihi , s.64.

34 Sümer, Çukur-Ova Tarihi , s.64.

35 Tekindağ, II. Bayezid Devrinde..., s.352; Sümer, Çukur-Ova Tarihi, s.65-66.

36 Kâzım Yaşar Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s.180.

taraflarına inmişlerdi. Ancak Halep valisinin kuvvetlerinin saldırısıyla yanlarında Türkmenlerden Köpekoğlu Aydoğmuş olduğu halde ağır bir yenilgiye uğrayarak Mercidabık ve Antep üzerinden Dulkadirlilerin elinde olan Maraş'a sığınmışlardır.[37]

Gündüzlü Türkmenleri lideri Gördü Bey 1411'de Şehy ile yapılan savaşta Nevruz ve Demirtaş ittifakının yanında yer aldığı görülmektedir. Pek çok Türkmen unsuru da onların yanında savaşa katılmıştı. Ancak Şeyh onları ağır bir bozguna uğrattı. Gördü Bey kaçarak canını kurtarabilmişti.[38] Şehy'in Antakya'yı Doğancıoğullarından aldığı sırada onlarla müttefik olan Gördü Bey'in mağlup olarak kaçtığı görülmektedir.[39] 1410 sonlarında Halep naibi Korkmaz, Dulkadir ülkesine girdiğinde yanında Gündüzoğullarından Gördü Bey ile Köpekoğullarını da alarak Maraş ile Göynük arasında Dulkadirlilerden Bişan ailesi emrindeki Dokuz cemaatine bir baskın düzenlemişti. Ancak Köpekoğulları Dulkadirliler tarafına geçerek saf değiştirmişlerdi. Gündüzlülerin ise saf değiştirip değiştirmediği belli değildir. Buna rağmen Korkmaz Dulkadirlileri yenmeyi başarmıştı.[40] Memlûk valisi Canibeg idaresi altında olan Antakya, 1411'de Özeroğlu tarafından alınmıştı. Aynı yıl içinde bu defa Gündüzoğlu Gördü Bey, Antakya'yı Özeroğullarının elinden almaya muvaffak oldu.[41] Ancak Gündüzoğullarının Antakya'yı ellerinde fazla tutamadıkları anlaşılmaktadır.

1413'de Temmuz ayının 11'inde Halep valisi Demirtaş üzerine Nevruz'un geldiğini görünce, etrafına topladığı kalabalık bir kuvvetle Amik ovasına indi. Bölgeyi kontrol eden Gündüzoğlu Gördü ve kardeşi Ömer Bey ona direnemeyerek huzuruna gelmek zorunda kaldılar. Aynı şekilde Özeroğulları da onların huzuruna geldiler.[42]

1416 Ocak ayı ortalarında Halep valisi İnal Süselani Gündüzlü Türkmenlerinin lideri Gördü Bey ile savaşmak amacıyla Amik Ovası'na geldi. Bunun üzerine Gördü Bey oradan kaçmak zorunda kaldı. Halep valisi Türkmenlerin mallarını yağmalayarak büyük ölçüde ganimet ele geçirdi. Halep valisinin saldırısından kaçan Gördü Bey, Dulkadir beyi Alâeddin Ali'ye sığınarak kendisi ile Memlûk valisinin arasını bulmasını istemiştir. Alaeddin Ali'nin tavassutu ile Memlûkler ile anlaşan Gördü Bey onlara katılmıştır.[43] Bu arada Halep valisi İnal Süselani'nin ve Trablus Valisi Gördü Bey'den at talebinde bulunmak amacıyla onun memleketine gelmişlerdi. Bunu haber alan Gördü Bey yüksek dağlara kaçtı. Memluk komutanları Antakya'ya girerek Türkmenlerden bol miktarda inek ve koyun ele geçirdiler. Bu komutanlar daha sonra onlar Gördü Bey'in memleketi olan Derbsâk'a gelip orayı üç gün kuşatarak ele geçirdiler. Bunun üzerine Gördü Bey ve Türkmenler Maraş tarafına kaçmışlar ve malları da yağmalanmıştı.[44] 1417'de Halep naibi ile Malatya naibi Güzel Bey arasında Derbsâk yakınında bir çatışma çıkmıştı. Güzel Bey hezimete uğrayarak yakalanıp öldürülmüş ve başı da Mısır'a gönderilmişti. Bu çatışmada Gördü Bey'in de Memlûklerin yanında olduğu anlaşılmaktadır.[45]

Gördü Bey'in Halep'e geldiği ve burada Memlûkler tarafından tutuklandığı ve bir süre sonra da el-Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre onun 1421 yılı Temmuz ayı içinde Halep'te öldürüldüğü anlaşılmaktadır.[46] Dulkadir Bey'i Şehsüvar'ın Memlûklerle mücadelesi sırasında Gündüzoğulları Türkmenlerinin Memlûklerin yanında yer aldıkları görülmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi II. Bayezid devrinde Memlûklerle Osmanlılar arasında 1482'de Ceyhan nehri kenarında yapılan savaşta Memlûklerin yanında yer alan Gündüzoğlu Mehmet Bey Osmanlı kuvvetleri tarafından öldürülmüştü.[47]

37 el- Makrîzî, C.IV/I, 86-87; el- Aynî, C. XIX , s.281-282; Kopraman, s.69; Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, TTK. Yay., Ankara 1989, s.38.

38 el- Makrîzî, IV/I, s.117.

39 el- Makrîzî, IV/I, s.127.

40 el- Makrîzî, IV/I, s.158-159; R.Yinanç, s.39-40.

41 el- Makrîzî, IV/I, s.181.

42 el- Makrîzî, IV/I, s.260.

43 el- Makrîzî, IV/I , s.301; R.Yinanç, s.42-43.

44 el- Makîzî, IV/I, s.316.

45 el- Makrîzî, IV/I, s.353.

46 el- Makrîzî, IV/II, s.599.

47 Tekindağ, II. Bayezid Devrinde…, s.352.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ VE ANTAKYA ŞEHRİNİN İDARİ, İKTİSADİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL DURUMU

1. Antakya'nın İdari Durumu

Günümüzde Hatay ili sınırları içinde kalan Antakya şehri Memlûk idari taksimatında Suriye naipliğini oluşturan vilayetlerden biri olan Halep naipliğine bağlıydı. Memlûklar zamanında Suriye'nin kuzeyi iki bölgeye ayrılmıştı. Bunlar aslında Halep çevresinde olan yerlerdi. Ancak Şam bölgesinin naiplikleri ve buranın dışında kalan naiplikler şeklinde bir teşkilat oluşturulmuştu. Şam bölgesi naiplikleri 11 adetti. Şam bölgesi dışında kalan naiplikler ise kendi aralarında ikiye ayrılmışlardı. Bunların birinci kısmı Sugur ve Avasım bölgelerindeki naipliklerdi. Diğer kısım ise Fırat'ın doğusunda yani El- Cezire bölgesinde olanlardı. Bunların dışında Halep bölgesi de çeşitli valiliklere ayrılmıştı.[1] Bu valiliklerden biri de Antakya valiliğiydi. Memlûkler zamanında Antakya, Halep naipliğine bağlı olup Emirü'l-Aşere (Onlar Emiri) tarafından idare edilen bir şehirdi. Antakya'nın çevresinde bulunan Kuseyr da aynı şekilde Onlar Emiri tarafından idare ediliyordu. Bazı şehirler ise vali-cündî tarafından idare ediliyordu. Mesale Derkuş vali-i cündi tarafından yönetiliyordu.[2] Memlûk idari yönetiminde Antakya valisi Sermin, Azez, Harim, Kefertap ve Telbaşir gibi yerlerin valileri ile aynı derecedeydi. Ayrıca bölgede yaşayan Türkmenlerin liderleri de aynı seviyedeydi. Antakya çevresinde bulunan Ayıntap, Ravenden, Bagras, Kuseyr, Derbsâk gibi yerlerde Memlûk idaresi altındaydı.[3] Günümüzde Antakya sınırları dâhilinde bulunan Bagras ve Derbsâk gibi yerlerde Halep naipliğine bağlıydı.[4]

Memlûklar zamanında Antakya kökenli bazı emirlerin ismine de rastlamaktayız. Antakya fethi sırasında esir alınıp, Baybars tarafından yetiştirilen Emir Bilbek el- Mahasiniyyi Antakya kökenliydi. Bu şahsın oğlu olan Nasıreddin Muhammed b. el-Mahaseniyyi Sultan en- Nasır Muhammed devrinde, 1329'da Kahire valiliğine atanmıştır. Bu şahıs bir ara da Mısır'da Münifiye valisi olmuştur. Bu şahsın yetiştirdiği Memlûkler daha sonra Memlûk Devleti'nde üst düzey görev yapmışlardır.[5]

XV. yüzyıl Memlûk müelliflerinden Garsuddin Halil b. Ez-Zahiri'nin belirttiğine göre Antakya Halep'e bağlı şehirlerden biridir. Müellif şehrin çok büyük olduğunu ve içinde Habib-i Neccar'ın kabrinin bulunduğunu yazmaktadır.[6]

1 Kalkaşandî, Subhu'l-Aşa, C. IV, s.232-237; Sahillioğlu, s.231; ayrıca Bkz:Altan Çetin, Memlûk Devletinin Kuzey Sınırı, TTK Yay., Ankara2009, s.68.

2 Kalkaşandî, C.IV, s.237.

3 Kalkaşandî, C. IV,s.230.

4 Tekindağ, Berkûk Sultanlığı, s.137.

5 İbn Aybek, C. IX, s.354.

6 Şükrü Çetin, XV. Yüzyıl Kaynaklarından Keşfü'l-Memalik ve Sosyal ve

2. Antakya'nın İktisadi Durumu

Hatay bölgesinde önemli bir şehir olan Antakya ve çevresinin ekonomisi ticaret, dokumacılık, ziraat, hayvancılık ve küçük el sanatlarına dayanmaktaydı. Şehrin ekonomisi Haçlılar zamanında nüfus artışına da paralel olarak önemli gelişmeler göstermişti. Baybars tarafından Haçlılardan alınan Antakya, Memlûklar zamanında eski ehemmiyetini kaybetmişse de yine ticaret yollarının üzerinde olmasından dolayı kervanların uğrak yeriydi. Antakya'yı idare eden Memluk naipleri ile zaman zaman buraya hâkim olan Türkmen beyleri buradan geçen kervanlardan vergi almaktaydılar. Bilindiği gibi şehir Bağdat ve Halep üzerinden gelen ipek yolunun uğrak yeriydi. Yine Rusya'dan gelip Karadeniz üzerinden Sinop ve Samsun'dan Anadolu'ya geçen ve Irak, Suriye ve Mısır'a giden kürk yolunun güzergâhındaydı. Ayrıca Antakya, Hindistan üzerinden gelen baharat yolundan gelen tüccarların da uğrak yeriydi. Haçlılar döneminde şehirde tüccar bir Yahudi nüfusunun varlığından söz etmek mümkündür.

Memlûklar Antakya'ya Türkmenleri yerleştirdikleri için daha çok bu dönemde hayvancılığa ve tarıma dayalı bir iktisadi durum vardı. Memlûklar zamanında Antakya'da hayvansal ürünlerin yanında bol miktarda narenciye ve zeytin üretilirdi.[7] Buradan elde edilen zeytin yağ ve sabunun Suriye şehirlerine hatta Mısır'a kadar ihraç edildiği bilinmektedir. Başta Antakya ve Bagras olmak üzere çeşitli kumaşlar da dokunmaktaydı. Seyyah İbn Batuda, Bagras'ta bir çeşit kumaş dokunduğundan bahsetmekteydi.

Memlûklar zamanında Antakya'da iyi atların yetiştirildiği bilinmektedir. Bu durum Halep, Şam ve Trablus gibi şehirlerin valilerinin bölgeden at temin etmek için Türkmenlere başvurmalarından anlaşılmaktadır. Antakya ve çevresinde yaşayan Türkmenler yetiştirdikleri atları savaşlarda kullanmak üzere Memlûklara satmaktaydılar. Antakya ile ilgili bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra şehrin gelir ve giderleri ile ilgili tarihi kaynaklarda bilgiler bulunmadığı için daha fazla bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

Antakya Kalesi batı surları

3. Antakya'nın Sosyal ve Kültürel Yapısı

Hatay bölgesi ve özellikle Antakya şehri tarih boyunca pek çok kültüre ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bölgede İran, Mezopotamya, Mısır, Makedonya, Helenistik, Yunan, Roma, Bizans, Arap Haçlı ve Türk kültür ve medeniyetinin izlerini görmek mümkündür. Yine Yahudiler, Süryaniler, Er-

Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi, Gazi Üniv. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek-Lisans Tezi, Ankara 2008, s.39.

7 İsmail Yiğit, Memlûkler, Kayıhan Yay., İstanbul 2008 , s.226.

meniler gibi küçük toplulukların da kültürlerinin yaşadığı bir yer olmuştur. Büyük İskender sonrası oluşan Helenistik kültürün önemli merkezlerinden biri Antakya olmuştur. Antakya çok tanrılı dinlerden semavi dinlere kadar birçok inancın merkezi olmuştur. Bölgede önce Musevi inancı yayılmıştır. Daha sonra Makedonlarla ve Roma ile Yunanlıların inançları gelmiştir. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı ve geliştiği yerlerden biri Antakya olmuştur. Bunlardan sonra bölgede yayılan İslam gösterdiği hoşgörü anlayışı ile bütün bu kültür ve inançların günümüze kadar varlığının devam etmesini sağlamıştır. Antakya'da Memlûk fethiyle bölgeden Hıristiyanlar çıkarılsa da daha sonraki hoşgörü ortamı ile bunlar geri gelmişlerdir. Memlûk döneminde Antakya ahalisinin ekseriyetini Türkmenler oluşturmakla birlikte,

Habib-i Neccar Camii

Arap, Haçlı, Ermeni, Süryani ve Yahudi gibi gruplar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde de şehir farklı kültür ve inançlara merkezlik yapmaktadır. Bütün farklı inanç ve kültürde insanlar, kendilerinin dışındakilerin kültürlerini şehirlerinin bir zenginliği olarak düşünüp birlik ve beraberlik içinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

3.1. Memlûkler Döneminden Kalma Eserler

Antakya'nın 1084'te Süleyman Şah tarafından fethedilmesinden sonra şehirde Türkler imar faaliyetlerine girmişlerdi. Bu dönemde şehirde bulunan Mar Cassianus kilisesi camiye çevrilirken, Süleymanşah iki yeni kilise inşa edilmesine izin vermişti. 1098'de kentin Haçlıların eline geçmesi üzerine burada bulunan Türk ve İslami eserler ortadan kaldırılmış ve Antakya'daki Türk izleri silinmişti. Baybars Antakya'yı fethi sonrasında Haçlılardan kalan pek çok eseri yıkmakla birlikte kısmen de yeniden bir imar faaliyeti içine girmiştir. Daha sonraki Memlûk sultan ve emirleri de Antakya'da bazı eserler inşa ettirmişlerdir. Antakya ve çevresinde Memlûkler zamanından pek çok eser kalmış olup günümüze kadar onların birkaç tanesi ulaşabilmiştir. Şehrin Osmanlı idaresine girdiği XVI. Yüzyıl başı kayıtlarında pek çok esere rastlanmaktadır. Bu eserlerin birçoğu Memlûk dönemine aittir. Ancak daha sonra bu eserlerin harabe hale gelip ya yeniden inşa edilmeleri ya da tamiratları sırasında kitabeler ve eski yapıların kaybolmasından sonra Osmanlı Dönemine ait zannedilmiştir. Haçlılar zamanındaki bazı kiliseler camiye çevrilmiştir. Bunlardan biri de Habib-i Naccar kilisesidir. Baybars tarafından bu kilise ve çevresindeki yapılar onarılarak camiye çevrilmiştir.[8] Günümüzdeki Camii Osmanlı eseri olmakla birlikte medresenin üzerindeki kitabeden Baybars'ın bu eseri imar ettiği anlaşılmaktadır. Yine başka bir eser ise Antakya içinde olan Cündî hamamıdır.[9] Baybars tarafından yapılan bu hamam için

8 İbn Şeddat, s.172.

9 Cündî Hamamı: Bu hamamım Cündî hamamı olması lazımdır. Cünd asker olup Cündî ise askeri anlamına gelmektedir.

Ulu Cami

bir de vakfiye kurulmuştur.[10] Antakya Ulu Camisi de yapıldığı dönem itibariyle şehrin en eski camisi olup Memlûk döneminin izlerini taşımaktadır. Kitabelerden, caminin ve minaresinin çeşitli dönemlerde tamir edildiği anlaşılmaktadır.

XVI. Yüzyıl başı kayıtlarında görülen Beyserî hamamı da Memlûk dönemi eserlerinden biridir.[11] Bu hamamı Antakya'nın fethine katılan ve daha sonra şehrin valiliğine tayin edilen Bedreddin el- Beyserî tarafından yapılmıştır. Memlûkler zamanında Antakya'nın Bagras Kalesine de bir camii inşa edilmiştir. Sultan Baybars fethettiği Bagras'a bir cami inşa ettirmiştir.[12] Ancak bu camii günümüze kadar ulaşamamıştır. Baybars Antakya çevresinde pek çok imar faaliyeti yaptı. Moğollar tarafından yıkılan Ayıntap, Birecik ve Ravendan kalelerini yeniden yaptırdı. Birecik kalesine burçlar ilave edip içine çarşı inşa ettirdi. Buradaki bir camiyi yeniledi.[13]

Antakya'da Memlûklar Asi nehri kenarında birçok değirmen inşa etmişlerdi. Bunlar Osmanlı kayıtlarında görülmektedir. Yine Asi nehri üzerine yeni köprüler yapmışlardır.

Sultan Berkûk zamanında 1390'da Memlûklerin Halep valisi Gümüşboğa el- Hamevî, sürekli Türkmenlerin saldırısına maruz kalan Babü'l-Antakya denilen Bagras geçitlerini tamir ettirmiştir. Bu geçitler Antakya ile Çukurova arasında geliş gidişleri kontrol etmekteydi. Memlûk tarihi üzerine çalışmaları ile tanınan Şehabettin Tekindağ bu geçitlerin Sultan Baybars'ın Antakya'yı fethinden sonra yenilediğini yazmaktadır. Bu tamiratlarla ilgili düzenlenen iki kitabenin bulunduğunu belirtmektedir. Yine aynı tarihlerde Çukurova bölgesinde Türkmenlerin saldırılarını durdurmak amacıyla

10 Sahillioğlu, s.230.

11 Sahillioğlu, s.231.

12 İbn Şeddat, C.II, s.55-56, 172.

13 İbn Şeddat, s.172.

Bagras Kalesi

Bagras kalesinin surları da tamir edilmiştir.[14] Bagras kalesinin tamiratı Sultan Şeyh Müeyyed'in 1417'de buraya gelmesi sırasında olmuş olabilir. Buralarda halen Kilikya Ermenilerinin kalıntısı vardı. Bu Ermeniler Memlûklere tabi olmuştur. Sultan Bagras çevresindeki kaleleri Müslümanlığı kabul eden bu şahıslara bırakmıştır.[15]

Antakya'da diğer bir Memlûk eseri ise Payas kalesidir. Burada bulunan kale Memlûklar döneminde tamir edilmiş ve Osmanlılar tarafından da imar edilerek kullanılmıştır.

3.2. Memlûkler Döneminde Antakyalı Âlimler

Memlûklar zamanında el- Antakî mahlası ile bilinen bazı âlimler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve hakkında en fazla bilgi bulunan kişi Sadık b. Ali b. Sadık b. Hasan Şerefeddin el-Antakî'dir. Ayrıca ed-Dımaşk eş- Şafî olarak da bilinir. 1349 senesinden önce doğduğu tahmin edilmektedir. Sadık b. Ali b. Sadık el- Antakî Şerefeddin memleketinde doğduktan sonra 40 yaşına kadar ticaretle uğraştı. 60 yaşında memleketinden hareket ederek Dımaşk'a geldi ve burada ilimle uğraştı. Özellikle İbn Rafi'den fıkıh dersleri aldı ve ısrarla devam etti. Çeşitli medreseleri dolaştı. Mutasavvıflarla arkadaş oldu. Sufi İbn Rafi gibi mutasavvıflar ile inip kalktı. Ondan İbn Ebi Ömer, İbn Emile, İbn Necm, Ahmed b. Abdullah b. En- Nasıh, Ebi Hureyra, İbn Zehebi gibi şahsiyetleri okudu ve öğrendi. Hiç evlenmedi. Şam'dan sonra Kahire'ye geldi. Baybarsiye Hangâhı'nın sofilerden biri oldu. Mısır'da çıkan veba salgınında 1407 yılı Şubat ayında vefat etti. Öldüğünde 80 yaşlarındaydı. Kahire'de Babü'n- Nasır dışına defnedildi. Dindar, mutasavvıf güler yüzlü bir şahsiyetti. Herhangi bir eser bırakmamıştır.[16]

14 M. C. Şehabeddin Tekindağ, II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücâdelesi, İlk Osmanlı Memlûklu Savaşları, (1485-1491), Belleten, XXXI ,123, (1967), s.346.

15 Tekindağ, II. Bayezid devrinde.., s.352.

16 İbn Hacer, s.30-31.

4. Dönemde Yaşanan Büyük Felaketler

4.1. Antakya'da Büyük Yangın

Mayıs 1335'de Antakya'da büyük bir yangın meydana gelmişti. İbn Kesir'in verdiği bilgiye göre bu yangın şehirde etkili olmuş, birçok yer yanmış ve halkın üzüntüsüne sebep olmuştur. Bu yangınla Antakya şehrinin büyük bir kısmı harabe haline gelmiştir. Yangında maddî ve manevi kayıplar meydana gelmiştir.[17]

4.2. Antakya'da Veba Salgını

Memlûkler döneminde Antakya'da olan olaylardan en önemlilerinden biri de 1349'da meydana gelen Kara veba, kara ölüm (black dead) ve fena-i kebir gibi adlarla anılan veba salgınıdır. Çin'den başlayarak Türk ülkeleri üzerinden Rusya'ya ve buradan İstanbul'a yayılan veba salgını Anadolu şehirlerini kasıp kavurduktan sonra Doğu Akdeniz şehirlerine bulaşmıştır. Antakya'da yaşayanlar arasında yayılan veba burada çok şiddetlenmiştir. Bu şehirde yaşayan insanlar vebanın bulaşma korkusundan topluca firar etmişlerdir. Ancak kaçanların pek çoğu yollarda ölmüşlerdir. Ölenlerin atları ve diğer hayvanları da sahipsiz kalarak dağlara kaçmışlardır. Geride kalanlar ise bunların mallarını ve bu atları almışlardır. Ancak bu malları alanlar da bir fayda görmeyerek vebadan ölmüşlerdir. Firar edenlerin hemen hemen hepsi ölmüş ve şehre çok azı dönebilmiştir. Dönenler de vebaya yakalanarak aileleri ile birlikte ölmüşlerdir. Anadolu'nun birçok şehrine yayılan vebadan çok az insan kaldı. Kara veba salgını sadece Antakya değil Güneydoğu Anadolu'da başta Antep olmak üzere birçok şehirde ölümlere neden olmuştur. Çukurova bölgesinde de etkili olan Kara veba salgını Kilikya Ermenilerinin merkezi Sis'e yayıldığı ve binlerce insanın öldüğü yazılmaktadır. Bilhassa vebanın Kilikya Ermeni askerlerine de bulaştığı ve kralın sadece 100 askerinin salgından kurtulduğu anlaşılmaktadır. Bu veba salgını Orta Anadolu şehirlerine de bulaşmış ve bilhassa Kayseri'de pek çok kişi salgın hastalıktan ölmüştür.[18]

Antakya'ya bulaşan veba salgınının İstanbul üzerinden Anadolu'ya yayılarak ulaştığını iddia eden bazı kaynaklar olmakla birlikte dönemin İslam müelliflerinden biri olan İbnü'l-Verdî vebanın Antakya'ya yayılışı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre İran üzerinden Anadolu'ya yayılan veba başta Kıbrıs olmak üzere Akdeniz adalarına sirayet ettikten sonra İskenderiye ve Kahire'ye bulaşmıştır. Daha sonra ise Suriye şehirlerine yayılarak Hama ve Humus üzerinden Sermin'e oradan da Antakya'ya ulaştı. Buradan Kilikya bölgesi şehirlerine yayılan veba bilhassa Ermenilerin merkezi olan Sis'te çok etkili olmuş ve burada binlerce insanın ölümüne neden olmuştu.[19]

Kara veba salgını ve arkasından gelen büyük ölümler ve göçler sebebiyle Antakya'nın nüfusu azalmıştı. XV. Yüzyılın ilk yarısında Antakya ve Hama taraflarını ziyaret eden seyyah Bertrandon de la Broquiére bölgenin adeta terk edilmiş olduğunu ve nüfusun azaldığını yazmaktadır.[20]

4.3. Antakya ve Çevresinde Deprem

Antakya'ya kuruluşundan itibaren birçok depreme maruz kalmıştır. Roma ve Bizans imparatorluğu döneminde meydana gelen depremlerle şehir yerle bir olmuştur. Bu depremlerin daha çok VI. ve VII. Yüzyıllarda çok şiddetli olduğu görülmüştür. Bundan dolayı da şehir, surları ve kale yıkılmış, birçok insan hayatını kaybetmiştir. Haçlılar zamanında ve incelediğimiz memluk dönemlerinde de şehir birçok yıkıcı depremle karşı karşıya gelmiştir.[21]

Memlûk idaresi altında Antakya'da ilk deprem 8 Ağustos 1303'de meydana gelmiştir. Bu deprem Antakya dâhil olmak üzere Suriye ve Mısır şehirlerini etkilemiştir. Antakya ve köylerinde etkili olan bu depremle Çukurova bölgesinden Alanya ve Antalya'ya hatta Bizans'ın başkenti İstanbul'a kadar pek çok yer sarsılmıştı. Binlerce kişinin ölümüne sebep olan bu depremle Büyük İskender'in yaptırdığı İskenderiye Feneri de yerle bir olmuştur.[22]

17 İbn Kesir, C. XIV, s.275.

18 el-Makrîzî, C.II/III, s.773-774; İbn Tagribirdî, C. VIII, s.156.

19 İbnü'l- Verdî, Tarihu İbnü'l- Verdi, C. II, Darü'l- Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1996, , s.339-342.

20 Michael W. Dols, The Black Death in The Middle East, Princeton University Pres, New Jersey 1979, s.165-174.

21 Bu depremlerden biri 1157-58'de (H.552) olmuştur. Haçlı idaresi altında olan şehirde meydana gelen bu depremden büyük zayiat olmuştur. Bk. Kalkaşandî, Subhu'l- Aşa Fi Sınatü'l- İnşa, C.I, (neşr. M. H. Şemseddin, Darü'l- Kütübü'l- İlmiyes).523.

22 İbn Aybek, s.102-103.

Memlûk döneminde Antakya'da Nisan 1407'de (H. Zilkade 809) büyük bir deprem daha olmuştur. İbn Hacer bu depremi Antakya'da Büyük Bir Zelzele adıyla tarihe kayıt düşmüştür. Bu müellifin ifadelerine göre bu depremde yıkıntılar altında kalan 100'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.[23]

29 Aralık 1408 (H.811 10 Şaban) tarihinde Antakya'yı da etkileyen Halep ve Trablus şehirlerinde şiddetli bir deprem olmuştur. Bu depremden Lazkiye ve dağları ile Balatnes harap olmuştur. Balatnes kalesi yıkılınca burada 15 kişi ölmüştür. Ayrıca Antakya yakınlarında bulunan Şugr ve Bekâs kaleleri de[24] yıkılmıştır. Bu kalelerde yıkıntılar altında kalarak ölenlerin sayısı 50 kişiyi geçmiştir. Depremden büyük yarıklar oluşmuştur. Depremle Kuseyr kalesinden Selfehum'a[25] kadar birçok yapı yıkılmıştır. Dağlık bir bölge olan bu bölgelerde ağaçlar yıkılmış, hayvanlar savrulmuş ve insanlar başka yerlere göç etmişlerdir. Bu depremden en fazla etkilenen yer Kuseyr bölgesi olmuştur. Buralarda o kadar çok insan ölmüş ki adeta canlı kalmamıştı. Kıbrıs adasında da etkili olan depremden burada da birçok bina yıkıldı. Deniz kıyısı ve dağlarda da deprem etkili oldu. Bu sırada kış da bastırmış olup dağlara kar yağmıştı. Hatta kar sahillere kadar inmişti. Depremden Akdenizde büyük bir tusunami olmuştur. Depremin etkisiyle Akdeniz'in suyu sahilden kara tarafına doğru 10 fersah ilerlemişti. Daha sonra sular geri çekilince Akdeniz'de pek çok gemi karaya oturmuştu. Denizin yükselip sonra yeniden alçalması ile su eski yerine geri dönünce ne var ne yoksa hepsini silip süpürmüştü.[26] el-Makrîzî'nin naklettiği bu bilgileri dönemin muasır diğer bir müellifi olan İbn Hacer de aynen nakletmektedir.[27] Bu depremin kuzey Suriye şehirlerini tahrip etmesi yanında Antakya çevresinde de etkili olmuştur.

23 İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.8.

24 Şugr ve Bekâs: Antakya yakınlarında İki dağ arasının kesilmesi ile oluşturulan hendeklerle ayrılmış iki küçük kalenin adı.

25 Kuseyr yakınlarında yüksek dağların üzerinde bir kalenin adıdır.

26 el-Makrîzî, C. IV/I, s.80–81 El- Aynî, C. XIX, s.271,283.

27 İbn Hacer, İnba, C.V-VI, s.99–100.

KAYNAKÇA

Abu'l-Farac, Abu'l Farac Tarihi (Çev. Ömer Rıza Doğrul), I. Cilt, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999.

Akşit, Oktay; Roma İmparatorluğu Tarihi, İstanbul Üniv. Yay, İatanbul, 1985.

Albert of Aachen, History of the Journey to Jerusalem (Edited and Translated By Susan B. Edgington), s. 497-499. Ayrıca bkz. Fulcher Chartes, A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127), (Translated by Frances Rita Ryan), Tennessee University Press, New York, 1969.

Ardıç, Nureddin; Antakya- İskenderun Etrafında Türk Davasını Tarihi Esasları, Türkmen yayınevi, İstanbul, 1937.

Asbridge, Thomas; The Creation of Principality of Antioch (1098-1130),Boydell Press, Woodbridge, 2000.

——— The First Crusade, Oxford University Press, 2004.

Azimi, Azimi Tarihi (Çev. Ali Sevim), T.T.K. Yay. Ankara,1988.

Atiya, A. Aziz Doğu Hıristiyanlığı Tarihi (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul, 2005.

Bahadır, Gürhan; İslam Fethinden Haçlılara Antakya (M.S. 636-1100), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010.

Bailly, Auguste; Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev. Haluk Şaman), Nokta Kitabevi, İstanbul,2006.

Barrow, R.H.; Romalılar (Çev. E. Gürol), İstanbul, 1965.

Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1334) (Çev. Hrant D. Andresyan), Türkçe terc. T.T.K. Kütüphanesi, Ankara,1946.

Belazuri, Futûh el-Buldân (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Bickerman, E.; The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period, Ed. Ehsan Yarshaster, 3.Vol. Cambridge Univ. Press, 1983.

Bosworth, C. Edmund; Bilad al-Sham During the Abbasid Period, History of Bilad al- Sham Committee, Amman, 1991.

Cahen, Claude; La Syrie Du Nord A L'epoque Des Croisades Et La Principaute Franque D'Antioche, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1940.

Cahen, Cladue; Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldızlı), T.T.K Basımevi, Ankara, 1988.

Carnotensis, Fulcherius; "Kutsal Toprakları Kurtarmak" KUDÜS SEFERİ, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2009.

Christophilopoulou, Aikaterina; Byzantine History II (610-867) (Translated by Timothy Cullen), Adolf M. Hakkert Yay., Amsterdam, 1993.

Cobb, Paul M.; White Banners, Contention in Abbasid Syria,750-880, State University of New York press, Albany, 2001.

Corvin,Virginia; St. Ignatus and Chiristiantiy in Antioch, Yale Ünv. Press, 1960.

Demircioğlu, Halil; Roma Tarihi, I. Cilt, T.T.K., Ankara, 1998.

Demirkent, Işın; Haçlı Seferleri, Dünya Yay. İstanbul, 1997.

——— Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146), I.cilt. T.T.K. Yay. Ankara, 1987.

——— "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)" Belleten, LXVIII(Nisan 2003).

Donner, Fred Mcgraw; The Early Islamic Conquests, Princeton University Press, New Jersey, 1981.

Downey, Glanville; A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest, Princeton (New Jersey, Princeton Univ. Press),1961.

Duggan, Alfred; The Story of the Crusades, İmage Books ltd. New York, 1963.

Dvornik, Francis; Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikana (Çev. Mehmet Aydın), T.T.K. Yay., Ankara, 1990.

Ebu Cafer Muhammed İbn-i Cerir el-Taberi, Tarih-i Taberi, Yayına hazırlayanlar, Muhammed Suphi Hasan Hallak ve Tahir el-Barzanci, 3. Cilt, Yayınevi Dar ibn Kesir, Şam, 2007.

Fisher, Sydney Nettleton; The Middle East A History, Alfred A. Knopf Press, New York, 1979.

Fortesscue, Adrian; The Ortodoks Eastern Church, London, 1908.

France, John; Victory in the East, A Military History of First Crusade, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Freen, W.H.; The rise of the Monophysite Movoment: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries, Cambridge Univ. Pres, 1979.

Fulcher of Chartes, The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, (Edited by Edward Peters), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.

Garsoian, Nina; The Cambridge History of Iran; Byzantium and Sasanians, Ed. Ehsan Yarshater, 3. Vol. Cambridge Univ. Pres, 1983.

Gibb, E.J.W.; Umayyad and Abbasid, Leiden,1907.

Gibb, H.A.R.; The Damascus Chronicle of the Crusaders, (Translated from the Chronicle of İbn el-Kalanisi by H.A.R. Gibb), Luzac Company, London, 1932.

Glubb, John Bagot; The Great Arab Conquest, J.B.G. Ltd. London,1963.

Gordlevski, Anadolu Selçuklu Devleti,(Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1988.

Grainger, John D.; Seleucus Nikator; Constructing a Hellenistic Kingdom, Routledge Ltd.New York, 1990.

Grant, Michael; From Rome to Byzantium, New York, 1998.

Gül, Muammer; XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1997.

Günaltay, Şemseddin; Yakın Şark II,Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar, TTK, Ankara, 1946.

Günaltay, Şemseddin; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, TTK, Ankara, 1937.

Haddad, George; Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic- Roma Period, Chicago, 1949.

Hayes, E. R.; Urfa Akademisi (Çev. Yaşar Günenç), Yaba Yay. İstanbul, 2005.

Hetum, Gorigos Senyörü Hetum Vekâyinâmesi, (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan), (T.T.K. Kütüphanesinde yayınlanmamış tercüme), Ankara, 1944.

Hitti, Philip K.; Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980.

Holt, P.M.; Haçlı Devletleri ve Komsuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı, (Cev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

İbn Adim, Bugyetu't-taleb fî tarihi Halep, (thk. Süheyl Zekkar), I. cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989.

Ibn el-Adim, Zubdet el-Halep min Tarihu'l Halep (622-1064) I. Cilt, (neşr. Sami Dahhan), Şam, 1951.

İbn el-A'sem, Ahmed el-Kûfî, Futûh, I. Cilt, Kitabu'l-İlmiye, Lübnan, 1976.

İbn el- Kalânisi, Zeylu Tarihi Dımaşk H.363-555, Editör H.F. Amedroz, Leiden Brill, 1908.

İbn Kesîr,el- Bidâye ve'n-Nihâye (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay. İstanbul, 1994.

İbnu'l- Esir, el-Kâmil fi't -Târih,I-X, (Turkce terc., el-Kamil fi't-Tarih tercumesi, I-XII, (Cev.Ahmet Ağırakca-Abdulkerim Ozaydın- Mertol Tulum), İstanbul, 1985-1987.

Kaegi, Walter E.; Bizans ve ilk İslam Fetihleri (Çev. Mehmet Özay), Kaknüs Yay., İstanbul, 2000.

Kennedy, Hugh; The Prophet and the age of the Caliphates, Longman, New York,1986.

Krey, August C.; The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants, Princeton University Press, Princeton,1921.

Komnena, Anna; Alexiad (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

Leo the Deacon, Th e History of Leo the Deacon (Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan), Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2005.

Liebeschuetz, J.H.W.G. Antioch; City and Imperial Administration in the later Roman Empire, Oxford, 1972.

Levtchenko, M. V.; Bizans Tarihi (Çev. E. Berktay), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.

Maalouf, Amin; Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri (Çev.M.A. Kılıçbay), Telos Yay. İstanbul, 1997.

Mansel, Arif Müfid; Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara, 2004.

Marcellius, Ammianus; Res Gestae; Text, Commentary and with an English Translation by John C. Rolfe, Harvard University Pres, 1935.

Mesudi, Muruc ez – Zeheb (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul, 2004.

Nikephoros Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, (Translated by Cyril Mango), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1990.

Norwich, John Julius; Byzantium; The Early Centuries, Penguin boks Ltd., London, 1990.

Oldenbourg, Zoe; The Crusades (Translated from the French by Anne Carter), Phoenix Press, London, 1966.

Ostrogorsky, George; Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay. Ankara, 1981.

Riley-Smith, Jonathan; The First Crusaders (1095-1131),Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Runcıman, Steven; Haçlı Seferleri Tarihi (Çev.Fikret Işıltan),I. Cilt, T.T.K. Basımevi, Ankara,1998.

Sevim, Ali; Suriye ve Filistin Tarihi, TTK Yay. Ankara, 2000.

Scylitzes, John; A Synopsis of Histories (811-1057) (Translated by John Wortley), Published by Th e Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000.

Suyuti, History of The Caliphs (Translated by Major H.S. Jarrett), Asiatic Society Yay.,Calcutta, 1881.

Süryani Mihail Vekâyinâmesi (Türkçe terc. Hrant.D. Andreasyan), Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'te yayınlanmamış tercüme).

Sweetenham, C.; The Canso d'Antioch, An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade , Ashgate Publishing, England, 2003.

Taberi, The History of al- Tabari (Çev. C.E. Bosworth), 33. Cilt.

Taberi, The History of al- Tabari (Çev. Joel L. Kraemer), 34. Cilt.

Taberi, History of al-Tabari Çev. John Alden Williams), State University of New York press, Albany, 1985, 28. Cilt.

The Chronicle of Zuqnin, Part III. And IV. A.D. 488-775, Translated by Amir Harrak, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1999.

Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284 -813 transled by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Pres, 1997.

Tudebode, Peter; Historia de Hierosolymitano Itinere, (Translated with Introduction and notes by John Hugh Hill and Laurita L. Hill) American Philosophical Society Press, Philadelphia, 1974.

Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2002.

Uçar, Şahin; Anadolu'da İslâm- Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul, 1990.

Urfalı Mateos Vekâyinâmesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K.. Yay., Ankara, 2000.

Urfalı Mateos Vekayinamesi, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç), T.T.K. Yay., Ankara, 2000.

Vâkidî, Futûh eş-Şam, alwarak.com.

Vasiliev, A.A.; Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. A. Müfid Mansel), Ankara Maarif Matbaa, 1943.

Wallace-Hadrill, D. S.; Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East, Cambridge Univ Pres, 1982.

Wellhausen, Julius; Arap Devleti ve Sukutu (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Yay., 1963.

Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, Târihu'l-Antâkî (H. 328-458, M. 940-1067), (neşr. Ömer Abdullah Tedmuri), Lübnan, 1990.

Yakut, Mucemu'l-Buldan, Kitabu'l-İlmiye Basımevi, Beyrut, tarihsiz.

Yewdale, Ralph Bailey; Bohemund I., Prince of Antioch, Princeton University Press, 1943.

Yinanç, Mükremin Halil, Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1944.

Zekkar, Suheyl; el-Mevsuatu'ş-Şamiyye fi tarihi'l-hurubi'ş-Salibiyye (Tahkikli tercüme Suheyl Zekkar), 2. Cilt, Daru'l-fikir Yay., Dımaşk (Şam), 1995.

OSMANLI DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

24 Ağustos 1516'da Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusu Mercidabık'ta Memlük ordusunu yenerek bölgeye hakim oldu. Böylece Antakya, Halep, Şam, Kudüs dahil olmak üzere Mısır ve Hicaz bölgesi de Osmanlı sınırlarına katıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİNDE HATAY BÖLGESİ VE ANTAKYA ŞEHRİ

1. Hatay Bölgesinin Osmanlı Hâkimiyetine Alınması ve Bazı Siyasi Olaylar

Günümüzde Hatay ili sınırları içinde yer alan Antakya şehri, Osmanlılardan önce Memlûklerin idaresinde idi. Memlûkler ile Osmanlılar'ın arası Fatih Sultan Mehmet döneminde Karamanoğlu İshak Bey'in Memlûkler tarafından himaye edilmesi, buna karşılık Osmalıların da Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'i desteklemeleri ile bozulmuştur. Bunlara ilaveten Hac yolundaki su havuzları meselesi ile Dulkadiroğulları Türkmen beyliğine iki tarafın da nüfuz etmeye çalışması ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştır[1].

Daha sonraki dönemde, II. Bayezid zamanında 1485-1490 yılları arasında Memlûklerle-Osmanlılar arasında beş sene süren savaşlar yapılmıştır. 1486 tarihinde Çukurova'da Memlûk ordusu Osmanlı ordusunu yenmiş ve Osmanlı ordusu komutanı Hersek-zâde Ahmet Paşa esir edilmiştir. Bir yıl sonra düzenlenen seferde de Osmanlı ordusu Memlûk ordusuna karşı başarı sağlayamamıştır. Fakat Memlûkler'de ekonomik sıkıntının ortaya çıkması üzerine ve Tunus Hafs hükümdarının aracılığı ile iki devlet arasında Nisan 1491 yılında barış anlaşması yapıldı[2]. Bu anlaşma ile eski sınırlar ve hukuki durum korunmuş oldu. Antlaşma ile sağlanan barış dönemi, Yavuz Sultan Selim dönemine kadar devam etti.

Yavuz Sultan Selim, Dulkadir Beyliği ile ilgilenmeleri, ülkelerine sığınan Osmanlı Şehzadelerini kabul etmeleri ve İran'a gidecek Osmanlı ordusuna yol vermemelerini gerekçe göstererek Memlûklere savaş açtı. 24 Ağustos 1516´da Osmanlı-Memlûk orduları Merc-i Dabık'ta karşılaştı. Süvari üstünlüğü Memlûklerde, top üstünlüğü ise Osmanlılardaydı. Yavuz´un başarılı yönetimi savaşın kazanılmasında etkili oldu. Osmanlı kuvvetleri *Halep, Hama, Humus* ve *Şam*'ı aldı[3]. Böylece Antakya ve çevresi de Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Sonraki yıllarda bölgenin tarihinde yer tutan önemli olayların başında, Kanuni Sultan Süleyman'ın buradan geçişi gelmektedir. Kanuni, Tebriz seferi dönüşünde Aralık 1535 başlarında Antakya-İskenderun üzerinden Adana'ya geçmiştir. Kanuni 1548-1549 kışını geçirdiği Halep'te iken yaptığı gezilerden birinde Antakya'ya tekrar uğramıştır[4].

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, TTKB, Ankara 1983, s.189.

2 İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 190-195.

3 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 286.

4 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 16.

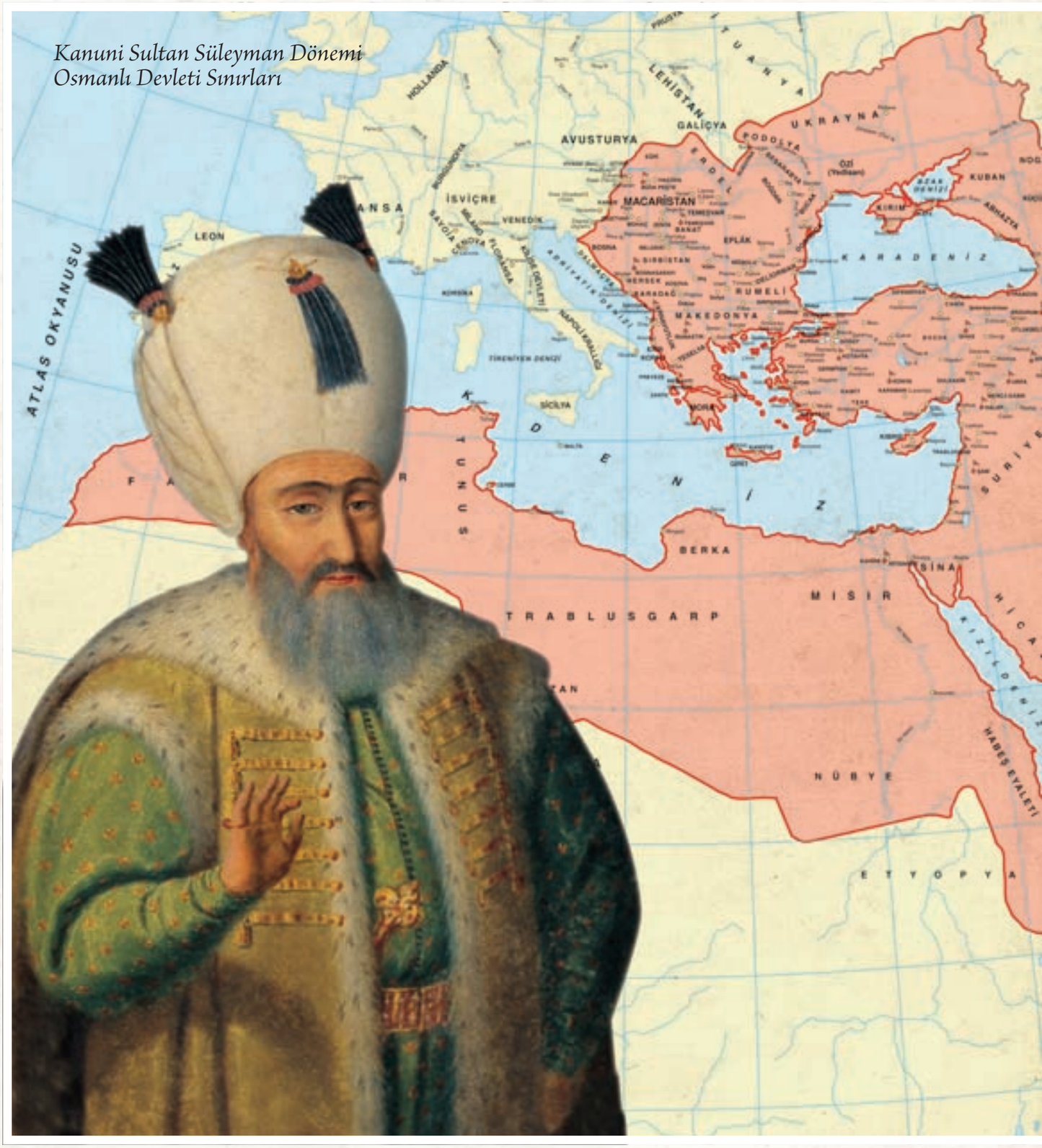

Kanuni Sultan Süleyman, Tebriz seferi dönüşünde Aralık 1535 başlarında Antakya-İskenderun üzerinden Adana'ya geçmiştir. Kanuni 1548-1549 kışını geçirdiği Halep'te iken yaptığı gezilerden birinde Antakya'ya tekrar uğramıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye zaferlerinden sonra Memlükler Dönemi tamamen kapanmıştır. Bu zaferlerden sonra Halifelik Osmanlı sultanlarına geçmiştir. İslam dünyasının lideri durumuna gelen Osmanlı Devleti yaklaşık 4 asır bu sorumluluğu taşımıştır.

Habibü'n-Neccar mezarı.

Sultan 4. Murat

Yörede XVII. yüzyıl başlarında yaşanan önemli olaylardan biri 1607 yılında devlete isyan halinde olan Canbolatoğlu üzerine açılan seferdir. Halep ve Kilis bölgelerine yerleşmiş olan Canpolatoğlu ailesinden bazı bireyler vezirliğe kadar yükselmiş, zaman içerisinde Halep ve çevresine tamamen hâkim olmuşlardır. Ancak, aile bireylerinden olan vezir Hüseyin Paşa'nın İran seferine katılmaması üzerine 1604 tarihinde idam edilmesi üzerine, kardeşi Ali Paşa devlete isyan etmiştir. Bu sırada Avusturya ile savaş halinde olan Osmanlı idaresi, Ali Paşa'ya Halep eyaletini tevcih ederek isyanı geçiştirmeye çalışmıştır. Fakat Ali Paşa Hama, Antakya, İskenderun ve Adana bölgelerini de hâkimiyeti altına alarak bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Kuyucu Murad Paşa komutasında üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetleri tarafından 24 Ekim 1607'de bozguna uğratılmıştır[5].

1638 tarihinde Bağdat seferine çıkan IV. Murat, Haziran ayı sonlarına doğru Gülekboğazı-Adana-Misis-Kurtkulayı yoluyla Payas'a geldi. Burada bir gün kaldıktan sonra İskenderun-Bakras yoluyla Temmuz ayında Antakya'ya vardı. Padişah Antakya'da Habibü'n-Neccar mezarını ziyaret etti. Antakya'da dinlenip, ihtiyaçlar karşılandıktan sonra Halep'e hareket etti[6].

17. yüzyılın ikinci yarısında yeterli güvenliğin sağlanamaması yüzünden yöredeki birçok köy harap olmuştur. Çoğu köylüler yerlerini terk etmiş ve üretim azalmıştır. Bu olumsuz durumu düzeltmek için bazı tedbirler alınmıştır. Bir taraftan nüfusun dışarıya göçü önlenmeye çalışılmış, bir yandan da 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyılın başlarında Antakya, Lazkiye, Hama, Humus, Trablusşam dolaylarına çok sayıda Türkmen aşiret ve oymakları iskân edilmiştir. Böylece hem üretim dengesi kurulmuş, hem de harap yerleşim yerleri imar ve ihya edilmiş oldu.

XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar Osmanlı Devleti'nin İran, Venedik, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya ile yapmış olduğu savaşlar devleti siyasi, sosyal, idari, ekonomik ve askeri bakımdan sarsmıştır. Devlet sefer ihtiyaçlarını karşılamak için varlıklı kimselerden borç para alma yoluna gitmiştir. Borç para alınan kişiler arasında Antakya'nın zenginleri de yer almaktadır. Makbuz karşılığı borç para alınanlar arasında

5 M. Tekin, a.g.e., s.35-37.

6 M. Tekin, a.g.e., s.41-42.

mühürdâr, serdâr, kâtip, kethüdâ, nâkibü'l-eşraf ve seyyidler yer almaktadır. Ayrıca esnaftan, debbâğ, boyacı, semerci, sabuncu, ibrikçi, keçeci, nalbant, çilingir ve diğer esnaftan borçlanılmıştır. Antakya'da borç para alınanlar arasında Na'ma, Yasef, Elyas ve Ermeni Yasef gibi kişiler de yer almaktadır[7].

Süveyş Kanalı'nın 1869 tarihinde açılması İskenderun iskelesini, dolayısıyla yöre ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu tarihten sonra İskenderun'un ticari canlılığı kayboldu ve önemi azaldı. Bu olumsuzluğu gidermek için İskenderun-Halep arasında bir şose yapımına başlanmış ve 1886 yılında tamamlanmıştır. 1904 senesinde yapımına başlanan İskenderun-Toprakkale demiryolu ise 1 Kasım 1913 tarihinde tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır[8].

1909 yılı Nisan ayında Adana'da yaşanan Ermeni olayları kısa bir süre içerisinde Erzin, Dörtyol, Kırıkhan ve Antakya'ya sıçramış ve bu bölgelerde de olaylar çıkmıştır[9]. 1915 yılında Süveydiye (Samandağ) nahiyesindeki köylerde yaşayan Ermeniler ikinci bir Ermeni isyanı başlattılar. Burada yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı devletin tebliğ ettiği zorunlu yer değiştirme (tehcir) emrine uymayarak dağa çıktılar. Devlete isyan eden Ermeniler, dağı kuşatan askeri birliklerle silahlı mücadeleye giriştiler. 53 gün süren isyan Ermenilerin Fransız gemileri ile Mısır'a kaçmasıyla sona erdi[10].

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletleri arasında yapılan gizli görüşmeler sonrasında imzalanan Sykes-Picot antlaşması ile Osmanlı toprakları paylaşıldı. Bu paylaşımda, Güneydoğu Anadolu ve Suriye Fransa'ya, bu bölgelerin güneyinde kalan yerler, özellikle Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Mondros Mütarekesi öncesinde bu anlaşmanın uygulanacağını ve Suriye'nin Fransa'ya verileceğini anlayan Faysal (Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu) 7 Ekim 1918 tarihinde Şam'a girip bütün Suriye'yi içine alan bir Arap hükümeti kurdu. Daha sonra, adamları vasıtasıyla diğer şehirlerde de kendisine bağlı hükümetler ilan edilmesini sağlamaya çalıştı. Bu hedeflerden biri de Antakya idi[11].

I. Dünya Savaşının sonlarına doğru Suriye cephesinde bulunan Türk ordusu 25/26 Ekim 1918 gecesi Halep'i terk ederek kuzeye çekilmiştir. Çekilmeyi kumanda eden Mustafa Kemal Paşa Halep'te yaşanan sokak muharebelerini bizzat idare etti. Türk birlikleri 28 Ekim tarihinde Antakya, Belen, Dircemal ve Telrifat hattını korumuş ve Mustafa Kemal bugünkü sınırlara yakın bir hattın korunmasını emretmişti. Bu sırada Faysal taraftarları 27 Ekim 1918 tarihinde bir emrivaki ile Antakya'da Faysal'ın güdümünde bir Arap hükümeti ilân etmiş ve Hükümet konağındaki Osmanlı bayrağını indirerek yerine Arap bayrağı diye bir bayrak astılar. Kaymakam İbrahim Ethem Bey'i de hükümet başkanlığına getirdiler[12].

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros mütarekesi imzalandı. Ertesi gün mütareke hükümleri ordulara ve vilayetlere tebliğ edildi. Bunun ardından, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Paşa 3 Kasım 1918 günü birliklerine verdiği emirde "İskenderun, Antakya, Cebel Sem'an, Katma, Kilis havalisi halkının dörtte üç çoğunlukla Arapça konuşan Türk olduğunun her işlemde göz önünde bulundurulmasını" ve mütareke şartları açıklığa kavuşturuluncaya kadar asker çıkartılmasına engel olunmasını emretti[13].

4 Kasım 1918 tarihinde, İstanbul Hükümetinin de onayıyla 5 Fransız torpidosu İskenderun Körfezi'ndeki mayınları temizledi. Mustafa Kemal Paşa, Sadaret makamının, İngiliz Ordusunun İskenderun limanından faydalanabilmesini isteyen telgrafına olumsuz cevap vererek "İskenderun'a çıkacak İngilizlere ateş edilmesi emrini verdiğini" bildirdi. Nitekim 6 Kasım günü İskenderun'a çıkarma girişiminde bulunan İngiliz gemilerine sahilden top atışıyla

7 Doğan Gün, XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777), Ankara 2006, s. 18-19.

8 http://www.hatay.gov.tr/IcerikDetay.aspx?IcerikId=186.

9 M. Tekin, a.g.e., s. 162; Süleyman Hatipoğlu, Çukurova'da Ermeni Mezalimi, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yay., Hatay 2006, s. 25-49.

10 Süleyman Kızıltoprak, "Musa Dağı Olayı: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay'dan Mısır'a Giden ve Ermenilerin Serüveni", Hatay Araştırmaları-I, (Editörler: A. Gündüz-S. Kaya), Ankara 2010, s. 108-111.

11 M. Tekin, a.g.e., s. 191.

12 http://www.hatay.gov.tr/IcerikDetay.aspx?IcerikId=186.

13 Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul 2009, s. 55-60.

karşılık verildi[14]. Aynı gün Antakya'da huzur ve güvenliği sağlayan alay, aldığı emir üzerine şehirde bir bölük asker bırakıp Antakya'dan ayrıldı. Askerle birlikte Türk ileri gelenleri ve 100 kadar memur ailesi de şehri terk etti. 41. Fırkanın son askerleri Belen'den 9 Kasım 1918 günü ayrıldı ve protokolle belirlenmiş olan Payas hattının kuzeyine çekildi[15].

2. Antakya'da Yaşanan Deprem ve Diğer Doğal Afetler

2.1. Depremler

Deprem kuşağında yer aldığından dolayı tarihi süreçte Antakya'da birçok yıkıcı deprem yaşanmıştır. Osmanlı idaresindeki zaman aralığında da şiddetli depremler görülmüştür. Kayıtlara geçen depremler kronolojik olarak aşağıda verildiği gibidir[16]:

- 1615 yılında Antakya ve çevresinde şiddetli bir deprem oldu.
- 1660 tarihinde Antakya, İskenderun ve çevresinde deprem yaşandı.
- 1749'da Antakya'da deprem oldu.
- 1759-61 yılları arasında Halep ve Antakya çevresinde şiddetli sarsıntılar oldu.
- 1766 tarihinde Antakya ve İskenderun'da meydana gelen şiddetli depremde birçok bina yıkıldığı gibi 20.000 insan da hayatını kaybetti.
- 1822 yılında Antakya ve İskenderun'da şiddetli bir deprem meydana geldi. Deprem İskenderun ve çevresinde büyük yıkıma yol açtı. Antakya'da birçok ev hasar gördüğü gibi, Seleukeia Pieria'nın son kalıntıları da yıkıldı.
- 16 Nisan 1872 tarihinde Antakya'da meydana gelen şiddetli deprem Antakya ve köylerinde büyük tahribat yaptı. Depremde 18.000 kişi öldü, çok sayıda insan yaralı olarak kurtuldu.

2.2. Diğer Doğal Afetler

Depremlerin dışında zaman zaman diğer doğal afetlerin de Antakya'da etkili olduğunu ve bölgeyi olumsuz etkilediğini görmekteyiz.

Bu afetlerden biri, *tuğyan* olarak bilinen sel ve taşkınlardır. Asi nehri zaman zaman taşmış ve çevresindeki yerleri sular altında bırakmıştır. Bu taşkınlar bazen nehir üzerinde bulunan köprülerin de zarar görmesine yol açmıştır. Nitekim 1736 senesinde meydana gelen sel afeti sonucunda *Demir Köprü*nün zarar görmesi hem can kaybına yol açmış, hem de halkın büyük sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Aynı sene bölgede yaşanan uzun kış ve yeterli yağışın olmamasından dolayı, başta buğday olmak üzere diğer hububat üretimini olumsuz etkilemiştir. Bu durum fiyatların artmasına sebep olmuş ve narh fiyatlarının üzerinde satış yapılmasına yol açmıştır. Devlet, halkı korumak için belirlenen narh üzerinde satış yapanların cezalandırılması yoluna gitmiştir[17].

Öte taraftan, 1740 yılında Halep ve Antakya'da çiçek hastalığı salgını ve vebanın yaygın olması toplu ölümlere neden olmuştur. Bu arada, bölgedeki bataklıklar sıtma hastalığının yaygın olmasına neden olmaktaydı. Mesela, 1742-1744 seneleri arasında yaşanan salgın hastalıklar halkı perişan etmiş ve köylerin boşalmasına yol açmıştır. Seyyah Russel Antakya ve çevresine yaptığı seyahati dönüşünde 1763 yılında bölgede yiyecek kıtlığı yaşandığını ve Suriye havalisinde binlerce kişinin vebadan öldüğünü bildirmektedir[18]. Bu veba salgınının Antakya'yı olumsuz etkilemesi üzerine halk yerini yurdunu terk etmiştir. Bundan dolayı devlet vergilerin ödenmesini ertelemiştir.

Bu arada, arşiv vesikalarında *istila-i cerad* şeklinde geçen çekirge istilaları kıtlık yaşanmasında etkili olan diğer doğal afetlerdendir. 1792 ve 1802 senelerinde Adana, Payas, Antakya ve Üzeyr bölgelerinde çekirge istilaları yaşanmış ve halk büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu senelerde halk ürün alamadığı için vergilerini ödememiştir. Devlet du durum karşısında cizye ve avarız vergilerini ertelemiştir[19].

14 S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 77-80

15 Süleyman Hatipoğlu, Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s. 8-9.

16 Abdülkadir Gül, Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806), Erzurum 2008, s. 291-292.

17 A. Gül, a.g.e, s. 296-297.

18 A. Gül, a.g.e. s, 295-296.

19 A. Gül, a.g.e. s, 296.

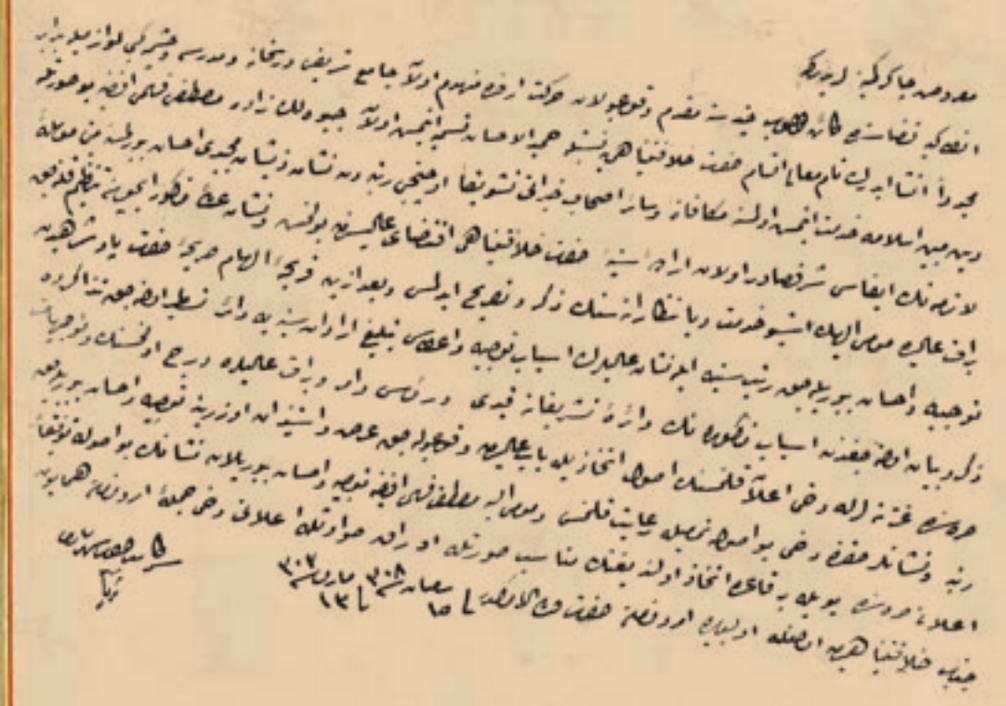

Antakya kazasında olup bundan birkaç sene evvel meydana gelen depremde yıkılan ve zarar gören cami, dershane, medrese ve çeşmeyi levazımıyla birlikte yeniden ve tam olarak inşa eden Civelekzâde Mustafa Fehmi Efendi'ye mükâfat olarak üçüncü rütbeden nişan zî-şan-ı mecîdi verilmesine dair.

15 Şaban 1308 (26 Mart 1891)

BELGE - İ.DH.1222/95656-1

3. Antakya'da Yaşanan Asayiş Sorunları

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın ortalarında başlayan ve XVIII. yüzyıl boyunca devam eden otorite zayıflığı, Devletin taşradaki etkisinin azalmasına, sancak, kaza, kasaba ve köylerde yol kesme, soygun, rüşvet, iltimas gibi yolsuzlukların yaygınlaşmasına yol açmıştır.

XVIII. yüzyılda sık sık yapılan savaşlar devlet otoritesini daha da zayıflatmış, bu da birçok eşkıyalık olaylarının yaşanmasına ve halk arasında huzursuzluk çıkmasına sebep olmuştur. Otorite boşluğu ve yaşanan kargaşa ortamında halk ya toprağını terk edip İstanbul veya diğer şehirlere göç etmiş ya da eşkıya gruplarına katılmıştır. Bu dönemde sosyal huzursuzluklara neden olan unsurlardan biri de aşiretlerdir. Ayrıca taşradaki bazı yöneticilerin zaman zaman halka zulmettikleri de görülmektedir.

Devletin içinde bulunduğu bu olumsuz durum, Antakya'da da etkilerini göstermiştir. Nitekim aşiretlerin, levendlerin, sekbanların, kapusuzların ve hanedan ailelerinin sebep oldukları asayişsizliklerin yanısıra, bireysel eşkıyalık hareketleri de görülmüştür[20].

Antakya ve çevresi, aşiretlerin önemli bir kışlağı konumunda idi. Ayrıca, Hac yolu üzerinde olması eşkıyâlık ve yol kesme olaylarının sürekli yaşanmasına yol açıyordu. Bölgede, Reyhanlı, Bektaşlı, Cerid, Rişvan, Pehlivanlı, Okçu İzzdinli, Özer Türkmenleri, Levkan Ekradı, Milli Aşireti, Karalu Aşireti, Karagündüzlü, Akçakoyunlu, Tatar İlyaslı, Karadursunlu, Bozlu, Barak Aşireti gibi aşiretler bulunmakta ve yer yer huzursuzluklara sebep olmaktaydılar[21].

Nitekim XVIII. yüzyılda Kurtkulağı'ndan Belen'e kadar Amanos Dağlarının batısı, Belen'den Bakras'a (Karamurt), Bakras'tan Antakya, Murat Paşa ve Halep'e; Darb-ı sâk kalesi dolaylarından Kahramanmaraş-Gaziantep yönüne giden ana yollar daima eşkıyâ tehdidi altında idi[22].

Bireysel eşkıyalık hareketlerine şu örneği verebiliriz: 1762 tarihinde, Şâm Kapu Kethüdâsı Mehmet Efendi'nin Çukadârı Hüseyin ile bir arkadaşı Trablusşâm'a giderken, Belen ve Payas halkından sekiz kişinin saldırısına uğramış ve soyulmuşlardır[23].

1790-91'de Yayladağı (Ordu) ve civar köylerinde baskın ve eşkıyalık olayları yaşanmıştır. 1792 senesinde ise Halep Valisi Mustafa Paşa askerlik bahanesiyle Antakya halkından haraç almak istemiş, ancak halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Mustafa Paşa 2000 kadar adamıyla kenti kuşatmış, halkın direnmesi üzerine kuşatma kaldırılarak Kuseyr ve Yayladağı civarındaki köylere baskılar yapılmıştır. Daha sonra Süveydiye nahiyesine saldırılarak evler, çardaklar, ipek damları yıkılıp yağmalanmıştır. Bundan sonra tekrar Antakya'ya saldırılmış, halk direnişini sürdürerek saldırganları şehre sokmamıştır[24].

Antakya civarında görülen isyanlardan biri de Payas ve çevresinde nüfuz sahibi olan Küçük Ali oğullarının itaatsizlikleridir. Bu hanedan devleti uzun yıllar, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, uğraştırmıştır. Nihayet, 1817 Ağustos'unda Adana Valisi, Küçük Ali oğlu Dede Beyi ele geçirip idam etmiştir. Dede Bey'den sonra kardeşi Mustafa Bey ve diğerleri ailenin ismini sürdürmüşler, ancak XIX. yüzyıl ortalarına doğru ailenin eski önem ve nüfuzu kalmamıştır[25].

Antakya ve çevresini etkileyen isyanlardan bir diğeri Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanıdır. Bu isyan Osmanlı Devleti'ni tehdit ettiği gibi Antakya bölgesinde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik sıkıntılarını fırsat bilen Paşa 1831 yılında isyan etmiştir. Oğlu İbrahim Paşa 1832 senesinde Osmanlı ordusunu yenerek Şam ve Halep'i teslim aldı. Bu durum karşısında, Osmanlı komutanı Hüseyin Paşa Belen (Beylan) geçidine gelerek savunma düzeni aldı. Antakya'ya gelen ve ordusunu dinlendiren İbrahim Paşa, 28 Temmuz 1832 tarihinde Osmanlı ordusu ile yaptığı savaşı kazanarak Antakya ve İskenderun'u ele geçirmiştir. Daha sonra Adana ve civarını alarak Konya'ya

20 A. Gül, a.g.e. s, 255-256.

21 A. Gül, a.g.e. s, 259; D. Gün, a.g.e. s, 26.

22 D. Gün, a.g.e., s. 27.

23 D. Gün, a.g.e., s. 25-26.

24 http://www.hatay.gov.tr/IcerikDetay.aspx?IcerikId=186.

25 Adem Kara, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850), Ankara 2004, s. 130-132.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa gravürü

kadar ilerlemiştir[26]. İbrahim Paşa'nın Antakya ve çevresinde kurduğu düzen 1839 yılına kadar devam etmiştir.

19. yüzyılda Gâvurdağı bölgesinde görülen asayişsizlikler huzursuzluklara yol açmıştır. Sivas vilayeti sınırlarından İskenderun, Belen ve Antakya kazaları sınırına kadar olan geniş bölgede isyan hareketleri baş göstermiştir. Devlet bölgeyi ıslah etmek ve düzeni yeniden kurmak için bir fırka (tümen) oluşturdu. *Fırka-i İslâhiye* adı verilen bu ordunun komutanı Müşir Derviş Paşa idi. Ordu 1865 yılı ortalarında İskenderun'a gelmiş, Belen yoluyla Amanos dağları geçilerek isyancı aşiretler itaat altına alınmış ve bölgede yeniden huzur sağlanmıştır. Ordunun konakladığı yerde bir kışla yapıldı. Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyeleri birleştirilerek bir kaza oluşturuldu ve kaza merkezi olmak üzere kışla yanında birkaç yüz hanelik bir kasaba inşa edildi. Buraya ilk önce Hassa taburları ayak bastığı için kasabaya *Hassa* adı verildi[27].

26 A.Kara, a.g.e, s.127-128; http://www.hatay.gov.tr/IcerikDetay.aspx?IcerikId=186.

27 http://www.hatay.gov.tr/IcerikDetay.aspx?IcerikId=186.

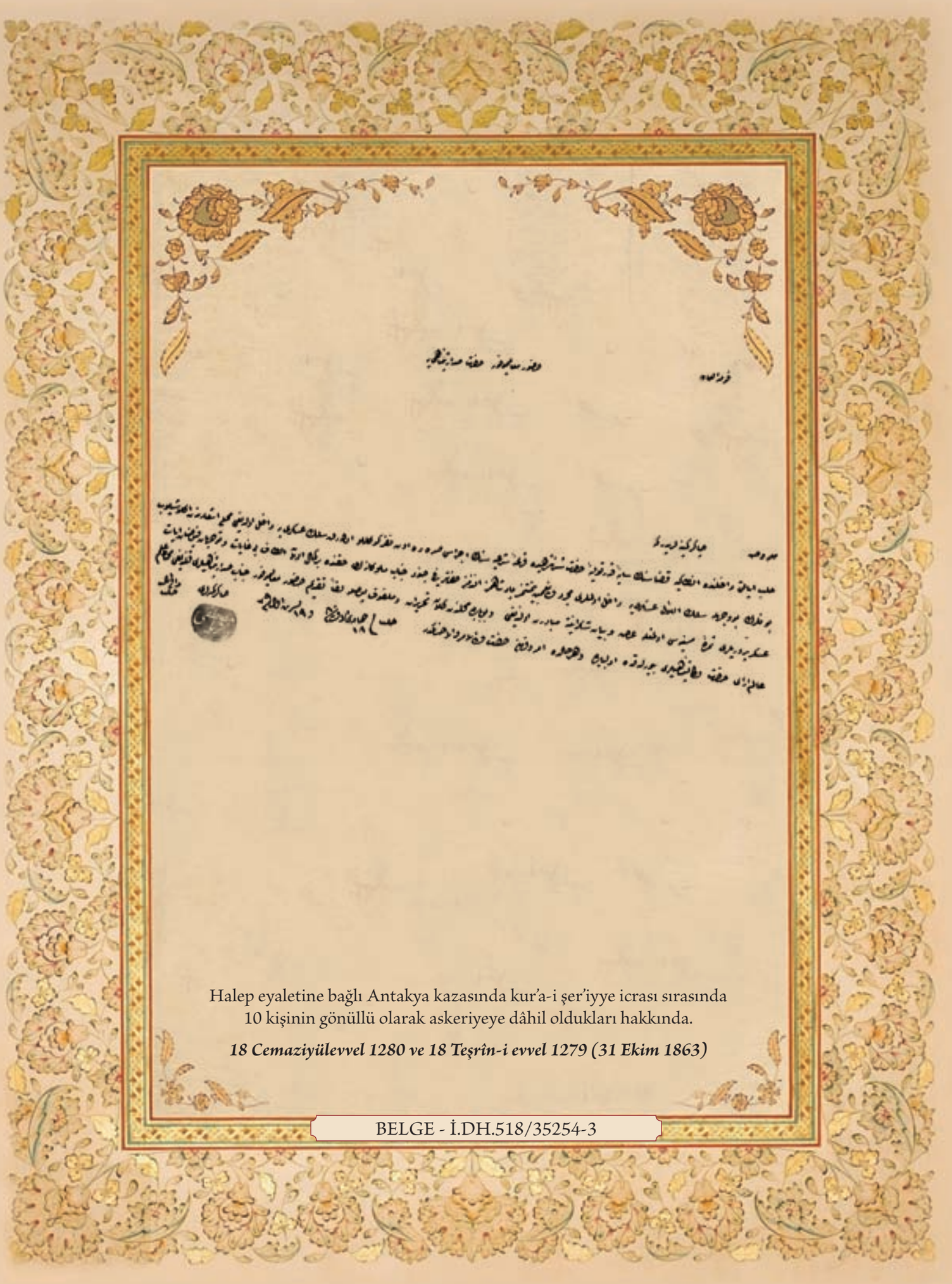

Halep eyaletine bağlı Antakya kazasında kur'a-i şer'iyye icrası sırasında 10 kişinin gönüllü olarak askeriyeye dâhil oldukları hakkında.

18 Cemaziyülevvel 1280 ve 18 Teşrîn-i evvel 1279 (31 Ekim 1863)

BELGE - İ.DH.518/35254-3

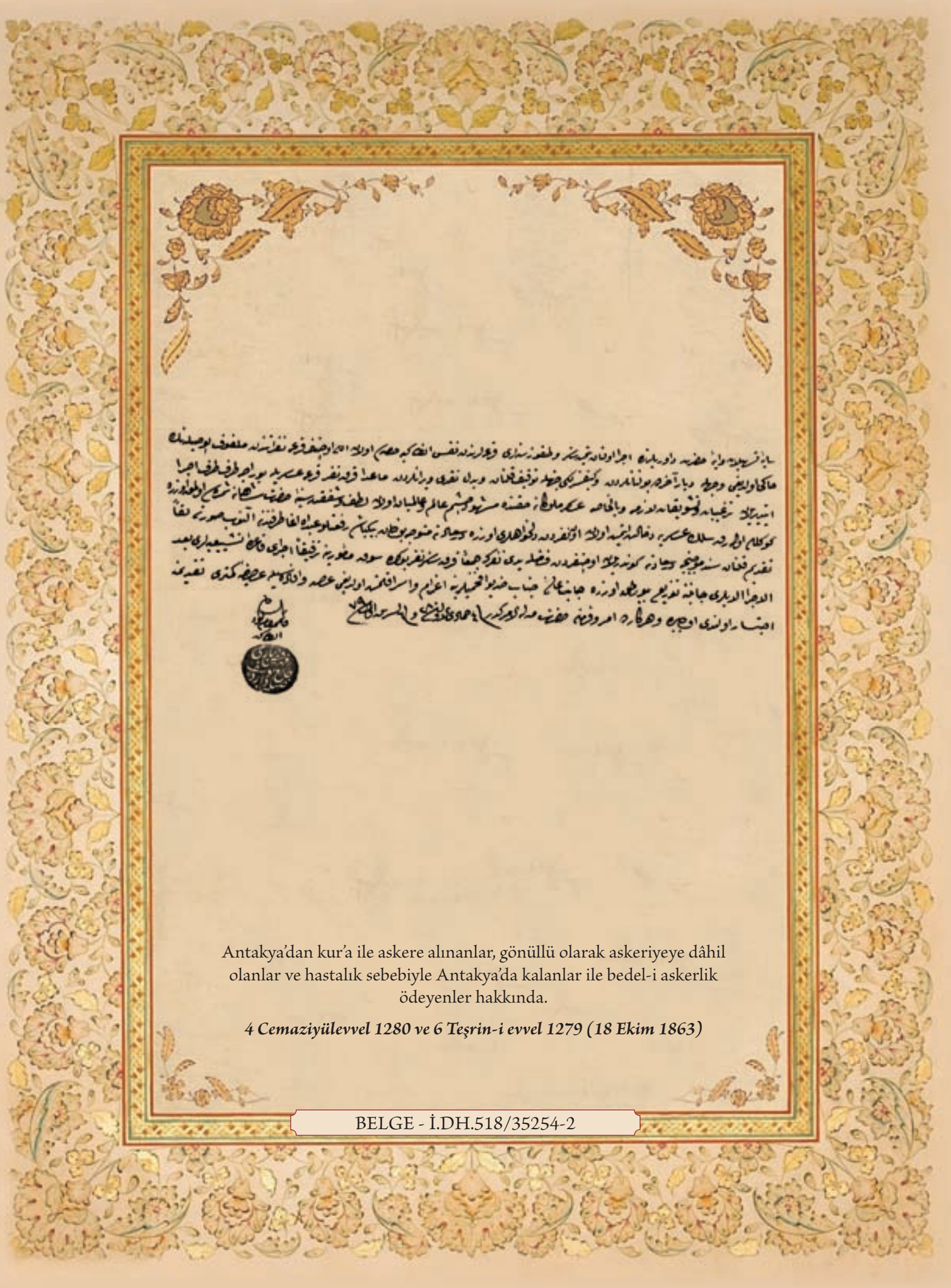

Antakya'dan kur'a ile askere alınanlar, gönüllü olarak askeriyeye dâhil olanlar ve hastalık sebebiyle Antakya'da kalanlar ile bedel-i askerlik ödeyenler hakkında.

4 Cemaziyülevvel 1280 ve 6 Teşrin-i evvel 1279 (18 Ekim 1863)

BELGE - İ.DH.518/35254-2

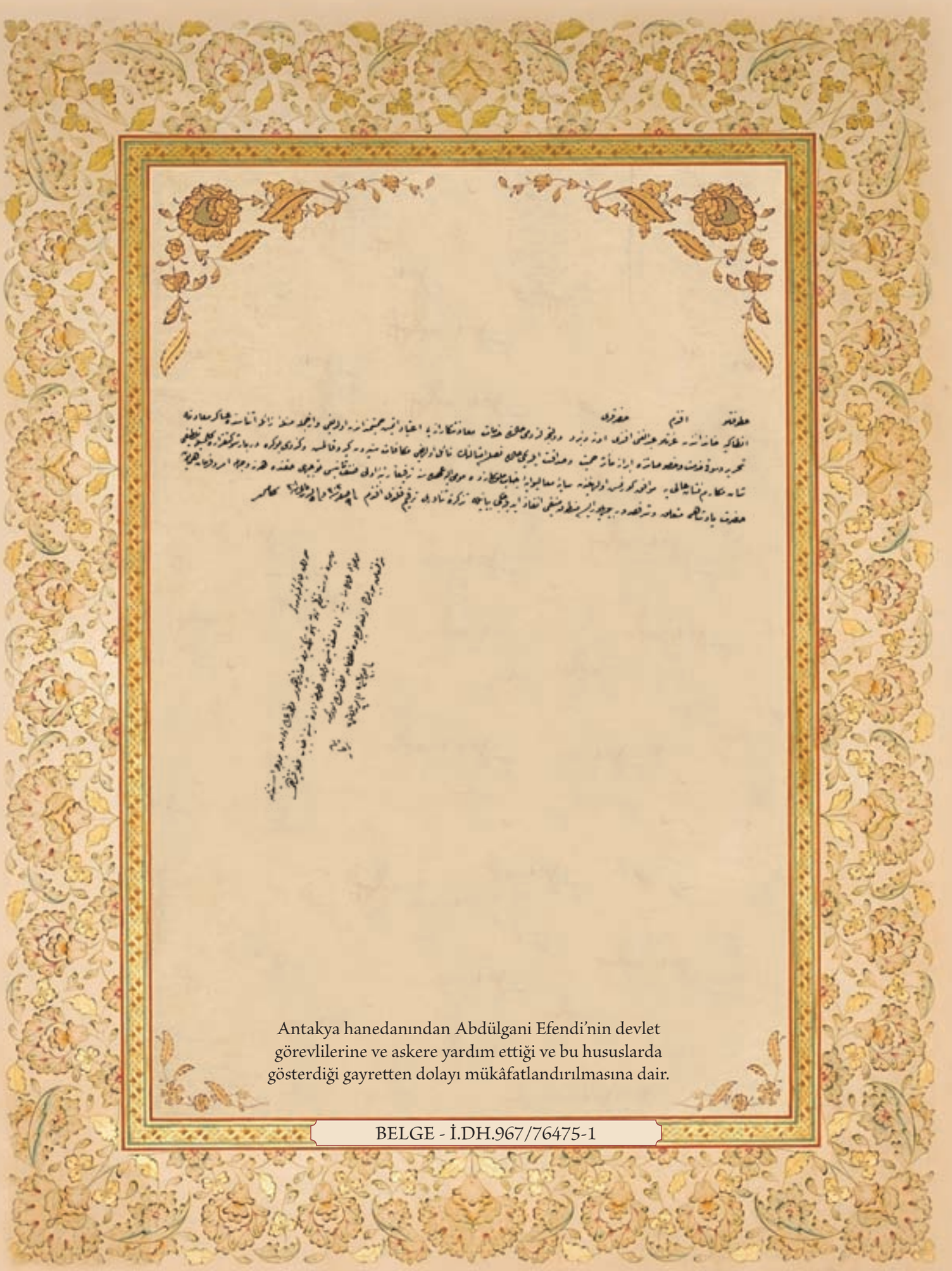

Antakya hanedanından Abdülgani Efendi'nin devlet görevlilerine ve askere yardım ettiği ve bu hususlarda gösterdiği gayretten dolayı mükâfatlandırılmasına dair.

BELGE - İ.DH.967/76475-1

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLILAR DÖNEMİNDE ANTAKYA'NIN İDARİ YAPISI

Bu gün Hatay'ın merkez ilçesi olan Antakya, Osmanlılardan hemen önce, Memlûkler döneminde idarî olarak Suriye (Şam) eyaletinin 6 naibliğinden, Haleb naibliğine bağlı küçük bir naiblik olarak yönetilmiştir. Haleb naibliği, devletin kuzey sınırında olması nedeniyle Moğollar, Türkmenler ve daha sonra Osmanlılar ile olan ilişkilerde önemli bir merkez görevi yapmıştır[1].

Ağustos 1516 tarihinde Osmanlı topraklarına katılan Antakya, müstakil bir sancak itibar edilerek[2] 1522'ye kadar sancak olarak idare edilmiş; bu tarihten sonra Şam Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak statüsü ile yönetilmeye başlanmıştır. 1523 yılından itibaren ise *kaza* olarak Halep'e bağlanmıştır[3]. Antakya'nın bu idari statüsü, Halep'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıkışına kadar- 1581 tarihinde müstakil sancak haline getirilmesi hariç tutulacak olursa- devam etmiştir[4].

1 Kâzım Yaşar Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, KBY., Ankara 1989, s.162.

2 BOA, TD, No: 109, s. 7-8.

3 BOA, TD, No: 998, s. 292- 294.

4 Haleb 1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine alındıktan sonra 1549 tarihine kadar Şam Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak, bu tarihten sonra da eyalet olarak idare edilmiştir. Enver Çakar; XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Elazığ 2003, s. 29.

1. Antakya Kazası

Antakya 1523 tarihinde Halep sancağına bağlandıktan sonra, kaza kadılık bölgesi olarak çevresinin merkezi olmuştur. Etrafındaki köyler ve o köylerin bağlı olduğu nahiyelerin kaza şeklinde oluşturduğu belirli bir coğrafî esasa kavuşmuştur. XVI. yüzyılda Antakya kazası hudutları dâhilinde 6 nahiye bulunmaktadır. Bunlar; Antakya, Altınözü, Kuseyr, Şuğur, Cebel-i Akra ve Süveyde nahiyeleridir.

Tablo-1'de görüldüğü gibi, Antakya kazası 1526–1584 tarihleri arasında 6 nahiyeden müteşekkildir. Nahiyelere bağlı köy ve mezra sayısı toplamı 719 ile 791 arasında değişmektedir. Her dönemde mezra sayısı köy sayısından fazladır.

Nahiyeler, coğrafî bütünlük gösteren idarî birimler olduğu için köy ve mezra sayıları da farklılık göstermektedir. Nitekim bu yönüyle bakıldığında, coğrafi sınırları en geniş olan nahiye *Kuseyr*'dir. Daha sonra sırasıyla *Cebel-i Akra, Şuğur, Antakya, Altınözü* ve *Süveyde* nahiyeleri gelmektedir.

No	Nahiyeler	1526		1536		1550		1570		1584	
		Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra
1	Antakya	27	82	28	103	34	91	40	89	44	82
2	Altınözü	55	41	59	42	51	47	56	44	59	37
3	Kuseyr	88	103	85	114	88	121	86	127	86	128
4	Şuğur	53	65	57	63	54	66	54	71	54	72
5	Cebel-i Akra	51	93	55	92	62	96	54	101	54	102
6	Süveyde	12	49	12	50	14	54	14	55	14	55
	Toplam	**286**	**433**	**296**	**464**	**303**	**475**	**304**	**487**	**311**	**476**

Tablo-1: Antakya Kazasının Nahiye ve Köy Sayısı (1526-1584)

1.1. Antakya Nahiyesi[5]

Antakya şehri ile etrafını çevreleyen köy ve mezralar *Antakya Nahiyesi*'ni oluşturmaktadır. Nahiyenin doğu ve güney-doğusunda Altınözü, kuzeyinde Bakraz, kuzey-doğusunda 'Amik, güneyinde Kuseyr, Cebel-i Akra ve Süveyde nahiyeleri, batısında Özer (Üzeyr) sancağı yer almaktadır[6].

Antakya nahiyesinin 1526 tarihinde 27 köyünde 455 hâne, 83 bekâr; 1536'da 28 köyünde 644 hâne, 343 bekâr; 1550 tarihinde 34 köyünde 736 hâne, 358 bekâr; 1570'te 40 köyde 663 hâne, 467 bekâr ve 1584 tarihinde 44 köyde 828 hâne ile 433 bekâr kayıtlıdır[7].

Daha sonraki dönemlerde yapılan idari düzenlemeler, köy sayısında değişikliklere yol açmıştır. Mesela 1873 tarihinde *Antakya* (Antakya Civarı) nahiyesi; *Dursuniye, Cerdakiye, Yaktu, Karye, Bostan-ı Semek, Deyrü'l-Maşta, Harbiye, Düveyr, Dergüziye, Bağdadiye, Halisiye, İsmailiye, Dervişiye, Beytü'l-Harab, Sinaniye, Felsit* ve *Ma'şukiye* olmak üzere toplam 17 köyden ibarettir[8].

1.2. Altınözü Nahiyesi[9]

Batısında ve kuzeyinde Antakya nahiyesi, güneyinde Kuseyr, doğusunda Hârim ve kuzey-doğusunda 'Amik nahiyesi ile mahduttur.

Altınözü nahiyesinin 1526 tarihinde 55 köyü ve 41 mezrası mevcut olup, 1046 hâne ve 162 bekâr kayıtlıdır. 1536 tarihine gelindiğinde ise köy sayısının 59'a, mezra sayısının da 42'ye yükseldiği görülmektedir. Bu tarihte hâne sayısı 1229 ve bekâr sayısı 624'tür. Ancak 1550'de köy sayısı 51'e gerilemiş buna karşın mezra sayısı da 47'ye yükselmiştir. 1550 tarihinde 1267 hâne, 718 bekâr nüfus kayıtlıdır. 1570 tarihinde köy sayısında tekrar bir artış olmuş ve 56'ya yükselmiştir. Mezra sayısı ise 44'e gerilemiştir. Fakat köy sayısının artmasına karşın hâne sayısı 1190'a gerilemiştir. Kayıtlı bekâr sayısı ise 735 kişidir. Daha sonraki tarihlerde köylerin artışı ve mezraların azalması devam etmiştir. Nitekim 1584 tarihinde köy sayısı 59 ve mezra sayısı da 37'dir. 1584 senesinde 1267 hâne ve 707 bekâr nüfusu bulunmaktadır.

1616 tarihinde nahiyeye bağlı 24 köy tespit edilmiştir[10]. 1678 tarihinde köy toplamı 27'den ibarettir[11]. XVIII. yüzyılda ise 25 köyü görünmektedir[12]. Altınözü Nahiyesi XIX. yüzyılda Antakya kazasından ayrılmıştır.

5 BOA, TD, No:1040, s. 74/a-107/a; BOA,TD, No:397, s.322-342; TD, No: 454, s. 567-592; BOA, TD, No: 493, s. 633-659; BOA, TD, No: 610, s. 629-658.

6 Çakar, a.g.e., s. 51.

7 BOA, TD, No:1040, s. 85-a/107-a; BOA, TD, No:397, s. 322-342; BOA, TD, No:454, s. 567-592; BOA, TD, No:493, s. 633-659; BOA, TD, No:610, s. 630-658.

8 Haleb Vilâyet Salnâmesi (=HVS) 1290, s. 107.

9 BOA, TD, No: 1040, s. 355-380; BOA,TD, No: 397, s. 355-380; TD, No: 454, s. 594-622; BOA, TD, No: 493, s. 672-704; BOA, TD, No: 610, s. 674-712.

10 Mustafa Öztürk, 1616 Tarihli Halep Avârız-Hâne Defteri, OTAM, S. 8, Ankara 1997, s. 276.

11 A. Gül, a.g.e., s. 83; Enver Çakar, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazası'nda İskân ve Nüfus (1678/1089 Avârız Hâne Defterine Göre) Belleten, LXVIII/252, (Ağustos 2004), Ankara 2005, s. 431-459.

12 D. Gün, a.g.e., s. 12.

1.3. Kuseyr Nahiyesi [13]

Doğusunda Hârim, kuzeyinde Altınözü ve Antakya, batısında Süveyde, güneyinde ise Cebel-i Akra ve Şuğur nahiyeleri yer almaktadır. Köy sayısı 1526'da 88, 1536'da 85, 1550'de 88 ve 1570-1584 döneminde ise 86'dır. Nefs-i Dergüş, nahiyenin kasabası konumunda olup 1526 tarihinde *Şarkî* ve *Garbî* adlı iki mahalleden oluşmaktadır. 1536 tarihinden itibaren *Vüstanî* adlı yeni bir mahallesi daha bulunmaktadır.

1526 tarihinde 2480 hâne ve 333 bekârı bulunmaktadır. 1536'da köy sayısında biraz azalma olmakla beraber nüfusunun bir hayli arttığını görmekteyiz. Zira bu tarihte nahiyede 3224 hâne ve 1471 bekâr nüfus mevcuttur. 1550 senesinde hâne sayısı 3466, bekâr sayısı ise 1427; 1570 tarihinde hâne sayısı 3460, bekâr sayısı ise 1869 ve 1584'te 3528 hâne ve 1706 bekâr nüfus bulunmaktadır.

1616-1657 yılları arasında nahiyenin 36 köyü, 1678 tarihinde ise 37 köyü tespit edilebilmiştir[14]. XVIII. yüzyılda ise 24 köyü görünmektedir[15] Kuseyr nahiyesi, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında 74 köyden ibarettir.

1.4. Şuğur Nahiyesi [16]

Doğusunda Rûc, kuzeyinde Kuseyr, batısında Cebel-i Akra nahiyeleri ve güneyinde Trablus sancağı yer almaktadır. Nahiyenin 1526 tarihinde bir kasaba, 53 köy ve 65 mezrası mevcutken, 1536'da köy sayısı 57'ye yükselmiş ancak mezra sayısı da 63'e gerilemiştir. 1550-1584 tarihlerinde köy sayısı 54'tür. Mezra sayısı ise 1550'de 66; 1570'te 71 ve 1584'te 72'dir.

Nahiyedeki hâne sayısı sürekli artış göstermiştir. Zira 1526'da 1972 olan hâne sayısı 1536'da 2410'na, 1550 tarihinde 2828'e, 1570'te 2865'e ve 1584'te 3086'ye yükselmiştir. Nahiyede kayıtlı bekâr sayısı ise 1526 tarihinde 173; 1536'da 1319; 1550'de 1674; 1570'de 1639 ve 1584 tarihinde ise 1314 kişiden ibarettir. Kişi olarak tahmini nüfus tablo 6'da verildiği gibidir.

Nefs-i Şuğur'da 1526-1536 yılları arasında 5 mahalle mevcuttur. Bunlar, *Vâdi, Havârna, Meşarika, Meydân (Bâlidiye)* adlı Müslüman mahalleleri ile Hıristiyan (*Gebran-ı Ermeniyan, Cemaat-i Nasârî*) mahallesidir. 1550-1584 yılları arasında *Vâdi* Mahallesi *Fevkanî* ve *Tahtanî* olmak üzere ikiye ayrılmış böylece Şuğur'un mahalle sayısı altıya yükselmiştir. Şuğur nahiyesi XX. Yüzyılda Antakya kazasından ayrılmıştır.

1.5. Cebel-i Akra Nahiyesi [17]

Doğusunda Şuğur ve Kuseyr nahiyeleri, batısında Akdeniz, kuzeyinde Antakya, kuzey-doğusunda Süveyde nahiyesi, güneyinde Trablus sancağı bulunmaktadır.

Nahiyenin köy sayısı 1526'da 51 iken daha sonraki dönemlerde giderek artış göstermiştir. Nitekim 1536'da 55'e ve 1550'de ise 62'ye yükselmiştir. Ancak 1570-1584 döneminde köy sayısı 54'e gerilemiştir. Nahiyenin köyleri genellikle çok az nüfusu barındırmaktadır. Bu ise coğrafi mevkiinin dağlık olmasından kaynaklı olmalıdır. Nitekim 1526 tarihinde 925 hâne, 200 bekâr; 1536'da 898 hâne 459 bekâr; 1550'de 1070 hâne, 608 bekâr; 1570'te 998 hâne, 587 bekâr ve 1584 tarihinde 851 hâne ile 344 bekâr nüfusu mevcuttur.

1616-1657 arasında 21 köyü mevcut iken, 1678'de bu sayı 32'ye yükselmiştir[18]. Cebel-i Akra nahiyesi XVIII. yüzyılda Antakya kazasından ayrılmıştır.

13 BOA, TD, No: 1040, s. 276-378; BOA,TD, No: 397, s. 382-431; TD, No: 454, s. 638-696; BOA, TD, No: 493, s. 736-805; BOA, TD, No: 610, s. 748-823.

14 E. Çakar, a.g.m., s. 431-459.

15 D. Gün, a.g.e., s. 12.

16 BOA, TD, No: 1040, s. 191/a-228/b; BOA,TD, No: 397, s. 434-470; TD, No: 454, s. 698-741; BOA, TD, No: 493, s. 806-857; BOA, TD, No: 610, s. 824-876.

17 BOA, TD, No: 1040, s. 229/a-258/b; BOA,TD, No: 397, s. 470-491; TD, No: 454, s. 743-768; BOA, TD, No: 493, s. 705-735; BOA, TD, No: 610, s. 714-746.

18 Gün, a.g.e., s. 83.

1.6. Süveyde Nahiyesi [19]

Batısında Akdeniz, kuzeyinde Özer sancağı, kuzey-doğusunda Antakya ve Altınözü nahiyeleri, güneyinde Cebel-i Akra nahiyesi ile mahduttur. Nahiyede bulunan iskele Halep sancağını doğrudan Akdeniz'e bağlamaktaydı. İskelede elde edilen vergi geliri 1526 tarihinde 3000 akçe, 1550 tarihinde 500 akçe, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 800 akçeden ibarettir. Bu vergi tutarlarının düşük olması, iskelenin XVI. yüzyılda çok işlek olmadığını göstermektedir.

Süveyde nahiyesinin köy sayısı 1526-1536 tarihlerinde 12; 1550-1584 döneminde ise 14'tür. Mezra sayısı ise yıllar itibariyle 1526'da 49, 1536'da 50, 1550'de 54 ve 1570-1584 tarihlerinde 55 adettir. Bu köylerde, 1526 tarihinde 339 hâne, 58 bekâr; 1536'da 372 hâne, 250 bekâr; 1550'de 488 hâne, 210 bekâr; 1570'te 374 hâne, 218 bekâr ve 1584'te 423 hâne, 117 bekâr nüfus yaşamakta olup, kişi olarak tahmini nüfusu tablo 6'daki gibidir.

Nahiyenin 1616-1657 yılları arasında 26 olan köy sayısı 1678 tarihinde 31'e yükselmiştr[20]. XIX. yüzyılda köy sayısı 22 olup, XX. yüzyılın başlarında da bu sayı değişmemiştir.

Antakya kazasına bağlı nahiye sayıları XVIII. yüzyıla kadar pek bir değişikliğe uğramadan bu şekilde devam etmiştir. Ancak, bu yüzyılda devletin idari, askeri ve siyasi politikaları doğrultusunda bir takım değişikliklere gidilmiştir. Bu değişimler taşra yönetiminde de bazı yeni düzenlemeleri getirmiştir. Buna göre, valiler kendi adlarına sancak veya kazaların yönetimi için mütesellim veya voyvodalar görevlendirmişlerdir.

Bu değişikliklere paralel olarak Antakya kazasında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim bu yüzyılda Antakya kazası; *Antakya, Kuseyr, Altınözü, Cebel-i Akra* ve *Süveydiye* olmak üzere beş nahiyeden oluşmaktadır[21]. Dolayısıyla *Şuğur* nahiyesi idari olarak Antakya kazasından ayrılmıştır.

Tanzimat döneminde ülke idaresinde önemli düzenlemeler yapılmış ve 1864 tarihli *Vilayet Nizamnamesi* ile Osmanlı Devleti; *vilayet, sancak, kaza ve köylere* bölünmüştür. Buna göre, vilayetler vali, sancaklar mutasarrıf, kazalar kaymakam ve köyler ise halkın seçimi ile belirlenen muhtarlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır[22].

Bu düzenlemelerden başka, kazalarda kaymakamın başkanlığında *Kaza İdare Meclisleri* oluşturulmuştur. Mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naib), müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri ile ikisi müslim, ikisi de gayrimüslim olmak üzere dört seçilmiş üye bu meclisleri oluşturmaktadır[23].

Vilayet Nizamnamesi ile getirilen yenilikler 1868 senesinden itibaren Antakya'da uygulanmaya konulmuştur. Zira 1867 tarihinde Antakya Kazası *kaza müdürü* tarafından yönetilirken, 1868 tarihinden itibaren kaza müdürünün yerini kaymakam almıştır[24]. 1869 tarihinden itibaren altı azadan oluşan *Belediye Meclisi* oluşturulmuştur[25]. Bu meclis sadece belediye işleri müzakere etmekle yükümlü olup, malî, adlî ve mülkî alanlara müdahalesi söz konusu değildir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Antakya kazası idari yapılanmasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Zira 1870'li yıllarda kaza; *Antakya Civarı, Karamurt, Kuseyr* ve *Süveydiye* nahiyelerinden oluşmaktadır[26]. Dolayısıyla Cebel-i Akra, Şuğur ve Altınözü nahiyeleri Antakya kazasından ayrılmış ve yeni bir nahiye olarak *Karamurt* ilave edilmiştir. 1894 tarihinden itibaren ise Harbiye nahiyesi ilave edilmiş[27] ve 1918 yılına kadar idari yapı bu şekilde devam etmiştir.

19 BOA, TD, No: 1040, s. 260/a-273/a; BOA,TD, No: 397, s. 345-353; TD, No: 454, s. 624-636; BOA, TD, No: 493, s. 660-666; BOA, TD, No: 610, s. 660-673.

20 Gün, a.g.e., s. 83.

21 Gün, a.g.e., s. 12.

22 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII., TTK. Basımevi, Ankara 1977, s. 153.

23 İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK. Basımevi, Ankara 2000, s. 82.

24 Antakya kazasının ilk kaymakamı Rıza Efendi'dir. Bkz. HVS, 1285, s. 50.

25 Belediye Meclisi'nin ilk reisi Selim Bey'dir. Azalar ise; İsmail, Halef, Abdülkadir, Yusuf ve Androvas Efendi ile Yakup Ağa idi. Bkz. HVS, 1286, s. 46.

26 HVS, 1287, s. 108.

27 HVS, 1312, s. 229.

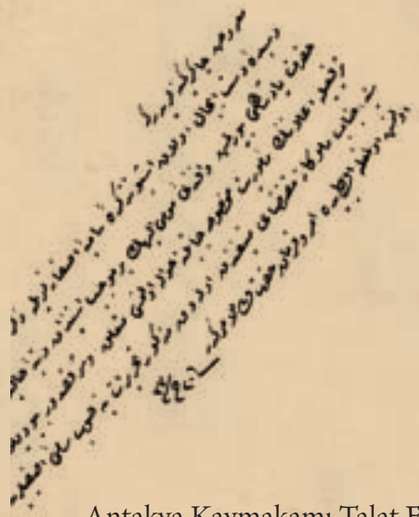

Antakya Kaymakamı Talat Efendi'nin ahali ile iyi geçinmesi ve Şam hadisesinde sergilediği üstün gayret ve hizmetlerinden dolayı terfi ettirilmesi ve bunun memurini teşvik ve halkı memnun edeceği ve bundan dolayı biran önce terfiinin ilân edilmesi hususunun sorulduğu ve cevabın beklediğine dair 19 Cemaziyülevvel 1277 tarihli yazı. Bununla birlikte zikr olunan şahsın bir üst rütbeye terfi edilmesinin uygun görülmesi üzerine ilân için memuriyet-i mahsûsaya yazı gönderildiğini bildiren yazı.

20 Cemaziyülevvel 1277 (Miladi 4 Aralık 1860)

BELGE - İ.DH.466/31133-2

Tablo-2'de görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın sonları ile XX. Yüzyılın başlarında Antakya kazasına bağlı dört nahiyenin köy sayısı toplamı 175'tir. Salname kayıtlarında *Antakya* nahiyesinin köy sayısı verilmemiştir.

2. Kazanın İdarecileri

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren bir bölgeye bey ve kadı olmak üzere başlıca iki idareci görevlendirilmiştir. İcra kuvvetini bey, yargı kuvvetini ise kadı temsil ederdi. Bey ve kadı işbirliği halinde görevlerini ifa etmek zorundaydılar. Zira bey, kadının hükmü olmadan hiç kimse hakkında cezaî hüküm veremez; kadı da beyin kuvveti olmadan hükmünü icra edemezdi. Kadı, doğrudan padişahtan emir almakta olup, hükümlerinde bağımsızdı[28].

Kazalarda bulunan belli başlı yöneticiler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

2.1. Örfî Yöneticiler

2.1.1. Voyvoda

Osmanlı Devletinde XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ve XVIII. yüzyılda bazı sancak ve kazalar has haline getirilerek buralara sancakbeyi yetkisine sahip voyvodalar tayin edilmiştir[29].

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Antakya kazasında görev yapan voyvodalar Halep Beylerbeyliği tarafından görevlendirilmiştir. Bunlar genellikle bölgeyi iyi bilen kişiler arasında seçilirdi. 1709-1804 tarihleri arasında Antakya kazasında görev yapan bazı voyvodaların isimleri Tablo-3'te verildiği gibidir[30].

2.1.2. Subaşı

Beylerbeyi veya sancakbeyinin kendi görev bölgelerindeki asayişi sağlamakla görevlendirdiği kimsedir. Kadının hükmünün uygulanmasında önemli rol oynayan subaşı, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde doğrudan merkezden atanırken, XVI. yüzyıldan itibaren beylerbeyi yahut sancakbeyi tarafından tayin edilmişlerdir[31].

No	Nahiyeler	Köy Sayıları		
		1894	1897	1902
1	Antakya	-	-	-
2	Kuseyr	74	74	74
3	Süveyde	22	22	22
4	Karamurt	55	55	55
5	Harbiye	24	24	24
	Toplam	**175**	**175**	**175**

Tablo-2: Antakya Kazasının Nahiye ve Köy Sayısı (1894-1902)

Zaim veya *Zaimü'l-vakt* diye de adlandırılan subaşının görevi *bâd-i hevâ* adı altında toplanan *cürm-i cinayet, niyâbet, resm-i arûsâne* vergilerini toplamak ve genel güvenliği sağlamaktır[32]. Subaşının yetkileri kaza merkezi olan şehir ile o şehrin nahiyesini oluşturan yakındaki köylerden ibarettir. Kaza merkezi ile nâhiyesi dışında kalan köyler serbest timar olarak verilmişse, bu tür yerlerin güvenliği dirlik sahibine aittir. Serbest olmayan köylerin güvenliği ise sancakbeyinin tayin ettiği *sancak subaşısı* tarafından sağlanmaktadır. Sancakbeyleri, her kazaya birer *toprak subaşısı*, köylere ise *köy subaşıları* gönderirlerdi. Bu görevliler kaza kadısının emrinde sancakbeyi adına güvenliği temin etmekle görevli idiler. *Toprak* ve *köy subaşıları*nın başında bulunan kişiye *sancak subaşısı* denilmektedir[33].

Subaşının emri altında bir asesbaşı ve asesler kethüdası ile aseslerden ibaret bir güvenlik kuvveti vardır. Subaşılar, kendilerine bağlı asesbaşı ve aseslerle birlikte hem güvenliği koruyor hem de hâsıl olan *bâd-i hevâ* vergilerini topluyorlardı.

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran Antakya'nın 1550 tarihindeki subaşısı Mehmed Subaşı, 1570 ve 1584 tarihlerindeki subaşısı ise Ahmed Subaşı'dır[34].

28 İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTKY., Ankara 1990, s. 23.

29 Yücel Özkya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları Osmanlı Toplum Yaşantısı, KTBY, Ankara 1985, s. 200.

30 A. Gül, a.g.e., s. 28-29.

31 Miroğlu, a.g.e., s. 29.

32 Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995, s. 69.

33 Miroğlu, a.g.e., s. 29.

34 BOA, TD, No: 454, s. 586; BOA, TD, No: 493, s. 652; BOA, TD, No: 610, s. 648.

No	Voyvoda Adı	Atandığı Yıl
1	Hacı Ahmed Ağa	1709
2	Hacı Halil Ağa	1709
3	Hasan Ağa	1709
4	Mehmed Ağa	1710
5	Sarraf Ali Ağa	1711
6	Bursevî Mehmed Ağa	1736
7	Mustafa Ağa	1736
8	Murtaza Ağa	1737
9	Hüseyin Ağa	1743
10	Abdurrahman Ağa	1744
11	Mühürzâde Hacı Hüseyin Ağa	1744
12	Alemdar Hacı Mehmed Ağa	1744
13	Osman Ağa	1745
14	İbrahim Ağa	1746
15	Ahmed Ağa	1746
16	Hüseyin Ağa	1747
17	Mustafa Ağa	1747
18	Karaçavuş Mustafa Ağa	1748
19	Halil Ağa	1751
20	Hüseyin Ağa	1751
21	Çavuşzâde İsmail Ağa	1752
22	Ahmed Ağa	1752
23	Ebubekr Ağa	1753
24	Halilağazâde Hüseyin Ağa	1753
25	Katipzâde Mehmed Ağa	1754
26	Hacı Mehmed Ağa	1761
27	Kara İbrahim Ağa	1761
28	Hacı Mehmed Ağa	1762
29	Ahmed Ağa	1762
30	Serturnaî İbrahim Ağa	1762
31	Durmuşoğlu Ahmed Ağa	1763
32	Mühürdar Halilagazâde Hüseyin Ağa	1764
33	Hacı Hüseyin Ağa	1764
34	Serturnaî Şerafettin Ağa	1765
35	Ahmed Ağa	1765
36	İbrahim Ağa	1766
37	Hacı Derviş Ağa	1766
38	Hacı Halil Ağa	1766
39	Gürcü Ali Ağa	1766
40	Turnacıbaşı Fetullah Ağa	1774
41	İsmail Ağa	1774
42	Süleyman Ağa	1775
43	Ebubekir Ağa	1802
44	Ali Ağa	1804

Tablo-3: Antakya Kazasında Görev Yapan Voyvodalar (1709-1804)

2.1.3. Asesbaşı ve Asesler

Subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarları beklerlerdi. Bu vazifelerine karşılık dükkân sahiplerinden belli bir ücret alırlardı.

Asesler genellikle şehirdeki dükkân sahiplerinin itimat ettiği kimseler arasından seçilmektedir. Geceleri sabahlara kadar kendi semtlerinde çarşıları dolaşıp, dükkânları beklemekte olan asesler, herhangi bir hırsızlık olayında eğer suçlu yakalanmazsa, çalınan eşyayı ödemek zorunda idiler[35].

2.1.4. Muhtesib

Osmanlı Devleti için bir gelir kaynağı ve aynı zamanda kamu düzenini sağlamaya yönelik bir kurum olan *ihtisab* kurumunun başı *muhtesib*dir. Nitekim kadı tayin edilen her yerde onun yardımcısı durumunda olan bir de *muhtesib* bulunmaktadır. Devlet, reayanın huzur içinde yaşaması ve sıkıntıya düşmemesi için bir takım tedbirler almıştır ki, bunlar arasında şehirlerin beslenmesinin sağlanması, sanat ve ticaret hayatının düzenli bir şekilde işlemesi gibi görevler muhtesibe yüklenmiştir.

Muhtesibin başlıca görevleri, çarşı ve pazarlarda satılan bütün eşyaların fiyatını tespit etmek (narh vermek) ve buna uyulmasını sağlamak, istifçileri, şehrin iaşesini dışarıya kaçıranları takip etmek ve cezalandırmak, bozuk, kötü nitelikli, eksik ölçülü mal satan esnafı kontrol etmek ve cezalandırmaktan ibarettir[36]. Narhın nasıl verileceği, hem genel Osmanlı kanunnamelerinde hem de sancak kanunnamelerinde yer alan *ihtisâb kanûnlarında* belirtilmiştir.

Öte yandan çarşı-pazardaki alış-verişlerde verilen narha uymayanlardan alınan cerimeler, ayrıca çarşı-pazarda perakende olarak satılan her türlü malzemeden alınan vergilere *ihtisâb rüsûmu* denilmektedir. Bu vergileri toplama görevini de muhtesib yapmaktadır[37].

Reâyânın zarar görmemesi, devletin de gelir kaybına uğramaması için ihtisab kanunlarının eksiksiz uygulanmasına özen gösterilmiştir. Bu ka-

35 Ergenç, a.g.e., s.71-72; Miroğlu, a.g.e., s. 31.

36 Ergenç, a.g.e., s.105-108.

37 Miroğlu, a.g.e., s. 30.

nunlara aykırı iş yapanlar para cezasına (cerime) veya gerektiğinde dayak cezasına çarptırılırdı. Bundan dolayı muhtesibler sürekli çarşı-pazarı dolaşarak esnafı teftiş ederlerdi[38]. Tahrir defterlerindeki kayıtlardan Antakya'da görev yapan muhtesiblerin isimlerini tespit etmek mümkün olmamakta, sadece ihtisab gelirleri belirlenebilmektedir. Nitekim Antakya ihtisab mukataası gelirleri 1526 tarihinde 4316 akça iken 1536'da 2000 akçaya gerilemiştir. Ancak daha sonra 1550 tarihinde 5000 akçaya ve 1570-1584 tarihlerinde ise 8000 akçaya yükselmiştir. (Tablo-18).

2.1.5. Muhzırbaşı ve Muhzırlar

Mahkemelerde kadıların yardımcıları olarak görev yapmaktadırlar. Öldürme ve yaralama gibi kamu suçları dışında, alacak-verecek yüzünden çıkan davalarda, davalıları mahkemeye celbeden bir nevi adlî polislerdir. Sayıları birden fazla olunca, biri muhzırbaşı olurdu. Muhzırbaşı, görevini bizzat veya yeteri kadar muhzırları ile birlikte yerine getirmektedir. Muhzırbaşının gördüğü bu işe *ihzâriye* denilmektedir. Mahkemelerde bu işler karşılığında davalılardan *ihzâriye ücreti* adı altında bir para alınmaktadır[39].

Antakya kazası *ihzariye* gelirleri 1526'da 3000 akça, 1536'da 1500 akça, 1550'de 2250 akça, 1570-1584 yıllarında ise 3000 akçadır (Tablo-18).

2.1.6. Alaybeyi

Eyalet veya sancaklardaki timarlı sipahilerin âmiri olup, serbest timar tasarruf etmektedirler. Beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı üzerine atamaları yapılmakta, kadı ve beylerbeyi arzı ile de görevlerine son verilmektedir. Sancakbeyinden sonra sancaktaki en büyük askerî amirdir. Alaybeyinden sonra hiyerarşik sırayı çeribaşı takip etmektedir. Alaybeyleri bölgelerindeki sancakbeyine bağlı olup sefer zamanlarında onun kumandası altında hareket ederlerdi[40].

Antakya gravürü. Samandağı çıkışından Antakya.

2.1.7. Çeribaşı

Sipahi, müsellem, voynuk ve *evlâd-ı fatihân* gibi askerî teşekküllerin zâbitlerine *çeribaşı* denilmektedir. Serbest dirlik tasarruf ederdi[41]. Çeribaşının vazifesi, görevli olduğu yerlerin asayişini sağlamak, sefer zamanlarında gerekli olan eşkincileri sağlamaktı[42].

38 Miroğlu, a.g.e., s. 31.

39 Miroğlu, a.g.e., s. 31.

40 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 46; Miroğlu, a.g.e., s. 32.

41 Halil İnalcık, Suret-i Defter-i Sancak-ı... XXVIII, n. 162; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul 1990, C. IV, s. 316.

42 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEBY., İstanbul 1983, C. I, s. 353.

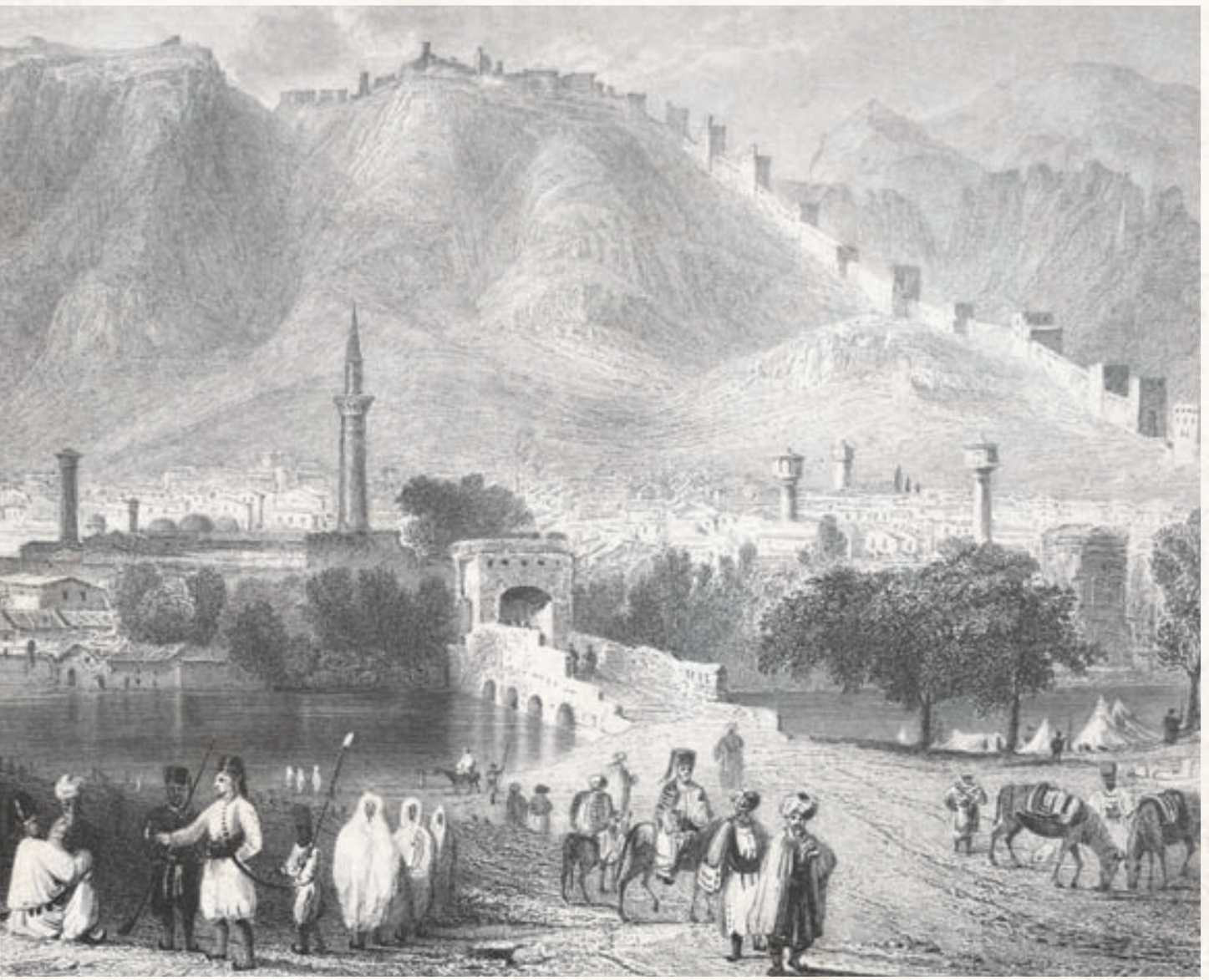

2.1.8. Dizdâr

Kale komutanı olan dizdârın görevi, sorumluluğu altında bulunan kaleyi düşman saldırılarına karşı savunmaktır. Beylerbeyinin arzı üzerine veya doğrudan padişah beratı ile atanır ve herhangi bir kusuru olmadıkça da görevine devam ederdi. Fakat iki yılda bir beratının yenilendiği (tecdid-i berat) görülmektedir.

Emrinde *kale erenleri* veya *müstahfızân* ve *azebân* denilen *ulûfelü* askerler bulunmaktadır. Hududtan içerde kalan yerlerde dizdar, şehrin asayişinde rol oynayan bir nevi *garnizon komutanlığı* görevini yapmaktadır[43].

Tahrir defterlerinde Antakya kalesi, kale dizdarı ve kale erleri hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden *kale dizdarı* ve *kale askerleri*nin olduğunu öğrenmekteyiz[44].

43 Ünal, a.g.e., s. 48.

44 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Hazırlayanlar: S. Ali Kahraman - Yücel Dağlı), YKY, İstanbul 1999, III. Kitap, s. 36.

2.1.9. Şehir ve Mahalle Kethüdası

Osmanlı şehirlerinde, halkı hükümet nezdinde temsil eden *şehir kethüdaları* bulunmaktadır. Bunlar görev ve fonksiyonları itibariyle günümüz belediye başkanlarına benzetilebilir. Her ne kadar kadı bulunduğu kazanın aynı zamanda belediye meclis başkanı konumunda ise de, pratikte şehrin işlerinin çoğu *şehir kethüdası* tarafından yerine getirilmektedir.

Şehir kethüdası, şehrin ileri gelenlerinin ve halkın üzerinde ittifak sağladığı birinin hükümete teklifi ile göreve başlardı[45]. Görevlerinin başında, şehrin dirlik ve düzenliğinin korunması gelmektedir. Ayrıca, şehre gelen mübaşir, ulak vb. resmi görevlilere hizmet etmek, barınmalarını ve beslenmelerini sağlamak, bir şehirden diğerine giden üst seviyedeki yöneticilerin yol boyunca ihtiyaçlarını karşılamak, sefere çıkan askeri birliklere gerekli olan zahireyi temin etmek gibi idarî görevleri de bulunmaktadır. Malî açıdan ise, vergilerin *tevzi ve taksim* edilmesi, hangi mahallede kimin ne miktar vergi vereceği, kimin muaf olduğunun tespit edilmesi gibi görevleri yerine getirmektedir[46].

Şehir kethüdasından başka, ayrıca her mahallenin de bir kethüdası vardır. *Reis* de denilen mahalle kethüdasının temel görevi kendi mahallesinin dirlik ve düzenliğini sağlamakdır. Şehir kethüdasına bağlı olarak çalışan mahalle kethüdaları, asayişin sağlanmasında mahalle bekçileri ile işbirliği halindedirler[47].

Tahrir defterlerinden sadece 1526 ve 1536 tarihli defterlerden Antakya şehir kethüdası ve bazı mahalle kethüdaları hakkında birtakım kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre Antakya'nın 1526 tarihindeki şehir kethüdası *Şenbek Oğlu Mahallesi'nde* oturan *Ali veled-i Receb*'dir. 1536'da ise *Meydan Mahallesi*'nde sâkin olan *Hacı İbrahim* Antakya Şehir kethüdası olarak görev yapmaktadır[48].

1536 tarihinde diğer bazı mahalle kethüdaları ise şunlardır; *Nasır veled-i Ali* (Şenbek Oğlu Mahallesi), *Ahmed* (Camii Kebir Mahallesi), *Yusuf veled-i Musa* (Dört Ayak Mahallesi), *İbrahim veled-i Halef* (Basaliyye Mahallesi), *Receb veled-i Acur* (Meydan Mahallesi), *Abdullatif veled-i Ebubekir* (Harami Bekir Mahallesi), *Ubeyd veled-i Ahmed* (Kanavat Mahallesi)[49].

2. 2.Ulemâ (Ehl-i İlm)

2.2.1. Kadı

İlmiye sınıfına mensup olan kadı, kazâ idaresinin başı olup, padişahın yargı yetkisini temsil etmektedir. Osmanlı padişahlarının bir bölgeye gönderdikleri başlıca iki yöneticiden biridir.

No	Kadı Adı	Yıl
1	Mevlana Şeyh Hasan Efendi	1709
2	Mevlana Seyyid Ebubekir Efendi	1736
3	Mevlana Hacı Mehmed Efendi	1737
4	Mevlana Seyyid Hasan Efendi	1743
5	Mevlana Hacı Mehmed Efendi	1743
6	Mevlana Şekerzâde Seyyid Mustafa Efendi	1744
7	Mevlana Seyyid Hasan Efendi	1744
8	Mevlana Seyyid Hüseyin Efendi	1745
9	Mevlana Hacı İbrahim Efendi	1749
10	Mevlana Hacı Mehmed Efendi	1750
11	Mevlana Şeyh Mehmed Efendi	1752
12	Mevlana Şeyh Ahmed Efendi	1753
13	Mevlana Hacı Mehmed Efendi	1754
14	Mevlana Hacı Osman Efendi	1755
15	Mevlana Hacı Ali Efendi	1756
16	Mevlana Molla Osman Efendi	1761
17	Mevlana Molla Mehmed Efendi	1762
18	Mevlana Seyyid Hacı İsmail Efendi	1763
19	Mevlana Seyyid Mehmed Arif Efendi	1764
20	Mevlana Hacı Ebubekir Efendi	1764
21	Mevlana Hacı Ahmedzâde Ali Efendi	1774
22	Mevlana Esirzâde Seyyid Ahmed Efendi	1802

Tablo-4: Antakya Kazasında Görev Yapan Kadılar (1700-1800) [A. Gül, a.g.e., s. 41.]

45 Ünal, a.g.e., s. 49.

46 Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s. 158-159.

47 Ünal, a.g.e., s. 50.

48 BOA, TD, No: 1040, s. 74/a; BOA, TD, No: 397, s. 312.

49 BOA, TD, No: 1040, s. 75/a, 76/a-b, 77/b, 79/a.

Antakya evi gravürü

Kaza kadısı tayini, kazaskerin padişaha arzıyla olurdu. Kaza kadılarının görev süreleri 20 ay olup, bu süreyi dolduran kadı mâzul olarak İstanbul'a gider ve her çarşamba günü kazasker dairesine mülazemet edip tekrar atanmak için sırasını beklerdi. Kendisinden boşalan yere ise yeni bir kadı tayin edilirdi[50].

Kaza merkezi olan her kasaba veya şehirde çoğu zaman, kadının oturduğu evi ile yan yana ve bazen de büyük camiin içinde veya yanında yer alan *mahkeme* denilen bir daire vardır. Bu mahkemenin başı kadı olup, emrinde çalışan naib, kâtib ve muhzırlar vardır[51].

Nâibler kazaya bağlı nahiyelerde kadı adına onun vekili olarak görev yaptıkları gibi, kazanın büyüklüğüne ve işlerin çokluğuna göre kaza merkezinde de kadının vekili olarak vazife görürlerdi. Kâtibler ise mahkeme ile ilgili bütün yazışmaları yapar ve şer'iye siciline kaydederlerdi.

Osmanlı kadısının mülkî, adlî, beledî ve askerî alanlarda olmak üzere çok geniş bir görev sahası bulunmaktadır. Sefer-i hümâyun sırasında geçilecek yol, köprü ve çeşmelerin tamiri ile erzak temininin başlıca sorumlusu kadıdır. Sefer zamanında gerekli okçu, kürekçi, beygir temini ve bunların nakli için iskelelerde gemilerin hazırlanması da kadıların görevlerindendir. Kadı aynı zamanda ordunun tahıl, saman ihtiyacını karşılar ve bunları konak yerlerine sevk ederdi[52].

Öte yandan, kadılar kaza sınırları dâhilindeki bütün askerî sınıf mensuplarını denetleme yetkisine sahip idiler. Kazadaki bütün mukataa işlerini kontrol etmek de onların görevlerindendi. Vezirlere, beylerbeylerine ve sancakbeylerine ait olan haslar da kadılar tarafından gözetilmektedir. Ayrıca, avârız vergi-

50 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 94.

51 Miroğlu, a.g.e., s. 28.

52 İlber Ortaylı, "Kadı", TDVİA, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 70.

lerinin toplanması, askerin zahire tedariki, bunların merkeze veya icabında seferde bulunan orduya ulaştırılması, kadının mühim vazifelerindendi[53].

Nikâh, evlenme, miras paylaşımı, yetim mallarının korunması, vâsi tayin ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin kontrolü, cinayet ve diğer bütün davalarda yetkili olan kadılar, asayişi temin etmede sancakbeyi ile birlikte hareket ederlerdi.

Nihayet kadılar, bulundukları kazanın belediye işlerini yerine getirmek ve kontrol etmekle görevli idiler. Narhların düzenlenmesi ve kontrolü, esnafın teftişi, stokçuluğun önlenmesi de başlıca görevleri arasındaydı[54]. Ayrıca, şehrin kalesinin muhafazasındaki kale dizdarları ve dizdarbaşı, o bölgedeki beylerbeyi ve sancakbeyinden çok kadının sorumluluğu ve yönetimi altındadır.

Kadı hükmünü uygulayabilmek için subaşı ve muhtesib gibi iki ehl-i örf mensubundan faydalanır. Yani, kadının verdiği hükmün geçerliliği bu iki görevli tarafından sağlanmaktadır.

1570 tarihinde Antakya kadısı Mevlânâ Mahmûd'dur[55]. Antakya'da XVIII. yüzyılda görev yapan bazı kadıların isimleri Tablo-4'te verilmiştir.

2.2.2. Müftü

Osmanlı Devleti'nde dört ehl-i sünnet mezhebinden *Hanefi* fıkhı üzerine kendisine sorulan genel ve özel şer'i ve örfî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren kişiye *müftü*, verilen karara da *fetva* denilir[56].

Müftülük resmi bir vazife sayılmayıp, bu vazife kazada tanınmış bir müderrise padişah tarafından tevcih edilmekte ve müftü olan müderris esas vazifesi olan müderrislikte devam etmektedir[57]. Müftülük hizmetine ait ayrı bir maaş mevcut olmayıp, müftüler verdikleri fetvalar karşılığında fetva alan şahıstan muayyen bir resim alırlardı.

Her kazanın müftüsü aynı zamanda kazadaki bütün imâm, hatip, müderris vb. ilmiye mensuplarının kethüdâsı idi. Bu meslek mensuplarının kendi aralarındaki ihtilafları da hallederdi[58].

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Antakya'da dört mezhep için müftü bulunmaktadır[59].

2.2.3. Vakıf Yöneticileri

Vakıflar *mütevelli* denilen kişiler tarafından yönetilirdi. Atamaları, vâkıfın ve kadının onayından sonra olurdu. Bunlar, vakfın haklarının korunması, vakıftan rızıklananların (mürtezika) gelirlerinin dağıtımı, artan gelirin işletilmesi ve taşınmaz malların kiraya verilmesi gibi işleri yürütürlerdi.

Mütevellilerin ilk amiri kadıdır. Büyük vakıflarda mütevellinin yanı sıra vakfın hesaplarına bakan bir *nâzır* ve vakfın gelirlerini toplayan *câbi* görev yapıyordu[60].

2.2.4. Mahalle İmâmları

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman mahallelerinin sorumlu yöneticisi imâm, gayri müslim mahallelerinin yöneticisi haham veya papazdı.

Mahalle imâmları, kadının teklifi ve padişahın beratıyla tayin edilmekte olup, beldenin mülki ve beledi amiri olan kadının temsilciliğini üstlenen memurlardı. Mahallede meydana gelen doğum, ölüm, evlenme gibi olayları kaydetmek imâmın göreviydi. Mahallede her şey onun iznine bağlıydı. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imâmın kefaleti şarttı. İmamın en önemli görevi mahalle halkına vergilerin paylaştırılması ve toplanması işini yürütmekti[61].

Tahrir defterlerindeki mahalle kayıtları arasında birçok mahalle imâmının ismi mevcuttur.

53 Miroğlu, a.g.e., s. 28.

54 Miroğlu, a.g.e., s. 28.

55 12 Numaralı mühime Defteri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No:33, Ankara 1996, s. 22.

56 Uzunçarşılı, a.g.e.,, s. 173.

57 Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", AÜDTCFD., TTKY., Ankara 1955, C. XIII, S.1-2, s. 49.

58 Akdağ, a.g.m., s. 49.

59 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 35.

60 Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", OMÜEFD, Samsun 1986, S. 1, s. 154.

61 Özdemir, a.g.e., s. 173; Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", TDVİA, C. XXVII, Ankara 2003, s. 324; Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", İÜEFCD, İstanbul 2005, S. 13, s. 94-107.

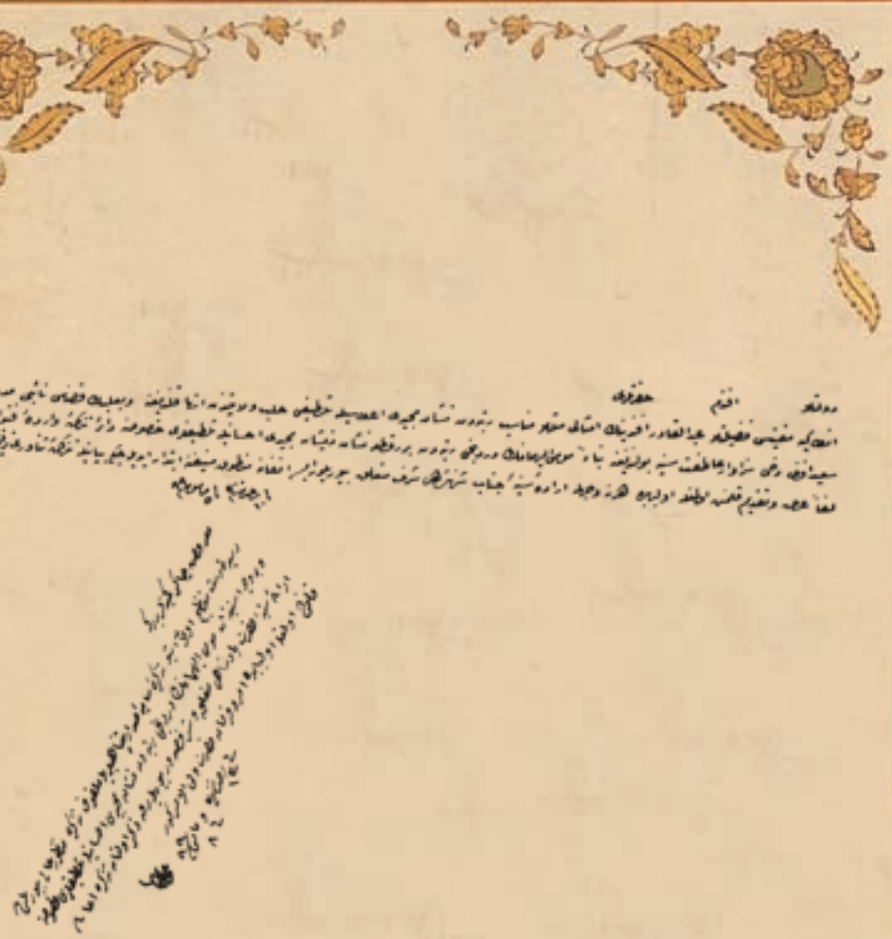

Antakya müftüsü Abdülkadir Efendi ile Baalbek kazası nâibi müderrislerinden Said Efendi'nin terfi ettirilmeleri hususunda Halep vilayetinden yazılan yazı ve bu hususta yazılan cevabî yazı.

10 Recep 1300 (Miladi 1883),
5 Mayıs 1299 (Miladi 1882)
ve cevap yazısının tarihi
13 Recep 1300 ve 8 Mayıs 1299.

BELGE - İ.DH.884/70502-2

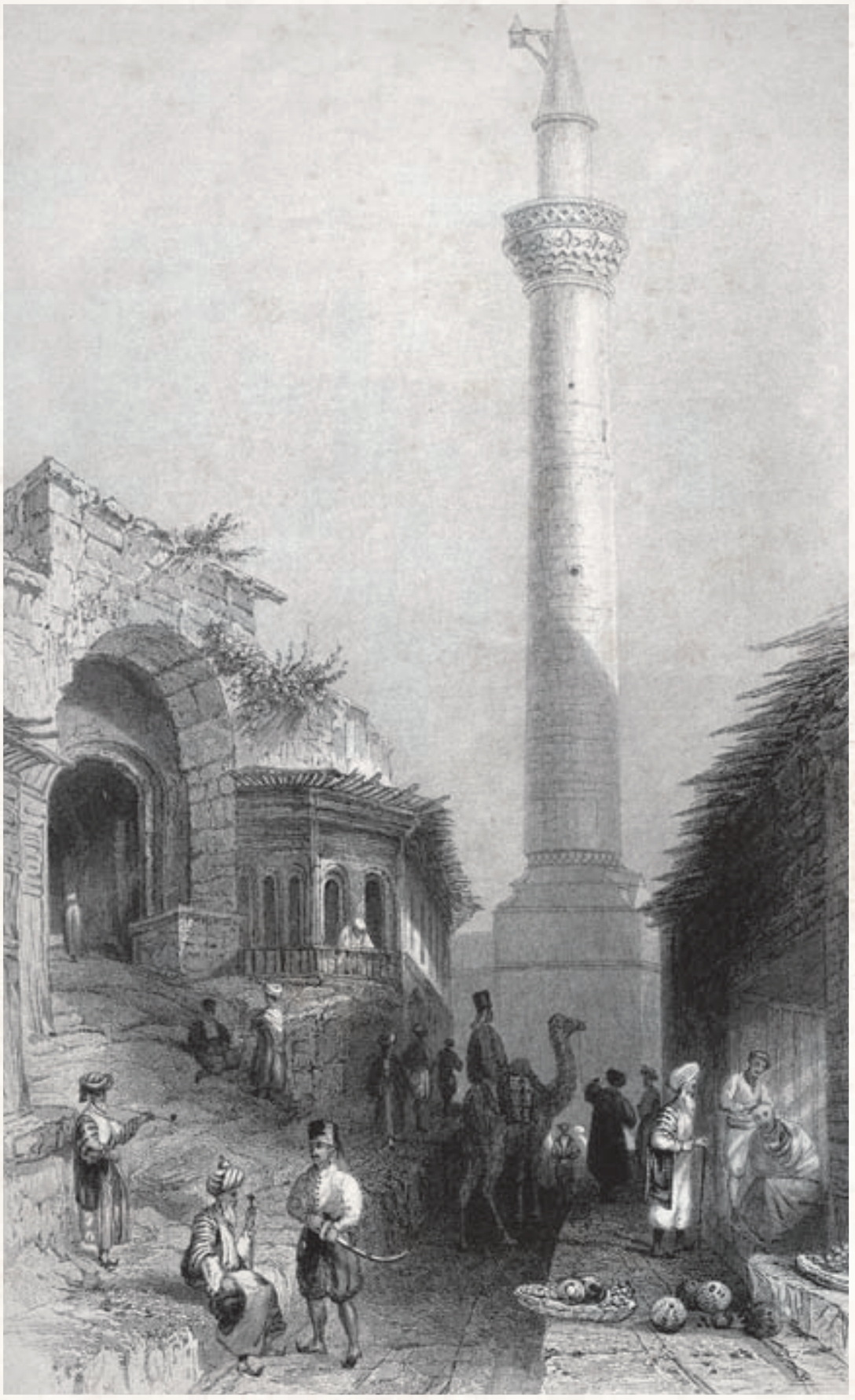

Antakya gravürü. Ulu Cami minaresi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAZANIN MERKEZİ ANTAKYA ŞEHRİ

Kuruluş süreci efsanelere dayandırılan Antakya şehri, Roma ve Bizans dönemlerinde Doğu Akdeniz havzasının en büyük kentlerinden biridir. İslam öncesi dönemde *Antiochia* olarak bilinen şehrin ismi, İslami dönemde *Antakiye* şekline dönüşmüştür.

Memlûkler idaresine geçtikten sonraki süreçte eski ihtişamlı günleri geride kalmış ve çok az nüfusu barındıran sıradan bir kent konumuna gelmiştir. Nitekim 1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine alındığında 6000 civarında nüfusu ve 22 civarında mahallesi olan bir şehirdir.

1. Antakya Şehrinin Mahalleleri

Şehirler daima çevrelerine merkezi bir hâkimiyet kurup, hem barındırdıkları nüfus topluluklarına hem de çevrede bulunan yerleşmelere hizmet verirler. Dolayısıyla, nüfuz bölgeleri dâhilinde çeşitli faaliyet ve hizmetleri bünyesinde toplayarak ekonomik, toplumsal ve mülkî bakımdan bir bütün teşkil etmekte, onunla birlikte yaşamakta ve gelişmektedir[1].

Şehirlerde gerçekleştirilen faaliyetler merkezi bir sistem dâhilinde gerçekleştirilmekle birlikte bu sistemde bütünlüğü sağlayan alt birimler mevcuttur ki bunların başında *mahalleler* gelmektedir. Osmanlı şehirlerinin en küçük idari birimini teşkil eden mahalleler, aynı zamanda şehrin idari mekanizmasının işleyişinde büyük rolü ve önemi olan birimlerdir.

Mahalle; birbirini tanıyan, bir dereceye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan, üyelerinin ortak bir mabette ibadet ettikleri şehir kesimidir. Mahalle sâkinleri birbirlerine müteselsilen kefildir. Zira faili meçhul bir olayın aydınlatılması veya doğan bir zararın karşılanmasında toptan sorumlu tutulmuşlardır[2]. Osmanlı mahallesinin bu yapısı şehirde sıkı bir toplumsal güvenlik ve birlik sağlamıştır.

Bu gün Hatay ilinin merkezi olan Antakya şehri, coğrafi konumu itibariyle ve tarihî süreçteki yeri ve önemi ile daima çevresinin merkezi olmuş ve diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, mahalleler şeklinde örgütlenmiştir. XVI. yüzyılda Antakya şehrinin mahalle sayısı 21 ile 24 arasında değişmektedir. 1526 tarihinde 21 olan mahalle sayısı, 1536-1570 döneminde 22 ve 1584 tarihinde 24'e çıkmıştır.

XVI. yüzyılda Antakya şehri; *Mukbil, Şenbek, Camii Kebir, İmran Oğlu, Saha, Keşkek, Dörtayak,*

1 Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle" İÜ-EFCD, İstanbul 2005, S. 13, s. 94.

2 Ergenç, a.g.e., s. 147; Yel, a.g.m., s. 324.

Süveyka, Meydân, Harami Bekir, Şeyh Kasım Camii, Sofular, Mescid-i Şeyh Hamza, Kanavât, Şirince Pınar, Paşa, Sarı Mahmud, Cullahan, Kastel, Gülbek, Basaliyye, Mahsen, Zeytûnoğlu, Tabi-i Cullahan ve Debbûs mahallelerinden oluşmaktadır. Bu mahallelerden Debbûs (Dörtayak), Basaliyye (Hallâbünnemle), Mahsen, Zeytunoğlu ve Tabi-i Cullahan mahalleleri Osmanlı döneminde kurulmuştur. Bu arada 1536 tarihinde yeni bir mahallenin (*Mahsen*) kurulduğunu görmekteyiz.

Diğer yandan tahrir defterlerindeki kayıtlardan dikkatimizi çeken hususlardan biri de *Harami Bekir* Mahallesi'nin 1570 tarihinden sonraki kayıtlarda gözükmemesidir. Yine dikkat çeken bir diğer husus, 1550 tarihinde 38 hâneyi barındıran *Dörtayak* (*Debbûs*) Mahallesi'nin 1570 tarihinde hâne sayısının 114'e yükselmiş olmasıdır. Bu durum, *Harami Bekir* Mahallesi'nin *Dörtayak* Mahallesi'ne dâhil edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. *Dörtayak* Mahallesi ise 1584 tarihinden itibaren *Dörtayak* ve *Debbûs* olmak üzere iki ayrı müstakil mahalleye ayrılmıştır.

Dikkat çeken bir husus da Antakya şehrindeki mahallelerin birçoğunun ikinci bir adla anılmaları veya bazı mahallelerin başka bir mahalleye tâbi olmasıdır. Bu mahallelerin tamamı ise sur içinde yer almaktadır[3].

Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre XVI. yüzyılda Antakya'nın mahalleleri aşağıdaki gibidir.

1. Cullahan Mahallesi[4]:

Mahallede 1526'da 98 hane 18 mücerred (=bekâr); 1536'da 117 hane, 24 bekâr ve 3 imâm; 1550'de 115 hâne, 37 bekâr; 1570'te 117 hâne ve 38 bekâr nüfusu bulunmaktadır. 1584 tarihinde hâne sayısı 71'e gerilemiştir. Ayrıca 49 bekâr ile 5 imâm ve müezzin nüfusu da bulunmaktadır.

Her hânede 6 kişinin yaşadığı kabul edilirse bu mahallede 1526'da 606; 1536'da 744; 1550'de 727; 1570'te 740 ve 1584'te 505 kişinin bulunduğu tahmin edilebilir.

Antakya gravürü

2. İbn-i İmran Mahallesi (İmran Oğlu)[5]:

1526 tarihinde 16 hane, 4 bekâr; 1536'da 15 hane, 6 bekâr, 1 imam; 1550'de 21 hâne, 9 bekâr; 1570'te 36 hâne, 5 bekâr ve 1584'te 23 hâne, 12 bekâr ile 1 imâm nüfusa sahiptir. Tahminî nüfusu 1526'da 100 kişi; 1536'da 102; 1550'de 135; 1570'te 221 ve 1584'te 156 kişiden ibarettir.

3 Halil Sahillioğlu, "Antakya", TDVİA, C. 3, İstanbul 1991, s. 231.

4 BOA, TD, No: 1040, s. 80/a-b; BOA, TD, No: 397, s. 315-316; BOA, TD, No: 454, s. 555; BOA, TD, No: 493, s. 620; BOA, TD, No: 610, s. 616.

5 BOA, TD, No: 1040, s. 74/b, 75/a; BOA, TD, No: 397, s. 314; BOA, TD, No: 454, s. 555-556; BOA, TD, No: 493, s. 621; BOA, TD, No: 610, s. 617.

3. *Keşkek Mahallesi (Nâm-ı diğer Habibü'n-Neccar)*[6]:

Antakya'nın kalabalık mahallelerinden biridir. Nitekim 1526'da 147 hâne, 8 bekâr; 1536'da 132 hâne, 38 bekâr, 3 imâm; 1550'de 130 hâne, 56 bekâr, 2 imâm; 1570'te 135 hâne, 60 bekâr, 1 hatip, 1 müezzin ve 1584'te 140 hâne, 56 bekâr ve 1 imâm nüfusu vardır.

Tahminî nüfusu, 1526'da 890 kişi; 1536'da 878 kişi; 1550'de 848 kişi; 1570'te 882 kişi ve 1584'te 902 kişidir.

6 BOA, TD, No: 1040, s. 75/a-76/b; BOA, TD, No: 397, s. 316; BOA, TD, No: 454, s. 556-557; BOA, TD, No: 493, s. 621-622; BOA, TD, No: 610, s. 617-618.

4. Mahsen Mahallesi[7]*:*

1526 tarihli tahrir defterinde mevcut olmayıp, kaydı ilk kez 1536 tarihinde geçmektedir. Bu tarihte 40 hâne, 8 bekâr ve 1 imâm; 1550'de 39 hâne, 17 bekâr, 1 imâm; 1570'te 54 hâne, 7 bekâr ve 1584'te 35 hâne, 25 bekâr ve 1 imâm nüfusu bulunmakta olup, tahmini olarak 1536'da 254 kişi, 1550'de 257 kişi, 1570'te 331 kişi ve 1584'te 241 kişi yaşamaktadır.

5. Şenbek Mahallesi (İbn-i Şenbek)[8]*:*

1526'da 39 hâne, 11 bekâr; 1536'da 41 hâne, 10 bekâr, 1 imâm; 1550'de 39 hâne, 21 bekâr, 1 imâm; 1570'te 28 hâne, 19 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 30 hâne, 17 bekâr ile 1 imâm nüfusu mevcuttur. Bu verileri nüfusa çevirdiğimizde, 1526'da 242 kişi; 1536'da 262 kişi; 1550'de 261kişi; 1570'te 193 kişi ve 1584'te 203 kişi tespit etmekteyiz.

6. Şirince Pınar Mahallesi[9]*:*

1526'da 32 hâne, 3 bekâr; 1536'da 37 hâne, 3 bekâr, 1 imâm;1550'de 22 hâne, 13 bekâr, 1 imâm; 1570'te 45 hâne, 11 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 27 hâne, 9 bekâr ile 1 imâm nüfusu mevcut olup, tahmini olarak nüfusu 1526'da 195 kişi; 1536'da 231 kişi; 1550'de 151 kişi; 1570'te 167 kişi ve 1584'te 177 kişidir.

7. Paşa Oğlu Mahallesi[10]*:*

Mahallenin ismi 1526 tarihli tahrir defterinde *Paşa*, diğer defterlerde *Paşaoğlu* olarak kaydedilmiştir. 1526'da 39 olan hâne sayısı 1536'da 43'e yükselmiştir. Bekâr sayısı ise 1526 tarihinde 3 iken 1536'da 7 olarak kaydedilmiştir. 1536 tarihinde ayrıca 1 imâm kaydı da mevcuttur.

Mahallenin diğer tarihlerdeki hâne, bekâr ve imâm sayıları ise şöyledir; 1550'de 37 hâne, 16 bekâr, 1 imâm; 1570'te 25 hâne, 11 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 58 hâne, 17 bekâr ile 1 imâm nüfusu mevcuttur. Bu da tahmini olarak 1526'da 237; 1536'da 271; 1550'de 244; 1570'te 287 ve 1584'te 371 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir.

8. Saha Mahallesi[11]*:*

1526'da 41 hâne, 7 bekâr; 1536'da 39 hâne, 1 bekâr, 1 imâm; 1550'de 36 hâne, 10 bekâr, 1 imâm; 1570'te 15 hâne, 11 bekâr ve 1584'te 18 hâne, 10 bekâr kaydı olup, tahmini olarak 1526'da 253 kişi; 1536'da 241 kişi; 1550'de 232 kişi; 1570'te 96 ve 1584'te 118 kişilik bir nüfus yaşamaktadır.

9. Hallabü'n-Nemle Mahallesi (Basaliyye)[12]*:*

1526 tarihli tahrir defterinde *Mahalle-i Basaliyye*, 1536 tarihinde *Mahalle-i Basaliyye nâm-ı diğer Hallabü'n-Nemle,* 1550'den sonra ise sadece *Mahalle-i Hallabü'n-Nemle* şeklinde kaydedilmiştir.

1526 tarihinde 65 hâne, 3 bekâr, 1536'da 63 hâne, 7 bekâr, 1 imâm; 1550'de 45 hâne, 14 bekâr, 1 imâm; 1570'te 39 hâne, 22 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 61 hâne, 31 bekâr ile 1 imâm nüfusa sahiptir.

Bu verilerin tahmini kişi olarak karşılığı ise 1526'da 390 kişi; 1536'da 391 kişi; 1550'de 290 kişi; 1570'te 262 ve 1584'te 403 kişidir.

10. Mukbil Oğlu Mahallesi[13]*:*

1526'da 26 hâne, 11 bekâr; 1536'da 24 hâne, 11 bekâr, 1 imâm; 1550'de 27 hâne, 9 bekâr, 1 imâm; 1570'te 28 hâne, 10 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 30 hâne, 8 bekâr ile 1 imâm nüfusu mevcuttur. Bu da tahmini olarak 1526'da 167; 1536'da 161; 1550'de 177; 1570'te 184 ve 1584'te 194 kişilik bir nüfusa denk gelmektedir.

11. Haraccı Bekir Mahallesi[14]*:*

Antakya'nın kalabalık mahallelerindendir. Haraccı Bekir adlı şahıstan adını almıştır. Bu kişinin kim olduğu hakkında şu anda bir kayda ulaşamadık.

7 BOA, TD, No: 397, s. 312; BOA, TD, No: 454, s. 557; BOA, TD, No: 493, s. 623; BOA, TD, No: 610, s. 618-619.

8 BOA, TD, No: 1040, s. 74/a-b; BOA, TD, No: 397, s. 314; BOA, TD, No: 454, s. 557; BOA, TD, No: 493, s. 623; BOA, TD, No: 610, s. 619.

9 BOA, TD, No: 1040, s. 79/ b; BOA, TD, No: 397, s. 319; BOA, TD, No: 454, s. 557-558; BOA, TD, No: 493, s. 624; BOA, TD, No: 610, s. 620.

10 BOA, TD, No: 1040, s. 79/ b; BOA, TD, No: 397, s. 319; BOA, TD, No: 454, s. 557-558; BOA, TD, No: 493, s. 624-625; BOA, TD, No: 610, s. 620.

11 BOA, TD, No: 1040, s. 75/ a; BOA, TD, No: 397, s. 313; BOA, TD, No: 454, s. 557-558; BOA, TD, No: 493, s. 624; BOA, TD, No: 610, s. 619.

12 BOA, TD, No: 1040, s. 76/ b, 77/ a; BOA, TD, No: 397, s. 310; BOA, TD, No: 454, s. 558-559; BOA, TD, No: 493, s. 625; BOA, TD, No: 610, s. 620-621.

13 BOA, TD, No: 1040, s. 74/ a; BOA, TD, No: 397, s. 318; BOA, TD, No: 454, s. 559; BOA, TD, No: 493, s. 625-626; BOA, TD, No: 610, s. 621.

14 BOA, TD, No: 1040, s. 78/ a; BOA, TD, No: 397, s. 311-312; BOA, TD, No: 454, s. 559-660; BOA, TD, No: 493, s. 625-626; BOA, TD, No: 610, s. 621.

Fakat 1526 tarihli tahrir defterinde Haraccı Bekir'in iki oğlunun bu mahallede oturduğunu tespit etmekteyiz. Kayıt şu şekildedir; *"Mahalle-i İbn-i Haraccı Bekir: Hacı Ahmed veled-i Haraccı Bekir, Mehmed veled-i Haraccı* Bekir[15]".

Mahallede 1526'da 63 hâne, 3 bekâr; 1536'da 113 hâne, 20 bekâr, 3 imâm; 1550'de 72 hâne, 62 bekâr ve 1 imâm kaydı vardır. 1570 ve 1584 tarihli tahrirlerde kaydına rastlanmamaktadır.

Tahmini nüfusu 1526'da 381 kişi; 1536'da 716 kişi ve 1550 tarihinde 506 kişidir.

12. Sofular Mahallesi (Şeyh Ali Halveti, Şeyh Ali Sofular)[16]:

1526'da 38 hâne, 4 bekâr; 1536'da 26 hâne, 9 bekâr, 1 imâm; 1550'de 26 hâne, 7 bekâr, 1 imâm; 1570'te 12 hâne, 20 bekâr, 3 hatip-imâm ve 1584'te 26 hâne, 7 bekâr ile 4 imâm -hatip-müezzin nüfusa sahiptir.

Bu verilerin tahmini kişi olarak karşılığı ise 1526'da 232; 1536'da 211; 1550'de 169; 1570'te 110 ve 1584'te 187 kişidir.

13. Şeyh Hamza Mahallesi (nâm-ı diğer Bıçâkçılar)[17]:

1526'da 17 hâne, 1 bekâr; 1536'da 19 hâne, 8 bekâr, 1 imâm; 1550'de 13 hâne, 5 bekâr, 1 imâm; 1570'te 18 hâne, 5 bekâr ve 1584'te 15 hâne, 4 bekâr nüfusu vardır. Kişi olarak tahminî nüfusu, 1526'da 103 kişi; 1536'da 128 kişi; 1550'de 89 kişi; 1570'te 95 kişi ve 1584'te 94 kişidir.

14. Dört Ayak Mahallesi (el-ma'ruf Debbûs)[18]:

1526-1570 tarihli tahrir defterlerinde *Dört Ayak el-ma'ruf Debbûs* ismi altında kaydedilmiştir. 1584 tarihinde ise *Dört Ayak* ve *Debbûs* adlı iki ayrı mahalleye ayrılmıştır.

1526'da 55 hâne, 8 bekâr; 1536'da 44 hâne, 9 bekâr, 1 imâm; 1550'de 38 hâne, 14 bekâr, 1 imâm nüfusu mevcutken, bu rakam 1570'te 114 hâne, 52 bekâr ile 2 imâma yükselmiştir. 1584'te iki ayrı mahalleye bölündüğü için nüfusu da biraz düşmüştür. Nitekim bu tarihteki hâne sayısı 100, bekâr sayısı 75 ve imâm sayısı da 2'dir.

Bu verilerin tahmini kişi olarak karşılığı ise 1526'da 338; 1536'da 279; 1550'de 248; 1570'te 748 ve 1584'te 687 kişidir.

15. Meydân Mahallesi[19]:

1526'da 21 hâne, 8 bekâr; 1536'da 32 hâne, 10 bekâr, 1 imâm; 1550'de 31 hâne, 14 bekâr, 1 imâm; 1570'te 10 hâne, 4 bekâr ve 1584'te 18 hâne ve 6 bekâr nüfusa sahiptir.

Bu veriler tahmini olarak 1526'da 134; 1536'da 208; 1550'de 206; 1570'te 64 ve 1584'te 114 kişiye tekabül etmektedir.

16. Süveyka-i İbn-i Hümmâre Mahallesi[20]:

1526'da 44 hâne, 7 bekâr; 1536'da 56 hâne, 9 bekâr, 1 imâm; 1550'de 48 hâne, 12 bekâr, 1 imâm; 1570'te 40 hâne, 17 bekâr ile 1 imâm, 1 hatip, 1 müezzin, 1584'te 55 hâne, 24 bekâr, 1 imâm, nüfusa sahiptir.

Bu verilerin tahmini kişi olarak karşılığı ise 1526'da 271 kişi; 1536'da 351 kişi; 1550'de 306 kişi; 1570'te 275 ve 1584'te 360 kişidir.

17. Şeyh Kasım Camii Mahallesi (el-ma'ruf Sofiyân-ı Erdebil)[21]:

1526'da 43 hâne, 7 bekâr; 1536'da 65 hâne, 20 bekâr, 1 imâm; 1550'de 72 hâne, 8 bekâr, 2 imâm; 1570'te 41 hâne, 10 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 48 hâne, 6 bekâr ve 1 imâm nüfusa sahiptir.

Bu veriler tahmini olarak 1526'da 26 kişiye; 1536'da 416 kişiye; 1550'de 452 kişiye; 1570'te 262 ve 1584'te 309 kişiye tekabül etmektedir.

15 BOA, TD, No: 1040, s. 78/ a.

16 BOA, TD, No: 1040, s. 78/ b; BOA, TD, No: 397, s. 317-318; BOA, TD, No: 454, s. 560; BOA, TD, No: 493, s. 626; BOA, TD, No: 610, s. 621-622.

17 BOA, TD, No: 1040, s. 78/ b; BOA, TD, No: 397, s. 317; BOA, TD, No: 454, s. 560; BOA, TD, No: 493, s. 626; BOA, TD, No: 610, s. 622.

18 BOA, TD, No: 1040, s. 76/ a; BOA, TD, No: 397, s. 310; BOA, TD, No: 454, s. 560-561; BOA, TD, No: 493, s. 626-627; BOA, TD, No: 610, s. 622-623,628.

19 BOA, TD, No: 1040, s. 77/ b; BOA, TD, No: 397, s. 312-313; BOA, TD, No: 454, s. 561; BOA, TD, No: 493, s. 627-628; BOA, TD, No: 610, s. 623.

20 BOA, TD, No: 1040, s. 77/ b; BOA, TD, No: 397, s. 310-311; BOA, TD, No: 454, s. 561; BOA, TD, No: 493, s. 628; BOA, TD, No: 610, s. 623-624.

21 BOA, TD, No: 1040, s. 78/ a; BOA, TD, No: 397, s. 318; BOA, TD, No: 454, s. 561-562; BOA, TD, No: 493, s. 628-629; BOA, TD, No: 610, s. 624.

Antakya gravürü

18. Camii Kebir Mahallesi[22]:

1526 tarihli tahrir defterinde *Mahalle-i Camii Kebir maa Mescid-i Sofu Yusuf* şeklinde kaydedilmiş olup, 41 hâne ve 4 bekâr nüfusu vardır. 1536 tarihinde hâne sayısı değişmemiş olup gene 41'dir. Ayrıca 8 bekâr, 1 imâm ve 2 pir-i fani kaydı vardır.

1550'de hâne sayısı 36'ya gerilemişken, bekâr sayısı ise 14'e yükselmiştir. Ayrıca 1 imâm'ı bulunmaktadır. 1570'te 40 hâne, 2 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 32 hâne ve 14 bekâr nüfusa sahiptir.

Bu veriler tahmini olarak 1526'da 146 kişiye; 1536'da 234 kişiye; 1550'de 236 kişiye; 1570'te 248 ve 1584'te 206 kişiye tekabül etmektedir.

19. Kanavât Mahallesi[23]:

Antakya'nın kalabalık mahallelerindendir. 1526'da 70 hâne, 4 bekâr; 1536'da 126 hâne, 26 bekâr, 3 imâm; 1550'de 124 hâne, 34 bekâr, 2 imâm; 1570'te 125 hâne, 32 bekâr, 2 imâm ve 1584'te 51 hâne, 85 bekâr, 2 imâm kaydı vardır.

Tahmini olarak 1526 tarihinde 420; 1536'da 774; 1550'de 790; 1570'te 794 ve 1584'te 403 kişilik bir nüfus yaşamaktadır.

20. Kastel Mahallesi[24]:

Mahallede 1526 tarihinde 29 hâne, 9 bekâr; 1536'da 32 hâne, 9 bekâr, 1 imâm; 1550'de 25 hâne, 8 bekâr, 1 imâm; 1570'te 35 hâne ve 10 bekâr, 1 imâm nüfusu bulunmaktadır. 1584 tarihinde hâne sayısı 38'dir. Ayrıca 8 bekâr ile 1 imâm nüfusu mevcuttur.

Bu verilerin kişi olarak karşılığı ise; 174, 192, 164, 226 ve 242'dir.

21. Sarı Mahmud Mahallesi[25]:

1526'da 21 hâne, 4 bekâr; 1536'da 24 hâne, 6 bekâr, 1 imâm; 1550'de 23 hâne, 7 bekâr, 1 imâm; 1570'te 18 hâne, 7 bekâr, 1 imâm ve 1584'te 19 hâne,

22 BOA, TD, No: 1040, s. 74/ b; BOA, TD, No: 397, s. 313; BOA, TD, No: 454, s. 562; BOA, TD, No: 493, s. 628-629; BOA, TD, No: 610, s. 624.

23 BOA, TD, No: 1040, s. 79/ a; BOA, TD, No: 397, s. 314-315; BOA, TD, No: 454, s. 562-563; BOA, TD, No: 493, s. 629-630; BOA, TD, No: 610, s. 625.

24 BOA, TD, No: 1040, s. 80/ b; BOA, TD, No: 397, s. 316; BOA, TD, No: 454, s. 563; BOA, TD, No: 493, s. 630-631; BOA, TD, No: 610, s. 626.

25 BOA, TD, No: 1040, s. 80/ a; BOA, TD, No: 397, s. 319; BOA, TD, No: 454, s. 563-564; BOA, TD, No: 493, s. 631; BOA, TD, No: 610, s. 626.

No	Mahalle Adı	Varsa Diğer Adı	Bağlı Olduğu Mahalle
1	Camii Kebir	-	Şenbek
2	Dört Ayak	Debbûs / İbn-i Debbûs	-
3	Gülbek	İbn-i Seb‘	-
4	Harami Bekir	İbn-i Harami Bekir	-
5	İmran Oğlu	İmran / İbn-i İmran	Şenbek
6	Keşkek	Keşkek Oğlu / Habibü’n-Neccar	-
7	Ma’beliye	Hallabü’n-Nemle	-
8	Mahsen	-	Kastel
9	Mescid-i Şeyh Hamza	Şeyh Hamza / Bıçakçı / Bıçakçılar	Sofular
10	Meydân	-	Basaliyye
11	Mukbil Oğlu	-	Kastel
12	Paşa	Paşaoğlu	Kastel
13	Saha	-	Şenbek
14	Sarı Mahmud	-	Kastel
15	Sofular	Şeyh Ali Halveti/ Şeyh Ali Sofular	-
16	Süveyka	İbn-i Hummare / Şerife-i Hummare	Dört Ayak
17	Şenbek	Şenbek Oğlu/İbn-i Şenbek	-
18	Şeyh Kasım Camii	Sofiyan-ı Erdebil	-
19	Şirince Pınar	-	Kastel

Tablo-5: Antakya Mahallelerinin Farklı İsimleri

7 bekâr kaydı olup, tahmini olarak 1526’da 126; 1536’da 150; 1550’de 151 ve 1570-1584 tarihlerinde 121 kişilik bir nüfus yaşamaktadır.

22. Gülbek Mahallesi (nâm-ı diğer İbn-i Seb‘)[26]:

1526 tarihinde 57 hâne, 7 bekâr nüfusu mevcuttur. Ancak daha sonraki yıllarda bu nüfusun azaldığı görülmektedir. Nitekim 1536’da hâne sayısı 36’ya gerilemiştir. Bu tarihte ayrıca 6 bekâr ve 1 imâm nüfusu da bulunmaktadır.

1550’de 37 hâne, 6 bekâr, 1 imâm; 1570’te 32 hâne, 23 bekâr, 1 imâm ve 1584’te 39 hâne, 14 bekâr ve 1 imâm nüfusa sahiptir. Bu veriler tahmini olarak 1526’da 342 kişiye; 1536’da 222 kişiye; 1550’de 234 kişiye; 1570’te 221 ve 1584’te 255 kişiye tekabül etmektedir.

23. Zeytûnoğlu Mahallesi[27]:

1550’li yıllardan sonra kurulmuş bir mahalledir. Zira kaydına ilk olarak 1570 tarihinde rastlamaktayız. Bu tarihte 40 hâne, 13 bekâr, 1 imâm; 1584’te ise 50 hâne, 15 bekâr ve 1 imâm nüfusu mevcuttur. Bu da tahmini olarak 1570’te 259 ve 1584’te 321 kişiye tekabül etmektedir.

24. Debbûs Mahallesi[28]:

1570’li yıllardan sonra *Dört Ayak* Mahallesi’nden ayrılarak kurulmuştur. 1584 tarihinde 8 hâne, 18 bekâr ve 1 imâm kaydı mevcut olup, 72 kişilik bir nüfusa denk gelmektedir.

25. Tâbi-i Cullâhân Mahallesi[29]:

1570’li yıllardan sonra kurulan mahallelerden biridir. 1584’te 16 hâne, 12 bekâr ve 1 imâm nüfusu vardır ki, bu da tahmini olarak 114 kişiye tekabül etmektedir.

Öte yandan, Antakya şehrindeki mahallelerin birçoğu ikinci bir adla anılmaktadır. Ayrıca bazı mahallelerin başka bir mahalleye bağlı olması da dikkat çekicidir.

26 BOA, TD, No: 1040, s. 81/ a-b; BOA, TD, No: 397, s. 312; BOA, TD, No: 454, s. 564; BOA, TD, No: 493, s. 631; BOA, TD, No: 610, s. 627.

27 BOA, TD, No: 493, s. 631; BOA, TD, No: 610, s. 627.

28 BOA, TD, No: 610, s. 628.

29 BOA, TD, No: 610, s. 617.

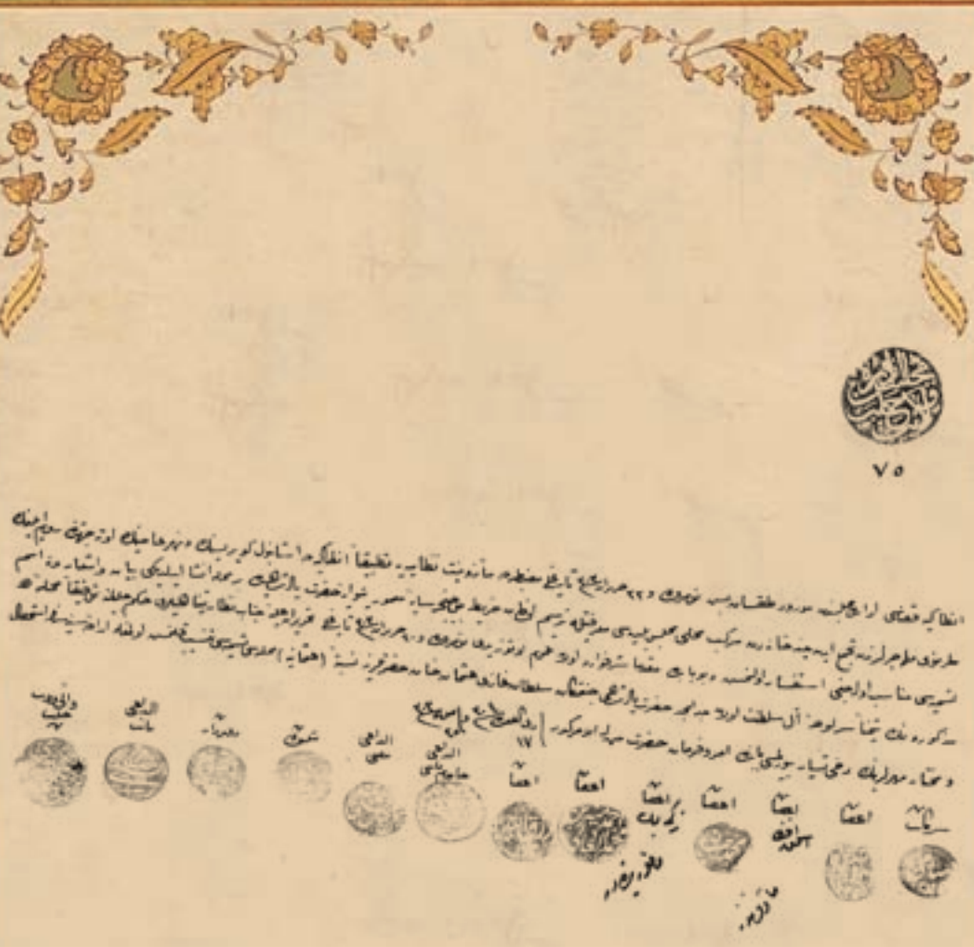

Antakya'da İstanbul Köprüsünün ve Asi'nin öte tarafında Rumeli'den gelen Turnevî mücahitlerinin toplanmasıyla oluşan birkaç hanelik mahallin yeni bir mahalle olarak tescili ve Osmanlı padişahlarından Sultan Osman Gazi Han hazretlerine nisbetle "Osmaniye" adının verildiğine dair Antakya Belediye Meclisi'nin kararı.

17 Zilkâde 1304 ve 25 Temmuz 1303 (7 Ağustos 1887)

BELGE - İ.DH.1056/82929-1

Tablo-5'te görüldüğü üzere, 12 mahallenin ikinci bir ismi mevcuttur. Ayrıca *Kastel* Mahallesine 5, *Şenbek* Mahallesine 3, *Dört Ayak, Ma'beliye* ve *Sofular* Mahallelerine ise birer mahalle bağlıdır.

Diğer yandan, bazı mahalle isimleri yalın halde, bazen de Türkçe veya Arapça ön eklerle ifade edilmişken bazen de Türkçe veya Arapça söylenmiştir. Bazen de Arapça ön ekler Türkçeleştirilmiştir[30].

1616 tarihli avarız hane defterine göre Antakya'nın 17. yüzyıldaki mahalle sayısı 22 olarak görünmektedir[31]. Ancak yüzyılın sonuna doğru bu sayı 24'e yükselmiştir[32]. Antakya'da gayri müslim nüfus kayıtlarına ise ilk kez 1678 tarihinde rastlanmaktadır. Gayr-i Müslimler bazı mahallelerde yoğunlaşmakla beraber Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. *Mahsen, Şenbek, Kantara* ve *Günlük* mahallelerinde Rumlar-Yahudiler ve Müslümanlar; *Dutdibi* ve *Kapı bölügü* mahallelerinde ise Yahudi-Ermeni ve Müslümanlar beraber yaşamaktaydılar. Şehrin diğer mahallelerinde ise Müslüman Türkler ikâmet etmekteydi[33].

1709 tarihinde 23 olan mahalle sayısı[34] 1736'da 37'ye yükselmiştir. Kısa süre içerisinde mahalle sayısında meydana gelen bu artış Antakya şehrine bu yüzyılda yoğun bir göç olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda 18. yüzyılın başlarında şehirde kiracılığın yaygın olduğu ve ev fiyatlarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir[35]. Bu durum şehrin göç aldığını ve hareketli bir nüfusun varlığını göstermektedir.

Salnamelerdeki kayıtlara nazaran 19. yüzyılda mahalle sayısı 36 ile 41 arasında değişmektedir. Zira 1867 tarihinde 36 olan mahalle sayısı 1868-1876 tarihlerinde 37, 1885-1892 döneminde 40 ve 1893 tarihinden sonra 41'dir. 20. yüzyılın başlarında mahalle sayısı 42'ye ulaşmıştır[36].

30 Mustafa Öztürk, "16. ve 17. Yüzyılın Başlarında Antakya", VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Antakya 2004, s. 101.

31 Mustafa Öztürk, 1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri, s. 268.

32 A. Gül, a.g.e., s. 74.

33 A. Gül, a.g.e, s. 74, 78.

34 D. Gün, a.g.e., s. 12

35 A. Gül, a.g.t, s. 76-78.

36 Ahmet Gündüz vd, "Salnamelere Göre Antakya Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı (1867-1906), Hatay Araştırmaları I, (Editörler: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Yayınları, Ankara 2010, s. 82.

2. Dinî ve Sosyal Yapılar

2.1. Camiler

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan Antakya'da XVI. yüzyılda 4 cami adı geçmektedir. Bunlar Ulu Camii, Şeyh Ali Camii, Şeyh Alaeddin Camii ve Habibü'n-Neccar Camii'dir.

2.1.1. Ulu Cami (Camii Kebir)[37]

XVI. yüzyılda en fazla vakıf geliri ayrılan Camilerdendir. Nitekim Antakya nahiyesine bağlı 3 köy, 6 mezra; Süveyde nahiyesine bağlı 2 mezra ve Cebel-i Akra nahiyesine bağlı 1 mezranın gelirleri tahsis edilmiştir. Bu gelirlerin toplamı ise 1550 tarihinde 2713 akça; 1570'te 3204 akça ve 1584 tarihinde 3304 akçadır.

2.1.2. Şeyh Ali Camii[38]

Antakya nahiyesinde 2 köy, 1 mezra; Süveyde nahiyesinde 2 mezra ve Cebel-i Akra nahiyesinde 1 mezranın gelirleri bu caminin evkafına ayrılmıştır. Caminin vakıf gelirleri 1550'de 1474 akça; 1570'te 2760 akça ve 1584'te 2360 akçadan ibarettir.

2.1.3. Şeyh Alâeddin Camii[39]

Antakya nahiyesindeki bazı köylerin gelirleri cami için vakfedilmiştir. 1570 tarihinden sonra *Kestil* ve *Turunciye El-Garbiye* köyleri vakıf gelirleri arasında yer almamaktadır. Caminin vakıf gelirleri 1550'de 4076 akça ve 1570-1584 tarihlerinde ise 3035 akçadır.

2.1.4. Habibü'n-Neccar Camii

Altınözü nahiyesine bağlı Bohşin köyünün gelirleri vakıf için tahsis edilmiş oup, 1550 tarihinde 1627 akça, 1570-1584 tarihlerinde ise 2559 akçalık geliri vardır.

18. yüzyılda kentte 24 cami tespit edilmiştir. Antakya'daki cami sayısı 19. yüzyılda da değişmemiş olup, 24'tür[40].

2.2. Mescitler

Şehirdeki mahalle, han, çarşı veya küçük ticarî yapıların içerisinde yer alan ve günlük ibadetlerin yapıldığı yerlerdir. XVIII. yüzyılda Antakya'da 17

37 BOA, TD, No: 454, s. 572, 577, 581-584, 587; BOA, TD, No: 493, s. 634, 643, 646, 648-649; BOA, TD, No: 610, s. 630, 638, 642-646.

38 BOA, TD, No: 454, s. 573; BOA, TD, No: 493, s. 647- 648, 659; BOA, TD, No: 610, s. 644-645, 658.

39 BOA, TD, No: 454, s. 574, 577, ; BOA, TD, No: 493, s. 646, 651; BOA, TD, No: 610, s. 642.

40 HVS, 1290, s. 109.

Ulu cami iç mekânı

Habibün Neccar Cami

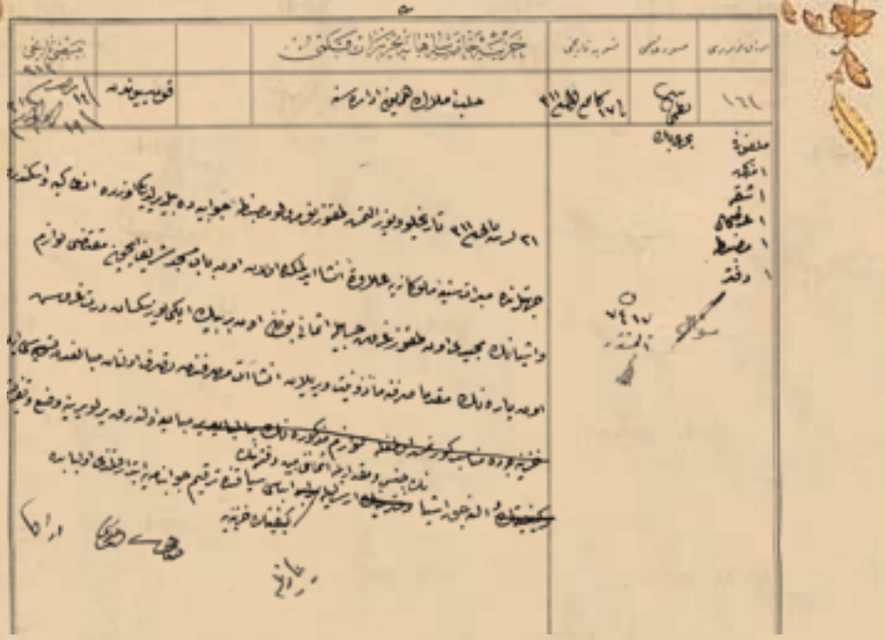

Evrak Numrosu	Müsevvidi İsmi	Tesvid tarihi	HAZİNE-İ HASSA-İ ŞAHANE TAHRİRAT KALEMİ
161	Bahri Beğ	Fî 17 Kânunuevvel sene 311 *(29 Aralık 1895)*	Halep Emlâk-i Hümayun İdaresine

21 Teşrînisâni sene 311 tarihli *(3 Aralık 1895)* ve yüz altmış dokuz numrolu mazbata-i cevâbiyede bildirildiği üzere Antakya ve İskenderun cihetlerinde müberrât-ı seniyye-i mülûkâneye ilâveten inşâ edilmekde olan on bâb mescid-i şerif içün muktezi levazım ve eşyanın mecidî on dokuz guruş hesabiyle esmanı bulunan on bir bin iki yüz seksan dört guruş on paranın mukaddemâ sarfına me'zuniyyet verilen inşaat masrafından tasarruf olunan mebaliğdan tesviyesi ile mübaya olunarak yerlü yerine vaz' ve tefriş ve alınacak eşyanın cins ve miktarıyla esmânını mübeyyin defderinin irsâliyle keyfiyetin hazine'ye esbakı siyâkında terkim-i cevâbnâmeye ibtidâr kılındı. Ol bâbda...

Yazıla

Melfûfu:
1 Müzekkere
1 Şukka
1 Arzuhâl
1 Mazbata
1 Defder

HALEB VİLÂYETİ
Mektûbî Kalemi
Aded: 520

HAZİNE-İ HASSA-İ ŞAHANEYE

Atufetlü Efendim Hazretleri

Antakya'da kâin Mevlevî dergâh-ı şerifinin muhtâc-ı ta'mir bulunan mahallerini havi keşif defderiyle resminin muvafık-ı fen ve ahvâl olmadığından iade buyurulduğu beyanıyla fen memuru ma'rifetiyle yeniden keşfettirilerek tertib-i muvafık defderle resminin tesyârı hakkında ve irad olan(?) 19 Nisan 313 tarihli ve dokuz yüz on numrolu tahrirât-ı aliyyeyi leffen tertib üzerine sebk eden iş'âra cevaben Antakya kazası idare meclisinden alınan mazbatanın dergâh-ı şerif-i mezkûrun ta'mire şiddet-i ihtiyâcı bulunan mahalleri bugün Mühendis Bey Sıdkî Efendi tarafından keşfetdirilerek tanzim ve bir kıt'a harita ile fark iki bin elli guruş mesarif muhammene-i inşâiyeyi havi bir kıt'a keşif defderinin gönderildiği beyanıyla tesri' iktizâsı izbâr ve mezkûr mazbata ile melfûfâtı ... Emr ü irâde Hazreti men-lehü'l-emrindir.

27 Mayıs sene 314. *(8 Haziran 1898)*

Haleb Valisi

(Sağdan sola)
a. Antakya'da Dergâh-ı Şerif dâhilinde müceddeden inşâ edilecek camii şerifin yandan görünüşü. Mikyası (Ölçek): 1/100
b. Mevlevî Dergâh-ı şerifi dâhilindeki camii şerifin mukatta-i şakulisi.
c. Dervişan odalarının bir mikdarının cepheden görünüşü
d. Dervişan odalarının mukatta-i şakulisi
ç. Camii şerif-i mezkûrun önündeki kuyusu.
28 temmuz sene 314 *(9 Ağustos 1898).* Haleb Vilâyeti Nâfia Mühendisleri

Nusayri taifesinin şeref-i İslamiyet ile teşerrüf etmelerinden dolayı dinî vecibelerini yerine getirmek üzere camilere girmeleri hususunda herhangi bir suretle mani olunmaması ve bunlar için belirli yerlerde cami ve mektep inşası ile tahsis edilecek imam ve muallimlerin maaşlarının ödenmesi vs. hakkında.

3 Mayıs 1308 ve 13 Şevval 1309 (16 Mayıs 1892)

BELGE - İ.MMS.130/5563-1

No	Caminin Adı	Bulunduğu Mahalle
1	Abdullah Ağa	-
2	Cafer Ağa	Cami-i Kebir
3	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir
4	Habib'ün Neccar	Habib'ün Neccar
5	Meydan	Meydan
6	Tekke	Şenbek
7	Hacı Ali Ağa	Sarı Mahmut
8	Yunus Fakih	Habib'ün Neccar
9	Sofular	Sofular
10	Şeyh Ali	Şeyh Ali
11	Seyyid Mehmed Efendi	Kantara
12	Muharremiye	Hammare
13	Yeğen Mehmed Ağa	Kastel
14	Haliliye	Dörtayak
15	Kantara	Kantara
16	Semerciler	-
17	Sarımoğlu	Uncular
18	Helvacı Mehmed	-
19	Sekakin	Sekakin
20	Kastel	Kastel
21	Uncular	Uncular
22	Nakip	Cami-i Kebir
23	Zahiriye	-
24	Şeyh Muhammed	-

Tablo-6: XVIII. Yüzyılda Antakya'daki Camiler

mescidin ibadete açık olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; Saha Mesciti, Debbağhâne Mesciti, Kantara Mesciti, Kurşunlu Mesciti, Debbus Mesciti, Çavuş Mesciti, Ali Çavuş Mesciti, Abdulkerim Çavuş Mesciti, Yegen Hacı Mehmed Ağa Mesciti, Fakih Mesciti, Hacı Abdullah Mesciti, Molla Mehmed Mesciti, Hacı Abdulceliloğlu Mesciti, Sofi Mesciti, Şeyh Hamza Mesciti, Zoveroğlu Mesciti, Agca Mesciti idi[41]. Salnamelerdeki kayıtlara göre, Antakya'daki mescit sayısı XIX. yüzyılda 28 adettir[42].

2.3. Medreseler

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran XVI. yüzyılda Antakya şehrinde *Gülbaviye* adında bir tek medrese mevcuttur. Antakya nahiyesine bağlı *Yârımca* köyü ile *Müstevfi* mezrasının gelirlerinin bir kısmı bu medreseye vakfedilmiş olup, geliri 1550-1584 yılları arasında 3405 akçadan ibarettir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Antakya'da yedi medrese ile cami ve mescitlerde eğitim verildiğini yazmaktadır[43].

XVIII. yüzyılda Antakya'da onaltı medrese tespit edilmiştir. Bunlar; Hacı Abdülceliloğlu, Hacı Mehmed Ağa, Yeğen Mehmed Ağa, Seyyid Hacı Mehmed Efendi, Şeyh Ali, Kasab Hacı Ahmed, Cafer Ağa Mektebi (Muallimhânesi), Cami-i Kebir, Muharremiye, Habib'ün Neccar, Tekke Cami-i Şerif Medresesi, Farisiye, Nakip, Meydan, Yeni Medrese, İhsaniye ve Şirince Medreseleridir[44].

Diğer yandan, salnamelerdeki kayıtlara göre 1891-1903 yılları arasında Antakya'da 25 medrese mevcut iken, 1906 tarihinde bu sayı 30 olarak verilmiştir[45].

2.4. Zaviyeler

Zaviye, yerleşim merkezlerinde veya yollar-geçitler üzerinde kurulan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları yerlere verilen addır[46]. Antakya'da XVI. yüzyılda 2 zaviye tespit edilmiştir.

Bunlardan biri *Fenk Zaviyesi* olup, Antakya nahiyesinde bir mezra ile Kuseyr nahiyesinde bir köy ve iki mezranın geliri bu zaviyeye ayrılmıştır. Gelir toplamı 1550'de 2900 akça ve 1570-1584 tarihlerinde ise 3600 akçadır.

Diğeri ise *Şeyh Samet Zaviyesi*'dir. Tahrir defterlerinin bazı yerlerinde *Şeyh Samet Zaviyesi*, bazı yerlerinde de *Şeyh Muhammed Zaviyesi* olarak kaydedilmiştir. Altınözü nahiyesi ile Kuseyr nahiyesindeki bazı köy ve mezraların gelirleri bu zaviye için ayrılmıştır. 1550 tarihinde 7910 akça, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 10.829 akça geliri vardır.

Salnamelerde zaviyeler ile tekkeler birlikte verilmiştir. Buna göre Antakya'da XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında 5 tekke ve zaviye mevcuttur[47].

41 A. Gül, a.g.e., s. 165-166.

42 HVS, 1290, s. 109.

43 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III. Kitap, s. 36.

44 A. Gül, a..g. e., s. 167-168.

45 HVS, 1309, s.127; 1320, s. 271; 1324, s. 293.

46 A. Yaşar Ocak-S. Faruki, "Zaviye", MEB. İ.A. C. XIII, İstanbul 1986, s. 468.

47 HVS, 1309, s. 127; 1320, s. 271; 1324, s. 293.

Antakya çeşme ve pazaryeri.

İskenderun Limanı

3. Ticarî Mekânlar

3.1. Çarşı ve Pazarlar

Osmanlı şehirlerindeki pazar yerleri ve ticarî mekânlar bedestenler, hanlar ve dükkânlardan ibarettir.

Bedesten Osmanlı devrinde ortaya çıkmış bir ticarî yapı çeşidi olup, başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silâhlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşların satıldığı yerlerdir. Bedestenlerde tüccarların kıymetli malları dışında çarşı esnafı ile tüccarların kasaları, evrakı, defterleri, esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgeleri muhafaza ediliyordu. Kârgir ve sağlam bir yapıya sahip olan bedestenlerin içinde dolap denilen satış tezgâhları ile dış duvarlarına bitişik dükkânlar vardır[48].

İstanbul'da başlayıp Şam'da biten Osmanlı ulaşım ağının ana güzergâhında bulunması, Antakya ticaretinin canlılığını arttırmış, bunun tabii bir sonucu olarak, Antakya şehrinde birçok ticarî mekânlar tesis edilmiştir. Bu mekânlardan biri de 1550'den sonra kurulduğu anlaşılan ve 103 dükkânı ihtiva eden bedestendir. Bu dükkânlardan 101'i bedesten dâhilinde yer alırken, 2'si ise bedestenin dışında bulunmaktadır[49]. Kıymetli malların satıldığı bu çarşıların kapıları gece olunca kapatılmakta ve bekçiler ile kapıcılar tarafından korunmaktadır. Bu görevlilerin ücretleri ise dükkân sahipleri tarafından karşılanmaktadır.

Ulu Cami ve Habib'ün Neccar camileri, sosyal hayatın iki önemli merkezidir. Çarşılar ve kasabanın önemli bir kısmını kaplayan büyük çarşı bu iki cami arasında yer almaktaydı. Çarşılarda dükkânlar genellikle sokağın iki yanına sıralanmış ve bitişik düzende yapılmıştır[50].

Antakyada faaliyet gösteren çarşılar, ekseriyetle bünyesinde yer alan mesleğin ismini almıştır. Örnegin; Kefşger Çarşısı, Çıkrıkçı Çarşısı, Neccar Çarşısı, Kassas Çarşısı, Kavukçular Çarşısı. Çıkrıkçı, Kefşger, Neccar, Kavukçular gibi birbirlerine birleşik olarak çok sayıda dükkânın aynı çarşıda bulunmasının yanısıra, belgelerde isimleri geçen ancak hangi esnaf gruplarının faaliyet gösterdigi tespit edilemeyen çarşılar da bulunmaktadır. Örnegin, Sultan Çarsışı, Cenar ve Yeca Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Uzun Çarşı, Aşağı Çarşı, Merhum Celi Efendi havlusu, Meydan Çarşısı[51].

Antakya'da XVIII. yüzyılda doksan üç farklı esnaf grubu tespit edilmiştir. Ayrıca onyedi esnaf çarşısı ve pazaryeri mevcuttur. Dolayısıyla değişik çarşılarda topluma hizmet veren farklı esnaf grupları vardır. Bunların başında kahveci esnafı gelmektedir. Ekmekçi, kebabçı, şerbetçi ve duhancı gibi esnaf grupları, çarşı esnafının ve çarşıya gelip gidenlerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır[52].

Yiyecek maddelerinin satıldığı diğer ticarî faaliyet yerleri ise pazarlardır. Pazarlar genellikle ucuz ot, saman, hayvan yemleri, meyve-sebze ve tahıl gibi emtianın satıldığı yerlerdir. Bunlar, mahalleler arasında haftanın belirli günlerinde kurulurdu. Çoğunlukla Cuma günleri kurulmaktadır. Böylece camisi olmayan yerlerde yaşayan insanların ibadet ve alış-verişlerini aynı günde yapma imkânları sağlanmış oluyordu[53].

XVI. yüzyılda Antakya şehrindeki belli başlı pazarlar ise *köle pazarı, at pazarı, cariye pazarı, iplik pazarı* ve *keten pazarı*'dır.

Antakya çarşısı XIX. yüzyıl başlarında önemli bir alışveriş merkezidir. Ayrıca, alışveriş yapılan diğer yerler arasında *Kefşker, Cuma Pazarı, Neccar Çarşısı, Sultan Çarşısı, Buğday Meydanı* ve *Süveyka Çarşısı*'nın ismi yer almaktadır[54].

Antakya'yı ziyaret eden seyyahlar da Antakya Çarşısı ve üretilen ürünler hakkında ayrıntılı bilgi verirler. Mesela 1816 tarihinde Antakya'ya uğrayan *Buckingham* şunları anlatır: *"çarşıları, ülkenin diğer yerlerinde görüldüğü gibi açık pazarlar halindedir. Büyük bir alana yayılmış olan kent, çok sayıdaki bu çarşıların etrafını sarmaktadır. Bu çarşılarda aranan bütün ihtiyaç mallarını bolca bulmak mümkündür. Antakya'da üretilen mallar arasında; çömlekler, pamuklu bez, kumaş, ipek, deri koşum takımları yer alır. Antakyalı deri ustaları ünlüdür"*[55].

48 Semavi Eyice, "Bedesten", TDVİA, İstanbul 1992, C. V, s. 304.

49 BOA, TD, No: 493, s. 633; BOA, TD, No: 610, s. 628.

50 A. Gül, a.g.e., s. 197.

51 A. Gül, a.g.e., s. 197-198.

52 A. Gül, a.g.e., s. 198.

53 A. Gül, s.198.

54 A. Kara, *a.g.e.*, s. 58.

55 Buckingham, James Silk, *Travels Among the Arab Tribes Inhabiting the Countrier East of Syria and Palestine*, Londra 1825, s. 557.

Antakya Asi Nehri kenarında konaklayan Hac kervanı.

1870'li yıllarda Antakya'daki çarşı ve Pazar yerlerinde 1144 dükkân, 4 mağaza, 22 bedesten, 8 hân, 30 değirmen, 15 fırın, 5 debbağhâne, 1 basmahane, 16 kahvehane, 2 meyhane, 1 boyahane, 5 sabunhane ve 15 ma'sara bulunmaktaydı[56].

XX. yüzyıl başlarında ise (1906) bunların sayısı şu şekildedir; 2553 dükkân, 330 mağaza, 24 hân, 2 otel, 123 değirmen, 32 fırın, 30 kahvehane, 3 gazino, 10 meyhane, 1 debbağhane, 12 kiremithane, 15 sabunhane, 30 ipek fabrikası, 1 dakik (un) fabrikası ve 50 zeytinyağı mengenesi[57].

3.2. Hanlar (Kervansaraylar)

Hanlar (kervansaraylar), dışarıdan mal getiren tüccarın malı ve hayvanı ile konakladığı tesisler olup, genellikle belirli bir esnaf veya tüccar grubunun toplu olarak barındıkları, zanaatkârların çalıştıkları, mallarını sattıkları binalardı[58].

Antakya'nın *Debbûs* mahallesinde 1550 tarihinden sonra kurulduğu anlaşılan bir han bulunmaktadır. Bu hanın alt katında 28 ve üst katında 22 olmak üzere toplam 50 oda ve 2 dükkân bulunmaktadır[59]. Esnaf çarşısı (bedesten) ile handaki oda ve dükkânların toplamı 155'i bulmaktadır ki, bu da 1550'lerde Antakya şehrinde canlı bir ticaretin mevcut olduğunu bize göstermektedir.

Antakya'daki hanlar, önemli ticarî işlevlerinin yanısıra çeşitli tüccar ve misafir nüfusunu da barındırmaktaydı. Ayrıca, şehirdeki güvenliğin sağlanmasında ve yabancıların gözaltında tutulmasında önemli mekânlardır[60].

1709-1829 seneleri arasında Antakya'da 23 hanın varlığı tespit edilmiştir. Bu hanlarda tek bir ticaret ürününün toptan satışı ve dağıtımı yapılmakta ve *Bez Hanı, Tütün Hanı, Dut (Tut) Hanı, Penbe Hanı* ve *Sabun Hanı* gibi dağıtılma işinin yapıldığı malların ismi ile anılırlardı. Ayrıca, *Han-ı Yeğen, Yeni Han (Han-ı Cedid), Fazlı Paşa Hanı, Fukara Hanı, Mutat-*

56 *HVS, 1290*, s. 109.

57 *HVS, 1324*, s. 293.

58 Şebnem Akalın, "Kervansaray", *TDVİA*, Ankara 2002, C. XXV, s. 299.

59 BOA, TD, No: 493, s. 633; BOA, TD, No: 610, s. 628.

60 A. Gül, a.g.e., s. 196.

Hac yolcularının konaklamaları için Sultan II. Selim zamanında yaptırılan Payas Sokullu Külliyesi. Kale, Cami, medrese ve kervansaray.

kar Hanı, Kara Mevrud (Kara Murad Hanı) Hanı, Hacızâde Hanı, Nakib Hanı, Çakırcı Hanı, Ahmed Beg oğlu Hanı gibi vâkıfın ve kurucularının ismini alan hanlar da bulunmaktadır[61].

Diğer yandan, aynı dönemde isimleri tespit edilen diğer hanlar ise şunlardır; *Yılakhan, Zincirli Hanı, Sıracık Hanı, Kıssa Han, Menzil Hanı, Zanbakiye Han, Küçük Han, Parmaksız Han ve Kaside Hanı*[62].

3.3. Hamamlar

Antakya'daki hamamlar genellikle Asi nehri kenarında yer almakta olup, suları Asi nehrinden dolaplarla sağlanıyordu. XVI. yüzyılda varlığı tespit edilen ve XVII-XVIII. yüzyıllar boyunca varlığı devam eden hamamlar şunlardır; *Meydan hamamı, Cundi hamamı, Yeni hamam, Saka hamamı* ve *Piri (Beyseri Hamamı)* hamamıdır[63]. Bu hamam sayılarının XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında değişmediği Halep vilayet salnamelerinden anlaşılmaktadır[64].

3.4. Diğer Ticarî Mekânlar

Antakya şehrinde XVI. yüzyılda; hububat, un, yağ, bal vb. ürünlerin satıldığı 1 *kapan*; hayvan derilerinin işlenip giyim eşyası, ayakkabı, hayvan koşumları yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği 1 *tabakhâne* (debbağhâne); dokuma sanayinde kullanılan ipliklerin renklendirilip, kumaşların boyandığı 1 *boyahâne*; *Mehmet Paşa Hamamı;* 1 adet *ipek dolabı*; 1526'da *Şeyh Hasan Burcî* mezrası yanında bulunan bir *dalyan* (balık avlama yeri); 1526 tarihinde 9 adet, 1536'da 6; 1550'de 7; 1570-1584 tarihlerinde 6 adet *değirmen*; asi nehri üzerinde bir *köprü* ve bir adet *başhâne* (hayvan başlarının satıldığı yer) bulunmaktadır[65]

Halep vilayet salnamelerinden faydalanılarak 1868-1906 yılları arasında Antakya'da bulunan ticarî mekânlar tespit edilmiş ve Tablo-7 ve 8'de verilmiştir.

4. Nüfus

XVI. yüzyılda herhangi bir şehir veya bölgenin nüfusu belirlenirken müracaat edilen kaynakların başında tapu-tahrir defterleri gelmektedir. Bu defterlerde kaydedilen nüfus ise *hâne, mücerred* ve *bennâk* olarak verilmiş olup, hâne tâbiri evli olanları, mücerred tâbiri bekâr olanları ve bennâk tâbiri ise elinde yarım çiftlikten daha az toprak bulunan evli vergi nüfusunu göstermektedir. Dolayısıyla tahrir defterlerindeki kayıtlardan bir hânede kaç kişinin yaşadığını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

61 A. Gül, a.g.e., s. 194-195.

62 A. Gül, a.g.e., s. 196.

63 A. Gül, a.g.e., s. 169.

64 HVS, 1290, s. 109; 1309, s. 127; 1320, s. 271; 1324, s. 293.

65 BOA, TD, No: 1040, s. 81/b-83/a; BOA, TD, No: 397, s. 320-321;BOA, TD, No: 454, s. 564-567; BOA, TD, No: 493, s. 632-634; BOA, TD, No: 610, s. 628-630.

Antakya mezarlık ve kale surları.

No	Ticari Mekânın Adı	Adedi				
		1526	1536	1550	1570	1584
1	Bedesten (103 dükkânlı)	-	-	-	1	1
2	Han (50 odalı, 2 dükkânlı)	-	-	-	1	1
3	Bazar-ı Siyah	1	1	1	1	1
4	At ve Köle Pazarı	1	1	1	1	1
5	Keten Pazarı	1	1	1	1	1
6	İplik Pazarı	1	1	1	1	1
7	Kapan	1	1	1	1	1
8	Boyahane	1	1	1	1	1
9	Debbağhâne	1	1	1	1	1
10	Başhâne	1	1	1	1	1
11	Hamam	2	-	-	1	1
12	Değirmen	9	6	7	6	6
13	İpek Dolabı	-	-	1	1	1
	Toplam	**19**	**14**	**16**	**18**	**18**

Tablo-7: Antakya Şehrindeki Ticarî Mekânlar (1526-1584) *[BOA, TD, No: 1040, s. 81/b-82/b; BOA, TD, No: 397, s. 320-321;BOA, TD, No: 454, s. 565-567; BOA, TD, No: 493, s. 632-633; BOA, TD, No: 610, s. 628-629.]*

Diğer yandan hâne deyiminin kaç kişiyi ifade ettiği konusu tartışmalı olsa da, genel teamül bunun 5 kişi olarak alınması yönündedir. Fakat muhtelif Osmanlı şehirlerinin aile yapısı ve demografik durumları hakkında yapılan bazı araştırmalar bu rakamın farklılıklar göstereceğini ortaya koymuştur. Nitekim bu araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bir hânede bulunan fert sayısı Tokat'ta 3-4 kişiden[66], Antalya ve Antakya'da 6 kişiden[67], Ankara ve Kırşehir'de 5-6 kişiden, Harput'ta 6-7 kişiden ve Diyarbekir'de 7-8 kişiden[68] meydana gelmektedir. Bu sonuçlara göre Antakya'da bir hanede yaşayan fert sayısı ortalama 6 kişi olarak tespit edildiği için, yapacağımız nüfus hesaplamalarında 6 katsayısı esas alınmıştır.

66 Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", Belleten, C. LIV, S. 211 (Aralık 1990)'den ayrıbasım, TTKY., Ankara 1991, s. 1028-1029.

67 Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1800-1867)", XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım, TTKY., Ankara 1994, s. 1397-1398; Aynı Yazar, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1709-1860", Belleten, C. LVIII, Nisan, 1994, s. 135-377.

68 Rifat Özdemir, "Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım, TTKY., Ankara 1993, s. 1605.

No	Ticari Mekânın Adı	1868	1883	1890	1896	1903	1906
2	Han	8	20	25	25	24	24
3	Hamam	5	5	5	5	5	5
4	Dükkân	1144	1451	2120	-	2546	2553
5	Mağaza	4	35	35	-	229	330
6	Boyahane	1	1	-	-	-	-
7	Debbağhane	1	1	-	1	1	1
8	Basmahane	1	-	1	-	-	-
9	Sabunhane	5	9	9	11	15	15
10	Değirmen	30	88	30	122	122	123
11	Fırın	15	25	30	32	32	32
12	Meyhane	2	14	14	-	-	10
13	Ma'sara	15	41	41	-	-	-
14	Kahvehane	16	16	15	-	-	30
15	Eczahane	-	1	1	-	-	-
16	Lokanta	-	3	3	-	-	-
17	Gazino	-	4	4	-	-	3
18	Kumaş Destgahı	-	14	14	-	-	-
19	İpek Fabrikası	-	-	-	29	29	30
20	Dakik Fabrikası	-	-	-	-	1	1
21	Zeytinyağı Mengenesi	-	-	-	-	50	50
22	Kiretmithane	-	-	-	-	12	12
23	Otel	-	-	-	-	2	2

Tablo-8: Antakya Şehrindeki Ticarî Mekânlar (1868-11906) [HVS,1285, s. 161; 1307, s. 143; 1320, s. 271; 1324, s. 293.]

4.1. Şehir Nüfusu

Antakya, Osmanlı dönemi öncesindeki süreçte, özellikle Romalılar devrinde çok kalabalık nüfusun yaşadığı bir kenttir. Ancak, savaşlar sonucu yaşanan katliam ve yıkımlar, Haçlı savaşları sürecindeki yıkımlar, Memluk sultanı Baybars'ın tahribatı ve sık sık görülen şiddetli depremlerin vermiş olduğu ağır tahribatlar neticesinde şehrin nüfusu son derece azalmıştır. Nitekim Osmanlı öncesi dönemde ve Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Antakya'ya uğrayan seyyahlar bu durumu açık bir şekilde belirtmişlerdir. Mesela, 1432'de Antakya'ya uğrayan *Bertrandon de la Broquier* Antakya surlarından bahsettikten sonra kentin nüfusu hakkında; *"...fakat şimdi 300 evden başka bir şey yok"*[69] ifadelerini kullanmaktadır. Bu bilgiyi doğru kabul ettiğimizde Antakya şehrinin 1432 tarihindeki nüfusunun 1800 kişi civarında olduğunu tahmin edebiliriz.

1549 tarihinde Antakya'yı ziyaret eden *Jean Chesneau*'nun şu ifadeleri ise kentin 16. yüzyıl ortalarında eski kalabalık günlerinden çok uzak olduğunu göstermektedir; *"Kentin muhteşem görünüşü, buranın çok güçlü bir hükümdar tarafından kurulmuş olduğunu göstermektedir. Evlerin kent içindeki dağınıklığından ve metruk olmasından dolayı bugün bir köy gibi görünen bu kentte bir zamanlar, bu yörelere hâkim olan hükümdarlar oturmakta idi"*[70].

Seyyahların bu tespitleri tahrir defterlerindeki verilerle de örtüşmektedir. Nitekim Antakya şehrinde 1526 tarihinde 1001 hâne, 131 bekâr; 1536'da 1165 hâne, 255 bekâr; 1550 yılında 1056 hâne, 393 bekâr

69 Bertrandon de la Broquiere, Le Voyage D'Outremer De Bertrandon De La Broquier, Paris 1982, s. 84-85.

70 Jean Chesneau, Le Voyage De Monsieur D'Aramon Ambassadeur Pour Le Roy En Levant, Paris 1887, s. 144-5.

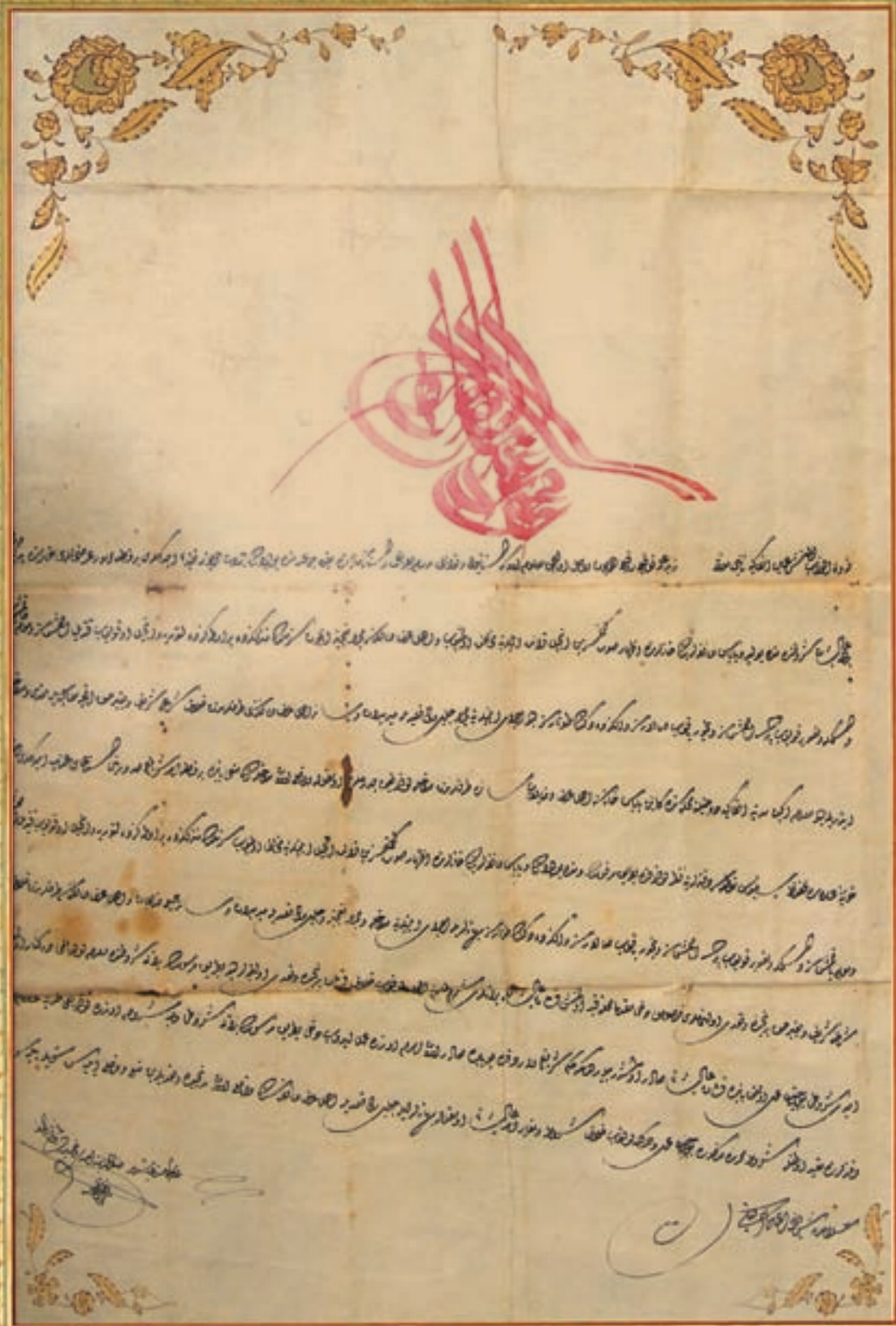

ANTAKYA ORTODOKS KİLİSESİ

Mahmut bin Abdülhamit Han'ın
Antakya'da yaşayan dini azınlıkların haklarına saygı ve itina gösterilmesi hususunda zamanın Antakya Naibine yazmış olduğu ferman. ***14 Safer 1251 (11 Haziran 1835)***

ANTAKYA ORTODOKS KİLİSESİ

Mahmut bin Abdülhamit Han'ın
Antakya'da yaşayan dini azınlıkların haklarına saygı ve itina gösterilmesi hususunda zamanın Antakya Naibine yazmış olduğu 3. ferman. ***(Ekim 1841)***

ve 24 imâm; 1570 tarihinde 1.047 hâne, 384 bekâr, 23 imâm ve 1584 tarihinde ise 1.008 hâne, 539 bekâr ve 28 imâm mevcuttur. Bu veriler nüfusa çevrildiğinde elde edilen tahminî nüfus; 1526'da 6.137 kişi; 1536'da 7.443 kişi; 1550'de 6.896 kişi; 1570'te 6.666 kişi ve 1584 tarihinde 6.755 kişidir. Elde ettiğimiz bu rakamlara her tarih için ortalama olarak 350 kişilik vergiden muaf olan askerî zümreler ve ehli mürtezika eklediğimizde Antakya şehrinin tahminî nüfusu; 1526'da 6487 kişi; 1536'da 7793 kişi; 1550'de 7246 kişi; 1570'te 7016 kişi ve 1584 tarihinde de 7105 kişi çıkmaktadır.

Öte yandan XVI. yüzyılın başlarında Antakya şehrinde herhangi bir gayrimüslim nüfus kaydı bulunmamaktadır. Fakat yüzyılın ortalarına doğru Halep ve çevresinde bulanan bazı gayrimüslim reaya gelip Antakya şehrine yerleşmişlerdir. Kaç kişi oldukları hakkında bir bilgimiz olmayan bu nüfus hakkında 1550 tarihli tahrir defterinde şu kayıtlar bulunmaktadır: *"Nefs-i Antakiye'de defter-i cedid-i hakanide mukayyed Yahuda ve Nasarî olmayub, amma Haleb'den ve ba'zı aher yerlerden Yahuda ve Nasarî gelub mütemekkin olub, kendüler için eyledikleri hamrdan 'adet ve kanun üzre her iki batmana 1 akçe bâc tayin olundu"*[71].

4.1.1. Nüfusun Mahallelere Göre Dağılışı

XVI. yüzyılda Antakya'da mahallelerin tamamı sur içinde bulunmakta olup[72] şehrin nüfusu 7.000 kişi civarındadır. Bu nüfusun şehirdeki dağılımı ile şehrin en kalabalık ve en az nüfus barındıran mahalleleri aşağıda ele alınmıştır.

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi, XVI. yüzyılda Antakya şehrinde mahalle sayısı 22 ile 24 arasında değişmektedir. Bu mahallelerde meskûn nüfus tapu tahrir defterlerinde ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.

Tablo-9'da da görüldüğü üzere XVI. yüzyılda Antakya şehrinin en büyük mahallesi *Keşkek* olup, en fazla nüfusu barındırmaktadır. *Keşkek* Mahallesinden sonra en fazla nüfusu olan mahalleler ise *Kanavât* ve *Cullahan* Mahalleleri'dir.

Yine tabloda görüleceği üzere en düşük nüfus barındıran mahalleler, 1526'da 17; 1536'da 19 ve 1550'de 13 hâne ile *Mescid-i Şeyh Hamza* mahallesi, 1570'te 10 hâne ile *Meydân* ve 1584'te ise 8 hâne ile *Debbûs Mahalleleri*dir. *Ayrıca Zeytûnoğlu Mahallesi* 1570'ten sonra, *Tabii Cullahan* ve *Debbûs Mahalleleri* ise 1584'ten sonra kurulmuşlardır.

Antakya şehrinin nüfusu 1678 yılında 17.053 kişi, 1736'da 13.230 kişi, 1762'de 14.160 kişi ve 1764 tarihinde 13.080 kişi olarak tespit edilmiştir[73]. 1766 yılında Antakya'yı ziyaret eden *Carsten Niebuhr* şehirde 2.500 hanenin mevcut olduğunu kaydetmiştir[74]. Bu da yaklaşık 15.000 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir.

1807'de Antakya'ya uğrayan Ali Bey, kent nüfusunun 15.000'i Müslüman, muhtelif mezheplere mensup 3.000 Hıristiyan ve 150 Yahudi olmak üzere toplam 18.150 kişiden oluştuğunu yazar[75]. 1813 yılında şehirde bulunan *John Macdonald Kinneir*, şehirde 9-10 bin civarında insanın yaşadığını söyler[76]. *Buckingham*'a göre 1816 yılında şehirde on binin üzerinde insan yaşamaktadır. Bunlar arasında 150 civarında Hıristiyan ve 20 Yahudi aile bulunmaktadır[77].

Wright, şehirler sözlüğü tarzında hazırlayıp 1834 yılında yayımladığı eserinde Antakya nüfusunun yaklaşık 15.000 Müslüman, 3.000 Hıristiyan ve az sayıda Yahudi'den oluştuğunu ifade etmiştir[78].

Neale, 1848 yılındaki kolera salgınından sonra Antakya'nın nüfusunun yaklaşık 17.000 kişi olarak hesaplandığını; 15.500 kişinin Müslüman 1500 kişinin ise Hıristiyan olduğunu kaydetmiştir[79].

1880 yılında Antakya'ya gelen *Eduard Sachau*, kentteki 35.00 hanede takriben 17.500 kişilik bir nüfusun yaşadığını söyler[80] ki bu nüfus Halep vilayet salnamelerinde verilen rakamlarla örtüşmektedir. Zira 1883 tarihli vilayet salnamesindeki kayıtlarda Antakya şehrinin nüfusu 1.6816 kişi olarak verilmiştir[81].

71 BOA, TD, No: 454, s. 565.

72 Sahillioğlu, a.g.m., s. 231.

73 A. Gül, a.g.e., s. 95, 100.

74 Ataman Demir, Çağlar İçinde Antakya, İstanbul 1996, s. 139.

75 Demir, a.g.e., s. 139.

76 Kinneir, s. 154.

77 Buckingham, s. 557-558.

78 G. N. Wright, Dictionary of Geography, Vol I, London 1834, s. 200.

79 Frederick Arthur Neale, Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor, From 1842 to 1850, C. II, London: Colborn & Co. Publishing, s. 52-53.

80 Demir, a.g.e., s. 172.

81 HVS, 1300, s.84.

No	Mahalle Adı	Yıllar														
		1526		1536				1550			1570			1584		
		H.	M.	H.	M.	İ.	D.	H.	M.	İ.	H.	M.	İ.	H.	M.	İ.
1	Mukbil	26	11	24	11	1	-	27	9	1	28	10	1	30	8	1
2	Şenbek	39	8	41	10	1	-	39	21	1	28	19	1	30	17	1
3	Camii Kebir	41	4	41	8	1	**2	36	14	1	40	2	1	32	14	
4	İmran Oğlu	16	4	15	6	1	-	21	9	-	36	5	-	23	12	1
5	Saha	41	7	39	11	1	-	36	10	1	15	6	-	18	10	-
6	Keşkek	147	8	132	38	3	-	130	56	2	135	60	2	140	56	1
7	Dörtayak	55	8	44	9	1	-	38	14	1	114	52	2	100	75	2
8	Maslaba	65	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Süveyka	44	7	56	9	1	-	48	12	1	40	17	3	55	24	1
10	Meydân	21	8	32	10	1	*1	31	14	1	10	4	-	18	6	-
11	Harami Bekir	63	3	113	20	3	-	72	62	2	-	-	-	-	-	-
12	Şeyh Kasım Camii	43	7	65	20	1	-	72	8	2	41	10	1	48	15	1
13	Sofular	38	4	26	9	1	-	26	7	1	12	20	3	26	7	4
14	Mescid-i Şeyh Hamza	17	1	19	8	1	-	13	5	1	18	5	-	15	4	-
15	Kanavât	70	4	126	26	3	-	124	34	2	125	32	2	51	85	2
16	Şirince Pınar	32	3	37	3	1	-	22	13	1	25	11	1	27	9	1
17	Paşa	39	3	43	7	1	-	37	16	1	45	11	1	58	17	1
18	Sarı Mahmud	21	4	24	6	1	-	23	7	1	18	7	1	19	7	-
19	Cullahan	98	18	117	24	3	-	115	37	-	117	38		71	49	5
20	Kastel	29	9	32	9	1	-	25	8	1	35	10	1	38	8	1
21	Gülbek	57	7	36	6	1	-	37	6	1	32	23	1	39	15	1
22	Ma'beliye	-	-	63	7	1	-	45	14	1	39	22	1	61	31	1
23	Mahsen	-	-	40	8	1	-	39	17	1	54	7	-	35	25	1
24	Zeytûnoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	13	1	50	15	1
25	Tabi-i Cullahan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	12	1
26	Debbûs	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	18	1
	Toplam	**1002**	**131**	**1165**	**255**	**30**	**3**	**1056**	**393**	**24**	**1047**	**384**	**23**	**1008**	**539**	**28**
***H.** = Hâne / **M.** = Mücerred / **İ.** = İmam / **D.** = Diğer*																
** = Antakya Kethüdası / ** = Pir-i Fani*																

Tablo-9: Antakya Şehir Nüfusunun Mahallelere Göre Dağılımı (1526-1584) [BOA, TD, No:1040, s. 74-a/81-b; BOA, TD, No:397, s. 310-319; BOA, TD, No:454, s. 555-564; BOA, TD, No:493, s. 620-631; BOA, TD, No:610, s. 616-628.]

4.1.2. Osmanlı İdaresinde Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktıktan sonra, kendisinden önceki Türk devletlerinin siyasi, idari, askeri ve sosyal miraslarını sürdürmüş ve 623 sene boyunca farklı din, dil, mezhep, kültür ve toplulukları bir arada barındırmıştır.

Kısa süre içerisinde geniş bir alana yayılan Osmanoğulları, birçok devletle iyi ilişkiler kurmuş, sınırları içerisine dâhil ettiği tebaanın can ve mal güvenliğini teminat altına almıştır. Takip etmiş oldukları fetih siyasetinde, özellikle tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması ön planda tutulmuştur. Bu da idareleri altındaki milletlerin çeşitliliğinde artışa yol açmıştır. Böylece, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler yoğunluk kazanmıştır.[82]

82 Ebubekir Sofuoğlu, İlke Nur Akvarup; Osmanlı Devleti'nde Millet Sis-

Antakya Ortodoks Kilisesi giriş kapısı üzerindeki kitabe.

Osmanlı Devletinde halk, Müslümanlar ve ehl-i kitap olan gayrimüslimler olmak üzere iki ana sınıfa ayrılırdı. Zimmi adı verilen gayrimüslimlerle ilgili düzenlemeler, İslam'ın 'zimmet' hukuku çerçevesinde şekillenmiştir. Zimmilerin can, mal güvenliği, konut dokunulmazlığı, din ve ibadet özgürlükleri ve eğitim hakları zimmet sözleşmesi ile garanti altına alınmıştır.[83]

Diğer yandan, Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri asimile etme yoluna gitmemiş, kendilerine sağlanan himaye ve emniyete karşılık belli oranda cizye vergisi almıştır. Bu vergi, gayrimüslim tebaanın yetişkin erkeklerinden alındığı için baş vergisi olarak da adlandırılmış ve hasta, sakat, işsiz ve din adamı olmayan bütün gayrimüslim erkeklerin iktisadî durumları dikkate alınarak tahsil edilmiştir. Ancak, genel olarak, kırsal alanlarda köylü hanesinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödemiştir. 1856 Islahat Fermanı ile yürürlükten kaldırılan bu verginin yerine "bedel-i askerî" adı altında başka bir vergi alınmaya başlanmıştır.[84]

Osmanlı yönetiminin, idareleri altındaki gayrimüslimlere karşı uyguladığı dini, hukuki, sosyal ve ekonomik politikaların temeli Şer'i hukuka göre şekillenmiştir. Bununla birlikte, kendilerinden önceki İslam devletlerinin uyguladıkları politikalardan da faydalanmışlardır. Hıristiyan nüfusun çoğunlukta bulundukları bölgelerde ise azınlıklara has başarılı bir uygulama sergilemişlerdir. Osmanlı yönetiminin başarılı olduğu bir diğer husus da, gayrimüslimlerin gerek inançlarını, gerekse sosyal ve kültürel yaşantılarını serbestçe sürdürebilmeleri için elverişli ortam sağlanması olmuştur.[85]

Osmanlılar, idareleri altındaki çeşitli ırk, din ve mezhep mensuplarını etnik kökenlerine göre Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi olarak gruplandırmışlardır. Bu grupların her birine de "millet" denilmiştir.[86] Dolayısıyla, "millet" kelimesi bugünkü kullanımından farklı olarak dinî cemaatleri ifade etmek için kullanılmıştır. Millet sistemi sayesinde Müslüman ve gayrimüslim nüfus birbiriyle yüzyıllarca yan yana sorunsuz yaşamıştır. Gayrimüslimler ise özel hayatlarında ta-

tem ve Süryaniler, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1 Yıl/Year:2012, s. 73.

83 Belkıs Konan, İnsan Hakları Ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011, C. XV, S.4, s. 264-265.

84 Doğan Yörük, XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu, s626.

85 E. Sofuoğlu, İ. Nur Akvarup; a.g.m., s. 73.

86 Gül Akyılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü, http://www.sadikcan.com/osmanli-devletinde-gayrimuslimlerin-hukuki-statusu.html.

mamen kendi kurallarına ve dinlerine göre yaşayıp, cemaatleri tarafından yönetilmişlerdir.[87]

Osmanlı Devleti, Müslümanları tek bir millet, gayrimüslimleri ise din veya mezheplerine göre farklı farklı milletler olarak tanımlamıştır. Böylece, devlet nazarında gayrimüslimler birer birey olarak değil bir cemaatin üyesi olarak muhatap alınmıştır.[88] Bu yaklaşım büyük ölçüde şer'i hukuktan kaynaklanmaktadır. Zira İslam hukuku gayrimüslimlerin Müslümanlarla ve İslam devletiyle olan ilişkilerini düzenlerken Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki dini farklılıklardan dolayı her iki grubu farklı statülere oturtmaktadır. Böylece, gayrimüslimlerin kendi iç ilişkilerinin düzenlenmesi mensup oldukları dinlerin kurallarına bırakılmıştır.[89]

Her milletin başında, ilgili cemaatin seçtiği ve Osmanlı Devleti'nin bir beratla onayladığı bir dini lider bulunmaktadır. Bu beratlarda liderin dini ve hukuki yetkileri belirtilmiş çok önemli bir suç işlemedikçe görevden alınmamışlardır. Böylece, tebaa "millet liderleri" aracılığıyla yönetici sınıfla ilişki kurmuştur. Millet liderleri aynı zamanda milletlerinin davranışları, vergi ve diğer yükümlülükleri bakımından padişaha veya memurlarına karşı sorumlu olmuşlardır.

Dini liderlerin, cemaatin mallarını idare etme, ayin ve diğer dini işleri yürütme ve vergi toplama yetkileri vardır. İslam hukukunun sağladığı din ve vicdan hürriyetinin tabii bir sonucu olarak, gayrimüslimlere yargı muhtariyeti tanımış ve evlenme, boşanma, miras gibi konularda kendi hukuklarına tabi olma imkanı vermiştir. Dini reisler bu hak çerçevesinde özel hukuka giren alanlarda yargılama yetkisine sahip olmuşlardır. Cezalandırma yetkisi esas itibariyle devlete ait olmakla birlikte dini lider ve meclisler, dini kurallara aykırı davranan din adamlarını ve millet mensuplarını da yargılama ve cezalandırma hakkına sahiptirler.

Daha da önemlisi, dini liderler cemaatleriyle ilgili bütün işlerden dolayı hükümete karşı sorumlu tutulmuşlardır. Böylelikle, devletle cemaatleri arasında aracı ve temsilci görevini yürütmüşlerdir. Bu liderlerin kötü idareleri veya suiistimalleri söz konusu olduğunda, ilgili millet mensupları doğrudan Osmanlı Devleti'ne de başvurabilmektedirler.

Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde papaz ve kocabaşılar mahallenin mülki ve belediyeye ilişkin işlerinde Kadı'nın temsilcisi sayılmış ve ölüm, doğum gibi nüfus kayıtlarını da tutmuşlardır. Her millet eğitim, din, devlet, toplumsal güvenlik gibi görevleri yerine getirmek için kendi kurumlarını yaratıp idare etmiş, bu çerçevede dini liderler hastane, vakıf ve eğitim kurumlarının yönetiminde de geniş yetkilere sahip olmuşlardır.[90]

Osmanlı idaresindeki gayrimüslimler, ibadethanelerini tamir edecekleri veya yenilerini yapacakları zaman mutlaka devletten izin almışlardır. Genelde ibadethanelerin tamirine ve yenilerinin inşasına izin verilirken, izinsiz yapılan ibadethaneler de derhal yıktırılmıştır. Ayrıca, sahip oldukları din ve vicdan hürriyeti gereğince ibadethanelerine veya din adamlarına yapılan müdahalelerin engellenmesi için devlete başvurabilmişlerdir.[91]

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmiler son derece geniş bir din ve vicdan hürriyetine sahiptirler. Hatta bu husus zaman zaman Müslümanların şikâyetlerine de neden olabilmiştir. Ancak, XIX. yüzyıla gelindiğinde şartlar çok değişmiş, yönetim ve hukuk anlayışındaki gelişmeler, gayrimüslimlerin yeni taleplerine neden olmuştur. Bu talepler 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile dikkate alınmış ve can, mal ve namus güvenliği ile vergi ve askerlik işlerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, adil ve açık usullerle yargılanma gibi ilkeler getirilmiştir. Böylece "Kanunsuz suç ve ceza olmaz", "Yargılanmadan kimseye ceza verilmez" şeklindeki evrensel hukuk ilkeleri de benimsenmiştir. Fermanda yer alan bu haklar istisnasız bütün Osmanlı tebaasına tanınmıştır.

Islahat Fermanı (1856) ise, bütün Osmanlı tebaasına hitap eden birkaç madde dışında sadece gayrimüslimlerin hukuki statülerinde, dini ve sosyal

87 B. Konan, a.g.m., s. 265.

88 E. Sofuoğlu, İ. Nur Akvarup; a.g.m., s. 74.

89 G. Akyılmaz, a.g.m.

90 G. Akyılmaz, a.g.m.

91 G. Akyılmaz, a.g.m.

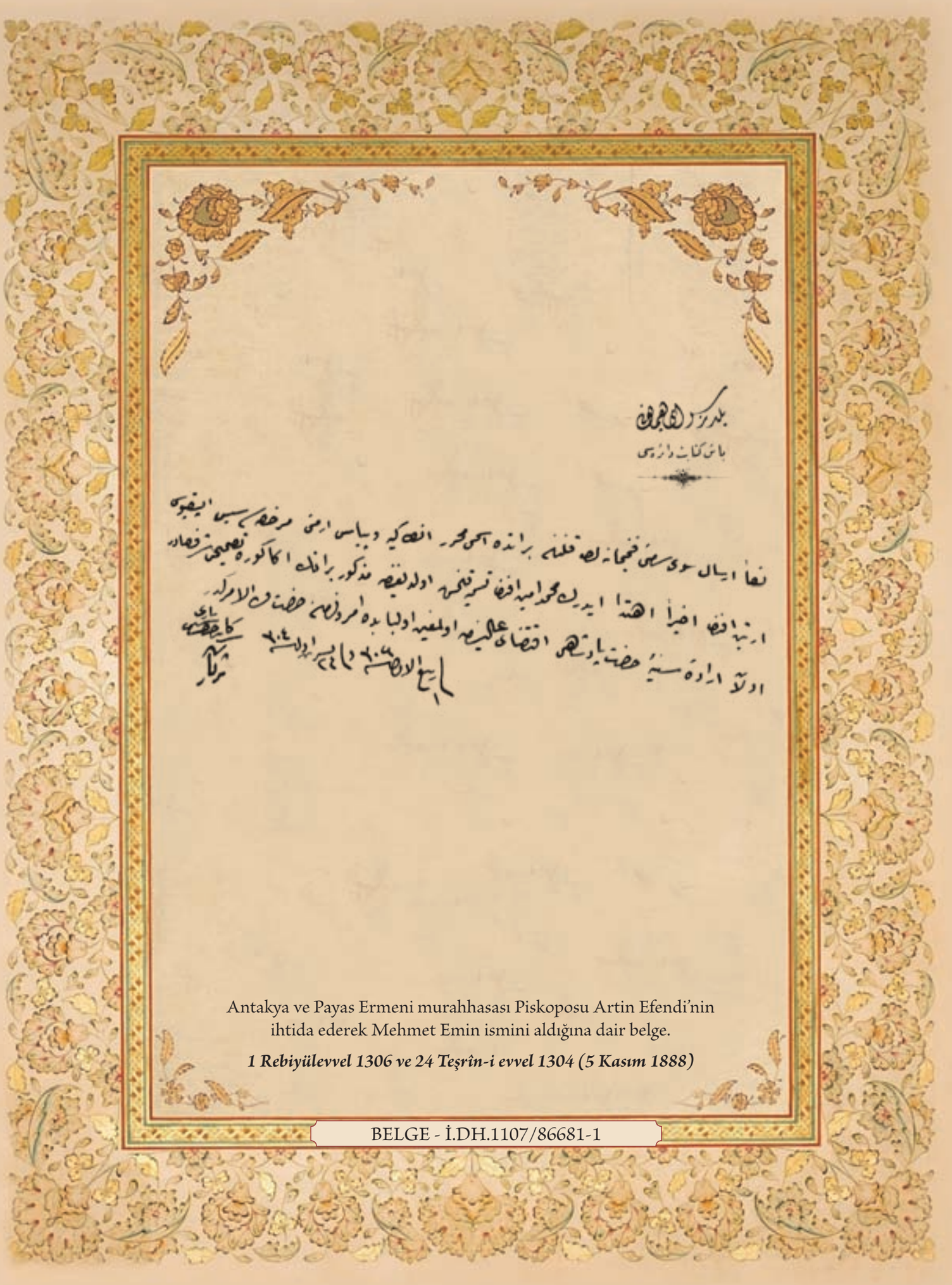

Antakya ve Payas Ermeni murahhasası Piskoposu Artin Efendi'nin ihtida ederek Mehmet Emin ismini aldığına dair belge.

1 Rebiyülevvel 1306 ve 24 Teşrîn-i evvel 1304 (5 Kasım 1888)

BELGE - İ.DH.1107/86681-1

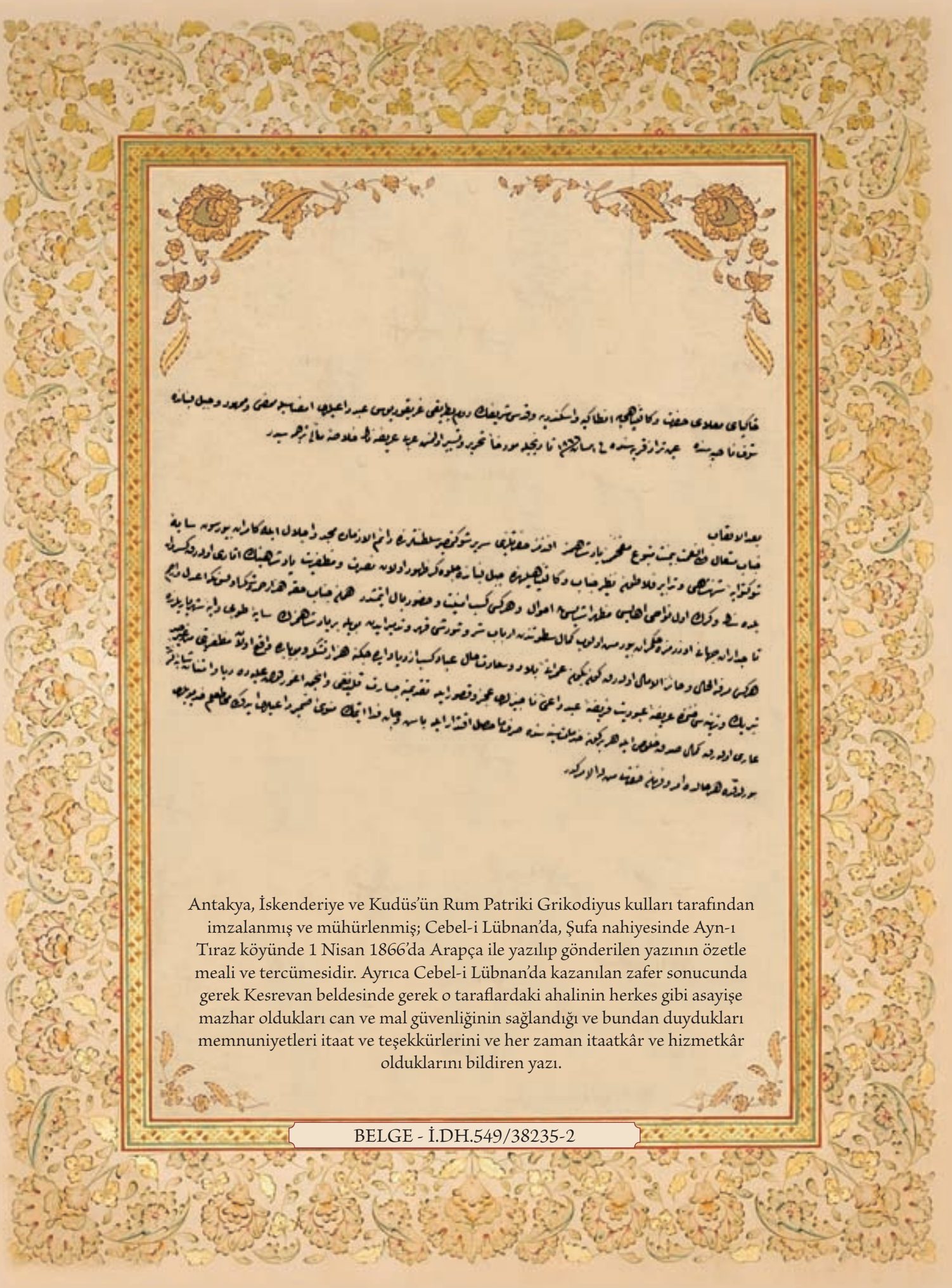

Antakya, İskenderiye ve Kudüs'ün Rum Patriki Grikodiyus kulları tarafından imzalanmış ve mühürlenmiş; Cebel-i Lübnan'da, Şufa nahiyesinde Ayn-ı Tıraz köyünde 1 Nisan 1866'da Arapça ile yazılıp gönderilen yazının özetle meali ve tercümesidir. Ayrıca Cebel-i Lübnan'da kazanılan zafer sonucunda gerek Kesrevan beldesinde gerek o taraflardaki ahalinin herkes gibi asayişe mazhar oldukları can ve mal güvenliğinin sağlandığı ve bundan duydukları memnuniyetleri itaat ve teşekkürlerini ve her zaman itaatkâr ve hizmetkâr olduklarını bildiren yazı.

BELGE - İ.DH.549/38235-2

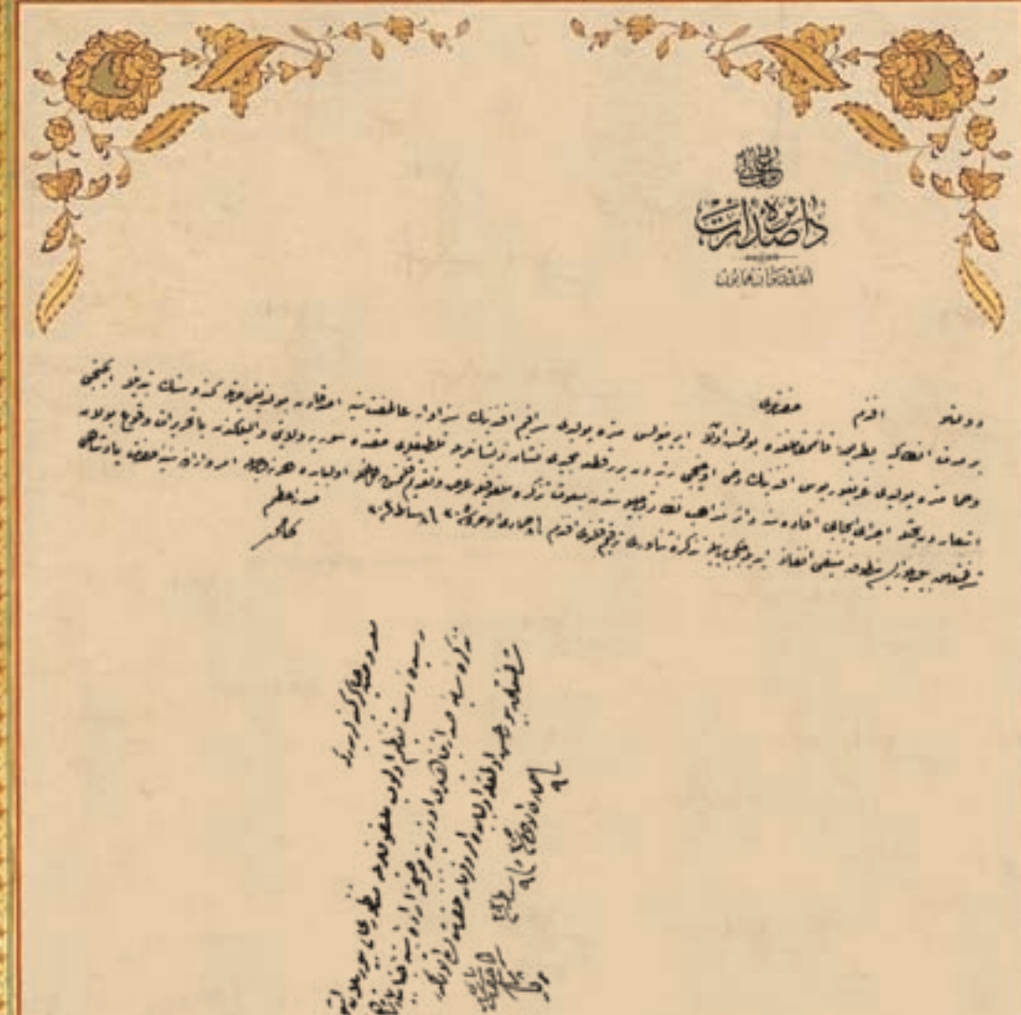

Bir müddet Antakya Patrikliğinde bulunmuş olan irin-polis metropolidi Serâkim Efendi'nin sadakat ve hizmetinden dolayı bulunduğu rütbeden ikinciye ve Hama metropolidi Grikoriyus Efendi'nin üçüncü rütbeden bir kıt'a mecîdi nişân-ı zi-şânlarıyla taltif edilmeleri hakkında Suriye vilayeti valiliğinden yazılan yazı üzerine mezahib nezaretinden gönderilen tezkirenin arz'a takdim kılındığına dair.

8 Cemaziyülahır 1305 ve 8 Şubat 1303

Takdîm kılınan tezkire üzerine irâde-i seniyye yazıldığı

9 Cemaziyülahır 1305 ve 9 Şubat 1303 (21 Şubat 1888)

BELGE - İ.DH.1069/83804-4

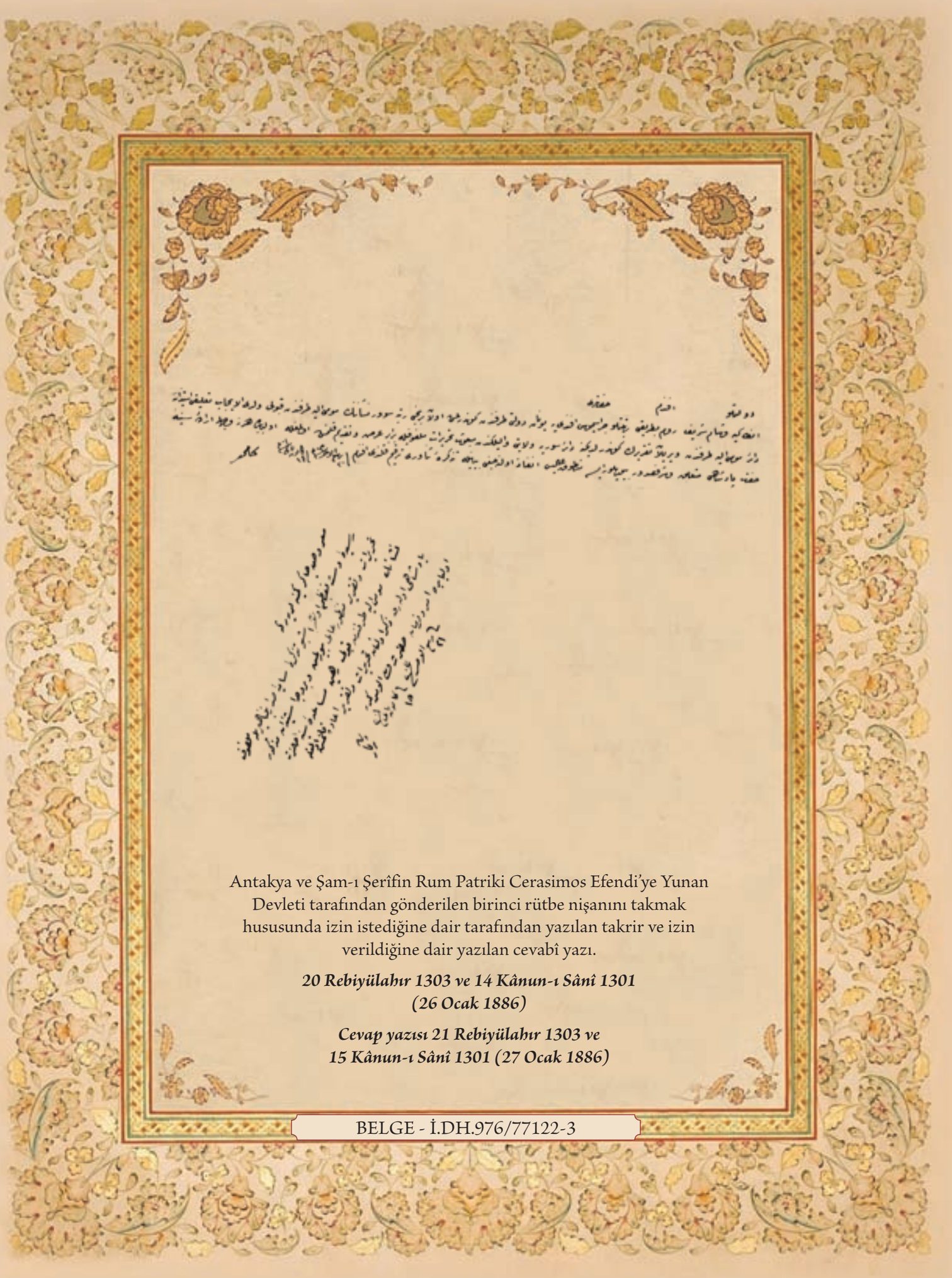

Antakya ve Şam-ı Şerîfin Rum Patriki Cerasimos Efendi'ye Yunan Devleti tarafından gönderilen birinci rütbe nişanını takmak hususunda izin istediğine dair tarafından yazılan takrir ve izin verildiğine dair yazılan cevabî yazı.

20 Rebiyülahır 1303 ve 14 Kânun-ı Sânî 1301 (26 Ocak 1886)

Cevap yazısı 21 Rebiyülahır 1303 ve 15 Kânun-ı Sânî 1301 (27 Ocak 1886)

BELGE - İ.DH.976/77122-3

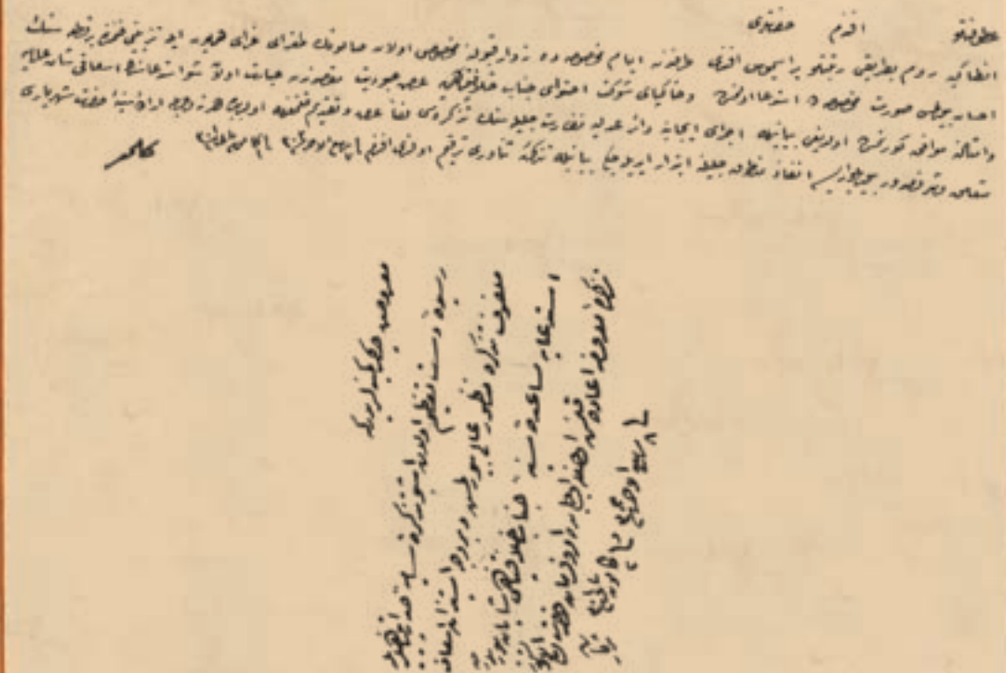

Antakya Rum Patriki Yerasimos Efendi'nin özel günlerde ziyaretçi kabul ettiği salonunu padişah tuğrası ile süslemek talebinin muvafık görüldüğüne dair.

7 Rebiyülahır 1303 ve
1 Kânun-i sani 1301
(13 Ocak 1886)

BELGE - İ.DH.975/77050-2

Samandağ (Suadiye) gravürü.

yaşamlarında yapılacak değişiklik ve düzenlemeleri içermektedir. Islahat Fermanı'yla, yasalar karşısında Osmanlı tebaasının eşitliğini sağlamak ve bu konuda Tanzimat Fermanı'nın bıraktığı boşluğu doldurmak hedeflenmiştir. Fakat gayrimüslimlere ve yabancılara tanınan haklar ve imtiyazlar nedeniyle hukuk birliğini sarsıcı ve yıkıcı hükümler içermektedir. Hatta dış güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini kolaylaştırarak siyasi bütünlük ve bağımsızlığını tehlikeye sokabilecek haklar ihtiva etmektedir.

I. Meşrutiyet'in ilanı ile Müslümanlarla gayrimüslimler hürriyet, adalet, vatanseverlik temelinde "Osmanlı milleti" çatısı altında birleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1876 Anayasasının 8. maddesinde yer alan "Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur" ifadesi tebaadan vatandaşlığa geçişi işaret etmektedir. Dolayısıyla, öncelikle Osmanlı vatandaşlığı gelmekte, vatandaşların Müslüman, Rum, Yahudi olması ikinci derecede görülmektedir.[92]

Anayasanın 11.maddesinde; "Devletin dini İslam olmakla beraber, düzen ve umumi adabı ihlal etmemek şartıyla Osmanlı Devleti'nde diğer dinlerin ve milletlere verilmiş olan mezhep imtiyazlarının serbestçe icrası devletin himayesindedir." cümlesi ile kimsenin din ve mezhebine karışılmayacağı vurgulanmıştır. 25. madde de ise; "vergi aynı isim altında tüm Osmanlı tebaasından din ve mezhep farkı gözetilmeksizin alınır." denilerek gayrimüslimlerin yıllardır ek bir yük getirdiği için şikâyet ettikleri bir konu daha çözümlenmiştir.[93]

II. Abdülhamit ilk meclisi açış konuşmasında şeriata atıf yapmamış ve şu ifadeyi kullanmıştır ; "... Bütün tebaam aynı ülkenin çocuklarıdır ve kanunların koruması altına alınmışlardır". Bu ilk mecliste milletvekili yemininin Müslümanlar, Hıristiyanlar

92 G. Akyılmaz, a.g.m.

93 G. Akyılmaz, a.g.m.

ve Yahudiler arasında bir ayırım yaratmaması için laik bir yemin seçilmiştir.[94]

"Millet" kelimesinin bugünkü ırki aidiyeti ifade eden anlamı ise, Osmanlıların ancak son dönemlerine doğru kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim, değişen dünya şartları nedeniyle, Osmanlı'nın uyguladığı millet sistemi, XIX. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladı. II. Mahmut; "ben tebaanın Müslümanını camide, Hıristiyan'ını kilisede, Musevi'sini de havrada fark ederim. Aralarında başka bir gün fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır." diyerek düzeni yeniden sağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.[95]

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı yönetim anlayışında önemli değişiklikler yapılmış ve Müslümanlarla Gayrimüslimlerin vatandaşlık hak ve ödevleri bakımından eşit oldukları ilan edilmiştir. Bu bağlamda, "millet sistemi" çerçevesinde 1858 tarihinde başlayan çalışmalar tamamlanarak hazırlanan tasarı 25 Nisan 1861'de onaylanarak "Rum Patriği Nizamatı" adıyla yürürlüğe girdi. 9 Haziran'da "Lübnan Nizamnâmesi", hazırlanarak bölge bir vali yönetiminde bir tür özerk bölge statüsüne kavuşturuldu. 18 Mart 1863 tarihinde "Ermeni Milleti Nizamnâmesi", 22 Mart 1865'te "Yahudi milleti Nizamnâmesi" yürürlüğe girdi. Daha sonraki süreçte bu düzenlemeler sürdürülerek Katolikler ve Protestanlar için de nizamnâmeler hazırlandı.[96]

4.2. Kaza Nüfusu

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonraki süreçte altı nahiyeden ibaret olan Antakya kazasının idari yapılanması 18. yüzyıla kadar değişmeden devam etmiş, ancak bu yüzyılda *Şuğur* nahiyesi kazadan ayrılmıştır. 19. yüzyılda ise kazanın idari manada yeniden yapılandırıldığını görmekteyiz. Nitekim bu yüzyılda Antakya kazası; *Antakya Civarı, Karamurt, Kuseyr* ve *Süveydiye* olmak üzere dört nahiyeden oluşmaktadır. Böylece, *Cebel-i Akra, Şuğur* ve *Altınözü* nahiyeleri kazadan ifraz edilmiş ve yeni bir nahiye olarak *Karamurt* ilave edilmiştir. 1894 tarihinden itibaren ise *Harbiye* nahiyesi ilave edilmiş[97] ve 1918 yılına kadar idari yapı bu şekilde devam etmiştir.

XVI. yüzyılda Antakya kazasına bağlı nahiyelerin hâne ve bekâr sayıları Tablo 5'te, tahmini nüfusu ise tablo 6'da verildiği gibidir.

Tablo-10'da da görüldüğü üzere Antakya kazasının (Antakya şehir merkezi dâhil) hâne sayısı 1526-1584 sürecinde 8.200 ile 11.000 arasında değişmektedir. Hâne sayısının 6 katsayısı ile çarpılıp bekâr rakamlarının ilave edilmesiyle elde edilen tahmini nüfusu Tablo-11'de verilmiştir.

Tablo'da görüldüğü gibi Antakya Kazasının tahmini nüfusu 1526-1584 tarihleri arasında 50.000 ile 71.000 arasında değişmektedir. Kuseyr nahiyesi kazayı oluşturan nahiyeler içerisinde en fazla nüfusa sahip olup, tüm kaza nüfusunun % 30'undan fazla bir orana sahiptir. Kuseyr nahiyesini Şuğur, Antakya (şehir nüfusu dâhil) ve Altınözü nahiyeleri takip etmektedir. Kazayı oluşturan nahiyeler içerisinde en küçüğü Süveyde olup, kaza toplamı içinde % 4'lük bir oran teşkil etmektedir.

Kazanın 1678 tarihindeki nüfusu 38.917 kişi, 1736 senesinde 26.982 kişi, 1762'de 26.760 kişi olarak tespit edilmiştir[98].

Halep Vilayet salnamelerindeki kayıtlardan Antakya kazasının 19. yüzyıldaki nüfusu ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre Antakya kazası nüfusu Tablo-12'de verildiği gibidir[99].

Bu arada 1890-1906 yılları arasındaki salnamelerde Antakya kazasının nüfusu ayrıntılı olarak verilmiştir. 1890 tarihli salnameye göre Antakya kazasının toplam nüfusu 60.873 kişi olarak verilmiştir. Bu nüfusun 54.737 kişisi Müslüman, 613 kişisi ise gayrimüslimdir. Salname kayıtlarında 1891 tarihinden itibaren gayrimüslim mezhepleri de ayrıntılı olarak verilmiştir.

94 G. Akyılmaz, a.g.m.

95 Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Osmanlı, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları (Editör: Güler Eren), Ankara 1999, s. 197.

96 Y. Ercan, a.g.m., s. 198.

97 HVS, 1312, s. 229.

98 A. Gül, a.g.e., s.100.

99 A. Gündüz-M. Yusuf Çelik-İ. Akgül, "Salnamelere Göre Antakya Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı (1867-1906)", Hatay Araştırmaları-I, (Editörler: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010, s. 86.

No	Nahiyesi	Yıllar									
		1526		1536		1550		1570		1584	
		H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.
1	Nefs-i Antakya	1002	131	1198	255	1080	393	1070	384	1036	539
2	Antakya Nahiyesi	455	83	644	343	736	358	663	467	828	433
3	Altınözü Nahiyesi	1046	162	1229	624	1267	718	1190	735	1267	707
4	Kuseyr Nahiyesi	2480	333	3224	1471	3466	1427	3460	1869	3528	1706
5	Şuğur Nahiyesi	1972	173	2410	1319	2828	1674	2865	1639	3086	1314
6	Cebel-i Akra Nahiyesi	925	200	898	459	1070	608	998	587	851	344
7	Süveyde Nahiyesi	339	58	372	250	488	210	374	218	423	117
	Genel Toplam	**8219**	**1140**	**9975**	**4721**	**10935**	**5388**	**10620**	**5899**	**11019**	**5160**

Tablo-10: Antakya Kazası Hâne ve Mücerred Sayısı (1526-1584)

No	Nahiyesi	Yıllar									
		1526		1536		1550		1570		1584	
		Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
1	Nefs-i Antakya	6143	12	7443	12	6873	10	6804	10	6755	10
2	Antakya Nahiyesi	2813	6	4207	7	4774	7	4445	6	5401	8
3	Altınözü Nahiyesi	6438	13	7998	12	8320	12	7875	11	8309	12
4	Kuseyr Nahiyesi	15213	30	20815	32	22223	31	22629	33	22874	32
5	Şuğur Nahiyesi	12005	24	15779	24	18642	26	18829	27	19830	28
6	Cebel-i Akra Nahiyesi	5750	11	5847	9	7028	10	6575	9	5450	8
7	Süveyde Nahiyesi	2092	4	2482	4	3138	4	2462	4	2655	4
	Genel Toplam	**50454**	**100**	**64571**	**100**	**70998**	**100**	**69831**	**100**	**71624**	**100**
% = Genel toplam içindeki oran											

Tablo-11: Antakya Kazası Tahminî Nüfusu (1526-1584)

Tablo-13'te görüldüğü üzere, kaza nüfusu sürekli artış halindedir. Zira 1890 tarihinde kazanın toplam nüfusu 60.873 kişi iken, 1891'de 61.203 kişiye; 1895'te 64.603 kişiye; 1900'de 72.627 kişiye ve 1905 senesinde 78.554 kişiye yükselmiştir.

Tablodaki veriler mukayese edildiğinde kadın-erkek nüfus oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülecektir. Zira 1891-1895 yıllarındaki toplam nüfus içerisinde kadın oranı % 48, erkek oranı ise % 52'dir. Bu oranlar 1900-1905 döneminde % 47 kadın, % 53 erkek şeklindedir.

Salname kayıtlarına göre Antakya kazası dâhilinde yaşayan Müslüman ve Ermeniler Türkçe, Rumlar ise Arapça konuşmaktadır. Ayrıca Müslümanlar Arapça'ya da hâkimdir[100].

Yıllar		İslam	Gayrimüslim		Toplam
			Hristiyan	Yahudi	
1868	Hâne	8775	1096	33	**9904**
	Nüfus	22485	3903	168	**26556**
1870	Hâne	8775	1270	73	**10118**
	Nüfus	37346	7803	328	**45477**
1873	Hâne	8775	1270	73	**10118**
	Nüfus	47326	7803	728	**55857**

Tablo-12: Antakya Kazası Nüfusu (1868-1873)

100 HVS, 1305, s.171; 1306, s. 173; 1307, s. 144; 1308, s. 175; 1309, s. 127; 1316, s. 227; 1318, s. 257; 1320, s. 273; 1321, s. 283; 1322, s, 260; 1323, s. 309; 1324, s. 295.

Yıllar		İslam	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan	Latin	Ecnebi	Yahudi	Toplam
1891	Kadın	26412	1659	1028	5	156	-	5	-	**29373**
	Erkek	28779	1754	1045	7	127	-	5	-	**31380**
	Toplam	55191	3413	2073	12	283	-	10	-	**61203**
1895	Kadın	27588	1768	1668	-	146	5	-	136	**31316**
	Erkek	30048	1761	1205	-	138	10	-	118	**33287**
	Toplam	57636	3529	2873	12	284	15	-	254	**64603**
1900	Kadın	30901	1816	1174	5	148	5	-	-	**34049**
	Erkek	34583	2382	1400	7	196	10	-	-	**38578**
	Toplam	65484	4198	2574	12	344	15	-	-	**72627**
1905	Kadın	33469	1869	1174	-	5	169	5	141	**36832**
	Erkek	37506	2446	1401	-	7	213	10	139	**41722**
	Toplam	70975	4315	2575	-	12	382	15	280	**78554**

Tablo-13: Antakya Kazası Nüfusu (1891-1905) [HVS, 1307, s.144; 1313, s.212; 1317, s.239; 1323, s. 315.]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKTİSADÎ DURUM

Bölgelerin iktisadî yapısının şekillenmesinde coğrafî konumu, iklimi, ulaşım imkânları gibi unsurlar belirleyici rol oynamakla beraber, devletin takip ettiği ekonomik politikaların da önemli etkisi bulunmaktadır. Osmanlı iktisadî düzeni köy ve mezralarda tarım ve hayvancılığa, şehir ve kasabalarda ise ticaret ve sanayi faaliyetlerine dayanmaktadır. Bir bölgenin iktisadî durumunu tespit etmek için ise, o bölgede yetiştirilen ürünlerin çeşit ve miktarları, alınan vergi miktarları ile ticarî malları ve bu mallardan elde edilen gelir miktarlarını ayrıntılı bir şekilde gösteren verilere ihtiyaç bulunmaktadır. Bunları XVI. yüzyılda Tahrir Defterlerinden, XIX. Yüzyılda ise Salnamelerde ayrıntılı bir şekilde elde etmek mümkündür.

1. Zirai Hayat

Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücünü esas itibariyle ziraat teşkil etmekte olup, halkın ekser çoğunluğu bu alanda çalışmaktadır. Antakya ve çevresi, günümüzde olduğu gibi, Osmanlılar döneminde de önemli ziraat sahalarından birini oluşturmaktadır. Antakya kazasının Kuseyr, Altınözü ve Şuğur nahiyelerinde, Antakya, Süveyde ve Cebel-i Akra nahiyelerine oranla ziraata elverişli arazilerin çoğunlukta olduğu görülmekle beraber bütün nahiyelerde ziraat ve hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır.

Diğer taraftan, zirai verimliliğin iklimle yakından ilgisi bulunmaktadır. Antakya kazası Akdeniz Bölgesi sınırlarında yer almaktadır. Akdeniz ikliminin genel karakteri ise kışları ılık, nemli ve yağışlı, yazları ise sıcak ve kurak olmasıdır. Yağmur sonbahar ve özellikle ilkbaharda bol düşer. Bu uygun iklim şartlarının etkisiyle Antakya kazası, çeşitli mahsullerin yetiştirildiği önemli bir ziraat sahasıdır.

1.1. Çiftlik

Osmanlıda arazi üç şekilde bulunabilmektedir: *Mirî*, *mülk* ve *vakıf*. Mülk arazilerin çıplak mülkiyeti şahıslara ait iken, vakıf arazilerin mülkiyeti ise bir bakıma kamuya aittir. Zira vakıf toprakların tasarrufu sosyal hizmetlere tahsis olunduğu için kamulaşmış oluyordu[1].

Mirî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde ise toprakların mülkiyeti devlete ait olup, tasarruf hakkı *tapu bedeli* veya *tapu resmi* denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra, onları işleyecek olan köylülere bırakılmıştı. Mirî topraklar gelirlerine göre has, zeamet ve timar olarak ünitelere bölünmüş olup, tasarrufu devlet tarafından tevcih edilen kimselerindir[2]. Mirî arazinin bir de *çiftlik* şekli vardır ki, bu

1 Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", VI. TTK., Ankara 1967, s.281-282.

2 Sertoğlu, a.g.m., s. 281-282.

No	Nahiyeler	1550				1570				1584			
		K.S.	Hâne	Çift	%	K.S.	Hâne	Çift	%	K.S.	Hâne	Çift	%
1	Antakya	34	736	405	9,1	40	663	355,5	8,2	44	828	498	10,6
2	Altınözü	51	1267	628	14,1	56	1190	740,5	17,1	59	1267	834,5	17,8
3	Kuseyr	88	3466	1708	38,3	86	3460	1711	39,5	86	3528	1695	36,1
4	Şuğur	55	2828	1021	22,9	55	2865	954	22,0	55	3086	1067	22,7
5	Cebel-i Akra	62	1070	492	11,0	54	998	417,5	9,6	54	851	378	8,0
6	Süveyde	14	488	210	4,7	14	374	150,5	3,5	14	423	228	4,9
	Toplam	**304**	**9855**	**4464**	**100**	**305**	**9550**	**4329**	**100**	**312**	**9983**	**4701**	**100**
***K.S.** = Köy Sayısı / **%** = Toplam çift içindeki oran*													

Tablo-14: Antakya Kazasındaki Çiftliklerin Nahiyelere Göre Dağılımı

tür araziler birtakım parçalar halinde onları işleyebilecek olan köylülere *tapu resmi* denilen peşin bir kira mukabilinde bırakılmıştır[3].

Çiftlik, kanunnamelerdeki resmî tanıma göre; a'la yerden altmış dönüm, evsat yerden seksen ve doksan dönüm ve ednâ yerden de yüz ve yüz yirmi dönümdür. Ancak halk arasında ma'ruf olan tanımına göre, bir çiftçinin nadasına ve ekimine yetecek miktardaki yere *çiftlik* denilmektedir. Bir dönüm ise kanunnamelerde boyu ve genişliği kırkar adım olan bir saha olarak tarif edilmiştir[4].

Bir çift öküzü olan ve işleyebileceği kadar toprağı tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi zirai rejim sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu *çift-hane* birimi, aynı zamanda bir vergi ünitesi olup, *çift resmi* adı verilen bir vergi sistemine bağlıdır. Çift-hane bütün sistemin temel ünitesi olduğundan kanunnamelerde ve tahrir defterlerinde öncelikle çift resminden bahsedilir. Çift-hane, defterlerde haneyi temsil eden vergi mükellefi aile reisi adına bir (Ç) harfi ile tespit olunur ve bu çift-hane ünitesini ifade eder. Burada çift aslında bir çift öküz demek olup, bir çift öküzün işleyebileceği tarlaların tümü de "*çiftlik*" adını almaktadır[5].

Çift-hane sisteminde aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi bir üretim ünitesi, dolayısıyla bir mali ünite sayılmaktadır. Bu mali üniteden zamanına ve yerine göre 22 ile 60 akçe arasında değişen *çift resmi* alınmaktadır. Yarım çiftlik yer tasarruf edenlerden ise bu çift akçesinin yarısı alınmaktadır[6]. Yarım çift'den az yerler ise, *zemîn* kaydedilerek, genellikle iki dönüme bir akçe olarak tayin edilmiş olan *resm-i zemîn* (dönüm resmi) ödenmek şartıyla topraksız reayanın tasarrufuna bırakılmıştır[7].

Antakya kazasında mevcut olan çiftlik sayıları Tablo 14'te verilmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere Antakya kazasındaki çiftlik sayısı 1550-1584 döneminde 43.29 ile 47.00 arasında değişmektedir. Nahiyeler içerisinde en fazla çiftlik *Kuseyr* nahiyesinde olup, onu *Şuğur* takip etmektedir. En az çiftliği bulunan nahiye ise Süveyde'dir. Ancak çiftlik sayısı ile hane ve köy sayıları mukayese edildiğinde birbirine çok yakın oranların çıktığını tespit etmekteyiz.

Mesela 1550'de nahiyelerdeki hane sayısı çiftlik sayısına bölündüğünde; Antakya nahiyesinde 1,82; Altınözü nahiyesinde 2,02; Süveyde nahiyesinde 2,32; Kuseyr nahiyesinde 2,03; Şuğur nahiyesinde 2,77 ve Cebel-i Akra nahiyesinde 2,17 haneye bir çiftlik düşmektedir. Dolayısıyla her nahiye için yaklaşık 2 haneye bir çiftlik düştüğünü söyleyebiliriz. Bu da Osmanlı idaresinin reayaya çiftlik taksim ederken çok adil davrandığını göstermektedir.

3 Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi I, İstanbul 1980, s. 789.

4 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 37.

5 İnalcık, a.g.e., s. 6-7.

6 İnalcık, a.g.e., s. 7.

7 Ünal, a.g.e., s. 90.

1.2. Malikâne-Divanî Sistemi

Osmanlılar, Memlûklerdan aldıkları Halep ve çevresinde uygulanan toprak rejimini büyük oranda benimsemişlerdir. Bu uygulamalardan biri de, Osmanlı Devleti ile mahalli aristokrasi arasındaki uzlaşmanın neticesinde ortaya çıkmış ve timar sisteminin mahalli şartlara uyumunun tipik bir örneğini teşkil eden malikâne-divânî sistemidir. Bu sistemde malikâne sahipleri yalnızca toprağın mülkiyetine sahip olmaktan doğan haklara sahipti. Dolayısıyla toprağı işlemekte olan köylülerden yalnızca toprak kirası talep edebiliyorlardı. *Malikâne* hissesi olarak adlandırılan bu toprak kirası genelde mahsulün beşte biri ile onda biri oranında alınmaktadır[8].

Bunun dışında kalan diğer bütün vergileri köylü, divani hissesi adı altında, devlet görevlilerine ödemekle yükümlüydü. Bundan dolayı bu sistemin geçerli olduğu her köyün, biri malikâne diğeri de divani olan iki hissesi, dolayısıyla da iki sahibi bulunmaktadır.

Malikâne hissesi, sahibi tarafından satılabilir, vakf edilebilir veya mirasçılarına bırakılabilirdi. Sistemde, yalnızca divani hissesi veya divani ve malikâne hissesi birlikte, *iki başţan,* timar olarak tahsis edilmektedir. İlk durum hisseler ayrı ayrı şahıslara, ikinci durum ise aynı şahsa tevcih edildiğinde geçerli olmaktadır. Hisse veya hisselerin timar olarak tahsis edildiği durumlarda, hisse sahipleri, normal bir timar sahibinin yükümlü olduğu askerî hizmetleri yerine getirmektedir[9].

Antakya kazasına bağlı bütün nahiyelerde malikâne-divânî sisteminin uygulandığını görmekteyiz. Antakya kazasının da bağlı olduğu Halep sancağında, bir köyün malikâne ve divânî hisselerinin tespiti *feddân* esasına göre yapılmaktadır. *Feddân,* Mısır'ın alan ölçüsü olup, 6.368 metrekareye tekabül etmektedir[10].

Diğer yandan, Antakya kazasına bağlı köylerde malikâne-divânî hisselerinin tespitinde feddân'ın alt birimleri olan *kırât* ve *sehm* ölçü birimleri kullanılmaktadır. Kırât 1/24 feddân, yani 175,035 metrekare, sehm ise 1/24 kırât veya 7,293 metrekarelik bir alanı göstermektedir[11]. Genelde malikâne-divânî sistemi uygulanan köylerin gelirleri 24 kırâta bölünür ve taksimat buna göre yapılırdı.

Konunun daha iyi anlaşılması için bir örnek verelim. Mesela, 1550'de Altınözü nahiyesine bağlı *Bohşin*[12] köyünün *hâsılı* ile hak sahipleri arasındaki taksimatı şu şekildedir:

Karye-i Bohşin tâbi-i Altunözü

Nefera: 46; hâne: 31; çift: 17,5; Bennâk: 15; mücerred: 15

Hâsıl: kasm mine's-südüs = 13020 (akça)

-Hisse-i Vakf-ı Makam-ı Habibü'n-Neccar 3 kırat: 1627

-Hisse-i Vakf-ı Camii Habibü'n-Neccar 3 kırat: 1627

-Hisse-i Mülk-i Mehmed b. Cemaleddin Kutlu Beg 3 kırat: 1627

-Hisse-i Mirî 15 kırat: 3138

Görüldüğü gibi malikâne-divânî sisteminin uygulandığı köyün hâsılı 24 kırata bölünmüş ve hisse sahiplerine payları oranında taksim edilmiştir. Mirî hisseler çoğunlukla padişah hası olarak ayrılmakla birlikte, zeâmet ve timar olarak da tevcih edilmiştir.

1.3. Mezralar

Türkçe tam karşılığı *ekinlik*[13] olup, meskûn olmayan ziraat alanlarıdır. Bunlar genellikle meskûn iken zamanla ahalisi dağılmış eski iskân yerleridir. Bundan dolayı genellikle sınırları bellidir. Mezralar çoğunlukla yakın bir köyün ekinliği, ziraat yaptığı yerler olmakla beraber, hariç raiyyet veya aşiretler de gelip işleyebilirdi.

Antakya kazasında 1550'de 475; 1570'te 487 ve 1584'te ise yine 476 mezra bulunmaktadır. 1550'de mezra olan yerlerden bir kısmının daha sonraki dönemlerde iskân edilerek köy statüsü kazandıklarını,

8 Barkan, a.g.e., s. 154.

9 Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", Türkler, Ankara 2002, C. IV, s. 904.

10 Çakar, a.g.e., s. 228.

11 Walter Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, (Çev. Sevim Acar), İstanbul 1990, s. 82.

12 BOA, TD, No: 454, s. 595.

13 H. İnalcık, Suret-i Defter-i..., s. XXIX; Bahaettin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, KTBY., Ankara 1985, s. 45, n. 221.

yine 1550'de köy olarak kayıtlı olan bazı yerleşim birimlerinin ise daha sonraki dönemlerde mezra kaydedildiklerini görmekteyiz.

Mezraların gelirleri, Antakya nahiyesinde 100-4000 akça; Altınözü nahiyesinde 2000-5000 akça; Kuseyr nahiyesinde 100-8500 akça; Şuğur nahiyesinde 40-10680 akça; Cebel-i Akra nahiyesinde 40-3725 akça ve Süveyde nahiyesinde 50-5000 akça arasında değişmektedir. Bir kısım mezraların geliri karye hâsılı içerisinde kaydedildiği için gelir miktarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Mezralarda elde edilen toplam gelir, 1550'de 465.365; 1570'te 589.704 ve 1584'te 613.074 akçadır. Gelirleri *karye hâsılları* içerisinde yazılan mezralar bu tutarlara dâhil edilmemiştir.

1.4. Alınan Vergilere Göre Yetiştirilen Mahsuller

1.4.1. Hububat Üretimi

İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Antakya Kazasında da zirai sektörün en başta gelen mahsulü hububattır. Antakya'nın verimli topraklarında bol miktarda çeşitli hububat üretimi yapılmaktadır. Özellikle de buğday ve arpa üretimi çok yaygındır. Bununla beraber, kaza sınırları dâhilinde önemli miktarda akdarı, mısır, mercimek, susam, nohut, karaburçak ve yulaf üretimi de yapılmaktadır. Ayrıca çeltik üretimi de yaygındır.

Antakya kazasında çeltik için kullanılan ölçü birimi kantar, diğer hububat için ise *sünbül*dür.

1.4.1.1. Çeltik

Kazada, Antakya, Altınözü ve Süveyde nahiyelerinde çeltik üretimi yapılmaktadır. Antakya nahiyesinde 15, Altınözü nahiyesinde 2 ve Süveyde nahiyesinde 8 nehir üzerinde istihsal edilen çeltik, hububat mahsulleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Kaza dâhilinde üretilen çeltiğin oranını aldığımızda 1550'de % 48,2'si Süveyde nahiyesinde, % 45,1'i Antakya nahiyesi ve % 6,7'si de Altınözü nahiyesinde üretilmektedir. Ancak daha sonraki tarihlerde az da olsa bu oranların değiştiğini görmekteyiz. Nitekim 1570-1584 yılları arasında Antakya kazasında üretilen çeltiğin % 47,2'si Antakya, % 46'sı Süveyde ve % 6,8'i de Altınözü nahiyelerinde üretilmektedir.

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan öğrendiğimize göre, XVI. yüzyılda Antakya kazasında, üzerinde çeltik ziraatı yapılan nehirler *hassa nehri* olarak kabul edilmiş, diğer bütün Osmanlı ülkesinde uygulanan *çeltik kanunnamesi* burada uygulanmamıştır. Reayaya da hisse verilmeyip, cebren ektirilmiştir. Bu durum mâl-ı mirînin zâyi ve telef olmasına ve reayaya türlü baskıların yapılmasına yol açmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı idaresi şu tedbiri almıştır: Eskiden beri çeltik ziraatı ile uğraşan reaya çağrılarak hassa nehirlerinde *ber vech-i münâsafa* (yarı yarıya bölüşme) üzere ziraat yapmaları teklif edilmiş ve bu teklif reaya tarafından kabul edilmiştir. Buna göre, sucular (saka) ayrılan 1 kantar hisseden (sehim) başka, *reis, saka* ve *kürekçiler* ne kadar alan ekerlerse mahsulün yarısı devlet (mirî) için alınacaktır. Diğer yarısı ise, timarlı sipahi (sahib-i arz) öşrünü aldıktan sonra, ekenler tarafından tasarruf olunacaktır. Ayrıca çeltik nehirlerinde çalışan *reisler, sakalar* ve *kürekçiler* hizmetlerinden dolayı *avarız-ı divânî* ve *tekâlif-i örfiye*den muaf tutulacaklardır[14]. Ancak görevlerini yapmadıkları takdirde, kendi payları olan çeltiklerine *mirî* adına el konulacağı gibi, o sene içerisinde *avarız* ve *nüzül* vergileri konulursa, diğer reaya gibi bu vergileri vermek mecburiyetinde kalacaklardır[15].

Öte yandan, bazı *ümena ve çeltükçiler* hassa çeltik nehirlerinde çok az çeltik ekip, daha çok kendileri için sebze (sayfi) ekme yolunu tercih etmişlerdir. Bu durum *hassa çeltiğ*inin zarar görmesine yol açınca, *'ayân-ı vilâyet* ittifakla şu kararı almıştır: Her hassa nehrinde belirlenen miktarda çeltik ekilip, yeterince su verildikten sonra akan suyla sebze ziraatı yapılırsa elde edilen mahsul üç hisseye bölünür. Bu hisselerden biri *mirî* için alınır. Geriye kalan iki hisse, timarlı sipahi öşrünü aldıktan sonra, ziraat yapanlar tarafından tasarruf olunur. Ancak bu nehirlerde çeltik ziraatı yapılmayıp sebze ekilirse, bu durumda çeltik gibi vergilendirilir. Yani yarısı mirî için alınır. Diğer yarısı ise, timarlı sipahi öşrünü aldıktan sonra, ziraat edenler tarafından tasarruf olunmaktadır[16].

Çeltik yetiştirildikten sonra paylaşımı iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi, çeltiğin biçilmeden tarlada satılmasıdır. Bu yönteme göre, çeltik 12 bölüğe ayrılır. 2 bölüğü (sipahi öşrünü aldıktan sonra) hizmetleri karşılığında *reis* ve *sakaya* verilir. Geriye kalan 10 bö-

14 BOA, TD, No: 454, s. 584, 635-636; BOA, TD, No: 493, s. 653; BOA, TD, No: 610, s. 649-650.

15 BOA, TD, No: 493, s. 653.

16 BOA, TD, No: 454, s. 586.

No	Nehir	1550			1570			1584		
		K.	B.	Hâsıl	K.	B.	Hâsıl	K.	B.	Hâsıl
Antakya Nahiyesi										
1	Dersuniye Nehri	14	-	28000	15	-	30000	15	-	30000
2	Sünbariye Nehri	3	-	6000	3	-	6000	3	-	6000
3	Kavasî Nehri	2	-	4000	2	-	4000	2	-	4000
4	Aydî Nehri	2	-	4000	2	-	4000	2	-	4000
5	Karakavsiye Nehri	2	-	4000	2	-	4000	2	-	4000
6	Kilsâcik Nehri	2,5	-	5000	2,5	-	5000	2,5	-	5000
7	Bârbârûn Nehri	4	-	8000	4	-	8000	4	-	8000
8	Karamânlu Nehri	1,5	-	3000	1,5	-	3000	1,5	-	3000
9	Düveyr Nehri	2	-	4000	2	-	4000	2	-	4000
10	Karaçay-ı Kebir Nehri	7	-	14000	7	-	14000	7	-	14000
11	Akkâvur Nehri	1	-	2000	1	-	2000	1	-	2000
12	Tellal Nehri	-	80	1600	-	80	1600	-	80	1600
13	Arkud ve Arpalu Nehirleri	-	50	1200	-	50	1200	-	50	1200
14	Sinaniye Nehri	-	80	1600	-	80	1600	-	80	1600
15	Bağdadî Nehri	4	-	8000	4	-	8000	4	-	8000
	Toplam	45	210	94400	46	210	96400	46	210	96400
Altınözü Nahiyesi										
1	Ilıca Nehri	4	-	8000	4	-	8000	4	-	8000
2	Ma'şukiye Nehri	3	-	6000	3	-	6000	3	-	6000
	Toplam	7	-	14000	7	-	14000	7	-	14000
Süveyde Nahiyesi										
1	Hacı Habiblü Nehri	3	-	6000	3	-	6000	3	-	6000
2	Fârisî Nehri	2,5	-	5000	2,5	-	5000	2,5	-	5000
3	Mışrakiye	2	-	4000	2	-	4000	2	-	4000
4	Mağara ve Tabbah Nehirleri	4	-	8000	2,5	-	5000	2,5	-	5000
5	İbn-i Neabir Nehri	4	-	8000	4	-	8000	4	-	8000
6	Ağca Pınar Nehri	1	-	2000	1	-	2000	1	-	2000
7	Asker Nehri	2	-	4000	-	80			-	
8	Cerrâriye Nehri	32	-	64000	32	-	64000	32	-	64000
	Toplam	51	-	101000	47	-	94000	47	-	94000
	Genel Toplam	**103**	**-**	**209400**	**100**	**-**	**204.400**	**100**	**-**	**204400**
***K.** = Kantar / **B.** = Batman*										

Tablo: 15 Antakya Kazasında Çeltik Üretimi (1550-1584)

lük, *ber vech-i münasafa* kaydedilmişse yarısı, *sülüsan* kaydedilmişse üçte ikisi *mirî* için alınır. Kalan kısımdan ise sipahi *zemin öşrünü* aldıktan sonra kürekçiler hizmetleri karşılığında mutasarrıf olur. Ancak tarlada satılmayıp mahsul üzerinden satış yapıldığı takdirde ise, mahsul 12 kısma (bölük) ayrılır. 2 bölük *reis* ve *sakaya* verilir ve 10 bölük de yine yukarıdaki usul ile tasarruf olunur [17] (Ek-2).

1.4.1.2. Buğday (Hınta) ve Arpa (Şair)

İnsanlık tarihi boyunca önemini sürekli olarak koruyan buğday, hemen hemen her türlü iklim şartlarında yetiştirilebildiği için her köy veya mezrada üretilmektedir. 1550'de Antakya kazasında toplam 94.222 sünbül buğday üretilmiştir. 1570'te üretilen buğday 102.881 ve 1584'te ise 112.391 sünbüldür.

17 BOA, TD, No: 493, s. 653.

No	Nahiyeler	Buğday (Sünbül)						Arpa (Sünbül)					
		1550	%	1570	%	1584	%	1550	%	1570	%	1584	%
1	Antakya	11059	12	13116	13	16146	14	2332	7	2335	7	4420	11
2	Altınözü	27865	30	28400	28	31315	28	8740	27	8280	23	9852	24
3	Kuseyr	32535	35	33865	33	36110	32	12535	39	13595	38	14495	36
4	Şuğur	9580	10	12310	12	12850	11	3515	11	5360	15	5635	14
5	Cebel-i Akra	8005	8	9640	9	10420	9	4175	13	4920	14	5230	13
6	Süveyde	5178	5	5550	5	5550	5	942	3	912	3	912	2
	Toplam	**94222**	**100**	**102881**	**100**	**112391**	**100**	**32239**	**100**	**35402**	**100**	**40544**	**100**

Tablo-16: Antakya Kazasında Buğday ve Arpa Üretimi (1550-1584)

Antakya kazasında buğdaydan sonra en fazla üretilen hububat arpadır. 1550'de üretilen toplam arpa miktarı 32.239; 1570'te 35.402 ve 1584'te 40.544 sünbüldür (tablo-11). Buğday üretiminde olduğu gibi arpada da en fazla üretim yapılan nahiyeler Kuseyr ve Altınözü nahiyeleridir. En az istihsalin yapıldığı nahiye ise Süveyde'dir.

Tabloda görüldüğü gibi kaza genelinde buğday ve arpanın az miktarda da olsa sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, tablodaki oranlar mukayese edildiği vakit Antakya kazasında en fazla buğday istihsalinin Kuseyr ve Altınözü nahiyelerinde, en az istihsalin ise Süveyde nahiyesinde olduğu görülmektedir. Ancak bu durum Kuseyr ve Altınözü nahiyelerinin köy sayılarının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Mesela Kuseyr'deki yaklaşık 87 yerleşme biriminin her birine ortalama, 1550'de 370 sünbül; 1570'te 394 sünbül, 1584'te 420 sünbül buğday düşerken, Süveyde'nin 14 köyüne ortalama 1550'de 370 sünbül; 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 396 sünbül buğday düşmektedir.

1.4.1.3. Diğer Hububat

İklim şartlarının müsait olmasından dolayı Antakya kazasında çeltik, buğday ve arpanın dışında diğer her türlü hububat yetiştirilmektedir. Nitekim mercimek (ades), karaburçak (küşne), nohut (hums), bakla (fûl), culban, yulaf (alef) vs. gibi pek çok hububat kayıtları tahrir defterlerimizde geçmektedir. Ancak bu hububat çoğu kez karışık bir şekilde kaydedildiği için ayrı ayrı her birinin ne miktarda üretildiğini tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Bununla beraber bir fikir vermesi açısından, çeltik, buğday ve arpa dışındaki hububatın kaç sünbül olduğunu ve akça olarak değerini vermenin faydalı alacağını düşünüyoruz. Buna göre, mercimek, karaburçak, nohut, bakla, culban, yulaf vs. gibi hububatın miktarı ve tutarı şöyledir: 1550'de 2647 sünbül, 29.899 akça; 1570'te 4143 sünbül, 64.537 akça ve 1584'te 4572 sünbül ve 69.727 akçadır.

Antakya kazasında XVI. yüzyılda üretilen hububat miktarını ayrıntılı olarak tespit edebilmemize rağmen, daha sonraki dönemlerde henüz böyle bir tespit mevcut değildir. Ancak salnamelerden XIX. yüzyılda üretilen bazı hububatın miktarını tespit edebilmekteyiz.

Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, XIX. yüzyılda da Antakya kazasının başlıca ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Zira kaza dâhilinde her çeşit hububat ile sebze ve meyve üretilmektedir. Bu üretim sadece kazaya bağlı köylerde değil Antakya şehri ve çevresinde de yapılmaktadır. Antakya çevresinde 1870'li yıllarda 28.730 dönüm ekili arazi, 220 dönüm bostan ve bahçe, 13.000 dönüm bağ, 5.717 dönüm zeytinlik, 21.545 dönüm tarla, 13.770 dönüm dutluk arazi, 7.950 dönüm orman arazisi ile 1.100 dönüm boş arazi mevcuttur. 1906 tarihinde ise 3.110 bağ, 2.525 bahçe, 255 bostan ve 49.521 tarla bulunmaktadır. Bu arazide, 1871 tarihinde (İstanbul kilesi ile) 95.000 kile buğday, 32.500 kile arpa, 30.000 kile yulaf, 17.500 kile darı, 2.100 kile pirinç, 1.500 kile bakla, 600 kile nohut ve 2.000 kile mercimek üretilmiştir[18].

18 A. Gündüz ve diğerleri, a.g.m., s. 89-90.

XIX. yüzyılda üretilen buğday, arpa, yulaf, akdarı, mısır, pirinç, mercimek, susam, karaburçak ve nohut gibi hububatın büyük kısmı Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Ancak hububat ticareti ile daha çok yabancı tüccar uğraşmakta olup, yerli tüccar sayısı çok azdır[19].

Diğer yandan, tahıl üretiminin yanında yaygın olarak sebze ve meyve üretimi de yapılmaktadır. Elma, armut, erik, zerdali, şeftali, ekşi ve tatlı limon, kebbad[20], portakal, nar, ayva, yenidünya, vişne, üzüm ve incir gibi meyveler bol miktarda yetiştirilmektedir. Ayrıca tütün üretimi de yapılmaktadır[21].

2. Vergiler

Osmanlı idaresi imparatorluğun her bölgesinde geçerli tek tip bir vergi politikası uygulamamıştır. Bölgelerin farklı coğrafî özelliklerine, iklim şartlarına, kültürel yapılarına, ekonomik ve sosyal durumlarına göre ayrı ayrı vergi kanunnameleri düzenlenmiş ve çiftçi sınıfının hak ve sorumlulukları ile hangi üründen ne nisbette vergi verecekleri belirlenmiştir. Ayrıca sanayi ve ticarî faaliyetlerin nasıl vergilendirileceği ve devlet memurlarının *re'âyâya* karşı olan tutumları ayrıntılı olarak tespit edilmiştir[22].

Öte yandan devlet, hâkimiyetine yeni aldığı bir bölgede, ülkenin diğer bölgelerinde geçerli olan vergi sistemlerini hemen uygulamamış, halkı yeni yönetime alıştırmak ve kaynaştırmak için belli bir süre yürürlükteki kanunları devam ettirmiştir. Nitekim 1516'da Osmanlı hâkimiyetine alınan Halep ve çevresinde geçerli olan Memlûk kanunları hemen kaldırılmayarak bir süre daha yürürlükte bırakılmış ve tedrici olarak Osmanlı kanunnameleri yürürlüğe konulmuştur[23].

2.1. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler

2.1.1. Öşür

Mirî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde toprak mahsullerinden alınan bir vergi olan *öşür*, kelime olarak onda bir demektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda öşür adı altında alınan vergilerin oranı, toprağın verimlilik kabiliyetine, sulama imkânlarına, yapılan ziraatın çeşidine ve mahalli örf ve adetlere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Nitekim öşür oranı, mahsulün yarısı (1/2) ile onda biri (1/10) arasında değişmekte, bazen de her kaza hatta her köy için ayrı ayrı tespit edilmektedir[24].

Antakya kazasında alınan öşür oranı genellikle 1/5 (*hums*) oranında olmakla beraber bazı yerlerde ise 1/6 (*südüs*)'dır. Nitekim kazaya bağlı *Cebel-i Akra, Kuseyr ve Şuğur* nahiyelerinde 1/5 oranında öşür alınırken, *Süveyde* nahiyesinde bu oran 1/6'dır. Ayrıca *Antakya* nahiyesinin 3-4 köyünde 1/5, diğer köylerinde ise 1/6 oranında ve *Altınözü* nahiyesinin ise bazı köylerinde 1/5 oranında bazısında ise 1/6 oranında öşür alınmaktadır. Bu arada şunu da ilave etmeliyiz ki, Kuseyr nahiyesine bağlı *Şeyh Ahmed Kuseyri*'nin meskûn olduğu *Zernebo (Zeryol)* köyünde alınan vergi oranı ise 1/7 olup, bu Antakya kazasındaki tek uygulamadır[25].

Öşür, çoğunlukla *aynî* olarak, bazı durumlarda ise *nakdî* olarak tahsil edilmektedir. Arpa, buğday vs. gibi uzun süre dayanan hububat çeşidinden genellikle *aynî* olarak, uzun süre beklemesi mümkün olmayan bağ, bahçe ve bostan mahsullerinden ise *nakdî* olarak tahsil edilmektedir[26].

Öte yandan, idarî olarak Antakya kazasının da dâhil olduğu Halep bölgesinde *öşür* iki türlü tahsil edilmektedir. Biri *kasm*, diğeri *dimos* usulüdür. *Kasm* uygulamasında mahsul ölçülür, daha sonra oranı doğrultusunda *öşür* alınırdı. *Dimos* ise önceden belirlenmiş (maktû') *öşür* miktarı olup, aynî veya nakdî olarak alınabilmektedir[27]. Antakya nahiyesinde 2, Altınözü nahiyesinde 1, Kuseyr nahiyesinde 11 ve

19 HVS, 1284, s. 123; 1285, s. 162; 1308, s. 175; 1309, s. 128; 1310, s. 202; 1317, s. 235; 1318, s. 257; 1320, s. 273; 1321, s. 283; 1322, s. 260; 1323, s. 309; 1324, s. 295.

20 Ağaç kavununa benzeyen iri ve yumuşak bir limon olup, tatlısı yapılmaktadır.

21 HVS, 1308, s. 175; 1310, s. 202; 1313, s. 209; 1318, s. 257; 1320, s. 273; 1321, s. 283; 1323, s. 310; 1324, s. 296.

22 Ünal, a.g.e., s.117.

23 Çakar, a.g.e., s. 237.

24 Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", MEB. İA., İstanbul 1993, C. IX, s. 485.

25 BOA, TD, No: 454, s. 667-668; BOA, TD, No: 493, s. 749-750; BOA, TD, No: 610, s. 762-763.

26 Ünal, a.g.e., s. 119-120.

27 Çakar, a.g.e., s. 240-241.

No	Nahiyesi	Yıllar		
		1550	1570	1584
1	Antakya	151.414	169.907	184.890
2	Altınözü	281.581	341.792	373.278
3	Kuseyr	555.990	705.413	735.994
4	Şuğur	233.998	295.408	305.919
5	Cebel-i Akra	124.917	138.131	156.060
6	Süveyde	76.686	90.617	90.386
	Toplam	**1.424.586**	**1.741.268**	**1.846.527**

Tablo-17: Antakya Kazasında Alınan Öşür Miktarı (1550-1584)

Şuğur nahiyesinde 12 köyde *dimos* yöntemiyle vergi alınmaktadır. Antakya kazasında 1550-1584 döneminde öşür tahsil edilirken kullanılan ölçü birimi ise *sünbül*'dür.

Diğer taraftan Antakya kazasında bağ, meyve ağaçları, bahçe ve bostan mahsullerinden de belli oranlarda öşür alınmaktadır. Alınacak vergiler ve oranları ise kanunnamelerde ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir[28]. Buna göre bağların her bin çubuğundan *harâcü'l-kürüm* veya *harâcü'l-bağât* adıyla 40 akça, her ceviz ağacından 2 akça, dört incir ağacından bir akça, yüz adet zeytin ve her türlü meyve ağacından 40 akça alınmaktadır. Ayrıca yaz sebzesinden (adet-i sayfi) ve bostandan (resm-i bostan) da öşür alınmaktadır. Ancak bu mahsullerden alınan öşür maktu' olarak alınmaktadır.

Kazadaki *öşür* tutarlarından hareketle yetiştirilen toprak mahsullerinin miktarları tespit edilme yoluna gidilebilir. Ancak mezra hâsıllarının maktu' yazılması ve köylerde üretilen pek çok hububatın karışık bir şekilde kaydedilmiş olması bu konuda sağlıklı bir netice alınmasını imkânsız kılmaktadır. Bundan ötürü, bir fikir vermesi bakımından, sadece kaza dâhilindeki nahiyelerin öşür tutarlarını vermekle yetiniyoruz.

Tablo 17'deki rakamlara Antakya, Altınözü ve Süveyde nahiyelerinde alınan çeltik öşrü dâhil edilmemiştir.

28 BOA, TD, No: 454, s. 2-10; BOA, TD, No: 493, s. 8-15; BOA, TD, No: 610, s. 4-11.

2.2. Şahıs Başına Alınan Vergiler

2.2.1. Çift Resmi

Bir çiftlik veya yarım çiftlik (nim çift) yer tasarruf eden çiftçiden, yılda bir kez nakden alınan bir arazi vergisidir. *Raiyyet resmi* veya *kulluk akçası* da denilmektedir[29]. Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan çiftlik, toprağın verim kabiliyetine göre 60 ilâ 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade etmektedir. Bir çiftlik miktarı toprağı bulunan çiftçi, bunun karşılığında bölgelere göre değişiklik gösteren bir vergiyi sipahiye ödemekle yükümlüydü. Eğer yarım çift toprak tasarruf ediyorsa o vakit çift resmi için takdir edilen verginin yarısını öderdi[30].

Çift resminin miktarı çeşitli sancaklarda farklılıklar göstermektedir[31]. Antakya kazasında tam çift tasarruf eden reayadan 40 akça, yarım (nim) çift tasarruf edenlerden ise 20 akça çift resmi her yılın mart ayında alınmaktadır.

Buna göre Antakya kazasında çiftlerden alınan vergi tutarları 1550'de 179.904 akça, 1570'te 171.551 akça ve 1584'te 187.780 akçadan ibarettir.

Tablo 18'de görüleceği üzere, 1550-1570 sürecinde *çift* vergisinde bir azalma söz konusudur. Ancak 1570-1584 döneminde tekrar bir artış meydana gelmiştir.

2.2.2. Bennâk Resmi

Osmanlı vergi sisteminde bennâk, evli raiyyet demektir. Bunlar genelde çift tasarruf etmeyen ya da yarım (nim) çiftten az yer tasarruf eden *kâr-ü kisbe* kadir, babası ile birlikte veya ayrı bir yerde oturan reâyâdır[32]. *Bennâklar, ekinlü* (çiftlü) *bennâk* ve *caba-bennâk* olmak üzere ikiye ayrılırlar[33]. *Ekinlü* kaydedilen *bennâklar*, tasarruf ettikleri yarım çiftten az yerler için iki dönüme bir akça resim öderler. *Bennâk resmi*, toprağa bağlı olmayıp, tamamen şahsa bağlı bir baş vergisi olduğu için, bazı kanunnamelerde *baş hakkı* olarak da zikredilmiştir[34].

29 İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, s. 36.

30 F. Emecen, "Çift Resmi", TDVİA, İstanbul 1993, C. VIII, s. 310.

31 Muhtelif bölgelerdeki çift resmi miktarları hakkında bkz. İnalcık, a.g.e., s. 40; Özdeger, a.g.m., s. 38.

32 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD., V/5, Ankara 1947, s. 491.

33 İnalcık, a.g.e., s. 44; Ünal, a.g.e., s. 130.

34 Ünal, a.g.e., s. 130.

No	Nahiyesi	Yıllar								
		1550			1570			1584		
		Ç.	B.	M.	Ç.	B.	M.	Ç.	B.	M.
1	Antakya	14884	3710	2810	13765	3452	2556	19350	4116	2562
2	Altınözü	25540	7900	4250	29845	6113	4002	32900	6671	4120
3	Kuseyr	70140	19633	9451	66501	20802	10001	68560	19286	9508
4	Şuğur	41400	19252	9822	39000	21082	9383	42660	22790	7618
5	Cebel-i Akra	19580	7618	3624	16420	7034	3496	15160	5502	2115
6	Süveyde	8360	3108	1262	6020	2556	1254	9150	2376	668
	Toplam	**179904**	**61221**	**31219**	**171551**	**61039**	**30692**	**187780**	**60741**	**26591**
***Ç.** = Çift / **B.** = Bennak / **M.** = Mücerred*										

Tablo-18: Antakya Kazasında Çift, Bennak ve Mücerred Vergi Tutarları (1550-1584)

Antakya kazasında *bennâk resmi* 12 akça olarak belirlenmiştir. Bu tutar üzerinden alınan *bennâk* vergisi toplamı 1550'de 61.221 akça; 1570'te 61.039 akça ve 1584'te 60.741 akçadır.

2.2.3. Mücerred Resmi

Şahsa bağlı bir vergidir. *Mücerred*, bulûğ çağına ermiş ve bir iş tutabilme gücüne sahip reâyâ oğullarıdır. Bunlar, toprak işçisi olarak veya başkalarının arazisini kiralayarak kazanç sağlayabildikleri gibi, üzerinde kayıtlı bulundukları sipahinin timarı dışında da serbestçe çalışabilmekte idiler[35].

Mücerredler imparatorluğun bazı bölgelerinde tamamen vergiden muaf tutulmalarına rağmen, genelde bunlardan 6 akça *mücerred resmi* alınmaktadır[36]. Nitekim Antakya kazasında alınan *mücerred resmi* de 6 akçadan ibaret olup, 1550'de 31.219 akça, 1570'te 30.692 akça ve 1584'te 26.591 akça vergi alınmıştır (Tablo 13).

2.3. Beslenen Hayvanlar İçin Alınan Vergiler

Reâyânın beslediği her cins hayvandan belli miktarlarda vergi alınmaktadır. Alınacak verginin miktarı ise kanunnamelerde belirlenmiştir. Buna göre Antakya kazasında iki koyun veya keçi için bir akça (*resm-i ma'ze veya resm-i ağnâm*), her bir kovan arı için bir akça (*resm-i nahl*), her sağılır manda için 6 akça (*resm-i câmûs*) vergi alınmaktaydı.

Ayrıca, hariçten gelip kaza sınırları dâhilinde kışlayan Türkmen tâifesinden de yılda bir kez mart ayında olmak üzere, *kışlak, otlak ve yatak resmi* adı altında her sürüden[37] birer koyun alınmaktadır.

Mevcut vergi miktarlarından faydalanarak kazada beslenen hayvan sayısını tespit etmek mümkün gibi gözükse de tahrir defterlerinde bu vergiler çoğu kez iç içe kaydedilmiş olduğu için sağlıklı sonuçlar elde etmek imkânı kalmamaktadır. Antakya kazasındaki nahiye ve köylerde beslenen hayvanlar için alınan toplam vergi tutarı 1550'de 78.518 akça, 1570'te 80.550 akça ve 1584'te 79.360 akçadır.

Görüldüğü gibi kaza sınırları içerisinde hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı yerlerin başında Kuseyr ve Şuğur nahiyeleri gelmektedir. Kuseyr nahiyesi hububat üretiminde de başta yer almaktadır. Bu ise coğrafi yapısı, nahiye sınırlarının geniş olması ve köy/ mezra sayısının fazla olmasından kaynaklı olmalıdır.

No	Nahiyeler	Yıllar					
		1550	%	1570	%	1584	%
1	Antakya	8935	11,4	7201	8,9	6685	8,4
2	Altınözü	9373	11,9	9417	11,7	9473	11,9
3	Kuseyr	32895	41,9	35653	44,3	36856	46,4
4	Şuğur	15720	20,0	16962	21,1	14199	17,9
5	Cebel-i Akra	7225	9,2	7113	8,8	7899	10,0
6	Süveyde	4370	5,6	4204	5,2	4248	5,4
	Toplam	**78.518**	**100**	**80.550**	**100**	**79.360**	**100**

Tablo-19: Antakya Kazasında Beslenen Hayvanlar İçin Alınan Vergi Tutarı (1550-1584)

35 İnalcık, a.g.e., s. 43.

36 İnalcık, a.g.e., s. 42.

37 Bir sürü 300 koyundan ibarettir.

No	Nahiyeler	1550		1570		1584	
		Rtd.	Bh.	Rtd.	Bh.	Rtd.	Bh.
1	Antakya	932	5120	1109	6260	1436	5258
2	Altınözü	1828	9074	2253	9531	1972	12868
3	Kuseyr	3487	23040	4329	27370	4034	29680
4	Şuğur	1602	20079	2471	19905	3844	17764
5	Cebel-i Akra	902	5921	1109	5750	1209	7316
6	Süveyde	737	3675	830	3475	793	2988
	Toplam	**9488**	**66909**	**12101**	**72291**	**13288**	**75874**
***Rtd.** = Resm-i Tapu ve Deştbani / **Bh.** = Bad-ı Heva ve Resm-i Arûsane*							

Tablo-20: Antakya Kazasındaki Arızi Vergiler Toplamı (1550-1584)

2.4. Arızî Vergiler

Kimden ne zaman ve ne miktarda alınacağı önceden bilinmeyen, yani zuhurata bağlı olarak alınan bir vergidir. Bu tür vergilerin tahakkuk ve tahsil zamanı belli olmadığından, defterlere ilgili bölgedeki nüfus dikkate alınarak tahminî olarak kaydedilirdi. Kısaca *bâd-i hava* adı altında toplanan başlıca arızî vergiler şunlardır; *Cürm-i cinâyet, resm-i arûs, resm-i tapu, resm-i yave ve kaçgun, resm-i deştbani, abd-i abık, kenizek, tütün resmi* vs. gibi resimlerdir[38].

Antakya kazasında alınan *bâd-ı heva* türü vergiler, tahrir defterlerinde genellikle *resmi tapu ve deştbani, bâd-ı heva* ve *bâd-ı heva maa resm-i arûsane* başlıkları altında verilmiştir.

2.4.1. Tapu ve Deştbânî Resimleri

Tapu resmi, çiftlik tasarruf eden reâyânın bir defaya mahsus olmak üzere ödediği bir çeşit toprak kirasıdır[39]. Bu resmi ödeyip toprağı satın alan reaya, toprağın mülkiyet hakkını değil sadece tasarruf hakkını satın alarak, daimî ve irsî kiracısı oluyordu[40].

Adet-i deştbânî ise kır bekçiliği resmi manasına gelmektedir. Kır bekçisi manasına gelen *deştbânlar*, tarla, bağ, bahçe gibi ekili yerleri hayvanların zararlarına karşı korumakla görevlidirler[41].

Antakya kazasında *resm-i tapu* veya *resm-i tapu ve deştbâni* adı altında takdir olunan vergi tutarı 1550'de 9.488; 1570'te 12.101 ve 1584'te 13.288 akçadan ibarettir.

2.4.2. Arûs (arûsâne) Resmi

Evlenecek kızdan ve dul kadından alınan bir vergidir. Nikâhın tescili sırasında kadı'nın aldığı vergi buna dâhil değildir[42]. Osmanlı Devleti'nin diğer pek çok bölgesinde olduğu gibi Antakya kazasında da arûs resmi, hiç evlenmemiş kızdan 60 akça, dul kadından 30 akçadır.

Antakya kazasında *bâd-ı hevâ* veya *bâd-ı hevâ maa resm-i arûsâne* başlığı altında alınan vergi miktarları 1550'de 66.909 akça, 1570'te 72.291 akça ve 1584'te ise 75.874 akçadan ibarettir.

2.5. Diğer Vergiler

2.5.1. Ma'sara Resmi

Ma'sara, zeytin, üzüm, susam vb. mahsullerin sıkıldığı atölyelerdir. Tablo 16'da görüleceği üzere Antakya kazasında 1550'de 492; 1570'te 495 ve 1584'te 511 ma'sara bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu zeytin sıkılan ma'saralar olup, 40'ar akça resim alınmaktadır. Çok az kısmı ise diğer maksatlar için kullanılmakta ve bunlardan da 12'şer akça resim alınmaktadır (Tablo 16).

38 Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", TDVİA., İstanbul 1991, C. IV, s. 416-418.

39 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları", IV. TTK, Ankara 1952, s. 429.

40 Lütfi Güçer, Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 44.

41 Miroğlu, a.g.e., s. 185.

42 Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", TDVİA., İstanbul 1991, C. III, s. 422.

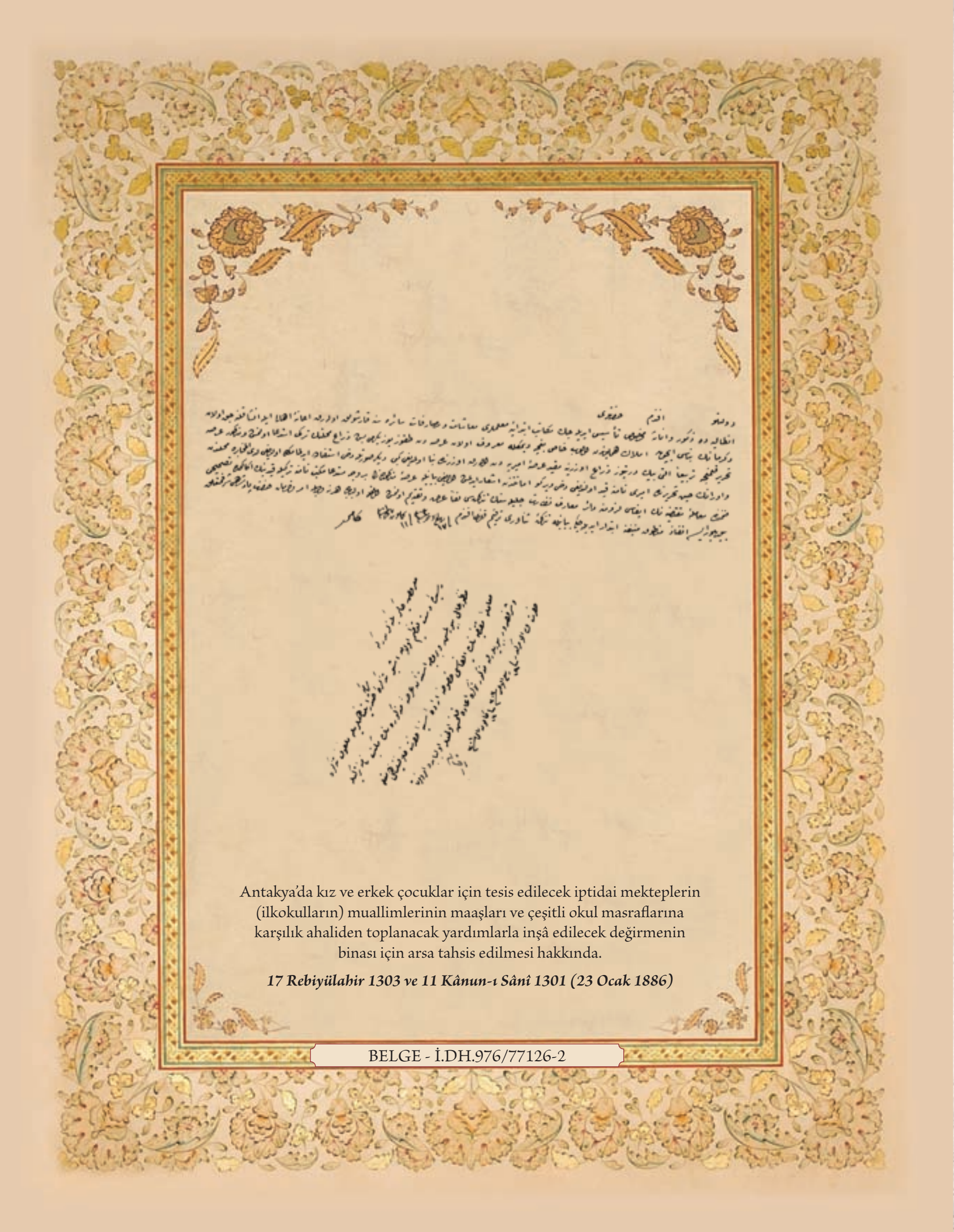

Antakya'da kız ve erkek çocuklar için tesis edilecek iptidai mekteplerin (ilkokulların) muallimlerinin maaşları ve çeşitli okul masraflarına karşılık ahaliden toplanacak yardımlarla inşâ edilecek değirmenin binası için arsa tahsis edilmesi hakkında.

17 Rebiyülahir 1303 ve 11 Kânun-ı Sânî 1301 (23 Ocak 1886)

BELGE - İ.DH.976/77126-2

No	Nahiyeler	Ma'sara						Değirmen					
		1550		1570		1584		1550		1570		1584	
		Ad.	Rs.	Ad.	Rs.	Ad.	Rs.	Ad.	Rs.	Ad.	Rs.	Ad.	Rs.
1	Antakya	1	40	1	40	1	40	1	30	2	90	2	90
2	Altınözü	54	2104	58	2320	59	2360	1	30	2	60	3	120
3	Kuseyr	248	9920	250	9804	263	10296	16	850	18	570	18	570
4	Şuğur	136	5440	131	5348	131	5148	10	510	12	540	8	300
5	Cebel-i Akra	44	1760	46	1784	47	1824	6	240	6	260	6	260
6	Süveyde	9	440	9	440	10	480	-	-	-	-	-	-
	Toplam	**492**	**19704**	**495**	**19736**	**511**	**20148**	**34**	**1660**	**40**	**1520**	**37**	**1340**
***Ad.** = Adet / **Rs.** = Resim*													

Tablo-21: Antakya Kazasındaki Ma'sara ve Değirmen Dağılımı (1550-1584)

2.5.2. Değirmen Resmi

Zirai hayatın tamamlayıcısı olan değirmenler, genellikle su, rüzgâr ve hayvan gücü ile çalıştırılmaktadır. Değirmenlerden *resm-i asiyâb* denilen bir vergi alınmaktadır. Bu verginin miktarı yerine ve zamanına göre değişmekte olup, hububat olarak alındığı gibi akça olarak da alınabilmektedir. Alınan resim, değirmenin çalıştığı süreye göre değişmektedir. İmparatorluğun pek çok bölgesinde bir yıl süreyle çalışan değirmenlerden 60 akça, 6 ay çalışanlardan ise 30 akça asiyâb resmi alınmaktadır ki bu, ayda 5 akçaya tekabül etmektedir[43].

Antakya kazasında 1550'de 34; 1570'te 40 ve 1584'te 37 değirmen bulunmaktadır. Bunların nahiyelere göre dağılımı ile resim tutarları Tablo 16'da verildiği gibidir. Tabloda da görüldüğü gibi gerek ma'sara sayısı gerekse değirmen sayısı bakımından Kuseyr ve Şuğur nahiyeleri başta gelmektedir.

2.5.3. Boyahâne Resmi

Dokuma sanayisinin vazgeçilmez işletmeleri olan boyahânelerde iplikler renklendirilir ve kumaşlar boyanırdı. Antakya kazasında, şehir merkezi ile birlikte Altınözü, Kuseyr, Şuğur ve Cebel-i Akra nahiyelerinde de boyahanelerin olduğunu görmekteyiz. Bunların gelir tutarları aşağıdaki tabloda verildiği gibidir (Tablo 17).

2.5.4. İpek Dolabı Resmi

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran XVI. yüzyılda Antakya kazasında ipekçilik pek yaygın görülmemektedir. Bununla birlikte kazanın bazı nahiyelerinde ipekçiliğin yapıldığını alınan vergilerden öğrenmekteyiz. Buna göre Antakya nahiyesinin *Dersuniye* köyünde 1570-1584 tarihlerinde 80 akça; Kuseyr nahiyesinin *Harbiyetü'l-'Amud* köyünde 1550-1584 döneminde 120 akça; Şuğur nahiyesinde (nefs-i Şuğur) 1550'de 60 akça ve Süveyde nahiyesinin *Mışrakiye* köyünde 1584'te 20 akça resim alınmaktaydı.

2.5.5. Karlık Resmi

Antakya nahiyesine tâbi *Cebel-i Ahmer*'de (Kızıldağ) bulunan *Karlık* ve *Surkun* mezralarında ziraat yapılmayıp, bazı kimseler kışın yağan karı depolayıp, yazın getirip Antakya şehrinde satmakta ve şehir eminlerine *"kâfirî ücreti"* adı altında 700 akça ödemektedirler[44].

43 Çağatay, a.g.m., s. 503.

44 "Zikr olunan mezralara defter-i atikde birine 600 ve birine 100, ikisine 700 akçe hasıl kayd olunub, kat'a ziraat olunmayub içinde kâfiri karlıklar olub, Müslümanlar vakti ile kar basub getürüb Antakiye'de satub kâfiri karlık ücreti deyu ümenâya defter mucebince 700 akçe yazdırıverirlermiş. Birkaç yıldan beru bazı kimesneler kendülerden gayri kimesne kar basmayub ve kar satmamak şartıyla, zikr olunan mezraları mültezim eminlerden 2000 akçeye ve dahi ziyâde mukataaya alub, şehir içinde bir yerde nihayet iki yerde kar satulub, sâbıkân 4-5 batman 1 pareye satulıgelmiş iken, bunlar 1 batman 1 pareye virüb, ol dahi kâh bulunub ve kâh bulunmayub Müslümanlar ziyâde müzayaka çeküb, bid'at ve zulm-i fer'i olmağın, zikr olunan kar iltizamı ref' olunub, mezkurân mezralarda olan kâfiri karlıklar kirası defter-i 'atik mucebince 700 akçeye maktû' kayd olundu. Min ba'd, kar basılacak zaman oldukda, eğer şehirlüdür ve eğer kur'a halkıdır, isteyân kimesneler varub kar basub tamam oldukdan sonra ol senede kaç nefer kimesne kar basmış ise birbirinin mabeyninde ta'adil üzre ta'yin olunan 700 akçeyi cem' idüb, havass-ı hümâyun eminlerine teslim eyleyüb, ba'de şehre getürüb Müslümanlara bey' eyleyeler ve harcı dahi 'ayan-ı vilayet ittisakiyle şöylece tefriz oluna ki, kar basan kimesneler 1 pareye 4 batmandan eksük virmeyüb, evvel narh 4 batman olub, andan ziyâde her ne olursa caiz olan 4 batmandan eksük satan kimesneyi muhtesib dutub kanun üzre mirî için cerimesin alub ve daima hâkimu'l-vakt olanlar görüb ve gözedüb, Müslümanlara deftere muhalif

No	Nahiyesi	Yıllar		
		1550	1570	1584
1	Antakya Şehri	5000	7000	8000
2	Altınözü Nahiyesi	200	200	200
	Cünte Köyü	*200*	*200*	*200*
3	Kuseyr Nahiyesi	3300	4300	4310
	Nimtos Köyü	*700*	*700*	*700*
	Kalatü'l-Kuseyr Köyü	*500*	*500*	*500*
	Sûriye Köyü	*800*	*800*	*810*
	Mülk Köyü	*-*	*500*	*500*
	Karbeyaz Köyü	*700*	*1000*	*1000*
	Mağdelaniye (Zaviye) Köyü	*600*	*800*	*800*
4	Şuğur Nahiyesi	300	500	700
	Kandun Köyü	*-*	*-*	*200*
	Ya'kubiye Köyü	*300*	*500*	*500*
5	Cebel-i Akra Nahiyesi	60	100	-
	Tamtum köyü	*60*	*100*	*-*
	Toplam	8860	12100	13210

Tablo-22: Antakya Kazası Boyahaneleri ve Vergi Tutarları (1550-1584)

1545'lerde bazı kişiler bahsedilen mezralarda kendilerinden başka kimsenin kar basmaması ve satmaması şartıyla 2000 akça hatta daha fazla ödeme yaparak kar basma ve satma işini iltizama almışlardır. Bu kişiler kışın bastıkları karı, yazın Antakya şehrinde iki noktada satmaktaydılar. Fakat daha önce karın 4-5 batmanı 1 pareye satılırken, iltizamı alan bu kişiler 1 batmanını 1 pareye satma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca satış işini istedikleri vakit yaptıkları için, bazen müşteriler kar alamaz olmuşlardır.

Tahrir defterlerindeki "*1 batmanı 1 pareye virüb, ol dahi kâh bulunub ve kâh bulunmayub Müslümanlar ziyâde müzayaka çeküb*" kaydına bakılacak olursa, Antakya şehrinde karın müdavimleri bir hayli fazladır. Mültezimlerin bu olumsuz uygulamaları üzerine *iltizam* usulü kaldırılarak, karlık kirası mukataa olarak kaydedilmiştir. Buna göre şehir veya köy halkından isteyen kişiler mevsiminde gidip kar basabileceklerdir. Daha sonra toplam kaç kişi kar basmışsa 700 akçalık mukataa bedelini kendi aralarında eşitçe toplayarak *havass-ı hümâyûn eminlerine* teslim edeceklerdir. Şehre getirdikleri karı da 4 batmanı 1 pareden satmak zorunda idiler.

Diğer yandan Cebel-i Akra nahiyesine bağlı *Köpek* köyünde 1550 tarihinde 2 adet (bâb) karlık, *Haribetü'l-Cevz* köyünde ise 1550-1584 döneminde ikişer adet karlık bulunmakta olup, buralarda basılan kar yazın Antakya şehrine getirilip satılmaktadır. Her bir adet karlıktan 40 akça olmak üzere toplam 80 akça *resm-i karlık* alınmaktadır[45].

2.6. Maktu' Vergiler ve Mukataalar

Geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan merkezî hazineye bırakılan vergi ve gelir kaynaklarına *mukâta'a* denilmektedir. Mukâta'alar Osmanlı vergi gelirlerinin önemli bir dilimini teşkil etmektedir. Nitekim çeşitli sınaî tesisler, ziraat alanları, madenler vb. gibi memleketin en zengin gelir kaynakları, hükümetin nakit para ihtiyacını karşılamak için mukataa olarak hazineye ayrılmıştır[46].

Mukataa gelirleri, *iltizam* ve *emânet* olmak üzere iki şekilde toplanmaktadır. *İltizam* usulüne göre, başkentte ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta iltizam işi talipliler arasında müzayedeye çıkarılır ve devlet hazinesine en yüksek parayı ödemeyi taahhüt eden kişi mukataayı iltizama alırdı. İltizamı alan kişiye *âmil* veya *mültezim* denilirdi[47].

Herhangi bir sebeple *mukâta'aya* müzâyedede talipli çıkmadığı takdirde, bu defa ücretli bir *emîn* vasıtasıyla *emânet* ile idare olunurdu. Şayet mukâtaa tekrar iltizama verilecek olursa, emânetle idare edildiği son yılın hâsılı (geliri), müzâyede esnasında en düşük kıymet olarak kabul edilirdi[48].

2.6.1. Ticarî Faaliyetlerle İlgili Mukataalar

2.6.1.1. Pazar Bâcı Mukataası (Bâc-ı bâzâr-ı siyâh)

Bâc kelimesi, genelde *vergi* manasında kullanılmakta ve *tamga* demektir. *Tamga* ise şehirlerde alınıp satılan her türlü maldan, dokunan kumaştan ve

ve olagelan muğayir zulm ve hayf itdirmeyeler". BOA, TD., 454, s. 584; BOA, TD, No: 493, s. 651; BOA, TD, No: 610, s. 647-648.

45 BOA, TD, No: 454, s. 754-757; BOA, TD, No: 493, s. 718; BOA, TD, No: 610, s. 729.

46 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, İstanbul 1979, C. II, s. 294.

47 Akdağ, a.g.e., s. 336-337.

48 Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne Mukâtaaları", İÜİFM, C. XXIII, No. 1-4 (1963), s. 147.

kesilen hayvanlardan alınan verginin adı olup, *kara tamga* ya da *tamga-i siyah* diye de isimlendirilmektedir[49].

Antakya şehrinde *bâc-ı bâzâr-ı siyâh* adı altında alınan vergi sürekli artış göstermiştir. Nitekim 1550'de pazar bacı mahsulü 5000 akça iken, 1570-1584 döneminde bu miktar 8000 akçaya yükselmiştir.

2.6.1.2. İhtisab Mukataası

Çarşı ve pazarlardaki işlemlerde kanun ve şer'e aykırı davranışlarda bulunanlardan alınan her türlü cerime ile çarşı ve pazara gelen ve perakende olarak satılan eşyaya konan vergiler *ihtisab rüsumunu* oluşturmaktadır.

Antakya ihtisab mukataasından elde edilen meblağ 1550'de 5000 ve 1570-1584 tarihlerinde ise 8000 akçadan ibarettir.

2.6.1.3. Koyun Pazarı Bâcı Mukataası

Antakya şehrinde bulunan koyun pazarında satılan küçükbaş hayvanlardan alınan vergiler mukataa şeklinde toplanmaktadır. Tahrir defterlerinde *bâc-ı ağnam-ı kassabân-ı nefsi Antakiye* başlığıyla kaydedilen bu mukataanın toplam tutarı 1550 tarihinde 8000 akçadan ibaretken, 1570 ve 1584 tarihlerinde bu meblağ 10.000 akçaya yükselmiştir.

2.6.1.4. Esir ve Cariye Pazarı İle At ve Keten Pazarı Mukataaları

Antakya'daki esir ve cariye pazarı ile at, katır vb. binek ve yük hayvanlarının satıldığı pazar ve keten pazarı bir tek mukataada toplanmıştır. Bu mukataanın gelir tutarı 1550'de 4000 akça, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 6000 akçadır.

2.6.1.5. Şarap Bâcı Mukataası (Bâc-ı Hamr)

Antakya şehrinde dışarıdan getirilip satılan veya gayrimüslim reaya tarafından imal edilip satılan şarabın her iki batmanı için 1 akça vergi alınmakta ve bu vergiler mukâtaa yoluyla toplanmaktadır. Antakya *bâc-ı hamr* mukataasının yıllık geliri 1550'de 600 akça, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 1000 akçadır.

2.6.1.6. İplik Pazarı Mukataası

İplik pazarının vergi gelirleri de mukataa usulünce yapılmaktadır. Buna göre 1550'de 6000 akça, 1570-1584 tarihlerinde ise 8000 akça mukataa meblağı bulunmaktadır.

2.6.1.7. Antakya Köprüsü Mukataası

Kentte bulunan köprü üzerinden yapılan her türlü geçişlerde belli miktarlarda vergi alınmaktadır. Tahrir defterlerinde *tamga-yı cisr-i Antakiye* başlığı altında kaydedilen köprü mukataası, şehirdeki diğer bütün mukataa gelirleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu mukataanın 1550'deki vergi meblağı 10.000 akça ve 1570-1584 tarihlerinde ise 12.000 akçadır.

2.6.2. Ticarethanelerle İlgili Mukataalar

2.6.2.1. Kapan Mukataası

Yağ, un, bal, pekmez, hububat, kahve, enfiye vb. ürünlerin satıldığı yerler olan kapanlar, genellikle mukataa yoluyla işletilmişlerdir. Antakya mukataa kayıtları arasında; sadeyağ, bal, pekmez, incir ve hububat satışının yapıldığı bir kapan mevcuttur. Burada elde edilen yıllık mukataa geliri 1550'de 5000 akça ve 1570-1584 döneminde de 8000 akçadır.

2.6.3. Sanayi Tesisleri ile İlgili Mukataalar

2.6.3.1. Tabakhâne (Debbağhâne) Mukataası

Tabakhâneler hayvan derilerinin işlenip, giyim eşyası, ayakkabı, hayvan koşumları vb. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir.

Antakya şehir merkezinde bulunan *debbağhâne* mukataa usulü ile işletilmekte olup, 1550'de 1200 akça ve 1570-1584 döneminde 1500 akçalık vergi geliri mevcuttur.

2.6.3.2. Boyahâne Mukataası

Mukataa gelirlerine dâhil olan Antakya boyahanesinin 1550 tarihinde 5000 akçalık vergi geliri mevcuttur. Yüzyılın sonlarına doğru gelirlerinin artmış olması, boyahânenin öneminin arttığını göstermektedir. Nitekim geliri 1570'te 7000 akça, 1584'te ise 8000 akçaya yükselmiştir.

49 M. Fuat Köprülü, "Bac", MEB, İA, İstanbul 1993, C. II, s. 189.

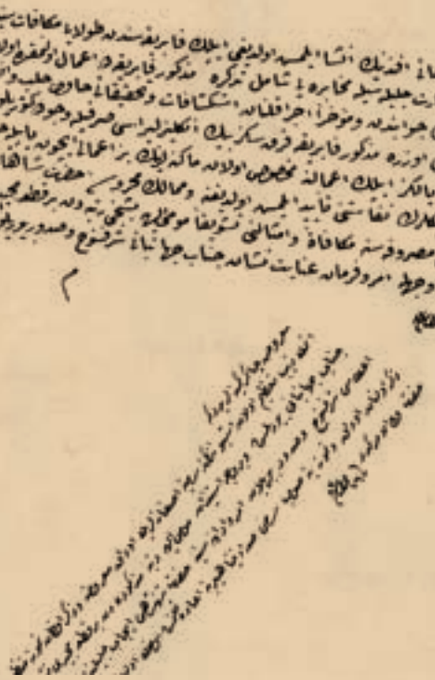

Antakya'da bulunan İtalyan konsolosluğu tercümanı ve Halep tüccarlarından Na'im Sacati Efendi'nin inşâ etmiş olduğu iplik fabrikasından dolayı mükâfatlandırılması ile ilgili Halep vilayetinden gelen yazı ve gönderilen iplik numunesi üzerine yazılan tahkikat ve neticede mükâfata layık görüldüğüne dair vesika.

BELGE - İ.DH.627/43599-6

BELGE - İ.MMS.134/5707

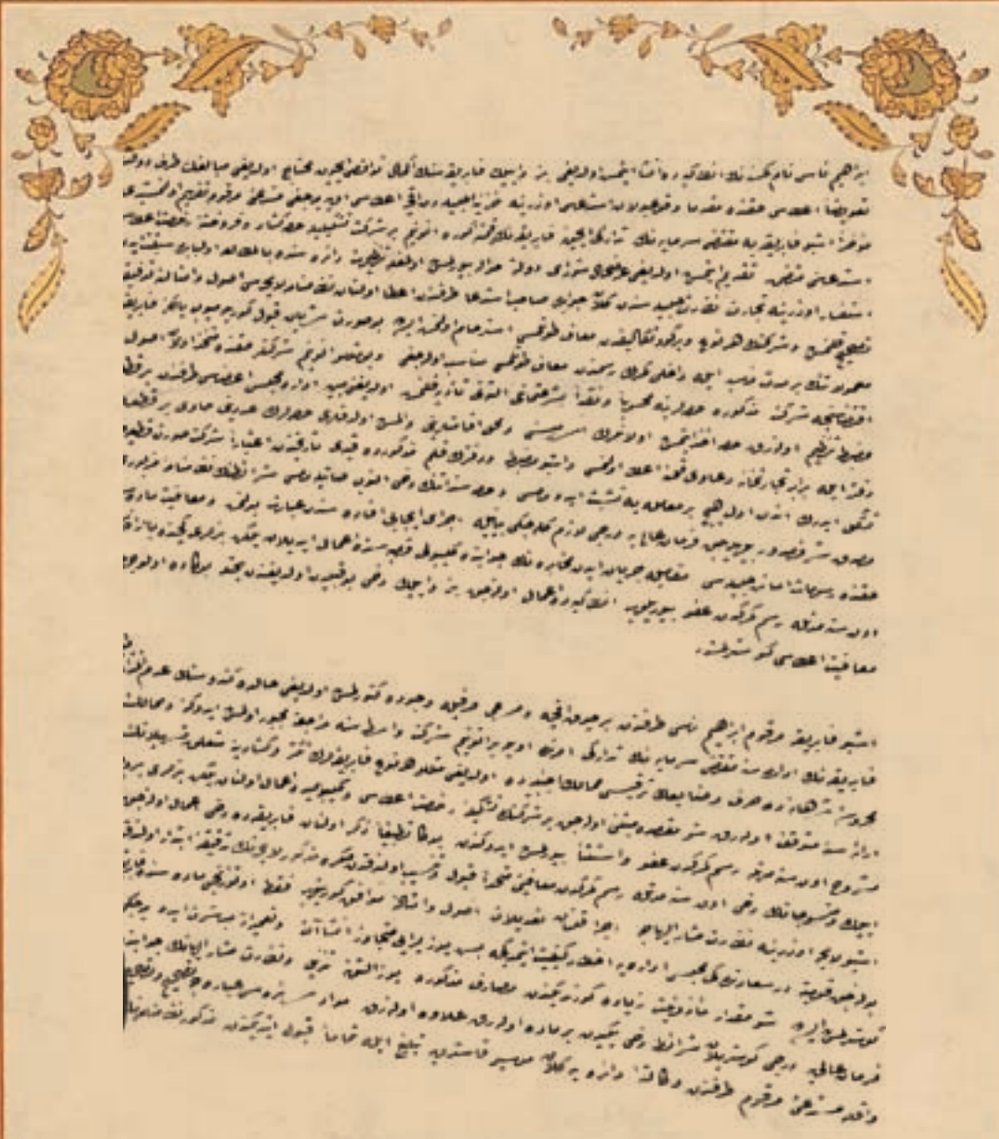

İbrahim Nasi adlı kimsenin Antakya'da inşâ etmiş olduğu bez ve iplik fabrikasının tamamlanması için muhtaç olduğu paranın devletten karşılanması hususunda daha önce vermiş olduğu dilekçeye cevaben hazineden akçe verilmesinin mümkün olamayacağı; Anonim şirket kurup, fabrikanın kıymetine göre hisse oluşturulup satılması ve on sene müddetle gümrük vergisinden muaf tutulması hakkında belge.

25 Mart 1291 ve 2 Mart 1290 (14 Mart 1874)

Teba'a-i Devlet-i 'Aliye'den İbrahim Nasi ve oğullarının bir sanayi şirketi kurmaları taleplerine dair.

15 Rebîü'l-evvel 1291 ve 20 Nisan 1290 (2 Mayıs 1874)

BELGE - İ.MMS.134/5707

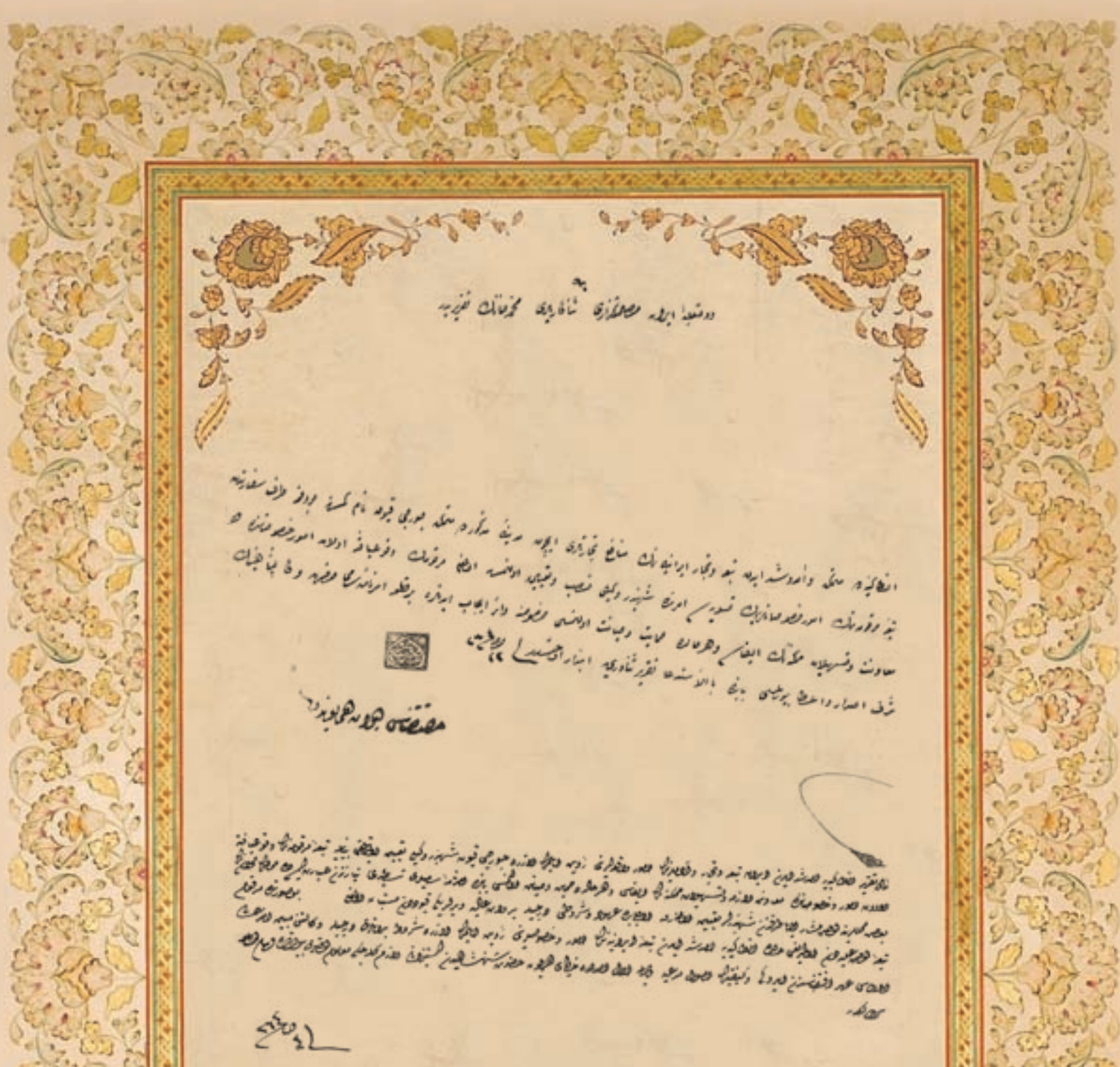

Antakya'ya yerleşen ve gidip gelen İran tebaası ve tüccârlarının ticarî menfaatlerini gözetmek hususunda Antakya'da oturan Corci Kayyuka'nın sefaretten şehbender vekili tayin edildiği ve bu hususta kendisine kolaylık ve yardım edilmesine dair icap edenlere bir emirnâme yazılması talebine dair İran maslahatgüzarı Mehmet Han'ın takriri ile birlikte gereği için divan-ı hümayunun cevap yazısı.

23 Rebiyülahır 1264 (29 Mart 1848)

cevap yazısı 4 Cemaziyülevvel 1264 (8 Nisan 1848)

BELGE - İ.HR.56/2650

No	Mukataanın Adı	Yıllar				
		1526	1536	1550	1570	1584
1	Niyabet ve Cürm-i cinâyet ve Resm-i Arus ve 'Asesiye	11500	12000	12000	12000	12100
2	Mahsul-i İhtisab	4316	2000	5000	8000	8000
3	Tamga-yı Cisr-i Antakya	4529	5000	10000	12000	12000
4	Mahsul-i Bâc-ı Bâzar-ı Siyâh	7120	7000	5000	8000	8000
5	Mahsul-i Bâc-ı Bâzar-ı Esb ve Gılman ve Cevâri maa Resm-i Bazar-ı Keten	2500	2000	4000	6000	6000
6	Bâc-ı Ağnam-ı Kassabân-ı Nefsi Antakiye	9000	9000	8000	10000	10000
7	Beytü'l-Mâl ve Mâl-ı Gaib ve Yava ve Kaçgun	20000	20000	10000	12000	12000
9	Boyahâne-i Antakiye	4800	8400	5000	7000	8000
10	Meyhâne-i Antakiye	9000	5000	-	-	-
11	Debbağhâne-i Antakiye	2000	1000	1200	1500	1500
12	Başhâne-i Antakiye	1000	800	4000	6000	6000
13	Dellâlin maa Bazâr-ı İplik	1900	1500	6000	8000	8000
14	İhzariye-i Kaza-i Antakiye	3000	1500	2250	3000	3000
15	Kapân-ı Revgan-ı Sâde ve 'Asel ve Pekmez ve İncir ve sair Hububat	1000	500	5000	8000	8000
16	Gurbetân, Çingâne ve Öşürciyân-ı Nevahi	2500	2600	5000	6000	6000
17	Ankir-i Hânehâ-i Antakiye	2000	-	-	-	-
18	Nısf-ı Niyâbet-i Timarha	5000	-	-	-	-
19	Baltacıyan (der Cebel-i Ahmer)	800	-	-	-	-
20	Resm-i Kışlâk ve Yatak ve Otlak 'an Yörükân-ı Kışlakçıyân-ı der nevahi-i mezbur	3000	3000	5000	8000	8000
21	Hamam-ı Meydân	5000	-	-	5200	5000
22	Hamam-ı Dâhil-i Sur	4000	-	-	-	-
23	İbn-i Özeriye Değirmeni	600	-	-	-	-
24	Sabuniye Değirmeni	1600	1800	4000	5000	5000
25	Bostân	800	-	3200	4000	4000
26	İbn-i Cündi Değirmeni	1500	1800	2000	3000	-
27	Sultaniye Değirmeni	2000	1800	1800	2000	2000
28	Arguniye Değirmeni	-	-	-	-	-
29	Dibek-i Erz	100	-	-	-	-
30	İbn-i Cundi Değirmeni Yanında 1 Parça Tarla	20	-	-	-	-
31	Değirmen	6800	-	-	-	-
32	Yeni Değirmen	-	1000	2000	4000	4000
33	Rikâbniye Değirmeni	-	1800	8000	10000	10000
34	Meşre'a Değirmeni	-	240	8000	10000	10000
35	Dolab-ı Harîr	-	-	1500	2000	2000
36	Kirâ-yı Ebrâc	-	-	200	300	300
37	İbn-i Mevlâ Değirmeni	-	-	1600	-	-
38	Bâc-ı Hamr	-	-	-	1000	1000
	Toplam	**117385**	**89740**	**119750**	**162000**	**159900**

Tablo-23: Antakya Şehrindeki Mukata'alar [BOA, TD, No: 454, s. 564-567; BOA, TD, No: 493, s. 632-634; BOA, TD, No: 610, s. 628-629.]

Antakya, Asi Nehri üzerinde değirmen.

2.6.3.3. Değirmen (Tâhun/Asiyâb) Mukâtaaları

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran Antakya şehrinde 1550'de mevcut olan 7 değirmenden 27.400 akça; 1570'te 6 değirmenden 34.000 akça ve 1584'te 5 değirmenden 31.000 akça mukataa geliri elde edilmiştir.

2.6.3.4. İpek Dolabı (Dolab-ı Harîr) Mukataası

Antakya şehir merkezinde bulunana ipek dolabının vergisi mukataa yoluyla toplanmaktadır. Buna göre dolapta işlenen ipeğin her batmanından 4 para (8 akça) vergi alınmakta olup, 1550'de 1500 akça; 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 2000 akça mukataa bedeli elde edilmiştir. Bu durumda ipek dolabında 1550 tarihinde 187,5 batman ve 1570-1584 döneminde ise 250 batman ipeğin işlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.6.4. Diğer Mukataalar

2.6.4.1. Beytü'l-Mâl ve Mâl-ı Gaib ve Yava ve Kaçgun Mukâtaası

Antakya kazasındaki her türlü kayıt dışı gelirlerin tespiti ve toplanması işi de mukâtaa yoluyla yapılmaktadır. Buna göre Antakya şehri ile Antakya, Süveyde, Altınözü ve Cebel-i Akra nahiyelerindeki bu gelirlerin mukâtaası 1550'de 10.000 akça ve 1570-1584 tarihlerinde 12.000 akçadan ibarettir.

2.6.4.2. Hamam Mukâtaası

Kentte bulunan *meydân hamamı* 1570-1584 yıllarında mukataa yoluyla işletilmektedir. Hamamın mukâtaa geliri 1570'te 5200 akça ve 1584'te 5000 akçadır.

2.6.4.3. Bostan Mukâtaası

Sultaniye değirmeni civarında yer alan *el-beyza* bostanı mukataa yoluyla işlenmiştir. Bostanın mukâtaa geliri 1550'de 3200 akça ve 1570-1584 yıllarında 4000 akçadır.

2.6.4.4. Burclar Kirası Mukâtaası (Kira-yı Ebrac)

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran şehrin etrafını saran surlarda bulunan burclar kiraya verilmektedir. Ancak bunların hangi amaç için kullanıldığı hakkında bir bilgi edinemiyoruz. Burçların kiraya verilme işlemi de mukâtaa yoluyla yapılmakta olup, vergi geliri 1550'de 200 akça, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 300 akçadır.

2.6.4.5. Antakya Kazası İhzariye Mukâtaası

Antakya kazası mahkeme görevlilerinden olan muhzırların mahkemeye getirdikleri şahıslardan aldıkları ücretler de mukâtaa yoluyla toplanmıştır. Nitekim kazanın ihzariye geliri 1550'de 2250 akça, 1570 ve 1584 tarihlerinde ise 3000 akçadan ibarettir.

2.6.4.6. Resm-i Kışlâk ve Yatak ve Otlak Mukâtaası

Antakya nahiyesi sınırlarında kışlayan Türkmen aşiretlerinden yılda bir Mart ayında her haneden 12'şer akça *duhhân* vergisi alınmaktadır. Ayrıca *yatak* ve *otlak* adıyla her sürüden de bir koyun alınmaktadır. Bu işlemler mukâtaa yoluyla yapılmakta olup, 1550'de 5000 akça ve 1570-1584 tarihlerinde 8000 akça gelir elde edilmektedir.

2.6.4.7. Niyabet, Cürm-i cinâyet, Resm-i Arus ve 'Asesiye Mukâtaası

Kazadaki *bâd-ı heva* türü vergiler ile niyabet ve asesiye gelirleri de mukâtaa yoluyla toplanmıştır. Bu mukâtaa gelirleri, şehirdeki tüm mukâtaa gelirleri içerisinde yüksek bir oran teşkil etmekte olup, 1550-1570 tarihlerinde 12.000 akça ve 1584'te ise 12.100 akçadır.

2.6.4.8. Antakya Başhâne Mukataası

Antakya'da hayvan başlarının satıldığı yer de mukataa ile işletilmekte olup, 1550'de 4000 akça; 1570-1584 tarihlerinde 6000 akçalık mukataa geliri mevcuttur.

2.6.4.9. Gurbetân, Çingâne ve Öşürciyân-ı Nevahi

Şehirde, bu başlık altında işletilen mukataa gelirleri 1550'de 5000 akça; 1570-1584 döneminde ise 6000 akçadır.

No	Hububat	Ölçü Birimi	Yıllar		
			1550	1570	1584
1	Buğday	Sünbül	20	22	22
2	Arpa	Sünbül	10	11	11
3	Mercimek	Sünbül	20	22	22
4	Karaburçak	Sünbül	10	22	22
5	Nohut	Sünbül	20	22	22
6	Yulaf	Sünbül	8	11	11
7	Culban	Sünbül	10	11	11
8	Bakla	Sünbül	20	22	22
9	Çeltik	Batman	2000	2000	2000

Tablo-24: Antakya Kazasında Bazı Hububat Fiyatları (1550-1584)

2.7. Tahrir Defterlerine Göre Narh Fiyatları

Sipahilerin re'âyânın mahsullerinden aldıkları *öşür*, çoğunlukla aynî olmakla birlikte bazen de nakdî olabilmektedir. Dirlik sahiplerinin tasarruf ettikleri meblağın belirlenebilmesi için, her iki durumda da mahsul fiyatlarının bilinmesi gerekiyordu. Fiyatların belirlenmesi ise tahrir işlemini yürüten komisyonca değil, doğrudan padişah huzurunda yapılmaktadır.

Nitekim tahrir işlemini yürüten komisyon, kıtlık ve bolluk yıllarının farklarını ortadan kaldırmak için üç yıllık mahsul ortalamasını da dikkate alarak öşür miktarını tespit eder ve akça olarak tutarlarının belirlenmesi için hazırladığı defteri hükümet merkezine göndermektedir. Bu defterlerdeki kayıtlar ile kadılardan alınan mahallî narhı gösteren hüccetleri dikkate alan padişah narh fiyatlarını tayin ederdi[50].

Antakya kazasındaki bazı malların fiyatları, tahrir defterlerindeki bilgilere göre çıkarılarak Tablo 24'te verilmiştir.

Tablo'da da görüleceği gibi, buğday fiyatı *sünbül* ölçü birimi ile 1550'de 20 akça, 1570-1584 tarihlerinde ise 22 akçadır. Mercimek, nohut ve baklanın fiyatları da buğday ile aynıdır. Arpa ve culbanın fiyatı aynı olup, 1550 tarihinde 10 akça, 1570-1584 tarihlerinde ise 11 akçadır. Yulafın fiyatı 1550'de 8 akça iken, 1570-1584 tarihlerinde 11 akçaya yükselmiştir. 1550 ile 1570 tarihleri arasında fiyatı en fazla artan ürün karaburçak (küşne)'tır. Zira bir sünbül karaburçak 1550'de 10 akça iken, 1570'de 22 akçaya yükselmiştir.

Çeltiğin fiyatı ise 1550-1584 tarihlerinde aynı olup, bir batmanı 2000 akçadır.

50 Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", İÜİFM., İstanbul 1941, C. II, S. 1-2, s. 40; İnalcık, Suret-i Defter-i..., s. XIX.

BEŞİNCİ BÖLÜM
KAZA GELİRLERİ VE BÖLÜŞÜMÜ

1. Kaza Gelirleri

Tapu-Tahrir defterlerinde kazanın XVI. yüzyıldaki vergi gelirleri toplamı ile bu gelirlerin ne şekilde paylaşıldığı hususunda ayrıntılı bilgiler mevcut olup, bu defterlerdeki veriler tek tek toplanarak Tablo-20 hazırlanmıştır.

Tablo-20'den de anlaşılacağı gibi Antakya kazasının vergi gelirleri toplamı 1550'de 2.570.344 akça, 1570'te 2.969.289 akça ve 1584'te 3.099.868 akçadan ibarettir. Bu vergi gelirleri içerisinde en büyük paya *Kuseyr* nahiyesi sahiptir. Daha sonra sırasıyla *Şuğur, Antakya, Altınözü* ve *Süveyde* ile *Cebel-i Akra* nahiyeleri gelmektedir.

Kaza gelirlerinin asıl önemli dilimini ise kırsal alanlardan, yani tarım ve hayvancılıktan sağlanan gelirler teşkil etmektedir.

Diğer yandan, kazanın XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarındaki gelir tutarı hakkında salnamelerde ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Antakya kazasının 1890-1906 yılları arasındaki gelir tutarı aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tabloda görüldüğü üzere 1890-1900 seneleri arasında kaza gelirlerinde sürekli bir azalma söz konusudur. 1902 tarihinden itibaren ise az da olsa bir artışın olduğu görülmektedir. Bu arada vergi gelirleri içerisinde en fazla payı *aşar vergisi* oluşturmaktadır.

2. Kaza Gelirlerinin Bölüşümü

Antakya kazasının gelirleri XVI. yüzyılda has, zeamet, timar, vakıf ve mülk şeklinde paylaşılmıştır. Ancak tahrir defterlerindeki kayıtlardan Antakya kazası gelirleri tamamının nasıl bölüşüldüğünü tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte tahrirlerdeki kayıtları toplayarak 1570 tarihli vergi gelirlerinin % 66,2'sinin ve 1584 yılı gelirlerinin ise % 60,8'nin kimler arasında hangi oranda paylaşıldığını tespit etmek mümkündür (Tablo 28).

Buna göre 1570'te Antakya kazası gelirlerinin % 41,8'i padişah hasları için, % 21,9'u vakıflar için, % 19,7'si timar olarak ve % 12,4'ü ise zeamet olarak ayrılmıştır. Bu dönemde kazada mülk ve beylerbeyi hası olarak ayrılan gelirlerin oranı ise % 2'dir.

1584'teki vergi gelirlerinin paylaşımına baktığımızda padişah haslarının yine ilk sırada olmasına rağmen bir önceki döneme göre biraz gerilediğini, vakıf gelirlerinin değişmediğini, zeamet oranının iki katına yükseldiğini ve timar oranında da gerileme olduğunu görmekteyiz.

Diğer yandan XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarındaki giderler ise aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

1890-1903 yılları arasındaki kaza gelirlerinin harcandığı kalemler arasında en fazla payı sırasıyla, maliye, dâhiliye, şer'iye ve adliye oluşturmaktadır.

No	Nahiyeler	Gelir Kaynağı	1550	%	1570	%	1584	%
1	Antakya	Mukataa	119750	4,7	162000	5,5	159900	5,2
		Köy	121713	4,7	160478	5,4	181510	5,9
		Mezra	78401	3,1	70050	2,4	74510	2,4
		Çeltik	94400	3,7	96400	3,2	96400	3,1
		Toplam	414264	16,1	488928	16,5	512320	16,5
2	Altınözü	Köy	312284	12,1	371832	12,5	404561	13,1
		Mezra	64190	2,5	78559	2,6	82135	2,6
		Çeltik	14000	0,5	14000	0,5	14000	0,5
		Toplam	390474	15,2	464391	15,6	500696	16,2
3	Kuseyr	Köy	734800	28,6	810071	27,3	840183	27,1
		Mezra	130735	5,1	214952	7,2	220878	7,1
		Toplam	865535	33,7	1025023	34,5	1061061	34,2
4	Şuğur	Köy	425936	16,6	455801	15,4	468334	15,1
		Mezra	84121	3,3	109322	3,7	114397	3,7
		Toplam	510057	19,8	565123	19,0	582731	18,8
5	Cebel-i Akra	Köy	132007	71,6	156997	5,3	165290	5,3
		Mezra	52439	2,0	54364	1,8	61940	2,0
		Toplam	184446	7,2	211361	7,1	227230	7,3
6	Süveyde	Köy	52289	2,0	59706	2,0	60756	2,0
		Mezra	52279	2,0	60757	2,0	61074	2,0
		Çeltik	101000	3,9	94000	3,2	94000	3,0
		Toplam	205568	8,0	214463	7,2	215830	7,0
		Kaza Genel Toplamı	**2.570.344**	**100**	**2.969.289**	**100**	**3.099.868**	**100**
		% = Kaza Genel Toplamı İçindeki Oran						

Tabl-25: Antakya Kazası Gelir Toplamı (1550-1584 / Akça Olarak)

Yıllar	Aşar Kasılatı	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeri	Emlak ve Temettü Vergisi	İğer Gelirler	Toplam
1890	1.466.459	162.533	143.381	948.088	258.075	2.978.537
1893	1.405.700	171.719	148.000	917.500	185.700	2.828.619
1894	1.067.774	162.313	140.927	900.245	159.000	2.430.259
1895-98	1.045.000	166.464	145.573	853.388	197.117	2.427.547
1900	1.174.025	147.976	190.000	640.000	123.000	2.275.001
1902	1.448.834	124.892	195.430	770.000	123.000	2.662.156
1903	1.700.000	140.000	170.000	691.000	210.000	2.911.000
1904	1.500.500	145.000	226.000	701.000	220.500	2.793.000
1906	1.271.000	188.700	283.000	694.500	246.000	2.683.200

Tabl-26: Antakya Kazası Gelir Toplamı (1890-1906 / Guruş Olarak) [HVS, 130, s. 270; 1312, s. 308-309; 1313, s. 300-301; 1314, s. 318; 1315, s. 324; 1316, s.328; 1317, s. 352; 1318, s. 369; 1319, s. 387; 1320, s. 394; 1321, 474; 1322, s. 496; 1323, s 517; 1324, s. 512.]

No	Gelir Çeşidi	1570		1584	
		Geliri	%	Geliri	%
1	Padişah Hası	811.908	41,8	663.285	34,8
2	Vakıf	426.526	21,9	410.376	21,5
3	Zeamet	241.223	12,4	428.384	22,5
4	Timar	383.094	19,7	333.241	17,5
5	Beylerbeyi Hası	41.880	2,2	35.820	1,9
6	Mülk	39.423	2,0	36.559	1,9
	Toplam	**1.944.054**	**100**	**1.884.609**	**100**

Tablo-27: Kaza Gelirlerinin Paylaşımı (1570-1584)

Yıllar	Maliye	Adliye	Dâhiliye	Şer'iye	Diğer Giderler	Toplam
1890	121.122	22.100	57.880	28.800	-	229.902
1893	40.140	22.100	55.688	29.075	-	147.003
1894	59.730	22.100	55.188	29.075	2.138	168.731
1895-1903	64.539	21.190	50.200	26.600	2.138	164.667

Tablo-28: Antakya Kazasının Gider Cetveli (1890-1903)

2.1. Haslar

2.1.1. Padişah Hasları (Hâss-ı Şahî)

Osmanlı Devleti'nde mirî arazi rejiminin uygulandığı yerlerde, devlete ait gelir kaynaklarının bir kısmı doğrudan devlet hazinesine aktarılmaktadır ki bunlar padişah haslarını teşkil etmektedir. Tahrir defterlerinde *hâss-ı şâhî* başlığı altında kaydedilen padişah hasları, şehirdeki mukataalar, köy ve mezra hâsılları, hayvan resimleri, şahsî resimler, değirmen, ma'sara, otlak ve yatak resimlerinden ibarettir.

1570 yılı tahririne göre Antakya kazasındaki padişah hasları toplamı 811.908 akçadır. Bunun % 41,5'i *Kuseyr* nahiyesinden, % 23,8'i *Antakya* nahiyesinden, % 16,2'si *Altınözü* nahiyesinden, % 9,4'ü *Süveyde* nahiyesinden, % 4,7'si *Şuğur* nahiyesinden ve % 4,4'ü de *Cebel-i Akra* nahiyesinden sağlanmaktadır.

1584 tarihinde kazadaki padişah hasları tutarı 663.285 akçaya gerilemiştir. Bu tutarın büyük bir kısmı yine *Kuseyr* nahiyesinde karşılanmaktadır. Bunu *Antakya, Altınözü* ve *Süveyde* nahiyeleri takip etmektedir.

2.2. Zeametler

Osmanlı timar sisteminde geliri 20 bin akçadan 100 bin akçaya kadar olan dirlikler *zeâmet* olarak adlandırılmakta ve tasarruf edenlere de *zâim* denilmektedir.

Zeâmet, *kılıç zeâmet* ve *hisseli zeâmet* olmak üzere iki kısımdır. Vilâyet kâtibi (muharrir) icmal defterde bir kimsenin üzerine 20 bin akça zeâmet kaydederse buna *icmâllû kılıç zeâmet* denir. Mahlûl kaldığında 20 binden eksik olarak tevcih edilemez[1].

Diğer yandan bir sipahinin tasarruf ettiği 10-15 bin akçalık timar, terakkilerle 20 bin akçaya ulaşırsa buna da zeamet denir. Fakat mahlûl kaldığında terakkiler bozulup başkalarına hisseler halinde verilir.

No	Nahiyeler	1570		1584	
		Gelir	%	Gelir	%
1	Antakya	193029	23,8	166501	25,1
2	Altınözü	131532	16,2	117655	17,7
3	Kuseyr	337220	41,5	209205	31,5
4	Şuğur	38385	4,7	31475	4,7
5	Cebel-i Akra	35492	4,4	53802	8,1
6	Süveyde	76250	9,4	84647	12,8
	Toplam	**811.908**	**100**	**663.285**	**100**

Tablo-29: Padişah Haslarının Nahiyelere Göre Dağılımı (1570-1584)

Dolayısıyla bu tür zeâmetler *icmâllû zeâmet* sayılmaz[2].

Antakya kazasında 1550-1584 yılları arasında mevcut olan zeâmetler ile bunların zâimlerinin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 30). Buna göre Antakya kazasında 1550'de 5 zeâmet bulunmakta olup, toplam geliri 74.432 akçadır. Bu zeâmetlerin en büyüğü 35.000 akça tutarında olup, *gönüllüler ağası* Abdi'nin zeâmetidir. Dergâh-ı Ali çavuşlarından Nasuh Çavuş'un zeamet tutarı ise 25.600 akçadır. Diğer zeâmetlerin tutarı ise 20 bin akçadan azdır. Mesela Halep miralayı Mahmud'un zeâmet tutarı 6932 akçadır. Bu tür zeâmetler genel kaideyi bozmayan ve muhtemelen bir süre sonra 20 bin akçaya tamamlanacak olan veya kalan kısmı başka yerlerden tamamlanmış olan zeâmetlerdir.

Antakya kazasında 1570'te zeâmet sayısının 21'e, toplam zeâmet gelirlerinin ise 241.223 akçaya yükseldiğini görmekteyiz. Bunlardan sadece 4'nün gelir tutarı 20 bin akçadan fazla olup, diğerleri 20 bin akçanın altındadır. Bu tarihte en fazla zeâmet tasarruf eden zâim Durmuş b. Yahya Beg olup, zeâmet geliri 26.185 akçadır. Öte yandan 1570'teki 21 zâimden sadece birinin ne iş yaptığını tespit edebil-

1 Ünal, a.g.e., s. 179.

2 Ünal, a.g.e., s. 179.

No	1550		No	1570		No	1584	
	Zâimin Adı	Zm.		Zâimin Adı	Zm.		Zâimin Adı	Zm.
1	Abdi	35000	1	Abdi Kethüda	11072	1	Haydar	1500
2	Mahmud	6932	2	Ahmed	1400	2	Ahmed	15000
3	Mehmed	4300	3	Ahmed b. Canbolad Beg	14500	3	Ali	4800
4	Mustafa	2600	4	Ali	12483	4	Ali veled-i Ahmed Beg	13900
5	Nasuh Çavuş	25600	5	Ali ve Ömer	9185	5	Ali veled-i Süleyman	5000
			6	Arnavud İbrahim	7900	6	Arslan	13000
			7	Baki Çavuş ve Kurd	10554	7	Arslan Subaşı	6000
			8	Çerkes Hüseyin	20800	8	Geyvan?	300
			9	Durmuş Çavuş	500	9	Hacı Cafer veled-i Abdullah	19800
			10	Hasan	3421	10	Hasan	31200
			11	Hasan ve Hüseyin	17368	11	Hasan b. Mustafa	22076
			12	Hasan ve Hüseyin veledan-ı Mustafa Kethüda	20632	12	Abdullah veled-i Mehmed Paşa	7500
			13	Hürmüz	23400	13	Hüsam	2500
			14	İbrahim ve Mehmed	6258	14	Hüseyin	23445
			15	İlyas	1900	15	Hüseyin Beg	6700
			16	Kerim	19600	16	Hüseyin Beg ve Haydar	5922
			17	Mehmed	17750	17	İbrahim	5895
			18	Mehmed b.	6815	18	Katib Ahmed	1000
			19	Mustafa b. Yahya Beg	26185	19	Katib Derviş	36150
			20	Ömer	8000	20	Katib Mehmed	12363
			21	Seyfi	1500	21	Katib Mustafa	1500
						22	Kurd	26915
						23	Mahmud	1000
						24	Mahmud Çavuş	631
						25	Mehmed	6250
						26	Mehmed b. Mahmud	2850
						27	Mehmed b. Mansur	500
						28	Mehmed Kethüda	9000
						29	Mustafa	1150
						30	Mustafa	5000
						31	Mustafa	27767
						32	Mustafa Kethüda	29400
						33	Nureddin Çavuş	4550
						34	Osman	18300
						35	Ömer Ağa	2050
						36	Receb	11400
						37	Solak Hüseyin	500
						38	Süleyman	8500
						39	Tengrivirdi Kethüda	9208
						40	Veli Süleyman	9910
						41	Zülfikar	17952
	Toplam	74.432		Toplam	241.223		Toplam	428.384
	Zm. *= Zeameti*							

Tablo-30: Antakya Kazasında Zeametler

mekteyiz ki, o da 8.000 akça zeâmet tasarruf eden Ekrad Sancağı Miralayı Ömer'dir.

1584'te Antakya kazasında 41 zeamet bulunmaktadır. Toplam zeâmet gelirleri ise 428.384 akçadır. Altı zeâmetin gelir tutarı 20 bin akçadan fazladır. Kâtib Derviş isimli kişi 36.150 akçalık zeâmeti ile en fazla gelir tasarruf eden zâimdir.

2.3. Timarlar

Devlete ait gelirlerin belli mükellefiyetler karşılığında kişilere tevcih edilmesine timâr denildiği[3] malumdur.

Gelir miktarlarına göre timarlar *tezkireli* ve *tezkiresiz* olmak üzere iki grupta mütalaa edilmektedir. Tezkireli timarların tevcihi merkez tarafından yapılırken, tezkiresiz timarların tevcihi ise beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından yapılmaktadır. Her eyaletteki tezkireli ve tezkiresiz timarlar birbirine eşit değildir. Mesela, Diyarbekir, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehrizul eyaletlerinde tezkiresiz timarlar en fazla 5999 akça olup, 6000 akça olduğu takdirde tezkireli timar statüsüne dahil olurdu[4]. Yani geliri 5.999 akçaya kadar olan timarlar beylerbeyinin beratıyla, 6 bin akçadan 19.999 akçaya kadar olan timarlar da padişah beratıyla tevcih edilmektedir. (Tablo 31)

Timarın başlangıç (çekirdek) kısmını teşkil eden en az kısmına *kılıç* denilmektedir. Kılıç miktarı da eyaletlere göre değişmektedir. Antakya kazasının da içinde yer aldığı Halep eyaletinde tezkiresiz timarların kılıç miktarları 2 bin, tezkireli timarların ise 6 bin akça idi[5]. *Kılıç timarın* parçalanması mümkün değildir. 2 bin akçadan fazla olan kısım terakkilerden oluştuğu için, bunların parçalanıp başkalarına tevcih edilmesi mümkündür. Babadan oğla intikal ederken de sadece *kılıç* kısmı oğla verilmektedir[6].

Timarlar statülerine göre de serbest timarlar ve serbest olmayan timarlar olarak iki grupta ele alınmaktadır. Serbest timarları defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşılar, dizdarlar vb. yüksek rütbeli devlet görevlileri tasarruf ederlerdi. Bu çeşit timarlarda şer'i vergilerin yanı sıra niyâbet ve

No	Gelir Gurubu (akçe olarak)	1550	%	1570	%	1584	%
1	185-5999	45	67,2	62	74,7	48	68,6
2	6000-10000	16	23,9	19	22,9	16	22,9
3	10000-20000	6	9	2	2,4	6	8,5
	Toplam	**67**	**100**	**83**	**100**	**70**	**100**

Tablo-31: Gelir Gruplarına Göre Timarların Dağılımı (1550-1584)

bâd-ı hevâ gibi asayişle ilgili olaylardan elde edilen örfî vergiler de dirlik sahibine ait bulunmaktadır[7]. Oysa serbest olmayan timarlarda dirlik sahipleri bu resimleri sancakbeyi ve subaşı ile paylaşmak zorunda idiler. Yine serbest dirlik sahipleri bizzat sefere gitmekle mükellef olmayıp, yerlerine cebelü gönderebilirlerdi. Bunu yapmadıkları takdirde dirliklerinin bir yıllık geliri müsadere edilirdi. Hâlbuki serbest olmayan dirlik sahipleri bizzat sefere katılmak zorunda idiler. Bu görevlerini ihlal ettikleri takdirde timarları ellerinden alınır veya daha ağır cezalara çarptırılabilirlerdi[8].

Diğer yandan timar sisteminde, *sahib-i arz* ismiyle anılan timar sahibi, timarı dâhilindeki toprakların mülkiyetine sahip olmadığı gibi, toprağı işleyen köylünün vermekle mükellef bulunduğu vergilerin mülkiyeti üzerinde de bir hak iddia edemezdi. Ancak belli hizmetleri yerine getirdiği müddetçe devlete ait çeşitli vergileri kendi adına toplamak hakkından istifade edebilirdi ki, bu onun maaşıdır[9]. Bu geliri karşılığında timarlı sipahinin devlete karşı olan görevlerinin başında, cebelileri ile birlikte sefer sırasında orduya katılmak gelmektedir.

1550 tarihli tahrir defterine göre Antakya kazasında 67 timar kaydı bulunmaktadır. Bunların 58'si müstakil, 9'u müşterektir. Bu 67 timardan % 67,2'sinin gelirleri 5.999 akçadan düşük olan *tezkiresiz* timarlar grubundandır. Geri kalanın % 23,9'unun geliri 6 ile 10 bin akça arasında değişmektedir. % 9'nun geliri ise 10 bin akçanın üzerindedir.

1570'te Antakya kazasında kayıtlı timar sayısı 83'e yükselmiştir. Bunların 70'i müstakil, 13'ü ise müşterektir. *Tezkiresiz* timarların oranı % 74,7'dir.

3 Ömer Lütfi Barkan, "Timar", MEB, İA., İstanbul 1993, C. 12/1, s. 287.

4 Aynî Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divân, İstanbul 1280, s. 64.

5 Çakar, a.g.e., s. 291.

6 Ünal, a.g.e., s. 181.

7 Barkan, a.g.m., s. 310.

8 Sertoğlu, a.g.m., s. 284; Ünal, a.g.e., s. 181.

9 Barkan, a.g.m., s. 295.

Geliri 6 bin ile 10 akça arasında olan timarların oranı % 22,9 iken, 10 bin akçanın üzerinde olanların oranı ise % 2,4'tür.

1584'te mevcut olan 70 timarın % 68,6'sı *tezkiresiz* iken, % 22,9'nun geliri 6 bin ile 10 bin akça arasında değişmekte ve % 8,5'nin geliri ise 10 bin akçadan fazladır.

Öte yandan, Antakya kazasında timar tasarruf eden bazı timar beylerinin kardeş olduklarını görmekteyiz. Mesela, 1550'de 5400 akça timar tasarruf eden Ali ve Yusuf adlı kardeşler Satılmış'ın, yine aynı tarihte 2500 akça timara mutasarrıf olan Mustafa ve Ali kardeşler Korkud'un ve 1570'te 4208 akçalık timar tasarruf eden Maksud ve Piri kardeşler de Ali adlı kişinin çocuklarıdır.

Ayrıca, bazı dirlik sahiplerinin gördükleri iş ve vazifeleri hakkında da birtakım bilgilere sahibiz. Mesela; 1550'de 7600 akçaya mutasarrıf olan Ali'nin Ruc Nahiyesi Çeribaşısı; 6633 akçalık timar tasarruf eden Nasuh'un Çeribaşı; 14.300 akçalık timar tasarruf eden Ferhad'ın Haleb beylerbeyi'nin Miralem'i; 11.500 akçalık timar tasarruf eden Mehmed Subaşı'nın Ekrad Sancağı Miralay'ı, nihayet 7000 akçalık timara mutasarrıf olan İbrahim b. Mehmed'in bölükbaşı olduğunu görmekteyiz. 1570 tarihinde 8109 akçalık timarı olan Mehmed adlı kişi Defter Kâtibi ve 7300 akçalık timar geliri olan Geyvan adlı kişi de Sinan Paşa'nın emirahurudur.

2.4. Vakıf ve Mülkler

Vakıf kurumu, yüzyıllarca bütün İslâm ülkelerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkilerde bulunmuş dinî ve hukukî bir müessesedir[10]. Vakfı kısaca, bir kimsenin Allah'ın rızasını kazanmak için, sahip olduğu menkul veya gayrimenkulünü dinî, sosyal veya hayrî hizmetler için tahsis etmesi olarak tanımlayabiliriz.

Vakıflar gördükleri hizmetler itibariyle; *dinî, sosyal* ve *iktisadî vakıflar*, mahiyetleri itibariyle ise; *hayrî, zürrî* (evlatlık) ve *avârız vakıflar* olmak üzere birtakım kategorilere ayrılmaktadır[11].

Osmanlı Devleti'nde vakıf sisteminin toplum hayatında oynadığı rol ve icra ettiği fonksiyon çok önemlidir. Zira devletin kuruluşundan yıkılışına kadar, toplum hayatının her sahasında vakıflar vazgeçilmez bir unsur olarak görülür.

Osmanlı yönetimi Antakya ve çevresini idaresi altına aldıktan sonra, burada kendisinden önce mevcut olan vakıf ve mülklerin korunmasına ve yenilerinin kurulmasına özen göstermiştir. Nitekim XVI. yüzyılda Antakya Kazası'nda bulunan vakıfların çoğunluğu Osmanlı öncesi devirlerden kalmadır. Bunlar, mülk sahiplerinin mülklerini, kendilerinin veya başkalarının yaptırdıkları câmi, mescit, medrese, zâviye vs. gibi hayır eserler yararına vakfetmeleri ile ortaya çıkmıştır. Bu mülkler ise Osmanlı öncesi dönemde, bölgeyi idare eden hükümdarların bazı toprakları bir takım nüfuzlu kişilere mülk olarak vermesi ile ortaya çıkmıştır. Bu mülk sahipleri, sadece çiftçinin ziraat yaptığı mülk arazisinde bir nevi toprak kirası olarak *öşür* talep edebilirlerdi[12].

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran Antakya kazasındaki köy veya mezraların önemli bir kısmı vakıf statüsündedir. Dolayısıyla gelir kaynaklarının önemli bir kısmı vakıf olarak ayrılmıştır. Nitekim kazanın 1550'deki gelirlerinin 395.422 akçası (% 15,4); 1570'teki gelirlerinin 426.526 (% 14,3) akçası ve 1584'teki gelirlerin ise 410.376 (% 13,2) akçası vakıflara tahsis edilmiştir. Gelirleri vakıflar için ayrılan köy veya mezraların ise bir kısmı *tamamen vakıf*, bir kısmı ise *hisseli* vakıf statüsündedir.

Antakya kazasında tespit ettiğimiz vakıf sayısı 116'dır. Bunların 99'u yani % 85'i evlatlık, 17'si yani % 15'i ise hayrat vakıflardır. Evlâtlık vakıflar kazanın ileri gelen ailelerinin elinde bulunurken, hayrat vakıflar ise câmi, mescit, medrese, zaviye, türbe vb. gibi dinî, ilmî ve sosyal kurumların ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile kurulmuşlardır.

Kazada mülk olan köy ve mezralar da bulunmaktadır. Mülk sahipleri, mülklerini satma, bağışlama veya vakfetme hakkına sahiplerdir. Kazadaki gelirlerin 1550'de 42.065 (% 1,6) akçası, 1570'te 39.423 (% 1,3) akçası ve 1584'te 36.559 (% 1,2) akçası mülk hissesidir.

10 M. Fuat Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi, İstanbul 1983, s. 351.

11 Geniş bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985, s. 79-97.

12 Ünal, a.g.e., s. 206.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

a- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu-Tahrir Defterleri, No: 109, 397, 454, 493, 610, 1040.

Haleb Vilayet Salnameleri, No: 1284; 1285; 1286; 1287; 1290; 1300; 1305; 1306; 1307; 1308; 1309; 1310; 1312; 1313; 1314; 1315; 1316; 1317; 1318; 1319; 1320; 1321; 1322; 1323; 1324.

II. DİĞER ESERLER

12 Numaralı mühime Defteri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No:33, Ankara 1996.

Acun, Fatma; "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", Türkler, C. IV, Ankara 2002.

Akalın, Şebnem; "Kervansaray", TDVİA, C. XXV, Ankara 2002.

Akdağ, Mustafa; "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", AÜDTCFD., TTKY., C. XIII, Ankara 1955, S.1-2.

——— ; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, C. II, İstanbul 1979.

Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Kanunnâmeleri, C. IV, İstanbul 1990.

Akyılmaz, Gül, Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü, http://www.sadikcan.com/osmanli-devletinde-gayrimuslimlerin-hukuki-statusu.html.

Aynî Ali Efendi; Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divân, İstanbul 1280.

Barkan, Ömer Lütfi; "Timar", MEB, İA., C. 12/1, İstanbul 1993.

——— ; "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", İÜİFM., C. II, S. 1-2, İstanbul 1941.

——— ; Türkiye'de Toprak Meselesi I, İstanbul 1980.

——— ; "Öşür", MEB. İA., C. IX, İstanbul 1993.

Bayartan, Mehmet; "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", İÜEFCD, İstanbul 2005, S. 13, s. 94-107.

Bertrandon de la Broquiere; Le Voyage D'Outremer De Bertrandon De La Broquier, Paris 1892.

Buckingham, James Silk, Travels Among the Arab Tribes Inhabiting the Countrier East of Syria and Palestine, Londra 1825.

Chesneau, Jean; Le Voyage De Monsieur D'Aramon Ambassadeur Pour Le Roy En Levant, Paris 1887.

Çağatay, Neşet; "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD., V/5, Ankara 1947.

——— ;"Osmanlı İmparatorluğunda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları", IV. TTK, Ankara 1952.

Çakar, Enver; XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Elazığ 2003.

——— ; "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre), Belleten, LXVIII/252, (Ağustos 2004), Ankara, 2005, s. 431-459.

Demir, Ataman; Çağlar İçinde Antakya, İstanbul 1996.

Emecen, Feridun; "Çift Resmi", TDVİA, C. VIII, İstanbul 1993.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Osmanlı, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları (Editör: Güler Eren), Ankara 1999.

Ergenç, Özer; XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Hazırlayanlar: S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY, İstanbul 1999, III. Kitap, s. 36.

Eyice, Semavi; "Bedesten", TDVİA, C. V, İstanbul 1992.

Güçer, Lütfi; Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

Gül, Abdülkadir; Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008.

Gün, Doğan; XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve ekonomik Yapısı (1708-1777), Ankara 2006.

Gündüz, A. -M. Yusuf Çelik-İ. Akgül; "Salnamelere Göre Antakya Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı (1867-1906)", Hatay Araştırmaları-I, (Editörler: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010.

Gündüz, Ahmet vd; "Salnamelere Göre Antakya Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı (1867-1906), Hatay Araştırmaları I, (Editörler: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Yayınları, Ankara 2010.

Hatipoğlu, Süleyman; Çukurova'da Ermeni Mezalimi, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları, No: 32, Hatay 2006.

——— ; Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul 2009.

——— ; Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

Hinz, Walter; İslâm'da Ölçü Sistemleri, (Çev. Sevim Acar), İstanbul 1990.

İnalcık, Halil; H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, TTKB., Ankara 1987.

——— ; Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993.

Kara, Adem; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850), Ankara 2004.

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C. VII., TTK. Basımevi, Ankara 1977.

Kazıcı, Ziya; İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985.

Kızıltoprak, Süleyman; "Musa Dağı Olayı: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay'dan Mısır'a Giden ve Ermenilerin Serüveni", Hatay Araştırmaları-I, (Editörler: A. Gündüz-S. Kaya), Ankara 2010.

Kinneir, John Macdonald; Asia Minor Armenia and Koordistan, London 1818.

Konan, Belkıs, İnsan Hakları Ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011, C. XV, S.4, s. 264-265.

Kopraman, Kâzım Yaşar; Mısır Memlükleri Tarihi, KBY., Ankara 1989.

Köprülü, M. Fuat; "Bac", MEB, İA, İstanbul 1993, C. II, s. 189.

——— ; İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi, İstanbul 1983.

Miroğlu, İsmet; Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTKY., Ankara 1990.

Neale, Frederick Arthur; Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor, From 1842 to 1850, C. II, London:Colborn & Co. Publishing.

Ocak, A. Yaşar -S. Faruki; "Zaviye", MEB. İ.A. C. XIII, İstanbul 1986.

Oğuzoğlu, Yusuf; "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", OMÜEFD, S. 1, Samsun 1986.

Ortaylı, İlber; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK. Basımevi, Ankara 2000.

——— ; "Kadı", TDVİA, C. XXIV, İstanbul 2001.

Özdemir, Rifat; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986.

——— ; "Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım, TTKY., Ankara 1993.

——— ; "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1709-1860)", Belleten, C. LVIII, Nisan, 1994.

——— ; "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1800-1867)", XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım, TTKY., Ankara 1994.

——— ; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", Belleten, C. LIV, S. 211 (Aralık 1990)'den ayrıbasım, TTKY., Ankara 1991.

Özkaya, Yücel; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları Osmanlı Toplum Yaşantısı, KTBY, Ankara 1985.

Öztürk, Mustafa; "16. ve 17. Yüzyılın Başlarında Antakya", VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Antakya 2004.

——— ; 1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri, s. 268.

Pakalın, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEBY., C. I, İstanbul 1983.

Sahillioğlu, Halil; "Antakya", TDVİA., C. III, İstanbul 1991.

——— ; "Arûs Resmi", TDVİA., C. III, İstanbul 1991.

——— ; "Bâd-ı Hevâ", TDVİA., C. IV, İstanbul 1991.

——— ; "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne Mukâtaaları", İÜİFM, C. XXIII, No. 1-4 (1963).

Sertoğlu, Mithat; "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", VI. TTK., Ankara 1967.

Sofuoğlu, Ebubekir, İlke Nur Akvarup; Osmanlı Devleti'nde Millet Sistem ve Süryaniler, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1 Yıl/ Year:2012.

Tekin, Mehmet ; Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 16.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C. II, TTKB, Ankara 1983.

——— ; Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1984.

Ünal, Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTKY, Ankara 1989.

Wright, G. N.; Dictionary of Geography, Vol I, London 1834.

Yediyıldız, Bahaettin; Ordu Kazası Sosyal Tarihi, KTBY., Ankara 1985.

Yel, Ali Murat -Mustafa Sabri Küçükaşçı; "Mahalle", TDVİA, C. XXVII, Ankara 2003.

Yörük, Doğan, XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler.pdf

HATAY TARİHİ
OSMANLI DÖNEMİNE
EKLER

Hatay Harbiye gravürü.

EK-1

1550 Tarihli Antakya Nahiyesi Çeltik Kanunnâmesi[1]

Kaza-i mezburde vâki olan hassa enharda şimdiye değin sâir memâlik-i mahrûsede câri olan kânun icra olunmayûb, re'âyâya cebr ile ekdirilüb asla hisse virilmeyûb küllisi mirî olmağla, ne vakt ile ekilüb ne vakti ile biçülüb ve yerûn güzidesine reis ve saka olanlar kendü eküb ve re'âyâ kendü görüb ve gözedüb hassa sehime kimesne mültekıt olmayub, mâl-ı mirî telef ve zâyi olduğundan gayri, re'âyâya enva-ı zulm ve te'addi olurmuş.

Hâliya kadimden zirâ'at idegelân re'âyâsı getürdülüb sâ'ir enhâr-ı hassa çeltükçüleri üslubu üzre her kantar-ı sehim mukabelesinde mu'afiyet tarikiyle bir zükurcı? ( ) yazılub ber vech-i münâsefa zirâ'at idün deyû teklif olundukda, harabe nehrin zirâ'at eyleyân re'âyâdan gayrisi kabul etmeyûb râzı olmadıklarında, Nefs-i Antakiye'de ve etrafında olan kura halkından ba'zı Müslümanlar gelüb ber muceb-i her nehre Defter-i Cedid-i Hâkânide ta'yin olunan sehimin 'adet üzre nısfı mirîden virülüb ve nısf-ı aherin kendü yanlarından alub zirâ'at idüb, ba'zı küllice enhârda defter-i cedid mucebince sakalara ta'yin olunan sehimden ma'ada cüzi ve külli ne mıkdar sehim zirâ'at olunursa biçülmeyüb okla satılması mümkün olursa nısfı mirînin olub nısf-ı aherinin de sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra kendüler mutasarrıf olub ve okla satılmayub biçilmesi lazım gelirse kendüler biçdürüb harman olub çeltük oldukdan sonra gerü nısfı mirînin olub, nısf-ı aherinden sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra ma'adası kendülerün olmak üzre kabul ve iltizam eyledüklerinde kadimden zirâ'at eyleyan re'âyâdan dahi ba'zı gelüb; "bize dahi mu'afiyet gerekmez. Ol şart üzre biz dahi zirâ'at ideriz" didiklerinde her nehre kifâyet mıkdarı adem ba'zı kadim zirâ'at eylayan re'âyâdan ve ba'zı haricden şart-ı mezkûr üzre rızalariyle defter-i cedide kayd olundu.

Ve sakalara müstakil sehim kayd olunan enharda her saka, çeltük zirâ'at olunub kemâlin bulub bey' oluncaya değin himet-i lazimelerin bî-kusur eda eyledikden sonra, hizmeti mukabelesinde ta'yin olunan sehimde çeltük ayağında zirâ'at idüb, öşrün sahib-i arza virdükden sonra iki cânibine mutasarrıf ola. Şöyle ki; zirâ'at eyleyüb dahi hizmet-i lâzimelerin eda eylemeyeler, anun dahi nısfı mirî içün zabt oluna.

Ve bir nehrin suyuyla zirâ'at olunan penbe ve sair sayfinin kasm-ı deşti, zirâ'at olunan gallaya kıyâs olunub altıda ve yedide bir kasm olunur deyû her nehre mütehâmmil olduğu sehimi ekmeyûb bir bahane idüb cüzi sehim zirâ'at eyleyüb ma'adasına ümmena ve çeltükçiler sayfi zirâ'at eyleyüb kendüler tasarruf idüb bu sebeb ile hassa çeltüğü zarar iderler imiş.

Hâliya 'ayân-ı vilâyet ittifakiyle zirâ'at olunan sayfinin kamsı ana mukarrer oldu ki, her nehrin defterde ta'yin olunan sehimi tamam ekilüb 'adet üzre suvarılub, çeltik tamam su içdikden sonra ayağında akan suyla sayfi zirâ'at olursa, ol makule safyi üçde bir kasm olunub, bir bölüğü mirî içün kabz olunub, iki bölüğünden sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra zirâ'at idenler mutasarrıf olalar. Amma şol sayfi ki, çeltük ayağında zirâ'at olunmayub, çeltük suyunun yanından veyahud ortasından alınub zirâ'at olunursa veyahud çeltük zirâ'at olunmayub cümlesi sayfi zirâ'at olunursa, ol makule sayfi çeltüğe tâbi olub, çeltük ksamı gibi nısfı mirî içün kabz olunub, nısf-ı aherinden sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra zirâ'at idenler mutasarrıf olalar

1 BOA, TD, 454, s. 586.

EK-2

1570 ve 1584 Tarihli Antakya Nahiyesi Çeltik Kanunnâmesi[1]

Zikr olunan enhârın reisleri ve kürekçileri hizmetleri mukabelesinde avârız-ı divânîden ve tekâlif-i örfiyeden mu'af ve müsellim olağelmeğin, mademki çeltükçü olub hizmeti lazimesin bî-kusur eda eyleyeler. Olageldüğü üzre avârız-ı divânîden ve tekâlif-i örfiyeden mu'af ve müsellim kayd olundular. Reis ve saka olanlar her nehre zirâ'at olunan hassa sehimin öşrü mikdarı (şikâre?) ekmek kânun-ı mukarrerleri olub, lakin zirâ'at olunacak sehim eğer mirî sehimdir cem' olunub, olunub, zirâ'at olunub reis ve saka olanlar çeltük kemâli bulub satılınca lâzım olan hizmetlerin eda iderse, biçülmeyüb okla satılan nehirde satılub tamam oldukda kıymeti 12 bölük olub 2 bölüğünden sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra reis ve saka olanlara hizmetleri mukabelesinde virülüb, 10 bölüğü ber vech-i münâsefa kayd olunan enhârda nısf ve sülüsân üzre kayd olunan enhârda sülüsânı mirî içün zabt olunub, rençber içün bâki kalan hisseden öşr-i zemin sahib-i arz aldıkdan sonra, kürekçiler hizmetleri mukabelesinde mutasarrıf olalar. Okla satılmayub biçülen enhâr da harman olub, çeltük oldukdan sonra grü 12 bölük olub, 2 bölük reis ve sakaya virülüb, 10 bölüğü vech-i meşruh üzre zabt oluna.

Ve her nehrin suyuyla zirâ'at-i sayfinin kamsı ana mukarrer oldu ki, her nehrin defterde ta'yin olunan sehimi tamam ekilüb 'adet üzre suvarulub çeltük tamam suyun içdükden sonra, ayağında zirâ'at olunan sayfi üçde bir kasm olunub, bir bölüğü mirî içün kabz olunub, iki bölüğünde sahib-i arz öşrün aldıkdan sonra zirâ'at eden re'âyâya mutasarrıf ola. Amma şol sayfi ki, çeltük suyunun başında veyahud ortasında zirâ'at veyahud çeltük zirâ'at olunmayub cümlesi sayfi zirâ'at olunursa ol makule sayfi çeltüğe tâbi olub, ol nehrin kasmı eğer münâsefedir, eğer sülüsândır defter mucebince çeltük kasmı gibi kasm oluna.

Ve reis ve saka ve kürekçi şöyle ki hizmet-i lâzimelerin eda itmeyeler kendülere aid olacak hisseleri mirî içün kabz olundukdan sonra ol senede avârız ve nüzul vâki olursa, siar re'âya gibi avarızların ve nüzullerin eda eyleyeler. Ve çeltük ziraat olundukdan sonra kemâlin bulunca reis ve saka ve kürekçi nöbet ile görüb gözedüb zarar ve ziyân olmakdan ifraz ideler.

1 BOA, TD, 493, s. 653; BOA, TD, 610, s. 650.

EK-3

Antakya Kazası Köyleri
(Vergi Nüfusları ve Hâsılları)

1. Antakya Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Kilisâcik	1550	67	43	20	38	1	1720	240	228	7178
		1570	66	16	50	40	1	640	600	24	6950
		1584	72	28	41	34	1	1100	492	204	7010
2	Cağiriye-i Küçük	1550	2	2	-	-	-	80	12	-	2062
		1570	1	3	-	1	-	120	-	6	1611
		1584	1	3	-	1	-	120	-	6	1611
3	Kavâssiye	1550	39	26	12	16	-	104	144	96	5514
		1570	16	12	5	9	1	480	60	55	7500
		1584	15	13	3	9	1	510	36	54	7490
4	Deyr-i Sa'dan	1550	10	6	4	5	-	240	-	30	743
		1570	11	8	4	8	1	320	48	48	1556
		1584	12	10	3	13	1	400	36	78	1556
5	Menâkiye	1550	34	19	15	23	-	760	180	138	3638
		1570	35	13	19	25	1	520	128	150	3933
		1584	22	25	7	13	1	1000	84	78	3933
6	Sünbârî	1550	34	16	16	10	-	580	192	54	4466
		1570	27	8	13	19	1	320	156	114	2080
		1584	32	24	9	16	1	940	108	96	2464
7	Aydî	1550	25	12	13	9	-	480	156	54	5388
		1570	19	11	9	16	1	440	108	96	6014
		1584	38	26	13	8	1	1040	156	48	7403
8	Tellâl	1550	11	4	7	5	-	160	84	30	1646
		1570	7	6	2	6	1	240	24	30	1754
		1584	7	5	3	6	1	200	36	36	1754
9	Akkâvur	1550	11	7	3	4	-	280	26	24	1640
		1570	6	4	3	7	1	160	36	42	1880
		1584	5	3	3	8	1	120	36	48	1880
10	Dersuniye	1550	45	30	16	59	-	1200	192	354	13348
		1570	47	32	17	60	1	1280	204	360	14700
		1584	128	52	74	71	1	2060	888	426	14700
11	Karakise	1550	29	10	17	17	-	400	204	102	4778
		1570	24	8,5	15	16	1	340	180	96	4296
		1584	18	7	12	22	1	280	144	132	4296

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
12	Arkud (Dikme, Dikmece)	1550	23	18	4	10	-	720	48	60	3823
		1570	23	15	10	13	1	580	120	78	3398
		1584	29	22	13	13	1	880	156	78	3398
13	Karaçây (Rumlu)	1550	4	1,5	2	1	-	60	24	6	698
		1570	3	1	3	3	-	40	36	18	860
		1584	3	1	3	3	-	40	36	18	868
14	Bâcaklu	1550	8	5	3	6	-	200	36	26	954
		1570	9	6	3	6	1	240	36	36	1400
		1584	9	7	4	5	1	280	48	30	1400
15	Kestil	1550	10	3,5	5	2		140	60	12	722
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	842
		1584	Mezra	-	-	-	-	-	500		
16	Yârımca	1550	10	1,5	4	4	-	300	48	24	2128
		1570	6	6	1	5	1	240	12	30	1872
		1584	6	6	1	5	1	240	12	30	1790
17	Bağdâdî	1550	12	15	7	3	-	200	84	18	3772
		1570	8	6	3	5	1	240	36	30	4060
		1584	10	5	6	3	1	200	72	18	4060
18	Düveyr	1550	25	13	10	10	-	520	120	60	5342
		1570	21	10	13	4	1	400	156	24	5058
		1584	18	8	12	7	1	320	144	42	5059
19	Basâla	1550	6	5	1	4	-	200	12	24	1366
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	1680
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	1680
20	Deyrü'l-Maşta	1550	34	19	12	23	-	760	144	138	3582
		1570	29	15	13	30	1	585	144	186	3584
		1584	43	18	27	15	1	720	324	90	4214
21	El-Cerine	1550	24	9,5	13	8	-	380	156	108	2544
		1570	16	13	4	12	1	520	48	72	3490
		1584	8	7	4	5	1	280	48	60	3490
22	Karye (Beytü'l-Mâ)	1550	11	6	5	4	-	240	60	24	2034
		1570	4	5	9	9	1	200	-	55	3927
		1584	8	8	2	7	-	320	24	42	3754
23	Mengüliye	1550	8	3	5	6	-	120	60	36	1290
		1570	4	3	2	8	1	120	24	48	1212
		1584	4	3	2	8	1	120	24	48	1212
24	Karâca Tût	1550	37	23	13	13	-	1000	156	78	2704
		1570	19	13	7	26	1	520	84	150	2435
		1584	26	13	10	27	1	540	120	102	2435

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
25	Sarâycık	1550	13	6,5	3	2	-	260	36	12	6098
		1570	8	6	2	7	1	240	24	42	8000
		1584	13	11	3	6	1	440	36	36	9000
26	Tellâl	1550	7	7	-	-	-	-	-	-	2500
		1570	4	4	-	-	-	-	-	-	5500
		1584	-	11	-	-	-	-	-	-	5500
27	Güzel Burc	1550	17	16	4	2	-	640	48	12	5000
		1570	21	16	7	11	1	600	84	66	5430
		1584	27	24	6	10	1	940	72	60	5450
28	Arpalu	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	2090
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
29	Kürd Virânı	1550	26	5	23	-	-	200	276	-	1345
		1570	17	3	16	5	1	120	192	30	1342
		1584	12	3,5	9	2	1	140	108	12	1502
30	Kerüş (Avcılar)	1550	15	8,5	8	3	-	340	96	12	1500
		1570	15	5	11	9	1	200	132	54	1844
		1584	13	8	6	11	1	320	72	66	1904
31	Bârbârun	1550	76	30	40	35	1	1200	480	210	4000
		1570	73	33	40	32	1	1300	480	196	4900
		1584	62	31	30	45	1	1240	360	270	4850
32	Ahmedce	1550	18	6	12	12	-	240	132	72	1600
		1570	23	19	7	27	1	760	84	162	5000
		1584	24	12	12	16	1	460	144	96	7742
33	Sultâniye	1550	28	22	9	14	-	880	108	84	1500
		1570	25	18	9	15	1	720	108	90	7800
		1584	10	9	1	3	-	380	12	18	9010
34	Dâvudî	1550	15	7	8	10	-	280	96	54	2650
		1570	12	9	4	14	1	360	48	84	3400
		1584	19	13	6	8	1	520	72	48	4000
35	Şeyh Hasan Burcî	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	12	12	1	6	1	480	12	36	5850
		1584	18	17	4	10	1	680	48	60	6000
36	Melendherni	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	4	4	1	1	-	-	-	-	1200
		1584	8	6	-	-	-	-	-	-	1225
37	Ayne'l-Harâb ('Ayne'z-Zeheb)	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	1	2	-	1	-	40	-	6	600
		1584	3	2	-	1	-	80	-	6	696

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
38	Bâltacık	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	4	2	2	3	-	-	-	-	900
		1584	7	5	2	3	1	200	24	18	1045
39	Kuyucâk	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	5	2	4	2	1	80	48	12	2000
		1584	9	7	1	8	1	280	12	48	3000
40	Kuyucâk	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	7	8	9	5	1	320	-	30	3500
		1584	32	27	6	9	1	1080	72	54	6000
41	Üç Tut	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1584	9	4	5	-	-	160	60	-	369
42	Susiye	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1584	3	2	-	-	-	-	-	-	2200
43	Akıliyye	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1584	4	5	-	-	-	200	-	-	4400
44	Gebe Çınar	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1584	4	3	-	-		160	-	-	1040
45	Saferî (Saferiye) ( )	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1584	7	9	-	1	-	360	-	6	2000

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

2. Altınözü Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Narluca	1550	48	20	30	21	-	800	360	126	5768
		1570	33	17	16	16	1	680	192	90	5828
		1584	37	21,5	15	12	1	840	180	72	5828
2	Yenicekend	1550	13	8	5	4	-	320	72	24	1950
		1570	10	8	3	4	1	320	36	24	2320
		1584	9	8,5	1	11	1	340	12	66	2320
3	Bohşin	1550	31	17,5	15	15	-	700	180	90	15179
		1570	33	35	9	31	1	1400	108	126	23398
		1584	33	33	3	13	1	1320	36	78	23398

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
4	Karâmid	1550	10	5	5	2	-	200	60	12	2087
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	3000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	3000
5	El-'Ubeydiye	1550	29	18	22	17		720	264	102	10850
		1570	14	15	1	1	1	600	12	6	9870
		1584	18	18	4	6	1	720	48	36	9870
6	Ma'şukiye	1550	11	7,5	3	7	-	300	36	42	3308
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	3286
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	4724
7	Ilıca	1550	12	10	1	2	-	400	12	18	5096
		1570	6	8	-	10	1	320	-	60	5199
		1584	6	9	-	10	1	360	-	60	5199
8	Bâbıtra	1550	29	8	21	6	-	320	252	36	4468
		1570	5	4	2	5	1	160	24	30	3470
		1584	8	6	3	3	1	240	36	18	3470
9	Gökçegöz	1550	16	8	17	11	-	320	204	66	3246
		1570	17	10,5	7	12	1	420	84	72	3510
		1584	22	12	11	17	1	480	132	102	3510
10	Velidiye	1550	33	12	20	7	-	480	240	102	3002
		1570	29	12	18	20	1	480	116	120	3186
		1584	32	13	20	20	1	520	240	120	3186
11	Dimosa	1550	23	10	12	6	-	400	144	48	4262
		1570	31	13	21	15	1	520	240	90	8063
		1584	31	19	14	28	1	760	168	168	8063
12	Afsiye	1550	6	4	2	-	-	160	24	-	3254
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	3250
		1584	8	10	1	3	1	400	12	18	3250
13	Hevâbız	1550	12	3	9	5	-	120	100	30	2443
		1570	10	5	6	6	1	200	72	36	2962
		1584	7	3	5	10	1	120	40	60	2962
14	Bedino	1550	19	5,5	13	5	-	220	156	30	10026
		1570	18	20	-	1	1	800	-	6	13586
		1584	15	22	5	4	1	880	60	24	13586
15	Tulum Burcu (Batlâb)	1550	32	3	8	55	-	1200	96	330	12806
		1570	40	28,5	20	47	1	1140	240	282	13486
		1584	39	26,5	14	28	1	1060	168	168	13486
16	Budak Burcu (Bâsirun)	1550	41	25	20	49	-	1000	240	294	7334
		1570	59	26	33	30	1	1040	396	180	8146
		1584	60	32	32	27	1	1280	384	162	8116

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
17	Zengiye	1550	30	16,5	19	10	-	660	228	60	7672
		1570	23	16	11	15	1	680	132	90	7281
		1584	24	11	13	14	1	440	156	84	7281
18	Kozluca (‘Ayn-ı Bâkuka)	1550	39	14	24	27	-	560	288	162	6432
		1570	31	17	16	35	1	680	192	210	6314
		1584	46	27	20	33	1	1080	240	198	6954
19	Karsbu el-Müslim	1550	40	16	23	25	-	640	276	150	5476
		1570	43	15	29	21	1	600	348	126	6150
		1584	27	8	18	8	1	520	216	48	6150
20	Karsu	1550	55	24	24	19	-	960	288	114	5912
		1570	33	17	17	19	1	680	204	114	6465
		1584	41	23,5	17	14	1	940	204	84	7355
21	Kınamık	1550	14	9	4	13	-	360	48	78	5332
		1570	12	9	4	8	1	360	48	48	5890
		1584	16	12	5	6	1	480	60	36	6034
22	Mezra-i Cünte-i Müslim	1550	20	13	10	10	-	520	120	60	9800
		1570	24	15,5	10	22	1	620	120	132	9162
		1584	26	14	13	13	1	560	156	78	9162
23	Bedita	1550	39	22	5	31	-	880	60	186	4836
		1570	27	14	13	25	1	560	168	150	5300
		1584	28	13,5	12	16	1	540	144	96	5300
24	Terliyân	1550	28	18,5	11	10	-	740	132	72	4946
		1570	36	18	18	9	1	720	216	54	6463
		1584	34	20,5	13	16	1	820	165	96	6463
25	Arahiya	1550	18	10	7	12	-	440	84	72	3976
		1570	21	16,5	6	7	1	660	72	42	5474
		1584	22	17	8	12	1	680	690	72	5474
26	Hâlisiye	1550	28	15,5	13	19	-	620	156	114	4696
		1570	17	13	7	28	1	520	84	168	5162
		1584	9	8	3	30	1	320	24	180	5162
27	Sağriye	1550	22	20	13	15	-	800	156	80	5096
		1570	29	22	9	26	1	880	108	-	5790
		1584	30	22	9	26	-	880	108	152	5790
28	Basbâha	1550	24	11	13	6	-	440	156	36	3882
		1570	2	2	-	-	-	80	-	-	2740
		1584	2	2	-	-	-	80	-	-	2740
29	Tell-i Habeş	1550	12	9,5	8	10	-	380	96	60	3000
		1570	8	7	2	12	1	280	24	72	4035
		1584	16	14	2	17	1	560	24	102	4035

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
30	Feliş	1550	35	16	22	15	-	640	264	90	5634
		1570	25	16	11	14	1	640	132	84	6832
		1584	28	16	14	11	1	640	168	66	6832
31	Bilme	1550	4	2	2	2	-	80	24	12	1116
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	1500
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	1500
32	Ağcurun (Akçurun)	1550	21	14	19	9	-	560	228	54	4906
		1570	41	18	24	14	-	720	288	84	5536
		1584	47	25	22	24	1	1000	264	144	5646
33	Büyük Burc	1550	87	17	72	57	-	680	864	342	15000
		1570	70	48	36	52	1	1945	432	312	15102
		1584	54	22	36	56	1	880	432	336	15102
34	Alâkend	1550	27	20,5	11	9	-	820	132	54	7410
		1570	27	20	8	32	1	800	96	192	19500
		1584	41	19	22	17	1	760	264	102	19650
35	Burc-ı Beridi	1550	10	11	-	2	-	440	-	12	1932
		1570	9	11	2	4	1	440	24	24	3421
		1584	9	12	2	6	1	480	24	36	6000
36	Cünte (Gebran)	1550	30	15	21	31	-	600	252	186	12562
		1570	56	24	37	16	-	960	333	96	15632
		1584	62	19	46	13	-	760	552	78	15952
37	Sabâha	1550	10	9,5	2	7	-	380	24	42	2700
		1570	15	13	2	2	1	520	24	12	3200
		1584	18	12	8	4	1	480	96	24	4800
38	Cıblâk	1550	3	3	-	-	-	120	-	-	1500
		1570	4	3	1	2	-	120	12	12	1800
		1584	9	8	4	8	-	320	48	48	2200
39	Boz Öyük	1550	21	10	12	4	-	400	156	24	6258
		1570	14	11	6	10	1	440	72	60	6258
		1584	19	15	9	7	1	600	108	42	6958
40	Bâsılka	1550	9	5	4	7	-	200	48	24	5000
		1570	12	8	5	4	1	320	60	24	4000
		1584	18	14	4	17	1	560	48	102	4550
41	Kabâb	1550	10	6	5	3	-	240	60	18	3975
		1570	4	1	1	5	1	160	12	30	6000
		1584	7	8	1	3	1	320	12	18	8000
42	Bitrin	1550	22	11	10	10	-	440	108	60	5582
		1570	18	14	4	14	1	560	48	84	7846
		1584	26	21	5	21	1	840	160	126	7846

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
43	Telil-i'ş Şarki	1550	21	12	11	15	-	480	132	90	6200
		1570	24	12	16	10	1	480	192	60	9200
		1584	25	17	14	11	1	680	168	66	9000
44	Asiya	1550	16	9	9	12	-	360	108	72	5000
		1570	19	12	10	11	1	480	120	66	10572
		1584	25	21,5	7	10	1	860	84	60	12058
45	Miryâs	1550	16	13	8	28	-	520	96	168	5050
		1570	24	17	9	12	1	680	108	72	8444
		1584	21	18	6	16	1	720	72	56	10844
46	Ferzela	1550	30	18	12	11	-	720	144	66	5999
		1570	32	21	12	16	1	840	144	96	8000
		1584	22	23	5	10	1	920	60	60	10000
47	Danişmendiye	1550	20	8,5	11	14	-	340	132	84	5200
		1570	22	12,5	10	11	1	500	120	66	6500
		1584	25	22	8	14	1	880	96	84	8000
48	Küçük Sağriye	1550	30	7	14	18	-	280	168	108	4000
		1570	14	8	7	13	1	320	84	78	4695
		1584	12	6	7	11	1	240	84	66	4895
49	Bakârka	1550	27	13	9	13	-	520	108	78	4000
		1570	18	17	5	25	1	680	60	150	4500
		1584	21	17	3	24	1	680	36	144	4776
50	Diyâna	1550	15	12	5	6	-	480	60	36	5700
		1570	15	10	9	8	1	400	108	48	6485
		1584	18	12	5	5	1	480	60	30	8485
51	Merza-i Beselnis	1550	30	14	18	21	-	560	216	126	6000
		1570	35	18	18	18	1	720	216	108	6100
		1584	31	18	14	8	1	720	168	48	6100
52	Tabâbiye	1550	39	18	19	5	-	720	228	30	7188
		1570	22	17	8	14	1	680	96	84	8475
		1584	14	12	6	4	1	480	72	24	8475
53	Debuye	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	2	7	2	-	-	280	12	-	1048
		1584	2	7	2	-	-	280	-	12	1048
54	Ermence	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	7	7	2	3	1	280	24	18	5000
		1584	7	5	2	1	-	200	24	6	9500
55	Mansure	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	-	8	-	-	-	320	-	-	4000
		1584	-	13	-	-	-	520	-	-	5000

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
56	Sekriyân	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	3	3	-	-	-	160	-	-	1000
		1584	4	6	3	4	-	240	36	24	1500
57	Dendâniye	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	3	3	-	1	-	120	-	6	1500
58	Mağarâcık	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	1700
		1584	4	13	-	-	-	540	-	-	1700
59	Turunciye	1550		Mezra		-	-	-	-	-	-
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	4	4	-	4	-	160	-	18	4006

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

3. Kuseyr Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Aklanos	1550	62	44	31	26	-	1760	372	1760	14058
		1570	47	26	25	40	1	1040	300	240	17230
		1584	60	34,5	23	26	1	1380	288	162	17230
2	Mıkabros	1550	30	23	9	13	-	920	108	78	13656
		1570	48	21	28	19	1	840	336	114	13925
		1584	58	37	22	11	1	1480	264	66	13925
3	Nuhiye	1550	43	19	20	7	-	760	240	42	8492
		1570	29	19,5	12	10	1	760	144	60	8820
		1584	29	19,5	12	10	1	760	144	60	8820
4	Ansu	1550	18	10	9	4	-	400	108	24	6736
		1570	16	10	9	5	1	400	108	24	3252
		1584	9	9	4	12	1	360	24	72	3242
5	Mersu	1550	41	22	19	8	-	880	228	48	7326
		1570	43	21	22	19	1	840	264	115	8437
		1584	47	21,5	23	16	1	860	296	96	8437
6	Merza-i Radof	1550	20	21,5	5	19	-	860	60	114	7884
		1570	21	16	11	22	1	640	132	132	9150
		1584	21	16	11	22	1	640	132	132	9150
7	Mağdelatü'n-Nasara	1550	54	37	24	6	-	1480	288	36	25334
		1570	37	33,5	12	23	1	1340	144	138	25337
		1584	54	21	27	20	1	1280	324	220	25337

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
8	Zanbak	1550	20	18	8	7	-	720	96	42	5898
		1570	9	12,5	9	11	1	500	66	66	4800
		1584	21	15	13	5	1	600	156	30	5060
9	Kayâcık	1550	40	37	17	40	-	1480	204	240	7366
		1570	46	35	22	28	1	1400	264	168	7905
		1584	46	35	22	28	1	1400	264	168	7905
10	Kâsımiye	1550	14	8	5	6	-	320	60	36	5706
		1570	10	10	3	9	1	400	36	54	4180
		1584	9	10	2	3	1	400	24	18	4180
11	Zev	1550	43	16	30	21	-	640	126	360	6536
		1570	40	17	26	26	1	680	312	156	7274
		1584	42	17	24	24	1	680	288	144	7274
12	Kabrânsiye	1550	24	12	14	13	-	480	168	60	4402
		1570	19	10	12	21	1	400	144	126	4875
		1584	8	5	4	9	1	200	48	54	4875
13	Bâberne	1550	42	24	15	19	-	960	180	114	6854
		1570	31	26	10	31	1	1040	120	186	8180
		1584	28	19	8	22	1	760	96	132	8180
14	Baksanos	1550	58	39	23	31	-	1560	276	186	8632
		1570	60	33,5	25	21	1	1340	300	126	6941
		1584	76	40,5	39	28	1	1620	468	168	6941
15	Harbiyetü'l-'Amud	1550	32	13,5	17	28	-	540	204	168	11082
		1570	37	14	24	25	1	560	288	150	9430
		1584	37	14	24	25	1	560	288	150	9430
16	Kefer Hind	1550	28	16	13	6	-	640	156	36	18302
		1570	30	19,5	11	9	1	780	132	54	13031
		1584	30	19,5	11	9	1	780	132	54	13030
17	Betya	1550	53	31,5	24	25	-	1260	288	150	24158
		1570	36	21,5	16	42	1	860	192	252	27494
		1584	57	29	31	30	1	1160	372	180	27494
18	Şırâbiye	1550	29	18	15	6	-	720	180	36	13396
		1570	12	10	3	7	1	400	36	42	11888
		1584	15	12	7	8	1	480	84	48	11888
19	Dabrâşih (Debrişe)	1550	27	16	11	8	-	640	132	48	6990
		1570	25	15,5	13	10	1	620	156	60	8086
		1584	20	16	5	13	1	640	60	78	8086
20	Beşmâşa	1550	21	14	7	3		560	84	18	8980
		1570	14	14	5	10	1	560	60	60	9725
		1584	16	19	4	9	1	760	48	54	9735

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
21	Berâdin	1550	39	19	21	15	-	760	252	90	5330
		1570	47	29	28	32	1	1160	336	192	6528
		1584	39	28	20	29	1	1120	240	174	6528
22	Domât	1550	57	33	27	25	-	1320	324	150	9141
		1570	43	24	22	32	1	960	264	142	9105
		1584	43	24	22	32	1	960	264	142	9105
23	Amud	1550	51	32,5	27	20	-	1300	327	120	18241
		1570	61	35	34	39	1	1400	480	234	19367
		1584	61	35	34	39	-	1400	408	234	19362
24	Ayn-ı Zimârin	1550	22	20	7	11	-	800	84	66	5397
		1570	24	16	11	9	1	640	132	54	4993
		1584	31	29	12	12	1	1160	144	72	5583
25	Kırsabellû el-Huzeyn	1550	53	21,5	29	11	-	860	348	66	8334
		1570	48	18	29	17	-	720	348	102	11890
		1584	36	12,5	23	16	1	500	276	96	11890
26	Berfentu (Aniye Beg Kendi)	1550	33	25	18	24	-	1000	216	144	5490
		1570	36	17	21	34	1	680	252	204	5339
		1584	29	15	13	19	1	600	156	114	5533
27	Beridiye	1550	38	12,5	24	16	-	500	288	99	7134
		1570	34	9	26	12	-	360	312	72	8054
		1584	31	5,5	25	14	-	220	300	84	8054
28	Bekrini	1550	82	24,5	49	31	-	980	588	186	15100
		1570	63	40,5	29	56	1	1620	348	336	14100
		1584	45	40	19	47	1	1600	228	282	14100
29	Bâbatorun	1550	38	20,5	16	9	-	820	192	54	5566
		1570	37	22	16	9	1	880	192	54	6020
		1584	34	13	22	11	1	520	264	66	6020
30	Bâsiyye	1550	78	35,5	42	25	-	1420	504	150	10004
		1570	67	27,5	40	34	1	1100	480	204	12582
		1584	29	22,5	16	21	1	900	192	126	12582
31	Zerzûr	1550	35	21	16	7	-	840	192	42	7176
		1570	38	19	20	7	1	760	240	42	6662
		1584	37	18	20	8	1	720	240	48	6662
32	Nimtos	1550	51	8	43	19	-	320	516	114	7230
		1570	52	23	32	28	1	920	384	168	7490
		1584	57	10	49	24	1	400	588	144	7490
33	Kalatü'l-Kuseyr	1550	40	5	35	17	-	200	420	102	1992
		1570	25	4	22	17	1	160	264	102	2389
		1584	28	2	27	14	1	80	324	84	2389

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
34	Sûriye	1550	154	34	115	21	-	1360	1380	126	23586
		1570	122	39,5	87	63	-	1580	1044	378	25356
		1584	171	37	37	29	-	1480	444	174	25224
35	Fâtıkiye	1550	59	30	29	7	-	1240	348	42	6835
		1570	58	33	25	22	1	1320	300	132	9745
		1584	57	31	27	16	1	1240	324	96	9745
36	Seliva	1550	16	12	5	4	-	480	60	24	4514
		1570	16	9	6	8	1	360	48	72	4815
		1584	15	13	3	6	1	520	36	36	4815
37	Mülk	1550	27	6	20	9	-	240	240	54	2664
		1570	20	4	17	14	1	160	204	84	3371
		1584	25	5	20	10	1	200	240	60	3371
38	Mağdelatü'l-Meşayih	1550	53	35	24	20	-	1400	288	120	14460
		1570	48	35	24	41	1	1400	288	246	13329
		1584	56	42	22	35	1	1680	264	190	13284
39	Betûbe	1550	42	26	15	15	-	1040	180	90	6730
		1570	32	17,5	17	17	1	700	204	102	8216
		1584	28	19	13	20	1	760	156	156	8216
40	Hevliye	1550	27	20	18	16	-	800	216	96	5322
		1570	40	16	25	23	1	640	300	138	6191
		1584	23	13,5	10	15	1	540	120	90	6191
41	Ğarbeyaz	1550	49	19	21	23	-	760	174	138	8878
		1570	48	17	28	22	1	680	336	132	10354
		1584	48	17	25	10	1	680	300	60	10354
42	Löksin	1550	42	22,5	-	13	-	900	264	78	7392
		1570	52	14	35	17	1	560	420	102	7142
		1584	46	12	36	23	1	480	432	138	7102
43	Tülliciye	1550	8	9	5	3	-	360	60	18	10328
		1570	11	9	4	4	1	360	48	24	10930
		1584	6	6	1	3	-	240	12	18	10930
44	Batbul	1550	14	7	7	4	-	280	84	24	7698
		1570	10	7	4	9	1	280	48	54	8866
		1584	15	8	9	8	1	320	108	48	8866
45	Fılıncar	1550	41	25	19	19	-	1000	228	114	8432
		1570	51	22	34	26	1	880	408	150	8968
		1584	44	22	20	26	1	880	24	156	8968
46	Deyr-i Bakrakas	1550	72	46	40	26		1840	480	156	18316
		1570	60	49	29	54	1	1960	348	270	23968
		1584	67	38	34	36	1	1520	408	216	23968

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
47	Bâverde (Toprak Hisar)	1550	46	22,5	22	15	-	900	264	90	15549
		1570	37	22,5	17	18	1	900	204	108	13822
		1584	32	21	13	16	1	840	156	96	13822
48	Bâşiriye	1550	33	22,5	9	11	-	900	108	108	12396
		1570	40	22	19	13	1	760	264	78	11922
		1584	23	21	9	20	1	860	108	120	11922
49	Dûveysat	1550	84	22	60	34	-	880	720	204	17092
		1570	113	22	93	38	1	880	1116	228	31328
		1584	75	28,5	60	48	1	1140	720	288	31238
50	Kabâre	1550	3	2	1	-	-	80	12	10	5817
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Tell-i ʻAmmar	1550	88	58	47	17	-	4640	564	102	32166
		1570	113	55,5	60	43	1	2220	720	258	34123
		1584	112	55	75	49	1	2200	900	294	34123
52	Zernebo (Zeryol)	1550	7	3,5	1	1	-	-	-	-	1000
		1570	6	5	5	-	-	-	-	-	1110
		1584	12	5	7	1	-	-	-	-	1110
53	Hayno	1550	54	26	34	36	-	1040	408	216	8166
		1570	65	56	42	46	1	2240	504	276	10560
		1584	81	34	39	18	1	1360	468	108	10560
54	Sofiler	1550	34	25	9	14	-	1000	108	108	4622
		1570	30	19	12	12	1	760	144	72	4388
		1584	28	11	11	14	1	720	132	104	4388
55	Fenk	1550	9	8	1	1	-	320	12	6	1148
		1570	8	6	3	2	1	240	36	12	1443
		1584	6	6	2	2	1	240	24	12	1422
56	Ferî	1550	23	13	8	7	-	520	94	42	9036
		1570	26	15	14	6	1	600	168	36	9910
		1584	26	10	14	6	1	600	168	36	9910
57	Mağdelâniye (Zaviye)	1550	53	14	39	43	-	560	468	258	4026
		1570	74	11	66	27	1	440	792	162	4999
		1584	67	5	62	29	1	200	744	174	4999
58	Cidâliye	1550	4	1	3	2	-	40	36	12	19578
		1570	7	3	5	3	1	120	60	18	9610
		1584	7	3	5	3	1	120	60	-	9610
59	Kişkinid	1550	109	58,5	47	75	-	2340	564	450	15363
		1570	133	83	60	52	2	3320	720	312	23142
		1584	159	89	70	105	-	3560	880	636	23142

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
60	Hâkimiye	1550	2	2	-	2	-	80	-	12	3422
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Nehriyetü'ş-Şarkiye	1550	21	8	13	3	-	320	156	12	6000
		1570	9	8	2	2	1	320	24	12	5730
		1584	9	8	2	2	1	320	24	12	5730
62	Merciyye	1550	5	4	1	1	-	160	12	6	2200
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Rimmariye	1550	37	26	15	8	-	1040	180	48	12300
		1570	33	27	12	14	1	1080	144	84	11960
		1584	43	31	25	19	1	1240	300	114	12060
64	Nefs-i Dergüş	1550	250	-	250	172	-	-	-	-	10320
		1570	229	8,5	245	176	3	-	-	-	10320
		1584	279	7	277	134	3	-	-	-	10400
65	Derye	1550	45	21,5	27	10	-	860	324	60	5000
		1570	44	20,5	25	12	1	820	300	72	7242
		1584	24	22	14	17	1	880	168	102	7458
66	Cûde	1550	34	22,5	10	26	-	900	120	156	9500
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Birûn	1550	40	20	19	24	-	800	228	148	5300
		1570	30	19	14	22	1	760	168	132	5900
		1584	16	19,5	5	24	1	780	60	144	7900
68	Bimeyna	1550	8	4	4	6	-	160	48	36	3500
		1570	11	8	3	11	1	320	36	66	4500
		1584	5	8	1	8	1	320	12	48	4800
69	Beyra	1550	64	29	27	7	-	1160	444	42	4800
		1570	54	29	27	20	1	1160	324	120	8000
		1584	90	30	62	24	1	1200	744	144	8500
70	Lûbye	1550	21	8,5	12	7	-	340	144	42	2400
		1570	18	9,5	10	8	1	380	120	48	4000
		1584	14	9	6	10	1	360	72	60	4500
71	Bâbişta	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	3400
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	4999
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	4999
72	El-Birecik	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	4000
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
73	Geçirgin	1550	24	14	9	16	-	560	108	96	4000
		1570	18	15	6	19	1	600	72	114	4400
		1584	18	6	5	19	1	560	72	126	5000
74	Kanbalit	1550	45	24,5	21	12	-	980	252	72	5200
		1570	37	17,5	21	26	1	700	252	156	6000
		1584	56	18	38	18	1	720	456	108	6500
75	Mesihano	1550	22	11	12	9	-	440	144	54	4799
		1570	23	20	11	10	1	800	132	60	4900
		1584	18	18	6	17	1	720	72	102	7930
76	Deyr-i Sem'an	1550	17	12	5	3	-	480	60	18	4385
		1570	15	10	6	7	1	400	72	42	5385
		1584	15	10	6	7	1	400	72	42	5500
77	Karaksiyye	1550	5	2	3	1	-	80	36	6	2574
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	4500
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	6800
78	Batla (Kızılca Burc)	1550	38	13	22	32	-	520	264	192	6300
		1570	42	19	25	24	1	760	300	144	6600
		1584	42	21	23	42	1	840	276	252	11400
79	Cüdeyde	1550	4	2	2	-	-	80	24	30	2602
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
80	Fûrcın (Akcurun)	1550	50	34	22	21	-	1360	264	126	9000
		1570	54	27	28	33	1	1080	336	198	10800
		1584	54	27	28	33	1	1080	336	198	11800
81	Selkiya	1550	48	32,5	25	20	-	1300	300	120	5400
		1570	33	18	21	21	1	720	252	126	5500
		1584	33	26	10	19	1	1040	120	104	6700
82	Kefer 'Abil	1550	24	17	5	16	-	680	60	96	7000
		1570	37	19	20	14	1	760	240	84	9145
		1584	42	20,5	18	12	1	820	216	72	12363
83	Bâksa	1550	27	15	12	1	-	600	264	6	2500
		1570	31	16	22	14	1	640	264	84	5500
		1584	11	16	3	17	1	640	36	102	6400
84	Diriniye	1550	25	14	12	5	-	560	264	30	2500
		1570	52	33	22	45	-	1320	264	270	7000
		1584	32	35,5	11	24	1	1420	132	144	7500
85	Belendor	1550	52	25	19	23	-	1000	228	138	7999
		1570	52	38	20	29	1	1520	240	174	10554
		1584	76	49	31	17	1	1960	372	102	14000

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
86	Harbiyetü'ş-Şimaliye	1550	30	31	15	14	-	840	180	84	3200
		1570	41	31	12	32	1	124	168	192	5361
		1584	51	33,5	37	27	1	1340	444	162	6112
87	Mezra-i Meyrik	1550	6	4,5	4	1	-	180	48	6	1000
		1570	5	3	3	2	-	120	36	12	1750
		1584	8	2	5	1	1	240	60	6	2000
88	Kurye	1550	55	26	26	25	-	1040	312	150	4562
		1570	53	20	36	11	1	800	432	66	4456
		1584	41	26	18	25	1	1040	218	150	4456
89	Kefer Ta'kab	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	5	3	2	-	-	-	-	-	1200
		1584	5	3	2	-	-	-	-	-	1200
90	El-Huzeyn	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	500
		1570	8	8	1	-	-	320	12	-	2432
		1584	12	11	4	3	-	400	48	18	2528
91	Com	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	44	22	27	23	1	880	324	138	10200
		1584	44	22	27	23	1	880	324	138	11700
92	Hüseyniye	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	5000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	6500

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

4. Şuğur Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Bekseriyya	1550	106	38,5	70	108	-	1540	840	648	15228
		1570	124	21	105	107	1	840	1296	630	20256
		1584	135	28	106	97	1	1120	1272	582	20256
2	Melend	1550	94	43	59	27	-	1720	708	162	11870
		1570	107	46	41	49	1	1840	732	294	13335
		1584	127	58	64	31	1	2320	768	186	13335
3	Miyâdün	1550	64	43	30	26	-	1720	360	156	7186
		1570	32	26	15	24	1	1040	180	144	8355
		1584	39	26	20	21	1	1040	240	126	8355
4	Zûf	1550	100	40,5	59	42	-	1620	408	252	11910
		1570	89	34,5	55	45	1	1380	660	270	12755
		1584	92	35,5	60	44	1	1420	720	264	12755

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
5	Kifr-i Debin	1550	98	37	60	38	-	1580	720	228	16518
		1570	82	39	43	52	-	1560	516	312	17215
		1584	85	57	31	51	1	2280	372	306	17215
6	Armela	1550	71	38	43	61	-	1120	516	366	6902
		1570	80	20	59	59	1	800	708	354	8530
		1584	96	30	64	45	1	1200	768	270	8530
7	Adâr	1550	79	57	31	66	-	2280	372	396	13058
		1570	80	60	38	64	1	2400	456	384	14110
		1584	100	61	46	45	1	2440	552	270	14110
8	Cânudiye	1550	124	47	27	27	-	1880	324	162	18990
		1570	103	36,5	66	56	1	1460	792	336	19009
		1584	125	46,5	79	33	1	1860	948	198	19009
9	Bedâma	1550	79	32	50	34	-	1280	600	204	13744
		1570	79	20	57	45	1	800	684	270	12314
		1584	84	26	58	40	1	1040	696	240	12314
10	İshâkiye	1550	73	17	51	47	-	680	612	282	8334
		1570	82	42,5	45	42	1	1700	540	252	10627
		1584	91	43,5	52	36	1	1740	624	216	10627
11	Kandun	1550	151	61	84	79	-	2440	1008	474	23262
		1570	141	52	96	96	1	2080	1152	576	26748
		1584	148	63	87	93	1	2520	1044	558	26748
12	Bekfela	1550	29	12	7	14	-	280	84	84	4861
		1570	23	13	12	16	1	520	144	96	4980
		1584	30	15	17	11	1	600	204	66	4980
13	Aştilâş	1550	26	12,5	14	28	-	500	168	168	5486
		1570	26	10	14	11	1	400	168	166	5189
		1584	26	15,5	10	13	1	620	120	78	5189
14	Hambuşiye	1550	40	12,5	25	29	-	500	300	174	4824
		1570	40	5	35	22	1	400	420	144	4740
		1584	48	15,5	23	16	1	620	176	96	4740
15	Übeyn	1550	8	5	3	3	-	200	36	18	1314
		1570	7	6	2	4	1	240	24	24	1663
		1584	7	5	3	5	1	200	36	30	1663
16	Pârepâre	1550	11	2,5	7	11	-	100	84	66	2236
		1570	4	2	2	3	-	80	24	18	2337
		1584	9	2	7	2	-	80	84	12	2337
17	Ayne'l-Bendak	1550	43	13	34	44	-	520	408	264	11322
		1570	59	21	34	33	1	840	408	198	13179
		1584	71	22	49	22	1	880	588	132	13179

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
18	Antalâna	1550	24	15	10	15	-	600	120	90	6122
		1570	22	14	9	12	1	560	108	72	5905
		1584	22	14	9	12	1	560	108	72	5905
19	Bederhun	1550	26	17,5	10	10	-	700	120	60	4389
		1570	10	4	6	5	1	160	72	30	4460
		1584	10	6	4	5	1	240	48	30	4460
20	Meferkun	1550	45	30	25	29	-	1200	300	174	8824
		1570	54	31	27	23	1	1240	324	138	10180
		1584	58	32	28	22	1	1280	336	132	10180
21	Kefrence	1550	36	15	22	24	-	600	264	144	9448
		1570	43	25	25	23	1	840	300	138	10965
		1584	49	23	28	18	1	920	336	108	10965
22	Ketrinü'l-Müslimin	1550	13	10	4	15	-	400	48	90	6538
		1570	32	11	21	16	1	440	252	96	6818
		1584	34	12,5	22	16	1	500	264	96	6818
23	Mezra-i 'Uzeyr	1550	17	13	6	5	-	520	72	30	5386
		1570	22	13,5	9	16	1	540	108	96	5980
		1584	25	13,5	12	12	1	540	144	72	5980
24	Engizik	1550	13	5	7	4	-	200	84	30	1672
		1570	11	6	5	3	-	240	60	18	2466
		1584	11	6	5	3	-	240	60	18	2466
25	Ayne'l Hacel	1550	16	7	10	10	-	280	120	60	6160
		1570	10	4	8	6	1	160	96	36	6460
		1584	12	5	8	5	1	200	96	30	6460
26	Uskabat	1550	39	37	11	39	-	1480	132	234	8140
		1570	38	19	22	23	1	720	264	138	7678
		1584	40	21	24	22	1	840	288	138	7678
27	Bahyosun (Boyâluca)	1550	12	6	7	8	-	240	84	48	1842
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Ketrinü'n-Nasârî	1550	25	18	8	20	-	720	86	120	4908
		1570	22	10	13	4	1	400	156	24	4348
		1584	21	10	12	5	1	400	144	30	4348
29	Atrun	1550	116	44	62	49	-	1760	744	294	15860
		1570	96	41	55	76	1	1640	660	453	14603
		1584	106	41	71	68	1	1240	852	408	14603
30	Boğazkeniz	1550	26	11,5	6	16	-	460	72	96	4318
		1570	26	11,5	6	16	-	460	72	96	4050
		1584	27	12	15	13	1	480	180	48	4050

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
31	Üç Toprak	1550	15	5	10	6	-	200	120	36	3000
		1570	30	-	-	13	-	-	-	78	3000
		1584	25	15	11	18	1	600	132	108	3000
32	Kifr-i Katar	1550	17	8	9	14	-	320	108	84	2467
		1570	33	8	19	14	1	320	208	84	2462
		1584	35	13	20	12	1	520	240	72	2462
33	Ara	1550	40	21	20	39	-	840	240	234	8944
		1570	31	17	15	41	1	680	180	246	9241
		1584	50	27,5	22	27	1	1100	264	150	9241
34	Çorakiye	1550	56	22	31	30	-	880	372	180	7477
		1570	61	26	35	25	1	1040	420	150	7227
		1584	54	28	31	35	1	1120	372	210	7227
35	Ya'kubiye	1550	104	21	79	49	-	880	948	294	17872
		1570	113	21	92	41	-	840	1104	246	14140
		1584	113	21	93	41	1	840	1116	246	14140
36	Kaykun	1550	41	30	11	27	-	1200	132	162	6985
		1570	36	23	16	22	1	920	192	132	6469
		1584	37	24	21	25	1	960	252	150	6469
37	Dâdhin	1550	16	6,5	8	4	-	260	96	24	4950
		1570	15	17	5	8	1	680	60	48	13250
		1584	15	17	5	8	1	680	60	48	13250
38	Râsü'l-'Ali	1550	11	7	4	5	-	280	48	30	4500
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
39	Lefşûn	1550	32	11	21	12		440	152	72	9312
		1570	45	17	29	26	1	680	348	156	8624
		1584	56	23	34	16	1	920	408	96	8604
40	Şâturiye	1550	102	34,5	68	48	-	1280	816	288	7150
		1570	123	29	93	83	1	1160	1116	498	9124
		1584	153	39	114	53	1	1560	1368	318	9124
41	Nefs-i Şuğur	1550	403	2	146	305	-	80	4212	1830	19702
		1570	407	-	284	258	4	-	3396	1114	13754
		1584	465	8	463	124	3	200	4440	630	15154
42	Harâbü'l-Cevz	1550	41	15	23	15	-	600	276	90	7280
		1570	33	14,5	20	14	1	580	240	84	6500
		1584	28	9	19	8	-	360	228	64	7500
43	Fırfırî	1550	18	6,5	11	9	-	260	132	54	6000
		1570	11	6,5	5	3	-	260	60	18	3996
		1584	11	6,5	5	3	-	260	60	18	3996

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
44	Tuffâhiye	1550	8	3	5	6	-	120	60	36	1200
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Şinderiş	1550	19	5	15	9	-	200	180	54	2000
		1570	29	12	16	14	1	480	192	84	2735
		1584	29	12	16	14	1	480	192	84	2735
46	Koniye	1550	87	32	53	40	-	1280	636	240	10000
		1570	87	40	45	40	-	1600	540	240	14368
		1584	84	26	58	31	-	1040	696	186	18736
47	Tella	1550	36	19,5	16	16	-	780	192	96	4438
		1570	41	20	23	10	1	800	276	60	5014
		1584	27	14,5	12	13	-	580	144	78	7000
48	Güvençi	1550	50	20	30	48	-	800	360	288	4500
		1570	57	23,5	33	23	1	940	396	138	6050
		1584	61	24	39	34	-	960	468	204	6350
49	Mezre'at	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	2910
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	3000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	3200
50	Hüseyniye	1550	8	4	3	1	-	160	36	6	5397
		1570	1	1	-	1	-	40	-	6	5570
		1584	1	1	-	1	-	40	-	6	5797
51	Bosfin	1550	15	7	8	7	-	80	96	42	3200
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	3700
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	3700
52	Tell-i Keşifân	1550	8	4	4	2	-	160	48	12	7600
		1570	16	13	3	6	-	520	36	36	10500
		1584	10	8	2	3	-	320	24	18	11000
53	Cerinât	1550	39	7	21	16	-	280	252	66	2000
		1570	34	9	24	11	-	360	288	66	3000
		1584	13	2	11	5	-	80	132	30	3500
54	Batibât	1550	30	20	10	26	-	800	120	156	3400
		1570	47	20	36	19	1	800	432	114	5400
		1584	26	14	12	14	-	560	144	84	5400
55	Teyrez Fi't-Tahta	1550	28	7,5	19	12	-	300	228	72	1500
		1570	27	11	17	10	1	440	204	60	2974
		1584	24	14,5	8	19	-	580	96	114	4466
56	Behiyun	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	2	2	-	3	-	80	18	-	1968
		1584	2	2	-	3	-	80	18	-	1968

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

5. Cebel-i Akra Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Şurmâcık	1550	60	30	30	29	-	1220	372	174	6606
		1570	63	34	35	46	1	1360	420	276	7600
		1584	41	34	7	13	1	1360	84	78	7600
2	Bilâknos	1550	41	19	22	23	-	760	264	128	7472
		1570	29	13	17	17	1	520	204	102	9940
		1584	17	7	10	36	1	320	120	216	9940
3	Örmelâz	1550	15	12	8	15	-	480	96	90	3241
		1570	18	9	11	15	1	360	132	90	4670
		1584	22	11	12	10	1	440	144	60	4670
4	Tamtum	1550	8	2	72	6	-	80	72	36	1178
		1570	12	3	9	3	-	120	108	18	2656
		1584	12	3	9	1	-	120	108	6	2654
5	Hayvâcık	1550	12	6	7	7	-	240	84	42	836
		1570	11	4	9	2	1	160	104	12	977
		1584	11	3	9	2	1	120	108	12	977
6	Düz Ağaç	1550	11	3	8	7	-	120	96	32	728
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	868
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	868
7	Meğurselek	1550	4	1	3	5	-	40	36	6	372
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	400
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	400
8	Düstur'l-Fevka	1550	8	6	2	5	-	240	24	30	2140
		1570	6	6	3	6	1	240	36	36	1762
		1584	9	6	4	2	1	240	48	12	1762
9	Hammâm-ı Antakiye	1550	6	4	4	2	-	160	48	12	3421
		1570	4	4	-	9	-	160	-	30	3035
		1584	7	5	-	2	1	200	24	6	3090
10	Bezge	1550	12	6	6	9		240	72	54	4072
		1570	13	6	9	6	1	240	108	36	3882
		1584	12	7	6	-	1	280	72	12	3877
11	Kûfiyetü's-Süfla	1550	9	6	3	3	-	240	36	18	2705
		1570	7	6	1	4	1	240	12	24	2524
		1584	3	2	1	4	-	80	12	24	2524
12	Mezra-i Lezre	1550	5	4	1	5	-	160	12	18	1200
		1570	6	3	-	1	-	160	-	6	2243
		1584	6	6	-	-	-	240	-	-	2243
13	Kılâduz	1550	9	10	2	4	-	400	24	24	8070
		1570	12	10	4	4	1	400	48	24	4300
		1584	12	8	5	2	1	320	60	12	4411

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
14	Ulucâk	1550	7	4	3	3	-	160	36	18	400
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	500
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	500
15	Sinanî	1550	31	17	15	16	-	680	180	96	4000
		1570	16	7	10	20	1	280	12	120	3677
		1584	14	10	6	3	1	400	72	18	3677
16	Alemî	1550	2	3	-	-	-	-	-	-	800
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	850
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	850
17	Bağ Beli	1550	6	2	4	2	-	80	48	12	600
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	300
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	320
18	Sehliye (Bâyındır)	1550	24	10	14	15	-	400	168	90	3500
		1570	13	9	7	7	1	360	84	42	2260
		1584	7	3	4	3	1	120	48	18	2260
19	Üç Ağızlu	1550	19	10	10	6	-	400	120	36	3000
		1570	11	11	5	9	1	440	60	54	4000
		1584	6	4	3	1	1	160	36	6	4000
20	Nişrin	1550	14	8	6	11	-	320	72	66	2800
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	4000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	4776
21	Köpek	1550	6	3	4	3	-	120	48	18	1550
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
22	Eyerci	1550	8	3	4	7	-	120	48	42	1570
		1570	5	3	4	8	-	120	48	48	2000
		1584	8	6	2	2	-	240	24	12	2519
23	Lûbâs	1550	4	1	2	2	-	40	24	12	1730
		1570	4	2	2	-	-	80	24	10	1730
		1584	4	2	2	-	-	80	24	-	1960
24	Haribetü'l- Restâk	1550	14	7	7	3	-	280	84	18	1400
		1570	11	5	7	9	1	200	84	54	1721
		1584	13	5	9	7	1	200	108	42	1821
25	Gözene	1550	22	16	6	13	-	640	72	78	3040
		1570	20	14	8	22	1	560	96	132	3100
		1584	16	12	4	8	1	480	48	48	3400
26	Çâkçâk	1550	18	3	15	10	-	120	180	60	1000
		1570	25	2	21	3	-	80	252	18	776
		1584	12	5	7	1	-	200	84	6	631

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
27	Çınârcık	1550	13	15	11	14	-	600	132	84	3900
		1570	23	10	15	29	1	400	180	174	4200
		1584	22	7	16	17	1	280	192	102	5000
28	Kala Dûrân	1550	3	2	1	2	-	80	12	8	70
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	800
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	900
29	Gâzi	1550	8	3	5	3	-	120	60	18	1100
		1570	5	4	3	5	1	160	36	30	1274
		1584	6	5	1	2	1	200	12	12	1374
30	Haribetü'l- Cevz	1550	18	12,5	7	6	-	500	84	36	4000
		1570	15	16	5	18	1	640	60	108	4100
		1584	13	11	3	8	1	440	36	48	4100
31	Kirekos	1550	13	5	8	8	-	200	94	48	1600
		1570	10	7	5	10	1	280	60	60	2000
		1584	5	2	4	2	1	80	48	45	2000
32	Alafenk	1550	23	11	13	12	-	440	156	72	1600
		1570	15	15	9	14	1	240	108	144	1600
		1584	14	6	9	14	1	240	108	84	1600
33	Miyâdûn	1550	7	5	2	4	-	200	24	24	1800
		1570	4	6	1	2	1	240	12	12	2000
		1584	4	6	1	2	1	240	12	12	2050
34	Çağsendi	1550	17	10	11	7	-	400	132	42	1200
		1570	20	9	13	15	1	360	156	90	2000
		1584	14	9	6	4	1	360	72	24	2500
35	Karaca Ahmed	1550	13	10	4	12	-	400	48	72	800
		1570	11	7	6	13	1	280	72	78	2000
		1584	14	6	9	4	1	240	108	24	2000
36	Çânî	1550	20	11	4	12	-	440	48	72	2700
		1570	22	15	8	12	1	600	96	72	5999
		1584	19	15	5	6	1	600	60	36	3898
37	Çândır	1550	11	4	7	4	-	160	84	60	1250
		1570	8	4	6	4	1	160	72	24	1261
		1584	6	3	4	2	1	120	48	12	1000
38	Et-Taymime (Tumama)	1550	19	10	9	19	-	400	108	114	2500
		1570	27	14	4	17	1	560	72	72	4000
		1584	19	9	11	7	1	360	132	42	5346
39	Nefs-i Ordu	1550	171	35	133	105	-	1400	1596	630	4200
		1570	159	21,5	130	54	3	860	1560	348	3500
		1584	171	22,5	143	50	1	900	1716	300	4000

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
40	Helkin	1550	36	7	29	18	-	280	348	108	1399
		1570	30	7	22	24	-	280	264	144	1500
		1584	31	7	24	2	-	280	288	18	1538
41	Kozvirân	1550	47	12	35	15	-	480	420	90	3749
		1570	43	12	33	27	-	480	396	162	4208
		1584	23	6	17	9	-	240	204	54	4408
42	Tuzluca	1550	11	5	6	10	-	200	72	60	700
		1570	18	6	7	7	-	240	84	42	955
		1584	16	9	8	11	1	360	96	66	1170
43	Sögüd Ovası	1550	32	8	14	18	-	320	168	108	3000
		1570	22	10	13	22	1	400	156	72	4000
		1584	21	20	1	7	1	800	12	42	4720
44	Urfayel	1550	11	5	6	4	-	200	72	24	2000
		1570	7	5	3	7	1	200	36	42	2600
		1584	5	4	3	1	-	160	12	18	2000
45	Keseb (Şemâs)	1550	39	16	23	22	-	640	276	132	5200
		1570	38	18	24	19	1	720	288	114	6400
		1584	28	13	16	6	1	520	192	36	7000
46	Hisârcık	1550	27	22	6	10	-	880	72	60	4000
		1570	28	16	13	20	1	640	156	120	4760
		1584	31	14	18	17	1	560	216	102	5000
47	Kindehûr	1550	5	4	1	3	-	160	12	18	1600
		1570	8	5,5	2	1	1	220	24	6	2641
		1584	10	7	2	1	1	280	36	6	3700
48	Hânsuma	1550	41	15	25	27	-	600	300	162	5000
		1570	39	17,5	24	30	1	700	288	180	6500
		1584	24	11	14	8	1	440	168	48	8070
49	İkiz Oluk	1550	8	3	5	5	-	120	60	30	1200
		1570	7	4	4	4	1	160	48	24	1400
		1584	7	3	4	-	1	120	48	-	1664
50	Sunkur	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	599
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	690
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	1000
51	Kışlâk	1550	30	42	29	41	-	1680	348	246	5344
		1570	53	27	29	24	1	1080	348	144	5123
		1584	25	22	3	53	1	880	36	318	5123
52	Mülk	1550	72	23,5	48	16	-	940	576	96	3665
		1570	55	6	49	14	1	240	588	84	3675
		1584	48	16,5	32	10	1	660	384	60	3675

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
53	Ayı Öreni	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	120
		1570	4	2	2	3	1	80	24	18	712
		1584	4	2	2	3	1	80	24	18	712
54	Kuruca Ovâcık	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	2	2	-	1	-	80	6	-	414
		1584	2	2	-	1	-	80	6	-	414
55	Mecid	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1570	2	1	1	-	-	40	12	10	399
		1584	2	1	1	-	-	40	12	-	399
56	Betrûn	1550	-	-	-	-	-	-	-	-	4700
		1570	-	-	-	-	-	-	-	-	5193
		1584	-	-	-	-	-	-	-	-	5845

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

6. Süveyde Nahiyesi Köyleri

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
1	Cüdeyde	1550	18	11	8	7	-	440	96	42	2944
		1570	10	5	6	7	1	200	72	42	3143
		1584	7	2	5	2	-	80	60	12	3143
2	Kebsiye	1550	40	18	18	12	-	720	216	72	3508
		1570	33	13	18	7	-	520	216	42	3948
		1584	37	18	18	11	-	750	216	66	3948
3	Yoğun Oluk	1550	18	8,5	9	5	-	340	108	30	2168
		1570	19	10	9	5	-	400	108	30	2543
		1584	25	10	13	3	-	400	156	18	2543
4	Feysa	1550	26	11	11	16	-	440	132	96	3366
		1570	25	8	17	18	1	320	204	108	4171
		1584	17	15	2	6	-	600	24	36	4171
5	Nefsi Süveyde	1550	25	10	13	15	-	400	156	90	5826
		1570	18	13	8	9	2	520	96	54	7625
		1584	16	16	4	7	1	640	48	42	7625
6	Bâldırı İnce	1550	21	10	5	11	-	360	72	66	1418
		1570	17	9	9	8	1	360	108	48	1745
		1584	14	5,5	7	3	-	220	84	18	1745
7	Cerrâriye	1550	59	30,5	47	25	-	1220	564	150	5361
		1570	52	17	36	56	-	680	432	336	6531
		1584	54	27,5	26	16	-	1100	312	96	6531

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

No	Köyün Adı	Yıllar	H.	Ç.	B.	M.	İ.	Rç.	Rb.	Rm.	Hâsıl
8	Muğıryun	1550	48	21	23	19	-	840	276	114	5658
		1570	59	21	30	17	1	840	360	102	7113
		1584	58	27,5	27	17	-	1100	324	102	7113
9	Zeytuniye	1550	89	46	41	52	-	1840	492	318	7404
		1570	53	16	36	37	-	640	432	162	8224
		1584	74	43	34	16	-	1720	408	96	8224
10	Mağarâcık	1550	4	2	1	-	-	80	12	-	809
		1570	5	2	3	1	-	80	36	6	949
		1584	3	3	-	1	-	120	-	12	949
11	Aynü'd-Deyr	1550	3	2	1	4	-	80	12	20	531
		1570	3	2	1	4	-	80	12	24	668
		1584	3	2	1	-	-	80	12	-	668
12	Sürütme	1550	38	12	21	9	-	480	252	54	2936
		1570	14	10	4	7	-	400	48	42	2930
		1584	24	8,5	13	4	-	340	156	24	3930
13	Hâcı Habiblü	1550	32	10	20	-	-	400	240	-	1360
		1570	23	10,5	11	5	-	420	132	30	1516
		1584	29	12	17	3	-	480	204	18	1516
14	Mışrâkiye	1550	67	18	40	35	-	720	480	210	7500
		1570	36	14	25	37	1	560	300	228	6000
		1584	61	38	31	28	-	1520	372	128	6050

H.=Hâne / Ç.=Çift / B.=Bennâk / M.=Mücerred / İ.=İmâm / Rç.=Resm-i Çift / Rb.=Resm-i Bennâk / Rm.=Resm-i Mücerred

EK-4

Antakya Kazası Mezraları ve Hâsılları

1. Antakya Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	ve Kelefcik	350	400	400
2	Adaca	500	500	500
3	Aftu	1000	1100	1320
4	Akıliye	300	320	Köy
5	Alkiye	400	400	400
6	Amuda (Amud)	1000	1400	1650
7	Anberi	800	1000	1000
8	Aniye Beg	1000	1000	1000
9	Arefiye	150	200	200
10	Ayne'l-Bakar	1500	1500	1500
11	Ayne'l-Beyza	625	700	700
12	Ayne'l-Harab (Ayne'z-Zeheb)	400	Köy	Köy
13	Azir	400	1000	1000
14	Bâbü'l-Cinân	1000	1300	1300
15	Bağçecik	300	300	300
16	Bâllık	100	100	100
17	Bâltacık	500	Köy	Köy
18	Behliye ( )	1300	1500	1500
19	Belât	400	400	400
20	Beric	800	1500	1500
21	Beric	1000	1800	2200
22	Beyre Kabiri	300	300	300
23	Bûğcağâz	300	300	Yok
24	Burc-i Şahi	Yok	700	700
25	Cağiri-i Kebir	300	1200	1200
26	Cebelü'l-Ebyaz (Cubbü'l-Beyz)	1100	1400	2000
27	Cübbiya	500	500	500
28	Çâmurî (Çâmurcı)	1400	1400	1400
29	Çerâgirân	2000	1200	1200
30	Çerdâkiye	300	500	500
31	Çevganiye	700	500	500
32	Delibe	1000	1000	1000
33	Derâbi?	250	250	250
34	Deyr-i Cedid	400	500	500
35	Deyr-i Mülk	250	250	250
36	Deyr-i Nebât	1500	1500	1500
37	Deyr-i Şâyâ	2400	2400	2400
38	Deyr-i Za'ter	700	800	800
39	Deyviye	200	300	600
40	El-Müstevfi	2800	2800	2800
41	Eşrefiye	400	400	400
42	Et-Taraşiye	2000	1200	Yok
43	Gebe Çınâr	800	700	Köy
44	Gebyân	700	450	450
45	Gözene	800	1000	1000
46	Güvenc	600	600	600
47	Hâlisiye	800	1200	1200
48	Hamduniye	700	400	500
49	Hamruniye	1000	1200	1200
50	Hâncuğız	2000	2400	2400
51	Harbiye	350	450	450
52	Herâzî	400	600	600
53	Hicâzî	600	600	600
54	Huri	350	400	400
55	İsmailiye	500	700	900
56	Kaba Harnub	300	300	300
57	Kaba Harnub	Yok	500	500
58	Kara Koz	500	500	500
59	Karaca Ören (Karâca Virân)	2500	250	250
60	Kârlık Maa Surkun	700	700	700
61	Kefire	100	100	100
62	Kelefcik	400	500	500
63	Kelefcik (Seldiran)	Yok	1000	2500
64	Kenise	800	100	100
65	Kestil	Köy	Köy	500
66	Kınâberiye (Kınâberi)	1800	2000	2000
67	Kilisâcik	150	200	200
68	Kozçı	1000	300	300
69	Kuyucâk	3000	Köy	Köy
70	Kuyucâk	1200	Köy	Köy
71	Küçük Yaylâk (Küçük Yaylâcık)	200	100	100
72	Lebâbiye	600	600	600
73	Melendherni	400	Köy	Köy
74	Merba'a	1300	2000	1000

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
75	Meşra'	700	700	700
76	Meydâncık	300	400	400
77	Nehr-i Hennâ	2500	550	550
78	Pârsî Yörük	1000	1000	1000
79	Saferî (Saferiye)	1376	1000	Köy
80	Sâlifiye	Yok	800	800
81	Sâyluca	1000	1200	1200
82	Sebterus	1100	1300	2400
83	Serâkiye	350	400	400
84	Susiye	2000	400	Köy
85	Şeyh Hasan Burci	4000	Köy	Köy
86	Tabrü'l-Bâz	400	600	600
87	Tell-i Cebrâyil	1200	800	4000
88	Terğuriye	1000	1200	1000
89	Turunciye El-Garbiye	1000	1300	1300
90	Üç Tut	300	500	Köy
91	Yağmur Tâş	300	500	500
92	Yaylâcık (Büyük Yaylâcık)	350	500	150
93	Yumurcak Tâş	800	150	150
94	Zenâtiye	400	450	450
95	Zeytün Beli	350	530	530
96	Zu'aybû (Zu'aybiye)	1800	100	1800
	Toplam	**78.401**	**70.050**	**74.150**

2. Altınözü Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	Nehriye	1500	3000	3000
2	Dânâcık (Birecik)	600	800	800
3	Kabluca	500	800	800
4	Melikçünüz	1000	1500	1500
5	Ziyâret	1000	1500	1500
6	Pınâr (Adtemye)	1500	3000	3000
7	Kalizan ( )	2000	3000	3000
8	Astafani	400	5000	5000
9	Nâsıriye (Okçular)	1500	2000	2000
10	Mestcide	700	1000	1000
11	Şehabeddin	1500	1600	1682
12	Dendaniye	1500	1500	Köy
13	Hermili	200	300	300
14	Zılkiye	2000	3600	3600
15	Basılka	1000	1500	1500
16	Ayniye	2000	2200	2200
17	İncir (İncirlü)	1500	2000	Köy
18	Arnetya	1400	600	600
19	Hâruniye	2200	3000	3000
20	Ma'rata	2400	2400	2400
21	Mender	2500	1500	1500
22	Mağaracık	1500	1700	Köy
23	Beridiye	2500	3000	3000
24	Düleyciye	1800	2000	2000
25	Fersiya	1500	1500	1500
26	Heşâbi	1800	2000	2000
27	Buleytat	1200	1200	1200
28	Kızılca (Ilıcak Pınar)	600	750	750
29	Ceviz	500	500	500
30	Kâhşiye	1600	2400	5000
31	Cübü'l-'Amiyan	1333	1620	5000
32	Bermeşân	1800	1840	2000
33	Çevniye ( )	1000	1000	2000
34	Bâbliş	1200	2000	3150
35	Deyr-i Tuma	1400	1800	2050
36	Yârımca	250	300	500
37	Zeyno (Zeyniye)	1300	1400	1700
38	Sabdemer	600	1000	1000
39	Turunciye	2500	2500	Köy
40	Deyr-i Şâyâ	600	1999	2000
41	Anez ( )	1000	1150	2250
42	Beksa	2000	1800	2400
43	Betirben	1500	1700	1903
44	Beridi	1500	1600	1850
45	Sekriyan	607	Köy	Köy
46	Mansuri (Mansure)	2200	Köy	Köy
47	Ermence	1500	Köy	Köy
	Toplam	**64.190**	**78.559**	**82.135**

3. Kuseyr Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	Harab Dövenli	410	750	750
2	Mer'ayin	-	800	800
3	Merbin	600	600	600
4	Beşirun	560	8500	8500
5	Berbin	1800	1800	1800

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
6	Kefra	1500	1500	1500
7	Mersu (Mezra-i Bedevi)	1000	1500	1500
8	Burc-ı Şeytan	300	800	800
9	Ayn-ı Kassab	2800	3000	3000
10	Deyr-i Zağyek	4500	4500	4500
11	Lebâde	1500	2000	2000
12	Besnâlcik	500	1192	1192
13	Asiye	120	120	120
14	Helâliye	-	500	500
15	Şâkure (Şâkur, Şâkuriye)	1250	420	420
16	Kabâre El-Cebel	464	1000	1000
17	Bohşin	1500	1500	1500
18	Ayn-ı Safsafa	2000	3000	3000
19	Hamrâniye, Hamruniye	1000	1200	1200
20	Okçular	850	900	900
21	Bünyâniye	1600	1600	1600
22	Bâmelka	3600	5500	5500
23	Hâlisiye	2800	2800	2800
24	Menkudiye	150	300	300
25	Meğdela	5000	6000	6000
26	Bâh?	1000	1200	1200
27	Deyr-i Siyre	260	1000	1000
28	Râtabnos	1200	2500	2500
29	Mülk-i Garbi	800	-	1000
30	İsmailiye	1500	1600	1600
31	Karmuna	300	500	500
32	Hanculus	100	2800	2800
33	Tırşıkiye	1500	2500	2500
34	Herâldin	280	800	800
35	Sepetlû	392	500	500
36	Gâya	2450	3000	3000
37	Mürciyye	köy	1000	1000
38	Fındık	150	800	800
39	Sisflos	2212	2400	2400
40	Kambata	460	814	814
41	Sudure	450	700	700
42	Rabâtü'l-Buyût	550	700	700
43	Şerâdiye	550	1070	1070
44	Kabâre	Köy	5400	5400
45	Kurmdaniye	200	2500	2500
46	Mime ( )	1500	1030	1030
47	Deyr-i Siyre	-	300	-
48	Aspano	240	300	300

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
49	Sâbuniye	100	100	100
50	Harabü'l-'Asuk	-	1000	1000
51	Hâkimiye	Köy	3000	3000
52	Sultaniye	400	400	400
53	Mülk-i Eş-Şarki	400	400	400
54	Tuyurî	-	500	500
55	Bâmişre	100	200	200
56	Aşudiye	1380	1400	1400
57	Hefire	150	200	200
58	Bakânon	1500	2400	2400
59	Kürkün	3000	3600	3600
60	Misyâs	1000	1200	1200
61	Kızılca Kaya	400	400	400
62	Kabâre	240	500	500
63	Hâlisiye	1000	1300	1300
64	Cericiye	-	2850	2850
65	Deyr-i Halebî (Deyr-i Sem'an)	450	450	450
66	Zevhu	1600	200	200
67	Berzenta	300	400	400
68	Kaya Pınârı (Kaya Pınâr)	800	800	800
69	Lâğude	800	1493	1493
70	Mezra'cık	500	1000	1000
71	Beysun	5000	6500	6500
72	Deyrbe	700	1500	2000
73	El-Birecik	Köy	5275	4275
74	Kahtaliye	1720	3600	3600
75	Beturin	500	500	700
76	Bûblin	1500	6000	8500
77	Bâb'ül-Mevs	2000	2750	1150
78	Karâksiyye	Köy	2000	1500
79	Tuyûliye	1200	3000	3290
80	Sa'labiye	500	1000	1200
81	Hılle	1200	1300	500
82	Deyr (Devir)	400	999	500
83	İbâriye	2200	5999	5999
84	Aleyled	1200	1700	2280
85	Dûrî	300	400	550
86	Ayn-ı Herbez	1200	1300	1520
87	Mâr-ı Cercis	1200	1700	1500
88	Berbato	3000	5000	5662
89	Cevâlkiye	1060	1500	2000
90	Bâ'ıtiye	450	750	1000
91	Kınâberiye	400	500	700

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
92	Târtûr	1500	2000	2500
93	Bâkuka	1400	1400	2000
94	El-Hafiyun	3400	4000	4050
95	Ermiye	300	1200	1300
96	Cüdeyde	Köy	4000	5800
97	Deyr-i Mevta maa Yaylacık ve Berbend	-	200	200
98	Berika	450	600	600
99	Ağcapınar	185	200	200
100	Sehimiye	1200	1250	1000
101	Kâhı Hamra	800	800	850
102	Deyr-i Şaya ve Arma ve Muğraya	-	1999	-
103	Mülşiye	800	2150	2500
104	Zâhiriye	700	2282	3533
105	Beldebin	1400	1500	1600
106	Arcaliş	2300	2300	2300
107	Memlâniye	500	800	800
108	Ayn-ı Sumak	1030	1500	1500
109	Karisiye	200	550	550
110	Kocacık	1600	2500	2400
111	Karariye	1200	1200	1750
112	Beliva	500	650	650
113	Lâmiya	500	800	800
114	Tayyme	200	250	250
115	Ağaççı	1560	1560	1880
116	Beşelmun	1100	1500	1500
117	(Kayâcık) Kala'-i Kayâcık	300	499	500
118	Hâşimiye	500	900	950
119	Kantara	-	-	200
120		1500	2500	2500
121	Ars-ı Dolab (Bi's-Sukuniye)	1300	2000	2000
122	Mağaracık	800	1500	1500
123	Kıyga ( )	400	600	600
124	Ferikî	500	800	800
125	Duveyr	150	300	300
126	Beykıbet	600	1200	1200
127	Bâkmesa	1500	2000	2000
128	Bâ'ıvra	312	600	600
129	Deyr-i Li'aleb	1200	2000	2000
130	Kefer Ta'kab	1000	Köy	Köy
131		700	-	-
132	Hüseyniye	4900	Köy	Köy
133	El-Huzeyn	500	Köy	Köy
	Toplam	**130.735**	**214.352**	**220.278**

4. Şuğur Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	Haribetü'd-Divân	-	1000	1000
2	Düveyr	4200	4200	4200
3	Düleybiye	3600	4000	4000
4	Gayriye	1200	1500	1500
5	Fârisiye	600	1000	1000
6	Belûzin	3600	3600	3600
7	Kışlâk	350	200	200
8	Kala-i İsmail	180	190	190
9	Deyr-i Serkis	400	500	500
10	Heleytiye	2600	4000	4000
11	Beşirûn (Kefrence)	1500	1500	1500
12	Begüm Gaye	350	40	40
13	Arani (Harani)	1000	1000	1000
14	Afşiş	1440	1800	1800
15	Herbe	-	400	400
16	Ayn-ı Haradî	-	-	100
17	Hamlin (Bi'l-Mülk)	440	500	500
18	Burckin	1200	2400	2100
19	Basyos	1600	1800	1800
20	Sanuber	1200	1200	1200
21	Üstürke	440	440	440
22	Deribât	1200	1200	1200
23	Ekrâd	1000	1000	1000
24	Vâdi-yi Hammâm	800	1000	1000
25	Arusiye	600	800	800
26	Messla	2500	2500	500
27	Bürnâz	550	600	600
28	Tuffâhiye	Köy	500	500
29	Arpalu	Hali	200	200
30	Ayn-ı Öyük	1810	1810	1810
31	Teyrez Fi'l-Fevka	1441	1500	1500
32	Ayn-ı Düveyliye	200	200	200
33	Kassâs	900	900	900
34	Summâkiye	500	800	800
35	Cerinât	250	300	300
36	Aziziye-i Cevâniye	1450	1500	1500
37	Aziziye Es-Seker	520	520	520
38	Vârtân	700	1000	1000
39	Depederûn	620	620	620
40	Tellâk	1200	1300	1300
41	Ayn-ı Düveyli	400	400	400
42	İbn-i Hayr Hasan	800	800	810

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
43	Aynü's-Seyhiye	400	617	617
44	Feylûn	2500	3000	3340
45	Besyin?	500	500	300
46	Bâbân	-	500	500
47	Alkas	1000	3000	1100
48	Tûflis	1000	3425	1500
49	Tellü'z-Zeheb	500	900	1000
50	Ververiye (Verver)	1200	1200	1400
51	Bediriye	500	500	800
52	Ayn- Dâya	1430	2800	2800
53	Astra	1300	2000	3100
54	Bekiriye	2200	3000	3000
55	Aynü'l-Veled	1000	1000	1000
56	Ekrâk	900	3300	4000
57	Ayn-ı Kesin	-	1000	1000
58	Şâdırna	700	1000	1300
59	Künciliye	1300	1500	1700
60	Menkusiye	800	700	700
61	Mağdela	3600	5480	10680
62	Derbend (Rimâriye)	600	1000	500
63	Meric	2600	2300	2300
64	Râmbûk	1200	2000	2000
65	Körzil	1000	1250	1200
66	Kifr-i Zebde	3200	4380	4880
67	Örme Depe	800	850	1000
68	Ayn-ı Asâfir	2500	2500	3000
69	Tırnâklu	4050	4250	5000
70	Gâni (Gâniye)	1000	2000	3500
71	Beric	500	650	650
72	Begin	1500	2000	2000
73	Kifr-i Cenâb	1000	-	-
	Toplam	**84.121**	**109.322**	**114.397**

5. Cebel-i Akra Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	Kenise	700	700	700
2	Sâyluca	800	1000	1000
3	Numeyri (Numeyriye)	1200	1200	1200
4	Karaca Çay	Hali	200	200
5	Ağzı Kara	100	100	100
6	Kala-i Astak	400	500	500
7	Celliye	3000	3000	3000
8	Sâfiye	280	350	350
9	Kutlubiye	280	350	350
10	Ade	300	300	300
11	Ferike	250	250	250
12	Meymuniye	Hali	100	100
13	Eş-Şa'uretü's-Süfla (Zeytuncik)	150	100	100
14	Düstur'ul-Tahta	250	300	300
15	Beyrece	Hali	250	250
16	Kızılca Ören	300	300	300
17	Kevserlik	-	50	50
18	Mezra'cık	-	50	50
19	Hayvacık	-	100	100
20	Düz Ağaç	500	500	500
21	Kuruca Ova	500	200	200
22	Tûbâs	100	100	100
23	Hervez	500	600	600
24	Mezra'cık	600	600	600
25	Acilü	1200	1200	1200
26	Lûbâs (Kara kütük)	800	1000	1000
27	Alâgüden	Hali	100	100
28	Bakar Kaya	200	200	200
29	Ziyâret	1500	1500	1500
30	Arkubâş	1600	1600	1600
31	Kaya Pınârı	200	200	200
32	Bâkır (Gür summâk)	40	50	50
33	Kilisâcik	200	250	250
34	Teknecik	150	150	150
35	Surfanda	800	300	300
36	Kefire	850	300	300
37	Güzelce	250	250	250
38	Betlâya	100	150	150
39	Girâr	3500	350	350
40	Sârıca Kaya	1000	1000	1000
41	Küşne Çukuru	150	150	150
42	Ayucak Ören	90	90	90
43	Ağca Ören	80	50	50
44	Harnubcuk	-	150	150
45	Gün Ören	350	350	350
46	Berâniye (Dûrânî)	600	700	700
47	İmân Öreni	350	400	400
48	Ulucâk	300	500	500
49	Teknecik	150	150	150

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
50	Fenk-i Diğer	150	100	100
51	Zeytuncik	250	250	250
52	Arpaluca (Arpalu)	Hali	50	50
53	Burcuğaz	Hali	50	50
54	Tumbâs	-	150	150
55	Kâpçuğız	150	200	200
56	Çukur Örân	-	400	400
57	Alâcalu	300	300	300
58	Çağriye	200	150	150
59	Ulucâk	-	150	100
60	Gözenecik	-	100	100
61	Üç Çınâr	Hali	200	200
62	Bünyân	250	200	200
63	Hârnî (Hâruniye)	700	700	700
64	Meşhed Beli	250	100	100
65	Bedûya er-Rûm	700	800	800
66	Kemallû	1200	1200	1200
67	Karain	200	200	200
68	Beridî	1000	1000	1000
69	Fenkcunuz	120	150	150
70	Hayvacık	120	150	150
71	Râsü'l-Cebel	250	250	250
72	Alagöz	250	250	250
73	Kenibetü'r-Rûm (Depe Dûrân)	300	300	300
74	Ur Depe (Karakoz)	250	250	250
75	Sürütme	300	200	200
76	Tuzluca	-	250	250
77	Depe Turum	300	200	200
78	Turgud	1900	1900	2500
79	Mehmârlu	850	1500	1500
80	Dükkân Taş	1146	1146	1780
81	Körkine	600	800	500
82	Çorak	600	750	850
83	Ayn-ı Safsafa	400	1000	3725
84	Sapânluca	900	1400	1300
85	Sunkur	-	690	1000
86	Sendiyân (Yaylak)	700	900	1100
87	Ayn-ı Semek	500	600	1000
88	Karaçurun	200	245	280
89	Şemsuni	750	900	1000
90	Aslâb ve gayri	-	2000	2065
91	Selkin	2600	2600	2800
92	Bostancık	400	400	600
93	Kırk Berçek	900	900	900
94	İlvâniye	700	700	700
95	Kudmân	1100	1350	1450
96	Göl Ovacık	1400	2262	3000
97	Tâmlâlu	900	999	1900
98	Kuyucak	-	182	400
99	Helime	-	-	500
100	Bulute (Bulute)	Hali	150	150
101	Kozpınâr	-	200	200
102	Atrûn	150	150	150
103	Mecid	600	Köy	Köy
104	Ayı Öreni	300	Köy	Köy
105	Betrûn	2933	Köy	Köy
	Toplam	**52.439**	**54.364**	**61.940**

6. Süveyde Nahiyesi

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
1	Deyrü'l- Atşani	Hali	1200	1200
2	Lös	Hali	50	50
3	Amudim	3270	3500	3500
4	Bulas	2410	2500	2500
5	Kâzyek	1420	1500	1500
6	Subrin	1445	1500	1500
7	Beridî	1320	1400	1400
8	Kasturiye	1250	1350	1350
9	Zeyrâniye	1000	1200	1200
10	Mansurî	770	800	800
11	Mehnâk (Nâknâk)	580	600	600
12	Ermeniye	354	400	400
13	Behlile	250	350	350
14	Asker	1798	2000	2000
15	Hacı Hasanlu	2000	2400	2400
16	Hârişî (Hârşi'a) maa Dûman Bûk	720	2500	2500
17	Beysutiye	514	600	600
18	Bancuriye	600	800	800
19	Tercâniye	450	500	500
20	Afare	150	200	200
21	Sâbuniye	150	200	200
22	Fenâscik	Hali	50	50
23	Zeyve	50	50	50
24	Habscik	Yok	50	50

No	Mezranın Adı	Hasıl		
		1550	1570	1584
25	Ariniye	4950	5000	5000
26	Toprâkiye	2100	3200	3200
27	Dâvudî	2250	2500	2500
28	Bezbeşire	1614	1700	1700
29	Mahtubetü'l-Fevka	800	1200	1200
30	Mahtubetü't-Tahtani	500	700	700
31	Sıtma Pınârı	360	400	400
32	Derecik	250	350	350
33	Fındıkîye	280	300	300
34	Ela Bekir	300	300	300
35	Dercini	1000	1000	1000
36	Bityâs	250	300	300
37	Cisr-i Fenk	50	50	50
38	Sârı Kaya	1750	1800	1800
39	Bâzeyriye	940	1000	1000
40	Cezrin	250	350	350
41	Şem'uniye	450	550	550
42	Ayn-ı Dureybun	1000	1200	1200
43	Verdâniye	600	750	750
44	El-Kebâbiye	690	700	700
45	Mağâra	2740	2904	2904
46	Reyhâniye	250	250	250
47	Ağcapınâr	200	240	240
48	Ayn-ı Hüseyniye (Camus Pınarı)	2640	280	280
49	Bayr (Sâyer)	Hali	700	700
50	Cüdeyde Es-Süfla	2600	4183	4500
51	Cevherî	1500	1500	1500
52	Hızır (Huzur)	304	350	350
53	Fenk	480	500	500
54	Çevlik	280	350	350
55	Melis	400	450	450
	Toplam	52.279	60.757	61.074

CUMHURİYET DÖNEMİ HATAY TARİHİ
(1919-1985)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

Hatay Devleti Meclisi'nin oy birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma kararının ardından günümüzde Hatay Valiliği olarak kullanılan Hatay Devleti Meclisi binası gönderine Türk Bayrağı çekilirken. 29 Haziran 1939

GİRİŞ

Bilindiği gibi, batı siyasi literatüründe çokça kullanılmış olan Doğu Meselesi (Şark Meselesi) tabiri Osmanlı İmparatorluğu'nun batı devletleri tarafından parçalanmaya çalışılmasını ifade etmektedir. Daha ziyade XIX. yüzyılda politik bir tabir olarak ifade edilmeye başlanan Doğu Meselesinin, temelinin altında Avrupa-Türk ilişkileri yatmaktadır. Konu XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru, Ermeni meselesi olarak dünya kamuoyuna yansıtılacak ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaları, dünya kamuoyu önünde tasvip edilebilir bir hareket şekline sokulacaktır.[1]

Doğu Meselesi siyaset adamları ve tarihçiler tarafından muhtelif şekilde tarif edilmiştir. İlk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegeleri tarafından kullanılan Şark Meselesi kavramı kongreden sonra diplomatlar arasında çok kullanılmaya ve çeşitli manalar kazanmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması aynı yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, XX. yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanıldı.[2] Fransız tarihçisi Albert Sorel "Türkler Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etti." demektedir. Şark Meselesi son yüzyılın anlayışı içerisinde, geniş kapsamlı yapılan mükemmel bir tarifinde; "Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi ve iktisadi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin bütününe birden Şark Meselesi diyoruz" denilmektedir.[3]

Şark Meselesi siyaseti doğrultusunda, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak düşüncesiyle hareket eden ve bu arada sanayi inkılâbını da gerçekleştiren Avrupalı büyük devletler, geniş coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nin topraklarının hem hammadde ve hem de Pazar açısından değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Bu durum büyük devletlerin "zıt menfaatlerini" de çatıştırmıştır.[4] Çatışan bu menfaatler, Osmanlı Devleti'nin ömrünü bir müddet daha uzatmıştır, ama onu da yarı sömürge haline getirmiştir.

Emperyalist ve sömürgeci politika takip eden batılı büyük devletler, asırlardan beri Ortadoğu'da hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu

1 Erdal İlter, Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1880), Ankara 1988, s. 24

2 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, Ankara 1983, s. 203

3 Erdal İlter, a.g.e.,s. 24-25

4 Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II.Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul 1983, s. 162 vd.

parçalamak üzere harekete geçmişlerdir. İşte Doğu Meselesi adı altında, bu muazzam topraklara sahip Türk devletini ortadan kaldırmak amacıyla onu "Hasta Adam" ilan ederek, çeşitli defalar aralarında gizli anlaşmalarla paylaşmışlardı.[5] Aralarında yaptıkları bu anlaşmalara dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını fırsat buldukça yer yer işgal etmişlerdi. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi devletler; İmparatorluğun ucundan kıyısından toprak koparmışlardı.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde sermayesi ve kültürüyle XIX. Yüzyıl boyunca önemli bir yer edinen Fransa, bu Türk devletinin parçalanması halinde Suriye ve Doğu Akdeniz Bölgesinde (Çukurova, Orta Toros Geçitleri ve İskenderun Körfezi Civarı) yerleşebilmek hususunda Rusya ile daha 1894 yılında mutabakat sağlamış bulunuyordu.[6] Bu durum sömürge alanı olarak gördüğü Ortadoğu'daki Türk topraklarıyla Rusya'nın yayılma alanı arasında bir tampon bölge meydana getirmesi bakımından İngiliz politikasına da uygundu. Dolayısıyla 1908 Reval Mülakatı'nı[7] gerçekleştiren İngiliz-Rus devlet adamları, Osmanlı İmparatorluğu'nu gayri resmi kendi aralarında paylaşırken bu hususta da anlaşmış bulunuyorlardı. Bu paylaşma daha sonra İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri tarafından 19 Şubat–4 Mart 1915 tarihleri arasında Londra'da gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde gizli bir anlaşmayla resmileştirildi ve Doğu Akdeniz Bölgesi de Fransa'ya bırakıldı.[8] Böylece Fransa, adı geçen bölgede bazı faaliyetlere girişerek bölgenin doğal zenginliklerini elde edebilmek için çaba sarf etmiş ve Doğu Akdeniz de bir köprübaşı tutmaya çalışmıştır.

Bu sıralarda XIX. yüzyılda birliğini kurup, sanayi inkılâbını da gerçekleştiren Almanya, ekonomik açıdan yeni bir güç dengesi olarak Avrupa'da yerini almıştı. Almanya Osmanlı İmparatorluğu'na sınırı olmayan ve görünürde de toprak isteğinde bulunmayan bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu, toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, Almanya'ya yaklaşmaya başlamıştı.[9] Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşması özellikle İngiliz-Alman, Alman-Fransız rekabetini artırmıştır. Bu rekabetin sonucunda da I.Dünya Savaşı'nın patlaması Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir.

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti bütün cephelerde şiddetli bir biçimde savaşa devam ederken, Suriye Cephesinde de Yıldırım ordularının akıbeti iyi görünmüyordu. Bu cephede 19 Eylül 1918 sabahı taarruza geçen İngiliz birlikleri Nablus Muharebesini de kazandıktan sonra kuzeye doğru ilerleyişe geçmişti. Bu saldırı karşısında Suriye Cephesinde ki Türk birliklerinden Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği 7. Ordu dayanırken 8. ordu Cephesi yarılmıştı. Bunun üzerine 7. ve 4. Ordular çekilmeye başlamışlardı. Bu çekilme sırasında bile Mustafa Kemal Paşa at sırtında düşmanla teması kesmeyerek, en son eratının yanında ve içinde bulunarak ordusunun güzel bir düzen içerisinde geri çekmişti.[10]

Bu çekiliş Halep'e kadar sürmüş olmasına rağmen, Halep mıntıkasının kuvvetli, bilhassa süvari ve zırhlı vasıtalarla takviyeli düşmana karşı savunması mümkün görünmüyordu. Düşman ordusuna karşı düşülen bu savunma ancak Halep'in kuzeyindeki dağlık bölgede mümkün olabilirdi. Bu durumu göz önünde bulunduran Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı, 7. Ordu Komutanlığına sebepsiz bir karış toprak terk edilmemesi esas olmakla beraber; düşmanın üstün kuvvetleri karşısında Halep civarının terk edilmesi ve mukavemetin dağlık kısım-

5 Kemal Öke, II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul 1981, s. 44.

6 17 Ağustos 1892 tarihinde Fransız-Rus askeri anlaşması yeni girişimlerle 4 Ocak 1894 tarihinde Fransız-Rus ittifakına dönmüştür. Bu ittifak için bkz. Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1919, Ankara 1961, s. 290 vd.

7 9-10 Haziran 1908 tarihinde gerçekleştirilen Reval Mülakatı hakkında bkz. E. E. Ramsaur, Jöntürkler ve 1908 İhtilali, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul 1982, s.153; Necdet Kurdakul, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya "Belgelerle Şark Meselesi", İstanbul 1976, s. 96-97.

8 Y. Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Ankara 1986, s. 18; Yılmaz Altuğ, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul 1985, s. 21; Fahir Armaoğlu, a.g.e.,s. 556 vd.

9 Rosa Luxemburg, "Alman Emperyalizminin Harekât Alanı: Türkiye", Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Haz. Ragıp Zarakolu, İstanbul 1988, s. 45–46

10 Süleyman Hatipoğlu, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 42 (Kasım 1998), Ankara, 1998, s. 1164, Yılmaz Altuğ, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul,1985, s. 27.

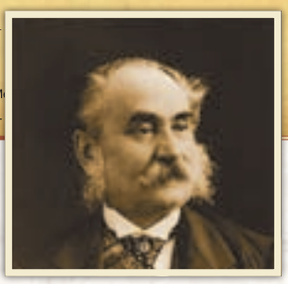

I. Dünya Savaşı sonunda muhtemel görünen yenilgisinin ardından Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarını paylaşmaya yönelik gizli anlaşma 1916 yılında İngiliz Sir Mark Sykes (sağda) ile Fransız Diplomat François Georges-Picot (solda) arasında imzalandı.

da yapılması için talimat vermişti.[11] Nitekim Suriye-Filistin Cephesindeki İngiliz birliklerinin kuzeye doğru ilerleyişleri ve ayrıca bölgedeki çatışmalar 25 Ekim 1918 de Halep'in güneyine intikal etmiş ve o günlerde de Halep önemli vakalara sahne olmuştur. Bir taraftan Halep'in güneyinde muharebeler olurken, öte yandan İngilizlerle hareket eden Araplar ile Şerif Faysal'ın kuvvetleri de, doğudan şehre hücum ederek Halep'e girmişler ve kale ile hükümet konağını da ele geçirmişlerdi. Daha sonra 7. Ordu Karargâhının bulunduğu Merkez Komutanlığına hücum ederek burasını da ele geçirdilerse de; biraz sonra geri atıldılar, şehir ahalisinden bir kısım Araplar da silahlanarak isyancı bedevilere katılınca da sokak muharebeleri başlamıştı.[12] Halep'te ki sokak muharebelerini kazanan Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu kıtalarını Halep'in 5 km. kuzeyine çekmiş ve ordu karargâhını da Katma'ya nakletmişti. Böylece olaylar Mustafa Kemal Paşanın istediği gibi gelişmişti. Gerçekten ertesi sabah, yani 26 Ekim 1918 günü Türk kuvvetlerinin geri çekildiğini sanan Arap ve İngilizler sevinerek saldırıya geçtiler, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı düzen karşısında şiddetli

11 S. Hatipoğlu, a.g.m., s. 1166; "Atatürk", İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul, 1978,s.728.

12 Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz; Süleyman Hatipoğlu, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIV., S.42 (Kasım 1998), Ankara,1998.

Mustafa Kemal Halep'te Yıldırım Orduları Komutanı iken yaverleriyle birlikte. (1918)

bir mukavemetle karşılaşmışlar, mağlup ve perişan edilmişlerdi.[13]

Böylece Halep'in kuzeyinde İngiliz süvari ordusu ve silaha sarılmış isyancı Arap kuvvetleri ile 26 Ekim 1918 de yaptığı I. Dünya Savaşı'nın son muharebesi olan Katma Muharebesini kazanarak düşman ordusunu 500 kilometrelik hızlı ilerlemesini, bugünkü güney sınırımızın üzerinde durdurmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu zaferden sonra: "Bir hat tespit ettim ve sınırladım. Kuvvetlerime emir ettim ki; düşman bu hattın ilerisini geçmeyecek." nitekim geçmemiştir. İşte bu muharebe ile Toros Geçitlerini düşmana tamamıyla kapatmıştık. Geri çekiliş esnasında da Suriye dâhilinde ki şimendifer hatları ve yollar iyice tahrip edilmiş olduğundan İngilizlerin ileri kıtalarını süratle takviyesi imkânı ortadan kalkmıştı. Ancak İngiliz Birlikleri sahilden ilerleyebilirlerdi. Bu suretle Türk cephesi Halep'in 5 km. kuzeyinde istikrar bulmuş oluyordu.[14] Bundan sonrada Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusu birçok taarruza uğramışsa da, bunların hepsini geri püskürtmeyi başarmıştı.[15]

Öte yandan 27 Ekim 1918 akşamı Başkomutanlık Kurmay Başkanı İzzet Paşa'dan gelen bir şifrede; İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti ile bir mütareke imzalanmasını kabul edebileceklerini bildirmişlerdi. Bu hususta ilk şart olarak Almanların emniyet altında geri dönmeleri istenmişti. Birkaç güne kadar cevap gelmesi ihtimali vardı. Bunun için Alman kıtalarının kısa süre sonra geri çekilmek zorunda kalacağı hesaba katılması konusu belirmişti. Aldığı bu emir üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın Ordular Grubu Komutanlığını üzerine alacağına dair işaret belirmişti. Çünkü bu konuda 7. Ordunun bu yolda alabilecek hiçbir tedbiri yoktu.[16]

Bundan sonra Arap gruplarının, Müslimiye'den Antep istikametini tuttukları da ve bunları İngiliz Kuvvetlerinin takip ettiklerine dair bilgi alınmasının üzerine, 7. Ordu Komutanı 28 Ekim akşamı Kilis'e gelerek orada gereken teşkilatı kurmuş ve Antep'te ki Komutanlığa gerekli emirleri vermişti. Mustafa Kemal Paşa tarafından Kilis'e 43. Tümen'den küçük bir müfreze gönderilerek burada kurulacak olan teşkilatın çekirdeği oluşturulmuştu. Bu sırada 28 Ekim günü düşmanın yine bazı keşif yolu teşebbüsleri olmuş, yapılan ateşlerle geri püskürtülmüştü. Ayrıca 7. Ordu Komutanlığının askeri harekâta ait verdiği 28 Ekim tarihli emir, ordunun son emriydi. Bu emre göre; alınan tedbirler ile Türk süngüleri bu bölgedeki milli hududumuzu çizmiş bulunmaktaydı. Buna göre 7. Ordu İskenderun ve kıyılarla birlikte Reyhanlı, Kırıkhan, Belen, Der el Cemal, Ter el Rıfat ve doğuya uzanarak genel hattını korumaktaydı. Bir iki gün sonrada Antakya ve çevresini sınır içine almış bulunarak; ordu karargâhı, 30 Ekim'de Raco'ya taşınmıştı.[17]

Bu hususta şunları da söyleyebiliriz; düşmanın devam eden taarruzlarına rağmen 7. Ordu Halep'in kuzeyinde tuttuğu son hattı muhafaza etmiş ve iki gün sonrada Antakya'yı bu hat içerisine almıştır. Mustafa Kemal bu suretle Antakya'dan Halep'in kuzeyine geçen yani takriben güneyde hududumuza uyan bir hattı elde bulundurmuş ve yeni Türk Devletinin Milli hududunu Türk askerinin süngüleri ile fiilen burada tespit etmiştir. Burada olan muharebe I. Dünya Savaşı'nda ki İngilizlerle son savaşımız ve Kurtuluş Savaşının da ilk muharebesi ve zaferi sayılabilir. Çünkü sonradan cereyan edebilecek birçok vakalar, Atatürk'ün milli bir mücadele ile Vatanın kurtarılması hakkındaki düşüncelerinin daha burada iken kesinleştiği ve fiili hareketlerle buna başlamış olduğunu teyit etmektedir.[18]

İşte bu bağlamda Katma'da ki karargâhın da Mustafa Kemal Paşa, ilk emirlerini yayınlayarak sonradan vatanın savunması için kurulacak Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının ilk hücrelerini meydana getirecekti. Türklerin bir gün kendi öz toprakları için savaşmak zorunda kalacaklarını önceden tahmin etmiş ve fazla silahları bölge halkına dağıtarak

13 Atatürk'ün Anıları (1917-1919) Haz., F. Rıfkı Atay, Mahmut Soydan, Sadeleştiren İsmet Bozdağ, Ankara, 1982,s. 82.

14 Atatürk'ün Anıları (1917-1919), s. 82; Necmettin Esin, s. 26, "I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Atatürk'ün Görüşleri", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, Ankara, 1973, s.26

15 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, c. I., İstanbul, 1953, s. 14

16 ATASE, I. Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C. XIV., Kısım 2, Ankara, 1986,s. 729-730.

17 Sedat Doğruel, Yıldırım'ın Akibeti, İstanbul, 1927, s. 270; ATASE, a.g.e., s.730.

18 Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel..., "Atatürk", İslam A., c.1, İstanbul, 1978, s. 729; Necmettin Esin, a.g.e, s.26; F.Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984,s. 111.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesine göre Anadolu.

Limni Adası Mondros Limanında, Mütarekeyi imzalayan Rauf Orbay.

iş görecek " Çete Harbi" için milis kuvvetlerin kurulmasını planlamıştı. Bu olaya bağlı olarak Mustafa Kemal Paşa, o zaman İstanbul'dan Antep'e gitmekte olan arkadaşı Ali Cenani Bey'e Katma İstasyon binasında ki karargâhında, nereden geldiği ve nereye gittiğini sormuş; Ali Cenani Bey'de demiş ki: "Antep'te kız kardeşim, kaynanam ve akrabalarım var. Antep ili Maraş'a geçiriliyormuş, çapulcular şehir çevresine kadar gelerek yağmalara başlamışlar. Ordu Adana'ya çekildikten sonra hep düşman ayağı altında kalacaklar. Onları başka bir tarafa taşımak için gidiyorum." Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Ali Cenani Bey'e şu şekilde cevap verir: "Memlekette adam kalmadı mı? Kaçmayı değil kendinizi müdafaa etmeyi düşününüz!" sözü üzerine Ali Cenani Bey şaşırarak ve hayretle: "Neyle, nasıl?..." diyerek sormuş, bu soruya Mustafa Kemal Paşa; "Teşkilat kurun! Milli kuvvetler meydana getirin ve kendinizi koruyun! İstediğin silahları ben sana veririm" demiştir.[19] Gerçekten o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Antep'e verilen silahlarla yöre halkı, sonradan ünlü müdafaa teşkilatımız Kuvay-ı Milliye'nin çekirdeğini oluşturmuştu.

Bu sırada Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'ni ordulara bildirmişti. Bu mütareke gereği Türkiye'de bulunan Almanların ayrılmaları lazım geldiğinden 31 Ekim 1918 günü Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, ordusundaki subayları toplayarak yapmış olduğu durum değerlendirmesinden sonra, Alman subaylarının; "Artık harp bitmiştir" demelerine karşılık; "Onlar için harp bitmiş olabilir. Bizim için yeni başlıyor." cevabını verdikten sonra, **"Harb-i Kebir bitmiştir, Harb-i Sagir başlayacaktır"** dedi.[20] İşte bu Harb-i Sagir bizzat Mustafa Kemal tarafından TBMM'de açıklanmış ve bunun "Başında zabit bulunan küçük müfrezelerin oluşturduğu gerilla teşkilatının" adı olduğu vurgulanmıştır. Bu sözlere dayanarak Mustafa Kemal Paşa Milli Bağımsızlık Savaşımızın ilk düşüncesini burada açıklamış diyebiliriz.

Bu olaylardan sonra Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918 günü emri altındaki XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya; "Liman Paşa çağırdı. Adana'ya gidiyorum, zannedersem Ordular Grubunun Kumandasını bana devredecektir." dedi ve sonra ilave etti; "Tabi sizde 7. Ordunun emir kumandasını deruhte edersiniz." dedikten sonra Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Komutanlığını emri altında toplayabilmek için o gün öğleden sonra gurup karargâhının bulunduğu Adana'ya hareket etmiş ve burada kendisini bekleyen Liman VonSanders'ten aynı gün komutayı teslim almıştır.[21] Bu sırada Mondros Mütarekesi'ni inceleyen Mustafa Kemal Paşa yerisimlerinin belirsiz olduğunu görmüştür. İngilizlerin kendi menfaatleri doğrultusunda diledikleri gibi tefsir edebilmeleri için belirsiz bıraktıkları hususların açıklığa kavuşması gereğini Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı gibi,[22]cevap beklemeden 3 Kasım 1918 tarihinde emrinde bulunan 2. ve 7. Ordulara aşağıdaki emiri vermiştir.[23]

1-Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı telakki edilmelidir. Bu sınır; Lazkiye kuzeyinden, Han Seyhun'un güneyinden geçerek doğuya doğru imtidat eder.

2-İskenderun, Antakya, CebelSem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğu her vesile ile hatırda tutulmalı ve her davada bu esas ittihaz edilmelidir... Şeklinde vermiş olduğu bu emirde İskenderun ve Antakya'nın Türklüğünün her vesile ile hatırda tutulması ve her davada bu esasın göz önünde bulundurulması üzerine dikkati çekmiş ve buranın Suriye'den sayılmayacağını belirtmiştir. [24] Atatürk'ün bu emrine StefanosYerasimos şöyle bir açıklık getirmektedir: "Mütarekenin nasıl uygulanacağı konusundaki görüş ayrılığı daha

19 J. Blanco Villalta, Atatürk, Çev. Fatih Özsu, Ankara, 1982, s.233; F.Rıfkı Atay, Çankaya, s.112-113; Atatürk'ün Anıları (1917-1919), s.85.

20 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.1, Ankara, 1985, s.70; Vd; Mehmet Tekin, Tarihte Hatay ve Hatay Devleti, Antakya, 1987, s.14.

21 Şükrü Tezel, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara, 1972, s.173; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, c.1, İstanbul, 1953, s.26; F.Rıfkı Atay, Çankaya, s.113; Liman VonSanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul, 1968, s.353; Sedat Doğruer, Yıldırım'ın Akibeti, s.270.

22 Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel..., "Atatürk", İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul, 1978, s. 729; Sebahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul, 1981, s.168.

23 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)- IV, Haz; Nimet Arsan, Ankara 1964, s.16-17.

24 Salih Omurtak..., "Atatürk", İslam Ans., c.1, İstanbul, 1978, s.730

Sevr Antlaşmasına göre Anadolu.

ilk günden ortaya çıktı. Müttefiklere göre ateşkes, ne müttefiklerin ileride nereye kadar ilerleyebilecekleri belirtilmiş ne de daha önemlisi, gelecekteki sınırlar konusunda hiçbir taahhüt içermeyen sadece Osmanlı ordularının teslim olmasını sağlayan bir anlaşmaydı. Onlara göre mütareke hattı diye bir hat yoktu. Buna karşılık Türklere göre 31 Ekim günü öğle saatlerinde Türk ordularının bulundukları mevziler gelecekteki egemenliklerinin sınırını çizmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa var gücüyle Türk mevzileriyle, İngiliz mevzileri arasındaki boşluğu doldurmaya çalışıyordu. Bu doğrultuda 31 Ekimde Reyhaniye'nin, 3 Kasım'da da Antakya'nın işgal edilmesi emrini verdi. Aynı gün bölgedeki askeri ve sivil yöneticilere gönderdiği, Suriye'nin boşaltılmasını öngören mütarekenin maddelerini yorumlayan bir yönergede Mustafa Kemal Paşa Suriye'nin kuzey sınırını Lazkiye'yi Han Seyhun'a bağlayan ve oradan doğuya uzanan hat olduğunu, yani Halep'in yüz kilometre kadar güneyinden geçtiğini söylüyor ve İskenderun, Antakya, Cebel-Sem'an (Bugün Suriye'deki Daral-Izze), Katma ve Kilis yörelerinde Türklerin yaşadıkları, Halep nüfusunun dörtte üçünün Arapça konuşan Türkler olduğu hatırlanmalı ve bu gerçeklerin bundan böyle ileri sürülecek bütün toprak taleplerinin temelini oluşturacağı göz önünde bulundurulmalıdır" diye ekliyordu.[25]

Diğer taraftan Mondros Mütarekesinin 16. maddesine göre Suriye hududu içinde bulunan kuvvetlerinde Hicaz, Asir ve Yemen'dekiler gibi İtilaf Devletlerine teslim olmaları gerekmekteydi. Hâlbuki Mustafa Kemal bütün kuvvetlerini hududunu tespit ettiği Suriye dışına, öz Türk topraklarına çekmiş bulunmaktaydı.[26] Bununla beraber İtilaf Devletleri mütareke şartlarına dayanarak ve Suriye sınırının Maraş'ın kuzeyinden geçmekte olduğunu ileri sürerek Halep'in kuzeyinde bulunan Mustafa Kemal kuvvetlerinin de kendilerine teslimini istedi-

25 Stefenos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırları, İstanbul, 1994, s.181.

26 Salih Omurtak..., "Atatürk", İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, 1978, s. 730

KARADENİZ
Rusya
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
Yunanistan
Suriye
Irak
İran
AKDENİZ
Kıbrıs
Girit
Rodos
Sinop
İnebolu
Zonguldak
Kastamonu
Samsun
Trabzon
Rize
Tiflis
Kars
Gümrü
Revan
Erzurum
Erzincan
Sivas
Amasya
Çorum
Tokat
Yozgat
Ankara
Kırşehir
Nevşehir
Kayseri
Aksaray
Konya
Karaman
Antalya
Alanya
Silifke
Adana
Mersin
Ceyhan
İskenderun
Antakya
Halep
Rakka
Fırat
Musul
Urfa
Mardin
Nusaybin
Cizre
Siirt
Bitlis
Van
Muş
Elazığ
Malatya
Ergani
Diyarbakır
Çölemerik
Başkale
Aralıklı
Hama
Humus
Trablus
Çanakkale
Gelibolu
Bandırma
Bursa
İzmir
Aydın
Denizli
Muğla
Bodrum
Afyon
Eskişehir
Kütahya
Uşak
Manisa
Balıkesir
Edirne
Kırklareli
Midye
Tekirdağ
İstanbul
Adapazarı
Bolu
Geyve
İnönü
Polatlı
Sivrihisar
Çankırı
Meczitözü
Çerkeş
Ilgın
Akşehir
Beyşehir
Isparta
Burdur
Kilis
Ulla
Rize
Artvin
Ardahan
Sarıkamış
Kemah
Kemaliye
Aşkale
Hasankale
Pasinler
Horasan
Ağrı
Iğdır
Nahçıvan
Van
Başkale
Çölemerik
Siirt
Bitlis
Muş
Elazığ
Malatya
Ergani
Diyarbakır
Sivan
Mardin
Nusaybin
Cizre
Musul
Rakka
Fırat
Halep
Antakya
Hama
Humus
Trablus
Kıbrıs
Girit
Rodos
Alanya
Silifke
Karaman
Antalya
Isparta
Burdur
Afyon
Eskişehir
Kütahya
Uşak
Manisa
Balıkesir
Çanakkale
Gelibolu
Bandırma
Bursa
İzmir
Aydın
Denizli
Muğla
Bodrum
Edirne
Kırklareli
Midye
Tekirdağ
İstanbul
Adapazarı
Bolu
Geyve
İnönü
Polatlı
Sivrihisar
Çankırı
Çerkeş
Ilgın
Akşehir
Beyşehir

Hatay Dörtyol'daki İlk Kurşun Anıtı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ DİRENİŞİN BAŞLAMASI VE TÜRKİYE'DE İLK KURŞUNUN ATILMASI (KASIM 1918 – TEMMUZ 1920)

1. Kuzey Hatay (Nur Dağları) Yöresi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, yani XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren tekrar gündeme getirilen "Şark Meselesi" ile Avrupalılar, Anadolu ve Ortadoğu üzerindeki Türk hâkimiyetini ortadan kaldırmaya yönelmişlerdi. Şark Meselesi siyasetinde ise bir bütün olarak Avrupalılar, Hıristiyan âlemini; Türkler ise tek başlarına, İslam âlemini temsil etmekteydi.[1] Ancak "Hasta Adam" olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin bırakacağı muazzam miras aynı zamanda her biri sömürgeci ve emperyalist amaçlar peşinde koşan Avrupalı devletleri karşı karşıya getirmekteydi. Bununla birlikte, daha başka sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun yanında giren Osmanlı İmparatorluğu savaştan müttefikleriyle birlikte yenik olarak çıkmıştı. Bunun üzerine uzun bir süredir büyük batılı devletler tarafından beklenen fırsat gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını paylaşma hazırlıkları başlamıştı. Osmanlı topraklarının yanı sıra Türklerin yaşamakta olduğu kutsal Anadolu ve Trakya topraklarını da bölüşme hayaline düşmüşlerdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu'nun neticede 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalama durumuna gelmesi ile[2] İtilaf Devletlerine bu büyük İmparatorluğu ortadan kaldırma, yani Şark Meselesi'ni tamamen kendi istedikleri şekilde halletme fırsatını vermiştir.

Mondros Mütarekesi'nden bir gün sonra Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerini öğrenince bunun Osmanlı Devleti'nin hayat ve selametini koruyacak mana ve mahiyette olmadığını anlamıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa, mütarekede geçen bazı deyim ve coğrafi isimlerin muğlâk olduğunu da tespit etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu durumun İngilizler tarafından, kendi menfaatleri doğrultusunda Mondros Mütarekesi'ni istedikleri gibi yorumlamak için bilinçli bir şekilde belirsiz bırakıldığını; bu hususların açıklığa kavuşması ve bu konuda gereğinin yapılması hususunda Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgrafla bildirmişti.[3] Mustafa Kemal Paşa, daha sonra İstan-

1 Bu hususta bkz., Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983, s.7 vd.

2 Mondros Mütarekesi için bkz., Ali Türkgeldi, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948.

3 Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel..., "Atatürk", İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul, 1978, s.729.

Fransız İşgal Birlikleri

bul'la yazışmasına devam etmiş, fakat bu yazışmalardan elle tutulur bir netice alamamıştı.[4]

Böylece İstanbul Hükümeti'nin olaylara kayıtsız tutumu ve her şeyi oluruna bırakması, İngilizlerin bütün arzularına boyun eğilmesi memlekette yer yer bir takım teşekküllerin kurulmasına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Kasım 1918 günü Adana'da sınıf, silah ve ideal arkadaşı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile yapmış olduğu görüşmede[5]: "Artık millet bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır" demişti. Gerçekten artık iş millete kalmıştı. Zaten Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk milletinin kaderi İtilaf Devletlerinin insafına bırakılmıştı. İşte bu durum karşısında halk, devletten beklediğini bulamamış; canını, namusunu ve malını korumak için savunma durumuna geçerek, küçük gruplar halinde milis kuvvetleri meydana getirmiş, dağınık bir şekilde Milli Direnişi başlatmıştı. Hatay bölgesinde meydana gelen bu Milli Direnişi ele alarak incelemeye çalışacağız.

1918 yılının Ekim ayı sonunda Halep'i işgal eden İngiliz kuvvetleri komutanı General Allenby ve Fransız askerî yetkilileri, Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında, müşterek bir harekâtla İskenderun Limanı'nın işgaline karar verdiler. Bu sırada bir İngiliz birliği Halep'ten Antakya'ya gelmiş, ancak birkaç gün sonra geri çekilmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından dört gün sonra, yani 3 Kasım 1918 tarihinde İskenderun Limanı açıklarına gelen bir Fransız mayın tarama gemisi, liman girişindeki mayınları temizleyerek çekilip gitmişti. Bundan sonra Fransa, İskenderun Limanı'ndan faydalanmak için Osmanlı Hükümeti'nden izin istedi. İstenilen izin gelmeden 9 Kasım 1918 günü İngilizler; 10 Kasım 1918 günü de Fransızlar İskenderun'a asker çıkardılar. Coutelas adlı Fransız

4 Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazışmaları için bkz. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, c.1, Ankara, 1995, s. 1 vd.

5 A. Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, c.1, İstanbul, 1953, s.29; Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul, 2009, s. 71–72; Nejat Göyünç, "Milli Mücadele'de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1985, s.216.

savaş gemisinden çıkan ilk Fransız garnizonu İskenderun'a girdi.[6] Bu olaydan hemen sonra, Fransız işgal makamları kendilerine mukavemet eden İskenderun kaymakamını aynı gün Payas'a sürgün ettiler. Bu ilk kuvvetleri, 14 Kasım 1918 tarihinde asıl Fransız işgal kuvvetleri izleyecekti. Fransızlar İskenderun'u işgal ettikten birkaç gün sonra bir bildiri yayınlayarak; "İskenderun'dan Halep'e uzanan yolun İtilaf Devletleri'nin işgali altına girdiğini" ilan etmişlerdi.[7] Artık bundan sonra Fransızlar İskenderun Limanı'ndan devamlı bir şekilde asker çıkararak, Adana ve Halep dolaylarına sevk etmeye başlamışlardı. Fransızların bu kuvvetleri arkasında, gönüllü Ermeni birlikleri de bulunmaktaydı.[8]

1.1. Dörtyol Yöresindeki Mücadele ve İlk Kurşun

İtilaf Devletlerinin İskenderun Limanı'na askerî kuvvetler çıkarmasından sonra, 11 Aralık 1918 günü, o sırada Adana Vilayetine bağlı bir kaza merkezi olan Dörtyol da Fransız işgaline girmişti. 19 Aralık 1918 günü Hassa'nın işgal edilmesinden sonra da, Hatay yöresinde Fransızlar tarafından işgal edilmemiş kasaba kalmamıştı. Ayrıca Fransızlar Dörtyol'u işgal ederken 400 kişilik Ermeni birliğinden oluşan bir Fransız taburundan da faydalanmışlardı.[9]

Daha önceleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Dörtyol'dan Suriye'ye çok sayıda Ermeni göç ettirilmişti. Savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlubiyeti ile sonuçlanmasından hemen sonra, Fransızlar bu göç ettirilmiş Ermenileri yeniden Dörtyol'a yerleştirdiler. Kısa bir müddet sonra Dörtyol'daki Ermenilerin nüfusu 12.000 kişiyi aşmıştı. Dörtyol'a yerleşen Ermeniler, Türkleri yıldırmak amacıyla Fransız işgal kuvvetlerinin de yardımıyla Dörtyol köylerinde yoğun bir şekilde terör başlattılar.[10] İşte bu durum, güneyde Fransız-Ermeni işbirliği neticesi olarak ortaya çıkacak ve böylece, Ermeni mezalimi şiddetini artırarak devam edecekti. Bunun sonucu olarak yöre ahalisi ile Fransız ve Ermeniler arasında amansız bir şekilde çarpışmalar kendisini gösterecekti.[11]

Hatay ve Adana'nın Fransızların eline geçmesine müteakip Ermenilerin buralara hâkim olmak maksadıyla faaliyete başladıkları malumdur. Adana havalisini Büyük Kilikya; Hatay mıntıkası da Küçük Kilikya addederek buralara yerleşmek isteyen Ermeniler her şeyden evvel bu iki mıntıka arasındaki yollar ve geçitler üzerinde bulunan Dörtyol ve Payas kasabalarında vaziyete hâkim olmak istiyorlardı. Bunun üzerine Dörtyol ve Payas'ta Türk-Ermeni mücadelesi başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Dörtyol ve Payas'tan epeyce Ermeni tehcir edilmişti. Fransız İşgalini müteakip Ermeniler gelip eski yerlerine geri dönmüşlerdir. Böylece Dörtyol sakinlerinin çoğunluğunu Ermeniler oluşturmuştu. Fransız idaresinin Ermenileri müdafaa etmesi Ermenilerle, Türkler arasındaki münasebetin, eski olayların hatırlanması üzerine bu iki halk arasında dostça yaşamayı imkânsız bırakıyordu. Henüz Ermenilerin Dörtyol ve civarına geldiklerinin ilk gününden itibaren bazı olaylar meydana gelmişti. Ermeniler şehre inen Türk köylüsünün hayvanını; "Bu bizimdir" diye tutmaya ve tehcir esnasında müsadere edilmiş Ermeni malı olduğunu iddia etmeye başlamışlardı. Her gece sokaklarda olay çıkarıyor, bazı zengin Türk evleri basılıyordu. Ertesi günü Türklerin, Fransız idarecilerine yapmış oldukları şikâyetler havada kalıyordu. Çünkü esasen Dörtyol'a yeni gelmiş, bölgeyi iyice tanımayan Fransız idareciler Ermenilerin tamamen tesiri altında bulunuyordu. Fransızların Dörtyol'a gönderdikleri işgal kuvvetlerinin büyük bir kısmı "Ermeni İntikam Müfrezesi"nden ibaretti; Ermenilerin bu tutumundan rahatsız olan Türkler dağlara kaçarak ve bir kısmı da Payas civarındaki

6 Kadir Aslan, Milli Mücadelede Dörtyol, Hatay, 1991, s.19 vd.; Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul, 2009, s. 94; Erol Seyfeli, "Milli Mücadele'nin İlk Kurşunu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XII, S.35 (Temmuz, 1996), Ankara, 1996, s.399

7 "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c.5, s.3403.

8 Ahmet Cevdet Çamurdan, Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları, Adana, 1969, s.258; Kadir Aslan, a.g.e., s.19 vd.

9 Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.158; Kadir Aslan, a.g.e. s.29 vd.; Geçmişten 2000'li Yıllara Hassa, Erdemli, 2001, s.48-49

10 Adana Bölgesi, Dörtyol ve Cebelibereket'in işgali sırasında çıkan olaylarla ilgili olarak bkz. ATASE, Kls. 241, Dos.27-8, F.56-4; Fransa'nın Çukurova'yı işgali sırasında bu bölgeye yerleştirdikleri Ermenilerin sayıları için bkz. Süleyman Hatipoğlu, Orta Toros Geçitleri'nde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921), Antakya, 1999, s.53, ayrıca bu hususta bkz., E. Bremond, La Cilicie 1919-1920, Paris, 1921, s.11-12.

11 Süleyman Hatipoğlu, "Fransız İşgali sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918–1922)'-II", Türk Yurdu, (Ocak,1988), Ankara, 1988, s.40.

Türk İstiklal Savaşı'nın ilk kurşunu, 19 Aralık 1918'de Hatay'ın Dörtyol ilçesinde Fransız askerlerine karşı Mehmet Kara tarafından sıkılmıştır.

Özerli Köyü'nde toplanarak, Ermenilerle mücadeleye karar verdiler.[12]

Zaten bu durum üzerine, Fransa'nın bölgedeki politikasını belirtmek gerekirse, bu politika iki doğrultuda kendisini göstermekteydi: İşgal sırasında, Ermenilere askeri harekâtta yer verilmesi ve yörenin idari yönden Ermenileştirilmesi.[13] Bunun bir gereği olarak, bölgede Fransız-Ermeni işbirliğini ve bunun tabii neticesi olarak da Ermeni taşkınlıklarını görüyoruz.[14]

Diğer bir husus ise, İtilaf Devletlerinin Ermenilere müstakil bir devlet kurmayı vaad etmeleriydi. Fransızlar, Çukurova'da kurulacak tampon bir Ermeni Devleti ile Türkiye'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesini önleyecek ve bu ise Suriye'deki Fransız hâkimiyetine bir güvence teşkil edecekti.[15] Bu konuda Mustafa Kemal, **Büyük Nutuk**'ta meseleye şöyle bir açıklık getirmektedir:

> *"... Halen ecnebi taht-ı işgalinde bulunan manatıktan, Kilikya'yı Arabistan ile Türkiye arasında bir 'etap tampon' vücuda getirmek maksadıyla ana vatandan ayırmak arzusunda bulunduğu mevzu bahis edildi. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve en zengin mıntıkası olan bu kıtanın hiç bir suretle ayrılmasına muvafakat edilmeyeceği..."*[16]

Atatürk'ün bu açıklaması durumun vahametini ortaya koyuyordu. Buna göre, Fransa kendi denetiminde bölgede iki Müslüman toplum arasında bir Hıristiyan devlet oluşturmak isteğindeydi. Bu

12 Ahmet Faik Türkmen, Hatay Tarihi, c.4, s. 945–946

13 Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1922), Ankara, 1975, s.122.123.

14 Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, s.96

15 Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara, 1989, s.30.

16 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, c.1, İstanbul, 1982, s.244.

durum ise, Fransa'nın güneydeki politikasını net bir şekilde ortaya koymaktaydı.[17]

Böylece Fransa Çukurova üzerindeki emellerini gerçekleştirmek üzere, daha önce bölgeye sevk etmiş oldukları Ermeniler vasıtasıyla bölgedeki ve Dörtyol civarındaki köylere bir dizi baskınlar yaparak, yağma etmeye başlamışlardı. Bu olayları müteakiben Dörtyol'un hemen güneyinde bulunan Özerli köyüne Ermeniler ile Fransızlar yeni bir saldırı yaparak halka zulüm ve işkence yapmaya devam etmişlerdi. Örnek vermek gerekirse, Özerli köyü İhtiyar Heyeti'nden Muhtar Şeyh Musa zade Mehmet Ağa ile Abdülkadir Ağa zade Yusuf Ağa'yı ellerini bağlayarak Fransız işgal komutanının kapısı önünde süngüleyerek şehit etmişlerdi.[18] Bununla da kalınmayarak Özerli köyünde Ermeniler, Türklere ait olan hayvanlara sahip çıkarak zorla alıp götürmek istemişlerdi. Bu haksızlığa tahammül edemeyen Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet (Kara) Ermenilerle kavga yapmış ve bu sırada iki Ermeni'yi vurmuştu. Bu hadiseden hemen sonra Karakese köyüne kaçarak kurtulmuştu.[19]

Ermeniler, Fransız askerlerine bu olayı ihbar etmişler ve daha sonra sayıca fazla bir müfreze ile Özerli köyüne yapılan savunmasız ve acımasız saldırılardan sonra; Karekese köyüne de aynı şekilde ve aynı amaçla bir baskın yapmışlardı. Bu durum karşısında yöre ahalisi kendilerini müdafaa etmek üzere Dörtyol'a giden bütün yollara taştan engeller yaparak barikatlar oluşturmuşlar ve Fransızlara karşı koymuşlardır. 19 Aralık 1918 günü meydana gelen bu direnme esnasında ilk kurşunu, Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet (Kara) patlatarak, ateş emrini vermiştir.[20] İşte Milli Mücadelemizin ilk kurşunu burada atılmıştır. 19 Aralık 1918 tarihinde gerçekleşen bu çarpışma, Dörtyol civarında ve hatta bütün Türkiye'de müstevli düşmanlara karşı ilk mukavemet ve ilk patlatılan silah olmuştur.[21] Bu tarihi hakikat karşısında Dörtyollular ne kadar övünseler haklıdırlar. Zalim ve kahir düşman karşısında gösterilen bu hareket, cesaret ve şecaatin ve vatanperverliğin şaheseridir.[22] 19 Aralık 1918 tarihinde yapılan bu çarpışma Türk milletinin mütecaviz düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnmesidir.

Diğer taraftan Fransızlar beklenmeyen bu mukavemet karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı. Bu çarpışmada on beş Fransız askeri öldürülmüştü. Bunun üzerine Fransız kuvvetleri tekrar saldırıya geçmek üzere, takviye almak amacıyla Dörtyol'a dönmek mecburiyetinde kalmışlardı. Dörtyol'a gelen Fransız askerleri jandarma komutanı Teğmen Hasan'ı da sebepsiz ve suçsuz yere ağır bir şekilde yaralamışlardı.[23] Bundan sonra Dörtyol'un köylerinden çok sayıda genç dağlara çekilmeye başlamıştı.

Nitekim bu olaylardan sonra, önceki çarpışmanın intikamını almak niyetiyle Fransız kuvvetleri, Dörtyol civarında Çaylı köyünden olan Osman oğlu Mustafa adında bir Türk gencini Kurtkulağı denilen mevkiide şehit etmişlerdi.[24] Bu ve buna benzer hadiselerin devam etmesi, yöredeki Türk halkını direnişe sevk etmiştir. Halk, canını ve namusunu korumak için elindeki paraları silaha yatırmaya başlamıştı. Hatta mallarını dahi satarak silah almaya

17 Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915–1921), Ankara, 2001, s.41

18 Kamil Erdeha, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s.305-306; A.Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.158; ATASE, Türk İstiklal Harbi,Güney Cephesi, c.4, Ankara, 1966, s.55-56; Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.3, İstanbul, 1986, s.1267.

19 Kadir Aslan, a.g.e., s.24 vd.; Erol Seyfeli. a.g.m., s.400-401; Kemal Çelik," Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIV, S.41 (Temmuz, 1998), s.482

20 Kadir Aslan, a.g.e., s.25; Süleyman Hatipoğlu, "Milli Mücadele'de Dörtyol ve İlk Kurşun", Sosyal Bilimlerde Araştırmalar, c.1, S.5 (Mart, 1992), Ankara, 1992, s.9; Kemal Çelik," Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIV, S.41(Temmuz, 1998),s.483

21 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.1, Ankara, 1977, s.220'de: Bu olay, Türk milletinin, saldıran düşmana karşı ilk direnmesi olarak kaydedilmiştir; Erol Seyfeli, a.g.m., s.401-402; Kemal Çelik, a.g.m., s.483; Kamil Erdeha, a.g.e., s.305-306; A. Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.87-158; ATASE, Türk İstiklal Harbi, c.4, s.55-56; Nejat Göyünç, Atatürk ve Milli Mücadele, İstanbul, 1984, s.39-40'da "Çukurova'da Fransız işgali 17 Aralık 1918'de Mersin limanına Fransız birliklerinin çıkartılarak Tarsus, Adana, Ceyhan, Misis ve Toprakkale'yi ele geçirmeleriyle başlar, Fransız birlikleri içerisinde Ermeniler de vardır. İki gün sonra, yani 19 Aralık 1918'de Dörtyol'da Fransız birlikleri ile milli kuvvetler arasındaki ilk çatışma meydana gelir. 15 Fransız askeri öldürülür. 21 Aralık 1918'de Yarbay Romieu yönetimindeki bir birliği ikindi vakti Adana'yı işgal eder. Bu birlik içerisinde de Ermeniler vardır..." diyerek konuya açıklık getirmektedir.

22 Süleyman Hatipoğlu, "Milli Mücadele'de Dörtyol ve İlk Kurşun", Sosyal Bilimlerde Araştırmalar, c.1, S.5 (Mart, 1992), Ankara, 1992, s.9; İlk Kurşun için bkz., Ekler, Belge-1

23 A.Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159; Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronoloji (1918-1938), Ankara, 1983, s.13.

24 Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159.

başlamışlardı.[25] İşte şehit edilen Osman oğlu Mustafa'nın kardeşi Kara Hasan adındaki kahraman Türk delikanlısı da, Fransızlardan kardeşinin intikamını almak gayesiyle Kuzuculu köyünde teşkilat oluşturmaya ve milli direnişe hazırlanmaya başlamıştı. Bu hazırlık üzerine yöredeki gençler, hayvan ve mallarını satıp, tedarik edebildiği ölçüde para ile bir mavzer tüfeği satın alarak Kara Hasan'ın kurduğu milli kuvvetlere katılmaya başlamıştır. Sonuçta da, bu bölgede büyük ve kuvvetli bir milli teşkilat meydana gelmiş ve bu teşkilata bağlı milli kuvvetlerin mevcudu ise kısa zamanda 300 kişiye ulaşmıştı.[26]

Böylece fedakâr Türk gençlerinin meydana getirdiği bu milli kuvvetlere, Dörtyol halkı kucak açarak, maddi ve manevi her türlü desteği vermişlerdi.[27] Görüldüğü gibi bu durum, Yunanlıların İzmir'i işgalinden daha önce başlamış ve ilk milli mukavemet olarak Türk Bağımsızlık Savaşı içerisinde şerefle yerini almıştır.

Bundan sonra Kara Hasan kuvvetlerinin direnmesinden son derece rahatsız olan Fransız ve İngiliz kuvvetleri, nihayet 5 Eylül 1919 günü, bu milli kuvvetleri ortadan kaldırmak maksadıyla birisi İngiliz, diğeri Fransız olmak üzere iki piyade taburu, bir sahra ve bir dağ bataryasından meydana gelen kuvvetli bir müfreze ile Karakese köyü üzerinden ve Ziyaret tepesinden başlayarak Nur Dağı'nı tarama hareketine girişmişlerdi. Kara Hasan ve arkadaşları ise Dörtyol'un güneydoğusunda 1115 rakımlı Gürlevik mevkiinde savunma için tertiplenmiş bulunuyorlardı.[28]

Böylelikle düşman, topçularını mevzie sokarak Gürlevik Tepesi'ni ateş altına almış ve piyadeleri de, bu ateşin ve makineli tüfek ateşlerinin desteği altında ilerlemeye başlamışlardı. Düşman piyadeleri, bu ilerleme anında milli kuvvetlere 300 metre kadar yaklaştıkları bir sırada ateşle karşılaşmışlardı. Milli kuvvetlerimizin başlattıkları bu ateş karşısında; düşman akşama kadar saldırısına devam etmek istemişse de, başarılı olamamış ve nihayet oldukça zayiat vererek birliklerini akşama doğru Dörtyol'a çekmek mecburiyetinde kalmıştı.[29] Bundan sonra da Kara Hasan müfrezesi Fransız kuvvetlerine rast geldiği yerde taarruza ve tecavüze başlamıştı.[30] Kara Hasan müfrezesi sırasıyla; 8 Şubat 1920 günü Kırıkhan'dan geçen bir tabura baskın yapmıştı, 6 Mart 1920 tarihinde Akbez'deki Fransız kuvvetlerini geri püskürtmüştü, 7 Mayıs 1920'de Payas'da bir treni de raydan çıkarmıştı, 28 Mayıs 1920 gününde ise Erzin üzerine baskın yaparak Fransızları perişan etmişti.[31]

Bu büyük başarılarında dolayı milis komutanı Kara Hasan'a bölge halkı paşa unvanını vermişti. Bundan itibaren de bu kahraman Türk gencini bütün bölge halkı "Kara Hasan Paşa" diye anmaya başlamıştı.[32] Kara Hasan Paşa, az zamanda artan kuvvetiyle müstevlileri beklemedikleri yerlerinden şiddetli bir şekilde vurmaya başlamıştı. Bir kurmay zabiti gibi, ölçülü, tedbirli hareketi ile Fransızların en zayıf noktalarına hücum ederek; zamanla ele avuca sığmayan bir kuvvet haline gelmişti. Bölgenin bütün halkının hamisi olan Hasan'ın korkusundan Fransızlar köylere zulüm yapmak şöyle dursun, kendi evlerinde bile rahat ve huzur içerisinde duramamışlardı.[33]

25 Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara, 1989, s.18.

26 Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.258'de; Bu sayının 400 kişiye kadar çıktığını belirtmektedir; A.Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159; ATASE, Türk İstiklal Harbi, c.4, s.55-56; Kamil Erdeha, a.g.e., s.305-306; Kemal Çelik, a.g.m., s.483.

27 Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159.

28 Fahri Belen, a.g.e., s.258;Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159; Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, s.100

29 ATASE, Türk İstiklal Harbi, c.4, s.148; Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.159.

30 Hulki Saral-Tosun Saral, Vatan Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1970, s.27; Fahri Belena.g.e., s. 258-259; Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.87.

31 Fahri Belen, a.g.e., s.258; Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, s.101.

32 Damar Arıkoğlu, Hatıraları, Milli Mücadele, Çukurova'da Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar, İstanbul, 1961, s.126-127; F.Belen, a.g.e., s.258; Çamurdan, a.g.e. s.159; K.Erdeha, a.g.e., s.305-306; ATASE, Türk , İstiklal Harbi, c.4, s.55-56.

33 Damar Arıkoğlu, a.g.e., s.126-127'de: "Bu sıralar bir ihtiyar halkı başına topluyor ve Hasan'ı yanına çağırarak:'Ey Ümmet-i Müslüman duydum duymadım demeyin, aslan oğlumuz Hasan'a söz söylerken ve adını çağırırken bundan sonra paşa diyeceksiniz, ben bu ünvanı Hasan'a veriyorum' der ve köylü Hasan'ın adı bundan sonra da paşa olur. Bu kahraman, anlaşma yapılıncaya kadar mücadelesine devam etmiştir. Anlaşmadan sonra da eski haline dönmüş ve bu hizmetinden dolayı da hiçbir karşılık beklememiş ve istememiştir. Yani kendini küçültecek şeylerden uzak durmuştur. Bundan dolayı Mustafa Kemal bu civarda yaptığı bir seyahat esnasında Hasan'a iltifat etmiştir" şeklinde yazarak, bu konuya açıklık getirmiştir.

Reyhaniye Kuvay-i Milliye Birliği ile işgallere karşı silahlı mücadele yürüten Tayfur Sökmen

1.2. Türk Çeteleri ve Bey Hakkı

Bu sıralarda artan Ermeni çetelerinin taşkınlıklarını önlemek amacıyla Nur Dağı yöresinde Bey Hakkı ve arkadaşları Türk çetesi namıyla ortaya çıkmışlardı.[34] Bey Hakkı Payas'ın Özerli köyüne geldikten sonra civar Türk köylerinin ileri gelenleri ve silahlı Türk gençleri burada toplanarak Ermeni taşkınlıklarına karşı ne yapacaklarını konuşmaya başladılar; o sıralarda Türk köylüleri artık Dörtyol'a inmez olmuşlardı. Bu arada Ermeniler iki Göksun'lu Türk'ü öldürmüşlerdi. Dörtyol sorgu hâkiminin ve bir kadın muallimin evleri basılmıştı. Bu sırada askerden dönen Antakyalılardan Tüysüz Ali ve arkadaşları Dörtyol'dan geçerken Ermenilerin hücumuna maruz kalmışlar ve yapılan müsademelerde birkaçı öldürülmüştü. Keza bu sıralarda meydana gelen dikkat çekici bir hadisede bu güne kadar hafızalarda yaşamaktadır, bu olay; Dörtyol'un batısındaki Haraç Çiftliği ismini taşıyan bir çiftliği soymak için 30 kadar silahlı Ermeni, bir gece çiftliği muhasara ederler. Bu yörede cesaretiyle meşhur olan çiftlik sahibi ve kardeşi silahlı müdafaaya başlarlar. Ermeniler 8 kadar yaralı ve ölü bırakıp sabaha karşı firara mecbur olurlar[35] Büyük bir cesaretle Ermeni kafilesini kaçıran bu iki Türk genci de gün doğmadan dağdaki Türk çetelerine katılırlar. Bu hadise Dörtyol Ermenilerinin maneviyatını fena halde sarsmıştı.[36]

Yine o sıralarda Ermeniler Seyhanlı Kara Ahmet'le Tutuzâde Ali Ağa'yı Dörtyol ile Payas istasyonu arasında katletmişlerdi. Bunun üzerine Özerli'de Dedebeyoğlu Hakkı, amcazadeleri Müftü Beyoğlu Dede, Seydi Beyoğlu Hasan, Hocaoğlu Mevlüt ve Derviş Ağa oğullarından Mehmet ve İsmail bir toplantı yaparak Ermenilerin taşkınlığı meselesini müzakereye başladılar. Bu toplantıda Ermenilerin yapacağı herhangi bir baskına karşı alınacak tedbirler düşünüldü ve konuşularak bazı kararlar alındı. Bunun üzerine beş on kişi silahlanarak dağa çıktı. Kürtil'den Baba Mustafa Derviş, Ağalardan Ali Ömer, Hoca oğullarından Mehmet ve Ahmet Kadri, Beyoğlu Hacı Mustafa adamları ile birlikte bu silahlı kuvvetlere katıldılar; bunlar bir gün ansızın İskenderun'a geçen Fransız nakliye kuvvetlerine ateş edip hayvanlarını almak sureti ile ilk silahlı mücadeleye başlamış oldular. Bunun üzerine artık Ermenilerin dağ mıntıkalarında serbest dolaşmalarının arkası kesildi ve aylardan beri iki millet

34 Bey Hakkı (Dedebeyoğlu Hakkı Özer): Küçük Ali oğullarının son meşhur ferdi olan Hakkı Bey İstiklal Harbimiz esnasında Hatay bölgesinde Fransızlara karşı birçok başarılar göstermiş bir kahramanımızdır. Bkz; Mahmut H. Şakiroğlu, "Payas Ayanı Küçük Alioğulları," A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, s. 26-1991'den ayrı basım, Ankara, 1992, s. 130 vd., Ayrıca bu hususta A. Faik Türkmen, Hatay Tarihi, c. 4, s. 946'da: Hakkı Bey'in mensup olduğu aile eskiden beri bu civarda sözünü yürütmüş zengin ve nüfuzlu bir Türk ailesi idi. Bunlar eskiden beri burada yerleşip kalmışlar ekseriya Osmanlı Hükümeti tarafından resmen burayı idareye görevlendirilmişlerdir. Bazı nedenlerle hükümet bunları memuriyetten azlettiği zamanlar o devirde memleketin her tarafında olduğu gibi bunlarda gayr-i resmi surette yine otoriteyi ellerinde, bulundurmuşlardı. İşte Fırka-i İslahiye buralara geçtiği zaman bu ailelerin son nüfuzlu kişisi olan Mıstık Paşa ile oğlu Dede Bey'i Niş kasabasına sürmüştü. 1877–78 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Dede Bey burayı terk ederek Antakya'ya yerleşmişti. Hakkı Bey'de Antakya'da doğup büyümüş olmakla beraber daima Payas'a gidip geldiği için burada hatırı sayılır bir adam olduğunu kaydetmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980, s.125, 149–151; Nuri Yavuz, Fırka-i Islahiye, Ankara, 2004, s.31 vd.

35 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. 4, s. 946

36 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. 4, s. 947

Hatay'da Fransız askerlerine büyük direniş gösteren Türk Kuvvetlerinden Nuri Aydın Konuralp ve arkadaşları.

arasındaki gerginlik silahlı mücadeleye dönüşmüş oldu. Bu mücadeleler ferdi ve düzensiz çatışmalar şeklinde başladı ki, bunların bazılarından söz etmek gerekirse; Türklerin bu tür karşı koymalarına sinirlenen Ermeniler Özerli köyü yolunda birkaç Türk'ü bıçaklayarak öldürdüler. Bunun üzerine Türk çeteleri de, Özerli köyü bahçelerine saklanıp çayın öbür tarafına geçmiş olan iki Ermeni'yi kestiler. Bu hadise üzerine Çaylı, Ocaklı ve Özerli Ermenileri Dörtyol'a taşınarak yerleştiler. Ermenilerin, Türkleri Fransızlara şikâyet etmesi üzerine Fransızlar Osmaniye'den jandarma zabiti Çerkez Mithat'ı kaçırdılar ve ayrıca Türklere gözdağı vermek için; Dörtyol'dan 150 kadar jandarmayı alıp Türk çetelerinin peşine düştüler. Bütün bunlar yetmezmiş gibi Fransız jandarmaları Kürtil köyünü işgal ederek ahaliden Türk çetelerini bulup, teslim etmelerini istediler. Fransız askerlerinin bu talepleri gerçekleşmediği takdirde 500 altın ceza keseceklerini bildirdiler. Bölge ahalisi Türk çetelerini bulup getirmediğinden Fransız jandarma kuvveti zor kullanmak suretiyle 500 altını toplamaya başladı. Fransız jandarmalarının bu davranışını müteakip; bölge halkı son kalan paraları ile inek ve öküzlerini de satıp, tamamen silahlanarak dağa çıktılar.[37]

Dağa çıkan Türkler ilk iş olarak Fransız hükümetine haber gönderip, bundan böyle Kürtil'e jandarma gönderilmemesini istediler ve buna rağmen ters bir tutum sergiledikleri takdirde silahlı bir şekilde karşı koyabileceklerini bildirdiler. Bu hadise üzerine iş büyüyerek gergin bir safhaya geldi. Bu sıralarda Payas'ta Hocazâde Halil adında bir nahiye müdürü görev yapmaktaydı. Bu zat, Fransızların emrine uymayarak Türk çetelerine yardım etti diye, yerine Değirmendereli Ahmet isminde birisi tayin edildi. Bu adam Fransızların her istediğini yaptığı için Türk halkı sinirlenmeye başladı. Fransız baskısı altında kalan halk birer birer çetelere katılıyordu. Bu sırada Dörtyol mıntıkasında Deli Ağa namı ile bilinen Mustafa Ağa,[38] Dörtyollu İsmail Ağa ve İkiz oğulları da Türk çetelerine yardım ediyorlardı.[39]

Bunun üzerine artık Kürtil'e ne Ermeni köylüsü ne de Fransız jandarması gelebiliyordu. O sıralarda Ermeniler Çaylı'dan Kara Hasan'ın kardeşini öldürdüler. Kara Hasan'da beş on akrabası ile silaha sarılıp Ermenilerin geçeceği yolları tuttu. Çok geçmeden Ocaklı yolunda 15 kişilik bir Ermeni kafilesi ile çatışmaya tutuştular. Netice de Kara Hasan ve arkadaşları bu Ermenilerden bir kısmını öldürüp geri kalanları da yaralı bir halde bıraktıktan sonra dağa çekilmişlerdir. Bunların iaşeleri yöre ahalileri tarafından temin ediliyordu. Bu civardaki Türk köylerinin İhtiyar Heyetleri birleşerek Küçük Mikyas'ta bir teşkilat kurmuşlardı. Bu mahalli teşkilat hem Fransız idaresi ile alâkasını kesmiş olan köylülerin idaresi ile meşgul oluyor ve hem de topladıkları aşar paraları ile Türk çetelerini besliyorlardı. Artık Ermenilerle Türk çetelerinin arası tamamen açılmıştı.[40]

37 Erol Seyfeli, a.g.m., s.401

38 Deli Ağa, daha sonraları Dörtyol Cumhuriyet Halk Partisi İlçe Başkanı olmuş sonrada sabık Müftüler Ailesi tarafından öldürülmüştü bkz. A. Faik Türkmen, a.g.e., s.948

39 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e.,c.IV, s. 947-948

40 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e.,c.IV, s. 948

Bundan sonra Ermenilerin teşviki ile Fransızlar bir iki defa Sincan Dağı'na hücum ettilerse de birçok telefat vererek geri çekilmeye mecbur oldular. Hatay'ın her tarafında buna benzer hadiseler vuku bulduğundan birçok Türk köylüsü silahlanarak dağlara çıkıyordu. Fransız kuvvetlerinin bilmediği veya çıkamadığı sarp dağ yollarında Türk kuvvetleri birbirleri ile birleşmeye ve Hatay savunmasının ilk nüvelerini teşkil etmeğe başlıyorlardı. Bu sırada Ceyhan'ın Hamdili köyünde ikamet eden Vanlı Kürt Kara Yusuf lakabını taşıyan bir Türk köy ağası da 15 kadar arkadaşı ile dağdakilere katıldılar. Uzak veya yakın civar köylerden gelenlerle Türk çeteleri 60 silahlıya ulaşmıştı. Dağlık mıntıkanın her tarafına dağılan çeteler ara sıra Belen geçitlerinde ve Kırıkhan taraflarında Fransız nakliye ve jandarma müfrezeleri ile müsademeler yaparak hayvan ve silah elde ediyorlardı.[41] O sıralarda Hassa ve Saylak taraflarından birçok silahlı köylüler de dağa çıkarak çetelere katıldığı gibi Amik ovasında da yer yer Türk çeteleri oluşmuştu. Fransız kuvvetleri, dağlara hareket düzenleyip Türk çetelerini yakalayarak, bir iki saldırı daha yaptılarsa da, bunların hepsi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Fransız kuvvetleri de hayli zayiat vermişti. Fransızların bu tutumu üzerine dağdaki Türk kuvvetlerinin mevcudu 150 kişiye ulaşmıştı. Bu sırada Ermenilerin elinde tuttuğu mıntıkalar sadece Dörtyol ve Akbez kasabaları idi. Ermenilerin nüfusları bilhassa Dörtyol'da ve Akbez'de yoğunlaşmıştı. Ayrıca Ermeniler Akbez'de bulunan Manastır'ı genişleterek imar edip etrafına zengin Ermeni aileleri yerleştirmişti. Böylece şehir merkezlerindeki Türk halkı, Ermeni mezalimine dayanamayarak dağlara çekiliyordu. Dağlarda asker kaçaklarından kalma mavzerleri ele geçiren bazı Türk gençleri dolaşmakta idi. Bu muhitte sözü geçen bazı köy beyleri veyahut herhangi nüfuzlu adamlar bunların başına geçerek silahlı müfrezelerin sayısı çoğalmakta devam ediyordu. Bunlar yolları kesip bazı hükümet karakollarını basıyor ve böylelikle Ermenilere gözdağı vererek korkutuyorlardı. Türk müfrezelerinden bazıları yalnız Fransızlarla mücadele ederken; bazıları da durumu istismar ederek halkı kendilerinden soğutuyorlardı. Umumi bir kumandanın veya tek bir şahsın emrinde olmayarak gayr-i muntazam kuvvetler halinde dağ mıntıkalarında gezinen bu çeteler, her fırsatta Fransız otoritesinin hâkim olduğu yerlere baskın yaparak düşmanı yıldırıyorlardı. Fakat bunlar İskenderun ve Belen gibi büyük şehirlere hücum etmediler ve zaten bunu yapmağa kâfi derecede kuvvetleri de yoktu. Yalnız şurasını kaydedelim ki, Gâvur Dağı çeteleri Hatay'ın silahlı mücadele tarihinde müstakil bir varlık olarak rol oynamış değillerdir. Bu milli müfrezelerden Ahmet Bey, Amik kuvvetlerine karışmış, Hassa ve Akbez mücahitlerine yardım etmiş ve daha sonra Tayfur Mürsel'in maiyetinde çalışmıştır. Türk kuvvetlerinin Hassa ve Akbez'e taarruzları Fransızları oldukça yıldırmıştı. Hassa ve Akbez harekâtında Emin Arifi Bey'in çok büyük hizmetleri görülmüştür. 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesinin akdine kadar Hatay'ın silahlı mücadele devresi boyunca devam eden bu müsademeler itilafnameyi müteakip de durmamış ve bir iki sene daha devam etmiştir. Hatay'ın silahlı mücade-

Solda, Reyhanlı mücahitlerinden Mürseloğlu Ahmet Bey (ortada), Celemeli Mustafa Ağa ve Bahadırlı Nuri Bey.

41 A. Faik Türkmen, a.g.e.,c.IV, s. 948-949

lesi esnasında vukua gelen hadiselerden biri de, bu mıntıkada yapılan Akbez baskınıdır. Bu baskın münasebetiyle ganimet olarak epeyce para ve malzeme de elde edilmiştir.[42] Bu hadisede moral çöküntüsüne uğrayan Fransızlar, büyük kuvvetler göndermek suretiyle bir tenkil hareketi yapmak istemişlerse de, Fransız kıtaları dağlara çıkamadıklarından çeteler bu taarruzdan pek fazla zarar görmemişlerdir.

Bu çete mücadelesinde dağlarda başına adam toplayanların belli başlıları şunlardı: Gâvurdağı'ndan Dede Beyzâde Hakkı Bey, Dörtyollu Kara Hasan Paşa, Mehmet Hoca'nın oğlu Mehmet, vs. idi. Bunlara maddeten ve manen yardım edenlerin başında da; Hassalı İsmail Ağa zadelerle, Tiyek köyünden Kara Bey zade Mehmet Beyler bulunuyordu.[43]

2. Amik Ovası ve Kürt Dağı Yöresi

Reyhanlı ileri gelenleri, 1918 yılında bölgesel bir hükümet kurarak, asi Arapların emellerine ve saldırılarına engel olmaya çalışmıştır. Fakat bölgedeki bu sükûnet devri çok sürmemiş, Bedevi Arapların yağma faaliyetlerine başlamaları ile tekrar bozulmuştu.[44] Bu arada yöredeki Mürselzade ailesi içinde dargınlıklar ve küskünler ortaya çıkmıştı. Vatan topraklarının parçalandığını gören Tayfur Mürsel (Sökmen); beyler arasındaki nifak ve küskünlükleri sona erdirerek onları tek bir çatıda birleştirmişti.[45] Böylece Reyhanlı ileri gelenleri Tayfur Bey önderliğinde toplanarak silahlı mücadele konusunda ortak bir karara varmışlar ve kısa sürede yöre halkı silahlanarak, bölgeyi Bedevi Araplardan temizlemişti.[46]

Bu olaydan birkaç ay sonra Fransızlar Amik Ovası'nı işgal ederek, Reyhanlı'yı Harim kasabasına bağlamıştı. Bu oldu-bitti üzerine Reyhanlı ileri gelenleri Belen kazasına bağlanma konusunda Fransız makamları nezdinde gerekli girişimlerde bulunmalarına rağmen bir sonuç alamamışlardı. Bu durum üzerine bir araya gelen bölge halkı Fransızlara karşı kendi imkânlarıyla mücadeleye karar vermişlerdi. Ancak bölge halkının ne doğru düzgün silahları vardı, ne de maddi imkânları vardı. Böylelikle yapılacak tek şey mevcut silahlı mücadeleye girmeleriydi. Nitekim Ahmet Bey'in liderliğinde teşkilatlanan Amik çeteleri Kürtdağı'nda karargâh kuran Gâvurdağı çetelerinin yardım etmesiyle Fransız garnizonuna bir baskın düzenlemişlerdi.[47] Amik çeteleri bu baskında büyük bir başarı elde ederek, Fransız askerlerini teslim almışlardı. Bu olayın arkasından da 21 Nisan 1919 tarihinde Harim kasabasına saldırmışlardı. Fakat çetelerin yağmaya girişmesi üzerine başarılı olamamış ve 4 Mayıs 1919'da burayı Fransızlara bırakmak zorunda kalmışlardı.[48]

Bu başarısızlığın tek sebebi şüphesiz çetelerin düzgün bir şekilde örgütlenememesi ve herhangi bir merkeze bağlı olmamaları ile izah edilebilir. Bu duruma çekidüzen vermek üzere Tayfur Bey Antakya'ya gitmiş ve bu yöredeki direnişi örgütleyen Dedebeyzâde Hakkı Bey ve Ahmet Türkmen ile görüşerek İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti ile[49] irtibata geçilmesini kararlaştırarak İnayet Mürsel'i İstanbul'a göndermişti. İnayet Bey İstanbul'da Kâzım Paşa ile görüşmüş ondan gerekli talimatları alarak, Amik yöresindeki silahlı direnişin daha düzenli bir hale gelmesini sağlamıştı. Bu sırada Tayfur Bey'de çeteleri tek bir çatı altında toplamak için Maraş Kuva-yı Milliyesi ile temas kurarak 1920 yılının Şubat ayında Maraş'ta Yüzbaşı Kamil Bey ile müzakerelerde bulunmuştu.[50] Tayfur Bey bu görüşmelerden sonra Reyhanlı'ya dönerek almış olduğu talimatlar doğrultusunda hazırlıklar yapmaya başlamış ve Nisan 1920'de meydana getirdiği bir müfreze ile Antep mücahitlerine yardıma gitmişti. Tayfur Bey burada Antep'in savunmasında çalışmak üzere Ankara'dan gönderilen ve Antep'in kuzeyinde bulunan Sam köyünde Yüzbaşı Ali Bey'le görüşerek,

42 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., s. 949

43 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., s. 950

44 Güney Nur, Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı, Antakya, 2008, s. 57

45 Mehmet Tekin, Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Antakya, 2002, s. 27 vd.

46 Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 1978, s. 22; Güney Nur, a.g.e., s. 58; Nuri Aydın Konuralp, Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi, İskenderun, 1996, s. 19

47 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.102.

48 Nuri Aydın Konuralp a.g.e., s. 39, Güney Nur, a.g.e., s.58.

49 Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Çukurova yöresinin İngiliz ve Fransız işgaline uğraması üzerine Çukurovalı Türkler tarafından 21 Aralık 1918'de İstanbul'da kuruldu. Cemiyet Adana, İçel, Mersin, Antep, Antakya, İskenderun, Belen ve Reyhanlı Türklerini temsil etmek ve işgale uğrayan Güney Anadolu topraklarında yaşayan % 90'ı Türk olan insanların haklarını savunmak içten ve dıştan yardım sağlamak amacıyla çalışmalar yapıyordu. Bu konuda bkz. Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta TorosGeçitleri, 1915–21), Ankara, 2001, s.66 vd.

50 Güney Nur, a.g.e., s.59.

burada ilk defa Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmişti. Tayfur Bey buradan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Misak-ı Milli hudutları içinde olup olmadıklarını sormuştu. Mustafa Kemal Paşa Antep'in savunucularından Recep Bey vasıtasıyla verdiği cevapta: "İskenderun sancağı ve havalisinin Misak-ı Milli hudutları içerisinde olduğunu, Maraş'ta teşekkül eden İkinci Kolordu Kumandanlığı ile temas edilmesini bildiriyordu."[51] Mustafa Kemal'in bu talimatı üzerine Tayfur Bey 1920 yılının Temmuz ayında tekrar Maraş'a gitmiş ve buradan lazım gelen talimatları aldıktan sonra Reyhanlı'ya dönmüştü.[52] Bu gelişmelerden sonra Tayfur Bey; Mahmut Gümülüoğlu, Faruk Cengiz, Hamit Öcal ve Mehmet Yediç gibi önemli kişilerden oluşan 30 kişilik bir süvari müfrezesi kurmuştu. Tayfur Bey bu müfrezeyle Gâvurdağı, Antakya ve Kuseyr çeteleriyle birlikte bölgede Fransız işgaline karşı yapılan mücadelelere büyük ölçüde katkı sağlamıştır.[53] Kuva-yı Milliye'ye bağlı bu çete mensupları 1921 Nisan'ında Cilvegözü'nde Fransız kuvvetlerine karşı giriştikleri çarpışmada pusuya düşürülerek şehit edilmişlerdi.[54]

Bu sırada bir başka Fransız kuvvetleri de milli kuvvetlere destek veren Amik çetelerini etkisiz hale getirmek için Reyhanlı'ya kadar ilerlemiş ve geçtikleri köyleri talan etmişlerdi. Reyhanlı'ya da giren Fransız kuvvetleri şehrin ileri gelenlerinden İnayet, Abdurrrahman ve Sururi Mürsel'i yakalayarak İskenderun'a göndermişlerdi.[55]

2.1. Antakya ve Kuseyr Yöresi

Mondros Mütarekesi'nden sonra cephelerden dönen Antakya, İskenderun ve çevresi Türk gençleri bölgede örgütlenerek 1919 yılında çalışmaya başlamışlar ve ilk işleri de Antakya'da Şerif Hüseyin adına Arapça okunan hutbeyi Türkçe okutmak olmuştu. Ayrıca Hocazâde Yüzbaşı Asım Bey, Küçükali oğullarının torunu Dedebeyzâde Hakkı Bey ve 10 kişilik bir heyetle Halep'e giderek cephane ve silah yardımını temin etmiş ve böylece Antakya ve Kuseyr'de Kuva-yı Milliye'yi oluşturmuştu. 1919 yılının Kasım ayında da bu heyet civar köyleri dolaşarak halkı işgalcilere karşı mücadeleye davet etmeye başlamışlardı. Türklerin bu çalışması ve organizesi üzerine Fransızlar 200 kişilik takviye bir kuvveti Antakya'dan bölgeye göndermişler ve Şumracık köyü üzerinden Kuseyr'e doğru ilerlemişlerdi. Fakat Fransız kuvvetleri Cidalli mevkiine ulaştıkları zaman Kuva-yı Milliyeciler hemen taarruza geçerek, büyük bir zafer kazanmışlardı. Bu çarpışmadan ve Kuva-yı Milliyecilerin zaferinden sonra Antakya ve Kuseyr yörelerinde silahlı mücadele dönemi başlamıştı.[56]

2.2. Antakya Baskını

Bölgede silahlı mücadelenin başlaması Fransızları rahatsız etmişti. Bu durum üzerine Fransızlar Türk çetecilerinin yakınlarını tutuklayıp, onları Antakya'da bulunan hükümet konağındaki hapishaneye kapatmaya başlamışlardı. Olayların bu şekilde cereyan etmesi üzerine Yüzbaşı Asım Bey önderliğinde Milli Kuvvetler 13 Mart 1920 Cuma günü Antakya'ya girerek Fransızlara bir baskın yapmışlardı. Kuva-yı Milliyeciler hapishaneyi basarak tutukluları serbest bırakmışlar ve şehirde sekiz saat kaldıktan sonra tekrar dağlara çekilmişlerdi.[57] Antakya baskınının başarılı olması çetecilerin prestijini bir kat daha arttırmış ve sayıları 250 kişiye ulaşmıştı.[58] Şurası da bir gerçektir ki bu dönemde Antakya, Reyhanlı ve Dörtyol çeteleri Halep'teki Arap Hükümeti'nden yardım alıyor bu durum da iki tarafında işine yarıyordu. Bölgedeki mücadelede eğer Türk çeteleri başarı sağlayarak Fransızları Antakya, Dörtyol ve İskenderun'dan atarsa bu yörelere Halep'teki Arap yönetimi sahip olabilirdi. Türk hükümeti ise çetelere yardım ettiği gibi, Arap desteğinin devamında fayda görüyordu. Çünkü Araplar Fransızlara karşı ayaklanır ve başarı sağlarsa, zor duruma düşen Fransızların bölgeyi tahliye etmeleri gerekebilirdi. Zaten TBMM Hükümeti tarafından

51 Tayfur Sökmen, a.g.e., s. 32 vd.; Güney Nur, a.g.e., s. 60.

52 Güney Nur, a.g.e., s. 60; Ahmet Faik Türkmen, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi, c.4, İstanbul, 1939, s. 1001.

53 Mehmet Tekin, Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Antakya, 2002, s. 37; Güney Nur, a.g.e., s. 60.

54 Nuri Aydın Konuralp, Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi, İskenderun, 1996, s. 75, Güney Nur, a.g.e., s. 60.

55 A. Faik Türkmen, a.g.e., s. 1007, Tayfur Sökmen, a.g.e., s. 30; Güney Nur, a.g.e., s. 61.

56 Güney Nur, **a.g.e.,** s. 62-63, A. Faik Türkmen, **a.g.e.,** s. 971

57 Ahmet Faik Türkmen, **a.g.e.,** s. 974; Güney Nur, **a.g.e.,** s. 64

58 Mehmet Tekin, **a.g.e.,** s. 102-103

bu görüşü destekleyen ve bölgedeki Arapları mücadeleye sevk eden beyannameler de dağıtılmıştı.[59] Bu dönemde bazı çeteciler Arap tesirinde kalmış olmalarına rağmen bu durum kullanılabilir bir durumdu ve işgalci güçlere karşı yürütülen mücadelenin selameti açısından önem arz etmekteydi.[60]

Diğer taraftan Antakya baskınında zor anlar yaşayan Fransızlar Cebrail Tepesi'ni tahkim etmeye başlamışlar ve tepeye mitralyözler yerleştirmişlerdi. Bu duruma rağmen Türk çeteleri bölgede zaman zaman Fransız mevzilerine baskın yaparak, onlara ağır kayıplar verdiriyorlardı. Bunlardan birinde Nuri Aydın (Konuralp) Bey'in kardeşi İzzettin Çavuş Cebrail Tepesi'nin karşısındaki Maslak değirmen harabesine çıkarak ateş etmiş ve Fransızlara ağır kayıplar verdirmişti.[61] Bu durum üzerine Fransızlar hemen karşı bir saldırı başlatarak Antakya'yı 17 gün süreyle top ateşine tutmuşlardı. Kuva-yı Milliyeciler buna karşılık vermede gecikmeyerek 23 Nisan 1920 tarihinde İskenderun'dan Antakya'ya gelmekte olan Fransız takviye kuvvetlerine bu iki mıntıka arasında bulunan ve yegâne geçit yeri olan Topboğazı'nda bir baskın düzenlediler. Dedebeyzâde Hakkı Bey komutasındaki çeteciler burada büyük mukavemet göstermelerine rağmen sürekli olarak takviye alan Fransız kuvvetleri karşısında tutunamayarak geri çekilmişler ve Antakya'yı savunmaya başlamışlardı.

Bu arada Fransızlar Cebrail Tepesi'ne yerleştirdikleri toplarla Antakya'nın Türklerle mesken mahallelerini bombardıman etmeye devam etmekteydiler. 17 gün boyunca süren bu bombardımanda şehir içindeki sur kalıntılarını topa tutarak iki bin yıllık yapıların yerle bir olmasına neden olmuşlardı.[62] 1920 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Antakya, Kuseyr, Dörtyol ve Amik mıntıkalarının siyasal tablosunda önemli bir değişiklik olmuştu. İskenderun Limanı'ndan sürekli asker çıkaran Fransızlar, yığınak yaparak öteden beri kendi nüfuz bölgeleri olarak gördükleri Halep üzerine yürüyerek 24 Temmuz 1920 günü Halep'i işgal etmişlerdi. Halep'in Fransızların eline geçmesinden sonra Asım Bey'in yanında kalan grup dışındaki çeteler Antakya'dan Hassa'ya, buradan da Maraş'a gitmişlerdi. Bu arada bazı kişilerin sözlerine inanan Asım Bey emrindeki çeteleri dağıtmaya ve silahlarını teslim etmeye razı olmuş ve de 15 Ağustos 1920 tarihinde silahlarını teslim ederek çeteleri dağıtmıştı.[63] Bu durum bölgede yeni bir teşkilatlanmayı mecbur kılıyordu. Nitekim Maraş'taki II. Kolordu Komutanlığı 21 Aralık 1920'de Yüzbaşı Bedri Bey'i bölgeye göndermişti. Böylece Yüzbaşı Bedri Bey bölgeye gelerek yöredeki Kuva-yı Milliyecileri, daha teşkilatlı ve intizamlı bir hale getirmişti.[64]

59 Mehmet Tekin, **a.g.e.,** s. 103; Güney Nur, **a.g.e.,** s. 64

60 Güney Nur, **a.g.e.,** s. 64

61 Güney Nur, **a.g.e.,** s. 64-65; Ahmet Faik Türkmen, **a.g.e.,**c.IV, s. 979

62 Güney Nur, **a.g.e.,** s. 65; Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, s. 109; A. Faik Türkmen, **a.g.e.,**c.IV, s. 982

63 Güney Nur, a.g.e.,s. 65-66; Mehmet Tekin, a.g.e., s. 110; ayrıca bu konuda A. Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s.999'da: *"Namuslu ve kahraman bir Türk zabiti olan Yüzbaşı Asım art niyetle ve kasta vatanına ihanet etmiş değildi. Ancak Fransızların ve etrafını saran Fransız taraftarlarının bin bir çeşit tesirlerine kapılarak iğfal edilmiş bulunuyordu. Filhakika Halep'in sükûtu onun kuvveimaneviyesini kırmış ve kendisini şaşkına döndürmüştü... Hülasa bu şaşkınlıkların tesiriyle Yüzbaşı Asım çete hareketini tatil ederek bir kısım efradın silahlarını Fransızlara teslim eyledi"* şeklinde yazmaktadır.

64 Güney Nur, a.g.e., s. 66.

İKİNCİ BÖLÜM

KUSEYR KONGRESİ VE MİLLİ DİRENİŞTE ANKARA'NIN ETKİSİ (TEMMUZ, 1920-20 EKİM 1921)

1. Kuseyr Kongresi (Temmuz, 1920)

Artık 1920 yılının Temmuz ayından itibaren bölgedeki milli direnişler daha düzenli hale girmiştir. Bundan sonra Hatay Türk halkının artık milli gayeyi anlayarak harekete geçmesi[1] zamanının geldiğini fark etmiştir. Bu sıralarda 23 Temmuz 1920 tarihinde Fransızların Halep'i işgal etmesine karşın Faysal Hükümeti hiçbir direniş göstermeden Fransız kuvvetlerine teslim olmuştu. Bu durum Antakya ve Kuseyr bölgesindeki Arap yandaşı esnafın tutumunu değiştirmişti. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine bölgedeki Faysal yanlıları bu durum karşısında yapılacak çalışmaları belirlemek üzere Kuseyr havalisindeki Türk ve Arap ileri gelenlerini Kuseyr'in Ziyaret köyünde yapılacak olan kongreye davet etti. Bu davetin ertesi günü yapılan kongrede çatışmaların durdurulması yönünde görüşlerini bildiren Faysal yanlıları, çetelerin silahlarını da Fransızlara teslim etmelerini istemişlerdi. Bu olumsuz düşünce kongreye katılan kişilerin çoğunluğu tarafından tepki ile karşılanmıştı. Nitekim bu tepkiyi değerlendiren yedek subay Cevat Bey kongreye katılanlara hitaben şöyle bir konuşma yaptı:

"Ağalar, eğer Halep sükût ettiyse bize ne, zaten Halep'in bize bir yardımı mı dokunuyordu? Silah ve cephanelerimizi kendi paramızla bize sattıklarını cümlemiz biliyoruz. İşte, soydaşlarımız Türkler, Maraş'ta Milli Kuvvetler teşkil edip Hassa'ya kadar ilerlemişlerdir. Biz esasen Türk gayesi için çalışıyorduk. Halep'e arka vermekliğimiz silah ve cephane temin etmek içindi. Kuvvetlerimizi dağıtıp maneviyatımızı bozmadan Maraş'a bir heyet gönderelim ve Mustafa Kemal Paşa'nın zabitlerinden talimat alalım" sözlerinden sonra da Cevat Bey Halep'in Fransızların eline geçmesinin Antakya, Kuseyr ve Amik mıntıkalarında sürdürülen mücadele açısından hiçbir değişiklik yaratmayacağını, asıl desteğin gittikçe güçlenen Maraş Kuva-yı Milliyesi'nden alınması gerektiğini de vurgulamıştı.[2]

Gerçekten de Antakya, Kuseyr ve Amik Kuva-yı Milliyecilerinin geleceği açısından Cevat Bey'in konuşmasına dayanıp, Maraş'taki II. Kolordu ile temasa geçerek, yöredeki milli kuvvetleri alınacak tedbirlere göre düzenlemekten başkaca çıkar yol görünmüyordu. Cevat Bey'in yaptığı bu konuşma orada bulunanlar üzerinde olumlu bir etki yapmış ve heyecanı daha da arttırarak "Yaşasın Mustafa Kemal, Yaşasın Türklük!.." nidaları Kuseyr yaylasından yükselmeye başlamıştı. Kongreye ka-

1 Ahmet Faik Türkmen, Hatay Tarihi, c. 4, İstanbul, 1939, s. 944.

2 Güney Nur, a.g.e., s. 100; ; Erol Seyfeli, Hatay'da Milli Mücadele, Kırşehir, 1996, s.123; StefanosYerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul, 1994, s. 184; "Hatay", Yurt Ansiklopedisi,c.V, İstanbul, 1982, s. 3405.

tılan büyük çoğunluk milli direnişin bundan sonra Maraş Kuva-yı Milliyesine bağlı olarak yürütülmesinde görüş birliğine vararak bunu karara bağlamışlardı. Hemen 10 kişilik bir heyet oluşturularak Maraş'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kongreye katılan Arap yanlıları bu tutumu desteklemeyince Antakya, Kuseyr ve Amik Kuva-yı Milliyesi içinde Arap etkisi sona ermişti.[3]Kuseyr Kongresi'ndeki bu gelişmeler bölgedeki Kuva-yı Milliyenin Arap tesirinden çıkarak tam bir Ankara Hükümeti etkisine girmesinin başlangıcı olmuştur. Böylece bölgedeki Türk Kuva-yı Milliyesi üzerinde TBMM Hükümeti etkisini hissettirerek, kontrolün tamamen Ankara'nın eline geçmesine zemin hazırlanmıştı. Bundan sonrada bölgede Türk Kuva-yı Milliyesi hızlı bir şekilde yeniden bir teşkilatlanmaya gitmişti.[4]

Bölgedeki Türk Kuva-yı Milliyesiyle ilgilenen II. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey bölgenin takviye edilmesini ve maddi destek yapılmasının gerekliliğini TBMM Hükümeti'ne bildirmişti. TBMM Hükümeti de gönderdiği cevapta Antakya ve Kuseyr yöresinde yürütülen mücadelenin kendileri tarafından da yakından ilgi ile izlendiğini ve buradaki kuvvetleri idare etmek üzere Yüzbaşı Bedri Bey'in bölgeye gönderildiğini bildirdi.[5] Böylelikle kongreden hemen sonra bölgedeki Kuva-yı Milliye tamamen Ankara'nın yörüngesine girerek yeni bir örgütlenmeye gitmişti.[6]

1.1. Birinci Boklukaya Muharebesi (21–30 Eylül 1920)

Diğer taraftan son gelişmelere göre Fransız kuvvetleri 1920 yılının Temmuz ayında taarruza geçerek, Halep'i işgal etmişlerdi. Bu hadise ile beraber Amik ovasındaki durum önem kazanmıştı. Fransızların bu olaydaki amaçları İskenderun-Halep şosesinin geçtiği bu mıntıkayı ele geçirmekti. Bundan dolayı Fransızların tek geçit yeri olan Belen'in, Türk kuvvetleri tarafından elde tutulması ve iyi muhafaza edilmesi lazımdı. Belen geçidinin elde tutulması aynı zamanda Antep'teki milli kuvvetlere ve buradaki milli direnişe büyük katkı sağlayacaktı. Amik ve Gâvurdağı çeteleri, 50 kişilik Antakya müfrezesi ve II. Kolordu Komutanlığı'nın gönderdiği kuvvetlerle ortaklaşa Belen Cephesi'ni oluşturmuşlardı. Belen'de meydana getirilen bu müfrezenin görevi Anadolu'nun Kuzey Suriye'ye açılan kapısı Belen'de konuşlanan Fransız kuvvetlerine baskın yapmak ve bu civardaki önemli geçit yeri olan Derindere Köprüsü'nü havaya uçurmaktı.[7]

Fransız işgaline karşı bölge halkı da; işgalcilere karşı örgütlenerek bölgedeki çetelere katılmışlardı. Böylelikle güçlenen Bölgedeki Kuva-yı Milliyeciler, Belen Cephesi'nin önemini anladılar ve bu durumu da dikkate alarak, cepheyi oluşturmak üzere Gâvurdağının doğusundaki Demrek köyünü merkez olarak seçmişlerdi. Hatay mıntıkasındaki teşkilatlanmayı Maraş'taki II. Kolordu organize ediyordu. Kuvvetler arasındaki İhtiyat Subayı Antakyalı Nuri Aydın bir müfrezeyle köye geldi. Amik beylerinden Tayfur Mürsel, İnayet, Kadri, Abdullah ve Abdurrahman Beyler, Saylak'dan Kara Mehmet Andı, Eşmişek, Delibekirli, Alaybeyli Ağaları da köyde toplandılar. Milli Kuvvetlere Belen Kaymakamı İhsan Bey destek veriyordu. Teşkilâtın güçlenmesi üzerine, karargâh Ceylanlı köyüne taşındı ve yardım için Kuseyr çetelerinden Asım Bey davet edildi. Ceylanlı köyünde toplanan kuvvetler henüz büyük bir yekûn oluşturmamıştı. Bu sırada Dörtyol'dan Çaylı Hacı, Payas'tan Papanın oğlu Mustafa Ceylânlı Karargâhına katıldı. Kılıç oğullarından Haydar Kılıç ve kardeşi Lütfi, Çoşlu'dan Kürt İbrahim kuvvetleriyle, Paşabeyzâde Halil Ağa kuvvetleri de toplanan kuvvetler arasındaydı.[8] Burada toplanan halkın ileri gelenleri ve çete reisleri kendi aralarında görüşüp fikir alış-verişinde bulunarak durum tespiti yapmışlardı. Bu durum tespitinden sonra Belen'e baskına karar verdiler. Milli kuvvetler önce Belen'in doğusundaki Apışkaya mevkiinde mevzilendi. İlk saldırı Atık köyü ile Fransızların Belen'deki çadırlarına yapıldı. Atık köyü teslim alındı, ancak ertesi gün Fransızların Gezbeli'yi kuşatacağı haberi alınınca, kuvvetler o yöne kaydırıldı. Kırıkhan'dan bir Fransız kuvve-

3 Güney Nur, a.g.e.,s. 100;S. Yerasimos, a.g.e., s. 184

4 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e.,c. IV, s. 938, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c. V, İstanbul, 1982, s. 3404-3405

5 Güney Nur, a.g.e.,s. 101;Ahmet Faik Türkmen,a.g.e., CIV, s. 1010

6 Güney Nur, a.g.e., s. 102

7 Güney Nur, Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekatı, Antakya, 2008, s. 60-61; Ahmet Faik Türkmen, a.g.e.,c.IV, s. 1002

8 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., s.1004 vd.

tinin, çeteleri arkadan çevireceği haberi geldi. Gezbeli mevkiinde Sakıt deresinde çarpışma oldu. Bu çarpışmada on beş kadar Fransız askeri öldürüldü. Cephanesi azalan kuvvetler, arkadan çevrilme tehlikesini de dikkate alarak geri çekilme kararı aldı ve ikindi üzeri, kuvvetler Delibekirli köyüne geldiler.[9] Ertesi sabah, Fransızlar Kırıkhan'dan Delibekirli köyüne doğru yürüdüler. Kuvvetler cephane azlığından çarpışmayı kabul etmeyerek Ceylanlı'ya kadar kaydırıldı ve burada Maraş'tan gelen cephaneyi teslim aldı. Savaş, Ceylanlı'yla Gümüşoluk arasındaki mevkide yapıldı. Payaslı Cerrah Uşağı Müfrezesinin ihaneti üzerine, kuvvetler sağ taraftan yara aldı ve Hayma Çınar-Demrek Boğazı yoluyla Hassa'ya kadar geri çekilindi. Hassa istikametine çekilen milli kuvvetler bozgun havasından kurtularak derlenip toparlanmışlardır.[10]

Belen baskınından sonra, Fransızlar Belen Gediğinden Hassa'ya kadar otuza yakın köyü baştan sona yaktılar. Bu olay üzerine yöre halkı dağlara kaçmıştı. Fransızlar Hassa'ya doğru ilerlerken, Boklukaya mevkiinde Fransız kuvvetleri Türk kuvvetlerinin direnişi ile karşılaştılar. Türk kuvvetleri arazinin durumu elverişli olduğu için burada mevzilenmişlerdi. Bu direniş sonucunda milli kuvvetler büyük bir zafer kazanmışlar ve Fransızları geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. 1920 yılının Eylül ayında, Hatay silahlı mücadelesinde önemli yer tutan Boklukaya harbi burada yapıldı. Cephe, Doğuda Narlıhöbür, Batıda Gürcü ve Gümeni olmak üzere beş kilometrelik bir alandan oluşmuş ve savaşta şiddetli bir şekilde cereyan etmişti. Fransızların Alay Komutanı dâhil, birçok subay ve yüz kadar asker zayiatı olmuştu. Bu savaştan sonra Türk çeteleri çok sayıda silah ve cephane ele geçirmişti. Tarihe Birinci Boklukaya Zaferi olarak geçen bu zafer Antakya, Hassa, İslâhiye, Kırıkhan ve Reyhanlılıların ortak bir zaferi olmuştur. Bu muharebede Hassalı kadınların gösterdikleri fedakârlıklarda asla erkeklerden aşağı değildi. O kadınlar cepheye mütemadiyen su, yemek, ayran taşıyarak çeteleri beslemişlerdi.[11] Bu durum Fransızları öfkelendirdi. Daha sonra Fransızlar çok daha üstün kuvvetlerle buraları işgal ederek, bölgenin ileri gelenlerini tutukladılar ve Hassa'ya kadar bütün bölgeyi işgal ettiler.[12]

Bölgedeki olayların böyle gelişmesi üzerine Kuva-yı Milliyeciler daha fazla destek bulmak için Maraş'a giderek II. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey ile görüşmüşlerdir. Selahattin Adil Bey de TBMM Hükümetine durumu bildirmiş ve gelen cevabi yazıda Yüzbaşı Bedri Bey'in bölgeye gönderileceği belirtilmişti. Bunun üzerine artık Antakya, Kuseyr ve Amik bölgesindeki milli kuvvetler Maraş Kuva-yı Milliyesi'nin bir kolu haline gelmişti.[13]

1.2. Bedri Bey'in Bölgeye Gelişi ve Faaliyetleri

Kuseyr Kongresi'nden sonra bölgeye gelen Bedri Bey 21 Aralık 1920 günü Kuseyr taraflarına geçerek, hareket merkezi olan Büyükburç'ta yapacağı teşkilatın esaslarını belirleyerek işe koyulmuştu. Bölgede oluşturulan bu teşkilatlanmada Nuri Aydın (Konuralp) Bey, Ahmet Türkmen ve Dedebeyzâde Hakkı Bey fiilen görev üstlenmişlerdi. Bölgede oluşturulan bu milli kuvvetlerin sayısı 500 kişiyi bulmuştu. Bedri Bey'in bizzat bölgeye gelerek yeniden bir teşkilatlanmaya girmesi Türk Kuva-yı Milliyesine güç katmıştı.[14]

1.2.1.Küncülü Boğazı Muharebesi

Bedri Bey'in bölgedeki Türk Kuva-yı Milliyesini örgütleyip düzene sokarak güçlendirmesi üzerine; Fransızlar bölgedeki kuvvetlerini Kışla, Rüştiye Mektebi ve Cebrail Tepesi'nde mevzilendirerek takviye etmişlerdi. Ayrıca Fransızların Harim Kasabası, Hamam Nahiyesi ve Kırıkhan'da da iki piyade ve bir süvari bölüğü vardı. Bunların dışında Fransızla-

9 A.Faik Türkmen, a.g.e., s. 1004-1009; Erol Seyfeli, Hatay'da Milli Mücadele, s.132; Hasan Ayparlar, Bazı Yönleriyle Kırıkhan, Kırıkhan, 2002, s. 28.

10 A.Faik Türkmen, a.g.e., s.1004-1009; Erol Seyfeli, a.g.e., s.132; Güney Nur, a.g.e., s.61; Hasan Ayparlar, a.g.e., s.28; "Hatay", Yurt Ansiklopedisi,c.V, İstanbul, 1982, s.3405.

11 Nuri Aydın Konuralp, a.g.e., s. 70-71; Güney Nur, a.g.e., s. 62; "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c. V, İstanbul, 1982, s. 3405; Hasan Ayparlar, Bazı Yönleriyle Kırıkhan, Kırıkhan, 2002, s.28 vd.

12 Hasan Ayparlar, Bazı Yönleriyle Kırıkhan, Kırıkhan, 2002, s. 29; A.Faik Türkmen, a.g.e., s.1004-1009.

13 Güney Nur, a.g.e., s. 62, Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1010; Nuri Aydın Konuralp, a.g.e., s.70-71; Hasan Ayparlar, a.g.e., s. 28 vd.

14 Güney Nur, a.g.e., s. 102-103; Bedri Bey'in bölgede oluşturduğu bu teşkilat hakkında bkz; Nuri Aydın Konuralp, a.g.e., s. 88-89 ve A. Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1011-1012.

rın bölgede teşkil ettikleri jandarma, polis ve milis güçleri de bulunmaktaydı.[15]

Fransızlar bölgede tam bir hâkimiyet kurmak için yaptıkları her saldırıda karşılarında hep Kuseyr'de konuşlanan Türk milli kuvvetlerini buluyorlardı. Kuseyr'i ele geçirmeden Antakya'ya bütünüyle hâkim olamayacaklarını anlayan Fransızlar, 1921 yılının kışıyla birlikte Kuseyr yönündeki saldırılarını arttırmaya başlamışlardı. Bu sırada Tayfur Bey'e bağlı kuvvetlerin Belen'e yaptığı taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması üzerine de önlerini boş bulan Fransızlar İskenderun'dan Antakya'ya epeyce kuvvet sevk etmişlerdi. Artık Fransızlar Kuseyr'e karşı taarruza geçebilirlerdi. Böylece Fransızlar Kışla ve Cebrail Tepesi'nden sevk ettikleri kuvvetlerle Antakya'nın yakınındaki Habib-i Neccar Dağı'nı tutmayı, buradaki çeteleri sürdükten sonra da Kuseyr'i ele geçirmeyi planlamışlardı. Buna karşın Türk kuvvetleri Fransızların geçmeye mecbur oldukları Küncülü Boğazı'nın hakim noktalarını tutmuşlardı. Fransızlar yapmış oldukları plana dayanarak, Küncülü Boğazı'na saldırıya geçmeleri üzerine, burada şiddetli bir dağ harbi başlamıştı. 24 saat boyunca devam eden bu savaşta Türk milli güçleri büyük bir zafer kazanarak, Fransızları geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Türk milli kuvvetlerinin tamamının Küncülü Boğazı'nda toplanacağını fark eden Fransız kuvvetleri Antakya'da bazı Türk mahallelerine girmişlerdi.[16]

1.2.2. Fransızların Cisr-i Hadit Baskını ve Derküş Muharebesi (7 Ocak 1921)

Cebel-i Zaviye bölgesinde, Kuryeli Karagözzâde Abdülgani Efendi, Hafız Selahattin ve Reyhanlılı Ebu Tahir Fransızlar aleyhine örgütlenmeye başlamışlardı. Bu durumdan rahatsız olan Fransızlar bunun üzerine General Debieuvre komutasındaki birliklerini Reyha kasabasından Cebel-i Zaviye bölgesine sevk ettiler. Tam teçhizatlı Fransız kuvvetleri 20 Aralık 1920 tarihinde Etalp denilen yerde milli kuvvetleri yenerek geri çekilmeye mecbur etmişlerdir.[17]

Diğer taraftan Fransızlar Habib-i Neccar Dağı (Küncülü Boğaz Muharebesi) yenilgisinin ardından saldırılarına devam ederek bu sefer Cisr-i Hadit yolunu denediler. Bunun için General Goubeau komutasındaki Fransız kuvvetleri Cisr-i Şuğur'dan-Karbeyaz'a doğru harekete geçerek Cisr-i Hadit civarına saldırdı. Burası Cevat Bey komutasındaki 20 kişilik bir milli kuvvet tarafından savunuluyordu.[18] Burada yapılan şiddetli savaştan sonra Cevat Bey kuvvetleri tutunamayarak geri çekilmeye başlamış ve bu suretledeCisr-i Hadit yöresi Fransızların eline geçmişti. Bu bölgede milli kuvvetlerin elinde kalan tek geçit Derküş Boğazı'dır.[19]

Fransız kuvvetlerin Derküş Boğazı'nı ele geçirmesi, buradaki Milli kuvvetlerin sonunun gelmesi ve buradaki mücadelenin bitmesi demekti. Bölgedeki Türk çetelerinin bir şeyler yaparak Fransızların bu planını bozmaları gerekmekteydi. Bunun için Bedri Bey hemen savunma tertibatı almaya başlamıştı. Buna göre İbrahim Henano ve Necip Üveyd, Gaffar bölgesine gönderilerek herhangi bir saldırı esnasında Fransız kuvvetlerini arkadan vurabilecek konuma getirilmişti. Asi nehrinin doğusundaki geçitlere bir mitralyöz yerleştirildi. Mitralyözün hemen yanına 20 neferle ihtiyat zabiti Nuri Aydın'ın kardeşi İzzettin Çavuş getirilmişti.[20] Hamit Çavuşun 25 kişilik kuvveti herhangi bir duruma kadar geride bırakılmıştı.[21] Tayfur Bey de kendi müfrezesiyle Derküş'ün güneyini tutmuş boğazın doğusundaki yamaçlara da gönüllüleri yerleştirmişti. Bu arada Nuri Aydın, Dedebeyzâde Hakkı ve Osman çavuşlarla keşfe çıkmışlardı.[22] Sonuçta 7 Ocak 1921 tarihinde Fransızların Derküş üzerinde yaptıkları bu saldırıda Fransız kuvvetleri ağır kayıplar vere-

15 Güney Nur, a.g.e., s. 104; "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c.V, İstanbul, 1982, s. 3405.

16 Güney Nur, a.g.e., s. 105; Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1015; "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c. V, s. 3405.

17 Güney Nur, a.g.e., s. 107.

18 Remzi Siliöz, Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa, 1937, s.59.

19 Derküş Boğazı iki dağın birleştiği derin bir boğaz olup, Halep arazisi ile Kuseyr yaylası arasında ve Antakya topraklarının sonunda bulunan önemli bir geçit yeriydi. Asi nehri de bu boğaz üzerinden geçmektedir. Bkz; Güney Nur, a.g.e., s. 106.

20 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1014 vd.; Güney Nur, a.g.e., s.106.

21 Konuralp, a.g.e., s. 96; Güney Nur, a.g.e.,s. 106.

22 Osman Çavuş'un yapmış olduğu keşifte Fransızların bir taburu ile iki yüzü aşkın cephane ve ekmek yüklü deveden ibaret olduğu anlaşılmıştı. Bkz; N. Aydın Konuralp, a.g.e., s. 96.

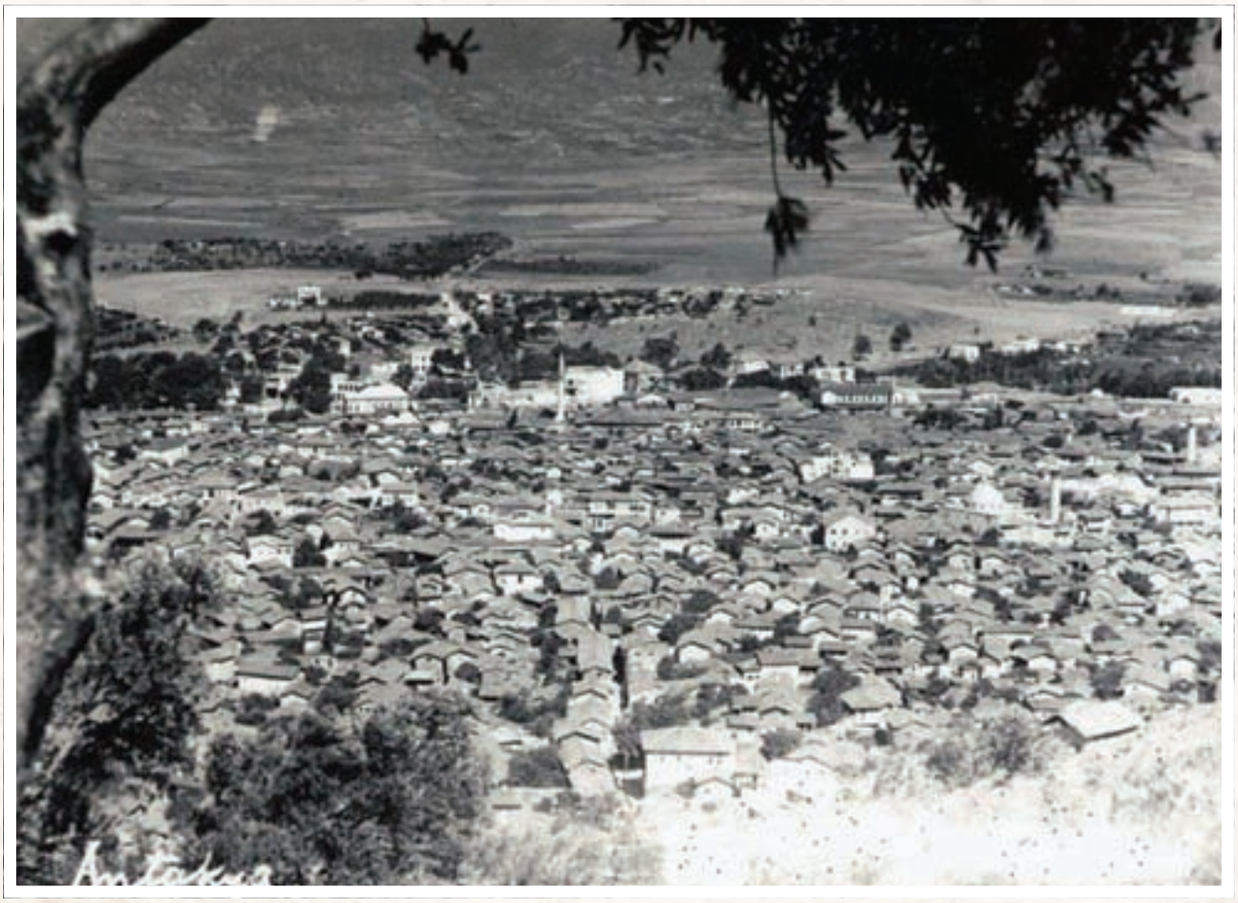

1920'li yıllarda Antakya

rek geri çekilmişti.[23]Derküş'te yenilen Fransızlar geri çekilerek İdlip'te konuşlanmıştı. Ancak Türklerin Derküş zafer sevinci henüz bitmeden Lazkiye tarafından General Goubeau komutasındaki bir fırkanın kuzeye doğru gelmekte olduğu haberi alınmıştı. Bunun üzerine Bedri Bey kuvvetleriyle Goubeau'nun kuvvetlerinin saldırısını önlemek amacıyla Kuseyr mıntıkasının doğusundaki Karbeyaz mevkiini tutmuş fakat burada meydana gelen muharebe sonucunda Türk kuvvetleri kuzeye çekilmek durumunda kalmıştır.[24]

Fransızlar bu başarıları üzerine, bölgedeki Milli kuvvetlerin direnişini kırmak için yeni operasyonlar yapacağı yönündeki haberler de artmaktaydı. Hatay Milli Kuvvetleri de yürüttükleri mücadelede sürekli bir şekilde silah ve malzeme eksikliğinden sıkıntıya düşüyorlardı. Milli kuvvetlerin bu durumunu düzeltmek için Tayfur Bey acele bir şekilde Maraş'a giderek sıkıntıyı gidermenin bir yolunu aramaya başlamıştı. Bu arada Suriye'deki Arap reisleri İbrahim Henano ve Necip Üveyd Maraş'a gitmişlerdi. Zaten Yüzbaşı Asım ile Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Türkmen de Maraş'ta bulunmaktaydı. Fransızların Antep'i işgalinden bir gün önce Mehmet Çavuş, Elbistanlı Hoca, hükümet erkânı ve 200 kişilik kuvvetle Özdemir Bey yeni bilgi ve talimatlar almak üzere Maraş'a hareket etmişlerdi.[25] II. Kolordu Komutanlığı da Hatay Kuva-yı Milliye komutanlarıyla Maraş'ta görüşerek Suriye ve Hatay yöresindeki Kuva-yı Milliyenin yeniden yapılanmasını gerçekleştirmek niyetindeydi.[26]

23 Güney Nur, a.g.e., s. 106; Bu savaşta Fransızların zayiatı 13 ölü ve 12 ağır yaralıdan ibaretti. Ayrıca 3 otomatik tüfek, bir dürbün, 22 piyade tüfeği ve 228 deve yükleriyle beraber ele geçirildi. Bkz; Nuri Aydın Konuralp, a.g.e., s. 97.

24 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1021; Güney Nur, a.g.e., s. 107.

25 Sadettin Gömeç, Milli Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1989, s. 94.

26 Güney Nur, a.g.e., s. 108.

1921 yılının bahar aylarında Ankara İtilafnamesi'ne imzalandığı 20 Ekim 1921 tarihine kadar Hatay'daki silahlı mücadelenin niteliğinde bir değişiklik olmamakla birlikte çatışmalar giderek seyrekleşti. Fransızlar özellikle Kuva-yı Milliye çeteleriyle karşı karşıya gelmemeye dikkat etmişlerdi. Bu aylarda hatırlanmaya değer iki önemli gelişme olmuştu: Bunlardan biri Antep Kuva-yı Milliye komutanı Özdemir Bey'in Hatay Kuva-yı Milliyesinin önderi olarak görevlendirilmesi; ikincisi ise yörenin eski Kuva-yı Milliye komutanlarından Yüzbaşı Asım Bey'in bir iç çatışma esnasında öldürülmesiydi.[27]

1.2.3. İkinci Boklukaya Muharebesi (13–17 Ocak 1921)

Birinci Boklukaya zaferi civar kasabalardaki Türklerin maneviyatını çok yükseltmişti. Bu arada Hamit ve Faruk adlarında iki gencin teşkil ettikleri süvari kuvvetleri Fransız karakollarına durmadan baskın yapmaları üzerine Fransızlar da Türk halkına karşı zulümlerini arttırıyordu. Hamit, Faruk ve Çerkez Mehmet Beylerin Fransız karakollarına icra ettikleri baskınlar neticesinde elde ettikleri silahlarla da kuvvetlerini arttırmışlardı. Bundan sonra da Fransızlar, Hamam ve Reyhanlı'da adeta barınamaz hale gelmişti. Tayfur Sökmen'in emrinde çalışmakta olan bu milli kuvvetlere karşı düşman bir şey yapamayınca hıncını ahaliden alıyordu. Bu üç kahraman mücahidin harekatını durdurmak için Fransızlar bazı Amik bey ve ağalarının aile efratlarını tutsak ederek hapsettiler. İnayet Mürseloğlu ile Abdurrahman Mürseloğlu'nu Irvad adasına sürdüler. Abdurrahman Mürseloğlu yolda bir fırsatını bulup firar etti ise de, İnayet Mürseloğlu ve arkadaşları Irvad adasına sürüldüler. Bu esirler, Ankara İtilafnamesi'nin akdine kadar Irvad adasında kaldılar. Fransızların, Amik ovasındaki bey ve ağalara icra ettikleri zulüm yüzünden bunlar birer ikişer Maraş'a iltica ettiler. Abdullah ve Abdurrahman Mürseloğlu ile Mahmut Gümüloğlu da Maraş'a iltica edenler arasında idiler. Hassa düştükten sonra da Emin Arifi Bey ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Türkmen zade Ahmet Ağa'nın, Selim Murat takma adıyla yazdığı mektubun Fransızların eline geçmiş olması üzerine o da Maraş'a sığınmak mecburiyetini duyarak, Maraş'a gelmişti. Çelenk zade Murat Efendi Fransızlar tarafından isim benzerliği dolayısıyla Ahmet Türkmen'in yerine bir müddet hapsedilmiş ise de o da, Fransızlara epeyce para vererek hapisten kurtulmuştu.[28]

Ocak ayının ortalarına doğru Fransızlar Birinci Boklukaya mağlubiyetinin acısını çıkarmak üzere, kış mevsiminin gelmesini dört gözle beklemişti. Fransızlar gene bir takviyeli Fransız alayı ile Hassa üzerine yürüdüler. Birinci Boklukaya muharebesinde olduğu gibi Kırıkhan'dan Maraş civarına kadar olan vadinin her iki tarafındaki köylerin silahlıları Boklukaya mevkiinde yerlerini almaya başladılar. Fransızlar topları ve makinalı tüfekleriyle cephenin her tarafını şiddetli ateş altına aldılar. Fakat bir türlü mücahitleri yerlerinden sökemiyorlardı. Harp gene 4 gün kadar sürdü. Bir taraftan şiddetli soğuklar ve diğer taraftan da cephane yokluğu yüzünden mücahitler arasında çözülmeler başlamıştı. Bunu gören Emin Arifi Bey, cephanesi bol olan mücahitlerden topladığı bir miktar cephaneyi fişeği bitenlere dağıtarak bir müddet daha Fransızların üstün kuvvetleri karşısında mukavemete muvaffak olmuş ise de artık cephanenin bütün efratta tükenmesi sebebiyle zaruri olarak geriye çekilmişler ve bu surette Hassa ikinci defa olarak Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve bu işgal Ankara İtilafnamesi gereğince vukubulan hudut tahdidine kadar devam etmiştir.[29]

2. Özdemir Bey'in Bölgeye Gönderilişi

Suriye Teşkilat-ı Milliyesine memur edilmiş olan Özdemir Bey'le[30] Halep Heyet-i Merkezi Reisi Hilal Bey ve maiyetindeki yaklaşık 100 kişilik müfrezenin ihtiyacı karşılanarak 16 Nisan 1921'de Nizip'e hareket ettirilmiştir. Suriye'ye ayrıca Cenup Akıncıları adı altında çeşitli müfrezelerde gönderilmişti. Bunlardan başka 50–60 kişilik bir müfreze de Cebel-i Zaviye bölgesine gönderilmişti. Cenup Akıncıları, Fransız kuvvetlerini durdurmak ve Arap milli ayaklanmasını teşvik etmek, ayrıca Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Antakya ve İskende-

27 "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c.V, İstanbul, 1982, s. 3405.

28 N. Aydın Konuralp, a.g.e., s. 89;Erol Seyfeli, Hatay'da Milli Mücadele, Kırşehir, 1996, s.143; Hasan Ayparlar, a.ge., s.28 vd.

29 N. Aydın Konuralp, a.g.e., s. 90; Hasan Ayparlar, a.g.e., s. 28 vd.

30 Özdemir Bey, "Ayıntab Müdafilerinden Özdemir'in Hatıraları" Cumhuriyet Gazetesi (12-16 Ocak 1937), İstanbul, 1937.

run'un Türkiye topraklarına katılması yönünde faaliyet göstereceklerdi.[31]

Bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı gibi TBMM Hükümeti, Hatay mıntıkasının milli hudutlar içerisinde addedildiğini ve vatanın Türklerle meskûn bir mıntıkasının yabancı işgalinden kurtarılmasının milli bir gaye olduğunu her fırsatta dile getirmiş, bu amaçla tahsisat ayırmış, dolayısıyla da bu yerlerin Fransız işgalinden kurtarılması için her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmemiştir. Bu hususta bölgede görevlendirilen Özdemir Bey'e çeşitli yardımlarda yapılmıştır.[32] Özdemir Bey Hatay'a geldikten sonra burada yaptığı ilk iş, hareketin merkezini Kuseyr olarak belirlemesi olmuştu. II. Kolordu Komutanlığı bölgeye Özdemir Bey'le birlikte Şamlı Bedri Bey'le Sakallı veya Akıncı Bedri Bey adlı iki yüzbaşıda göndermişti. Yüzbaşı Asım Bey ise Cebel-i Zaviye bölgesinde görevlendirilmişti.[33] Özdemir Bey oluşturduğu teşkilatla milli kuvvetleri idaresine alacak Şamlı Bedri Bey bu kuvvetleri düzenli asker haline getirecek ve Sakallı Bedri Bey de 200 kadar süvarisiyle Fransızlara şaşırtıcı akınlar yapacaktı. Bu hareket tasarısında Özdemir Bey ilk aşamada maiyetindeki seyyar kuvvetlerle Bab ve Münbiç taraflarında harekette bulunmuş, Şamlı Bedri Bey kendisine merkez yaptığı Büyükburç köyünde çalışmalarına hız vermişti. Sakallı Bedri Bey de bir yerde durmuyor Fransızlara karşı şaşırtıcı akınlar yapıyordu.[34]

2.1. Özdemir Bey'in Bölgedeki Faaliyetleri

Yukarıda zikrettiğimiz üzere Özdemir Bey'in Hatay'a gelmesiyle bölgede eskiye nazaran daha ölçülü ve düzenli bir hareket başlamıştı. Hatay milli kuvvetlerinin mevkiinin müsait olması dolayısıyla teşkilat merkezini Kuseyr olarak belirlemiş ve hatta burayı müstakil bir hâkimiyet merkezi haline de getirmişti. Bölgede Kuseyr ve Sahyun ilçelerine tabi olmak üzere Aşağı ve Yukarı Kuseyr, Ordu, Bayır-Bucak, Cebel-i Ekrat, Sahyun ve Cenudiye teşkilatları oluşturulmuştu. Bundan başka Kuseyr askeri teşkilatına bağlı olarak Cebel-i Ekrat grubu ve her grupta faaliyet gösterecekleri mevkie göre bir zabit komutasında 20'şer kişilik bir nokta komutanlıklar oluşturulmuştu. Hatta 1890–1896 doğumlularda silâh altına alınarak Kuseyr yöresinde iki tabur asker teşkil edilmişti.[35]

Bundan başka Cebel-i Zaviye Maarratü'n Numan, İdlip, Cebeliseman çevrelerinde teşkilat yapmak üzere Kaymakam Seyfullah, Erkân-ı Harp Binbaşısı Natık, Yüzbaşı Haşim, Mehmet Ali ve Ömer Zeki Beyler buralara gönderilmişti. Bunlardan İbrahim Henano ve Haşim Beyler buralardaki teşkilatı yüz üstü bırakıp, Ürdün Emiri Şerif Abdullah kuvvetlerine katılmak için bölgeden ayrılmışlardı.[36]

Antep kahramanı Özdemir Bey komutasındaki Türk birliği, Kuseyr'e gelerek buradaki Tük çetelerine katılmıştı. Özdemir Bey'in bölgeye gelmesi üzerine Fransız Komutanlığınca yapılan istihbarat çalışmasına göre, Kuseyr bölgesindeki Türk birliğinin mevcut gücü 400 tüfek ve 20 kadar da otomatik tüfeğe ulaşmıştı. Çetelerin mevcudu ise binin üzerindeydi.[37] Yöredeki yeni yapılanmadan başka Özdemir Bey Kuseyr bölgesinde Şeyhköylü Abdüsselam Ağa ile de işbirliğine girmişti.[38] Özdemir Bey'in asıl amacı ağaları yanına çekerek, halkı bütünleştirmeyi ve geri kalan asileri de yok etmek istiyordu. Böylelikle Özdemir Bey köylere temsilci göndererek ileri

31 Güney Nur, a.g.e., s. 112; Özdemir Bey:Asıl adı Ali Şefik Bey'dir. İstanbul'da yedek subay olarak Orduya katıldı. Hatay mıntıkasına Kuva-yı Milliyecileri örgütlemesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından milis Yarbayı olarak Özdemir adıyla görevlendirilerek gönderilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.,Güney Nur, Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekatı, Antakya, 2008, s.212.

32 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Güney Nur, a.g.e., s. 112 vd.

33 Güney Nur, a.g.e., s. 122; Ayrıca Yüzbaşı Asım Bey'in Cebel-i Zaviye bölgesindeki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1077 vd.

34 Güney Nur, a.g.e., s. 122-123; Remzi Siliöz, Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa, 1937, s.60-61.

35 Güney Nur, a.g.e., s. 123; A. Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1101.

36 Güney Nur, a.g.e., s. 123; Sahir Uzel, Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Ankara, 1952, s.330-331.

37 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, s. 111.

38 Abdüsselam Ağa Kuseyr'inŞeyhköyü'nde nüfuz sahibi ve bölgenin etkin kişilerindendi. Fransızlara karşı mücadele eden Abdüsselam bu havalideki Kuva-yı Milliye teşkilatının oluşumunda büyük rolü olmuştu. Hatay halkının Fransızlara karşı girişmiş olduğu mücadele Şeyhköy ve havalisinde oluşturulan silahlı gücün çekirdeğini meydana getirmiş ve bu gücün başına geçmiştir. Özdemir Bey'in bölgeye gelişiyle onunla işbirliği yapmış ve bölgede aktif bir siyaset izlemişti. Bu işbirliği doğrultusunda asker kaydı yapmışlar ve harçları da kaldırmışlardı. Şeyhköy'ü bugünkü Şenköy'dür. Şeyhköy'de kurulan idarenin askeri kanadını Nuri Aydın (Konuralp) Bey organize etmiş ve Özdemir Bey gelinceye kadar komutanlık görevini de yürütmüştür. Bu konuda bkz., Nuri Aydın Konuralp, a.g.e., s. 133; Mehmet Tekin, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yayladağı, Antakya, 1995, s. 14; Güney Nur, a.g.e., s. 124.

gelen kişilerle irtibat sağlamıştı. Özdemir Bey'in takip ettiği bu siyaset halkın üzerinde oldukça etkili olmuş ve kısa zamanda nüfuzlu kişiler milli kuvvetlere yaklaşmıştı.[39]

Özdemir Bey'in bölgeye geldiğini öğrenen Fransızlar buradaki kuvvetlerini takviye ederek güçlendirmişlerdi. Bu sırada Fransızların Derküş üzerinden Kuseyr'e yaptıkları saldırılar da geri püskürtülmüştü. Fransızlar bu yenilgi üzerine bütün askeri kuvvetlerini Lazkiye, Cisr-i Şuğur ve Antakya taraflarına yığmaya başlamışlardı. Ayrıca Fransız komutanlığı Hassa'da Boklukaya mevkiinde bulunan ve haberleşmeyle ilgilenen askeri birliği dahi Antakya, Kuseyr ve Amik'teki milli kuvvetleri etkisiz hale getirmek için sevk etmişlerdi.[40]

Fransızların bölgeye yaptıkları bu yığınak sırasında Hatay Milli Kuvvetleri şu şekilde konuşlanmıştı: Bedri Bey 500–600 kişilik bir kuvvetle Karbeyaz köyünde, Özdemir Bey Ordu taraflarında, Karsulu Kamil Ağa ve Nuri Aydın (Konuralp) Bey kuvvetleri Aşağı Kuseyr'de, Tayfur Bey'in kuvvetleri Amik'te ve İhsan Bey'in kuvvetleri de Belen'de mevzilenmişti.[41]

Fransızların bölgedeki bu davranışları üzerine Özdemir Bey 1921 yılının Mayıs ayında emrindeki müfreze ile Halep'e doğru bir operasyon yapmak istiyordu. Özdemir Bey emrindeki müfrezenin güvenliğini sağlamak ve Fransızlara karşı nümayişte bulunmak üzere, Antep istikametinde 16 Mayıs 1921 günü II. Kolordu Komutanlığı tarafından bir müfreze ile 5. Ordu kıtaatından bir tabur askeri ve bir topu bölgeye sevk ettirmişti. Bu harekete destek olmak üzere El Cezire Cephesi Komutanlığı'na Münbiç ve Bab istikametine bir müfreze sevk ederek Fransızların dikkatini buraya çekmeye çalışmıştı. Özdemir Bey emrindeki Suriye müfrezesi ile Mayıs 1921'de Fransızlara karşı yaptığı çarpışmalarda başarılı olamayarak, Fırat'ın doğusunda bulunan Tel Ahmer mevkiine çekilmişti. II. Kolordu Komutanlığı tarafından tertip edilmiş olan ve Özdemir Bey'in Suriye müfrezesine destek olmak üzere gönderilen müfrezede Katma şimendifer hattının güneyine geçerek, Fransızlar tarafından yaptırılan Kurtkolan köprüsünü tahrip etmiştir. Bu kuvvet ayrıca Müslimiye taraflarında bir operasyon yapmayı planlamıştı. Girdiği muharebede yenilmiş olmasına rağmen; Özdemir Bey Doğu Arap bölgesi ile Cebel-i Akra havalisindeki milli teşkilata canlılık kazandırmıştı.[42]

Fransızlar aldıkları bu galibiyetten sonra bütün kuvvetlerini bölgeye yerleştirerek buralarda operasyonlara girişmiş ve bu operasyonları özellikle Kuseyr bölgesinde yoğunlaştırmıştı. Bunun nedeni ise Fransız kuvvetlerinin tüm Antakya'ya hâkim olabilmeleri için Kuseyr'i ele geçirmelerinin gerekliliğiydi. Fransızlar tüm güçleri ile Şeyhköy, Karbeyaz ve Cenudiye nahiyelerine yükleniyorlardı. Fransız komutanlığı bunun için "Seyyar Kuseyr Grubu"-nu oluşturmuş ve bu üs merkezindeki müstahkem mevkilere seyyar bir tabur da yerleştirmişti.[43]

Fransızlar yaptıkları plan üzerine hareket ederek, 7 Haziran 1921 günü Antakya'nın batısından Beytülma (Harbiye) Boğazı'na doğru taarruza başlamıştı. Fransızların yaptığı taarruz sonucunda milli kuvvetler yenilmiş ve Asi nehrinin kenarına kadar çekilmişlerdi. 1200 kişilik bir kuvvetle 15 Haziran 1921 günü Cisr-i Şuğur'dan taarruza geçen Fransız ordusu, Cenudiye Nahiyesi'ne gelince milli kuvvetlerin direnişiyle karşılaşmışlar ve Cisr-i Şuğur'a geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Fransızlar denizden 1200 kişilik ve Kesep Ermenilerinden de 500 kişilik silahlı bir kuvveti takviye almışlar ve Bezge Köyü'nü yakarak burayı merkez haline getirmişlerdi. Ayrıca Karbeyaz'a da operasyon yapan Fransız kuvvetlerine karşı Teğmen Mahmut Refik (Ülkümen)in almış olduğu tedbir ve şiddetli ateşi ile

39 Güney Nur, a.g.e., s. 124 ; Mehmet Tekin, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yayladağı, Antakya, 1995, s. 44.

40 Güney Nur, a.g.e., s. 124.

41 Remzi Siliöz, a.g.e., s.64; G. Nur, a.g.e., s. 126.

42 Güney Nur, a.g.e., s. 125.

43 Güney Nur, a.g.e., s. 126; Kuseyr bölgesi kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükselen Lazkiye'den Bayırbucak dağlarına kadar uzanan, doğu ve güneybatısı Asi nehrinin yaptığı bir kavis ile çevrilmiş dağlık bir bölgedir. Kuseyr bölgesiyle ulaşım Asi nehri üzerindeki Antakya, Cisr-i Hadit, Derküş ve Cisr-i Şuğur köprüleri vasıtasıyla sağlanır. Bu köprülerden Cisr-i Hadit ve Derküş köprüleri milli kuvvetlerin elinde bulunuyordu. Kuseyr milli kuvvetlerin hareket merkeziydi. Bundan dolayı Fransızlar Cisr-i Hadit ve Derküş köprüsünü işgal edip Kuseyr'e giden yolları tutmayı ve oradaki çetelerin iaşelerinin sağlanmasını engellemek niyetiydiler. Bu konuda bkz, N. Aydın Konuralp, a.g.e., s. 91-92; Mehmet Tekin, Türk Kurtuluş Savaşında Yayladağı, s. 13.

köy halkı ve askeri esir olmaktan son anda kurtarmıştır.[44]

Diğer taraftan 20 Haziran 1921 günü General Bolyo komutasındaki Clement-Grandcourt Grubu Ordu mıntıkasına girdikten sonra buradaki Mustafa Bey kuvvetleri Fransızlara 3 saat karşı koyabilmiş, ancak cephane azlığı yüzünden geri çekilmiş ve Fransızların Ordu kasabasına girmesine engel olamamıştı. Fransızlar burada da Ermenileri kullanmışlardı. Ordu kasabasına giren Fransız kuvvetleri 400 hanelik bu yerleşim yerini de ateşe vermişlerdi.[45]

Bunlardan başka ayrıca General Goubeau bir alay oluşturmaya çalışarak Antakya'dan hareket edecekti. General Goubeau Antakya'dan hareket edecek olan bu alayla Lazkiye'den gelen ve 20 Temmuz 1921'den beri Ordu'da bekleyen alayla birleşmek istiyordu. Abadi'nin emrindeki Kuseyr alayı 2 tabur, 65 kişilik batarya ve atlı milislerden oluşmaktaydı. Bunlardan başka Cisr-i Şuğur'dan hareket eden bir alay Karbeyaz'ı saracak, Antakya'dan Beytülma Boğazı (Harbiye) üzerinden bir alay çıkarılacak ve Cisr-i Hadit'ten ilerleyerek aşağı Kuseyr taraflarını tutacaktı.[46]

Öte yandan, Özdemir Bey'in bölgede oluşturduğu teşkilat, gelişmekte olduğu süre içerisinde 22 Temmuz 1921'de Süleyman Bey vasıtasıyla Maraş'taki II. Kolordu'dan gelen bir emir bu çalışmaları yarıda bırakmıştı. Bu sırada gelen emirde bütün müfrezelerin şimdilik hareketten vazgeçerek derhal Kilis'in Siptiroz Köyü'ne çekilmeleri bildirilmişti. Bu emir üzerine Özdemir Bey ve Bedri Bey'in düzenli kuvvetleri Kuseyr'i terk ederek 23–24 Temmuz 1921'de kuzeye doğru yola çıkmışlardı. Sakallı Bedri Bey de Selkin Köyü civarında müfrezenin geçişini temin etmek üzere gerekli tertibatı almıştı. Daha sonra anlaşılacağı üzere milli kuvvetlerin çekilmesinin istenmesi Fransa ile Ankara Hükümeti arasında Ankara İtilafnamesi müzakerelerine başlanılmış olmasıydı.[47]

23–24 Temmuz 1921 tarihlerinde Kuseyr'i terk eden Özdemir Bey ve Şamlı Bedri Bey'in düzenli birlikleri Fransız kuvvetleri tarafından imha edilmek üzere takip edilmişlerdi. Ancak Fransız Albay Abadi Türk kuvvetlerine yetişemeyince 11 Ağustos 1921'de Antakya'ya geri dönmüştü. Bundan dolayı Albay Abadi Fransız Komutanlığı'na Türk çetelerinin bölgedeki etkinliklerinin bittiğini ve politik faaliyetlerin başladığını bildirmişti.[48]

1921 yılının Ağustos ayından itibaren bölgedeki durum Fransızların lehine dönmeye başlamıştı. Çünkü Yüzbaşı Asım Bey öldürülmüş[49] Henano ile Türk güçleri arasındaki ittifak dağılmış[50] Osman çavuş 30 adamıyla beraber etkisiz hale getirilmişti. Bu günlerde de Fransızlarla Ankara Hükümeti arasında görüşmeler başlamış ve durum Özdemir Bey'e bildirilmiştir. Özdemir Bey'e verilen emirde Ankara İtilafnamesinin imzalandığı ve bölgenin bütün haklarının güvence altına alındığı ve bundan sonra mücadeleden vazgeçilerek Kilis'e geri çekilmesi gerektiği tebliğ edilmişti. Şamlı Bedri Bey süratle Kilis'e geri çekilirken bütün köylerde vaziyeti halka bildiriyor ve silah kullanmamalarını istiyordu.[51]

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra Milli Kuvvetlerin bölgeden çekilmesinden sonra Fransız kuvvetleri birkaç gün içerisinde Kuseyr'i dolaşarak Türkmen Mezrası mevkiinde bazı köyleri yakmış ve yakaladıkları köy ileri gelenlerini önleri-

44 Güney Nur, a.g.e., s. 127; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, s.111-112; Remzi Siliöz, a.g.e., s.64.

45 Güney Nur, a.g.e., s. 127; Sahir Uzel, a.g.e., s.331.

46 Güney Nur, a.g.e., s. 126; Remzi Siliöz, a.g.e., s.64.

47 Güney Nur, a.g.e., s. 128; Sahir Uzel, a.g.e., s.331.

48 Güney Nur, a.g.e., s. 128.

49 Osmanlı Ordusundan emekli Antakyalı bir yüzbaşı olan Asım Bey ilk başlarda Halep'teki Faysal Hükümetiyle bağlantılı çalışıyordu. Halep'in Fransızlarca işgali ile birlikte oradan kaçarak Maraş'a gelmiş, Özdemir Bey Hatay mıntıkasına gelirken onu da yanında getirmişti. Fakat son zamanlarda tutarsız ve sorumsuz davranışları rahatsızlık yaratmıştı. Nihayetinde Asım Bey bölgede Fransızlara karşı milli kuvvetlerle beraber hareket ederken İbrahim Henano'nun kurduğu bir pusuda öldürülmüştür. Bkz., Konuralp, a.g.e., s. 126; Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1999, s. 4-5, Birinci Akıncı Müfrezesi Komutanı Yüzbaşı Ali Bedri Bey 9 Temmuz 1921'de II. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Paşa'ya gönderdiği bir yazıda Asım Bey'in ölümünden Özdemir Bey'in sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bkz., A. Faik Türkmen, a.g.e., c. IV, s. 1107.

50 Bir Arap milliyetçisi olarak Henano Türklerden destek alarak Arap bağımsızlığı için çalışıyordu. Bu durum Türklerde memnuniyetsizlik yaratmıştı. Bunun üzerine Henano Hiş bölgesinde ayrılarak Ürdün emiri Abdullah'a sığınmıştı. 2 Eylül 1921'de Henano İngilizlerce yakalanarak 19 Eylül 1921'de Halep'e getirilmişti ve burada da yargılanmıştı. Türk Genelkurmayı hesabına çalıştığının söylenmesi ve talep üzerine bunu gösteren belgenin gönderilmesiyle serbest bırakıldı. Henano'nun Türk Hükümeti'nce kurtarılması Antakya'da Türk bayrağına karşı gösterdiği kadirşinaslığının büyük rolü olmuştur. Bkz., Konuralp, a.g.e., s. 130.

51 Güney Nur, a.g.e, s. 129

ne katarak muzaffer Fransız ordusu sesleri arasında Antakya'ya getirmiş ve bölgede zulmün en şiddetlisini uygulamaya başlamıştı.[52]

Ayrıca Fransızlar Kuseyr köylerindeki halktan 1000 tüfek, 4000 Osmanlı altını, 1000 beygir ve 50.000 okka urgan istemişler, hissesine düşen silah, para vs. veremeyen kişilerin köylerinin yakılacağını ve ellerinde bulunan köy ileri gelenlerinin idam edileceğini yaymışlardı. Halk bu durumda ister istemez Fransız isteklerini yerine getirmiş ve kurtuluşa kadar her türlü işkence ve eziyete katlanmak zorunda kalmıştır.[53]

Öte yandan Fransızlar yaptıkları propagandalar sonucunda Kuseyr bölgesindeki Abdüsselam Ağa, onlarla işbirliği yaparak bu hususta diğer ağaları da beraberinde sürüklemeye başlamıştı. Fransızların oluşturduğu Seyyar Kuseyr Grubu 14 Eylül 1921'de Kuseyr yöresine gelerek aynı zamanda Abdüsselam Ağa'nın köyü olan Şeyhköy'ü merkez yapmıştı. Seyyar Kuseyr Grubu 16 Eylül'de Keskincik-Ziyaret bölgesinde kendilerine karşı faaliyette bulunan Şeyh Yusuf'a operasyon düzenledi ama yakalayamadı. 11 Ekim'de Sayhun'lu çete reisleri Hayro Kasap ve Suphi Latıkani Fransızlara teslim oldular. 22 Kasım 1921 tarihinde de Albay Beaulieu Keseb'e gelerek, çete reislerini tutuklayıp silahlarına da el koydu. Böylece İskenderun Sancağı'ndaki silahlı direniş dönemi sona ermiş oldu.[54]

2.2. Hatay Savunmasının Sonu ve Ankara İtilafnamesi

Bundan sonra Fransa Hükümeti tarafından Ankara'ya gönderilen Franklin Bouillon ile 9 Haziran 1921'de yani Sakarya muharebesinden önce, hazırlık konuşmaları yapılmıştı. 13 Haziran'da bu temaslar resmi şekil almıştı. Fakat anlaşmaya ancak Sakarya zaferinden sonra varılabilmişti.[55] Daha önceleri 1920 yılının Mayıs ayında geçici bir bölgesel mütareke[56] yapılmış olmakla beraber, Fransa Hükümeti'yle Londra Konferansı'ndan[57] sonra siyasi ilişki kurulamamıştı. Ancak savaşların gelişmesi özellikle Türk ordusunun Anadolu'daki varlığını göstermesi ve 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Moskova Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Fransa da Türkiye ile ısrarlı bir şekilde anlaşmanın yollarını arar olmuştu.[58]

Öte yandan 1921 yılına girildiği günlerde milli kuvvetlerin bölgedeki kahramanca direnişleri Fransızların bölgedeki bütün ümitlerini bitirmişti. Bunun nedenlerini şöyle özetleyebiliriz: Fransızlar bölgedeki verimli (Çukurova) topraklardan faydalanmak ve Güney Anadolu'daki madenleri işletmek imkânını bulamamışlardı. Ayrıca bölgedeki Türk halkı, Fransız yönetimini istemediklerini kesinlikle belli etmişler, yaptıkları çete savaşlarıyla Fransızları zor durumda bırakmışlardı. Başka bir hususta Çukurova'daki Fransız ordusunu beslemek Fransa bütçesine ağır yükler getirmişti.[59] Bundan dolayı Fransa meclisinde şiddetli tenkitler yapılmakta idi. Kısacası Fransızların güney bölgesinde kalması onlara pahalıya mal oluyordu.[60] Bunun yanında Fransa'yı Ankara Hükümeti'yle yakınlaşmaya iten bir başka konu da büyük bir öneme sahip olan Anadolu coğrafyasının İngiltere ile aralarında yapılan paylaşımda ikinci plana düşmesiydi.[61]

İngiltere'nin Ortadoğu'da güçlenmesi, Türkiye'yi en büyük sömürgesi Hindistan yolu üzerinde kale gibi engel görmesi ve bu doğrultuda Yunanistan'la işbirliği yapması Fransa'yı rahatsız etmişti. Ayrıca Fransa kendilerini Ortadoğu'dan çıkaracak

52 Güney Nur, a.g.e., s. 129; Remzi Siliöz, Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa, 1937, s. 65

53 Güney Nur, a.g.e., s. 129-130

54 Güney Nur, a.g.e., s. 130

55 Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.165; Kemal Çelik, a.g.m., s.485

56 Türk-Fransız Görüşmeleri ve 30 Mayıs 1920'de imzalanan 20 günlük mütareke için bkz., Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara, 1989, s. 49 vd.

57 Fransız Başbakanı Briand ve TBMM Temsilcisi Bekir Sami Bey arasında Londra Konferansı sonrasında 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan sözleşme ile Güney Cephesi'nde çatışmaya son verilmişti. Zabıta kuvvetlerinde bazı düzenlemeler ile bir takım ekonomik çıkarlar karşılığında Fransızlar bölgeyi boşaltmayı kabul ediyorlardı. Adı geçen sözleşme Mustafa Kemal tarafından büyük tepki ile karşılandı. Çünkü bu anlaşma Misak-ı Milli'nin "Ekonomik imtiyazları" reddeden maddesine ters düşüyordu. Ayrıca TBMM de bu anlaşmayı onaylamamıştı. Sonuç olarak Bekir Sami Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesine sebep olmuştu. Bu konuda bkz., TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, Ankara, 1985, s. 311-312; Mehmet Gönlübol, Cem Sar vd.,Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, 1987, s. 33

58 Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915–1921), Ankara, 2001, s. 117

59 Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, s.102

60 Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi, s. 117–118

61 Bige Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Ankara, 1994, s.168

M. Kemal Paşa, o dönemin şartları gereği Hatay'ın anavatana dahil edilmesinin mümkün olmadığını bilerek yürütülen Ankara Anlaşması'nın görüşmeleri boyunca, Hatay için mücadelenin anlaşma sonrasında da devam edeceğini vurgular biçimde, Fransız temsilci, Senato Başkanı Henri Franklin Boullion'a sık sık "Burayı bir gün geri alacağız!" diye uyarıda bulunmuştur.

bir İngiliz planından şüpheleniyordu. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Fransa'nın bölgedeki İngiliz yayılmacılığını önlemek için Ankara ile işbirliği yapmaktan başka yolu kalmamıştı.[62]

Ankara Hükümeti de Fransa'nın bu yakınlaşmasından faydalanmak istiyordu. Türkiye için acil önemli olan mesele güney sorununu barış yoluyla çözümlemek ve buraları barışçı yollardan işgalden kurtarmaktı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa dış politikada takip ettiği diplomasi gereği Fransa'yı İngiltere'den ayırarak kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Böylece Türkiye, İtilaf Devletlerinin arasını açarak karşısındaki düşman sayısını azaltmak ve Güney Cephesi'ndeki birliklerimizi de Batı Cephesi'ne kaydırarak Büyük Taarruzu başlatmak niyetindeydi.[63] Bu doğrultuda hareket eden Ankara, Fransız temsilcisi Franklin Bouillon ile çok uzun süren ve çetin geçen görüşmelerden sonra 20 Ekim 1921 tarihinde kesin olarak Ankara İtilafnamesi'ni imzalamıştı.[64] İtilafnamenin imzalanması ile beraber Güney Cephesi'nde işgal altında bulunan yerler Fransız nüfuzundan kurtarılmış ve buradaki kuvvetlerde Batı Cephesine sevk edilmişti.

Adı geçen anlaşmadan hemen sonra, Fransa ile Türkiye'nin anlaştıkları ve bu anlaşmaya göre; Çukurova'nın Türklerde kalması haberi hızlı bir şekilde bölgede yayılmıştı. Böylelikle, Fransızlarla müşterek hareket eden Ermeniler telaşa kapılmışlardı. Bunun üzerine Ermenilere, Ankara Hükümeti tarafından garanti verilmesine rağmen, yaptıklarının hesabı sorulur endişesi ile bölgeyi Fransızlardan önce tahliye etmişlerdi. İşte bu kaçış esnasında Adana ve Mersin civarında olduğu gibi, Dörtyol yöresinde de 7.000 kadar Ermeni'nin bölgeyi terk ettiği tespit edilmiştir.[65]

62 Güney Nur, a.g.e., s. 131

63 Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915–1921), s. 118

64 Kemal Atatürk, Nutuk, c.2, İstanbul, 1982, s. 625

65 Kadir Aslan, a.g.e., s.106.

Böylece Fransız ve Ermenilerin tahliye ettikleri yerleşim merkezlerine, Türk kuvvetleri büyük sevgi gösterileriyle girmişlerdi. Yani Antep, Mersin, Tarsus ve Adana dolayları Fransızlar tarafından tahliye edilerek kurtulmuşlardı. Bundan hemen sonra 8 Ocak 1922'de Erzin ve 9 Ocak 1922 tarihinde de Dörtyol Fransızların tahliye etmesiyle düşman işgalinden tamamen kurtulmuştu.[66] Ayrıca Ankara İtilafnamesi'ne göre Türkiye'nin güneydoğu sınırı ise, Payas'ın hemen güneyinden başlayarak Meydan-ı Ekbez'e uzanıyor, oradan güneydoğuya yönelerek Kilis'i de içine alıyor ve Çobanbey İstasyonunda demiryoluna katılıyordu. Bundan sonra Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolu Nusaybin'e kadar Türk topraklarında kalacaktı. Nusaybin ile Cezine-i İbn Ömer arasındaki eski yol Türklerde kalarak Dicle'ye varacaktı. Daha güneyde kalan bölgeler ise Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılıyordu.[67]

Bu bilgilerimize dayanarak sonuçta şunları söyleyebiliriz; Dörtyol yöresinde başlayan ilk mukavemetler, gittikçe bütün kutsal vatan topraklarına yayılmış, ayrıca çığ gibi büyüyerek, Milli Mücadele şeklini almış ve düzenli ordu şekline de dönüşerek, 9 Eylül 1922 günü düşmanın denize dökülmesiyle büyük bir başarıya ulaşmıştır. Böylelikle, Milli Mücadelemizin ilk kurşunu, bildiğimiz gibi İzmir'de değil de, burada atılmıştır. Dolayısıyla yapılacak bu düzeltme ile tarihimizin bu sayfası doğruluk kazanmış olacaktır.[68]

Diğer taraftan Ankara İtilafnamesi, Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş olan İtilaf Devletlerinin bloğunun parçalanması ve Fransa gibi büyük bir Avrupa Devleti'nin Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi tanıması bakımından önemli olmuştur. Bu İtilafnamenin Antakya ve İskenderun'u Misak-ı Milli sınırları dışında bırakan maddesi hariç diğer maddeler Misak-ı Milli ilkelerine uyuyordu. Anlaşmanın 7. maddesi ile İskenderun Sancağı'na özel bir statü tanınmış ve buradaki Türklerin kültürlerinin gelişmesi için her türlü teşkilattan faydalanacağı ve Türkçenin resmi dil olacağı kabul edilmiştir.[69] Anlaşmanın 8. maddesi ile de Türkiye ile Suriye arasındaki sınır çiziliyordu. Misak-ı Milli sınırları içinde olan Antakya-İskenderun yöresi Fransa ile görüşmeleri sonuçlandırıp bir anlaşma imzalamak, böylece bu cepheyi kapatabilmek için Suriye içinde bırakılmıştı. Bu durum büyük bir kayıptı ve hiç kimsenin içine sinmemişti.[70]Ancak Hatay davası bitmeyecek ve sırası geldiğinde halledilecekti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu konuda 1923 yılında Adana'ya yapmış olduğu bir seyahat esnasında: "Kırk Asırlık Türk Yurdu Düşman Elinde Esir Kalamaz" demiş, kurtuluş için söz vermiş ve bu sözünü de 15 yıl sonra gerçekleştirmiştir.[71]

66 Kadir Aslan, a.g.e., s.106.

67 Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I, İzmir, 1984, s.21.

68 Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, s.104

69 Süleyman Tüzün, İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939), Ankara, 1989, s.69(Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

70 Güney Nur, a.g.e., s. 135

71 Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay", Güney Rüzgârı, S. 3 (Şubat, 1997), Antakya, 1997

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HATAY HALKININ TUTUMU

1. Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları

Türkiye sürekli bir şekilde Hatay Meselesini yakından takip etmiş, yeri ve zamanı gelince de konuyu uluslararası platforma taşımıştır. Bu durum Türkiye'nin Hatay Davasından vazgeçmeyeceğini ve bilakis Hatay'a ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Bu bölümde ise, Türkiye'nin göstermiş olduğu çabanın dışında; Hatay halkının Anavatan'a katılmak için neler yapmaya çalıştığı; bilinçli vatandaşların halka nasıl yardımcı olduğu ve onlara nasıl yol gösterdiği, ayrıca özellikle gazete yazarlarının bu uğurda Hatay'ın Türkiye'ye katılması hususunda kalemleriyle nasıl mücadele verdikleri ve işin esası olarak kültürel boyutta nasıl fikri temeller oluşturduklarını izah ederek olayları tarihi bir gelişim sürecinde ele alarak değerlendirmek istiyorum.

1.1. Büyük Taarruzun Hatay'a Yansıması

Büyük Zafer'in kazanıldığı haberi Sancak Türkleri arasında ilk defa 8 Eylül 1922 günü duyulmuş ve büyük sevinç yarattı. Bunun üzerine Antakya'da o geceden itibaren kutlama şenlikleri yapıldı ve ayrıca fener alayları düzenlendi. Bu şenliklere her köşe başında çalgı çalınarak devam edildi. Bunlardan başka Antakya'da Sıtkı Nakib, Hikmet Güre, Ziya Bereket, Talat Civelek, Cemil İpek, Mahmut Bereket ve Kanuni Ardaş Efendi'den oluşan bir saz ekibi şehir içinde mahalle mahalle, kahve kahve dolaşarak İzmir Marşı'nı çalıp söylemişler ve böylece halkın coşkun bir şekilde sevgi gösterilerine neden olmuşlardı. Bu saz ekibi daha sonra aynı kutlama için Maraş'a kadar gitmişti. Benzer kutlamalar öteki kaza ve köylerde de yapıldı. Fransızlar yeni kurulmuş olan dostluk havasının etkisiyle halkın sevinç ve heyecanına müdahale etmeyip hoşgörülü davranmıştır.

Öte yandan Bugünlerde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti vasıtasıyla Antakya'da Anadolu İçin yardım kampanyası başlatıldı, yardım sandıkları konuldu. Gençler Fatih Sultan Mehmet adlı piyesi sahneye koydular. Piyesten sağlanan 100 altın liraya yakın para ve diğer yardımlar Ankara Hilal-i Ahmer merkezine gönderildi.[1]

Büyük Zafer Türkiye'de olduğu gibi Şam'da da büyük sevinçle karşılandı. Halep'te ise gösteri ve şenliklerle kutlandı. Mustafa Kemal Paşa'ya " Seyfu'l İslam" (İslam'ın Kılıcı) unvanı verilmiş ve O'nun başarıları hızla yayılmıştı. Zira Suriyeli vatanperverler Fransızlara karşı mücadelelerindeki rollerini onlarla

1 Selim Çelenk, "Antakya'da İzmir'in Kurtuluş Şenlikleri", Atayolu (28.05.1970), Antakya, 1970, Mehmet Tekin, "Ankara İtilafnamesi ve İskenderun Sancağı Hatay", Güneyde Kültür, c.8, S.92 (Ekim, 1996), Antakya, 1996, s.11

kıyaslıyorlardı. Bu zafer için camilerde mevlit okutulmuş ve Halep camilerinden birisinde her gün merasim yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Şam müftüsüne, Yunanlılara karşı kazandığı zaferi bildiren ve ondan camilerde İslam davasını başarıya ulaşması için mevlit okunmasını, dua edilmesini isteyen bir telgraf göndermişti. Bunun üzerine 22 Eylül akşamı Şam'da bir kaç camide merasim düzenleyerek, bazı Şam eşrafı, şeyh ve âlimleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları da çekilmişti. Ayrıca Beyrut'ta on bin altın lira toplanarak Ankara'ya gönderilmişti.[2]

Yine o günlerde Büyük Zafer dolayısıyla Antakya'dan Ankara'ya yedi yaşındaki bir kız çocuğunun çektiği tebrik telgrafı da çok anlamlı ve ilgi çekicidir:[3]

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne

Babamı sevinçli gördüm, sordum. Kahraman Türk Kumandan ve Türk orduları düşmanları denize döktü dedi. Sevinçli bayrama iştirakle tebrik eylerim. Antakya'da Rasim Bey kerimesi yedi yaşında Saadet".

1.2. Hatay Halkının Kurtuluş Beyannamesi

Hatay Türklerinin hakları Ankara İtilafnamesi'nin 7. maddesi ile garanti altına alınmış gibi görünse de uygulama alanına bir türlü sokulmamıştı. Bunun üzerine Sancak Türkleri bir beyanname[4] yayımlayarak seslerini duyurmak istemişlerdi. Bu beyannamenin bazı maddelerine bakacak olursak Türkçe, İskenderun ve Antakya civarında resmi bir dil olması gerekirken ancak şimdiye kadar sadece tahrirat dairesi ile Postahanede kullanılmakta olduğunu bildirdikten sonra, Türk çoğunluğunun haiz olduğu mıntıkada Türk ırkından memurlarla idare edilmesi gerekirken Arap, Rum, Ensariye ve Ermeni gibi yerli yabancı Türk olmayanlardan idare edilmektedir. Ayrıca Türklerin kendi milli kültürlerini inkişaf ettirmeleri söz konusu iken yeni okulların açılması şöyle dursun; mevcut Türk müessesatının da muntazam işlemediği görülmektedir. Diğer bir husus ise Adana'dan hicret eden Hıristiyan ve vatan haini olanlardan polis, jandarma ve milisler yazılmak suretiyle milletimizin hakkında türlü türlü haksızlıklar zulümler yapılmasına müsaade edilmiştir. Ayrıca Adana ve havalisinden gelmiş olan Ermeniler burada oturmakta ve halkımıza sarkıntılık etmektedirler.

Öte yandan Antakya güneyindeki Bayır, Bucak ve Hazine nahiyeleri Alevi devletine; Kilis ve Antep'in güneyindeki diğer Türk bölgeleri de Halep devletine ilhak edilmiştir. Esasen bu bölgeler Türk çoğunluğunda bulunduğu için muhtar ve milli bir yönetime kavuşması gerekirken bir kaç ay evvel General Gouraud bile İskenderun'da vermiş olduğu bir beyanatında bu havalinin doğrudan doğruya Haleb'erabtı icap edeceğini ifade etmiştir. Diğer önemli bir konuda Türklerin hukukî hiç bir haklarının olmadığı ve ayrıca birçok zavallı mahkemeye çıkarılmadan idam edilmekte, kuyulara atılmakta, tel örgüler üzerinde çıplak yuvarlatılmakta, kamçı darbeleri altında inlemekte ve boğazlarına kadar çukurlara diri diri gömülmek suretiyle imha edilmektedirler. Netice olarak: Bütün bu durum göstermektedir ki bu bölgedeki Türkler Milli hududumuzun dışında kaldıktan sonra Ankara İtilafnamesi ile Türk çoğunluğa verilen hakların hiçbirinden faydalanamamışlar, mahrum kalmışlar ve ayrıca büyük tehlikelere de maruz kalmışlardı.[5]

Antakya, İskenderun, Belen, Reyhanlı ve havalisi Türklerinin **Anadolu'da Yeni Gün** (3 Aralık -Kanun-ı Evvel–1338 /1922) de yayınlanan beyannamenin ikinci bölümünde ise bölgelerinin milli hududun dışında kalmasına rağmen her yönüyle Türkiye'nin bir parçası olduğunu da şu şekilde ifade etmektedirler: Bölgemiz Misak-ı Milli hududu dâhilindedir. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bu bölge birliklerimizin elinde idi. Mütarekeden sonrada bir müddet Antakya, İskenderun ve havalisi Adana vilayetine, İlikli ve Türkmen nahiyeleri de Antep sancağına bağlı olarak idare edilmişti. Bir müddet sonra buraların işgaline teşebbüs olunur olunmaz Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Ko-

2 Abdülkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926" Çev. Sabahattin Samur, Türk Dünyası Araştırmaları, S.88 (Şubat, 1994), İstanbul, 1994, s.57

3 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.4, Ankara, 1978, s. 183

4 Bu beyanname hakkında daha geniş bilgi için bkz..Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Hazırlayanlar; Zekaî Güner, Orhan Kabataş, Ankara, 1990, s.171 vd.

5 Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, s. 173–174

mutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından şiddetli bir şekilde protesto edilmişti.[6]

Beyannamenin diğer bir bölümünde ise buraların öz Yörük memleketleri olduğu vurgulandıktan sonra İbn-i Hali burnundan itibaren Türklük bir kitle halinde devam ederek bu kitle Adana, Antep Türklerine kavuşmaktaydı. Diğer cihetten hemen bütün arazi ve servet Türklerin elindedir. En sahih vesikalara müstenit haritalar bu Türk ekseriyetini göstermektedir. Buralar Türk zincirinin ilk halkalarını teşkil eder ve İç Anadolu Türklüğü ile kendisi arasına yabancı bir ırk giremez demektedir. Ayrıca bu iller gayet kuvvetli bir Türk kültürünü temsil eder. Önce dağlar, dereler, tepeler hülasa bütün coğrafî isimler Türk adıyla anılır. Köyler ve umumiyetle kasabalar Türkler tarafından tesis edilmiştir diyerek açıklamalarını sürdürmüşler ve Gazi Paşa Hazretlerinden Barış Konferanslarında (Lozan) İskenderun ve Antakya havalisinin Antep Sancağı güneyindeki Türk yurtlarının kurtarılmasını istirham etmişlerdir.[7]

1.3. Atatürk İnkılâplarının Hatay'a Yansıması ve Hatay Basını

Diğer yandan Anavatan Türkiye'deki inkılâpları adım adım takip eden Sancak Türkleri, Şapka inkılâbını da duyunca hemen harekete geçmişlerdi. O zamanın aydın gençlerinden Selim Çelenk'de kendisine bir şapka almış ve bu şapkayı giyerek çarşıya çıkmıştı. Bu durum Hatay Türklerinin dikkatini çekmiş ve sarıklı hocalardan birisi Selim Bey'i kâfir olmakla itham etmesine rağmen, şapkasını çıkarmamıştı. Selim Bey'in şapka giymesi örnek oluşturmuş ve Ragıp Mursaloğlu'da ilk şapka giyenlerden olmuştu.[8] 1934 yılının Mart ayının sonlarına rastlayan Kurban Bayramı öncesinde Antakya'da gençlerin toplu halde şapka giyecekleri duyulunca şapkacılar büyük miktarda şapka getirmişler,[9] getirilen

şapkalar kısa sürede tükenmiştir. Böylece şehirde şapka giyenlerin sayısı bir hayli artmıştı. Fakat şapka giyenler devlet dairelerinde işlerini yaptırmakta zorlanmaktaydı. Çünkü bunlar hükümete karşı, ayrılıkçı kişiler olarak görülmekteydi. Fransızlar onları "Kemalistler" ve "Şapkalılar" olarak tanımlıyordu.[10] Yine 1934 yılının 10 Aralık gününde Yenicami'de şapka giyen Türkleri ve Türkiye'yi suçlayan bir hoca şapka giyenlerin kâfir olduğunu söylemişti. Bu tutum yüzünden hocanın vaaz etmesi daha önce yasaklanmasına rağmen, tekrar aynı camide vaaz vermeye başlaması üzerine camiye gelen Selim Çelenk, bu hocanın karşısına dikilerek, şapka giyenler kâfir mi hoca? Diye sorar. Evet kâfirdir! Deyince Selim Bey: Sensin kâfir! Dediği an bu hoca arkasında bulunan cemaate: "Öldürün! Bu kâfiri" diye bağırarak emir verir. Bu emir üzerine Selim Çelenk'le birlikte diğer şapka giyenler de yumruk ve sopalarla

6 Mondros Mütarekesi'nden sonra Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın İskenderun Körfezi ve civarına İtilaf Devletlerinin işgal teşebbüsüne karşı şiddetli bir şekilde sözlü ve silahlı olarak karşı koymuştu. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul, 2009, s.77 vd.

7 Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, s. 174 vd.

8 Selim Çelenk, Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları, Antakya, 1997, s.30–31

9 Sancak'ta halk genellikle fes giyerdi. Arap yanlıları ise asker kepine benzeyen bir başlık olan ırakiye (veyasidari)giyerlerdi. Bu günlerde Uzun çarşıda dükkânı bulunan Hasan Uncu külliyetli miktarda şapka getirmişti.AlamiddinGiray'inda çok sayıda şapka satın alıp halka dağıttığı görüldü. 1930'lu yıllarda Antakya'da birkasket50kuruşa,fötrşapkaise1,5-2 liraya satılıyordu

10 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi,** s. 148

YeniMecmua

ONBEŞ GÜNDE ÇIKAR

SAYI 19 SAHİBİ : ŞÜKRÜ FEHMİ 15 ŞUBAT 929

مصاحبه

مدنی تشکیلات وقلوبلر

saldırıya uğrayarak dövülmüşlerdi. Selim Çelenk'in yazdığına göre o gün Yenicami'de linç edilmekten zor kurtulmuşlardı. Bu olay şehirde bomba etkisi yapmış ve bu etkinin tepkisiyle Antakya'da ertesi gün yüzlerce genç şapka giymişti.[11]

Diğer taraftan, **Yeni Mecmua** ve **Vahdet** gibi basın-yayın organları üzerinde durmakta fayda var kanaatindeyim; bu cümleden olarak 15 Mayıs 1928'de Antakya'da **Yeni Mecmua**[12]adlı bir dergi yayın hayatına başladı. Şükrü Fehmi (Balcı zade) ve arkadaşlarının yayınladığı bu mecmua bugünkü dergilerin çoğundan daha seviyeli ve muhtevalı bir mecmuaydı. Yeni Mecmua Sancak Türklerinin sesi, gençliğin okulu, Türklük fikriyatının merkeziydi. Daha ilk sayılarından itibaren sancak idaresinin ve Arapların yayın organlarına hedef olmuş ve Türk kültürünü savunduğu için ona karşı çıkmışlardı. Ayrıca Antakya'yı Türklerin merkezi, Kemalist fikirlerin kol gezdiği bir yer olarak tanımlıyor, Türklük daüssılası tutanların Türkiye'ye gitmesini tavsiye ediyorlardı. Fakat Yeni Mecmua bunları cevapsız bırakmamıştı.[13]**Yeni Mecmua'dan** üç gün sonra ise, Halep'te **Vahdet** gazetesi yayınlanmaya başladı. Nuri Genç ve Refik Halit(Karay) tarafından yayınlanan Vahdet, Araplığın ortasında Türklük fikirlerinin kaynadığı bir pınar gibiydi. Bu iki Türk yayının aynı hafta içinde ortaya çıkması bir rastlantı olamazdı. Nitekim daha sonra Nuri Genç'in eşi, Hatice Genç: "Gazetenin çıkışında bizzat Atatürk'ün talimatının rol oynadığı, bunun için yardım da vaat edildiği" konusunu eşinden duyduğunu, Türkiye'den zaman zaman görevlilerin geldiğini ve eşi ile görüştüklerini yakinen

11 Selim Çelenk, **a.g.e.,** s. 57 vd.

12 **Yeni Mecmua** Dergisi ilmi, edebi ve toplumsal konularda yayın yapıyor, ancak Hatay Türklüğünün haklarına yapılan saldırıları da karşılıksız bırakmıyordu. İdarenin bu konudaki uyarısı üzerine 1930 yılı sonbaharında **Yenigün** adında bir siyasi gazeteye dönüştürülmüştü. Bu konuda bkz., Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, s.137

13 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi,** s. 136

bildiğini söylemişti. Bunlara dayanarak **Vahdet** gazetesinin yayın politikası muhtevası incelendiğinde Türklük ve Türkiye yanlılığının ağır bastığı dikkati çekmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda bu yüzden İskenderun'a taşınmak zorunda kalacaktır.[14]

Öte yandan Beyrut'ta çıkan **"Yıldız"** gazetesi yine sancak davasına hizmet etmiş, Fransa'nın manda bölgesi içinde bir ileri karakol görevi yapmıştır. Muhittin Meydani Arap dünyasının ortasında Türklüğü ve Hatay davasını içtenlikle ve cesaretle savunmuş, bu konuda etkili ve başarılı olmuştur. Bu gazetede Türkiye'de çıkan gazeteler kadar zengin, Türkiye haberleri ve fotoğrafları yayımlanmıştır. Bu tür kaynakları tedarik etmek ve ayrıca gerektiğinde mali yardım sağlamak işini de Sancakta yaşayan Türk halkı üstlenmiştir.[15]

Bu gazetelerden **Yeni Mecmua'da**yazı yazan Vedi Münir Bey 1 Aralık 1928 tarihinde "Nura Doğru" başlıklı yazısında Türkiye'de gerçekleşen harf inkılâbını Sancak Türklerine yansımasını ve bu inkılâp için halkın genel bir seferberlik başlattığını anlatmaktadır. Vedi Münir adı geçen bu yazısında:[16] "Üç dört aydan beri memleketimizde umumi bir faaliyet başladı. Herkeste yazıp okuma gayreti var. Büyük küçük, genç, ihtiyar herkesin cebinde alfabe; diğerinde meşk defteri.... Dükkânda olsa kahvede bulunsa, bahçeye de çıksa mütemadiyen çalışıyor. Hele yazlık kahvelerde bu gayretlilerden üçü-dördü, beşi-onu bir araya geliyor. Kitapları, defterleri çıkarıyorlar, bilenler bilmeyenlere öğretiyor. Gayret... Ha gayret..Allahıma bin şükür. Memleket baştanbaşa mektep haline geldi. Bir gün görüyoruz A, be, de... Hecelerini tek tek öğreniyor, iki üç gün sonra kesik kesik kıraat okuyor. Aradan on beş gün geçmeden bir de ne görelim, elif görse mertek sananı, adının ilk harfini bilmeyen emmiler ellerine birer gazete almış bangır bangır okuyor, Dünya haberlerini öğreniyor. Ne mutlu bize" dedikten sonra Vedi Münir Bey, kadınların da harf inkılâbını duyduktan sonra erkeklerden geri kalmadıklarını anlatmaktadır. Yazar, bilhassa İnas Müdiresi Mihrinnisa Hanım'ın okulun tatil günlerinde bile kadınlarımıza yeni harflerle eğitim ve öğretim yaptırdığını görmekteyiz. Bu hanım öğretmenin yapmış olduğu bu fedakârlık büyük ilgi görmüş ve şükranla karşılanmıştır. Açılan bu okuma-yazma kurslarına iki gün zarfında yetmiş kadının müracaat ettiğini görmekteyiz. Vedi Münir bu olayı:[17] "Bu memlekete Tanrı'nın hidayet güneşi doğdu, biz aziz kardeşlerimizle, muazzez hemşirelerimizle, hepimiz, hepimiz bütün memleket nura, irfana, insanlığa, medeniyete doğru gidiyoruz..." ifadesiyle değerlendirmiştir. Burada anlaşılması gereken husus, Sancak Türkleri Anavatan'daki gelişmeleri yakinen takip ediyorlar ve uygulamada Türkiye'den geri kalmamaya gayret sarf ediyorlardı. Ayrıca Harf İnkılâbı bütün sancakta başta Türk gazetelerinde önemli bir şekilde ele alınarak konunun ehemmiyeti vurgulanmış ve halk arasında da bilenler, bilmeyenlere öğretmeye çalışmıştır. Bu durum ise bize Türkiye Türkleriyle iyi bir iletişim ve diyalog kurularak aradaki bağın, özellikle kültür birliğinin kopmamasına dikkat etmişlerdir. Sancak Türkleri, Türkçe konuşmayı ve yeni Türk harfleriyle yazmayı başından beri bırakmamışlardır.

Harf İnkılâbının Sancak Türkleri arasında kabul görmesi ve hemen uygulama alanı bulması iyi bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bunun dışında Türkçenin önemi üzerinde durulmakta ve Türkçenin özellikle konuşulmasını işleyen gazete yazarları, Anavatan Türkiye ile en önemli ortak ve milli değerlerden birisini Türk dili olduğunu belirtmişler ve Türkçeye dil uzatana anında cevap verme gereği duymuşlardır. Yine Vedi Münir **Yeni Mecmua'da** "Türkçeyi Kaldırmalı mı?" başlıklı yazısında bunun önemini şu şekilde vurgulamaktadır:[18] Vedi Münir bu yazısında **Vahdet'te** çıkan 'İskenderun'da Maarif' başlıklı yazıda adı geçen bir gazete ile bunda yayınlanan **Fettel Arap** gazetesinde Reşit Meluhi adında biri: "Antakya'danTürkçeyi Kaldırmak" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Buna dikkati çeken

14 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi,** s. 136

15 M.Tekin, **Hatay Basın Tarihi,** Antakya, 1985, s. 13–14; **Yıldız Gazetesi** için bkz. Ek–3; Mehmet Tekin, **Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay,** Antakya, 2009, s.164

16 Vedi Münir, "Nura Doğru", **Yeni Mecmua (1.12.1928),** S.14, Antakya, 1928

17 Vedi Münir, "Nura Doğru", **Yeni Mecmua (1.12.1928),** S.14, Antakya, 1928

18 Mehmet Tekin, Hatay Basınında Atatürk, Antakya 1994, s. 18; Vedi Münir, "Türkçeyi Kaldıralım mı?", Yeni Mecmua(1.10.198), S.10, Antakya, 1928

Vedi Münir, Suriye'de herkesin sanki başka bir şey kalmamış gibi İskenderun Sancağı'nın idaresi ve Antakya'da Türkçe konuşulmasını dert edindiğini ve bu dilin yasaklanmasını isteyenler çıktığını belirttikten sonra diyor ki: "Efendiler! Bu Livada medeni ve münevver bir Türk ekseriyeti var. Büyük ve tarihi bir mevcudiyete malik olan bu kitlenin en tabii mukaddesat-ı milliyesinden biri, lisanıdır. Bu lisan Antakya'da asırlardan beri yüzlerce şair, edip, dahi yetiştirmiş, bu muhitteki medeniyet bu lisanla müstakar olmuş. Bu itibarla Türkçe bu vasatı içtimaiyedeki insani ve medeni mevcudiyetin lisanıdır. Siz hangi hakla bu lisanı kaldırmak suretiyle bu medeniyeti yıkmak, bu kütlenin mukaddesatına tahakküm etmek istiyorsunuz?" şeklindeki yazısıyla Türkçeye dil uzatana gereken cevabı da vermiş oluyordu.

Zaten bugünlerde Araplar arasında fanatiklerin etkisiyle katı tutum ve davranışların arttığı da görülmekteydi. Bu kişiler Türk motifi taşıyan her şeye olduğu gibi, halkın duygu ve heyecanlarını açığa vurmalarına da tahammül edemiyorlardı. Ellerinden gelse Türklere nefes bile aldırmayacaklardı. Örnek vermek gerekirse, bir gün bir tiyatro temsilinde beğenilen bir müzik parçası alkışlansa bu hemen bir **"milli gösteri"** olarak tanımlanıp büyütülüyordu. Gazeteler bu olayı "Tiyatroda Türkçe bir şarkıyı binlerce kişi alkışlamıştır. Bu milli bir gösteridir... Antakya'da Türklük hareketi var. Hükümetin dikkatini çekeriz..." veya "İskenderun Livasındaki Türkler, Türk olduklarını iddia ediyorlar. Türkler dillerinin, duygularının inkişafını istiyorlar... Antakya'dan Türkçeyi kaldırınız! Türk olanlar Ankara'ya gitsin!..." şeklinde yazarak yaygarayı basıyorlardı.[19] Oysa bütün bu olumsuz durumlar Hatay Türklerinin moralini bozmadığı gibi bilakis hırslanarak birbirlerine kenetlenmişler ve Anavatanla bütünleşmek için ellerinden geleni yaparak, mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

İşte Hatay Türkleri, 29 Ekim 1933 günü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılında, Cumhuriyet Bayramı Antakya'da o güne kadar emsali görülmemiş bir şekilde kutlandı. O gün bütün Türkler en temiz elbiselerini giyip, umumi yerlerde toplanarak birbirlerini kutladılar, bayramlaştılar. Halk bu güne kadar böyle bir sevinci doyasıya yaşamamıştı. Antakya esnafı ve halkı Ankara'ya yüzden fazla kutlama telgrafı çekmişti. Kırıkhan ve Reyhanlı'dan çok sayıda Türk insanı bayram için Antakya'ya gelmişti. Bu bayramda Elektrik Şirketi, o günün şerefine elektriği hiç kesmemiş ve devamlı olarak vermiştir. Böylece halk radyodan Ankara'da yapılan resmi geçidi ve Atatürk'ün nutkunu dinleyebilmişti. Belen ve İskenderun Türklerinden bir kısmının pasaportsuz Payas'a giderek bayram törenlerini izledikleri Antakya'da duyulunca, törenleri izlemek üzere çok sayıda Antakyalı İskenderun'a gelerek kitleler halinde sınırı geçip, bayram törenlerini izlemişlerdir. Bunlardan başka bu bayramda Kırıkhan ve Reyhanlı'da halk coşkun bir şekilde kutlama yapmış, ayrıca herkes yakasına Atatürk rozetlerini takarak bu kutlamalara katılmıştı.[20]

1.4. Gaziantep Valisi'nin Hatay Ziyareti

Gaziantep Valisinin Hatay ziyareti üzerinde de kısaca duracak olursak, Türkiye ile Fransa arasında yapılmış olan anlaşmalara göre her yıl 6 ayda bir Hudut Komisyonları toplanıp, hudut olaylarını görüşmekteydiler. 1934 yılının ilk toplantısı İskenderun'da yapılacak ve Türk heyetine Gaziantep Valisi Akif İyidoğan başkanlık edecekti. Türk Heyeti 26 Nisan 1934 tarihinde İskenderun'a geldi. Heyette üye olarak emniyet müdürü, bir binbaşı ve vilayet mektupçusu bulunuyordu.[21] İşte Gaziantep Valisi Akif İyidoğan başkanlığındaki Türk Heyeti'nin Hatay ziyareti, Hatay'ı yerinden oynatan bir olay niteliği taşıdı. Gaziantep'te eczacılık yapan aslen Antakyalı olan Tevfik Bey (Ülkümen) adında bir hemşerimiz, günün birinde Antakya'daki akrabalarından Mustafa Rasih Bensan'a şu tegrafı çeker: "Valiniz geliyor karşılayınız". Telgrafı alan postanedeki memur, bunu PTT müdürüne gösteriyor, o da tereddüt içinde ne yapacağını şaşırıyor, soluğu Fransız delegesi Durieux'nun yanında alıyor. Telgrafı göstererek bunun sahibine verilip verilmeyeceğini soruyor, delege telgraf metnini inceledikten sonra; "verebilirsiniz" diyor ve telgraf, sahibi Mustafa Rasih Bensan'a iletiliyor. Bu telgraftaki Valimiz kelimesi Valiniz olarak geçince bütün Antakya Türkleri heye-

19 M.Tekin, Hatay Tarihi, s.145

20 M.Tekin, Hatay Tarihi, s.147–148

21 M.Tekin, Hatay Tarihi, s.149

Vali Akif İyidoğan, Turizm Oteli'nde halkı selamlıyor.

canlanarak, Hatay'ın artık Anavatan'a katıldığını ve buraya bir vali tayin edildiğini sanmış ve coşkun gösterilerle Vali Akif İyidoğan'ı karşılamıştı.[22]

Vali Akif Bey'in başkanlığındaki Heyet ancak gece 21.30'da Antakya'ya gelmiş ve arabasının etrafı bir anda sarılmıştı. Heyet sanki sevgi dalgalarında boğuluyordu. Herkes Valinin arabasına, Türk bayrağına, valiye ve heyet üyelerine dokunmak istiyorlardı. Heyeti korumak amacıyla çok sayıda polis olmasına rağmen, kalabalığı kontrol altına almak mümkün olmamıştı. Polislerden birisi otomobile dokunmak için çırpınan bir ihtiyarı tutup sarsmış ve ona; "Bre adam ayakta duracak halin yok, önünü göremezsin, ne işin var burada, çekil git!" Demesi üzerine, ihtiyarın verdiği cevap çok anlamlı ve ilgi çekicidir: " Evet, yaşlıyım, dermanım yok, gözüm fark etmez. Amma hele bırak da şu bayrağa yüzümü süreyim!".[23] Görüldüğü üzere Hatay Türkü yedisinden yetmişine Anavatan özlemi ile yanıp tutuşmaktadır. Tekrar valinin ziyaretinden kesitler aktarmak istiyorum; bu arada halk valinin arabasını havaya kaldırmış bunun üzerine vali motoru durdurtmuş ve Antakyalılardan arabayı indirmelerini rica etmiş ve yalnız otomobili iterek götürmelerine razı olmuştu. Valiyi getiren otomobil ancak 400 metrelik mesafeyi 2 saatte alabilmişti. Turizm Otelinde (bugünkü Özel Ata Lisesi) konuk edilen valiyi görebilmek amacıyla halk otelin önünden uzun süre ayrılmamışlardı. Gaziantep Valisi Akif İyidoğan ve beraberindeki heyetle ertesi gün kendilerine katılan otomobil konvoyuyla Harbiye şelalelerini, tarihi yerleri gezmiş, gelişinde olduğu gibi dönüşünde de hiç bir devlet adamına nasip olmayan heyecan ve sevinç içinde uğurlanmıştı.[24]

22 Selim Çelenk, a.g.e., s.52 vd.

23 M.Tekin, Hatay Tarihi, s.149–150; Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1966, s.19–20

24 Selim Çelenk, a.g.e, s.53–54

1930'lu yıllarda Antakya

1.5. Hatay'da Halkevleri ve Faaliyetleri

Türkiye, diplomatik yoldan Hatay konusunda aldığı mesafeye paralel olarak, Sancak Türkleri ile de ilişkilerini geliştirmiş, Hatay'ın içişlerine yönelik birtakım faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerle Türkler teşkilatlandırılmış, diğer unsurlar da Türkler lehine kazanılma yoluna gidilerek, seçimlerde gerekli çoğunluk elde edilmeye çalışılmıştır.

1936 yılından itibaren bütün faaliyetler Türkiye ve Hatay'da kurulan "Hatay Egemenlik Cumhuriyeti" vasıtasıyla yürütülmüştür. Hatay'dan alınan bilgi ve raporlar Dörtyol'da Egemenlik Cemiyeti Fahri Başkanı Tayfur Sökmen ve Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcisi vasıtasıyla Ankara'ya bildiriliyordu. Ankara'da CHP Genel Merkezi'nde faaliyetlerini yürüten Hatay Egemenlik Cemiyetinde (Soyak'a göre "Hatay Teşkilat Merkezi") durum değerlendirmesi yapıldıktan sonra, Ankara'nın emir ve talimatları yine aynı yolla Hatay'a gönderiliyordu.

Ayrıca Türkiye 1937 yılında Antakya Konsolosluğunu açmıştı. Bundan sonra Abdulgani Türkmen, Ankara'nın talimatı üzerine, kendilerinin "Halk Partisi" olarak telaffuz ettikleri gayri resmi kuruluşunun yerine 1937 yılının başlarında Antakya'da "Halk Mümessilleri Heyeti" ni kurdu. Geniş yetkilere sahip bir üst kuruluş olan bu heyetin başkanı yine Abdulgani Türkmen idi. Bir siyasi partinin başlangıcı olan "Halk Mümessilleri Heyeti" Türkiye'nin Sancak'taki temsilcisi olarak görev yapacak ve Dörtyol üzerinden sadece Ankara'ya karşı sorumlu olacaktı.[25]

25 Mehmet Tekin, M. Mehtap Tekin, Hatay Devleti Millet Meclisi Reisi Abdülgani Türkmen, Antakya, 2011, s.39

Diğer taraftan Milletler Cemiyeti Komisyonlarının Hatay'da çalışmalara başladığı zaman, Fransız mandater memurlarının Hatay'da Türklerin resmi bir temsilcisi veya kuruluşunun olmadığını ileri sürmeleri üzerine Abdulgani Türkmen, Halk Mümessilleri Heyeti'ni Sancak statüsünü de dikkate alarak, resmen Hatay Halk Partisi'ne dönüştürdü. Partinin başkanlığına Abdulgani Tükmen, Genel Sekreterliğine de Vedi Münir Karabay getirilmişti. Merkez İdare heyeti de 11 üyeden oluşturulmuş ve Partinin Merkez İdare Heyeti de 30 Temmuz 1937 günü ilk toplantısını yapmıştır.[26] Böylece resmi kuruluşu da tamamlanan Parti'nin Hatay sınırları içindeki adı Halk Partisi, Hatay sınırları dışındaki adı ise "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak anılmaktadır.[27] Bundan sonra Hatay Türklerinin Cemaat Reisi sıfatıyla Halk Partisi Başkanı, mandater makam ve Milletler Cemiyeti Komisyon üyeleri nezdinde temsil etmiştir. Parti bütün resmi görüşmelerde Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluğu ile birlikte hareket ederek Ankara'nın talimatları çerçevesinde kalmaya özen göstermiştir. 1938 yılı başlarında Halk Partisi'nde bazı değişiklikler yapılarak, Abdurrahman Melek, Rasim Yurtman, Abdullah Mürsel, Vedi Münir Karabay ve Vedi Bilgin'den oluşan bir "Heyet-i Faale" ihdas edilmiş, bu heyet müstakbel "Hatay Kabinesi" Parti teşkilatı da Hatay Devleti'nin iskeleti olarak düşünülmüştür.[28]

Antakya'da kurulan Halk Partisi ve Halkevleri zamanla diğer kazalarda da şubeler açarak halkı kazanma yolunda çok faydalı çalışmalar yapmıştır. Öncelikle Fransız Mandaterliği altında gerek kişisel, gerek mandater memurların birtakım oyunları ile Türkler arasında ortaya çıkan bölünme ve iç çekişmeler ortadan kaldırılmış, Türklerin birlikte hareket etmeleri sağlanmıştır.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 27 Ocak 1937'de Hatay'ın "ayrı bir varlık" olduğunu onaylaması üzerine Hatay Egemenlik Cemiyeti yayınladığı beyannamede, Türklerin kendi aralarında problemleri bir tarafa bırakarak işbirliği içinde çalışmaları, Çerkezleri Türklerden ayrı görmedikleri, Alevilerin tarihi menşei itibariyle Türk oldukları, benzerlerinin sadece Türkiye'de ve Türkler arasında bulunduğu vurgulanmakta ve Arapların Türklerle birlikte olmaları gerektiği, Türk dostluğunun Suriye'nin istiklali için de zaruri olduğunu, Türklerin Ermenilerle iyi geçinmek niyetinde oldukları gibi hususlar vurgulanarak bütün unsurlar Hatay'ın bağımsızlığı amacıyla birlikte hareket etmeye davet eden birleştirici ifadeler kullanılmaktadır.[29]

Diğer taraftan Parti ve Halkevleri, Fransız memurlarının Hatay'da yaşayan unsurları birbirlerine düşürerek hâkimiyetlerini devam ettirme politikası

26 Mehmet Tekin, M. Mehtap Tekin, Hatay Devleti Millet Meclisi Reisi Abdulgani Türkmen, Antakya, 2011, s.49

27 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,c.XII, S.34(Mart, 1996) Ankara, 1996, s.28

28 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,c.XII, S.34(Mart, 1996) Ankara, 1996, s.28

29 Y.Sarınay, a.g.m., s.28-29

çerçevesinde başta Alevi kesim olmak üzere diğer unsurları Türkler aleyhine kışkırtmasına karşı bir takım çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Fransızların Alevilere "Siz ne Türk, ne Arap ve ne de Müslümansınız, sizler ehli salip bakayası olduğunuzdan Türkler ve Araplar sizlere fena muamele yapmaktadırlar..." propagandası ile tahrik etmelerine karşı Türk Tarih Tezinin popüler olduğu bu dönemde Alevilere "Eti Türk'ü" ismi verilerek kazanılmaya çalışılmıştır. Alevilerin "Eti Türk'ü" olduğu ve Türklerden ayrı düşünülmeyeceği yolunda yapılan çalışmalar sonucu, Alevi kesim Türklerle işbirliği yapmaya ve seçimlerde birçok bölgede Türk listelerine yazılmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Türklerle birlikte hareket eden Aleviler üzerinde şiddet ve baskılar artmıştır. Bu baskılara Halk Partisi yetkilileri karşı çıkarak Alevilerin bir kısmını daha yanlarına almayı başarmışlardır. Hatta İskenderun'da birçok Alevi yapılan tehdit ve baskılara karşı 1938 Mayısı'nın ilk haftasında Halkevi'ne başvurarak himaye talep etmişler; 11 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne ve bizzat Atatürk'e de başvurarak baskıların kaldırılmasını istemişlerdir. Ayrıca 1937'de kabul edilen Sancak Statü ve Anayasasında Müslümanlar diye bir cemaat bulunmamasına rağmen, Mandater makamlar Türkleri bölmek amacı ile Ağustos 1937'de bir Müslüman partisi kurdurmaya çalışmışlar ve seçimlerde de halkı Müslüman Sünni olarak yazdırma girişiminde bulunmuşlardır. Parti ve Halkevleri gerekli çalışmaları yaparak bu tür bölünme girişimlerini önlemiş, bir kısım Arapların da Türk listelerine yazılmasını sağlamıştır.[30]

Hatay'da yürütülen bu tür faaliyetlere paralel olarak Türkiye'de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda iç ve dış kamuoyunu Hatay konusunda aydınlatmaya öncelik verilmiştir. Bu amaçla bütün yurtta "Milli Hatay Mitingleri" yapılmış, gazetelerin özel bir sütun açarak milli dava olan Hatay konusunda kamuoyunu aydınlatmaları milli dava elde edilinceye kadar gazetelerin parti ve hükümetiyle işbirliğine devam etmeleri istenmiştir. Hatay davasının iç kamuoyuna kontrollü bir şekilde mal edilmesi amacı ile yapılan faaliyetlerin yanı

11 Ocak 1937 Mitinginde 60.000 Türk sokaktaydı.

30 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,c.XII, S.34(Mart, 1996) Ankara, 1996, s.29-30

1930'ların ikinci yarısında Hatay halkı, düzenlenen mitinglerde Hatay'ın kurtuluşu mücadelesinden vazgeçmeyeceğini gösterir.

sıra dış kamuoyuna yönelik olarak Türkiye'de ilk dış radyo yayını 8 Ocak 1937 tarihinde Hatay meselesi üzerine yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca "Hatay'da Türklere yapılan Mezalim" konulu bir propaganda broşürü haline getirilerek, özellikle Ortadoğu ülkelerine dağıtılma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya imzası ile 18 Mart 1937 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğüne yazılan şifreli yazıda, basımı için Mısır'a gönderilen broşürün İstanbul'da da Türkçe ve Arapça bastırılarak çeşitli vesilelerle Mısır, Irak, Filistin, Hicaz ve Suriye'ye gönderilmesi istenmiştir[31].

Türkiye propaganda amaçlı çalışmalara paralel olarak Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Sancak Statü ve Anayasasını hazırlamaya başladığı günlerde, gelecekte Hatay'da uygulanacak kanunları Ankara'da hazırlamaya başlamıştır. Ankara'da CHP genel merkezinde bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir komisyon, adli, idari, mali, iktisadi, sına-i, kültürel ve bayındırlık kanunlarının Türk karakterine ve medeni esaslara uygun olarak yapılması için 20 Şubat 1937 tarihinde faaliyete geçmiştir. Ayrıca Türkiye gerek seçimlerde çoğunluğu sağlamak, gerekse kurulacak Hatay Devleti'nde görevlendirmek amacıyla başta memurlar olmak üzere Türkiye'de yaşayan Hatay doğumluları 1938 yılı başından itibaren Hatay'a göndermiştir.[32]

Böylece 1937 yılının Temmuz ayına gelindiği günlerde, Hatay'ın her tarafında Halkevleri açılmıştı. Aynı ay içinde Sancak'ta daha önce gayri resmi faaliyetlerini sürdürmekte olan Halk Partisi yeni statüye göre merkez heyetini oluşturmuş, partinin başkanlığına Abdülgani Türkmen, genel sekreterliğe ise Vedi Münir Karabay getirilmişti. Partinin beyanname ve nizamnamesi ilgili makamlara verilmiş ve bundan sonra Türkler adına bütün müracaatları parti yapmaya başlamıştı.[33]

31 Yusuf Sarınay, a.g.m., s.30

32 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,c.XII, S.34(Mart, 1996) Ankara, 1996, s.30

33 Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1966, s.22; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993,s. 177–178

Halkevleri konusuna da ayrıca değinecek olursak; Türkiye'de kurulan Halkevlerinin dokuz koluna karşılık, Hatay'da kurulmuş olan Halkevlerinin üç kolu vardı. Bunlar Emniyet Kolu, Hukuk Kolu ve Propaganda Kolu adı altında faaliyet gösteriyorlardı. Bunlardan Emniyet Kolu, silahlı halk göstericileri tarafından idare edilen bu kolun yöneticisi Fehmi (Kasapbaşı) idi. Hukuk Kolu ise yine Türkiye'den gönderilen adliyeciler tarafından kurulan sulh mahkemeleri vasıtasıyla, vatandaşlar arasından meydana gelen davaları sulh yönüyle halletme yoluna gitmişlerdi. Bir diğer kol ise propaganda kolu olup, bu kola mensup olan kişilerin gerek şehirde ve gerekse köylerde, ileride yapılabilecek olan plebisit için nasıl oy kullanacakları konusunda halkı aydınlatmaları idi. Bütün bunlardan başka ani bir saldırı karşısında silahlı müdafaada bulunmak üzere elli bir kişiden oluşan mavzerli bir birlik de oluşturulmuştu.[34]

Bunlara ilave olarak, Anavatan'ın çabaları ve özellikle Atatürk'ün şahsi davasına gösterdiği yakın ilgiden dolayı ve ayrıca dünyanın süratle büyük bir savaşın eşiğine gelmesinden, Fransa'nın Ortadoğu'daki sömürgelerini Alman tehlikesinden korumak gayesine yönelik olarak Türkiye'yi kaybetmek istememesi, Hatay Meselesinin Türkiye'nin lehine çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır.[35] Böylece Hataylılar da Anavatana katılma sürecini, yukarıda izah ettiğimiz fırsatları da takip ederek iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir.

Hatay'ın kurtuluşunda bazı kişilerin ve kurumların gösterdiği fikri ve kültürel çabaları belirtmekte fayda mülahaza ediyorum; **Yeni Mecmua, Yıldız** ve **Vahdet** gibi gazeteler önemli yer tutmaktadır. Ayrıca derneklerden Antakya ve İskenderun Yurdu, Selamet-i Belde, Genç Spor Kulübü, Hatay Erkinlik Cemiyeti gibi cemiyetlerinde göstermiş olduğu gayretler inkâr edilemez boyuttadır.

Ayşe Fitnat Hanım

Bütün bunlardan başka kalemlerini fikir silahına çeviren Vedi Münir, Şükrü Balcı, Nuri Genç, Selim Çelenk, Refik Halit (Karay) gibi yazarların Hatay'ın Anavatan'a katılmasında fikir ve kültür alanında göstermiş oldukları büyük gayretleri de açıkça belirtmekte yarar görüyorum.

Yine burada 15 Mart 1923'de Adana'da beş dakikada ezberinden okuduğu şiirle Atatürk'ü adeta büyüleyen ve O'nu Hatay davasının iplerine sımsıkı bağlayan değerli hanımefendi Ayşe Fıtnat Hanım'ı da zikretmek boynumuzun en önemli borcudur ve yine bayanlarımızdan yeni Türk harflerini kadınlara öğretmekle harekete geçen Mihrinnisa Hanımefendi'nin emeklerini de belirtmekte fayda görüyorum.

34 Nuri Aydın Konuralp, Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi, İskenderun, 1996, s.152–153.

35 Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk'ün Hatay Meselesindeki Barışçı Siyaseti", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25–29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, c.1, Ankara, 2000, s.214.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HATAY MESELESİNDE ATATÜRK'ÜN BARIŞÇI SİYASETİ

1. Milli Hududumuzun Belirlenmesi ve Türklere Karşı Fransa'nın Tutumu

Hudut meselesinde Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920'de Meclis kürsüsünde "hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birinci olan hudut meselesi tayin edilirken hudut-u millimiz İskenderun'un cenubundan geçer.[1] Şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte bu hudut-ı millimizi budur"[2] demektedir. Ancak Mondros Mütarekesini müteakip, şerefleri üzerine imzaladıkları anlaşmalara sadık kalmayacaklarını gösteren ve 2 Kasım'da daha önce kendi aralarında Türk yurdunu paylaşmak üzere yaptıkları gizli anlaşmaları yürürlüğe koymak üzere harekete geçen İngiliz ve Fransızların sudan sebeplerle İskenderun ve havalisinin boşaltılmasını istemelerine karşılık merkezi Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın çabaları bir netice vermemiş ve hükümetin 7 Kasım 1918'de bu orduyu dağıtması üzerine bölge İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmiştir.

Bu sırada İngiliz Birlikleri 9 Kasım 1918'de, bunu takiben Fransız Birlikleri de 10 Kasım 1918'de İskenderun'a asker çıkararak, yöreyi işgale başladılar.[3] Bu işgali 14 Kasım 1918 tarihinden itibaren Fransızların İskenderun körfezinden devamlı bir şekilde askeri birlik çıkararak, Adana ve Halep dolaylarına sevk etmeleri izlemişti. Fransızların bu kuvvetleri arkasında gönüllü Ermeni birlikleri de bulunmaktaydı.[4] Fransızlar İskenderun'u işgal ettikten hemen sonra şu bildiriyi yayınlayarak; "İskenderun-Halep şosesi İtilaf Devletlerinin işgali altına girmiştir. Ama şehirde Osmanlı mülki idaresi devam edecektir." şeklinde halka duyurmuş olmasına rağmen işgale karşı direnen İskenderun kaymakamını da Payas'a sürgün etmişlerdi.[5]

Daha sonra ise, 15 Eylül 1919 günü İngiltere ile Fransa arasında "Suriye İtilafnamesi" adı altında bir mukavele imzalanmıştı. Bu mukaveleye göre; Adana, Maraş, Urfa, İskenderun (Hatay) ve Suriye'yi İngiltere Fransa'ya bırakıyor; Musul ise İngiltere'ye kalıyordu. Böylece daha önce İngiliz işgalinde bulunan bu bölgeler Fransız işgaline terk ediliyordu.[6]

1 Son Osmanlı idari taksimatına göre Hatay Bölgesi merkezi İskenderun olan bir sancaktı. O sebeple Mustafa Kemal'in burada kastettiği sınırlar bugünkü Hatay sınırıdır.

2 Kazım Öztürk, Atatürk'ün TBMM Gizli ve Açık Oturumlarındaki Konuşmaları, c.1, Ankara 1981, s.127.

3 Kadir Aslan, Milli Mücadele'de Dörtyol, Hatay 1991, s.19, vd.

4 Ahmet Cevdet Çamurdan, Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları, Adana 1969, s. 158.

5 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya 1993, s. 94.

6 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 4, Haz. Nimet Arsan, 1964 s. 119 vd.

Mustafa Kemal 15 Mart 1923'te Adana'da.

Bu mukaveleden sonra, Fransa bölgeye yerleşmek isteyecek ve bu doğrultuda işgale teşebbüs edecekti. İskenderun'dan asker sevk ederek Antakya'ya doğru ilerleyen Fransızlar, Belen'i de işgal ederek İskenderun-Antakya yolunu kontrol altına almışlardı. Ayrıca Fransızlar Suriye üzerinden de Hatay'a asker sevk etmeye başlamışlardı. Bu yoğun asker sevkiyatına rağmen Fransızlar, sadece şehir merkezlerini ellerine geçirebilmişler, fakat kırsal alan ve köylerde yer yer önemli Türk çetelerinin direnişiyle karşılaşmışlardı. Hataylıların, Fransız askerlerine karşı göstermiş olduğu bu kahramanca direniş üzerine II. Kolordu tarafından Hatay bölgesine komutan tayin edilen Özdemir Bey, buraya gelerek mahalli kuvvetlerle işbirliği yapmış ve Fransızlara karşı milli mukavemetin teşkilatlandığı bir sırada; Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması üzerine Hatay halkı silahlarını bırakmak zorunda kalmıştır.[7]

Bilindiği gibi Türk Bağımsızlık Savaşı'nın devam ettiği sırada zaman zaman Türk-Fransız ikili görüşmeleri olmuş, bu görüşmelerden iyi bir sonuç alınamamıştı. Bu görüşmelerde Türk-Fransız münasebetlerini etkileyen en önemli mesele ise İskenderun Sancağı (Hatay) idi. Bu olay Atatürk dev-

7 Ahmet Faik Türkmen, Hatay Tarihi, c.4, İstanbul 1930, s.949-1034; Süleyman Kocabaş, Tarihte Türkler ve Fransızlar, İstanbul 1990, s. 379-380.

rinde Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olayların en çetini olması açısından da önemlidir. Hatay bölgesinde Türkler en büyük çoğunluğu teşkil ettiği için bu bölge Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştı. Fakat Milli Mücadele sırasında Fransa ile silahlı çatışmanın durdurulması pahasına bu devlet ile Ankara'da 20 Ekim 1921'de Hatay'ın Türkiye sınırları dışında kalmasını öngören bir itilafname yapılması zaruri ve Türkiye çıkarları bakımından lüzumlu görülmüştü.[8] Fransa ile itilafname imzalamak, TBMM hükümetinin ilk defa bir batılı devlet tarafından tanınması demekti. Bunu Ankara'nın Fransa'ya dayanarak Avrupa'ya bir "Pencere Açmaya" olan şiddetli ihtiyacı ile izah eden Yusuf Kemal Bey, yine aynı nedenle, sınır bunalımında Franklin Bouillon'a isteklerimizi "kabul ettirmeye muvaffak olamadık",[9] onun olumsuz cevaplarını biz; "zaruri kabule mecbur olduk" diyerek müzakerenin çetin bir hava içerisinde geçtiğini samimi bir dille izah etmiştir.

Nitekim 16 Ekim 1921 günü meclisin gizli oturumunda itilafname tartışılır iken, bu sırada Mustafa Kemal Paşa söz alarak: "**Misak-ı Millimizde muayyen ve müsbet hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle hat hatt-ı hudud olacaktır"**[10]demiştir. Mustafa Kemal burada şimdiki gücümüz budur, ileride gücümüze göre hareket ederek, yarım kalan işimizi tamamlarız, demek istemiştir.

Misak-ı Milli hududu üzerinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ise **Vatan Hizmetinde** adlı hatıralarında:[11] "**...Fevzi Paşa cenupta Türkiye'nin tabii hududunun Asi nehrinin dirseğinden Fırat'ın dirseğine çekilecek bir müstakim hattı ve oradan Fırat'ı takip ederek aşağıda Musul vilayetini bizde bırakarak İran hududuna ulaşan hudut olduğunu söylerdi. Tabii ben de bu fikirde idim. İtilafname ile çizilen hududun Türkiye için zorla kabul edilmiş olduğunu o hududun cenubunda kalan Türk toprakları ve halkı bizim için asla unutulmayacak, bir gün Türkiye'ye geri gelecek aziz memleketler olduğunu, bunu Türk çocuklarının mukaddes bir vazife bileceklerini defaatle Franklin Bouillon'a söylemekten geri kalmadım"** şeklindeki açıklamalarıyla bir defa daha Misak-ı Milli ve Hatay'ın önemini belirtmiş olmaktadır. Ankara İtilafnamesi'ne göre, Misak-ı Milli'nin bir parçası olan İskenderun Sancağı dışarıda kalırken, Ankara Hükümeti bu İtilafnameye sancaktaki Türk unsurunun menfaatlerini koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu. İtilafnamenin 7. maddesi şöyle idi: "**İskenderun mıntıkası için bir usul-i İdare-i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntıkay-i mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyet-i resmiyeyi haiz olacaktır."**[12] Böylece bu maddeye göre İskenderun Sancağı için özel bir idare şekli meydana getirilmiş oluyordu. Nitekim Fransa'nın Suriye Valisi 8 Ağustos 1922'de böyle bir idare tesis etti. Fakat zaman geçtikçe yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile ihtilafa düştüğü vakitler Fransa'nın taahhüdünü yerine getirmeyip, Hatay Türkünü baskı altına aldıkları, onların faaliyetlerini engelledikleri görülüyordu.[13] Buna rağmen bölgenin vatansever ahalisi anavatana katılacakları günü sabırsızlıkla beklemekte ve herkes birbirine "Ne zaman gelecekler" sorusunu yöneltmekteydi. Ayrıca Türkiye'deki inkılâplar bölgedeki ahaliyi de tesiri altına almakta gecikmiyordu. Nitekim şapka inkılâbından sonra bölgede yapılan olumsuz propagandaya "**Türkler buraya gelirse size şapka giydirecekler"** şeklindeki sözlere karşılık olarak, bir ihtiyar Türk'ün "**Oğul oğul onlar buraya gelsin de ben başıma işkembe bile geçirir gezerim"**[14] şeklinde verdiği cevap ilgi çekicidir.

8 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, c. 1, Ankara, 1987, s.127.

9 Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981, s.236, Bu hususta Yusuf Kemal Bey 15.10.1921'de TBMM'de yapmış olduğu konuşmada da aynı şekilde bilgi vermiştir, bkz.TBMM Gizli Celse Zabıtları; c. 2, 1985, s.325-326..

10 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.2, Ankara, 1985, s. 355.

11 Y. Kemal Tengirşenk, a.g.e, s.238-239.

12 Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1966, s. 6; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.e s.127; Ankara İtilafnamesi için bkz.İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, c.1, Ankara, 1983, s. 48 vd.

13 Türk gazetelerini ve Türklerin açtıkları müesseseleri kapatmak, Mustafa Kemal'in resimlerinin bulunmasını suç saymak vs. gibi, bu konuda bkz. Abdurrahman Melek, a.g.e s.17.vd., Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.146 vd.

14 Remzi Siliöz, Hatay Milli Mücadele Yılları, Bursa, 1937, s.68.

Mustafa Kemal'in 1923 yılında yüksek sesle ilan ettiği "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz" sözü, Hatay'ın anavatana katılacağı 1939 yılına kadar burada yaşayanların temel ilkesi olarak kaldı.

2. Atatürk'ün Adana Seyahati ve Hatay Davası

Fransızların Antakya-İskenderun havalisindeki Türklere karşı olumsuz şekildeki bu tutumları Türkiye'nin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya yaptığı bir seyahat esnasında Antakya ve İskenderunlular O'nu siyah bayraklar giyinerek karşılamışlardı. Bu sırada karalara bürünmüş bir sıra hanımın içerisinden dört hanım kafilenin önüne çıkarak ellerindeki **"Gazi baba bizi de kurtar"** ibaresi yazılı pankartla yolunu kesmişler ve dört hanımın önündeki Antakyalı Affan Efendi'nin kızı Ayşe Fıtnat Hanım'ın kâğıtsız, tasannusuz, ruhtan gelen ve ruha giden nutkunu söylemişti.[15] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa yüksek bir sesle: **"Kırk Asırlık Türk Yurdu, Düşman Elinde Esir Kalamaz"** diyerek tarihi sözünü söylemiştir. Bu durum karşısında törende bulunan bütün insanlar duygulanmış ve ağlamıştı. Bu tablo karşısında kırk sene Alsas ve Loren'in matemini tutan Fransızlar, bu manzarayı görseydi Türk sabrının kırk sene uzunluğunda olamayacağını da anlardı.[16] Bu durum Sancak

15 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.124 vd.

16 İsmail Habib Sevük, O Zamanlar, Ankara, 1981, s.250–251; Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 1978, s.70; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen, Hulusi Turgut, İstan-

Türklerinin sesini Ayşe Fıtnat Hanım vasıtasıyla önce Atatürk'e sonra da Atatürk aracılığı ile bütün dünyaya duyurmuş oluyordu.[17] Ayrıca bu olay Hatay Tarihinin, Anavatan'a katılmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı milli dış politika, onun zamansız bir harekete girişmesini ve ülkeyi tehlikeye sokacak hareketlerden kaçınmasını gerektiriyordu. O sebeple Hatay Meselesi zamanı gelince halledilecekti.

Atatürk'ün Adana'daki konuşması Sancak Türklerine moral ve cesaret vermişti. Bunun üzerine Adana'da yaşayan Sancak Türklerinin ileri gelenleri 30 Mayıs 1923 tarihinde "Antakya ve İskenderun Yurdu Cemiyeti" adı ile bir teşkilat kurdular. Bu cemiyetin idari kadrosu, Başkan Tayfur Mürsel (Sökmen), 2. Başkan Samih Azmi(Ezer) ve Sekreter Şükrü Oğuz(Alpkaya)'dan oluşmuştu. Aslında bu cemiyetin kuruluşu, mevcut olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinden sonra güç kazanan çalışmaların kanun çerçevesi içine alınması, davanın Türkiye'de resmi ve kanuni bir hüviyete kavuşturulmasıydı. Cemiyet sesini duyurmak ve Sancak'ta bulunan Türklerle münasebeti devam ettirmek amacıyla "Altunöz" adlı gazeteyi çıkarıyordu. Bu gazete daha önce Hassa'da, çete ve Kuva-yı Milliye mücadelesi sırasında yayınlanmaya başlamış bir mücadele organıydı. Burada aynı isimle devam etmeye başlamıştı.[18]

Diğer taraftan Sancak'ta 1922 ve 1924 yıllarında manda idaresi bünyesinde bir takım değişiklikler yapılmış ve buna paralel olarak da, yeni düzenlemelere gidilmişti. Yapılan bu yeni düzenlemelerde, Sancak'ı Suriye'ye daha bağımlı hale getirme ve özel hakların kullanılmasına engel olma eğilimi dikkati çekiyordu. Bundan sonra ise Türkler 1926 yılında Sancak'ta Suriye'den ayrı, doğrudan Beyrut'taki Yüksek Komiserliğe bağlı, ayrı bir yönetim kurmak için girişimde bulunmuşlar ve sonucunda da seçimler yaparak hükümet kurma merhalesine gelmişlerdi. Ancak Suriye'nin müdahalesi sebebiyle bu teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[19]

Atatürk, 1923'de Adana'da Hatay Türkü'ne söylediği söz doğrultusunda hareket ederek hiçbir zaman Hatay Meselesini aklından çıkarmamıştır. Nitekim 26 Kasım 1930 günü Samsun'a yapmış olduğu seyahat esnasında bir liseyi de ziyaret ederken, girdiği bir sınıfta, öğrencinin birinden Türkiye haritasını çizmesini istemişti. Bu istek üzerine öğrenci acele bir şekilde, doğru olarak Türkiye haritasını

bul, 2005, s.333–334; Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul, 2006, s.528.

17 Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk. Ayşe Fıtnat ve Hatay", Hatay Güney Rüzgârı Dergisi, S.3 (Şubat, 1997), Antakya, 1997, s. 30 vd.

18 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.126.

19 Mehmet Tekin, Hatay Basınında Atatürk, Antakya, 1994, s. 9-10.

çizmişti. Bu haritayı dikkatle inceleyen Atatürk, öğrenciye: "**Yavrum bu haritayı çizerken kırk asırlık bir Türk yurdunu sınırlarımız dışında bırakmadın mı?"** sorusunu sormuştu. Bu soru üzerine öğrenci, tebeşiri kendisine uzatmıştı. Atatürk tebeşiri almış ve bugünkü sınırlarımızı olduğu gibi çizerek, Hatay'ı Anavatan sınırları içerisinde göstermiş ve sonra çocuğa dönerek; "**Böyle olmayacak mı?"** demişti. Çocuk da bunun üzerine yaşından beklenmeyen büyüklükte bir cevap vererek; "**Paşam, hudutlarımız çizdiğiniz yerden geçer!"** demiştir. Bu örnek Atatürk'ün Antakya-İskenderun Türklerini bir an bile aklından çıkarmadığını göstermektedir.[20] Atatürk'ün bu hassasiyeti karşısında, Sancak Türkleri de benliklerini yitirmeden, bağımlı olmalarına rağmen, bağımsızlık duygularını zedelemeden yaşadılar. Türkiye sevgi ve özlemini her fırsatta Fransızlar ve Suriye hayranlarını çatlatırcasına açığa vurdular. Nitekim 1934 yılının Nisan ayında Gaziantep Valisi'nin Hatay'a yaptığı ziyaretinde on binlerce Türk coşkun gösteriler yaparken, hemen arkasından gelen Suriye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, sadece resmi görevliler ile bir miktar Suriye hayranı tarafından karşılanmıştı.[21]

3. Fransa'nın Bölgede Oluşturduğu Manda İdaresi

Bu dönemde Fransa'nın Suriye'de gerçekleştirdiği idari yapılanma sürekli değişiklik göstermekteydi. Kimi zaman üniter devlet, kimi zaman federasyon olarak yapılanan Suriye'de devletlerin, eyaletlerin ve özerk bölgelerin sayıları ve sınırları da en az yüksek komiserlerin sayısı ve politikaları kadar değişmişti.[22]

Fransız Delegesi Robert de Caix, Fransa'nın bölgesel özerkliği teşvik eden politikasını, "azınlıkta bulunan toplulukları, çoğunluktaki komşuları karşısında haklarını koruyabilecek bir gelişme düzeyine getirebilme kaygısıyla" açıklamaktadır. Bu görüş bir an önce doğru kabul edilse bile, Fransa'nın çoğunlukta bulunan Arapların temel haklarını neden

1930'ların başında Antakya

tanımadığı sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu durumda çeşitli bölgelere tanınan özerkliğin başlangıçta mandanın sona ermesini geciktirmek, daha sonra da kuruluş hazırlıkları yapılan bağımsız devletin içişlerine müdahale etmek için bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.[23]

Fransa'nın Lübnan'da manda döneminin daha başlangıcında ayrı bir devlet kurmuş olması ise Lübnan halkının siyasal gelişmişlik düzeyinden çok, milli baskısının ılımlı tutumu ve siyasi uzlaşmacı anlayışı ile açıklanabilir. Suriye-Lübnan ile ilgili Manda Senedi'nde Yüksek Komiser'in yetkileri ara-

20 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, s.139–140.

21 Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1966, s.19–20; Mehmet Tekin, Hatay Basınında Atatürk, s.10.

22 Serhan Ada, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul, 2005.s.81.

23 Serhan Ada, a.g.e., s. 81.

sında Organik Statünün hazırlanması, diplomatik himayenin sağlanması ve bir yargı rejimi kurulması söyleniyordu. Yüksek Komiser, Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kurulan devlet veya eyaletlere devretmiş gözükse de bu özerk birimlerin bütün kararlarını resmen atadığı yerel temsilcileri aracılığıyla yakından denetliyordu. Alınan kararlar ancak Yüksek Komiser'in onayı ile geçerlilik kazanıyordu. Ayrıca Yüksek Komiser, yerel meclislerin aldıkları kararlar üzerinde veto yetkisine de sahipti. Yüksek komiserler bu yetkilerini özellikle Suriye'de kurucu meclis kanalıyla kabul edilen Anayasa taslaklarını geri çevirmek ve meclisi dağıtmak için sıkça kullanmışlardır. Bu durum ise Suriye ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyerek ekonomide durgunluk yaşanmasına neden olmuştur.[24]

İskenderun Sancağı, manda döneminin başından itibaren özel bir statüye sahip olmuştu. Bu durum Fransa'nın Türkiye ile imzaladığı bütün antlaşmalarda da teyit edildi. Fransız işgalinin hemen ertesinde, daha Fransa Türk Kuva-yı Milliyecileri ile Çukurova'da savaş halindeyken, İskenderun, Antakya, Harim ve Belen Kazaları 27 Kasım 1919'da "Özerk İskenderun Sancağı" adı altında ayrı bir idari statüye kavuşmuştu. Bu durumdan sonra da Yüksek komiserlik tarafından 1 Eylül 1920 günü ya-

24 Serhan Ada, a.g.e., s. 81,82.

yımlanan bir kararda "Özerk İskenderun Sancağı" idari özerkliğini kaybetmeden Halep Hükümeti'ne bağlandı. Sancak, Halep Valisi'nden almış olduğu yetki ile bir mutasarrıf tarafından yönetilecekti. Mutasarrıfın aldığı kararlar Halep Valisi nezdinde Fransız temsilcisine bağlı olarak Sancak'ta görevlendirilen bir Fransız müşavirin "vize" sinden sonra yürürlüğe girecekti. [25]

Özel statüye sahip olan Sancak Bölgesi'ne 31 Aralık 1924 tarihli emirname ile Suriye Hükümeti reisi tarafından tayin edilecek olan İskenderun Sancağı Mutasarrıfı, genel masrafları 1921 tarihli anlaşmaya uygun surette yapmaya memur edildi. Diğer taraftan mutasarrıfın nezdinde, 1 Mart 1923'te, Muavin delege rütbesi verilmiş ve mutasarrıfın üstünde[26] bir mevkie sahip olacak olan bir Fransız müşavir tayini öngörülmüştür. Bilahare bu statü ile 1924 yılında bir Fransız teğmeni olan Durieux Sancak'a tayin edildi.

Bu arada Fransa, 24 Temmuz 1922 tarihli Akit'e göre manda yönetimi tatbik tarihi olan 29 Eylül 1923 tarihinden itibaren üç yıl içinde bütün ahalinin arzularına uygun anayasa hazırlamayı bir görev olarak kabul ettiği halde, Fransız manda yönetimi çok uzun süre kendisini bu görev ile ilgili saymadı. Buna mukabil Sancak'ta özel yönetim korunmaya devam etti. Bu çerçevede Sancak'ta 1924 yılında 12 üyeli bir Sancak Meclisi oluşturuldu. Bunun akabinde 1925 yılında Sancak'ta Fransızca ve Arapçanın yanı sıra Türkçe resmi dil olarak kabul edildi. Bu şekilde Halep Valiliği'ne bağlı olan Sancak, 1925 yılından itibaren ise doğrudan Suriye Hükümeti'ne bağlandı. Ancak bu durum İskenderun Sancağının hukuki durumunu esaslı surette bir değişikliğe uğratmadı. Esasında yönetimlerin hepsinin üstünde Suriye ve Lübnan Mandalarının yöneticisi durumunda olan Fransız Yüksek Komiseri bulunmaktaydı. Bu gelişmelerin yanı sıra diğer taraftan manda yönetimi ile Fransız sömürge yönetimine giren Suriyeliler Fransızlara başkaldırmaya da başlamışlardı.

Bölgede bu gelişmeler olurken aynı zamanda Lozan Antlaşması'nda hükme bağlandığı üzere Ankara İtirafnamesi çerçevesinde Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırının tespiti için görüşmeler ve çalışmalar sürdürülmekteydi.[27]

Bu sırada 1925 yılında Suriye'de yoğun güçlüklerle karşılaşan Fransa, Suriye'ye M. De Jouvenel'i Yüksek Komiser olarak gönderdi. Liberal düşünceye sahip olan adı geçen Yüksek Komiser'den umutlanan sancak Türkleri bağımsızlık düşüncelerini ifade etmeye başladılar bu çerçevede Ocak 1926'da Suriye Meclisi'ndeki Sancak temsilcileri, Sancak'ın doğrudan Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlanmasını Yüksek Komiserden istediler. İlk başta Fransız yönetimi bu teklife sıcak yaklaştı. Bu ortamda Sancak'ta gerçekleştirilen seçimler sonucunda oluşan Sancak İdare Meclisi Mart 1926'da "Manda" yönetiminin Sancak'taki temsilcisi Durieux'a bir şeref teklifi götürdü. Bu teklifte, kendisini "Serbest ve Müstakil İskenderun Devleti'nin reisi seçtikleri ifade edilmekteydi." Türklerin bu girişimi Fransızları zor durumda bıraktı. Bu teklifi yapan İskenderun İdare Meclisi aynı zamanda Sancak'ın hür ve bağımsız olması için bir anayasa projesi de hazırlamıştı. Ancak İskenderun için böyle bir ayrı devlet teşkili, manda yönetimine aykırı görüldüğünden bu girişim Fransa tarafından uygun karşılanmadı. Bunun üzerine uzun süren müzakereler sonunda Sancak'taki Türkler ikna edildi. Bu girişim Suriye'de özellikle vataniler (Arap milliyetçileri) arasında savaşa varacak ölçüde bir tepki oluşturdu. Bu gelişmelerden sonra manda yönetimince kendine bağlı olarak Sancak'ta oluşturulan bağımsız İskenderun Hükümeti'nin adı Sancak Meclisi'nce alınan karar doğrultusunda Kuzey Suriye Hükümeti şeklinde değiştirilerek 12 Haziran 1926'da Şam'a bağlandı.[28]

Bu girişim Sancak'ın gerçek özerkliği için İskenderun Türklerinin ilk girişimleri olurken, aynı zamanda ileride gerçekleşecek olan Hatay'ın bağımsızlığı için önemli bir mana ve ehemmiyet taşıyacaktır.

25 Serhan Ada, a.g.e., s. 83.

26 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, İşgalden Katılıma Hatay, Ankara,2008, s.33.

27 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, a.g.e., s. 34.

28 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, a.g.e., s. 35.

Masa başında oturan, Sancak İdare Meclisi Başkanı İbrahim Edhem Bey.

Bu arada uzun süredir sürdürülmekte olan görüşmeler sonucunda 30 Mayıs 1926'da Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da bir "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" imzalandı. Bu sözleşme ile Türkiye-Suriye İlişkileri düzenlenirken, sınır çizgisi de belirlendi. Ayrıca bu sözleşme ile Sancak için öngörülmüş olan özel yönetim de teyit edildi. Ancak imzalanan bu sözleşmeye rağmen Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi bu tarihten dört yıl sonra yani 3 Mayıs 1930'da imzalanacak olan son protokolle tamamlanabildi.[29]

Sancak'ta yukarıda ifade edilen gelişmeler olurken diğer taraftan Suriye'de Vataniler tek bir Suriye Devleti için girişimlerde bulunmaktaydı. Nitekim bu doğrultuda Vataniler, manda yönetimi ile devletler hukuku anlaşmalarını dikkate almaksızın bağımsız Suriye Devleti oluşturmak için bir gayret içine girerek 1928 yılında bu yönden taleplerde bulundular. Ancak bu girişimleri kabul görmedi. Diğer taraftan Fransa'nın Suriye milliyetçileriyle istediği gibi bir anlaşmayı gerçekleştirememesi üzerine bölgedeki Fransız Yüksek Komiser Henri Ponsot, emirnamelerle Fransız mandası altındaki hükümetler ve arazi için 14 Mayıs 1930'da ayrı geçici anayasalar çıkardı. Bu şekilde oluşturulan yapılanmada da Suriye devletine bağlı bırakılan İskenderun Sancağının statüsünde esaslı bir değişiklik olmadı. Yalnız sancağın seçilmiş idare meclisi üyelerinin sayısı dokuza çıkarıldı. Bu yapılanma ile İskenderun Sancağı mali ve idari açıdan uluslararası bir belgeye bağlandı. Bu şekilde oluşturulan bu yeni yapılanma, Sancak'ta özerkliğin kullanılmasında Suriye Hükümeti'ne geniş yetkiler tanıdığı ve bu yetkiler Türkiye'nin aleyhine kullanıldığı için Sancak'ta olumlu bir gelişme de sağlamadı.[30]

29 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, a.g.e., s. 35-36.

30 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, a.g.e., s. 36.

Diğer taraftan yukarıda ifade edilen Suriye'deki gelişmeler sırasında Arap Milliyetçi Hareketi çerçevesinde grev ve gösteriler yapılıp Suriye sürekli olarak siyasi ve sosyal çalkantılar içinde bulunurken, bu sırada Suriye olaylarına ilgisiz gözüken Sancak genelde sakin bir görüntü çizmekteydi. Diğer taraftan bu ortamda çok başarılı olmasa da ileride Türkler arasında bir birliğin oluşmasına zemin hazırlayacak partileşme çalışmaları yapıldı. Bu sırada Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâplar, Sancak Türkleri arasında bire bir yankı bulmaktaydı. Bu çerçevede harf ve şapka İnkılâbı Türkler arasında uygulama alanı bulduğu gibi özellikle şapka Türklerin siyasi ve toplumsal hareketlerinde bir simge haline geldi.

Böyle bir ortamda Fransız Manda yönetimi boş durmayıp, Türklerin salt çoğunluğunu oluşturduğu Sancak'taki nüfus yapısını bozmak için Sancak'ı güneye doğru genişletme yoluna gitti. Bu şekilde Sancak'taki Arap nüfusu çoğaltmak istendi. Bunun yanı sıra bölgede, başta Ermeniler olmak üzere diğer yabancı unsurlar da yerleştirilmeye gidildi. Ayrıca Anadolu'dan kaçan Türkiye'deki yeni rejim karşıtları da Sancak'a kabul edildi. Bu gelişmeler zamanla bölgedeki dengeleri bozacağı gibi cemaatler arasındaki siyasi çekişme ve çatışmaları da hızlandıracaktı.

Sancak'ta bir taraftan bu gelişmeler olurken diğer taraftan 1931 Yılında, Suriye Şam Meclisi için milletvekili ve 12 üyeli Sancak İdare Meclisi için yapılan seçimde nüfus yapısına göre Antakya'dan 2 Türk, 2 Sünni Arap, 1 Ortodoks ve 2 Alevi; Kırıkhan'dan; 1 Türk, 1 Ermeni; İskenderun'dan 1 Türk 1 Alevi, 1 Ortodoks seçildi. Bu şekilde oluşmuş olan Sancak idare Meclisi bilahare Şam'a bağlı kalmak istemeyerek anlaşmalardan doğan özel haklarını öne çıkardı. Özellikle meclisteki Türk üyeler, Türk kültür ve hukukuna riayet edilmesi gerektiğini söylediler ve savundular. [31]Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Sancak'ta, Şam Hükümeti'nin idari ve kültürel tasarrufları artarak devam etti.

4. Atatürk'ün Kuzey Suriye'de Görevlendirdiği Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri

1927 yılında orduda binbaşı rütbesinde olan Halil İbrahim Efendi, bugün Suriye sınırları içinde Azaz Kazası'na bağlı Şeyh Horoz Köyü'ne şeyh hüviyetiyle yerleşir. Bölge halkı, Halil İbrahim Efendi'nin Atatürk tarafından gönderildiğini söylemekte ve buna inanmaktadır. Dini ilimlere hâkim, Arapça ve Farsçayı iyi bilen Halil İbrahim Efendi, kısa sürede çevresinde tanınır ve büyük itibar görür. Daha sonra Azaz'dan batı istikametine Hatay'a doğru bütün Damrık Dağı (Kilis ile Hatay arasındadır) çevresindeki sınır boyu köylerine şöhreti yayılır. Hatta halk arasında keramet gösterdiği dahi rivayet olunur. Böylece bölgedeki halkın büyük kısmı Halil İbrahim Efendi'nin müridi olmuşlardır. Halil İbrahim Efendi'nin faaliyetleri özellikle Suriye tarafındaki köylerde yoğunlaşmıştır.[32]

Bu tarihlerde Suriye, Fransa'nın mandasındadır. Fransız rejimini, Suriye'deki ağalar desteklemektedir. Başka bir ifadeyle Fransız rejimi "Ağalara" dayanmaktadır. Geniş toprak sahibi olan Ağaların yüzlerle ifade edilebilecek silahlı adamları vardır. Bu dönemde, Ağaların ve adamlarının halk üzerindeki hukuki ve iktisadi baskıları büyüktü. Herhangi bir şikâyet mercii yoktu. Kısacası, Fransız yönetiminden güç alan Ağalar, bölgede kanun tanımıyorlardı. Zaten kanun da kendileriydi.[33]

Bu sosyal durumu çok iyi değerlendirdiği anlaşılan Halil İbrahim Efendi, başlangıçta halkı ağalara karşı şuurlandırdı. Halkı, baskı ve zulümlere karşı direnmeyi telkin etti. Böylece 1930'lardan başlayarak Ağalar ile Müridler arasında bir mücadele başladı. Mücadelenin giderek "Müridler" lehine gelişme göstermesi, otoritelerinin sarsıldığını gören Ağaları telaşlandırdı. Böylece iki grup arasında silahlı mücadele dönemi başladı. 1935'lerden sonra artık yer yer çatışmalar meydana geliyordu. Halil İbrahim Efendi, bu safhada hiçbir surette Fransızları karşısına almıyordu. Ağalara ve adamlarına karşı yürütülen mücadeleyi yönetiyor, bazen bizzat çatışmalara katılıyordu. Hatta bu çatışmalarda

31 Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, İşgalden Katılıma Hatay, Ankara,2008, s.37

32 Mustafa Öztürk, "1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri", Ankara, 1995, s.18

33 M. Öztürk, a.g.m.,s.18

Şeyh'in (Halil İbrahim Efendi) kurşun geçirmediği dahi halk arasında yayılmıştı.[34] Bu olayı o günlerde Kilis'te gümrük askeri olan Tahir Doğanlı, Mehmet Tekin'e şu şekilde anlatmıştır:[35]

> *"...Suriye'de Islahiye'nin karşı tarafında Kürtdağı denen yerde İsmail Bey[36] isminde bir zat varmış. Bu adam gizlice Atatürk'le muhabere edermiş. Nihayet gün gelmiş, Suriye'nin vurulması kararlaştırılmış. Hatta biz o günlerde karşı tarafa bir miktar silah ve cephane göndermiştik. Yani biz, bize verilen emri yerine getirdik. Bir Cuma günü taarruza kalkılması kararlaştırılmış. Buna göre İsmail Bey'in çeteleri Suriye tarafından, biz de bir tümenle sınırdan yüklenip girivereceğiz."*[37]

Nihayet öyle bir zaman geldi ki Ağalar, Fransızlardan yardım istemek zorunda kaldılar. Bölgede hâkimiyeti sağlamak azminde olan Fransızlar da olaylara müdahale etmeye ve mücadelelere katılmaya başladılar. 1938 yılının şubat-mart aylarında bölgede tarih başı olarak kabul edilen "Müridlerin Harbi" başladı. Fransızlar Ağalarla birlikte kuzeye doğru saldırıya geçtiler. Zırhlı araçlar, makinalı tüfekler ve hatta uçaklarla donanımlı kuvvetler, Müridlerin bulundukları köylere saldırdılar. Böylece Azaz'dan Hatay'a kadar olan Kuzey Suriye köylüleri, yani Türkmenler Türkiye sınırına sığındılar. Bu sığınanların kimisi yaralı, kimisi perişan, çoluk-çocuk Türk tarafına geçtiler. Sayıları 150'den fazlaydı. Gelenler arasında hatırı sayılır insanlar, savaşıp kaçanlar, aileler, karşı tarafa silah sıkanlar hep gelmişlerdi.[38] Aynı gece sınıra verilen bir emirle, sayıları binlerle ifade edilen Müridlerin Türk sınırını geçmelerine izin verildi. Eli silah tutanlar ise geride çarpışmalara devam etmekteydi. Ancak üstün kuvvetler karşısında çarpışa çarpışa kuzeye ilerleyerek Türk sınırına dayandılar. Bu arada Türk tarafındaki köylülerde müridlere yardım etmekteydiler.[39]

Bu çarpışmalar 1938 yılının yaz ayları boyunca devam etmiştir. Bu olaylar yüzünden yerlerini ve yurtlarını terkeden binlerce Suriye Türkü, Türkiye'ye sığınmışlardı.[40] Türkiye'ye sığınan Müridlerin Suriye'deki evleri, hayvanları, ağaçları ve köyleri çapulcular tarafından yağma edilmiş ve ayrıca bu sığınmacı Müridler, büyük sıkıntılar ve acılara maruz kalmışlardı. Nihayet olayların durulmasından sonra mültecilerin bir kısmı eski köylerine dönerken bir kısmı da Türkiye'de kalıp Kilis, Islahiye, Kırıkhan ve çevresine yerleşmişlerdi.[41]

Bu sırada Halil İbrahim Efendi, mültecilerle beraber Türkiye'ye geçmiş, bir müddet Kilis ve İslahiye'de kaldıktan sonra Ankara'ya dönmüştür.[42]

Gerçekten bu olayların gelişmesine bakıldığında, Fransa ile Hatay konusunda yapılan görüşmelerin olumlu bir şekilde sonuçlanmasında söz konusu olayların da etkili olduğu muhakkaktır. Belki de Fransa, Hatay dâhil bütün Kuzey Suriye'de plebisit yaptırıp Türkiye'ye ilhak edilmesini sağlamaktansa; sadece Hatay'da plebisit yaparak Türkiye'ye katılımına razı olmuştur. Eğer Fransa Hatay Meselesinde direnseydi, muhtemelen bütün Kuzey Suriye'de devam eden olaylar yüzünden plebisit yaptırmak zorunda kalacaktı. Yani Fransa Hatay'ı gözden çıkarmakla, Kuzey Suriye'yi kurtarmıştır diyebiliriz.[43]

34 M. Öztürk, a.g.m.,s.18-19

35 Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", Güneyde Kültür, c.2, S.17 (Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2,3

36 Aradan uzunca bir süre geçtiğinden Tahir Doğanlı'nın hafızasında Halil İbrahim Efendi'nin ismi, İsmail Bey olarak kalmış.

37 Tahir Doğanlı olayların seyrini şu şekilde anlatmıştır: *"Atatürk'ün yola çıktığını bize gelen şifreden öğrenmiştik. Kumandanım şifreyi bana vermişti. Sonra komutanlardan duyduklarımıza göre Atatürk Adana'ya kadar gelmiş, İsmet Paşa ile Mareşal Fevzi Çakmak bu işin yanlış olduğunu söyleyip ikna ederek Atatürk'ü kararından vazgeçirmişler. Bir süre sonra yine komutanlarımdan duyduğuma göre, Hatay için Suriye'ye yapılacak taarruz geri kalmıştı."* Bu konuda bkz., Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", Güneyde Kültür, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2

38 Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", Güneyde Kültür, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2,3

39 M. Öztürk, a.g.m.,s.20

40 Mehmet Tekin. a.g.m., s.2,3

41 M. Öztürk, a.g.m.,s.20-21

42 Bölgede halâ saygıyla hatırlanan Halil İbrahim Efendi'nin, daha sonra Manisa civarında hükümet tarafından kendisine tahsis edilen çiftliğe yerleştiği ve orada vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. Mustafa Öztürk, s.21

43 M. Öztürk, a.g.m.,s.21-22

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı 1936 yılından hemen sonra Atatürk için ivedilikle çözülmesi gereken tek ve en önemli mesele olarak Hatay meselesi öne çıkarılmıştı. Bu çerçevede bu yıllarda yurdun pek çok yerinde Hatay mitingleri düzenlendi. Yukarıdaki fotoğraf, İstanbul'da büyük bir kalabalığın toplandığı Hatay mitinginde İffet Hanım'ın yaptığı ateşli konuşmayı göstermektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
HATAY MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ

1. Sancak Meselesi: Tek ve Son Mesele

Yukarıda aktardığımız bilgilere paralel olarak 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasından sonra Afet İnan, Atatürk'e başka bir meselemiz kalmadığını söylediği zaman; "**Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var"**[1] diyerek sıranın Hatay Meselesi'ne geldiğini belirtmiştir.

Bu sıralarda Türkiye'nin itibarı da gün geçtikçe artmış, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki karışık ortamda Avrupalılar için Doğuda yardımına ihtiyaç duyulan bir ülke haline gelmişti. Nitekim Almanya'nın devamlı bir şekilde silahlanarak Versay Antlaşması'nı tanımak niyetinde olmadığını ilan ettiği bir sırada[2] İtalya'nın da Akdeniz'de Fransa ve İngiltere'nin aleyhine bir politika takip etmeye başlaması bu devletlerin Türk dostluğuna önem vermelerine sebep olmuştur.

Gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa'da başa geçen Leon Blum hükümeti, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmaya göre Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vermişti. Ne var ki, bu antlaşmada, Ankara İtilafnamesi'yle İskenderun Sancağı'na tanınan bazı haklara hiç yer verilmemiştir. Bu hareketiyle Fransa, Türkiye'nin rızasını almadan Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devretmiş oluyordu. Haliyle Türkiye Fransa'nın bu davranışına karşı çıkmış ve Milletler Cemiyeti toplantıları sırasında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sancak Meselesi hakkında Fransız Hükümeti ile ikili görüşme yapılmasını istemiştir. Fransız temsilcisi buna verdiği cevapta; mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiğini, bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere Suriye temsilcisinin de katılmasını bildirmiştir.[3] Bu olumsuz gelişmeler üzerine Türk Hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümeti'ne resmi bir nota vermiştir. Bu notada, Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun ve Antakya'ya da tanınması istenmişti.[4]

Olayların böyle bir gelişme göstermesi üzerine Türkiye'nin Sancak Meselesine verdiği önemi, Atatürk 1 Kasım 1936 günü TBMM'yi açarken yapmış olduğu konuşmasında:[5]

1 A. Afet İnan, Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara, 1977, s.135.

2 Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasal Tarihi, c.1, Ankara, 1984, s.245.

3 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası c.1, Ankara, 1987, s.127–128.

4 Fahir Armaoğlu, a.g.e s. 348; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, a.g.e., s.130.

5 Kazım Öztürk, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları,c.II, Ankara, 1990, s. 1114–1115.

1936 yılı Kasım ayından itibaren o dönem Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Dörtyol, Türk aydınların çok önemli toplanma merkezi ve Antakya ve İskenderun'daki olayları Türkiye'ye nakletme merkezi olmuştur.

"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler. Önümüzdeki sene müzakereler silahlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağa benziyor. Devletlerarasındaki ihtilafların anlaşmalara varmasını samimiyetle dileriz"

diyerek sancak meselesini gündeme getirmiştir.[6] Sancakla birinci derecede ilgili olan Tayfur Sökmen Bey'in, Sancak'ın bağımsızlığı ile Anavatana ilhak ve iltihak olarak algıladığı bu konuşma, aynı zamanda Meclis'te konuşmayı dinlemiş olan Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi tarafından bir ültimatom olarak değerlendirilmiştir. Böylece bu konuşma yurt içinde, yurt dışında ve Sancak'ta büyük bir yankı uyandırmıştır.[7] Bu açıklamalarıyla Atatürk Türk milletine mal olan bu davada Fransa'yı uyarmak niyetindeydi.[8]

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, 1997, s. 410.

7 Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, İşgalden Katılıma Hatay, Ankara 2008, s. 48

8 Şükrü Erkal, "Atatürk ve Hatay", Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1988, s. 19

Böylece Atatürk mecliste kırk asırlık Türk vatanı Hatay davasını artık halletmek gerektiğini vurguluyordu. Önce içeride bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul'daki "**İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti'ni "Hatay Erkinlik Cemiyeti"** şekline dönüştürmüştü. Dörtyol'da bu cemiyetin bir şubesini de açtıran Atatürk, aynı yerde "**Hatay Heyeti"** merkezini de oluşturmuştu. Bu vesilelerle Hatay'ın Fransızlardan alınması için siyasi manevrayı da başlatmış oluyordu. Bütün bunlara ek olarak Antakya'da bir başkonsolosluk da açtıran Atatürk, Hatay davasına bizzat el koymuştu.[9] Nitekim bu hususta Atatürk 2 Kasım 1936 günü Tayfur Sökmen'e:

"Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle HATAY'dır. Cemiyetinizin adını "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün" diyerek, "Gazamız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin"

sözlerini de konuşmasına ilave etmiştir.[10]

9 Cezmi Eraslan, "Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı" Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III (10-11 Haziran 1994), Antakya, 1994; "Hatay Erkinlik Cemiyeti" hakkında bkz. Mehmet Tekin, "Devlet Kuran Cemiyet" Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III(10-11 Haziran 1994), Antakya, 1994.

10 Tayfur Sökmen, a,g,e.,s.95.

Dr. Abdurrahman Melek

Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk, Tayfur Sökmen Bey'e bütün bölgeyi ifade edecek bir isim olarak Hatay adını verdiğini söyleyerek, Sancak bölgesinde teşkilatlanması doğrultusunda talimatlar verdi. Verilen bu talimatlara göre, "Hatay Egemenlik Cemiyeti"nin Mersin, Dörtyol, Hassa ve Kilis'te şubelerini açtırdı. Arkasından da Hatay bölgesi ile kolay ilişki kurabilmek için Dörtyol merkez olarak seçildi.[11] Bu şekilde gerçekleştirilen ve yaygınlaştırılan teşkilatlanma sürecinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer genel sekreteri oldu. Bu teşkilatlanma içinde bölge Türklerinden Abdurrahman Melek, Abdülgani Türkmen, Selim Çelenk, Abdullah Mürseloğlu, Vedi Karabay, Azmi Ezer ve Mehmet Tacirli gibi ileri gelenler önemli görevler aldılar. Aynı teşkilatlanmada Tayfur Sökmen de Türkiye Hatay ilişkisini kolay sağlamak açısından merkez olarak seçilen Dörtyol şubesinde görev aldı.[12]

11 A. Dağıstan, A. Sofuoğlu, a.g.e, s.49

12 A. Dağıstan, A. Sofuoğlu, a.g.e, s.49

Bölgede bu gelişmeler olurken, yukarıda ifade edilen 9 Ekim 1936 tarihli notaya 10 Kasım 1936'da Fransa, Ankara İtilafnamesi'ne atıf yapıp, İtilafnamenin ilgili maddesinin siyasi bir statüden katiyetle bahsetmediği, Sancak halkı için Suriye halkından ayrı bir şekilde kendi kendine idare etme hakkının tanınmadığı, İskenderun bölgesinde idari bir muhtariyetin tersi, dil ve kültür serbestisi gibi konuları kapsadığı şeklinde yorumlayıp Sancak'ı Suriye'nin bir parçası olarak değerlendirerek, Suriye ve Lübnan ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin Suriye'yi parçalamak ve yeni bir devlet teşkil etmek manasına geldiğini ifade eden bir notayla olumsuz bir cevap verdi.[13]

Bunun üzerine Türkiye, Fransa'ya ikinci bir nota daha vermesine rağmen, yine müspet bir sonuç alamamıştır. Yalnız bu arada Fransa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif etmiş ve Türkiye'de bu teklifi kabul etmişti.[14] Türkiye ile Fransa arasında bu tartışmalar sürüp giderken, Hatay Türkleri heyecanlanmış ve İskenderun'da halk ile polis arasında çatışmalar meydana gelmişti. Doğal olarak, Hatay'daki bu olaylar anavatanda da tepki uyandırmaktan geri kalmamıştır. Bunun üzerine Atatürk 1937 yılının Ocak ayında Konya'ya ve oradan Ulukışla'ya kadar bir seyahat yapmış ve sonuçta Ankara'ya dönerek hükümetin toplantısına başkanlık etmişti. Bundan sonra da Türk-Fransız ilişkileri gergin bir döneme girmiştir.[15]

2. Fransa İle İlişkilerin Bozulması

Bu olaylardan sonra, Milletler Cemiyeti meseleye 14 Aralık 1936'dan itibaren el koymuş ve İsveç temsilcisi Sandler'i Hatay Meselesi için raportör tayin etmişti. Sandler ise, Aralık ayında Milletler Cemiyeti'ne bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre: Sancak Meselesi'nin, cemiyetin Ocak (1937) ayındaki toplantısında tekrar ele alınmasını, bu arada tarafların görüşmelerini raportörle temas halinde sürdürmelerini ve ayrıca mümkünse Hatay'a üç kişilik bir gözlemci heyetinin gönderilmesi istenmiştir.[16]

13 A. Dağıstan, A. Sofuoğlu, a.g.e, s. 49-50.

14 Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, c.1, Ankara, 1984, s.348–349.

15 Fahri Armaoğlu, a.g.e, s.349

16 Abdurrahman Melek, a.g.e., s.36; M.Gönlübol-Cem Sar, a.g.e., s.129.

Bu raporun Milletler Cemiyeti'nde kabul görmesi üzerine 22 Aralık 1936'da Hollanda, Norveç ve İsviçre tabiiyetinden olan üç kişilik bir gözlemci heyeti kurulmuştu. Heyet 1937 yılının Ocak ayında görevine başlayarak Hatay'a gelmişti. Heyetin Hatay'a gelmesi üzerine Türkler Hatay'da dava lehinde büyük gösteriler yapmışlardı.[17] Hatay Meselesinin çözümü uzadıkça Atatürk'ün sabrı da taşmakta idi. Nitekim 1937 yılında Ruşen Eşref'e bu hususta şunları söyleyecekti:[18]

> *"Ben toprak büyütme meraklısı değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim; onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilirsem bir dakika yaşayamam."*

Bu arada Milletler Cemiyeti 20 Ocak 1937 tarihinde tekrar toplanmıştı. Bu toplantılar esnasında Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden'in dostane teşebbüsü ile görüşmeler yapmışlardı. Bu görüşmelerde A. Eden'in arabuluculuğu ile 26 Ocak'ta Hatay Meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabilmiş ve bu anlaşma da Milletler Cemiyeti tarafından tasvip edilmiştir.[19] Adı geçen anlaşmaya göre; İskenderun Sancağı iç işlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen **"ayrı bir varlık"** olacaktı. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtası ile yürütülecekti. Bundan sonra da Fransa ile Türkiye aralarında bir anlaşma yaparak, Sancağın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklar ve ayrıca İskenderun Sancağı bu anlaşma ile Atatürk'ün verdiği **"HATAY"** adını da alacaktı.[20] Bu durumdan sonra, Milletler Cemiyeti, Hatay için tarafların da görüşlerini alarak bir anayasa kabul etti. Anayasanın 29 Mayıs 1937'de yürürlüğe girmesiyle, aynı gün Türkiye ile Fransa arasında, Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan anlaşma da imzalanmıştı. Fakat kabul edilen anayasa ve anlaşmaları bağımsız Hatay'da uygulamak kolay olmamıştı. Türkiye Hatay'da yeni durumun derhal uygulanmasını istediği halde, Hatay'daki Fransız temsilcisi, bunu engellemeye çalışmıştı. Ayrıca Hatay halkının bağımsızlık gösterileri Fransız memurları tarafından engellenince polis ile halk arasında çatışmalar meydana gelmişti. Öte yandan Fransızların Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtması üzerine, Türk kamuoyu yine galeyana gelerek Türkiye'de Fransa aleyhine kuvvetli bir eğilim belirmiş ve bunun üzerine Türk-Fransız ilişkileri yine bozulmuştu.[21]

3. Hatay Meselesinde Atatürk'ün Kararlı ve Israrcı Tutumu

Hatay Davası'nda kararlı inançlı ve bağlılık yemininde bulunan Atatürk, hasta yatağında da şu sözleri söylemekten geri kalmıyordu; "Bu halimle Hatay'da çete reisliği yapmaya hazırım. Hatay mutlaka Türk topraklarına katılacak."

Atatürk bir resmi kabulde de Fransız Büyükelçisine şunları söylüyordu:[22] "Toprak büyütme heveslisi değilim. Barış bozma alışkanlığım da yoktur. Anlaşmaya dayanan hakkımın peşindeyim. Hatay'ı alacağım dedim, sözümü yerine getirmezsem milletin huzuruna çıkamam."

Bu sözleri söyledikten sonra ajanslar haber geçmeye başlarken değişik yorumlarda boy boy manşetlere geçiyordu. Oysa aynı gün Atatürk, Çankaya'da Ruşen Eşref'e şunları söyleyecekti:[23]

> *"Başvekil Paşa, benim demeçlerimi boşuna telaş ediyor. Fransızlar bir sancak için -özellikle bugünlerde- bizim gibi bir devletle savaşı göze alamazlar... Biz hakkımızı istiyoruz, onlar da diplomatik yollardan bu hakkımıza gölge düşürmeye çalışıyorlar. İngiliz-ler, bizim tarafımıza geçti bile... Ama bütün dünya bizim karşımızda birleşse, biz Hatay'ı alacağız...*

17 M.Gönlübol-Cem Sar, a.g.e., s.129; Abdurrahman Melek, a.g.e. s.37.

18 Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1981, s.18.

19 Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), c.2, Ankara, 1981, s.336; M.Gönlübol-C.Sar, a.g.e.,s.129.

20 Tayfur Sökmen, a.g.e.,s.10; F.Armaoğlu,a.g.e., s.349; Cezmi Eraslan, a.g.m.

21 Fahir Armaoğlu, a.g.e.,s. 349-350.

22 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s.488,489; Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk ve Hatay'ın Anavatana Katılması", Türk Dünyası Araştırmaları, S.102(Haziran, 1996), İstanbul,1996, s.9; "Hatay Sana Minnettardır", Güney Rüzgarı, S.29 (Haziran-Temmuz, 1999), Antakya, 1999, s.15

23 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s.488,489

Hükümet buna cesaret edemezse ben cumhurbaşkanlığından çekilirim. Bir ferd-i millet olarak Hatay'a girer, onun bağımsızlığını ilan ederim."

3.1. "Ben sorunu Mustafa Kemal'ce çözeceğim."

"Hatay alınacak" diye söz veren Atatürk'ün verdiği sözden geri dönmesi mümkün gözükmüyordu.[24] 1937 yılının Mayıs ayında Fransız Büyükelçisi Ponceau, Paris'ten Ankara'ya döndüğü gece Atatürk, Başbakan İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı çağırarak, "Haydi güneye gidiyoruz" der ve birlikte trene binerek yola koyulurlar. Ancak, Atatürk diplomatik yollarla çözüm bulunmadığını ve bu sorunun Mustafa Kemal'ce çözümlenmesinde ısrar ederken, Başbakan İnönü, diplomatik ilişkilerin bir kez daha denenmesinden yana tavır takınıyordu. Tren Eskişehir'e gelince Atatürk, Hatay'da bir an önce seçim yapılması gerektiğini söyleyerek, İnönü'ye: "Ben Konya'ya gidiyorum. Sen ne yapacaksan yap. Sonucu bana Konya'ya bildirirsin" diyerek, ayrılırlar.

O gece trende konuşulan tek konu Hatay'dı. Atatürk, Fevzi Çakmak'la birlikte Konya'daki manevraları izlerken, İnönü Ankara'ya yetişir yetişmez hemen Fransız Büyükelçisi ile bir telefon görüşmesi yaparak, Atatürk'ün Güney Anadolu'ya gittiğini, askeri manevralara başlanacağını ve Hatay için Milletler Cemiyeti'nden ivedilikle bir karar beklendiğini, Fransız Başbakanına söylenmesi buyruğunu verecekti. Bu Atatürk'e özgü bir tutumdu. Daha önce de Türkiye'nin isteklerine karşı çıkılmış, ancak o zaman da Atatürk, Aydın bölgesinde manevralara başlamış ve istediğini yerine getirmişti.[25]

Atatürk, Fransız Başbakanı'ndan gelecek yanıtı beklerken boş durmaz, Konya'da beş kolordunun komutanlarını toplayarak, Hatay konusunu görüşür. Bir ara Korgeneral Mustafa Muğlalı ayağa kalkarak, "Atam, neden üzülüyorsunuz?" dedikten sonra: "Beni Kayseri'deki 6. Kolordu'ya atayın. Bir manevra bahanesiyle bölgesel seferberlik ilan ederim. Emrimdeki iki tümen ve Dörtyol'daki dağ tugayıyla Suriye'ye girer, Antakya ve İskenderun'u Fransızlardan alırım. Siz de beni asi ilan eder, asarsınız." Atatürk, Mustafa Muğlalı'nın bu candan sözlerine çok heyecanlanmış ve kalkıp Mustafa Muğlalı'yı kucaklayıp öpmüştür. Bu anlamlı mesajlarla Mustafa Kemal'in görüşüne ikinci Mustafalar, üçüncü Mustafalar eklenmiş olacaktı. Bu arada yurdun her köşesinde bu sorunun çözümlenmesi için hazır kıta bekleyenler de vardı. Atatürk, o günlerde "Hatay" diyor, başka bir şey demiyordu[26].

Toplantıdan hemen sonra İnönü'den beklenen haber gelmişti. Bu arada Fransa bundan sonra çözümü hızlandıracaktı. Konu, 20 Mayıs 1937'de yeniden Milletler Cemiyeti'nin gündemine alınır, önce Türk, İngiliz, Belçika ve Fransız hukukçularından oluşan bir anayasa komisyonu kurulur. Hazırlanan taslağa göre Hatay içişlerinde özgür, dışişlerinde Suriye'ye bağlı kalacak ve kısa sürede bağımsız Hatay Parlamentosu için seçim yapılması istenecekti. Olayın Fransızlar tarafından savsaklanmasına Atatürk tahammül edemiyor ve sonucun uzamasına çok sinirleniyordu.[27]

3.2. Atatürk'ün Fransa Büyükelçisine Gözdağı Vermesi ve Sabiha Gökçen'in Tutuklanması

1937 yılında Fransa'nın Hatay'ı Suriye'ye devretmeye hazırlandığı yolundaki haberler, Ankara'da sert tepkiyle karşılanmıştı. Atatürk, Sabiha Gökçen'i de bir parçası yapacağı gözdağı planını uygulamaya koymuştu. Atatürk bir akşam Gökçen'e dedi ki: "Üniformayı giy tabancanı beline tak ve buraya gel. Bu akşam çok önemli bir görev daha vereceğim. Tarihi ilginç bir görev." Atatürk bunu söylerken Gökçen'e; "Hatay konusundaki fikrin nedir?" diye de sordu. Gökçen'de; "Eskiden Girit için söylenirdi. Annemden dinlemiştim. Girit bizim canımız, feda olsun kanımız! Aynı şeyi Hatay için düşünüyorum" dedi.[28]

Atatürk ve beraberindekiler, akşam Ankara'nın ünlü restoranı Karpiç'e gitti. Fransız Büyükelçisi M. Ponceau ile elçilik erkânı da oradaydı. Fransız El-

24 "Hatay Sana Minnettardır", Güney Rüzgarı, S.29 (Haziran-Temmuz,1999), Antakya, 1999, s.15

25 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, 2005, s.342,343; a.g.m.,Güney Rüzgarı, s.16

26 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, 2005, s.343; a.g.m.,Güney Rüzgarı, s.16

27 "Hatay Sana Minnettardır", Güney Rüzgârı, S.29 (Haziran-Temmuz,1999), Antakya, 1999, s.16

28 Burak Artuner, "Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen'i Neden Tutuklattı" Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004), İstanbul, 2004

çilik erkânına hitaben bir konuşma yapan General Kasım Sevüktekin, sonunda Fransızların, Hatay'ın Türkiye'nin olduğuna karar vereceklerini inandığını ifade etti. Fransa Büyük Elçisi Sevüktekin'i ayakta alkışladılar. Generalden sonra ortaya fırlayan Gökçen şunları söyledi: "Generalim Fransız dostlarımızın bu konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum. Fransa bir oyun içerisine girmiştir. Oyunun sonunda bizim olan bu toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır. Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız. Biz gençler gerekirse bu işi silahlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız!" Gökçen sözlerini tamamlar tamamlamaz silahını çekip üç el ateş etti. Bu olayın ardından Atatürk'ün emriyle Gökçen tutuklandı. Hâkim karşısına çıkan Gökçen, milli hislerinin galeyana geldiğini ve bunun için kimseden emir almadığını söyledi.[29]

Sorgu sırasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ile Semiha İnanç da silahlarını havaya ateş ettikleri için adliyeye gelmişlerdi. Yasa gereğince üç kadın 24 saat hapis cezasına çarptırıldı. Tabi bu arada mesaj yerine ulaşmış ve Fransa, Türkiye'nin kararlılığını görmüştü.[30]

Bundan sonra Atatürk, Hatay konusunda kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmedi. Vefatından tam bir yıl önceye rastlayan 10 Kasım 1937 gününde Cumhuriyet gazetesine verdiği bir mülakatta, Hatay'ı şahsi meselesi olarak gördüğünü belirterek; işin silahlı mücadele ile hallolmasına ihtimal vermediğini, fakat savaş ihtimalini de göz önüne almış ve bundan dolayı da gerekirse Cumhurbaşkanlığı ve Meclis üyeliğinden istifa ederek, bir fert olarak kendisine katılacak bir kaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğini ve oradaki mücahitlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağını açık ve samimi bir dille ifade etmişti.[31] Yine Atatürk, bir akşam sivil arkadaşlarından birisinin:[32]

"Paşam, ne diye kendinizi bu kadar üzüyorsunuz? Yarın bir tümen asker yollasanız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar? Renani için harekete geçmeyenler, Suriye'nin bir sancağı için mi Türkiye ile harbe kalkışacaklar?"

demesi üzerine, gözleri birden durarak ve durularak:

"Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam, Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer, şeref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam."

diye cevap vermişti.

29 Burak Artuner, "Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen'i Neden Tutuklattı" Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004), İstanbul, 2004

30 Burak Artuner, "Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen'i Neden Tutuklattı" Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004), İstanbul, 2004

31 Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1981, s. 18.

32 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 488-489.

3.3. Atatürk'ün Mersin ve Adana'da Ölümle Dansı

Bu sırada 19 Mayıs 1938 günü Beyrut'tan Avrupa ve Amerika'nın her tarafına çekilen telgraflarda Atatürk'ün tehlikeli bir surette devlet işlerine bakamayacak derecede ağır hasta olduğu duyuruluyordu.[33] Gerçekten Atatürk o günlerde ağır hastaydı. Günün 23 saatini yatarak ve dinlenerek geçirmesi gerekiyordu. Tam bu sıralarda Fransız gazeteleri de Atatürk'e felç geldiğini ve ölmek üzere olduğunu yazmaya başlamışlardı. Bu çeşit yayın ve propagandalara sinirlenen Atatürk, o günün akşamı Mersin'e gitmeye karar vermişti. Mersin ve Adana'daki birlikleri denetleyecek ve durumu yakından görecekti. Hatay'ı ne pahasına olursa olsun, hatta ölümü pahasına bile olsa, bu işi bir an önce halletmeye karar vermişti.[34]

Atatürk'e uygulanan tedavinin, bir müddet sonra sevindirici işaretleri görünmeye başlanmıştı. Ve Atatürk, kendini iyi hisseder hissetmez "Mizacına has bir kararlılıkla, Hatay mevzuunu bir an evvel istediği şekilde halletmek için harekete geçti; önce Mersin'e, oradan Adana'ya hududa kadar uzanmaya karar verdi."

Bayar'ın ifadesine göre: "O ölüm-kalım harbi Sakarya'yı yirmi iki gün, yirmi iki gece üç kaburgası kırık vaziyette nasıl idare ettiğini bilenler için, onu kararından döndürmek imkânsızdı." Hatay için hayatını tehlikeye attığını, işte bu seyahatte teyit etmiştir.

Atatürk, hareketinden iki gün önce, Bayar'ın hükümet işleri hakkındaki izahatını dinlemiş, sonra kendisine şunları söylemişti:[35]

"Benim, kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz dediğimi unutmuş olanlar olabilir. Ama ben unutmadım, unutamam; sen de unutamazsın."

Bu bağlamda 19 Mayıs 1938 günü Ankara'da 19 Mayıs Bayramı törenleri izledikten sonra saat 17.00'da trenle Ankara'dan Mersin'e hareket eden Atatürk 20 Mayıs günü saat 13.00'te Mersin'deydi. Halk kendisini coşkun gösterilerle karşıladı. Sonra istasyonda askeri birliklerin resmi geçidini izledi ve resmi geçit sırasında bol bol resim çekilip mümkün olduğu kadar çabuk çoğaltıldıktan sonra Hatay'a gönderilmesini emretti. Fotoğrafçılar bütün gece çalışarak resimleri çoğalttılar. Ertesi gün bu resimler Mersin Valiliği'nce özel kuryelerle Hatay'a gönderildi. Bu yıllarda Hatay'la ilgili faaliyetler özellikle Adana ve Mersin valileri tarafından yürütülüyor,

33 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Hatay Kültür Turizm ve Sanat Vakfı, Antakya, 1993, s. 190.

34 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, 2005, s. 345.

35 Günvar Otmanbölük, "Celâl Bayar, Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Tarihi Bir Gerçeği Açıklıyor, Atatürk, Hatay Davası İçin Hayatını Tehlikeye Atmıştı", Tercüman Gazetesi (10 Kasım 1981), İstanbul, 1981.

Atatürk, hastalığına rağmen, Mersin ve Adana'da yapılan askeri geçit törenlerini saatlerce ayakta izlemişti.

Ankara'nın direktifleri bu valilikler kanalıyla uygulama alanına intikal ettiriliyordu.

Mersin'den gelen resimler Antakya'da Selim Çelenk'e ulaştırıldı. Selim Çelenk gece Halep'e giderek klişe yaptırıp döndü ve resim Antakya'da **Atayolu**, İskenderun'da **Hatay** Gazetesi'nde yayınlandı. Gerek bu iki gazeteden, gerekse diğer ajanslardan Atatürk ile ilgili haberleri öğrenenler çok şaşırmışlardı.

Atatürk 23 Mayıs'a kadar Mersin'de kaldı. Hatay'la ilgili olarak yabancı ülkelerin elçileri ile yapılan görüşmeler günü gününe Atatürk'e ulaştırılmaktaydı. Atatürk bu mesele çözümlenmeden Ankara'ya dönmeyeceğini söylemişti. Gelişmelerle ilgili yeni durumu Ankara'dan telefonla kendisine arz eden başvekil Celal Bayar'a şöyle talimat verdi:

"Ecnebi sefirlere deyiniz ki Atatürk Mersin'dedir ve Hatay Meselesi halledilinceye kadar Mersin'de kalacaktır."

23 Mayıs günü Milletler Cemiyeti Türkiye'nin talebi üzerine yaptığı toplantıda Türk tezini kabul etti, "Hiçbir Türk'ün İslam-Sünni yazılamayacağına" karar verdi. Karar telgrafla Antakya'daki heyet sekreterliğine (Seçim Komisyonu Sekreterliği) bildirildi.

Hatay, bugün olduğu gibi 1930'larda da birçok milletten ve dinden insanın birarada yaşayabildiği bir hoşgörü şehriydi.

Bu arada 24 Mayıs günü Mersin'e telefon eden Başvekil Celal Bayar Mersin Valisi'ne:

"Atatürk'e arz ediniz. Fransız ve İngiliz elçileri ile görüştüm. Bütün şartlarımızı kabul ediyorlar." mesajını iletti. Atatürk bunu öğrenince memnun oldu. 24 Mayıs günü Adana'ya gitti. Piyade ve topçu birliklerinin resmi geçidini izledi. Resmi geçit uzadıkça rahatsızlığı ve yorgunluğu arttığından törenin çabuk bitmesi için "Marş! Marş!" komutunu vererek askerlerin hızlı geçmeleri emrini verdi. Asker hızlı yürüyüşle resmi geçidi bitirdi. Resmi geçitten sonra otomobille Adana'yı dolaştı. Adana ziyaretini tamamlayan Atatürk aynı gün trenle Ankara'ya hareket etmişti. Hastalığın ağır günleri başlıyordu.

Bu gezi Atatürk'ün hayatı yönünden çok kritik tehlikeli bir dönem olmuştu. Doktorların tavsiyelerine uyulmadığı gibi istirahate de yer verilmediğinden hastalığın seyri hızlanmıştı. Bunun bedeli de Hatay olacaktı.[36]

Atatürk 20 Mayıs 1938 tarihinde Mersin'de, 24 Mayıs 1938 günü de Adana'da toplanan askeri birliklerle saatlerce süren resmi geçit töreni yaptırarak Fransa'ya gözdağı vermek istemiştir. Bu sırada Türkiye'nin sınıra yığdığı 30.000 kişilik kuvvetini, Fransa'nın meseleyi sürüncemede bırakan politika-

36 Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.191-192; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 246

sı karşısında 1937 Türk-Fransız Antlaşması gereği Hatay'a sokmaya çalıştığını görmekteyiz. Nitekim Başbakan Celal Bayar 31 Mayıs 1938'de verdiği talimatla, sınırdaki askeri birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini istemiştir.[37]

Güney seyahatinden hayli yorgun olarak Ankara'ya dönen Gazi, Fransa'nın Hatay'la ilgili bütün taleplerimizi kabul ettiğini öğrenince, hayatının en mesut anlarından birini yaşamıştı. Ertesi akşam (26 Mayıs 1938) Mutad törenle İstanbul'a uğurlandı. Artık bir daha başkente dönemeyecek ve gittikçe ağırlaşan hastalığına yenilerek 10 Kasım 1938 sabahı ruhunu teslim edecektir.[38]

4. Haziran 1938'de Hatay'ın Durumu

Bundan sonra ise, bir taraftan Türkiye'nin sert ve kararlı davranışı, diğer taraftan Almanya'nın Avusturya'yı işgali ve Çekoslovakya'yı parçalaması sonucu Avrupa'da giderek tehlikeli bir vaziyet alan siyasi konjonktürü de iyi bir şekilde takip eden Fransa, yeniden tavır değiştirmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Fransa seçimleri 6 gün durdurmuş ve Hatay'daki temsilcisi Garreau'yu azlederek yerine Binbaşı Collet'i seçimler süresince temsilci olarak görevlendirmiş ve 6 Haziran 1938 Günü de Abdurrahman Melek'i Hatay valiliğine atamıştır. Abdurrahman Melek'in Fransızların teklifini kabul etmesi, başta Tayfur Sökmen olmak üzere Hatay Türklerinin ileri gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ancak Hatay'daki Başkonsolosluğun, "Abdurrahman Melek vazifeyi benim emrimle kabul etti" demesinden sonra Türkler bu durumu kabul etmiştir.[39] Hatay idaresinde yapılan bu değişimlere paralel olarak 9 Haziran 1938'de seçimlerin tekrar başlatılmasına karşın, sonuçlar Türkler aleyhine gelişmeye devam etmiştir. Seçimlerin tatil edildiği dönemde dahi Arap eylemciler köy köy dolaşarak Türk listelerine yazılanların veya yazılmak isteyenlerin katledileceği ve evlerinin yağma edileceği şeklinde propagandaya devam etmişlerdir. Hoybun Cemiyeti de Suriye yandaşlarının yardımıyla Türkler aleyhinde bildiri dağıtmıştır.[40] Ayrıca bu sırada Şam'da yayınlanan El-İnşa Gazetesi, Türkiye'nin hedefinin İskenderun Sancağını ilhak etmek olduğunu, buna karşı alınması gereken tedbirleri uzun uzadıya yazarak, şu şekilde sıralamaktaydı:[41]

1-İskenderun Sancağı için sancaktaki Araplar ve diğer bölgelerdeki Araplar arasındaki ilişkileri güçlendirecek dini bir komisyonun teşkil edilmesi.

2-Suriye okullarından İskenderun Sancağı'na her sene 500 kıymetli öğretmenin gönderilmesi, bunlar iki ay Arapları ve onlara sadık kalanları irşad edeceklerdir.

3-İskenderun Sancağı'ndaki Arapların nüfuslarının artması için izdivaca teşviki, çünkü bunların ekseriyeti geç evleniyor. Fakirlere evlenme yardımında bulunulması.

4-Sancak Araplarının şikâyetlerinin Suriye tarafından bütün Arap âlemine bildirilmesi.

5-Sancaktaki Arap gençliğinin ve ona sadık olanların yükseköğrenimini Suriye'de hükümet hesabına yapılmasının temini, böylece halis bir Arap unsur yaratması.

6-Arap din ricali onlara bağlı bulunanların dualarında, hutbelerinde, namazlarında, gerek kilisede gerekse camide olsun Arap milleti namına ayin yapmaları, bu nokta Suriye'de ve bütün Arap diyarlarında da tatbik edilmelidir.

7- Sancaktaki Arapların isim ve soyadlarından Arapça olmayanları Arapçaya çevirmeleri ve nüfus sicillerinde böyle kayıt yürüttürmeleri, bu da bütün Arap beldeleri için lazım bir keyfiyettir.[42]

Şeklinde yazarak bu konularda Hatay'daki Arapların milli duygularının canlı tutulması amaçlanmış oluyordu.

37 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Ankara, s. 97

38 Günvar Otmanbölük, "Celâl Bayar, Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Tarihi Bir Gerçeği Açıklıyor, Atatürk, Hatay Davası İçin Hayatını Tehlikeye Atmıştı", Tercüman Gazetesi (10 Kasım 1981), İstanbul, 1981.

39 H. Pehlivanlı, Y. Sarınay, H. Yıldırım, a.g.e., s. 97-98.

40 Hoybun Cemiyeti için bkz., Mustafa Tarım, Hoybun Cemiyeti'nin Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri, Hatay, 2011, Danışman: Yrd. Doç. Dr Süleyman Hatipoğlu, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

41 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Ankara, s. 98.

42 Şam'da yayınlanan El-İnşa Gazetesi'nin bu konudaki sıralamaları için bkz.,Pehlivan, Sarınay, Yıldırım, a.g.e., s. 98-99.

12 Haziran - 3 Temmuz 1938 tarihleri arasında 22 gün süren Türk - Fransız Askeri Heyet görüşmelerinden bir görüntü.

5. Türk Ordusu'nun Hatay'a Girişi ve Hatay Cumhuriyeti

Bu sıralarda Avrupa'da uluslararası münasebetler gergin bir hal almıştı. Almanya'nın 1938 yılının Mart ayında Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine, Avrupa'da kuvvet dengesi Mihver Devletleri'nin lehine değişmeye başlaması, anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bir bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk haklarının teslimine mecbur olmuştu. Antakya'da Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla her iki devletin de Hatay'a 2500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi kabul edilmiş ve bunun üzerine 5 Temmuz 1938 günü saat 05.00'te Türk ordusu iki koldan Hatay'a girmişti.[43]

43 Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), c.2, Ankara, 1981, s.382 vd.;Yeni Adana, Sayı: 4552 (5 Temmuz 1938), Adana 1938, M.Gönlübol-C.Sar,a.g.e., s.131-31; Fahir Armaoğlu, a.g.e359; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, Antakya, 1993, s.198; Serdar Yılmaz Saraç, Türk kamuoyunda Hatay Sorunu, İstanbul, 1989,s.121 (İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Süleyman Tüzün, a.g.e., s. 121.

TAN

Hatay Işinde Tam Anlaşma Oldu

On Binlerce Köylü Şehirlere İndi. Türk Askerini Bekliyor

Sulak Milletler Cemiyeti Komisyonu Reisinin Bazı Alevilerden Rüşvet Aldığı Bildiriliyor

Nafıamızın Muvaffakiyeti

İstanbul Elektriği Bugünden İtibaren Devlete Geçmiştir

ULUS

Hatay askeri anlaşmasının esasları

Türkiye de 2.500 kişilik bir inzibat kuveti gönderebilecek

Başvekil, dan Yüksek Ziraat

HABER

Bugünkü sayımız 16 Sayfadır

Hatay Mehmetçiğe kavuştu

Kıtamız hareket hazırlığını bitirdi

Askeri heyetimizden Albay Fevzi, ordu mümessili olarak, Antakyada kaldı

Askerlerimiz bugün hududu geçmiş olacaklar

Mareşal Fevzi Heyetimize telgrafla teşekkür etti

Başvekil Atatürk tarafından kabul edildi

Macar kralliği

İngiltereye Karadenizde hava ve kara üsleri verilecek mi ?

Köstencede ve İstanbul civarında 200 zer tayyarelik üsler kurulacakmış

MATMAZEL Şeytan

Harp Japonyayı ikisaden mahvediyor

İtalyan Genelkurmay başkanı

Türkiye ile Fransa arasındaki bu yakınlaşmadan sonra, 24 Ağustos 1938'de Türk ve Fransız ordularının garantisi altında Hatay'da Millet Meclisi seçimi yapılmıştır. Bu seçimlerde Türkler 40 milletvekilliğinden 31'ini kazanmıştır.[44] Seçimlerden sonra 2 Eylül 1938 günü Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını yaparak, bağımsız devlet için "**Hatay Cumhuriyeti**" adını kabul etmişti. Yeni devletin

44 Milletvekili dağılımı şu şekilde idi: 31'inin Türk (22 Sünni + 9 Alevi), 2'sinin Arap, 5'inin Ermeni ve 2'sinin Rum-Ortodoks, bu hususta bazı kayıtlarda 40 milletvekilinden, 22'sinin Türk olarak geçmesinin sebebi ise, Fransa'nın Alevi cemaatini Türk olarak göstermemesinden kaynaklanmaktaydı. Fransa bu konuda Milletler Cemiyetini bile yanıltmıştır. Bu konuda bkz. Tayfur Sökmen, a.g.e., s.108; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, s. 203.

Türk askerinin Hatay'a girişi.

Albay Şükrü Kanatlı'nın Hatay topraklarına girdiğinde ilk sözleri "Size, Atatürk'ün, ordunun ve anayurdun selamını getiriyorum." oldu.

resmi dili Türkçe ve Arapça olduğu halde, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdi.[45]

5 Temmuz 1938 günü saat 05.00'te Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki 48. Takviyeli Dağ Alayı Payas'tan ve Hassa'dan olmak üzere iki kol halinde Hatay'a girdi. O gün tüm Hatay halkı sevinç gözyaşına boğuldu, asker coşkun sevgi gösterileri ile karşılandı. Böylece Türk askerinin Hatay'a girişiyle hem Hatay hem de Misak-ı Millinin deniz coğrafyası kurtulmuştu.[46]

14 Temmuz 1938 akşamı Türkiye Fevkalade Delegesi Cevat Açıkalın Türkiye Cumhuriyeti adına seçimlere nezaret etmek üzere Antakya'ya geldi. Birinci derece seçim işlemleri 22 Temmuz'da yeniden başladı (M.C. Seçim Komisyonu Hatay'ı terk etmiş, yeni bir seçim komisyonu kurulmuştu) ve 1 Ağustos'ta tamamlandı.[47]

Diğer taraftan 10 Ağustos 1938 tarihinde Dörtyol'da yapılan bir toplantıda kurulacak olan Hatay Devleti'nin Meclis Başkanı Başvekil, Vekiller, Müsteşar ve Genel Müdürleri belirlenmişti. Milletvekili adayları üzerinde de görüşmeler yapıldı. M. Kemal Atatürk'ün talimatına göre Devlet Başkanı Tayfur Sökmen olacaktı. Gerçekte Devlet Başkanlığı dâhil yeni devletin yapısı ile ilgili bütün esaslar Atatürk'ün talimatına göre belirlenmişti. Hatay Meclisine 40 milletvekili seçilecek ve 40 tane de milletvekili adayı vardı. Bu yüzden 20 Ağustos 1938 itibariyle adayların hepsi seçilmiş kabul edildi. Sıra meclisin açılı-

45 Yeni Adana, Sayı: 4603 (3 Eylül 1938), Adana 1938; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 351; Tayfur Sökmen a.g.e., s. 108.

46 Mehmet Tekin, "İşgalden Kurtuluş'a Hatay: Atatürk'ün Hatay Sevdası ve Hatay Devleti", Güneyde Kültür, s. 151 (Temmuz, 2004), Antakya, 2004, s. 8.

47 M. Tekin, a.g.m., s.1-10.

Meclis'in ilk toplantısına giden Hatay Milletvekilleri

şına gelmişti, bunun üzerine de Tayfur sökmen 25 Ağustos günü Antakya'ya gelmişti.[48]

2 Eylül 1938 tarihinde Antakya'da Hatay Millet Meclisi açılarak Hatay Devleti kurulmuştu. 40 milletvekilinden oluşan meclis ilk toplantısını geçici olarak meclis için tahsis edilen Gündüz Sinemasında yaptı. Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen seçildi. Daha sonra meclis oybirliği ile Tayfur Sökmen'i Hatay Devlet Başkanlığına seçti. Bu sırada hemen Meclis Hatay Anayasası'nı kabul etti. Anayasa'da "Sancak" olan devletin adı Hatay olarak değiştirildi. Devletin merkezi Antakya, devletin idare şekli Cumhuriyet olarak belirlendi. Bayrak Kanununun kabul edilmesinde sonra Hatay Bayrağı Atatürk'ün bizzat çizdiği, Türk bayrağı ile aynı fakat sadece yıldızının içinde küçük bir kırmızı yıldız bulunan bayrak Meclis Binasına çekildi. Türk İstiklal Marşı Hatay'ın da İstiklal Marşı olarak kabul edilmişti. Tayfur Bey de Başbakanlığa Dr. Abdurrahman Melek'i atamıştı.[49]

Bunun üzerine 5 Eylül 1938 günü Dr. Abdurrahman Melek hükümeti kurdu. Hatay Hükümeti Başbakan dâhil beş bakandan oluşmuştur. Abdurrahman Melek, Hükümet programını Mecliste okuyarak "Hükümet Programının ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve onun bütün icabatıdır." İfadesi temel ilkesi ile vurgulanmıştır.[50]

Tayfur Sökmen Devlet Başkanı olmuştu ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, Antalya bağımsız milletvekilliği sürmekteydi. Türkiye Dışişleri Baka-

48 Tekin, a.g.m., s.1-10.

49 M. Tekin, a.g.m., s. 1-10; Süleyman Tüzün, a.g.e., s. 132; Serdar Yılmaz Saraç, a.g.e., s. 133-134.

50 M. Tekin, a.g.m., s. 8.

nı Tevfik Rüştü Aras devletler hukuku bakımından sakıncalı gördüğünden durumu Atatürk'e arz etti. Atatürk vekiller heyetini toplattırıp Tayfur Sökmen'in Türk tabiiyetini ve Antalya bağımsız milletvekilliğini muhafaza etmesini kararlaştırarak Tayfur Sökmen'e bildirilmesini emretti.

Bu sırada Suriye'nin Hatay sınırını kapatması üzerine 21 Ekim 1938 günü Hatay hükümeti Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliği'nin denetiminde olan gümrüklere el koyarak Suriye sınırını kapatmış, sınır karakolları kurmuş ve bunun ardından hemen Gümrük Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece Milletler Cemiyeti'nin devre dışı bırakılmasından sonra manda idaresinin otoritesini temsil eden Fransız Yüksek Komiserliği de devre

Meclis'in ilk 4 toplantısının yapıldığı Gündüz Sineması

dışı bırakılmış kâğıt üzerinde kalan bağlar dışında kesin bağımsızlık sağlanmıştı.[51]

Nihayet Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra kuruluşunu bizzat planlayıp gerçekleştirdiği ikinci bir devlet olan Hatay Devleti Cumhuriyetle yönetilen laik bir devlet olup, resmi dili Türkçe, başkenti Antakya'dır. Hatay Devleti'nin ekonomisi tarım, ticaret ve turizme dayanıyordu. İskenderun Limanı Ortadoğu'nun en önemli limanlarından ve devletin en önemli gelir kaynaklarından biriydi. İdari taksimde vilayet yoktu. Devlet merkez Antakya dâhil bütün ilçeler (İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Ordu) kaymakamlar tarafından yönetiliyordu. Devletin ordusu yok, iç asayiş ise İnzibat Umum Kumandanlığına bağlı kuvvetler tarafından sağlanmaktaydı. Milletler Cemiyeti kararı gereği Hatay'da Milletler Cemiyeti adına manda idaresi temsilcisi olarak bulunan Fransız delegenin idarede protokol görevleri dışında hiçbir rolü bulunmamaktaydı. Hükümet Konağı binasında faaliyetini sürdüren Hatay Millet Meclisi, çalışmalarını TBMM iç tüzüğüne göre hazırlanan iç tüzük esaslarına göre yürütmekteydi. İdarede Atatürk ilkeleri ve çağdaş demokrasi kuralları hâkimdi. Ülkede çeşitli devletlerin temsilcilikleri de açılmıştı.

Hatay silahsız bir barış devleti olmasına rağmen Avrupa'da savaş rüzgârları esmeye başlamıştı. Bu dönemde bulunduğu bölgenin stratejik açıdan çok önemli ve kritik bir yer olması, Hatay Devleti'nin zararına olabilirdi. Bundan dolayı Hatay Devleti, çıkardığı kanunlarla ve yaptığı düzenlemelerle

51 M. Tekin, a.g.m., s. 8-9.

Hatay Meclisi, ilk 4 toplantısını Gündüz Sineması'nda yaptıktan sonra 29 Haziran 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılana kadar toplantılarını bugün Valilik Binası olarak kullanılan bu binada gerçekleştirmiştir.

kendini hızla Türkiye'ye adapte etmeye ve ilhaka hazırladı. Yani Türkiye'nin yasalarını Hatay Devleti Yasaları olarak ve Türk Lirasının da Hatay parası olarak kabul edilmesi gibi.[52]

Atatürk Türk milletine Hatay'ın er veya geç alınacağını vaad etmiş, kendi elleriyle bir devlet kurdurarak ve bu sayede kurtuluşun önündeki tüm engelleri ortadan kaldırtmıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra durumu çok iyi değerlendiren Türkiye hükümeti Avrupa'daki siyasi ve askeri dengeleri, yaklaşmakta olan büyük savaşın yarattığı baskıyı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güçlü konumunu çok iyi kullanarak mandater devlet Fransa ile görüşmeleri sürdürdü. Neticede Fransa, yaklaşan dünya savaşının da etkisiyle resmen bağımsız olmasına rağmen Suriye gibi hala manda altında mütalaa edilen Hatay ile ilgili hak ve yetkilerini Türkiye'ye devretmeyi kabul etti. Bunun sonucunda 23 Haziran 1939 tarihli Türkiye- Fransa Antlaşması imzalandı.[53]

6. Hatay'ın Anavatana Katılması

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması, Türkiye açısından Hatay Meselesini büyük ölçüde bir çözüme kavuşturmuştur. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vaat eden 1936 tarihli anlaşmanın uygulanmasını askıya alması sebebiyle, Hatay'ın geleceğinin Suriye'ye bağlı tutulması için de bir sebep kalmamıştı. Bu sonuca Fransa'nın razı olmasının zeminini de Avrupa'daki gelişmeler hazırlayacaktır. Nitekim Avrupa'daki gelişmeler çerçevesinde Fransa, Türkiye ile Doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda bir dayanışma aramıştı. Daha 4 Temmuz 1938 Anlaşması'nın yapılması esnasında bunu hissettirmiş, Eylül 1938'de de Türkiye'ye resmen anlaşma teklif etmiştir. Ancak Fransa'nın Avrupa'da giderek sıkıştığını gören Türkiye, Hatay meselesini istediği gibi halletmeden Fransa'ya karşı yükümlülük altına girmeyi düşünmemiş, Hatay meselesinin halledilmesini ön şart olarak ileri sürmüştür.[54]

Bu arada 4 Kasım 1938 tarihinden itibaren Hatay Devleti'nin sınırlarını tespit etmek amacıyla

52 M.Tekin, a.g.m., s.9.

53 Mehmet Tekin, a.g.m., s.9.

54 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.130-131

ULUS
16 sayfa
Hatay artık vatanımızın parçasıdır
Hatay anlaşması dün Ankara'da, Türk - Fransız müşterek beyannamesi de Paris'te imza edildi
Başvekilimiz dün Meclisde çok mühim bir nutukla beyannameyi izah etti
Türk - Fransız anlaşmasiyle sulh cephesi yeni bir kuvet kazanmıştır
Son Posta
Hatay, şanlı bayrağımız altında
Türkiye ile Fransa dün ilhak kararını Ankarada imzaladılar
Türk - Fransız yardım anlaşması da Paris'te imzalandı
Bütün yurt sevinç içinde bayram yapıyor
Fransız askeri bir ay içinde Hatayı terkedecek
TÜRKİYE
HATAY
HATAY DEVLETİ TARİHE MAL OLDU
Yirmi yıldır hasretiyle yandığımız Türkiye Cumhuriyeti idaresinin halaskâr ağuşuna kavuştuk
ANTAKYA, BU MÜNASEBETLE MİLLİ HEYECANININ MİSİLSİZ SEVİNÇ TEZAHÜRATİLE COŞUP TAŞDI
HATAY MECLİSİ
Fevkalâde Murahhas B. Cevat Açık Alın'ın Gazetemize Mühim Beyanatı
Hükümet işlerini Fevkalâde murahhas derhâl etti
Celse açılıyor
ŞANLI BAYRAĞIMIZ HATAYIN HER TARAFINA ÇEKİLDİ
MİLLİ ŞEF
Hatayı perişandireceklermi?
Valimiz ne vakit gelecek?

kurulan Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar devam ederken Hatay konusunda inisiyatifi Türkiye'nin ele aldığını gören Suriye, Hatay'ın Türkiye ile Suriye arasında paylaşılması için girişimde bulunmuştur. Nitekim Suriye Devleti adına Atatürk'ün cenaze törenine katılan Emir Adil Aslan bu düşüncesini Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na açmıştır. Saraçoğlu ona verdiği cevapta, Suriye'nin Hatay sınırları dışında kalan üç Türk Nahiyesi'ni (Bayır, Bucak ve Hazine Nahiyelerini) Türkiye'ye bırakması karşılığında, Hatay sınırlarında Suriye lehinde bazı değişiklikler yapılabileceğini bildirmiştiler. Ancak bu teklifi Suriye'nin kabul etmemesi üzerine herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır.[55]

Hatay Konusunda Türkiye'ye karşı giderek sıkışan Fransa son bir manevra ile Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını önlemek amacıyla Batılı ülkeleri yanına almaya çalışmıştır. Bu amaçla yaptığı propagandada, Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin önemli petrol bölgelerinden Cezire'yi de ele geçirmek amacında olduğunu; Türkiye'nin bu girişimi Almanya'nın arzusu üzerine yaptığını ileri sürmüştür. Batılı petrol şirketlerinin iş yaptığı bir bölgeye Türkiye'nin göz dikmesi, doğal olarak Batılılar ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilirdi. Fransa'nın bu propagandasına karşı Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, "Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin hiçbir yerinde gözü yoktur "diyerek bu iddiaları yalanlamıştır.[56]

Fransa 1939 yılı başından itibaren Suriye'de manda rejiminin daha süreceğini göz önünde tutarak Hatay'ın ona bağlı ve mahkûm tutulması gerçeğini anlamaya başlamıştır. Nitekim 1939 yılında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan Messigli, Paris'e yolladığı raporlarda, Türk yöneticilerinden Hatay konusunda esneklik beklenemeyeceğini; Atatürk'ün başlattığı bu davada İnönü'nün gerilemesinin söz konusu olmadığını belirterek karşılığını almak şartıyla Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına Suriye'nin karşı çıkacağını, bu sebeple sadece sınır görüşmeleri yapılabileceğini bildirmiştir. Daha sonra biraz daha esneklik gösteren Fransa Hükümeti, Türk-Fransız

55 Hamit Pehlivanlı...,a.g.e., s.131-132

56 H.Pehlivanlı...,a.g.e., s131-132

İttifakının önemini daha iyi anlayarak Akdeniz Bölgesi'nde Fransa ile bir ittifak karşılığında Hatay'ın bir bölümünün Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmiş; bu çerçevede Saraçoğlu ile görüşmelere başlanması için Massigli'ye talimat vermiştir. Fakat yapılan görüşmelerde Saraçoğlu, Hatay'dan Suriye'ye toprak verilmesine karşı çıkarak sorunun bir an önce kesin olarak çözülmesini istemiştir.[57]

Türkiye ile Fransa arasında bu görüşmeler devam ederken 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın da 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi ile Avrupa konjonktürü hızla değişmiş; İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelinmiştir. Bu şartlar altında Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalacaktır. Nitekim İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile başlayan Türk-İngiliz ittifak görüşmelerine Fransa'da katılmak istemiş; fakat Türkiye Hatay Meselesi halledilmedikçe Fransa'nın katılmasına razı olmamış, sadece gelişmeler konusunda Fransa'ya bilgi verilmiştir. Türk-İngiliz görüşmeleri sonunda 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'na temel teşkil edecek olan ortak demeç, 12 Mayıs 1939'da açıklanmıştır. Ortak demeç ile ilan edilen Türk-İngiliz İttifakı'nın üçlü olmasını isteyen Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında, Paris'te Türk-İngiliz ortak demecinin aynısı, aynı gün Ankara'da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin antlaşmayla imzalanmıştır.[58] Antlaşmanın imza haberi Hatay'da büyük bir heyecan ve sevinç yaratmıştır. Her taraf Türk Bayrakları ile süslenmiş Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerine minnet ve şükran ifade eden çok sayıda telgraf çekilmiştir. Hatay Halkevinde büyük bir kutlama merasimi yapılmıştır. Türkiye'de de gazetelerde Hatay'ın Anavatan'a katılmasından duyulan mutluluğu ve sevinci dile getiren çok sayıda yazı çıkmıştır.[59]

Bu antlaşma ile Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu'nun 19 Mayıs 1939 tarihinde belirlediği Hatay Devleti sınırları Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek, iç işlerine karışmayacaktı. Fransız askerleri de bir ay içinde Hatay'ı terk edecek, Hatay Devleti vatandaşları ülke değişikliği sebebiyle uyrukluk seçme hakkına sahip olacaktı. Antlaşmanın imzalandığı gün Hatay Devleti Meclisi de Türkiye'ye ilhak kararı alarak Hatay Devleti'ne son vermiş ve yönetim Türkiye Fevkalade Komiseri Cevat Açıkalın'a devredilmiştir. Fransız askerlerinin Hatay'ı terk etmelerine paralel olarak daha önce İçişleri Bakanlığı'nın teklifi üzerine başlayan komisyon çalışmaları sonucunda 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile merkezi Antakya olmak üzere Hatay Vilayeti kurulmuştur. 18 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'ın ilk Valisi olarak Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü olarak Şükrü Sökmensüer görevine başlamıştır. Daha sonra Türk-Fransız Antlaşması ve Ek Protokolleri gereği Hatay'daki Fransız hak ve malları Türkiye tarafından satın alınmıştır. Hatay davasında mücadele ederek şehit düşenlerin ailelerine maaş bağlanmıştır. [60]

Hatay konusunda yapılan anlaşmaya göre, Hatay halkından isteyenlerin altı ay içinde Suriye ve Lübnan vatandaşı olabilme hakkı verilmiştir. Türk yetkililerin Hatay'da kalacakların, bütün Türk vatandaşlarının faydalandığı her türlü haktan istifade edeceklerini açıklamalarına rağmen Belen, İskenderun, Kırıkhan ve Antakya'da birçok Ermeni, Suriye ve Lübnan'a göç etmiştir. Ermeni göçünde, Türklerin kendilerine kötü muamele edecekleri yolundaki propagandalar, Taşnak mensuplarının baskıları ve askerlik gibi birtakım yükümlülüklerden kaçınmaları rol oynamıştır. Bu sırada Hatay'ı terk eden Ermeni sayısı konusunda Türk kaynaklarında kesin bir rakam verilmemektedir. Weisband ise 14.000 Ermeni'nin göç ettiğini belirtmektedir. Vatandaşlık seçme hakkı kullanarak Suriye ve Lübnan'a yapılan göçlerden sonra Hatay Vilayetinin nüfusunun yak-

57 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.132

58 S.Yılmaz Saraç, a.g.e., s.135

59 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.133; S.Yılmaz Saraç, a.g.e., s.135

60 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.134

29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi son toplantısını yaparak anavatana katılma kararını almış ve Meclis ilelebet dağılmıştır. Meclis'in vereceği katılma kararı Meclis Binası önünde toplanan Hatay halkı tarafından heyecanla beklenmiş, kararın duyurulmasıyla bu heyecan tarifsiz bir coşkuya dönüşmüştür. Yukarıdaki fotoğraf, Meclis önünde toplanan kalabalığın heyecanlı bekleyişini göstermektedir.

laşık 210.000 kişi civarında kaldığı tahmin edilmektedir. Böylece Hatay meselesi, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği telgrafında vurguladığı gibi: "Milletlerarası sulh ve emniyet teminatını, milli şeref ve menfaatle birleştirmek gibi sağlam bir siyaset sayesinde" Hatay meselesi gerek Hatay Türkleri ve gerekse Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmıştır.[61]

Bundan sonra Hatay Millet Meclisi 29 Haziran 1939 tarihinde son toplantısını yaparken Meclis Başkanı Abdülgani Türkmen şu şekilde bir konuşma yapmıştır: "Arkadaşlarım; Hatay Millet Meclisi bütün çalışmalarında Anavatana en sadık duygularla mütehassıs olmuş Ebedi Şef Atatürk'ün gösterdiği yol üzerinde ve Milli Şef İsmet İnönü'nün yüksek arzuları dâhilinde hareket etmiştir. Bu bizim için unutulmuş şeref hatıralarıdır. Hatay'ı kurtaran büyüklerimize en derin şükran, minnet ve tazimlerimi ifade etmekle mesudum" dedikten sonra ise: "Tarihi vazifesini ikmal eden Hatay Millet Meclisi'ni dağıtıyorum ve kabulünü reye koyuyorum!" Bütün salon ayağa kalkmış sürekli alkışlıyor, koro halinde "Kabul!.. Kabul!.." sesleri duyuluyordu. Hatay'ın milli iradesinin temsilcileri son sözlerini söylemişlerdi. Son olarak Başbakan Dr. Abdurrahman Melek söz aldı. Heyecan son haddini bulduğundan Meclis ve dinleyiciler onun konuşmasını ayakta dinlediler: Dr. Abdurrahman Melek irticalen yaptığı için metnini veremediğimiz kısa veda konuşmasını Hatay Devleti'ni tarihe emanet eden şu cümlesiyle bitirdi: **"Biz susalım, tarih konuşsun!"**[62] Hatay Meclisi'nin kendi kendini kapatmasından sonra 23 Temmuz 1939 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Hatay'a gelen heyetin huzurunda mahşeri bir kalabalıkla yapılan muazzam katılma merasiminden sonra, son Fransız birliği de Hatay'ı terk etmiştir.[63]

Şu hususu da ilave edebiliriz ki, stratejik bir öneme sahip olan, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan ve halkının tamamına yakını Türk olan Hatay bölgesi, Atatürk'ün hayatını hiçe sayan çalış-

61 Hamit Pehlivanlı…,a.g.e., s.134

62 Mehmet Tekin, Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları, Ankara, 2009, s.506-507

63 Abdurrahman Melek, a.g.e. s.84., Mehmet Tekin, Hatay Tarihi, s.245 vd.

maları sonucunda, ancak onun ölümünden sonra anavatana katılmıştır.

Atatürk meseleyi bu son noktaya getirirken, sadece Hatay'ın bağımsızlığından söz etmiş; onun Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten kaçınmıştır. Çünkü Suriye'nin bağımsızlığı söz konusu iken, Hatay'ın da bağımsız olması isteği Milletler Cemiyeti'nde ve Fransa'da daha inandırıcı görünecekti. Hatay bağımsız olunca, nasılsa Türkiye ile danışma içinde, geleceğini kendisi kararlaştıracak ve bu karar anavatana bağlanmak olacaktı. İşte Atatürk, meseleyi Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan, aşama aşama yürütmeye itina etmiştir.[64]

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da Alman baskısının büyük ölçüde arttığı bir sırada, Ortadoğu ve Hindistan'daki menfaatlerini korumak için Türkiye'yi kendi saflarına çekmeye çalışan Fransa ve İngiltere, Hatay davasının Türkiye yararına bir anlaşma ile sonuçlanmasına vesile olmuşlar ve sonuçta da 19 Ekim 1939'da Ankara İttifakı ile Türkiye'yi kendi yanlarına çekmişlerdi.

Böylece, başta Atatürk olmak üzere Türk devlet adamları Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunu çok iyi bir şekilde değerlendirmeyi bilmişler ve Hatay Meselesi'ni barışçı yollardan çözüme kavuşturmuşlardır. Diğer taraftan şu meseleyi de vurgulamadan geçemeyeceğim, Suriye'de hükümetin kurulduğu 5 Temmuz 1944 günü Dışişleri Bakanlığı Şam'daki yabancı devletlerin temsilcilerine göndermiş olduğu bir genelgede, Suriye Hükümeti'nin Fransa'nın Suriye adına yaptığı milletlerarası bütün antlaşma ve anlaşmalara bağlı ve saygılı olma kararında bulunduğunu bildirmiş idi.[65] Bundan dolayı da ortada bir mesele kalmamıştır.

Hatay'ın bağımsızlığı ve anavatana katılması, en başta Atatürk olmak üzere devrin devlet adamları, Hatay'ın ileri gelenleri ve kahraman Hatay halkının ortaklaşa ülküsünün ve çalışmasının eseriydi.

Ne var ki, Suriye "**Büyük Suriye"** hülyası ile hareket ederek, Hatay'ı kendi haritaları içerisinde gösterdiği gibi, kuzey sınırlarını da Toros Dağları'na dayamaktadır.[66] Yine bu doğrultuda okullardaki ders kitaplarında bu konuyu işleyerek, genç nesillerini de, bu fikir etrafında yetiştirmekte, bu da yetmezmiş gibi, Hatay için zoraki bir kriz yaratıp, bunu da uluslararası platforma taşıyarak[67] sürekli Hatay'ı çözümlenmemiş bir dava gibi gündemde tutmaya çalışmaktadır. Hâlbuki dünyamızın her gün yeni krizlere gebe olduğu bu dönemde önemli bir bölge olan Ortadoğu'da Suriye'nin suni problemler yaratmaktan vazgeçerek, Atatürk'ün "**Yurtta sulh, cihanda sulh"** ilkesini benimsemesi ve bu sınır komşularıyla kardeşçe yaşamayı öğrenmesi hayati bir zorunluluk haline gelmiştir.

64 İsmail Soysal,a.g.m.,s.106

65 İsmail Soysal, a.g.m.,s.104

66 Tokay Gözütok, "Suriye'nin Gözü 9 İlimizde", Tercüman Gazetesi, S.8610 (13 Şubat 1986), İstanbul, 1986

67 "Hatay İçin Zoraki Kriz", Türkiye Gazetesi, S.8504(13 Haziran 1994), İstanbul, 1994

ALTINCI BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİNDE HATAY

1. Ekonomi, Sosyal Yapı, Sağlık ve Eğitim

1.1. Tarım

Hatay'ın tarım alanları, toprak yapısı ve diğer doğal şartlar açısından çok çeşitli ve kaliteli ürün yetiştirilmesine elverişlidir. Ürün desenindeki hasatta erkencilik, ikinci ürün yetiştirilmesi, liman ve sınır kapılarına sahip olması Hatay ilinin önemini artırmaktadır. Sahip olduğu verimli topraklar ve uygun iklim şartları bitkisel üretime son derece elverişlidir. Neredeyse yılın dört mevsiminde üretim yapmak mümkündür. Özellikle meyve, sebze ve zeytinlik alanlar Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.[1]

Hatay ili ülkenin önemli tarım merkezlerinden biridir. İlde tarımsal uğraşın modern teknik ve yöntemlerle yapılması ve ilin toprak ve iklim koşullarının uygunluğu, ürün çeşitliliğini arttırmış ve zenginleştirmiştir. İlde bol miktarda tahıl, sanayi bitkisi, meyve ve sebze yetiştirilir. Bitkisel üretimde, pamuk, zeytin, turunçgiller, turfanda sebze ve meyve en önemli ürünlerdir.

İlde ekili alanlar 1950'li yıllardan başlayarak önemli ölçüde artmıştır. 1950'de 118 bin hektar olan toplam ekili alan, 1970'li yılların sonlarında 187 bin hektara ulaşmıştır. Modern girdi kullanımının hızla artması, bitkisel üretim deseninde de önemli değişimlere yol açmıştır. 1950'de Hatay ilinin ekili alanlarının % 63,4'nü oluşturan tahıl ekim alanları 1970'li yılların sonunda % 53,4'e gerilemiş, buna karşın ilin ekim alanları içinde 1950 de % 20,4 olan pamuk ekim alanlarının payı, 1970'li yılların sonunda % 39'a yükselmiştir. Yetiştirilen ürünlerin pek çoğunda verim, Türkiye geneline göre çok yüksektir. Sebze ve meyve üretiminde de ülke düzeyinde önemli bir yeri olan Hatay da seracılık da gelişmektedir.[2] İlde hayvancılık otlak ve meraların tarla ve bahçeye dönüştürülmesi sonucu gerilemiş ve ilin ihtiyacını bile karşılayamaz duruma düşmüştür.

Hatay ili 2009 yılına ait tarım arazileri incelendiğinde, tarla bitkileri arazilerinin toplam tarım arazisinin % 59'u gibi büyük bir kısmını kapladığı görülmektedir. Bunu % 20'lik payla zeytinlik arazi izlemektedir. Sebze tarımı arazisi % 11, meyvelik arazisi ise % 10'luk bir paya sahiptir. Hatay ilinde nadasa bırakılan tarım arazileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte son yıllarda tarım arazilerinin sanayi, yerleşim yeri ve turizm sektörüne de kaydığı görülmektedir.[3]

1 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay, 2011, s.248

2 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c.5, İstanbul, 1982, s.3462

3 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, s.248-249

Demir çelik sanayiinin lideri İskenderun.

1.2. Sanayi

1950 yılından itibaren özel kesimce gerçekleştirilen tarıma dayalı bir sanayileşme sürecine giren Hatay sanayiinde çeşitlenme, ancak 1960'lı yıllardan sonra başlamıştı. Bu dönemde Hatay ilinde üretilen mallar arasına; tarım araç ve gereçleri, bir kısım makine ve yedek parçalar da katıldı. Yine de, tarıma dayalı ve küçük ölçekli niteliğini koruyan il sanayiinin yapısındaki asıl değişme, Türkiye'nin en büyük demir ve çelik fabrikası olan İskenderun Demir Çelik Fabrikasının(**İsdemir)** 1975 yılında üretime başlamasıyla gerçekleşmiştir.[4]

Kalkınma da öncelikli iller kapsamı içinde olmamasına rağmen, orta düzeyde gelişmiş bir sanayi olan ilde, ticaret ve özellikle ulaştırma sektörleri çok gelişmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Süveyş Kanalı'nın kapanması Ortadoğu ülkelerinin 1973'ten sonra olağanüstü satın alma gücüne kavuşmaları ve Beyrut Bunalımının başlaması, İskenderun'un ticari önemini arttırmıştır. Dış koşullarda ki gelişmeye koşut olarak gelişen ticaret ve ulaştırma hizmetlerinin il ve Türkiye ekonomisindeki payı da yükselmiştir.[5]

Hatay, ulaştırma ve haberleşme sektörünün ilde yaratılan gayrisafi hasıladaki payı açısından, Türkiye genelinde ilk sırayı aldığı gibi; il bu sektörde Türkiye içindeki payı açısından da altıncı durumdaydı.

Sanayi işletme sayısına göre ilk beş sektörü de şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Gıda, 2-Dokuma, Giyim eşyası, Deri, 3-Kimya-Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri, 4-Metal Eşya, Makine ve Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri, 5- Metal Ana Sanayisidir.[6]

4 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, s.3462

5 Anonim, "Hatay" Yurt Ansiklopedisi, s.3462

6 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay, 2011, s.235-236

İskenderun Demir Çelik, Yazıcı Demir Çelik, Ekinciler Demir Çelik, Atakaş Şirketler Grubu, Şahin Kömür, Gübre Fabrikaları, Noksel Çelik Boru Sanayi, Oysa İskenderun Çimento Sanayi, Tosyalı Demir Çelik Sanayi, Petrol Ofisi Tesisat Müdürlüğü, ÇEKİSAN Petrol Dolum Tesis Müdürlüğü ilimizin önemli sanayi kuruluşlarıdır. 2009 yılı itibariyle ticaret ve sanayi odasına kayıtlı 1224 gerçek kişi 2461 tüzel kişi olmak üzere 3685 faal üye bulunmaktadır.[7]

Bunların dışında ayrıca Hatay'da 1-Antakya Organize Sanayi Bölgesi, 2- İskenderun Organize Sanayi Bölgesi, 3- Dörtyol Küçük Sanayi Sitesi, 4- Payas Küçük Sanayi Sitesi, 5- Antakya Küçük Sanayi Sitesi ve 6- Kırıkhan Karma Küçük Sanayi Sitesi mevcuttur.[8]

1.3. Yerleşme Düzeni ve Kentleşme

Hatay İli Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alır; kuzeyde Adana, Osmaniye ve Gaziantep illeri, batıda Akdeniz, doğuda Kilis ili ve Suriye ile çevrilmiştir. İl alanı, Çukurova Bölgesi içinde bir alt bölge oluşturur. İl yeryüzü şekillerinin ana öğeleri, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu Nur Dağları dizisi, kuzeybatıda dar kıyı ovaları ve güneydeki Amik Ovası'dır. İlde yerleşme merkezleri ovalarda kurulmuştur. Geniş ve verimli ovalarda tarla tarımı yanı sıra, turfanda sebzecilik de yapılmaktadır. İlin deniz yolu ve karayolu bağlantıları vardır. Ancak demiryolu bağlantısı İskenderun'a kadardır. En önemli ticaret merkezi İskenderun'dur. İlde karayolu şebekesi hem nicel hem de nitel yönden ülke ortalamasına göre daha iyi durumdadır.[9]

Uluslararası, Londra-Güney Asya bağlantılı E-5 Karayolu ilden geçmektedir. Belen'e kadar otoban üzerinden ulaşım sağlanmaktadır. Ülke çapında en önemli olan bu yol, yüksek standartlıdır. İlde elde edilen ürünler, önemli yerleşme merkezlerine bu yolla ulaştırılır. İlin deniz yolu ve demiryolu bağlantıları, İskenderun'dan sağlanmaktadır. İskenderun Limanı, Türkiye'nin 4. büyük limanıdır. Özellikle Çukurova, Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu ticaretinde önemli yer tutmaktadır.[10]

1981'de Hatay'da devlet yollarının uzunluğu 463, il yollarının uzunluğu ise 277 km idi. Hatay'da karayollarının niteliği yüksektir. 1976 da ildeki köylerin %82'si kaplamalı yollardan yararlanmaktaydı. İlde yolu olmayan köy oranı %2,4 idi.

1980'de ilde merkez ilçe ile birlikte, 9 ilçe, 16 bucak ve 367 köy vardı. İldeki belediye örgütü sayısı 21 idi. Bunlardan başka ayrıca 1980'de il nüfusunun %24'ü Merkez İlçe Antakya'da, %24,5'i ise İskenderun'da ikamet etmektedir.

1.4. Eğitim

Hatay 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye'ye katıldığında okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde iken; bu fark zamanla azaldı. Fakat kadın-erkek okuryazarlığı arasındaki fark sürdü. 1980 yılında ildeki okuryazarların % 66,2'si çeşitli derecelerde okulları bitirmişti. Okul mezunlarının % 76'sını ilkokul % 7,5'ni ortaokul, % 5'ini lise, % 8,8'ini ise lise dengi meslek okulları mezunları oluşturuyordu. Bütün bunların yanı sıra yükseköğrenim görenlerin oranı % 2,7 idi.[11]

1939'da 75 olan ilkokul sayısı eğitim programının desteği ile 1943'te 195'e ulaşmış, artış 1980'e değin oldukça yüksek bir hızla sürmüş ve ilkokul sayısı 1980'de 581'e yükselmiştir. 1981'de okulsuz köy sayısı 1'e inmiştir. Ancak, kent ilkokullarındaki artış yetersiz olmuştur. 1980'de 73 kent ilkokulunun 72'sinde ikili öğretim uygulanmaktaydı.

1980'de ildeki ortaokul çağı nüfusunun % 37'sine yakın bir bölümü ortaokullarda okuyordu. 1979-1980 öğretim yılında, tüm ortaokul öğrencilerinin üçte birini kızlar oluşturmaktaydı. Aşağı yukarı 10 köye 1 ortaokul düşüyordu. 1980'de Hatay ilinde 1'i özel, 22 lise vardı. Hatay'da okul yaşıtlarına bakıldığı zaman % 20'si genel liselerde okuyordu. Hatay ilinde ortaokullardan liseye geçişlerde, ilginç bir durum söz konusudur. Liselere yeni kayıt olanların sayısı bir önceki öğretim yılında ortaokul bitirenler-

7 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay, 2011, s.236

8 A.g.e, s.244

9 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, s.3462

10 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, s.3462

11 A.g.y., s.3463

den % 17 daha fazladır. Böylelikle Hatay ilinde eğitim seviyesi her geçen yıl artarak devam etmektedir.

1980 de ildeki mesleki ve teknik liselerde 5.014 öğrenci okuyordu. Bu sayı, yaşıtlarının % 8,3'nü oluşturmaktaydı. Aynı yıl Hatay ilinde 16 mesleki ve teknik lise, 11 mesleki ve teknik ortaokul vardı.[12] Ayrıca 1980'li yıllarda üniversiteye geçişlerde Hatay ilinin başarı oranı, Akdeniz Bölgesi'ndeki yedi ilin başarı ortalamasının gerisindedir.

Diğer taraftan 1979-1980 akademik yılında Hatay'da biri 2 yıllık, biri de 3 yıllık olmak üzere iki eğitim enstitüsü ve 2 meslek yüksekokulu vardı.

1.5. Sağlık

Hatay'da en önemli bulaşıcı hastalıklar Türkiye ortalamasının yedi katı sıklıkta görülen trahom, Türkiye ortalamasının beş katı sıklıkta görülen sıtma ile yine Türkiye ortalamasından daha sık görülen tifo ve zatürredir. Hatay'da bulaşıcı hastalıkların bildirimi oldukça eksiktir.

İlde en sık ölüm nedeni olan etkenler sırasıyla kalp hastalıkları, doğum ile ilgili sağlık sorunları ve zatürredir. Hatay'da ölümlerin yaş gruplarına dağılımı Türkiye geneline benzemektedir. 0-4 yaş grubu ölüm oranı % 30,7, 55 yaş üzeri orantılı ölüm oranı % 47,3'tür.[13]

İlde Asi Irmağı'nın, kıyıları pirinç ekilen alanlar ve sulama kanallarının sivrisinek üremesine uygun oluşu, pamuk mevsiminde açıkta ve topluca çalışma, bölge dışından gelen olgular ve mücadelenin etkin olmayışı ilde sıtmayı yeniden bir sorun haline getirmiştir. Ayrıca yeterli ve temiz su bulunmaması doğal atıkların ortadan kaldırılmasındaki sorunlar gastroenteritlerin ve trahomun sık görülmesine neden olmaktadır.

Hatay sosyalizasyon kapsamında değildir. İlde koruyucu sağlık hizmetlerini il sağlık müdürlüğü ve ilgili başkanlıklar sunar. Hatay'da 1980'de toplam 762 yataklı 10 hastane, 87'si uzman olmak üzere toplam 155 hekim vardı. İlin tedavi edici sağlık hizmetleri Türkiye'nin gerisindedir.[14]

Hatay'da Sağlık Kuruluşları:

Hatay'da bir iüniversite hastanesi, ikisi doğumevi olmak üzere 12 hastane vardır. Toplam muayene oda sayısı, 398'dir. Üniversite hastanesinde ve Sağlık Bakanlığı'nda çalışan hekim sayısı 677'dir. Buna bağlı olarak üniversite hastanesinde yatak sayısı 550, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde 1527, özel hastanelerde 454'tür.[15]

Diğer taraftan 2010 yılının verilerine bakacak olursak Hatay genelinde toplam uzman hekim sayısı 447, pratisyen hekim sayısı 606, diş hekimi sayısı 113, hemşire sayısı 1.140, ebe sayısı 797, eczacı sayısı 29 ve dışarıdan hizmet alımıyla çalışan personel sayısı 1.916'dır. Birinci basamak sağlık kuruluşlarında çalışan uzman hekim sayısı 15, pratisyen hekim sayısı 427, diş hekimi sayısı 93, hemşire sayısı 376, ebe sayısı 432; ikinci basamak sağlık kuruluşlarında çalışan pratisyen hekim sayısı 179, diş hekim sayısı 20, hemşire sayısı 764, ebe sayısı 363, sağlık memuru sayısı 103 olarak tespit edilmiştir.[16]

1.6. Sosyal Güvenlik ve Çalışma Şartlarının Düzenlenmesi

1980'de Hatay'da faal nüfusun ancak % 40'ı sosyal güvenlikten yararlanabilir durumdaydı. İlde 1980'de 36.067 işçi vardı. Bunun yaklaşık 1/5'ini geçici işçiler oluşturuyordu. 1970'de Hatay'da sosyal sigortalar yasasına bağlı iş yerlerinin % 40'ı bildirge vermişken, 1980'de bu oran % 24'e düşmüştür. Buna karşılık Hatay'da sigortalı işçi sayısında sürekli bir artış gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak 1970'de sigortalı işçi sayısı açısından Türkiye genelinde 24. Sırada olan Hatay, 1980'de 12. sıraya çıkmıştır.[17]

Ayrıca Hatay'da bir meslek kuruluşlarına kayıtlı olanların % 57'si BAĞ-KUR üyesidir. Bu üyeler, Türkiye'de BAĞ-KUR'a kayıtlı kişilerin % 1.4'ünü oluşturuyordu.[18] Buna dayanarak Hatay, iş arama ve iş bulma bakımından hareketli bir ildir. Kurumun yanında aracı kanalı ile işe yerleştirme de yaygın bir uygulamadır.

12 A.g.y., s.3463

13 A.g.y., s.3463

14 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, İstanbul, 1982, s.3463

15 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay, 2011, s.155-156

16 Anonim, Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay, 2011, s.156 vd.

17 Anonim, "Hatay", Yurt Ans., s.3463

18 Anonim, "Hatay", Yurt Ans., s.3463

1.7. Toplumsal Örgütlenmeler

Hatay ticaret ve sanayi odaları sayısının birden fazla olduğu illerden biridir. Antakya, Dörtyol, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhanlı ilçelerinde birer ticaret ve sanayi odası vardır. İlde kooperatifçilik hareketi, fazla gelişmemiştir. Var olan kooperatifler içinde en etkin olanı Esnaf Kefalet Kooperatifleridir. Hatay'da 1963 sonrasında çok sayıda sendika temsilciliği kurulmuştur. 1979'da yalnız İskenderun'da 29 sendika vardı. İlde işçi hareketlerinin en fazla olduğu dönem inşaat işlerinin sürdüğü 1970'li yıllardadır. Başka bir husus ise Hatay, esnaf ve sanatkâr derneklerinin en yoğun olduğu illerden biridir.[19]

2. Hatay'da Kültürel Yapı

2.1. Kültürün Tarihi Gelişimi

Hatay'da yapılan araştırmalar, yöredeki yerleşmenin Orta Paleolitik Dönem'e uzandığını göstermektedir. Yerleşme, Üst Paleolitik, Neolitik, Kelkolitik dönemler boyunca da sürmüştür. Tunç Çağ kentleri Tellaçana ve Telltaynat'da elde edilen kalıntı ve buluntular, yöre kültürünün, bu dönemde Girit-Miken ve Hitit kültürleri ile ilişkisini göstermektedir. Selökidler Dönemi'nde kurulan Antakya kısa sürede gelişerek, Helenistik Dünya'nın İskenderiye'den sonra en önemli merkezi durumuna gelmişti. Kent değişik tarihlerde kurulan 4 mahalleden oluşuyordu. Doğu yanında bir saray, merkezde bir amfi tiyatro, bir Mars tapınağı vardı. Kentin kuzeyi ile güneyini birleştiren caddenin iki yanı revaklıydı. Romalılar Dönemi'nde Antakya yeni yapılar, heykellerle süslendi yaklaşık 9 km doğudaki Daphne'de tapınaklar ve villalar bulunmaktaydı. Villaların döşemelerindeki mozaikler, Roma Dönemi mozaik sanatının gelişimini ortaya koyması yönünden önemlidir. Bu dönemde Antakya, Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biriydi.[20]

Diğer yandan 523, 526 ve 528 yıllarındaki depremlerle yıkılan Antakya'yı Justinianus yeniden kurdu ve tiyatrolar, forumlar, kiliseler, hamamlar yaptırdı.

2.2. Kültürel Geleneğin Ögeleri

Hatay'ın toplumsal yaşamında köklü değişimler 1950 yılından sonra başlamıştır. Çeşitli millet-din-mezhep bileşimlerinden oluşan yöre halkı, tarihi boyunca ve değişim sürecinde birçok çatışma yaşamıştır. İlin konumundan gelen özellikler yanında, toplumsal yapıdaki çeşitlilik de yaşamın birçok alanında kültürel etkileşimler yaratmıştır.[21]

Bu bağlamda giyim-kuşam ve beslenme biçimlerinde bu etkileşim belirgindir. Günümüz de azalmakla birlikte, şalvar kadın ve erkek giyiminin ortak öğesidir. Kadın giyimindeki zıbın "güdük" denen kısa yelek, yağlık ve kefiye; erkek giyimindeki "salta" biçimli ceket, baş terliği, yemeni yerini çağdaş giysilere bırakmıştır.

Diğer taraftan beslenme ise ağırlıklı olarak buğday ve buğdaydan elde edilen ürünlere dayanmaktadır. Hatay yemeklerinde baharatın önemli bir yeri vardır. Buna dayanarak bulgur, ayran, et ve baharat bir arada kullanılır. Ayrıca Hatay'da sebze ve meyve üretimi de yaygın olarak tüketilir.

Bu durumlara paralel olarak Hatay'daki, toplumsal gelişme dini yapıyı da etkilemiştir. Kent yaşamında dini etkiler sınırlı olmakla birlikte kırsal yaşamın önemli ögeleri arasındadır. Çeşitli adak- dilek, sağaltım isteklerinin yanında, bereketin korunması için "şeytan kovma" yağmur için "modu modu çağırma" gibi düşünce, adet, gelenek ve inançlara rastlanmaktadır. Bu tür inançların bir bölümü de çocuklarla ilgilidir. Değişmeler görülse de evlenme gelenekleri ildeki köklü kültürel ögeler arasındadır. Kentlere özgü nişan ve düğün törenleriyle, geleneksel törenler iç içedir. Evlenmelerde de toplumsal konum, dinsel köken belirleyici etkenler arasındadır.[22]

Bir başka husus da; hızlı kentleşmeyle, dokumacılık, ipek işlemeciliği, ağaç oymacılığı gibi el sanatları büyük ölçüde gerileme göstermiştir. Ayrıca bunlara ek olarak; sap örgüsü, panolar, sele ve ekmeklik örgücülüğü, çömlekçilik, motif kalıplarıyla yapılan ağaç işlemeciliği yer yer rastlanılan el sanatları arasındadır.

19 A.g.y., s.3463

20 A.g.y., s.3496

21 A.g.y., s.3496

22 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c.5, İstanbul, 1982, s.3496

Bütün bu aktardığımız bilgilere şu bilgileri de ekleyebiliriz; Antakya eski kent özelliklerini bir ölçüde koruyabilmiş ilginç yerleşim bölgelerindendir. Habib-i Neccar Dağı'yla Asi Irmağı arasındaki alanda ve ırmak boyunca gelişen kent iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Habib-i Neccar Dağı'yla Kurtuluş Caddesi arasında kalan eski kent, Osmanlı sivil mimarisinin özgün örnekleriyle doludur. İkinci bölüm ise Asi Nehrinin karşı tarafında oluşan, modern görünümlü ve batı tarzına uygun bir mimari özelliğe sahip kent olarak karşımıza çıkmaktadır.[23]

Belirtmek istediğimiz önemli bir konu da Antakya'nın mimari dokusunun 200 yıllık uzun bir zaman birikimi içinde oluşmasıdır. Bu süreç içinde kentin kimi özellikleri gelişmiş, kimileri de hiç değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır.

Şu hususu belirtmekte yarar görüyorum; Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinin en önemli metropollerinden biri olan Antakya, 638 yılında Arap hâkimiyetine geçmiş, bundan sonra bir İslam kenti niteliği kazanmıştır.

Diğer yandan Antakya mimarisini biçimlendiren etmenlerin başında yerleşim alanının yapısı, iklim ve yaşama biçimi gelmektedir. Ayrıca yollar dar ve taş döşelidir. Yolların ortasında sel sularının Asi Irmağına ulaşmasını sağlayan kanallar mevcuttur.[24]

Antakya'da yapıların çatıları dik ve eğimli, ayrıca tamamı da kiremitlerle örtülüdür. Sokaklar boyunca dizilen konutlar avlunun bir ya da üç yanına yerleştirilmiş odalardan oluşmaktadır. Evin önemli bir bölümü olan avlu taş döşelidir. Odalardaki gömme dolaplar, yüklükler, raflar ağaç işçiliğinin özgün örnekleridir. Eski kent, yöreye özgü geleneksel mimari dokusunu koruyabilmiştir. Yeni kent ise çağdaş yaşama biçimi ve teknolojiye uygun yapılardan oluşmaktadır. Bu yapılar doğa koşulları ve iklimin doğurduğu sakıncaları giderecek nitelikte olmamaktadır.[25]

Hatay, çok eski ve önemli bir kenttir. Bir geçit ve ticaret yeri olduğundan çeşitli kültürlerden etkilenmiştir. Arap etkisinin belirginliğine karşın, Fransız ve Fars kültürü bu konuda sınırlı kalmıştır. Yüzyılların zengin kültürel birikimi, halk edebiyatı ürünlerine de yansımıştır. Bu bağlamda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında divan edebiyatına yoğun bir yöneliş olmasının yanında aynı dönemde pek çok da halk ozanı yetişmiştir. Toplumsal sorun ve çalkantıları halkın ağzından aktaran bu ozanlar, yörede benimsenmiş ve beğeni kazanmıştır. Çoğunun şiirleri günümüzde de söylenmektedir. Hatay, maniler, söylenceler, bilmeceler, atasözleri ve deyimlerden oluşan ortak ürünler yönünden de zengindir.[26]

Öte yandan yerel dilin en çok Arapça etkisi taşıdığı görülür. Farsçanın etkisi sınırlı kalmıştır. Fransızcanın ise yok denecek kadar azdır. Hatay yerel ağzı Mersin, Adana, Gaziantep ağızlarıyla benzerlik gösterir ve yöreye has bir Türk dil grubu oluşturur. Zaman içerisinde bölgedeki yerel ağzın özelliklerini yitirdiği gözlenmektedir.

Bir başka konu da; Hatay'da bilmece sorma geleneğidir. Bu, günümüzde de canlılığını korumaktadır. Hatay halk müziği ve halk oyunları komşu bölgelerin özelliklerini taşır. Değişik yanları pek azdır. Çukurova, Gaziantep ve Rumeli özellikleri gösteren türküler çoğunlukla 2 ve 4 zamanlıdır. Bölgede uzun ve kırık havalar yaygındır. Hatay'da yalnızca bir tek resmi derleme yapılmıştır. Buna göre yörede; tezeneli, yaylı, üflemeli ve vurmalı sazlar yaygındır.[27]

Yöredeki halk oyunlarına gelecek olursak; oyunların çoğu halay türündendir. Zeybek ve semah gibi oyunlara da rastlanır. Yörenin tanınmış halayları, Garip, Depki, Karşıda Kavun Yerler, Eli Elime Değdi, Dolağadır. Çiftetelli de belirli bölgeler de yaygındır. Köy seyirlik oyunları ve çocuk oyunlarında da yakın yörelerin etkisi görülür.

2.3. Tarihî Eserler

Bölgedeki tarihi eserleri inceleyecek olursak; buna göre, yüzey araştırmaları ve kazılar yöredeki ilk yerleşmelerin Paleolitik Dönem'e indiğini ortaya çıkarmıştır. Samandağ İlçesi Mağaracık Köyü yakınındaki mağaralarda bu dönemden çeşitli araçlar bulunmuştur. Çok önemli buluntulara rastlanan yerleşimlerden biri Tell Açana'dır. Burada MÖ 3400-1194 yılları arasında 17 yerleşim katı saptanmıştır.

23 A.g.y., s.3496

24 A.g.y., s.3496

25 A.g.y., s.3496

26 A.g.y., s.3496-3497

27 A.g.y., s.3496

Tunç Çağ katlarındaki saray, tapınak ve savunma katlarında bir yandan Hitit, öbür yandan Girit-Miken kültürleriyle ilişkiler belirgindir. MÖ 18. yüzyıla tarihlenen Yarım-Lim sarayı ve MÖ 15.-14. yüzyıllara tarihlenen Nigmepa sarayı birkaç katlı üç bölümlü yapılardır. Ayrıca kazılarda üst üste kurulmuş, kesintisiz 17 tapınak ortaya çıkarılmıştır.[28]

Bu doğrultuda bu eserlere bakacak olursak, Tell Açana ve Tell Tayinat da önemli yerleşim yerlerindendir. Diğer taraftan Tell Açana'nın yıkılmasından sonra bu bölgeler çok önem kazanmıştır. Bunların yanı sıra tapınak ve saray yapıları önemli buluntulardır. Tapınağın Hitit yapı biçimi olan hilaniden çok, Yunan megaronuna benzemesi ilgi çekicidir. Tell Tayinat Sarayı, ortostatsız duvarları ve üç sütunlu ön geçidiyle Tell Açana saraylarından ayrılmaktadır. Bunların yanında Tell es Şeyh, Tabara Akrad, Çatalhöyük (Kanula), Tell Cüdeyde ve Tell Deheb önemli buluntulara rastlanılan yerleşmelerdir.[29]

MÖ 300'de I. Selevkos'un kurduğu Antiokheia Roma ve Bizans dönemlerinde üç büyük metropolden biri olmuştur. Kentte saraylar, villalar, revaklı caddeleler, heykeller, anıtlar, su kemerleri, köprüler, tiyatro, hipodrom ve tapınaklar yapılmıştır. Depremler, yangınlar, su baskınları ve istilalar yüzünden bu yapılar günümüze ulaşamamıştır. Kentin en sağlam tarihsel yapıtı surlarıdır. Silpius (Habib Neccar) Dağı yamacındaki St.Pierre Kilisesi ve Manastırı Hıristiyanlık'ın önemli merkezlerindendir.[30]

Altınözü ilçesinde Romalılardan kalma kaya mezarları vardır. Dörtyol İlçesi İssos kalıntıları ve Yakacık (Payas)'taki Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'yle ünlüdür. İskenderun İlçesi'ndeki pek çok kale ve Arsuz (Rosus) Kenti'nin kalıntıları vardır. Reyhanlı İlçesi'ndeki Kızlar Sarayı (Kasr El Benet), Kuzey Suriye'nin önemli dinî merkezlerindendi. Samandağ İlçesi'ndeki Selevkeia Pireria Kenti'nin surları, Dorik Tapınağı, Titus Tüneli ve Nekropol kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Al Mina da Tunç Çağ yerleşmelerindendir. Nahırlı köyü yakınında St. Simon Stilit Manastırı'nın kalıntıları vardır. Yayladağı İlçesi'ndeki Barleam Manastırı'nın bulunduğu yer Hititlerden başlayarak kutsal alan sayılmış, Romalılar zamanında bu özelliğini korumuştur. Manastır ve kilisenin 5. yüzyılda yapıldığı 10. yüzyılda onarıldığı sanılmaktadır.[31]

2.4. Kültürel Etkinlikler

Hatay'da etkinlik alanları spor, sinema, radyo, TV izleyiciliğiyle sınırlıdır. 1939 öncesinde çalışmalar, ilin Türkiye'ye katılmasından sonra yoğunluk kazanabilmiştir. Ancak 1980'lerde de değişmeyen özellik, halkın tüm bu etkinliklere katılımının izleyicilik düzeyinde kalmasıdır.

Diğer yandan 1939'da kitaplıklarla başlayan kültürel çalışmalar 1950 sonrası diğer alanlarda da yoğunlaşmıştır. Ancak halkın etkinliklere katılımı her dönemde izleyicilikle sınırlı kalmıştır. 1979'da ilde 8 kitaplık bulunmaktadır. Yıl içinde kitaplıklardaki 55.679 eserden 245.764 okuyucu yararlanmıştır. Tarihî eserlerin değerlendirildiği Hatay Arkeoloji Müzesi, dünyanın ikinci büyük mozaik müzesidir. 1979'da sergilenen eser sayısı 63.202 olarak belirlenmiştir.[32]

Bu bilgilere ek olarak şunları da ilave edebiliriz; Hatay'da bağımsız sergi salonu yoktur. Bu alandaki eğitim çalışmaları eğitim kurumlarınca yürütülmektedir. Ayrıca her yıl düzenlenen Kurtuluş Günü, Çiçek Festivali, Aba Güreşi, Payas Festivali'ne geniş bir kitle katılmaktadır. 1930'larda başlayan müzik ve tiyatro çalışmaları 1980'lerde amatör düzeyde sürdürülmektedir.

Diğer taraftan yöre Çukurova Bölge Radyosu'nun yayın alanı içindedir. İle yayın ulaştıran Hatay TV vericisi 1978'de hizmete girmiştir. 1980'de ilde ruhsatlı 46.144 radyo, 44.083 televizyon alıcısı bulunmaktadır. İlk sinemaların 1930'larda açıldığı ilde, 1979'da 22 sinema bulunmaktadır. Aynı yıl gösterilen 1.913 filmi 1.200.185 kişi izlemiştir.[33] Ayrıca yörede, ilk gazete 1930'larda çıkmıştır. 1982'de 16 gazete yayınını sürdürmektedir. Spor, başlıca ilgi alanlarından biri olmasına rağmen, tesisler yetersizdir. 1978'de yalnızca 2 stadyum ve 2 spor salonu bulunmaktadır. Aynı yıl, ildeki 33 kulüpte lisanslı 3.537 sporcu çalışmalara katılmıştır.[34]

28 A.g.y., s.3497
29 A.g.y., s.3497
30 A.g.y., s.3497
31 A.g.y., s.3497
32 A.g.y., s.3497
33 A.g.y., s.3497
34 Anonim, "Hatay", Yurt Ansiklopedisi, s.3497

3. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nin Tarihi Gelişimi

Antakya'da 1960 – 1961 Öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan "Hatay İlk Öğretmen Okulu", ilerleyen yıllarda Hatay'da artık bir yükseköğrenim kurumu kurulmasına ihtiyaç olduğu yönünde taleplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1973 yılında konu valiliğin önüne geldiğinde bizzat vali tarafından kurulan "Hatay Eğitim Tesisleri Derneği" öncülüğünde, özlemi duyulan üniversitenin nasıl oluşturulacağına dair bir rapor hazırlatılmıştır. Bu rapora göre başta Antakya ve İskenderun olmak üzere diğer ilçeleri de kapsayacak şekilde fakülte ve yüksekokullar açılmasının zarureti vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Hatay İlk Öğretmen Okulu 1975'te Eğitim Enstitüsüne dönüştürülerek iki yıllık sınıf öğretmeni yetiştiren bir okul olarak düzenlenmiş; 1978'den sonra, sınıf öğretmenliğinin yanında 3 yıllık eğitimle orta dereceli okullara Türkçe, İngilizce, Matematik, Sosyal ve Fen Bilgisi dallarında öğretmen yetiştiren bir öğretim kurumu durumuna getirilmiştir.[35]

1980 yılında ise ilkokullara öğretmen yetiştiren 2 yıllık Eğitim Enstitüsü olarak faaliyetine devam etmiştir. 1981 yılında 2945 sayılı YÖK yasası ile Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlanarak, Antakya Eğitim Yüksekokulu adını almıştır. 1989 – 1990 Eğitim-Öğretim döneminde de öğretim süresi 2 yıldan 4 yıla çıkarılmış ve 1992 yılına kadar bu statü ile devam etmiştir. Ayrıca Eğitim Yüksekokuluna ek olarak Antakya ve İskenderun Meslek Yüksekokulları açılmıştır.[36]

Bundan sonraki gelişmelere gelince Hatay Valisi Utku Acun (1991 – 1997) Hatay'da bir üniversite kurulması için çalışmalara başlamıştır. Üniversite kurma çalışmalarıyla ilgili azmini; "Çalışmalarımız, bu rektörlük flamasını kendi elimle asana kadar bıkmadan usanmadan devam edecektir." şeklinde ifade etmiştir.[37]

25 Mayıs 1992 Hatay Valiliği tarafından teklif edilen üniversite TBMM Milli Eğitim komisyonu tarafından kabul edilerek mutlu sona ulaşılmıştır.[38]

Mustafa Kemal Üniversitesi bugün kuruluşunun 20. yılında 52 birimli bir eğitim-öğretim kurumuna dönüşmüştür. Bünyesinde 12 fakülte, 3 enstitü, 5 yüksekokul, 1 konservatuar, 17 meslek yüksekokulu ve 15 araştırma ve uygulama merkezi bulunmaktadır. 2011–2012 Akademik Yılı yılı itibariyle hızlı bir şekilde büyüyen üniversitede 934 akademik, 620 idari personel olmak üzere toplam 1.554 personel ve 30.000'e yakın öğrenci bulunmaktadır.[39]

Üniversitenin, Antakya merkezine 15 km mesafede İskenderun – Antakya yolu üzerinde, Alahan köyü mevkiinde bulunan Tayfur Sökmen Kampüsü dışında İskenderun merkez ve Dörtyol Kuzuculu Kampüsü gibi iki büyük yerleşkesi daha bulunmaktadır. Ayrıca ilçelerde de meslek yüksekokullarına ait küçük çaplı yerleşke ve birimler yer almaktadır.[40]

Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi ile sağlık uygulama ve Araştırma Hastanesi bölgemizde 550 yatak kapasitesiyle modern bir hastane olarak hizmet vermektedir.

Üniversitemizde çeşitli ilmi konularda konferans, panel, sempozyum, kongre gibi etkinlikler yapılmaktadır. Başta öğrenciler olmak üzere, öğretim elemanlarının katılımıyla, il genelinde vatandaşlara açık bilimsel organizasyonlar düzenlenmektedir.[41]

Mustafa Kemal Üniversitesi'nin geçmişte olduğu gibi gelecekte de; Yüce Önder Atatürk'ün ilkelerinden ayrılmadan, hayat boyu öğrenmeyi ilke edinmiş, araştıran, sorgulayan, eleştirel düşünen, özgüvenli, girişimci, ileri görüşlü, tarihini ve kültürünü özümsemiş, evrensel değerlerini benimsemiş hoşgörü sahibi bireyleri yetiştirmek en büyük hedefidir.[42]

35 Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, 20. Yıl (1992-2012), Hatay, 2012, s.35

36 A.g.e, s.35

37 A.g.e, s.35

38 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. S.35 vd., Anonim Hatay İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, Hatay, 1998, s.77 vd

39 Anonim, Hatay İl Yıllığı, Hatay, 2011, s.279

40 Anonim, Hatay İl Yıllığı, Hatay, 2011, 2.279-280, http://www.mku.edu.tr

41 Anonim, Hatay İl Yıllığı, Hatay, 2011, s.280-281

42 http://www.mku.edu.tr

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı bitiminde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre; ilk işgal edilen bölge Hatay Bölgesi olmuştur. İşgale karşı direnç gösteren, ilk kurşunu atan bölge yine Hatay'dır. İşte 1918 yılının son aylarında, önce İngiliz-Fransız ortak işgaline uğrayan; sonra Fransız işgaline terk edilen Hatay... Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra 31 Ekim 1918 günü Adana'daki Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Adana'da yapmış olduğu çalışmalarla bölge insanını ileride meydana gelebilecek işgallere karşı önce fikirsel olarak hazırlamış ve sonra da Türk halkının örgütlenmesini istemişti.[43] Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesini dikkate alan bölge halkı kurtuluş fikri ile hareket ederek, düşman istilasına karşı milli mukavemeti oluşturmak amacıyla örgütlenmişti. Örgütlenen bölge halkı Kuva-yı Milliye adıyla küçük müfrezeler meydana getirerek işgalcilere karşı direnişe geçmişti. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile hareket eden bölge insanı, Milli Direnişin ilk kıvılcımını da Dörtyol'da başlatmıştır.

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yurdumuzun çeşitli yerlerine göz dikerek işgal hareketine hazırlanmaktaydı. Nitekim 1918 yılının Ekim ayı sonunda Halep'i işgal eden İngiliz kuvvetleri komutanı General Allenby ve Fransız askeri yetkilileri, Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında, müşterek bir harekâtla İskenderun Limanı'nın işgaline karar verdiler. Bu sırada bir İngiliz birliği Halep'ten Antakya'ya gelmiş, ancak birkaç gün sonra geri çekilmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün sonra, yani 3 Kasım 1918 tarihinde İskenderun Limanı açıklarına gelen bir Fransız mayın tarama gemisi, Liman girişindeki mayınları temizleyerek çekilip gitmişti. Bundan sonra Fransa, İskenderun Limanı'ndan faydalanmak için Osmanlı hükümetinden izin istedi. İngilizler 9 Kasım 1918 günü; Fransızlar da 10 Kasım 1918 günü istenilen izin gelmeden İskenderun'a asker çıkardılar. Coutelas isimli Fransız savaş gemisinden çıkan ilk Fransız garnizonu İskenderun'a girdi.[44] Bu olaydan hemen sonra Fransız işgal makamları kendilerine mukavemet eden İskenderun Kaymakamı'nı aynı gün Payas'a sürgün ettiler. Bu ilk işgal kuvvetlerini 14 Kasım 1918 tarihinde asıl Fransız işgal kuvvetleri izleyecekti. Fransızlar İskenderun'u işgal ettikten birkaç gün sonra bir bildiri yayınlayarak "İskenderun'dan Halep'e uzanan yolun İtilaf Devletlerinin işgali altına girdiğini ilan etmişlerdi.[45] Artık bundan sonra Fransızlar İskenderun Limanı'ndan devamlı bir şekilde asker çıkararak Adana ve Halep dolaylarına sevk etmeye başlamışlardı. Fransızların bu kuvvetlerinin arkasında, Gönüllü Ermeni Birlikleri de bulunmaktaydı.[46]

Nitekim 11 Aralık 1918 günü o sırada Adana Vilayeti 'ne bağlı bir kaza merkezi olan Dörtyol da Fransız işgaline girdi. Hemen o günlerde Hassa'nın işgal edilmesinden sonra Hatay yöresinde Fransızlar tarafından işgal edilmemiş kasaba kalmamıştı. Ayrıca Fransızlar Dörtyol'u işgal ederken 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan da faydalanmışlardı.[47] Daha önceleri, I. Dünya Savaşı sırasında Dörtyol'dan Suriye'ye çok sayıda Ermeni göç ettirilmişti. Savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlubiyeti ile sonuçlanmasından hemen sonra Fransızlar buradan göç ettirilmiş Ermenileri yeniden Dörtyol'a yerleştirdiler. Kısa bir müddet sonra Dörtyol'daki Ermenilerin nüfusu 12.000 kişiyi aşmıştı. Dörtyol'a yerleşen Ermeniler bölgedeki Türk halkını yıldırmak amacıyla Fransız işgal kuvvetlerinin de desteğiyle Dörtyol ve köylerinde yoğun bir şekilde terör estirdiler.[48] İşte bu durum güneyde Fransız-Ermeni işbirliğini ortaya çıkaracak ve böylece Ermeni Mezalimi şiddetini artırarak de-

43 Bu konuda daha geniş bilgi için bknz. Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul 2009

44 Kadir Arslan, Milli Mücadelede Dörtyol, Hatay 1991, s.19 vd.

45 "Hatay", Yurt Ansiklopedisi,c.V, s.3403

46 Ahmet Cevdet Çamurdan, Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları, Adana 1969, s.258; Kadir Arslan, a.g.e., s.19 vd.

47 Ahmet Cevdet Çamurdan, a.g.e., s.158, Kadir Arslan, a.g.e., s.29 vd. : Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Hatipoğlu, "Milli Mücadelede Dörtyol ve İlk Kurşun", Sosyal Bilimlerde Araştırma, S.5, (Mart 1992), Ankara 1992, s.8

48 Adana bölgesi, Dörtyol ve Cebel-i Bereket'in işgali sırasında çıkan olaylarla ilgili olarak bkz. ATASE, Klas.241, Dosya.27-8, F.56-4; Fransa'nın Çukurovayı işgali sırasında bu bölgeye yerleştirilen Ermenilerin sayıları için bkz., Süleyman Hatipoğlu, Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921), Antakya 1999, s.53; ayrıca bkz., E.Bremond, La Cilicie, 1919-1920, Paris 1921, s.11-12

vam edecekti. Bunun sonucu olarak yöredeki Türk halkı ile Fransız ve Ermeniler arasında amansız bir şekilde çarpışmalar kendisini gösterecekti.[49] Zaten Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk halkının kaderi İtilaf Devletleri'nin insafına bırakılmıştı bu durumda mücadele kararını Türk halkının vermesi gerekecekti. İşte bu durum karşısında bölgedeki Türk insanı devletten beklediğini bulamamış; canını, namusunu ve malını korumak amacıyla savunma durumuna geçerek, küçük gruplar halinde milis kuvvetleri meydana getirmiş ve dağınık bir şekilde milli mücadeleyi başlatmıştı.[50] Zaten Dörtyol yöresindeki Fransız- Ermeni ortak saldırısına karşı bölgede 19 Aralık 1918 günü ilk kurşunu Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet (Kara) patlatarak ateş emrini vermişti. İşte Milli Mücadele'nin ilk kurşunu Hatay Dörtyol'da atılmıştır. 19 Aralık 1918 tarihinde gerçekleşen bu çarpışma Dörtyol civarında ve hatta bütün Türkiye'de müstevli düşmanlara karşı ilk mukavemet ve ilk patlatılan silah olmuştur. Bu tarihi hakikat karşısında Hataylılar ne kadar övünseler azdır. Zalim ve kahir düşman karşısında gösterilen bu hareket, cesaret ve şecaatin ve vatanperverliğin şaheseridir.[51] Bu araştırmamız neticesinde şunları söyleyebiliriz: Hatay Dörtyol yöresinde başlayan ilk Milli direnişler gittikçe bütün kutsal vatan topraklarına yayılmış. Ayrıca çığ gibi büyüyerek Milli Mücadele şeklini almış ve düzenli ordu şekline de dönüşerek 9 Eylül 1922 günü düşmanın İzmir'de denize dökülmesiyle büyük bir başarıya ulaşmıştır. Bunlara dayanarak şunları da sözlerimize ekleyebiliriz; Kutsal vatan topraklarımızın işgali sırasında ilk milli direnişler bu yörede, yani Hatay'da başlamıştır. Böylelikle milli mücadelemizin ilk kurşunu, bildiğimiz gibi İzmir'de değil Dörtyol'da atılmıştır. Dolayısıyla yapılacak bu düzeltmeyle tarihimizin bu sayfası doğruluk kazanmış olacaktır.[52]

Evet, işgal mıntıkalarında başlayan bölgesel direniş hareketleri, 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile kısmen sona ermiş gibiydi. Bölge halkının gösterdiği bütün direniş ve kahramanlığa rağmen ülkemizin o gün içinde bulunduğu imkânsızlıklar nedeniyle Hatay bölgesi sınırlarımızın dışında kalma talihsizliğine uğramıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk daha o günlerde burayı tekrar alacağını ifade etmiştir. Bu anlaşma elbette ki yöredeki Kuva-yı Milliyecilerimizi ve Hatay halkını büyük bir üzüntüye sevk etmiştir. Çünkü bu anlaşmaya göre; kutsal vatanımızın güzide bir parçası olan Hatay, sınırımızın dışında kalmış, gerçi anlaşmanın 7. maddesi yöre ahalisine bir takım özel hak tanımıştı ama bu bölgedeki Türk insanınca yetersiz görülmüştü. Onların kafasındaki fikir ise Anavatan'la bütünleşmekti. Anavatandan ayrı kalan Hatay halkı buna rağmen Türkiye'den ümidini kesmemiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın vaadine güvenerek umutla kurtuluş gününü beklemiştir. Bu süre içinde Hatay'ın gözü, kulağı Anavatanda olmuş, kalbi Anavatan için çarpmış, gözünü Anavatan üzerinden hiç ayırmamış, gerçekleşen tüm inkılâpları yakından takip etmiş ve anında benimseyerek uygulamışlardır.

Atatürk önderliğinde bölgesel paktlar kurarak barışseverliğini gösteren, bir güven unsuru haline gelen Türkiye, hızla gelişerek bölgesinde aranan bir ülke haline gelmiş ve dünya konjonktüründe çok hassas bir nokta da, Hatay konusunu gündeme getirmiştir.

Bütün bu düşüncelere bağlı olarak, 1923 yılının Mart ayına girildiği günlerde Gazi Paşa'nın Adana'ya geleceğini haber alan Hataylılar, hazırlıklarını tamamlayarak, Adana'da Büyük Önder'i karşılamak üzere harekete geçmişlerdi. Nihayet beklenen an gelmiş ve Atatürk 15 Mart 1923 günü Adana'ya intikal etmişti. Atatürk'ü karşılamak üzere Hatay'dan 200 kadar kişi Adana'ya gitmişti. Atatürk'ü karşılama esnasında: matem sembolleri gibi baştanbaşa siyahlara bürünmüş bir küme kadın içindeki iki levha taşıyan ikişerden dört kız birden bire yolun ortasına dikilmiş ve ellerindeki bu iki levhada ***"Antakya ile İskenderun"*** ve ***"Gazi Baba bizi de kurtar"*** yazıları vardı. Yani Büyük Kurtarıcıdan kendilerinin de kurtarılmasını istemekteydiler. Hanımların önündeki Antakyalı ve Adana Öğretmen

49 Süleyman Hatipoğlu, "Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918-1922)-II", Türk Yurdu (Ocak 1988) Ankara 1988, s.40

50 Süleyman Hatipoğlu, " Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Hatay Savunması", Hatay Araştırmaları-1, Ankara 2010, s.119-148.

51 Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.123.

52 Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul 2009, s.103-104.

Okulu öğrencilerinden 19 yaşındaki Ayşe Fitnat, kâğıtsız tasannusuz ruhtan gelen ruha giden aşağıdaki nutku söylemişti:

Selam sana ey şarkın hale-i ikbali büyük halaskarımız!
Hürmet sana ey İslamiyet'i kurtaran büyük Gazimiz!
Ey Zulümleri yıkan, mazlumları sevindiren Türk Kahramanı!
Ey ağlayan masum gözlerin, sızlayan Türk kalplerinin dermanı!
Kudümünle bugün Adana'da yeni bir hayat tecelli ediyor!
Parlak bir ümidi istikbal doğuyor.
Fakat ve esefa ki,
Adana'nın güzel bir parçası olan
Zavallı Antakya ve İskenderun'da
Yüzbinlerce hemşeriler düşman çizmeleri altında sürünüyor,
Mini mini Türk yavruları boğazlanıyor!

Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!
Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!
Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!

İşte biz Antakyalı ve İskenderunlular
Sevinerek ayağının altında ölmek istiyoruz.
Eminiz ki ruhumuz sizi Antakya muhitine götürecek,
Afitab-ı Kemal orada bütün kuvvetiyle tecelli edecektir.

Yaşasın Ulu Gazimiz!
Yaşasın Şanlı Ordumuz!
Yaşasın Büyük Türk Milleti!...

Orada bulunan devrin yazarlarından İsmail Habib Sevük olayı şu şekilde kaleme almıştır: "Bu sanki kelime şekline girmiş bir feryat, söz şekline girmiş bir hıçkırıktı. Söyleyen değil, inleyen o esmer kız, sanki vatandan ayrı kalan o beldelerin tekellüme gelmiş bir ruhu, o beldelerin ağlayan ve ağlatan bir maneviyatıydı. Paşa'nın gözü nemli, diğer bütün gözler ise, hıçkırarak söyleyen kızın kirpiklerinden yuvarlanan katralar gibi, diğer bütün gözler, kadınıyla erkeğiyle, ihtiyarıyla, genciyle, zabitiyle, siviliyle hep ağlıyor, hep ağlıyordu.

Hatay'ın kurtuluşunda halk ve askerin mutluluğu.

Sanki bugün kafilenin ve bütün bu mahşeri izdihamın çalkalanan meserret havası bu Antakyalı kızın beş dakikalık hıçkırığıyla birdenbire uçmuş ve ciğerlerimize birden bire vatan mateminin havası dolmuştu. Şimdi bütün gözler kurtarıcıya dikildi. Ne diyecek diye bekliyoruz. Onun gözleri de nemli miydi, bize mi öyle geldi, bilmiyorum; yağmurda yıkanmış güneşli birer gök parçası maviliğinde ışıldayan gözlerini bir an göğe dikti; söyleyeceği sözü gözleriyle gökten avlamış gibiydi. İnsana o an gökten iniyor hissi veren bir tonla tane tane şunları söyledi: "***Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz***". Büyük Gazi'nin bu sözü artık Hataylılar için bir senet sayılabilirdi."

Böylece Ayşe Fitnat, Atatürk'ü bu nutku ile çok etkilemiş ve bunun üzerine Gazi'nin kafasından hiçbir zaman "Hatay Davası" çıkmamıştı. Artık Atatürk; hem zamanı, hem de dünyanın gidişatı-

nı izleyerek, Hatay için en uygun zamanı ve fırsatı beklemekteydi. Bu konuyla ilgili olarak diplomasinin bütün inceliklerini büyük bir ustalıkla uygulamış, nihayet bu uygun zaman gelmiş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamasından sonra Afet İnan, Atatürk'e başka bir meselemiz kalmadığını söylediği zaman, "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" diyerek Hatay Meselesine geldiğini vurgulamıştı.

Bu sıralarda gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa; Ortadoğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk halklarının teslimine mecbur olmuştu.

Konu Milletler Cemiyeti'nde başarıyla takip edilerek önce bağımsız bir devlet haline gelmiş, bölgeye uluslararası statü kazandırılmış, bunun ardından, ikili bir anlaşmayla bölgeye Türk askerinin girmesi sağlanmıştır. Askerin girişi hem Türkiye'nin güneyinde jeo-stratejik bir konumu olan İskenderun Körfezi'ni güvenceye almış, hem de bölgenin güvenliğinde Türkiye'yi söz sahibi yapmıştır.

Bundan sonra 2 Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti büyük Atatürk'ün diplomatik zekâsının eseri olan bir Türk devletidir. Çeşitli aşamalardan geçen Hatay Davası'nda nihayet 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye aralarında bir anlaşma yaparak; Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmişti. Bundan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi oybirliği ile anavatana katılmaya karar vermiştir. 23 Temmuz 1939 günü TBMM adına Hatay'a gelen heyetin huzurunda mahşeri bir kalabalıkla yapılan muazzam merasimden sonra, son Fransız birliği de Hatay'ı terk etmiştir. Bu arada Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından Mandater devleti olarak atanan Fransa ile antlaşma imzalamış ve anavatana katılmanın gerek ulusal gerek uluslararası süreci tamamlanmış ve Hatay Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayeti olmuştur. Gerek Hatay Devleti, gerek Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması, Cumhuriyetin en büyük diplomatik zaferidir. Bu zaferin mimarı ulu önder Atatürk, kahramanları ise kahraman Türk ordusu ve engin vatanseverlik duygularıyla eşsiz tablolar yaratan Hatay halkıdır.

Hatay Meselesi olarak adlandırılan süreç, her unsuruyla Türk olan ve haksız yere işgal edilen bir bölgenin kan dökülmeden, hukuk kurallarına göre en uygun zamanda kurtarılmasıdır. Bu konuyu bütün bilimsel ayrıntılarıyla genç nesillere anlatmak hayati bir zorunluluktur.

Hatay'ın Anavatan'a katılmasında büyük çaba sarf eden Atatürk; güneyde günlerce süren teftişten sonra tam dört saat ayakta durarak ordusuna resmi geçit yaptırmış ve dava kazanılmış; fakat Büyük Lider bitmiş ve bir daha kalkmamak üzere yatmış... Sonuçta İsmail Habib Sevük'ün dediği gibi: "Hatay, Hatay! Seni kurtaran aynı zamanda senin şehidin oldu" şeklindeki cümlesi gerçeği net bir şekilde belgelemekte ve ayrıca "Hatay Davası'nda Atatürk'ü etkileyen ve adeta büyüleyen Ayşe Fitnat Hanım'da 1929'da Fatin isimli oğlunu dünyaya getirirken doğum sırasında, henüz 25 yaşında iken hayatını kaybetmişti. Ne yazık ki Hatay için mücadele hırsı, kurtarma ve kurtuluş özlemi ile dopdolu olan bu iki insan, Hatay'ın mutlu gününü görememişti.

Öte yandan Hatay, Anavatana katıldıktan sonra ekonomi, sağlık ve eğitim alanlarında Cumhuriyet kurumlarının oluşumuyla çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nin açılmasıyla eğitim açısından zirveye ulaşmıştır diyebiliriz.

Bir başka hususta İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Hatay'ı ağır sanayiye taşımıştır. Ayrıca ziraat alanında yapılan çağdaş tarım teknolojisinin uygulanması ürünlerde verimin artmasında önemli rol oynamıştır.

Hatay'da yapılan bu atılımların yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Hatay her şeyin daha iyisine layıktır. Bu hususta gerek devlet teşebbüsünün ve gerekse özel teşebbüslerin yapacağı büyük hamleler Hatay'ımızı daha ileri ve daha iyi günlere taşıyacağı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

ATASE Arşivi, Kls. 241, Dos.27–8, F.56–4

TBMM Arşivi, 1113 Nolu TBMM Azasının Tercüme-i hâl Kağıdı

II. BASILI BELGELER

Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980

Akgün, Seçil, General Harbord'un Gezisi ve Raporu, İstanbul 1981

ATASE, I. Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C. XIV., Kısım 2, Ankara, 1986

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, c.1, İstanbul, 1982

——— , Mustafa Kemal, Nutuk, c.2, İstanbul, 1982

Atatürk'ün Anıları (1917-1919), Haz., F. Rıfkı Atay, Mahmut Soydan, Sadeleştiren İsmet Bozdağ, Ankara, 1982

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, c.1-3, Ankara, 1997

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), 4, Haz. Nimet Arsan, 1964

Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Hazırlayanlar; Zekaî Güner, Orhan Kabataş, Ankara, 1990

Onar, Mustafa, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, c.1, Ankara, 1995

Öztürk, Kazım, Atatürk'ün TBMM Gizli ve Açık Oturumlarındaki Konuşmaları, c.1, Ankara,1981

——— , Kazım, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, c. II, Ankara, 1990

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 1, Ankara, 1985

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, Ankara, 1985

Tekin, Mehmet, Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları, Ankara, 2009

III. TETKİK ESERLER

Ada, Serhan, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul, 2005

Akyüz, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1922), Ankara, 1975

Altuğ, Yılmaz, Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul 1985

Arıkoğlu, Damar, Hatıraları, Milli Mücadele, Çukurova'da Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar, İstanbul, 1961

Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasal Tarihi, c.1, Ankara, 1984

——— , Fahir, Siyasi Tarih 1789–1919, Ankara 1961

Aslan, Kadir, Milli Mücadelede Dörtyol, Hatay, 1991

ATASE, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, c.4, Ankara, 1966

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, 20005

Atay, Falih Rıfkı, Çankaya, İstanbul, 1984

Avcıoğlu, Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, c.3, İstanbul, 1986

Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I, İzmir, 1984

Aydemir, Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, c.1, İstanbul,1985

Ayparlar, Hasan, Bazı Yönleriyle Kırıkhan, Kırıkhan, 2002

Bayur, Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, c.2, Kısım 3, Ankara 1982+

Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983

Bremond, E., La Cilicie 1919-1920, Paris, 1921

Cebesoy, A. Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, c.1, İstanbul, 1953

Çamurdan, Ahmet Cevdet, Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları, Adana, 1969

Çelenk, Selim, Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları, Antakya. 1997

Dağıstan, Adil; Sofuoğlu, Adnan, İşgalden Katılıma Hatay, Ankara, 2008

Doğruel, Sedat, Yıldırım'ın Akibeti, İstanbul, 1927

Erdeha, Kamil, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975

Geçmişten 2000'li Yıllara Hassa, Erdemli, 2001

Gömeç, Sadettin, Milli Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1989

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar vd., Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, 1987

Göyünç, Nejat, Atatürk ve Milli Mücadele, İstanbul, 1984

Hatipoğlu, Süleyman, Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul, 2009

——— , Süleyman, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara, 1989

——— , Süleyman, Orta Toros Geçitleri'nde Türk-Fransız Mücadelesi (1915–1921), Antakya, 1999

——— , Süleyman, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915–1921), Ankara, 2001

İlter, Erdal, Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780–1880), Ankara 1988

İnan, A. Afet, Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara, 1977

Karal, Enver Ziya, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1981

——— , Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c.5, Ankara 1983

Kırzıoğlu, Fahrettin, Türk İnkılap Tarihi (Milli Mücadele Atatürk İnkılapları), Erzurum,1932

Kocabaş, Süleyman, Tarihte Türkler ve Fransızlar, İstanbul 1990

Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronoloji (1918–1938), Ankara, 1983

Kodaman, Bayram, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983

Konuralp, Nuri Aydın, Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi, İskenderun, 1996

——— , Nuri Aydın, Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi, İskenderun, 1970+

Kurat, Y. Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Ankara 1986

Kurdakul, Necdet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya "Belgelerle Şark Meselesi", İstanbul 1976

Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul, 1968

Lord Kinross, Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu, İstanbul,1984

Melek, Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1966

——— , Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1999

Nur, Güney, Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı, Antakya, 2008

Öke, Kemal, II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul 1981

Pehlivan, Hamit; Sarınay, Yusuf; Yıldırım, Hüsamettin, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Ankara, 2001

Ramsaur, E.E., Jöntürkler ve 1908 İhtilâli, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul 1982

Saraç, Serdar Yılmaz, Türk Kamuoyunda Hatay Sorunu, İstanbul, 1989 (İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Saral, Hulki –SARAL, Tosun, Vatan Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1970

Selek, Sebahattin, Anadolu İhtilali, İstanbul, 1981

Sevük, İsmail Habib, O Zamanlar, Ankara, 1981

Seyfeli, Erol, Hatay'da Milli Mücadele, Kırşehir, 1996

Siliöz, Remzi, Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa, 1937

Soyak, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul, 2006

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, c.1, Ankara, 1983

Sökmen, Tayfur, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 1978

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.1, Ankara, 1977

——— , Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.4, Ankara, 1978

Tarım, Mustafa, Hoybun Cemiyeti'nin Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri, Hatay, 2011 (Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Tekin, Mehmet, Hatay Basın Tarihi, Antakya, 1985

——— , Mehmet, Hatay Basınında Atatürk, Antakya, 1994

——— , Mehmet, Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Antakya, 2002

——— , Mehmet, Hatay Tarihi, Antakya 1993

——— , Mehmet, Tarihte Hatay ve Hatay Devleti, Antakya, 1987

——— , Mehmet, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yayladağı, Antakya, 1995

——— , Mehmet; TEKİN, M. Mehtap, Hatay Devleti Millet Meclisi Reisi Abdulgani Türkmen, Antakya, 2011

——— , Mehmet, Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay, Antakya, 2009

Tengirşek, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981

Tezel, Şükrü, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara, 1972

Türkgeldi, Ali, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948

Türkmen, Ahmet Faik, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi, c.4, İstanbul, 1939

Türkmen, Ahmet Faik, Hatay Tarihi, c. 4, İstanbul, 1939

Türkmen, Zekeriya, Musul Meselesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003+

Tüzün, Süleyman, İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939), Ankara, 1989, s.69 (Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Uzel, Sahir, Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Ankara, 1952

Yavuz, Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Ankara, 1994

Yavuz, Nuri, Fırka-i Islahiye, Ankara, 2004

Yerasimos, Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul, 1994

Villalta, J. Blanco, Atatürk, Çev. Fatih Özsu, Ankara, 1982

IV. MAKALELER

Artuner, Burak, "Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen'i Neden Tutuklattı" Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004), İstanbul, 2004

Çelenk, Selim, "Antakya'da İzmir'in Kurtuluş Şenlikleri", Atayolu (28.05.1970), Antakya, 1970

Çelik, Kemal, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIV, S.41(Temmuz, 1998)

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı" Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III (10–11 Haziran 1994), Antakya, 1994

Erkal, Şükrü, " Atatürk ve Hatay", Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1988

Esin, Necmettin, "I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Atatürk'ün Görüşleri", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, Ankara, 1973

Göyünç, Nejat, "Milli Mücadele'de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1985

Gözütok, Tokay, "Suriye'nin Gözü 9 İlimizde", Tercüman Gazetesi, S.8610 (13 Şubat 1986), İstanbul, 1986

"Hatay İçin Zoraki Kriz", Türkiye Gazetesi, S.8504(13 Haziran 1994), İstanbul, 1994

"Hatay Sana Minnettardır", Güney Rüzgârı, S.29 (Haziran-Temmuz,1999), Antakya, 1999

"Hatay", Yurt Ansiklopedisi, c. V, İstanbul, 1982

Hatipoğlu, Süleyman, "Milli Mücadele'de Dörtyol ve İlk Kurşun", Sosyal Bilimlerde Araştırma, c.1, S.5, (Mart, 1992), Ankara, 1992

——— , Süleyman, "Atatürk ve Hatay'ın Anavatana Katılması", Türk Dünyası Araştırmaları, S.102 (Haziran 1996) İstanbul 1996

——— , Süleyman, "Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay", Güney Rüzgârı, S.3 (Şubat, 1997), Antakya, 1997

——— , Süleyman, "Fransız İşgali sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918–1922)'-II", Türk Yurdu, (Ocak,1988), Ankara, 1988

——— , Süleyman, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 42(Kasım 1998), Ankara,1998

——— , Süleyman, "Atatürk'ün Hatay Meselesindeki Barışçı Siyaseti", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25–29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, c.1, Ankara, 2000

——— , Süleyman, "Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Hatay Savunması", Hatay Araştırmaları-I (Editörler; Ahmet Gündüz, Selim Kaya), Ankara, 2010

Kodaman, Bayram, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlıya Giriş Vasıtaları (1838–1914), Milli Kültür, c.2, S.1, (Haziran 1980)+

Lüksemburg, Rosa, "Alman Emperyalizminin Harekât Alanı: Türkiye", Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Haz. Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1982

Luxsemburg, Rosa, "Alman Emperyalizminin Harekât Alanı: Türkiye", Ber-

lin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Haz. Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1988

Münir, Vedi "Nura Doğru", Yeni Mecmua (1.12.1928), S.14, Antakya, 1928

——— , Vedi,"Türkçeyi Kaldıralım mı?", Yeni Mecmua (1.10.1928), S.10 Antakya, 1928

Omurtak, Salih, Hasan Ali Yücel..., "Atatürk", İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul, 1978

Otmanbölük, Günvar,"Celâl Bayar, Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Tarihi Bir Gerçeği Açıklıyor, Atatürk, Hatay Davası İçin Hayatını Tehlikeye Atmıştı", Tercüman Gazetesi (10 Kasım 1981), İstanbul, 1981

Özdemir Bey, "Ayıntab Müdafilerinden Özdemir'in Hatıraları" Cumhuriyet Gazetesi(12-16 Ocak 1937), İstanbul, 1937

Öztürk, Mustafa, "1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri", Ankara, 1995

Rafik, Abdulkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926" Çev.Sebahattin Samur,Türk Dünyası Araştırmaları, S.88 (Şubat, 1994), İstanbul, 1994

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XII, s.34 (Mart 1996), Ankara, 1996

Seyfeli, Erol, "Milli Mücadele'nin İlk Kurşunu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XII, S.35(Temmuz, 1996), Ankara, 1996

Şakiroğlu, Mahmut H., "Payas Ayanı Küçük Alioğulları", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, s. 26-1991'den ayrı basım, Ankara, 1992

Tekin, Mehmet , "Devlet Kuran Cemiyet" Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III(10–11 Haziran 1994), Antakya, 1994

——— , Mehmet, "Ankara İtilafnamesi ve İskenderun Sancağı Hatay", Güneyde Kültür, c.8, S.92 (Ekim, 1996), Antakya, 1996

——— , Mehmet, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", Güneyde Kültür, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990

——— , Mehmet, "İşgalden Kurtuluş'a Hatay: Atatürk'ün Hatay Sevdası ve Hatay Devleti", Güneyde Kültür, s.151 (Temmuz, 2004), Antakya, 2004

Yeni Adana, Sayı: 4552 (5 Temmuz 1938), Adana 1938

Yeni Adana, Sayı: 4603 (3 Eylül 1938), Adana 1938

V. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atayolu Gazetesi

A.Ü. Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Güneyde Kültür Dergisi

Güney Rüzgârı Dergisi

Milli Kültür Dergisi

Sosyal Bilimlerde Araştırma Dergisi

Tercüman Gazetesi

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Türkiye Gazetesi

Türk Yurdu Dergisi

Yeni Adana Gazetesi

Yeni Mecmua